בן ציון קריגר

אליהו הנביא בעין הסערה

תוכן העניינים

עם הספר 5
א. וישתמר חקות עמרי וכל מעשה אחאב..... 9
ב. בניין שמרון 14
ג. וימלך אחאב בנו תחתיו 20
ד .בניית יריחה..... 25
ה .גילוי אליהו 32
ו .נחל כרית – נחל ברית..... 45
ז .העורבים והיונה..... 58
ח .בבית האישה האלמנה..... 67
ט .ראי חי בנך 76
י .ואתנה מטר על פני האדמה..... 86
יא .האתה זה אדוני אליהו..... 93
יב .אחאב מלך בכיפה..... 96
יג .יוצאים למלחמה ונוצחים 101
יד .המבחן בהר הכרמל 109
טו .פר אחד לה' ופר אחד לעזאזל..... 116
טז .וירפא את מזבח ה' ההרוס 121
יז. ואני עבדך ובדברך עשיתי..... 140
יח .ואתה הסבת את לבם אחרנית 148
יט .ה' הוא האלוקים 153
כ .קול המון הגשם..... 159
כא .חולקים כבוד למלכות 166
כב. כי לא טוב אנכי מאבותי..... 179
כג .עד הר האלוקים חרב..... 188
כד .קנא קנאתי לה' 205
כה .לך שוב לדרכך מדברה דמשק 216

כו .נקמת חזאל, יהוא ואלישע 220
כז .וישלך אדרתו עליו..... 227
כח .מלחמות אחאב בארם..... 232
כט .מי יאסר המלחמה? 243
ל .המערכה השנייה –- מלחמת אפק..... 253
לא .מלכי בית ישראל מלכי חסד הם..... 262
לב .כרם היה לנבות היזרעאלי 275
לג. תוכניתה של איזבל..... 289
לד .הרצחת וגם ירשת..... 303
לה. לקראת המערכה ברמות גלעד..... 317
לו .מי יפתה את אחאב? 328
לז .המערכה ברמות גלעד 346
לח .ומלך אין באדום נצב מלך..... 365
לט .המבלי אין אלוהים בישראל?..... 372
מ. יש אלוקים בישראל 377
מא. מתי החל יהורם למלוך תחת אחזיה? 382
מב. עליית אליהו..... 387
מג. איה אליהו? 423
מד. אחרית דבר 434

עם הספר

ספר זה רואה אור אחרי ספרי הקודם "יונה, ישראל ואומות העולם". לא בכדי מופיעים הם זה אחר זה, כי קשר אמיץ מחברם יחדיו: "יונה מחילא דאליהו קאתא, אליהו סליק - יונה נחית, דא שאיל נפשיה למות ודא שאיל נפשיה למות, ובגין כך איקרי 'בן אמיתי' וכתיב (מלכים א,יז) 'ודבר ה' בפיך אמת'".[1] אף שיונה בא מכוחו של אליהו והוא נחשב לבנו, אינה דומה נבואתו לנבואת אליהו, ואין השקפת עולמם זהה: יונה תבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב ואליהו תבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן" (מכילתא דרבי ישמעאל פרשת בא).

מה גרם לאליהו לתבוע כבוד האב ולא לתבוע כבוד הבן? נצטווינו לילך אחרי ה' אלוקינו ולהידבק בו (דברים יג,ה). וכי אפשר לבשר ודם לעלות לשמים ולהידבק בשכינה אותו שכתוב בו (דברים ד,כד) "כי ה' אלהיך אש אכלה"? אלא - "הידבק בדרכיו. גמול חסדים, קבור מתים, בקר חולים, כמו שעשה הקב"ה" (רש"י דברים יג,ה עפ"י הגמרא בסוטה יד ע"א). וכן התעסק במטע תחילה, כפי שעשה הקב"ה בתחילת ברייתו של עולם (ויקרא רבה [וילנא] כה,ג). כך דרכו של כל אדם עלי אדמות הרוצה לדבוק בשכינה, אך לא כן אליהו הנביא. הוא ניסה לדבוק בשכינה ממש, לעלות לשמים ממש ולהידבק באש ממש, וכך אכן עלה בידו בסוף דרכו: "והנה רכב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם ויעל אליהו בסערה השמים" (מל"ב ב,יא). סופו הוכיח על תחילתו, כי סוף מעשה במחשבה תחילה.

דבקותו העילאית של אליהו בה', בשמים ממעל, בנצח, זיכתה אותו בחיי עולם: "והעוזבים כל עניני העולם הזה ואינם משגיחים עליו כאילו אינם בעלי גוף, **וכל מחשבתם וכוונתם בבוראם בלבד כענין באליהו,** בהידבק נפשם בשם הנכבד, יחיו לעד בגופם ובנפשם כנראה בכתוב באליהו, וכידוע ממנו בקבלה, וכמו שבא במדרשים בחנוך ובבני העולם הבא העומדים בתחיית המתים" (רמב"ן ויקרא יח,ד). "וזכה לזו המעלה על שנזדרז לכבוד השם ולא חלק כבוד לשום אדם ולא ירא חתת אנוש ואפילו שהיה נשיא גדול" ("דרשות ר"י אבן שועיב" פרשת "פנחס" ד"ה ואמרו חכמים).

---

[1] . תרגום: יונה מכוחו של אליהו בא. אליהו עלה – יונה ירד, זה שאל נפשו למות וזה שאל נפשו למות, ובשל כך נקרא: 'בן אמיתי', וכתוב (מלכים א יז) 'ודבר ה' בפיך אמת'.

ומתוך שבחו באו חז"ל גם לידי גנותו – "אליהו תבע כבוד האב ולא כבוד הבן שנאמר 'קנא קנאתי ליי' אלהי צבאות' (מלכים א' יט, י) ומה נאמר שם, 'ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתיך', שאין תלמוד לומר לנביא תחתיך אלא שאי איפשי בנבואתך" (מכילתא דרבי ישמעאל בא - מס' דפסחא פרשה א ד"ה בארץ מצרים).

אהבה יתרה מקלקלת לעתים את השורה, במיוחד אם היא מהולה בקנאת ה' עזה, חסרת פניות, עתיקת יומין, מעובת שורשים: "א"ל לעולם אתה מקנא קנאת בשטים על גלוי עריות, וכאן את מקנא" (ילקוט שמעוני ח"א רמז טו). חוסר האיזון בקנאותו של אליהו ובנבואתו, הביאה לעלייתו השמימה בטרם עת ולמינויו של אלישע בן שפט תחתיו. לפי גודל הציפיות ממנו כנביא ואיש אלוקים,[2] הייתה התגובה החריפה כלפיו - כי הקב"ה מדקדק עם צדיקיו כחוט השערה.

על רקע דברים אלו, יש בספר זה הערות ותמיהות על מעשיו ודבריו של אליהו הנביא, אף שהיה ללא ספק מגדולי הנביאים בישראל בכל הזמנים ולדעת רוב גדולי ישראל, הוא לא מת אלא ממשיך ללוות את עם ישראל לאורך כל הדורות.

מודעים אנו לכלל שאם הראשונים כמלאכים אנו כבני אדם, ואם הם כבני אדם אנו כחמורים, ואליהו לדידנו הוא מלאך ה' צב-אות.[3] אף על פי כן, לא נמנענו מלהעיר ולתמוה על אליהו בדחילו ורחימו, תוכחה גלויה ואהבה מסותרה, ובדרך כלל בעקבות רבותינו הראשונים והאחרונים. לא ששמנו את עצמנו כשופטים של אליהו חלילה, כי מה אנו ומה חיינו, אלא שסברנו שההערות הם כלפינו, בשבילנו, למען נדע ונשכיל ונבין לתבוע את כבוד הבן עם כבוד האב, ולא נבואה חלילה לידי קטרוג על עם ישראל.

שילוחו של אליהו לנחל כרית נפתח במילים: "ויהי דבר ה' אליו **לאמר**", ולא נמצא שאליהו אמר דבר מה למישהו בנחל כרית, שהרי היה שם לבדו, הלכך פירש האלשיך הקדוש שכוונת ה' הייתה שאליהו יאמר

---

[2] . הבאנו בספר את פירוש אברבנאל לתואר "איש אלוקים" שיוחס לאליהו על ידי האלמנה מצידון וזו לשונו: "רוצה לומר שאתה מורכב משני הפכים בנושא אחד, שאתה איש ואתה אלוקים ממש".

[3] . לא **כמו** מלאך ה' אלא מלאך ה' ממש: "מכאן תקנו חכמים להיות עושין מושב כבוד לאליהו שהוא מלאך הברית, שנאמר (מלאכי ג,א) 'ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא' " (מדרש אגדה (בובר) במדבר פרק כה ד"ה [יג] והיתה לו).

לעצמו את הלקחים שיסיק משילוח זה: "רצה הוא יתברך לרמוז לו עניין זה ולצערו מעט, להורות לו כי חפץ ה' להיות ארך אפים לרבים, ולהיות כי כל עניין זה היה לרמוז לו עניין נוסף על פשוטו, נאמר 'ויהי דבר ה' לאמר'". כך גם הסביר האלשיך את המילה "לאמר" הכתובה בשילוחו של אליהו לצידון.

אנו הוספנו, בגוף הספר, עוד כוונה בכתוב "לאמר": "ואפשר שהמילה "לאמר" אינה מכוונת כלפי אליהו דווקא, אלא גם ובעיקר כלפי הקורא וכלפי עם ישראל לדורותיו, שהרי רק נבואה שנצרכה לדורות נכתבה. רוצה לומר שכל ההערות שמושמעות כאן ובשאר המקומות כלפי אליהו, מכוונות לתקופות שונות בתולדות עם ישראל בכלל, ואולי לתקופתנו בפרט, שבה נקלענו למצבים דומים לשל אליהו, כשהשלטון הוא חילוני ולעתים אנטי דתי, ואנו נדרשים לנקוט עמדה כלפי השלטון וכלפי המדינה".

מתוך כוונה ומגמה זו נכתבו הדברים בספר, תורה היא ולימוד היא צריכה, ואם פה ושם עברנו את המידה הנכונה, מבקשים אנו סליחה ומחילה, וה' הטוב יכפר בעד.

וזאת הברכה:

תודה וברכה למו"ר הרב אביגדר נבנצל שליט"א, שהואיל בטובו לעבור על כתב- היד והעיר הערותיו החשובות, אשר שובצו בתוך הספר. ישלח ה' לו ולביתו בריות גופא ונהורא מעליא, ויזכה להמשיך להדריך את עם ישראל בתורתו ועצותיו הטובות.

תודה וברכה לגב' רחל סליג אשר למדה אצלי את הקורס "פרקי אליהו" ב"מכללה ירושלים", ועברה על כתב היד בהתנדבות, והעירה הערות לשוניות חשובות.

ברוכים לה' רעייתי שתחי' וכל משפחתי היקרה אשר ליוו את כתיבת הספר באהבה רבה. יזכנו ה' לראות רוב נחת מילדינו וצאצאינו ושלא תמוש התורה הזאת מפינו ומפיהם לעולם ועד.

הנני מקדיש ספר זה לאחי גבורי התהילה, למתישבים הנהדרים של גוש קטיף, צפון רצועת עזה, וצפון השומרון, אשר השליכו נפשם מנגד במשך שלושה עשורים על קדושת השם וקדושת העם והארץ. אשר עמדו בעוז ובגבורה עילאית כנגד הטרור הרצחני ויכלו לו, עד שעלה עליהם הכורת

מבית ונישל אותם מביתם ואדמתם. אנו מצפים ומייחלים שחבלי ארץ אלו, יהיו מונחים עד שיבוא אליהו הנביא במהרה בימינו, וישיב בנים לגבולם ואבות לאדמתם וביתם.

מודים אנחנו לך ה׳ אלוקינו, על נסיך שבכל יום עמנו ועל נפלאותיך וטובותיך שבכל עת ערב ובוקר וצהרים. ברוך אלוקינו שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו. הוא יפתח לבנו בתורתו וישם בלבנו אהבתו ויראתו.

ב״ה ו׳ מנחם אב, לשנת ״והורשתם את הארץ **וישבתם בה**״, פה עיה״ק ירושלים בין החומות.

א. וישתמר חקות עמרי וכל מעשה אחאב[4]

פרק רקע

מלכים א פרק טז

(כא) אָז יֵחָלֵק הָעָם יִשְׂרָאֵל לַחֵצִי חֲצִי הָעָם הָיָה אַחֲרֵי תִבְנִי בֶן גִּינַת לְהַמְלִיכוֹ וְהַחֲצִי אַחֲרֵי עָמְרִי׃

(כב) וַיֶּחֱזַק הָעָם אֲשֶׁר אַחֲרֵי עָמְרִי אֶת הָעָם אֲשֶׁר אַחֲרֵי תִּבְנִי בֶן גִּינַת וַיָּמָת תִּבְנִי וַיִּמְלֹךְ עָמְרִי׃ פ

פילוג אחר פילוג

לא די היה לנו בשתי ממלכות - יהודה וישראל, אלא שהתרחש עלינו עתה פילוג נוסף בתוך ממלכת ישראל. כמה זמן ארך פילוג זה? הוא התחיל עם הריגת זמרי בשנת עשרים ושבע לאסא מלך יהודה[5], ושכך בשנת שלושים ואחת לאסא מלך יהודה[6] מכאן שהוא נמשך כחמש שנים. כך מובא בילקוט שמעוני על אתר (רמז רז) בשם סדר עולם רבה פרק יז:

"ויחלק העם" וכמה היה המחלוקת? ה שנים[7]. בשנת ל"א לאסא מלך עמרי מלכות שלמה. כיון שהשיא אסא את בת עמרי ליהושפט מת תבני. עמרי מלך י"ב שנה. בשנת ל"ח לאסא מלך אחאב בן עמרי על ישראל כ"ב שנה. בשנת ארבע לאחאב מלך יהושפט.

ועיין עוד תוספתא סוטה יג, ג

---

4. מיכה ו, טז
5. ראה טז, טו.
6. ראה פסוק כג.
7. וכן כתבו רש"י ומצודות. בסדר עולם רבה מהדורת ליינר כתוב ארבעים שנה וכן מהדורת רטנר וכן מהדורת ווינשטוק וכולם הגיהו בשם הגר"א "חמש שנים". במהדורת מילקובסקי כתוב ארבע שנים והדבר ייתכן. רד"ק (פסוק כא) כתב בשם סדר עולם רבה שהמחלוקת ארכה ארבעה חדשים בלבד, (זו גם הגירסא שהייתה לפני ה"כלי יקר") והוא כנראה הבין (כפי שמשתמע מדבריו בפסוק כג), שבתחילה מלך עמרי שש שנים בתרצה ללא מחלוקת, ובסופן פרצה מחלוקת למשך ארבעה חדשים עד שמת תבני. אחרי כן הוא מלך עוד שש שנים בשומרון.

מה הכריע את המחלוקת הארוכה לטובת עמרי שר צבא ישראל? יש אומרים מותו הטבעי של תבני בן גינת[8], ויש אומרים[9] שהתערבותו של אסא מלך יהודה, כפי שראינו לעיל בסדר עולם רבה:

כיון שהשיא אסא את בת עמרי ליהושפט-מת תבני[10].

מדוע התערבותו של אסא הכריעה את המחלוקת לטובת עומרי?

בזמן שאסא השיא את בת עמרי לבנו הוא כבר מלך ביהודה שלושים ושמונה שנה. במשך ימי מלכותו מלכו בישראל שמונה מלכים והם: ירבעם, נדב, בעשא, אלה, זמרי, עמרי, תבני , אחאב. יש להניח שבממלכת ישראל בימים ההם רחשו לאסא כבוד והערכה רבה. כשראו שהוא נוטה לטובת עמרי ואף מתקשר אתו בקשרי חיתון, נטו כל ישראל אחרי עמרי ובכך בא הקץ על תבני.

מה גרם לאסא להתערב בנעשה בממלכת ישראל? והלוא עד היום הייתה מתיחות בין שתי הממלכות עד כדי מלחמות אחים, ואף בתקופת אסא לא פסקה מתיחות זו כפי שקראנו:

וּמִלְחָמָה הָיְתָה בֵּין אָסָא וּבֵין בַּעְשָׁא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל כָּל יְמֵיהֶם:

מל״א טו,לב

אפשר שדווקא מלחמות האחים, שהקיזו דם רב בישראל וביהודה, כמו המלחמה האיומה שבין ירבעם לאביה, שהפילה חמש מאות אלף איש בחור מישראל (דה״ב יג), הביאה אותו למסקנה שצריך לעשות שלום בין הממלכות.

ואפשר שהיה כאן מניע נוסף. חמש עשרה שנה קודם לכן, הטילו בעשא מלך ישראל ובן הדד מלך ארם, מצור כבד על ממלכת יהודה. אסא, כדי להקל מעליו את המצור, שלח שוחד מאוצרות בית ה׳ ומאוצרות בית המלך אל מלך ארם, וביקשו שיפר את הברית עם בעשא, ויתקיף אותו

---

8. רד״ק ואברבנאל באחד הפירושים שלהם.
9. רש״י, רד״ק, אברבנאל, מצודות בשם סדר עולם רבה, וכן קדמוניות היהודים ח, סעיף 312.
10. בפירוש המיוחס לרש״י (דה״ב כב, ב) התקשה היכן רמוז בתנ״ך שיהושפט נשא את בת עמרי? והצביע על הפסוק (דה״ב יח,ב): ״ויהי ליהושפט עשר וכבוד לרב ויתחתן לאחאב״.

בצפון. בן הדד קיבל את הצעתו ועשה את מבוקשו והדבר הביא להסרת המצור מעל יהודה.[11]

ברם מהלך זה של אסא נתקל בביקורת חריפה מאד של נביא ה׳:

(ז) וּבָעֵת הַהִיא בָּא חֲנָנִי הָרֹאֶה אֶל אָסָא מֶלֶךְ יְהוּדָה וַיֹּאמֶר אֵלָיו בְּהִשָּׁעֶנְךָ עַל מֶלֶךְ אֲרָם וְלֹא נִשְׁעַנְתָּ עַל ה׳ אֱלֹהֶיךָ עַל כֵּן נִמְלַט חֵיל מֶלֶךְ אֲרָם מִיָּדֶךָ׃

(ח) הֲלֹא הַכּוּשִׁים וְהַלּוּבִים הָיוּ לְחַיִל לָרֹב לְרֶכֶב וּלְפָרָשִׁים לְהַרְבֵּה מְאֹד וּבְהִשָּׁעֶנְךָ עַל ה׳ נְתָנָם בְּיָדֶךָ׃

(ט) כִּי ה׳ עֵינָיו מְשֹׁטְטוֹת בְּכָל הָאָרֶץ לְהִתְחַזֵּק עִם לְבָבָם שָׁלֵם אֵלָיו נִסְכַּלְתָּ עַל זֹאת כִּי מֵעַתָּה יֵשׁ עִמְּךָ מִלְחָמוֹת׃

דהי״ב טז,ז-ט

לפי דבריו של חנני הרואה, הוחמצה כאן הזדמנות גדולה לאיחוד הממלכה מחדש בראשותו של אסא, ואפשר שהממלכה הייתה עשוייה להתרחב צפונה ודרומה. איחוד זה היה מתוכנן לתקופת אסא[12], שכן פילוג הממלכה אמור היה להיות לשלושים ושש שנה בלבד:

״בשנת שלושים ושש למלכות אסא עלה בעשא על יהודה ויבן את הרמה״ (דבהי״ב טז, א) אי אפשר לומר כן. והלא אסא קבר את בעשא בשנת כ״ו למלכותו? אלא מה ת״ל בשנת ל״ו? כנגד ל״ו שנה שנתחתן שלמה בבת פרעה, וכנגד ל״ו שנים שנגזרה גזרה על מלכות בית דוד שתחלק, ובאחרונה עתידה שתחזור להם. וכנגד ל״ו שנים שנגזרה גזרה על מלכי ארם להיות שטנים על ישראל ובאחרונה ליפול ביד בני דוד. לכך נאמר: ״בשנת שלשים ושש למלכות אסא״, היא שנת ל״ו משמת שלמה. באותה שנה כרתו ברית מלך ישראל ומלך ארם לעלות ולהתגרות באסא. וקילקל אסא שנאמר: ״ויקח אסא את כל הכסף.. ובעת ההיא בא חנני הרואה אל המלך... על כן נמלט חיל ארם מידך״. ולא פסקו שטנים לישראל עד מות אחז.

סדר עולם רבה טז, וכן תוספתא סוטה יב

וכן כתב רש״י (מ״א יא,לט):

---

11. ראו על כך בפרק טו, טז-כב ובספר דהי״ב טז, א-ו.

12. עיין על כך בהרחבה במאמרי: ״שנת שלושים ושש למלכות אסא״, בקובץ מרחבים ו, הוצאת מרחבים, ירשלים, תשנ״ז 107-115.

ובסדר עולם מצאתי, "ואענה את זרע בית דוד למען זאת", כנגד שלושים ושש שנה שנתחתן שלמה את בת פרעה שנשאה בשנה הרביעית למלכותו, וכנגדה נגזרה על מלכות בית דוד ליחלק.

עתה, באיחור של חמש עשרה שנה, אסא מנסה לתקן את אשר קלקל, על ידי קירוב ואולי אף איחוד שתי הממלכות.

כיצד נתייחס למעשהו של אסא? האם ערך האחדות והשלום עולה על כל שיקול אחר? האם נכון לומר שפריצת הדרך לשלום היא גולת הכותרת של מלכות אסא?! או שמא זהו מהלך מסוכן ופסול כי הוא חושף את ממלכת יהודה להשפעה הרסנית של ממלכת ישראל? חז"ל צידדו באפשרות האחרונה:

כיון שהשיא אסא בתו של עמרי ליהושפט בנו, נגזרה גזרה זו על מלכות בית דוד שתכלה עם מלכות בית אחאב. וכן היה שמת אחזיהו מלך יהודה עם מלך ישראל שהרגם יהוא. ועתליהו (בת אחאב) מלך יהודה ראתה כי מת בנה, ותאבד את כל זרע המלוכה. לפיכך מנה מב'[13] מיום שנגזרה הגזרה.

סדר עולם רבה יז, תוספתא סוטה יג, ג [14]

גזרת הכיליון של מלכי יהודה אינה רק עונש אלא גם תוצאה טבעית מהמהלך של אסא. כי כשנגזרה גזרת כליון על מלכות אחאב היא כללה גם את מלכי יהודה שהיו ענפים מסתעפים מעיקר הגזע של מלכות אחאב. נראה בהמשך שהנביאים שללו מכל וכל, ניסיונות התקרבות של מלכי יהודה אל מלכי ישראל, משום "אל תתחבר לרשע"[15].

מתי אפוא תתקיים נבואת אחיה השילוני: "אך לא כל הימים"? בימות המשיח! כדברי רד"ק (מל"א יא,לט):

"אך לא כל הימים" - עתידה לחזור לימות המשיח בימי מלך המשיח, שנאמר: 'ועשיתם לעץ אחד' (יחזקאל לז,יט) ואומר: 'ומלך אחד יהיה לכלם למלך' (שם כב) ואומר: 'ועבדי דוד מלך עליהם', (שם כד) מכאן

13. כוונתם שבדהי"ב כב,ב כתוב שאחזיה מלך יהודה היה בן מ"ב במלכו, ואילו במל"ב ח, כו כתוב שהוא היה בן כ"ב במלכו? ותירצו, שהוא אכן היה בן כ"ב, אלא שבעלותו לשלטון מלאו מ"ב שנה לגזרת הכיליון שהייתה בימי אסא.

14. עיין עוד תוספתא סוטה יב, ג.

15. ראה מאמרו של הרב יצחק לוי, "יהושפט בן אסא - מלך במשפט יעמיד ארץ", "המעיין" תשמ"ג, כרך כג, ג, עמ' 35-56.

תשובה לאומרים שוא אנו מצפין ימי מלך המשיח, כי לא יהיה. והנביא אומר: 'אך לא כל הימים', ומשנחלקה מלכות בית דוד בימי רחבעם לא חזרה עוד, כי כל הימים היו לשתי ממלכות עד הגלות, ובשוב הגלות מבבל לא שבו השבטים, אלא גלות בבל שהוא יהודה ובנימין.

צא וראה כמה גדולה הייתה החמצתו של אסא מלך יהודה. שנת שלושים ושש למלכות אסא נדחתה בשלושת אלפים שנה בקירוב, עד בוא מלך המשיח.

* * *

ב. בניין שמרון

מלכים א פרק טז

(כג) בִּשְׁנַת שְׁלֹשִׁים וְאַחַת שָׁנָה לְאָסָא מֶלֶךְ יְהוּדָה מָלַךְ עָמְרִי עַל יִשְׂרָאֵל שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּתִרְצָה מָלַךְ שֵׁשׁ שָׁנִים׃

(כד) וַיִּקֶן אֶת הָהָר שֹׁמְרוֹן מֵאֶת שֶׁמֶר בְּכִכְּרַיִם כָּסֶף וַיִּבֶן אֶת הָהָר וַיִּקְרָא אֶת שֵׁם הָעִיר אֲשֶׁר בָּנָה עַל שֵׁם שֶׁמֶר אֲדֹנֵי הָהָר שֹׁמְרוֹן׃

(כה) וַיַּעַשׂ עָמְרִי הָרַע בְּעֵינֵי ה׳ וַיָּרַע מִכֹּל אֲשֶׁר לְפָנָיו׃

(כו) וַיֵּלֶךְ בְּכָל דֶּרֶךְ יָרָבְעָם בֶּן נְבָט [ובחטאתיו] וּבְחַטָּאתוֹ אֲשֶׁר הֶחֱטִיא אֶת יִשְׂרָאֵל לְהַכְעִיס אֶת ה׳ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַבְלֵיהֶם׃

(כז) וְיֶתֶר דִּבְרֵי עָמְרִי אֲשֶׁר עָשָׂה וּגְבוּרָתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה הֲלֹא הֵם כְּתוּבִים עַל סֵפֶר דִּבְרֵי הַיָּמִים לְמַלְכֵי יִשְׂרָאֵל׃

(כח) וַיִּשְׁכַּב עָמְרִי עִם אֲבֹתָיו וַיִּקָּבֵר בְּשֹׁמְרוֹן וַיִּמְלֹךְ אַחְאָב בְּנוֹ תַּחְתָּיו׃ פ

מדוע בנה עמרי עיר חדשה?[16] ומדוע הכתוב מציין שהוא קנה את ההר שמר? וכי לא די בכך שהוא בנה עיר חדשה וקראה שומרון כשם שירבעם בנה את שכם ואת פנואל?

בפירוש דעת מקרא כתוב שהוא בנה את שומרון כי היה קשה להגן על העיר תרצה. אם כך, מדוע בנה אותה ירבעם לכתחילה ועשאה כבירת

---

16. האם הייתה זו עיר חדשה לחלוטין, או עיר ישנה שעמרי חידשה והפכה לעיר בירתו? רד"ק דייק מלשון התרגום יונתן: "ויקן את ההר שמרון – כרכא שמרון", שכרך גדול היה שם מתחילה, ועמרי חיזק הבניין וקראו על שם שמר אדוני ההר. וכן כתב רלב"ג. על פי זה הסביר רבי עקיבא אייגר (תוס' רע"א ריש מסכת כלים) מדוע שלחו את המצורעים מהעיר שומרון (עיין מל"ב פרק ז) כי היא הייתה מוקפת חומה מימי יהושע. לעומת זאת סבורים מצודות, "כלי יקר" ו"קהלת יעקב" שעמרי בנה את העיר מתחילתה. וכתוב ב"כלי יקר" שאולי שמר אדוני ההר לא אבה למכור את נחלת אבותיו לעמרי, כמו נבות, והסכים רק בתנאי שהעיר תיקרא על שמו.

ישראל ולא נשאר בשכם או בפנואל? ומדוע שאר המלכים לפניו לא עברו לעיר מוגנת יותר ומבוצרת יותר?[17]

יכול להיות שעמרי לא רצה להישאר בתרצה מכיון שהיא הייתה מוקד המחלוקת בינו לבין תבני במשך חמש שנים. ואולי הוא לא רצה להצטייר כמי שממשיך את מלכות ירבעם, כי תרצה נבנתה כנראה על ידי ירבעם.[18] אולם חז״ל הבחינו במניעים נוספים. לפי דעתם הוא רצה להאדיר את ממלכת ישראל[19] ולבנות לה עיר בירה שתשווה לירושלים:

> וכך הייתה בדעתו, אמר: כשם שירושלם למלכי יהודה כך שמרון למלכי ישראל[20].
>
> תנא דבי אליהו רבה ט,ב

עמרי קרא אמנם לעיר שמרון על שם שמר אדוני ההר, אך שמרון גם שווה בגימטרייה לירושלים = 596, והדבר משתלב יפה עם שאיפותיו הגדולות.[21]

כיון שהוא רצה לבנות עיר דוגמת ירושלים הוא קנה את הר שמרון[22] כשם שדוד קנה את הר הבית, ושילם עבורו פי עשרה ממה ששילם דוד.[23]

צא וראה, כיצד הוא ומלך יהודה פעלו מתוך מגמות סותרות. אסא השיא את בנו לבתו של עמרי מתוך כוונה לקרב ולאחד את הממלכות, ועמרי

---

17. מו״ר הרב אביגדר נבנצל העיר שאולי הם נשארו בתרצה כי היא הייתה עיר יפה ככתוב בשיר בשירים ו,ב: ״יפה את כתרצה״.
18. לפי ההערה הקודמת תרצה הייתה כבר בימי שלמה.
19. ידוע לנו ממקורות חיצוניים (כגון מצבת מישע) שעמרי היה מלך גדול וחזק ששלט על מואב וישב במידבא במשך ארבעים שנה (כנראה בצירוף עם שנות מלכות בניו שנזקפו לזכותו).
20. בשו״ת בנין ציון (ח״ב סי׳ ס, אות ג) הסביר שאולי לכן שלחו את המצורעים משומרון, אף שלא הייתה מוקפת חומה מימות יהושע, כי פרנסי העיר רצו להשוותה לירושלים.
21. ״כלי יקר״ כתב ש״השם מורה על היותה ערוכה בכל ושמורה מכל מקרה ופגע, כי הייתה בנויה בניינים חזקים ועל ההר, וזהו שומרון לשון שמירה ורינה וישועה״. אולי גם בכך היא שוותה לירושלים ששמה מורה על שלום ובתוכה ששון ושמחה.
22. בדעת מקרא כתוב שקניין זה היה סימן יפה למלכי ישראל, שלא נהגו להפקיע את קרקעות האזרחים, ועל כן הם נתכנו מלכי חסד (ראה לקמן כ, לא).
23. וב״כלי יקר״ כתוב שעל כן קנה ההר בדמים מרובים כי רצה שיהיה מקום קבורה לו ולבניו, כשם שמלכי יהודה נקברו בעיר דוד.

הותיר עיר גדולה על מנת לייחד את ממלכת ישראל מיהודה ואת שומרון מירושלים.

מדוע זכה עומרי לשושלת של מלוכה?

עמרי עשה הרע בעיני ה׳ ואף הרע יותר מכל אשר לפניו. הוא חטא והחטיא את ישראל לפחות כמו ירבעם, ואף על פי כן זכה להקים שושלת של ארבעה מלכים שמלכו יחד חמישים שנה, שהן פרק זמן נכבד ביחס לשנות המלכות של שאר מלכי ישראל. מדוע זכה עמרי לכל הטוב הזה? מדוע צלחה דרכו? כבר הקשה כן ר׳ יוסף כספי:

> זה ענין נפלא, שכתב על זה שהפליג ברע מכל אשר לפניו, ולא כתב שנקם השם ממנו? רק שמלך ימים רבים[24], ויהי בונה עיר ומת בשלום, ומלך בנו אחריו? ואין ספק שאמת מה שכתוב בתורתנו הקדושה: ״לא יאחר לשונאו״ (דברים ז,י) וכן כתוב: ״נוקם ה׳ לצריו״ (נחמיה א, ב), אולם בכל זה תשובות ואמרות, והכל אוצר ה׳ יבוא.

כיון שלא זכינו לאוצרו של ר׳ יוסף כספי, נחפש תשובות ואמרות בגפנו. גם חז״ל התלבטו בתמיהות אלו והשיבו עליהן תשובה מעניינת:

> פעם אחת הייתי יושב בבית המדרש הגדול בירושלים לפני חכמים. אמרתי להם, רבותי! מה נשתנה עמרי שר צבא ישראל, שכל שהיו לפניו לא הושיבו מלך בן מלך[25], עד שבא עמרי וישבו לו שלשה מלכים על כסאו? אמרו לי: לא שמענו. אמרתי להם, רבותי! על שהותיר עיר גדולה בישראל,[26] וכך הייתה בדעתו, אמר: כשם שירושלם למלכי יהודה כך שמרון למלכי ישראל.

---

24. זמרי מלך שבעה ימים בלבד, והכתוב (טז, יט) מציין שזה היה בגלל: ״חטאתיו אשר חטא לעשות הרע בעיני ה׳ ללכת בדרך ירבעם ובחטאתו אשר עשה להחטיא את ישראל״. מדוע אפוא זכה עמרי, שלכאורה היה גרוע מזמרי, ליחס ולגורל אחרים?
25. הכוונה שלא הייתה עד אז שושלת של שלושה מלכים, אלא לכל היותר של שניים.
26. במסכת סנהדרין קב, נכתב: ״אמר רבי יוחנן: מפני מה זכה עמרי למלכות? מפני שהוסיף כרך אחד על ארץ ישראל״, נראה מכאן שעמרי התחיל בבניין שומרון עוד בהיותו בתרצה בתחילת מלכותו, כפי שכתוב בדעת מקרא, ובזכות בנייתה מלך מלכות שלמה בשומרון ללא מחלוקת. או שנפרש את דברי רבי יוחנן, שבשל בניית שומרון, זכה עמרי לשושלת מלכות ולא לעצם המלכות, כן פירש המהרש״א שם

תנא דבי אליהו רבה ט,ב

יכולים אנו ללמוד מכאן, על הטוב הצפון לעוסקים ביישוב ארץ ישראל, גם אם הם אינם משלומי אמוני ישראל, כפי שכתב הרב צבי הירש קלישר:

> טוב הצפון להעוסקים בישוב ארץ ישראל, למדנו מדברי אליהו הנביא, הנמצא בתנא דבי אליהו, ששאל בבית המדרש הגדול, מה נשתנה עמרי מכל אשר לפניו, שלא הושיבו מלך בן מלך (בעשרת השבטים), עד שבא עמרי וישבו לו ג׳ מלכים? ולא ידעו. והודיעם הוא עליו השלום, מפני שייסד עיר גדולה והיא שומרון, והיה שכרו שישבו ג׳ מלכים על כסא ישראל ומאתיים ושלושים ושנים מלכים עבדו אותו[27]. עד כאן דבריו.
>
> ואם השר צבא עמרי, עשה זאת רק לכבודו, על כל זה היה שכרו הרבה מאד, אף כי מי שפועל עתה עבור השם יתברך, וארצו ועמו, להושיב ערים נהרסות ולנטוע השוממות, כי שכרו עד אין קץ וחקר, וכן התירו חז״ל שבות בשבת,[28] עבור הרבות בית ושדה אחד בישראל, כדאיתא בש״ס ובאו״ח (סי׳ שו, א).
>
> מכתב של הרב קלישר אל הרב אברהם הכהן (מתוך הספר"שיבת ציון" עמ' 49)[29]

הרב מ״מ כשר, בספרו ״התקופה הגדולה״ (עמ׳ שז-שח), הביא הסבר מעניין בשם הגרא״ז מלצר, לשכר הגדול שזוכים לו בוני הארץ אף שאין כוונתם לשם שמים:

> והנה הכתוב אומר: ויעשה עמרי הרע בעיני ה׳ וירע מכל אשר לפניו...להכעיס את ה׳. א״כ יש להבין שהכרך שעמרי הוסיף בארץ, לא שמרו בו מצוות אלא להפך, ובגמרא שם, שכתב על דלתות שומרון אחאב כפר באלקי ישראל, א״כ איזה זכות זה? ולמדין מזה שעיקר

בחידושי אגדות. וכן כתבו ב״כלי יקר״ ובי״קהלת יעקב״ בפירושם לספר מלכים.

27. לא דק פורתא, כי אלו המלכים עבדו את אחאב ולא את עמרי.
28. מו״ר הרב אביגדר נבנצל העיר שחז״ל התירו רק שבות דאמירה לעכו״ם, ולדעת הרמ״א (שהיא אמנם דעת מיעוט הפוסקים) רק אמירה לעכו״ם באיסור דשבות.
29. ראה עוד בספר הנ״ל עמ׳ 77 מכתבו של הרב שמואל יעקב רבינוויטש, ובעמ׳ 101מכתבו של הרב אברהם מאורזיסטשוב..

הדבר שהוסיף עיר – זה הוא זכות שאי אפשר לבטלו, מפני שזה בנין הארץ שהיא מצווה גדולה.

ואנו מאמינים שאלה האנשים הדרים בכרך זה ישובו מדרכם הרע, ואם לא הם, הדור הבא, והבניין קיים, כי אי אפשר לישוב ארץ ישראל בלי בניין. ומזה אנו למדים שאפילו מי שהוא רשע, אם בונה כרך, זכות היא לו וראוי לשכר בשביל פעולתו.

הרב ישכר שלמה טייכטל, בספרו "אם הבנים שמחה" עמ' נז, סבור שדברי חכמינו על עמרי, מהווים הוכחה ניצחת שאין עליה תשובה, שבניין הארץ בידי מי שאינם שומרים תורה ומצוות, נחשב למצווה גדולה מאוד, ולתיקון גדול מאד בשמים[30] ובארץ:

אם כן יש לך ראיה ברורה שאין עליה תשובה, שאף אם בעל עברה היותר גדול, וכופר בכל בתורה כלה, רוצה לומר כעמרי, שהיה מעובדי ע"ז, וכל המודה בה ככופר בכל התורה כלה, אף על פי כן, זכה ותיקן בבנין העיר בארץ ישראל לכל התיקונים שיש במצוה זו בעולמות עליונים.[31]

אם כן הא לך ראיה ברורה גם על הנעשה בזמננו, שבוני הארץ המה בעוונותינו עוזבי תורה, אבל בטח שאינם גרועים מעמרי שהכתוב העיד עליו שהרע בעיני ה' מכל אשר לפניו, והלך בדרך ירבעם בן נבט שהחטיא את ישראל, ואעפ"כ בבנינו שבנה ארץ ישראל, קיים את המצוה כתיקונה וגם היחוד נעשה למעלה על ידו.

כמו כן נראה ברור דספירת המלכות למעלה בעולמות העליונים נתקנה ונתגדלה על ידי מעשה הבנין של אלו בוני הארץ דזמנינו, יהיו מה שיהיו, אף הפושעים היותר גדולים - מ"מ מעשיהם רצויים לפני הבורא כל עולם.[32]

---

30. הרב שם הסביר על פי הספר "אוצרות יוסף" (המיוסד על קבלה) לרב יוסף ענגיל, שהיה מגדולי ההלכה והקבלה בדורו, ששכרו של עומרי היה דווקא מלכות, משום שארץ ישראל שייכת לספירת מלכות של מעלה, ועל ידי הוספת עיר ואם בישראל, הוא תיקן תיקון במלכות של מעלה, ועל כן זכה למלכות של מטה.
31. הרב נבנצל הקשה: מנין לו שזכה לכל התיקונים הללו?
32. ואפשר שמעשיהם רצויים יותר ממעשי הצדיקים שמתרחקים מן הארץ, כפי שכתב הראי"ה קוק בספרו "עין אי"ה" ברכות ח"ב עמ' 186-187: "ובאשר חבת ארץ הקדש היא יסודה של תורה, שהיא מביאה את כלל עם ה' וכלל העולם כלו להשלמתם, ע"כ מחוברים הם עניני הברכות בהקדמתם בסמיכתם לארץ שבתורה, להורות כי כל

ללמדך, שבבואנו להעריך מלך, אל לנו לבחנו רק על פי יחסו לה', אלא יש גם לבחון מה הוא עשה לטובת עם ישראל וארץ ישראל. כי בטובתם - לו טוב וברעתם - לו רע.

הקרוב לארץ, ומי שיש לו יותר אהבה לארץ ויותר השתדלות בעניין ישוב ארה"ק הוא מוקדם לברכה והוא קרוב יותר אל השלמות...
מי שיש לו קירבה יתירה לארה"ק אפילו במדרגה הנמוכה, יש לנו לחזקו ולאמצו ולהקדימו לברכה, ממי שמתאחר ומתרחק אע"פ שבתוך הלב יהיה המתרחק בעל מדרגה יותר עליונה, מ"מ ישוב הארץ וחבתה בפועל הוא דבר נשגב, וכמו שאמרו חז"ל על עמרי שזכה למלכות בשביל שהוסיף עיר אחת באי"י, אעפ"י שהייתה כונתו ודאי חומרית". (וכן כתב בסדורו "עולת ראי"ה" א' עמ' שעה)

ג. וימלך אחאב בנו תחתיו

מלכים א פרק טז

(כט) וְאַחְאָב בֶּן עָמְרִי מָלַךְ עַל יִשְׂרָאֵל בִּשְׁנַת שְׁלֹשִׁים וּשְׁמֹנֶה שָׁנָה לְאָסָא מֶלֶךְ יְהוּדָה וַיִּמְלֹךְ אַחְאָב בֶּן עָמְרִי עַל יִשְׂרָאֵל בְּשֹׁמְרוֹן עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה:

(ל) וַיַּעַשׂ אַחְאָב בֶּן עָמְרִי הָרַע בְּעֵינֵי ה' מִכֹּל אֲשֶׁר לְפָנָיו:

(לא) וַיְהִי הֲנָקֵל לֶכְתּוֹ בְּחַטֹּאות יָרָבְעָם בֶּן נְבָט וַיִּקַּח אִשָּׁה אֶת אִיזֶבֶל בַּת אֶתְבַּעַל מֶלֶךְ צִידֹנִים וַיֵּלֶךְ וַיַּעֲבֹד אֶת הַבַּעַל וַיִּשְׁתַּחוּ לוֹ:

(לב) וַיָּקֶם מִזְבֵּחַ לַבָּעַל בֵּית הַבַּעַל אֲשֶׁר בָּנָה בְּשֹׁמְרוֹן:

(לג) וַיַּעַשׂ אַחְאָב אֶת הָאֲשֵׁרָה וַיּוֹסֶף אַחְאָב לַעֲשׂוֹת לְהַכְעִיס אֶת ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מִכֹּל מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנָיו:

(לד) בְּיָמָיו בָּנָה חִיאֵל בֵּית הָאֱלִי אֶת יְרִיחֹה בַּאֲבִירָם בְּכֹרוֹ יִסְדָהּ וּבִשְׁגוּב צְעִירוֹ הִצִּיב דְּלָתֶיהָ כִּדְבַר ה' אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּיַד יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן:

אמר ר' יוחנן: קלות שעשה אחאב כחמורות שעשה ירבעם בן נבט, ומפני מה תלה הכתוב בירבעם? מפני שהתחיל בקלקלה.

סנהדרין קב ע"ב

בכמה וכמה דברים הקצין אחאב לרעה מכל מלכי ישראל שהיו לפניו. הוא היה המלך הראשון בישראל שפרץ גדר ונשא אישה נכרייה. אמנם גם שלמה נשא נשים נכריות אבל אחר שגייר אותן כפי שכתב הרמב"ם:

אל יעלה על דעתך ששמשון המושיע את ישראל, או שלמה מלך ישראל שנקרא ידיד ה', נשאו נשים נכריות בגיותן. אלא סוד הדבר כך הוא: שהמצוה הנכונה כשיבוא הגר או הגיורת להתגייר, בודקין אחריו שמא בגלל ממון שיטול או בשביל שררה שיזכה לה, או מפני הפחד בא להכנס לדת. ואם אשה היא, בודקין, שמא עיניה נתנה בבחור מבחורי ישראל. אם לא נמצא להם עילה מודיעין אותן כובד

עול התורה וטורח שיש בעשייתה כדי שיפרשו. אם קבלו ולא פירשו וראו אותם שחזרו מאהבה- מקבלים אותן, שנאמר: ותרא כי מתאמצת היא ללכת ותחדל לדבר אליה...

ולפי שגייר שלמה נשים ונשאן, וכן שמשון גייר ונשא, והדבר ידוע שלא חזרו אלו אלא בשביל דבר, ולא על פי בי"ד גיירום, חשבן הכתוב כאילו הן עכו"ם ובאיסורן עומדין. ועוד שהוכיח סופן על תחלתן, שהן עובדות כו"ם שלהן ובנו להן במות , והעלה עליו הכתוב כאילו הוא בנאן שנאמר: אז יבנה שלמה במה.

הלכות איסורי ביאה יג, יד-טז

לעומת שמשון ושלמה אחאב לא גייר את איזבל, והיא מעולם לא פרשה מעבודת הבעלים, כפי שכתב רלב"ג:

והיא הייתה בת אתבעל מלך צידונים.....או יהיה הרצון בזה, בת אתבעל, בת מלך צידונים, ותהיה מלת בת מושכת עצמה ואחרת עמה, רצה לומר שנשאה בהיותה בת אתבעל והוא אלהי צידונים, והרצון בו שלא נתגיירה[1] ..ולא די לו בזה אבל גם הוא הלך ועבד את הבעל שהייתה עובדת לו איזבל...

ועוד הקצין אחאב מכל המלכים לפניו בזה שעבד את הבעל ואף הקים בשומרון מזבח ובית בעל. יש הבדל גדול בין עבודת הבעל, שהייתה עבודה זרה ממש, לבין עבודת הבמות והעגלים שהיו לשם ה', כפי שכתב ריה"ל:

ודעו שהיה הבדל גדול בין אחאב לירבעם, שסיעת ירבעם כל מעשיהם היו לה', ונביאיהם היו נביאי ה' כמו פסל מיכה ועובדי הבמות, אבל עשו כן על ידי עבירה שחייבתם מיתה, כמו שאוכל חזיר ונזהר בשחיטה ומן הדם. אבל אחאב היה עובד הבעל, ולכן לא הסיר יהוא את עגליו של ירבעם כשהשמיד את בית אחאב ואת הבעל מישראל.

---

1. לפי דבריו אחזיה ויהורם בני אחאב (שהיו בני איזבל) היו למעשה מלכים נכרים, ותמוה שלא מצאנו בשום מקום ביקורת על כך. גם בספר "מדבר קדמות" למהר"ש פרימו אות ר' כתב, שבני איזבל היו גויים שהרי התייחסו אליה. וכן כתב בשו"ת "ציץ אליעזר" (חלק י', סי' מא) בשם רלב"ג שאיזבל לא הייתה יהודייה. והחיד"א בספר "שיורי ברכה" סי' קנט, ס"ק א, כתב שיהורם היה יהודי וכן מוכח בתוס' ע"ז כו, ועיין אריכות דברים בשו"ת "יביע אומר" חלק ה יו"ד סי' יג, ב. גם מו"ר הרב נבנצל סבור שאיזבל נתגיירה שהרי בני אחאב מתייחסים אחריו וכן נראה מדברי התנא דבי אליהו רבה שהבאנו לעיל שמלכו לעמרי ד' דורות. ואולי אפשר לומר לדעת הרלב"ג שאחאב נשאה כשהייתה גויה ואח"כ היא נתגיירה.

כוזרי ד, יד

וכן כתב רד"ק בפרק כא פסוק כה:

רק לא היה כאחאב - כי ירבעם והבאים אחריו, אעפ"י שעבדו העגלים כונתם לשמים, אבל אחאב עבד הבעל ואשרה כשאר הע"ג. לפיכך אמר ויתעב מאד וגו' ככל אשר עשו האמרי:

אחאב גם היה המלך הראשון שהכניס את האשרה לתחום ממלכת ישראל, כפי שנראה מהכתוב אצל מנשה המלך:

וַיָּשָׁב וַיִּבֶן אֶת-הַבָּמוֹת אֲשֶׁר אִבַּד חִזְקִיָּהוּ אָבִיו, וַיָּקֶם מִזְבְּחוֹת לַבַּעַל וַיַּעַשׂ אֲשֵׁרָה כַּאֲשֶׁר עָשָׂה אַחְאָב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, וַיִּשְׁתַּחוּ לְכָל-צְבָא הַשָּׁמַיִם וַיַּעֲבֹד אֹתָם:

מ"ב כא, ג

וכתב על כך רד"ק שם:

כאשר עשה אחאב - כי הוא החל לעשות אשרה במלכי ישראל כי עד שמלך אחאב לא ראינו לאחד מן המלכים שעשו אשרה אלא שהיו הולכים בחטאת ירבעם:[2]

על הפסוק: "ויוסף אחאב לעשות להכעיס את ה' אלקי ישראל מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו", דרש רבי יוחנן:

שכתב על דלתות שמרון אחאב כפר באלקי ישראל, לפיכך אין לו חלק באלקי ישראל.

סנהדרין קב ע"ב

---

2. יש קצת לדקדק בדבריו, שכן מצאנו כתוב בכמה מקומות, שהיו אשרות בישראל עוד לפני אחאב כגון אצל ירבעם (מל"א יד, טו): "והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים...יען אשר עשו את אשריהם מכעיסים את ישראל". וכן אצל רחבעם (מל"א יד, כג): "ויבנו גם המה להם במות ומצבות ואשרים על כל גבעה גבהה ותחת כל עץ רענן". ועל אסא כתוב (דה"ב יד, ב) שהוא גדע את האשרים, ועל יהושפט (דה"ב יט, ג) שהוא בער את האשרות. ונראה לומר, שהיו אלו אשרות קטנות, שעשאום בכל מיני במות פרטיות, שאולי שימשו לשם שמים, כמו שאר העבודות בבמות. ברם אותה אשרה שבנה אחאב ובעקבותיו מנשה, הייתה אשרה גדולה ומרכזית, ושימשה לע"ז ממש כמו הבעל שהיה בבית הבעל בשומרון.

וקצת תמוה שלדעת רבי יוחנן אחאב כתב על דלתות שומרון דברים בוטים כל כך , כשמנגד דרש רבי יוחנן שאחאב זכה למלוכה משום שכיבד את התורה? ונראה להסביר את דבריו לפי המהרש"א שם:

> שהמלכים שהיו לפניו עבדו עגלי זהב בשיתוף, אבל הוא הוסיף לעבוד את הבעלים וכפר באלקי ישראל דוגמה שאמרו בפרק אין צדין: "ויוסיפו בני ישראל לעשות...ויעבדו את הבעלים...ויעזבו את ה' ולא עבדוהו" (שופטים י, ו) - ממשמע שנאמר "ויעזבו את ה' " איני יודע שלא עבדוהו? אלא אפילו כתורמוס הזה...., דהיינו בעבודת הבעלים לא עבדו את ה' בשיתוף.[3]

רצה לומר, שהכנסתם של בית הבעל, מזבח הבעל והאשרה לשומרון, נחשבים ככתיבה על דלתות שומרון: אחאב כפר באלקי ישראל.

אחאב בראשית דרכו מכונה בן עמרי (פסוקים כח-ל) ואחרי כן הוא נקרא אחאב בלבד, לומר לך, שההקצנה שלו לא הייתה תכף ומיד עם עלותו על כס המלוכה, אלא בהדרגה ובשלבים. נראה שהשינוי הגדול החל עם נישואיו לאיזבל בת אתבעל. מאז והלאה הוא כבר אינו ממשיכו של עמרי אביו אלא אישיות עצמאית הבוררת לה את דרכה בעצמה[4], עם היותו מושפע השפעה גדולה והרסנית מאיזבל כפי שכתוב במל"א כא, כה: "רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה' אשר הסתה אותו איזבל אשתו".

מה דחק את אחאב אל חיקה של איזבל וממנה אל חיק הבעל והאשרה? וכי אחאב היה רדוף כל כך אחרי הבעל ואשרה או אחרי נשים נכריות?

אחאב היה מלך גדול ואדיר הן מבחינה צבאית הן מבחינה כלכלית. חז"ל מציינים אותו כאחד משלושת המלכים שמלכו בכיפה (מסוף העולם ועד סופו):

> שנו רבותינו: שלשה מלכו בכיפה, אחאב בן עמרי ונבוכדנצר ואחשורוש. אחאב דכתיב: "אם יש גוי וממלכה אשר לא שלח אדני

---

3. כנראה גם בתקופת השופטים היו זמנים, כגון בימי גדעון ואבימלך, שעבדו את הבעל ולא עבדו את ה' אפילו בשיתוף.
4. וב"כלי יקר" כתוב שהוא נקרא בתחילה בן עמרי שהרי זכה למלוכה מכוח עומרי שהותיר עיר אחת בישראל, כפי שנכתב בתנא דבי אליהו רבה, וכן כתוב ב"קהלת יעקב".

שם לבקשך ואמרו אין, והשביע את הממלכה ואת הגוי כי לא ימצאכה״. ואי לאו דמלך מי מצי משבע להו?

מגילה יא ע״א[5]

וכן מציינים אותו חז״ל כאחד המלכים העשירים בעולם:

לא היה עשיר כמו אחאב מלך ישראל. מאתים שלשים ושנים מלכים עבדו אותו. כיון ששמע אחאב מן הבריות, שביקשו אלו רל״ב מלכים למרוד בו, שלח והביא בן של כל אחד מהם והושיבן תחת ידו בירושלים ובשומרון.

תנא דבי אליהו רבה ט,ב, לפי גרסת ילק״ש[6]

וכן בתנא אליהו זוטא כד,ו:

אל יתהלל עשיר בעשרו - אפילו כאחאב בן עמרי מלך ישראל. אמרו עליו על אחאב מלך ישראל, שהיו לו שבעים בנים, ובנה לכל אחד ואחד פלטין של שן, וכיון שמת בטל מלכותו ובטל עשרו[7].

אחאב שאף להפוך את ממלכת ישראל לממלכה גדולה ועצומה כדוגמת מלכות שלמה, ואת שומרון לעיר הגדולה והמפוארת ביותר במזרח התיכון. לשם כך הוא נזקק לבנאים מיומנים כמו בנאי צור וצידון, ולבתי ע״ז, ובעיקר בתי בעל, כי בימים ההם הבתים הללו היו היפים, הנהדרים והנאדרים ביותר. בבתים אלו שוכנו כל אוצרות האמנות ושכיות החמדה של העולם הקדום. אחאב שאף להציב את ממלכת שומרון בשורה הראשונה של המדינות הנאורות, המתקדמות, היפות, והגדולות של תקופתו. נישואיו לאיזבל היו ללא ספק נישואים פוליטיים לשם השגת מטרה זו.

---

5. ובילקוט שמעוני ריא בשם פרקי ר״א מובאת רשימה של עשרה מלכים ובה אחאב הוא המלך החמישי.
6. רש״י במסכת ברכות דף סא, ע״ב הביא ראיה אחרת לעשירותו של אחאב: ״כגון אחאב שהיה עשיר מאד, דקאמר לייה בן הדד: כספך וזהבך לי הוא״.
7. גם בתעודות היסטוריות מצאנו שאחאב היה מלך אדיר. הוא עמד בראש הברית של מלכי מערב אסיה כנגד אשור במלחמת קרקר בשנת 853 למניינם, והעמיד לרשות הברית אלפיים מרכבות מלחמה, שהיו יותר ממחצית כל הכוחות, לעומתו בן הדד מדמשק העמיד רק אלף ומאתיים מרכבות. ועיין ״אטלס כרטא לתולדות ארץ ישראל״, יוחנן אהרוני, הוצאת כרטא 1974, עמ׳ 127-126. ברחבי הארץ ישנן חפירות ארכיאולוגיות של ערים עתיקות, כגון שומרון (סבסטיה), חצור, מגידו, יזרעאל, המעידות על מפעלי הבנייה העצומים של אחאב.

ד. בניית יריחה

בימיו של אחאב בנה חיאל בית האלי את יריחה. מי היה חיאל בית האלי? רש״י פירש בשני פנים:

חיאל אשר מבית א-ל,[1] כמו ישי בית הלחמי (שמואל א,טז) ולא אמר הבית לחמי, וכן יהושע בית השמשי בספר (שמואל א, ו) ולא הבית שמשי.....

ויש פותרין בית האלי, על שקיבל עליו קללות יהושע[2]: ״ארור האיש אשר יקום ובנה״ וגומר (יהושע ז, כו)[3]

ומקור דברי רש״י הוא בתרגום יונתן:

ביומוהי בנא חיאל בית מומי (הקללה), ית יריחה....

ובמה אשם אחאב שחיאל בנה את יריחו? הסביר רד״ק:

ותחת ממשלתו של אחאב היה, ועשה דבר זה ולא מיחה בידו אחאב[4] כל כך הרשיע לעשות, ועד ימיו לא היה אדם שעלה על לבו לבנות את יריחו, מפני השבועה שהשביע יהושע ״ארור האיש״[5]...

ורלב״ג כתב שאשמתו של אחאב הייתה שלא למד מהפורענות שבאה על חיאל:

....ומתו כל בניו (של חיאל), עד שמת צעירו כאשר הציב דלתיה, ואעפ״י ששמע אחאב לא התעורר לירא את ה׳, אך שקד על חטאתיו.[6]

ואנו תוהים ושואלים האם בניית יריחו היא הדבר החמור ביותר שנעשה בתקופה זו? וכי עבודת הבעל איננה גרועה ממנה? ומדוע אין עונש מידי

---

1. וכן פירשו רד״ק (בפירוש ראשון), רלב״ג, אברבנאל (בפירוש ראשון), מצודות.
2. ״האלי״ – לשון אלה, קללה. וכן כתב רש״י בסנהדרין קיג.
3. וכן פירש רד״ק (פירוש שני) ואברבנאל (פירוש שני).
4. וב״כלי יקר״ כתוב שלא רק שאחאב לא מיחה בידו, אלא הוא למד מאחאב בקל וחומר, שאם קללות משה לא מתקיימות, כל שכן שקללות יהושע לא יתקיימו.
5. המלבי״ם הרחיב והעמיק את דברי רד״ק וכתב: ״עד עתה הגם שעבדו העגלים, לא פקרו עדיין בכל שרשי האמונה, והיו יראים מפני השבועה והאלה של יהושע, ועתה שראו שאחאב עושה כל התועבות ואין ה׳ מענישו, כפרו בהשגחה ובנבואה ולא חשו על קללת יהושע, ולכן בנה את יריחו״.
6. כנראה גם בעל המצודות פירש כמוהו.

על עבודת הבעל[7] ועל בניית יריחו נענש חיאל תכף ומיד?[8] ובכלל מה לאחאב וליריחו? הרי היא בנחלת בנימין ובתחום ממלכת יהודה? כן הקשה רד"ק:

> ותמיהה הוא, כי יריחו למלך יהודה היה, כי משבט בנימין היה, ואיך נתן יהושפט רשות לבנותה?

וכבר תמהו על כך בתלמוד הירושלמי ותירצו:

> חיאל מן יהושפט[9] ויריחו מבנימין? אלא שמגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב.
>
> ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב, תוספתא סנהדרין פי"ד ה"ב

מה פשר הדבר שמגלגלין חובה על ידי חייב? וכי נטיל על אחאב את כל הפשעים והחטאים שנעשו בממלכת יהודה? האין ליהושפט אחריות על מה שנעשה בממלכתו?

ונראה לומר שחיאל הוא אמנם בן יהושפט, אך מצד אמו הוא מתייחס לאחאב שהרי אמו היא אחות אחאב, בת עמרי. סביר להניח שמעשיו האפלים של חיאל לא נובעים מאביו אלא מאמו, ומכאן שאת בניית יריחו יש לזקוף לחובת אחאב. כאן רואים אנו את ההשפעה הרעה שיש לבית אחאב על בית המלכות ביהודה, ומה חמור מעשהו של אסא שלקח את בת עמרי לבנו. כיוצא בדבר בבנו האחר של יהושפט הוא יהורם:

> טז) וּבִשְׁנַת חָמֵשׁ לִיוֹרָם בֶּן אַחְאָב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וִיהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה מָלַךְ יְהוֹרָם בֶּן יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה׃
>
> (יז) בֶּן שְׁלֹשִׁים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה הָיָה בְמָלְכוֹ וּשְׁמֹנֶה <שנה> שָׁנִים מָלַךְ בִּירוּשָׁלָם׃
>
> (יח) וַיֵּלֶךְ בְּדֶרֶךְ מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ בֵּית אַחְאָב כִּי בַּת אַחְאָב הייתה [הָיְתָה] לְאִשָּׁה וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינֵי ה'׃
>
> מל"ב ח,טז-יח

---

7. על פי סדר עולם רבה, גזרת אליהו הייתה רק בשנת י"ג לאחאב.
8. כפי שהקשה אחאב עפ"י הגמרא בסנהדרין קיג. בספר "קהלת יעקב" כתב שחיאל נענש משום שהיחיד נענש מהר יותר מהכלל. וכן כתב בספר "מוסר הנביאים".
9. ה"פני משה" (פירוש על הירושלמי) הסביר שחיאל היה בנו של יהושפט ככתוב (דה"ב כא, ב): "ולו (ליהורם בן יהושפט) אחים בני יהושפט עזריה ויחיאל" וכו', ו"קורבן העדה" (פירוש עך הירושלמי) פירש שהוא לא היה ממש בן יהושפט, אלא השתייך למלכות יהושפט כי יריחו הייתה בתחום מלכות יהושפט.

וכן אתה מוצא אצל נכדו של יהושפט:

כה) בִּשְׁנַת שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה שָׁנָה לְיוֹרָם בֶּן אַחְאָב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל מָלַךְ אֲחַזְיָהוּ בֶּן יְהוֹרָם מֶלֶךְ יְהוּדָה׃

(כו) בֶּן עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה אֲחַזְיָהוּ בְּמָלְכוֹ וְשָׁנָה אַחַת מָלַךְ בִּירוּשָׁלָם וְשֵׁם אִמּוֹ עֲתַלְיָהוּ בַּת עָמְרִי מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל׃

(כז) וַיֵּלֶךְ בְּדֶרֶךְ בֵּית אַחְאָב וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינֵי ה' כְּבֵית אַחְאָב כִּי חֲתַן בֵּית אַחְאָב הוּא׃

שם שם,כה-כז

ובכן לא לחינם גלגלו חז״ל את מעשי חיאל לפתחו של אחאב, כי ממנו נשבו הרוחות הרעות אל מלכות יהודה, והוא היה שורש כל הרעות ומקורן.

כל זמן שגילולי ע״ז היו מתוחמים לממלכת ישראל בלבד, הקב״ה נהג עמם בסלחנות ובסובלנות, ״חבור עצבים אפרים הנח לו״[10])הושע ד, יז). לא רק שהוא לא העניש אותם עד היום (הכוונה לתקופת עמרי וי״ג שנות מלכות אחאב) אלא אף השפיע עליהם כל טוב, הן מבחינה צבאית, הן מבחינה מדינית והן מבחינה כלכלית. ברם, משהתחילה השפעה שלילית לכיוון ממלכת יהודה, מיד באה התגובה האלוקית על ידי המתת בני חיאל וגזרת רעב על מלכות ישראל. ומדוע?דבר זה יתברר בהמשך הדברים.

עוד אפשר לומר, שעבודה זרה הייתה בימים ההם לתיאבון, כי יצר העבודה הזרה היה תקיף מאד אז[11] והיה קשה מאוד לעמוד בפניו,[12] ככתוב בגמרא חולין (דף ד ע״ב) שאחאב עבד בעל, אבל נזהר באיסור נבלה כפי שמובא ברש״י:

אחאב וסיעתו חזינן בהו דעובדי עבודת כוכבים הוו, ובנבלה לא אשכחן בהו דפקרי, ואיכא למימר דיצרא דעבודת כוכבים תקיף עלייהו.

---

10. ״רבי אומר: גדול השלום, שאפילו עובדים אלילים ושלום ביניהם, כביכול אינו יכל לשלוט בהם, שנאמר: 'חבור עצבים אפרים הנח לו'. אבל משנחלקו, מהו אומר? 'חלק לבם עתה יאשמו' (הושע י), הא גדול השלום ושנואה המחלוקת״. (בר״ר פרשה לח, ילק״ש תקכ)
11. עיין תשובת מנשה המלך לרב אשי (סנהדרין קב ע״ב).
12. ועוד שאחאב עבד ע״ז כדי להשתלב עם עמי האזור ולהיחשב עם המדינות הנאורות, ולא מתוך מרידה והתרסה.

לעומת זאת בניית יריחו, הייתה להכעיס, כי למה להם לבנות דווקא את יריחו, וכי כל שאר חלקי א״י היו כבר בנויים?[13]

* * *

יריחו או יריחה?

העיר יריחו כתובה כאן באופן יוצא מן הכלל בצורה ״יריחה״, והלוא דבר הוא! רד״ק כתב ש״יריחו״ ו״יריחה״ חד הוא, כמו ״אהלה״ ו״אהלו״ והדומים לו. ואף שמבחינת הדקדוק צדקו דבריו, נדמה שתשובתו היא פשטנית במקצת, שכן העיר יריחו מוזכרת בתנ״ך בכתיב ״יריחו״ ל״ז פעמים, ובכתיב ״ירחו״[14] כ״א פעמים, אבל בכתיב ״ירחה״ היא מוזכרת פעם אחת ויחידה, במקומנו,[15] האם מקרה הוא?

בגמרא סנהדרין כתוב (קיג ע״א)[16], שאסור לבנות את יריחו בכל דרך שהיא:

> תניא, לא יריחו על שם עיר אחרת, ולא עיר אחרת על שם יריחו, דכתיב: ״בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחה״.

וכתב שם רש״י:

> ולא יריחו עצמה בנה, אלא עיר אחרת על שם יריחו שקרא לה בשם יריחו, ולא איפרש הא מנא ליה?

מה כוונת רש״י: ״ולא איפרש הא מנא ליה?״ המהרש״א (שם ד״ה ״ולא עיר אחרת על שם יריחו״) פירש שלדעת רש״י לא התפרש המקור לאיסור בניית יריחו בשם אחר, ולאיסור בניית עיר אחרת בשם יריחו, לכן הסביר הוא מניין הביאה זאת הברייתא:

> ולי נראה -״דלא עיר אחרת על שם יריחו״ - הוא בכלל השבועה דיליף מקרא: ׳אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו׳, דלא הוה לייה למכתב רק ׳ובנה את יריחו׳, ועל כן דרשו דתרתי קאמר קרא,

---

13. הרב נבנצל העיר שיהושע גזר שכל הבונה את יריחו בניו ימותו תוך כדי בנייתה.
14. בספרי נביאים ראשונים היא מובאת בצורת ״יריחו״, ובתורה, בנביאים אחרונים ובכתובים היא מובאת בצורת ״ירחו״ בלי י׳.
15. בספר ״מרגליות הים״ מובא בשם מדרש ״חסרות ויתרות״ (לונדון תרע״ז) אות ק׳: ״כל יריחו כתיב ו׳, בר מן אחד כתיב בימיו בנה חיאל ... את **יריחה**, מלמד שלא הות יריחו, אלא קריה ושמה יריחו״.
16. וראה גם תוספתא שם; ספרי דברים יג, יז; ילקו״ש ח״א תתפח.

דעיר הזאת אסור אפילו על שם אחרת, ואת יריחו אסור אפילו אינו עיר הזאת. והשתא ניחא הא דכתיב: "בנה חיאל בית האלי את יריחה", מיירי נמי בהכי, עיר אחרת על שם יריחו[17].

דברי המהרש"א מפורשים בתוספתא שם ובספרי דברים יג,יז:

הרי הוא אומר: "ארור האיש אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו", וכי אין אנו יודעים שיריחו שמה? אלא שלא יבנה אותה ויקרא את שמה כעיר אחרת, שלא יבנה עיר אחרת ויקרא את שמה יריחו.

רוצה לומר שמקור הדין של הברייתא הוא מכפילות הלשון "את העיר הזאת", "את יריחו".

אולם נראה לומר שכוונת רש"י במילים "ולא איפרש הא מנא לייה" הייתה שונה - לא התפרש מניין לומדים שחיאל בנה עיר אחרת על שם יריחו; כי הדבר לכאורה אינו מפורש בקרא, כך הבין גם בעל "הגהות יעב"ץ" בסנהדרין שם, ולפי זה הוא יישב את תמיהת רש"י:

נראה לי מדשני קרא יריחה בה"א.

כלומר שינוי הכתוב בשמה של העיר מיריחו ליריחה, מעיד שזו הייתה עיר אחרת בשם יריחו.[18]

ואפשר גם לומר, שלא כרש"י, שחיאל בנה את העיר יריחו ממש אלא בשם יריחה, שהוא שם אחר משמה המקורי. פירוש זה קרוב יותר ללשון הכתוב ומצאתי שהיד רמה לסנהדרין העלה אפשרות כזו:

---

17. וכן כתב בספר "תורת חיים", לרבי אברהם חיים שור, בפירושו על סנהדרין שם ובשו"ת "חכם צבי" קכד. המהר"ל ב"חידושי אגדות" שם הסביר שמשום כך הסכים אליהו ללכת לנחם את חיאל, כי שמא הוא לא ידע את דרשת חז"ל האוסרת לבנות עיר אחרת בשם יריחו, הלכך לא היה רשע כל כך.

18. וכן כתב החיד"א בפירושו "חומת אנך". ה"משך חכמה" (דברים יג, יז) תירץ בכך את קושיית הירושלמי מדוע תלו הקלקלה באחאב והרי יריחו אינה בתחום השיפוט שלו, והסביר, שחיאל בנה עיר בנחלת יוסף, שהייתה בתחום שיפוטו של אחאב, ומשום שקראה בשם יריחו נענש. ובשו"ת "ציץ אליעזר" (חלק יא סי' יב) כתב בשם הגר"ח ברלין, שיריחו הייתה בנויה כבר בימי השופטים (עיין שופטים פרק א ופרק ג) ובימי דוד (שמו"ב י), וכנראה נבנתה על ידי הכנענים, ומאז הותרה הישיבה בה גם לבני ישראל, וחיאל בנה עיר אחרת על שם יריחו. מו"ר הרב נבנצל העיר שבימי דוד יריחו הייתה כנראה ריקה מאדם, ולכן שליחיו של דוד לא התביישו ביישבם שם.

ומשמע מהכא דחיאל לאו יריחו בנה על שום יריחו, אלא או יריחו על שום אחרת[19], או אחרת על שום יריחו.

וכן כתב ה"כלי יקר":

ונסמך גם כן [דהיינו חיאל סמך על כך] ששינה את שם העיר מיריחו ליריחה. והעד שלא דקדק [חיאל] בדבר ה' אשר דיבר אל יהושע, ששם נאמר: "את העיר הזאת, את יריחו", ואפילו שישנה את שמה בשם עיר אחרת, ולא עיר אחרת בשם יריחו...אפילו היה השינוי מרובה לא יועיל, כ"ש מיריחו בוי"ו ליריחה בה"א.

מעתה מובן וברור מדוע שינה הכתוב מיריחו ליריחה. ודברי הנביא מכוונים ומדויקים.

* * *

ומשנבנתה, הותר לישב בה.

מה דינה של יריחו אחרי שנבנתה באיסור על ידי חיאל?

רבי שמעון בן אלעזר אומר: לא אותה בנה אלא אחרת בנה, ומשנבנתה, הותר לישב בה[20], וכן הוא אומר (מל"ב ב ה) 'ויגשו בני הנביאים אשר ביריחו אל אלישע'.

תוספתא סנהדרין יד,ב, וכן ירושלמי שם י, ח

וכן כתב רד"ק שאחרי שהיא נבנתה מותרת הישיבה בה:

אחר שנבנתה לא נאסרה ישיבתה. כי החרם הייתה שלא תבנה עוד כמו עיר הנידחת, והבונה אותה עובר בחרם והוא נענש, כאשר דיבר יהושע.

העולה מדבריו שאיסור הבניה היה איסור "גברא" ולא איסור "חפצא". מקובלים אנו שאיסורי התורה הם איסורי חפצא ואי עביד לא מהני. לעומת זאת איסורי דרבנן, וחרמו של יהושע בכלל זה, הם רק איסורי

---

19. רש"י לא פירש כך כי הלך בעקבות התוספתא סנהדרין יד, ב שצוטטה להלן.
20. בפירוש "יפה מראה" על הירושלמי כתוב, שרק בעיר שבנה חיאל מותר לשבת, אבל ביריחו המקורית אסור לשבת אף אחר בנייתה. וכן כתב בשו"ת "שואל ומשיב" מהדורה קמא סי' קכג. לעומת זאת ה"פני משה" על הירושלמי וכן "קרבן העדה" כתבו שאין הבדל ובשניהם הישיבה מותרת.

גברא ולכן אין איסור בישיבתה אחרי שנבנתה. מכאן שחיאל, כמו עמרי, הותיר בסופו של דבר עיר בישראל.

עוד נראה להסביר שהאיסור לבנותה בטל עם בנייתה, כי אפשר שכל שבועת יהושע הייתה שלא לרצון ה׳, כמו שהחרם שהוא הטיל על שללה היה למורת רוח ה׳[21]:

> אם כן מה תלמוד לומר: ״קום לך״, אמר לו אתה גרמת להם (רש״י: שלא היה לך לאסור עליהם ביזת יריחו), והיינו דקאמר ליה בעי (יהושע ח, ב): ״ועשית לעי ולמלכה כאשר עשית ליריחו ומלכה, רק שללה ובהמתה תבוזו לכם״ (רש״י: ולא תחרימם עוד) [22]
>
> סנהדרין מד ע״א וכן רש״י יהושע ז,ו

ונראה שבכלל שללה ובהמתה גם העיר עצמה, בתיה ואדמתה. ומאחר שהשבועה הייתה שלא לרצון ה׳, תוקף האיסור היה עד בנייתה, ותו לא.

---

21. ועיין מאמרי: ״יהושע בן נון ופרשת שר צבא ה׳״, קובץ מרחבים ג, ירושלים תשמ״ח עמ׳ 86-71.

22. מאידך סבורים אברבנאל ורד״ק שם ביהושע, שהטלת החרם הייתה בשם ה׳.

ה. גילוי אליהו

מלכים א פרק יז

(א) וַיֹּאמֶר אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי מִתֹּשָׁבֵי גִלְעָד אֶל אַחְאָב חַי ה׳ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עָמַדְתִּי לְפָנָיו אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לְפִי דְבָרִי׃ ס

אמונים אנו על הכלל שאין עונשים אלא אם כן מזהירים. היכן מצינו אזהרות והתראות לגזרת אליהו? ועל מה בדיוק יצא הקצף? אם על עבודת הבעלים, למה רק עכשיו? הרי אחאב מולך כבר י״ג שנים ככתוב בסדר עולם רבה יז?[1]

> בשנת שלש עשרה לאחאב היה רעב גדול בשמרון ג׳ שנים,[2] ומלחמות בן הדד שתי שנים ומחצה, וישבו שלש שנים אין מלחמה בין ארם ובין ישראל.

ואם על בניין יריחו שהסתיים אולי רק עתה: מדוע בניין יריחו חמור יותר מעבודת הבעל והאשרה? ועוד נתמה, הכך יאה וכך נאה לאליהו, ליפול למערכה כרעם ביום בהיר, מבלי שנדע על מה ומדוע? ושמא זו דרכו משכבר הימים, בסופה וסערה?!

האם גזרתו היא על דעת המקום או יזמה שלו? ואם זו יזמה שלו, היש בכוחו לעצור את השמים ממטר אף על פי שמפתח הגשמים לא נמסר מעולם לידי שליח?

---

1. ושמא תאמר שאליהו התחיל רק עתה את נבואתו? מן הלשון ״אשר עמדתי לפניו״, משמע שהוא כבר נביא זמן רב. ואכן כך הבינו חז״ל (ירושלמי עירובין ה, א): ״רבי חלבו, ר׳ חונה בשם רב: כתיב, ׳ויאמר אליהו התשבי...חי ה׳ אלקי ישראל אשר עמדתי לפניו׳, והלא אליהו טירונין לנביאים היה? אלא מלמד שכל עמידות שעמד לפני אחיה השילוני רבו, כאילו עמד לפני השכינה״. לא כך הבין ה״כלי יקר״ שכתב שכוונת הלשון ״אשר עמדתי לפניו״ היא שאליהו לא גזר הגזרה מלבו אלא הדבר נאמר לו על ידי ה׳, כאשר הוא עמד לפניו, קודם בואו אל חיאל בית האלי.
2. בקדמוניות היהודים ח יג,ב, כתוב שאת הבצורת הזאת מזכיר מיננדרוס בתוך דברי ימי אתבעל מלך צור.

ומדוע אין מוצגת תעודת זהות מלאה של אליהו, חוץ מהיותו מתושבי גלעד?[3]

נלך נא בעקבות הצאן וננסה למצוא מזור לשאלותינו. חז״ל הסבירו את הרקע להופעת אליהו ולגזרה אשר גזר:

> וכי מה ענין זה אצל זה? (גזרת אליהו אצל בניין יריחו הסמוכה לה) אלא אמר לו הקב״ה לאליהו: חיאל זה אדם חשוב הוא,[4] לך להראות לפניו ולנחמו. אמר לו: אין אני הולך. אמר לו, למה? אמר לו: אם אלך והם יאמרו דברים המכעיסים אותך, ואין אני יכל לסבול. אמר לו: אם הם יאמרו דברים המכעיסים אותי, כל אשר אתה תגזור אני אקיים.[5]
>
> הלך ומצא אותם עוסקים בכתוב: ״וישבע יהושע בעת ההיא לאמר, ארור האיש אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו, בבכורו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה״ (יהושע ו, כו).
>
> אמר (אליהו): ברוך אלהון דצדיקיא דמקיים מילי דצדיקיא (ברוך אלקי הצדיקים שמקיים דברי צדיקיו).[6] היה שם אחאב (אוהבו של חיאל היה),[7] אמר להם אחאב: וכי מי גדול ממי, משה או יהושע? אמר לו (אליהו): משה. אמר להם (אחאב): בתורתו של משה כתוב: ׳השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלוהים אחרים והשתחויתם להם׳, ומה כתוב אחר כן? ׳וחרה אף ה׳ בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר׳, ואני לא הנחתי עבודה זרה בעולם שלא עבדתי אותה. הקמתי עבודה זרה על כל תלם ותלם, ולא שביק מיטרא למיזל ולמסגד (רש״י- ורוב גשמים הבאים לעולם אין מניחין לילך ולהשתחוות לעכו״ם, מתוך שהדרכים מלוכלכות בטיט), וכל

---

3. ר״י קרא הסביר את הביטוי ״מתושבי גלעד״, במשמעות של מיישב הגלעד: ״שעשה יישוב בגלעד כשחרבה בימי פילגש בגבעה, עלה הוא ונתיישב בתוכה, שלא להכרית עיר מישראל, פרקי דרבי אליעזר״. מובן שיישוב של עיר מעניק לאליהו כוח וגיבוי מוסרי רב בבואו להיאבק בחיאל בונה יריחו ובאחאב בונה ישראל. דבריו של ר״י קרא מתבססים על הדעה שאליהו חי שנים רבות מאוד.
4. האם הוא חשוב רק בעיני הבריות או גם בעיני המקום על שהותיר עיר אחת בישראל?
5. ככל הנראה עד היום הוא לא קיבל הרשאה כזו מה׳, ועל כן לא ניאות לצאת אל העם.
6. דומה לברכת ברוך דיין האמת.
7. אם חיאל הוא בנו של יהושפט, כפי שראינו לעיל, הרי אחאב הוא דודו.

טובות ונחמות שישנם בדורי, דבריו של משה לא מתקימים ודבריו של יהושע מתקימים?[8]

מיד נתמלא אליהו חמה גדולה על אחאב ואמר לו לאחאב: ריקה! מאסת את מי שברא את כל העולם כלו לכבודו, ואת מי שנתן התורה לכבודו, חייך שאין אני דן אותך אלא מתוך דבריך.

מיד אמר לו אליהו: אם כדבריך, 'חי ה' אלקי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי'. ביקש רחמים ונתנו לו אקלידא דמיטרא (מפתח של גשמים), וקם ואזל.[9]

ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב[10]

אמת ונכון שהגורם המידי לגזרת אליהו היה בניין יריחו, אבל הגזרה בעיקרה הייתה בגלל עבודת הבעלים והכפירה הכללית בתורת משה. ואם ישאל השואל, מדוע התעכבה הגזרה י"ג שנים ואפשרה לאחאב ולכל ישראל לשקוע בינתיים בע"ז עד צוואר? תשובתנו היא, כפי שכבר הסברנו לעיל, שכל זמן שהרשעה והכפירה היו נחלת ממלכת ישראל בלבד ולא חלחלו לתוך ממלכת יהודה – נסלח להם. אולם משנבנתה יריחו והתברר שהרשעה מתפשטת גם לכיוון ממלכת יהודה ואף חדרה לתוך בית המלוכה – הותרה הרצועה.[11]

ועדיין יש לבעל דין לשאול. לא די שהאלוקים לא הענישם עד עתה, אלא הריק להם ברכה בלי די, עד שמלאו הגרנות בר והשיקו היקבים תירוש ויצהר! היכן שורת הדין? האין בסלחנות יתרה זו, משום החטאת המטרה? ומה בדבר קושיית אחאב: "דבריו של משה לא מתקיימים, ודבריו של יהושע מתקיימים?" מדוע דברי משה לא התקיימו?

---

8. ראינו לעיל שק"ו זה גרם לחיאל לבנות את יריחו, מבלי לחשוש לתוצאות החמורות של הפרת השבועה.
9. גם רש"י, מצודות, רד"ק בדרך הדרש ואברבנאל דרכו בנתיב זה של חז"ל.
10. וראה עוד: תלמוד בבלי סנהדרין קיג ע"א; תנא דבי אליהו זוטא פרק ח; ילקו"ש ח"ב רמז רז.
11. ה"עיון יעקב" כתב שעל שבועת יהושע בא העונש מיד, משום שהיא נאמרה בלשון שבועה, ואילו עצירת המטר בתורה אינה כתובה בלשון שבועה. ולכן אליהו נשבע עתה כדי לתת לדברי התורה תוקף של שבועה. וראה מה שכתבנו לעיל בשם "מוסר הנביאים".

המלבי״ם יישב קשיים אלו על פי יסוד חדש. לדעתו, עונשי התורה מתקיימים, רק כאשר עם ישראל מושגח בהשגחה אלוקית ברורה, ולא כאשר הוא נעזב למקרים:

> כי עונשי התורה הם רק בעת שישראל תחת ההשגחה האלוקית, שאז המטר הוא השגחיי, כמו שכתוב: 'והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי...ונתתי מטר ארצכם בעתו', אז בעת יעזבו את ה' תסור מהם ההשגחה, ולא יהיה מטר ההשגחיי.
>
> אמנם אחר שברוב גלוליהם נעשו כגויי הארצות, וסרה מהם ההשגחה לגמרי, והארץ נמסרה בימי אחאב אל הטבע והמערכה, לא יחויב שיפסק המטר הטבעי בעבדם גלולים, כי הטבע תעשה כמנהגה ואין לה קשר עם מעשי בני אדם, שזה רק אצל ההשגחה לא אצל הטבע, וזה רק על עונשי התורה.
>
> אולם קללת יהושע שקלל מדעת עצמו, הלא כבוד יהושע ודבורו וגזרתו מקושרת עם ההשגחה האלוקית, שה' ישגיח על כבוד צדיקיו לקיים גזרתם, הגם שסרה ההשגחה מן הדור ההוא הרשעים, לא סרה מיהושע הצדיק ומגזרתו וכבודו, ולכן נתקיימה קללתו.

כך גם מסביר המלבי״ם בספר יהושע, מדוע נפלו מישראל חפים מפשע[12] במלחמת העי: כי הקב״ה סילק את השגחתו מישראל בגלל עכן בן כרמי, הלכך כל מי שהיה באזור הסכנה, היה מועד לפורענות, בין זכאי בין חייב. ודוקא עכן בן כרמי שלא היה בחזית המלחמה יצא ללא פגע.[13] מקור הדברים הללו הוא ברלב״ג שם (יהושע ז, א-יד) שהתקשה באותו עניין:

> ואמנם מה שנשאר מן הספק הוא: מה שנזכר מענין עכן, שחטא, ונענשו על חטאו רבים זולתו, והוא שחטא, לא השיגהו עונש מהשם יתברך באופן ההוא? וכבר באו בתורה ספורים דומים לזה.
>
> ונאמר בהיתר זה הספק, שהחיל והקבוץ המתאחד יתכן שיקרה בו זה בזולת עול; וזה, שכאשר היה החיל בכללו באופן שיהיה מושגח מהשם יתברך השגחה שלימה, לא יתכן שתאונה אליו רעה; וכאשר חטא אחד מבני החיל, השיב בחיל, באופן שתסור ההשגחה האלהית ממנו מצד שהוא כלו מתאחד, ולזה יהיה משולח ונעזב למקרים.

---

12. לדעת חז״ל נפל במלחמה הזו רק יאיר בן מנשה, שהיה מגדולי הדור.
13. כך גם מתבארת, לפי המלבי״ם, הסרת משוכת הכרם, שבמשל הכרם בספר ישעיהו (ה, ה).

ולזאת הסבה קרה שמתו אלו השלשים וששה איש, עם היותם בלתי חוטאים בזה, ולא מת עכן, כי לא יקרה רע מצד העדר ההשגחה האלוקית, תכף למי הוא ראוי שיבואהו רע.

ולפי שעכן לא שם עצמו במקום הסכנה, לא מת מפני העדר ההשגחה ממנו, ואותם האנשים ששמו עצמם במקום סכנה, מתו מהם הראויים מות לפי מערכתם.[14]

ועדיין הדברים טעונים ליבון ובירור. על פי היגיון זה, אפשר שחוטאים לא ייענשו כלל על מעשיהם. ואם אתרע מזלם, אף יזכו לחיים טובים ומאושרים, ולית דין ולית דיין! ואם ביחס ליחידים השאלה אינה מציקה כל כך, כי הם יקבלו את עונשם בעולם הבא, הרי היא שרירה וקיימת, על כלל האומה. זוהי למעשה בעיית רשע וטוב לו צדיק ורע לו, שעולה בכל חריפותה ועצמתה בתקופת אחאב, כשהתשובות המקובלות אינן תקפות כאן.

אין מנוס מן המסקנה שאחאב וכל דורו לא היו רעים וחטאים כל כך, כפי שמקובל לחשוב. אמנם מחד גיסא הם היו שקועים בע״ז עד לשד עצמותיהם, אך מאידך גיסא הם הצטיינו באחדות, בעזרה הדדית, באהבת אחים ובמסירות נפש, כפי שעולה מדברי חז״ל:

אמר רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי: תינוקות שהיו בימי דוד, עד שלא טעמו טעם חטא, היו יודעין לדרוש את התורה במ״ט פנים טמא ובמ״ט פנים טהור, והיה דוד מתפלל עליהם ואומר: ׳אתה ה׳ תשמרם תצרנו מן הדור זו לעולם׳ (תהלים יב), אתה ה׳ תשמרם, נטר אורייתהון בלבהון, תצרנו מן דרא דהוא חייב כליה.

ואחר כל השבח הזה יוצאין למלחמה ונופלין, על ידי שהיה בהן דלטורין, הוא שדוד אומר: ׳נפשי בתוך לבאים אשכבה לוהטים בני אדם שיניהם חנית וחצים ולשונם חרב חדה׳ (שם תהלים נז). ׳נפשי בתוך לבאים׳ - זה אבנר ועמשא, שהיו לבאים בתורה. ׳אשכבה לוהטים׳ - זה דואג ואחיתופל, שהיו לוהטים אחר לשון הרע. ׳בני אדם שיניהם חנית וחצים׳ - אלו אנשי קעילה, שנאמר (שמואל א, כג) ׳היסגירוני בעלי קעילה בידו׳, ׳ולשונם חרב חדה׳ - אלו הזיפים, שנאמר (תהלים נד): ׳בבא הזיפים ויאמרו לשאול הלא דוד מסתתר

14. וכן פירש אברבנאל. ועיין מו״נ ח״ג, סוף פרק נא; חובת הלבבות פתיחת שער הביטחון; רמב״ן איוב לו, ז; ספורנו ויקרא יג, מז.

עמנו׳. באותה שעה אמר דוד: ׳רומה על שמים אלוקים׳ - סלק שכינתך מביניהם.

אבל דורו של אחאב, כלן עובדי ע״ג היו, ועל ידי שלא היו בהן דלטורין, יוצאין למלחמה ונוצחין. הוא שאמר עובדיהו לאליהו (מלכים א, יח): ׳הלא הוגד לאדוני את אשר עשיתי בהרוג איזבל את נביאי ה׳ ואחביא מנביאי ה׳ מאה איש חמשים חמשים איש במערה ואכלכלם לחם ומים׳. אם לחם למה מים? אלא שהיה מים קשה להביא להם יותר מהלחם, ואליהו מכריז בהר הכרמל: ׳אני נותרתי נביא לה׳ לבדי׳ (שם יח), וכל עמא ידעין ולא מפרסמין למלכא.

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת חקת סימן ד

אפילו איזבל המרשעת הצטיינה בגמילות חסדיה, ואף שימשה בפי חז״ל מקור לגמילות חסדים לאבלים:

גמילות חסדים לאבלים מניין? אנו למדין מאיזבל, שהייתה ביתה סמוך לשוק, וכל מת שהיה עובר בשוק, הייתה יוצאת מתוך ביתה ומכה בכפי ידיה ומקוננת בפיה ומהלכת עשרה צעדות. וכל חתן שהיה עובר בשוק, הייתה יוצאה מתוך ביתה ומצלצלת בכפי ידיה ומקלסת בפיה ומהלכת עשר צעדות. ונתנבא עליה אליהו זכור לטוב: ׳הכלבים יאכלו את איזבל בחלק יזרעאל׳, והאברים שהיו גומלי חסד לא שלטו הכלבים בהם, שנאמר (מל״ב ט, לה): ״וילכו לקברה ולא מצאו בה כי אם הגלגלת והרגלים וכפות הידים״.

פרקי דרבי אליעזר (היגר) – "חורב" פרק יז[15]

וכי תאמר, מאי חזית שאחדות ושמירת הלשון ואהבת חסד עדיפים על איסור ע״ז? והרי איסור ע״ז הוא חמור לעין ערוך מלשון הרע, מרכילות, ממחלוקת ומגזל? בעניין זה קבע הרב מאיר שמחה הכהן בספרו ת יסוד חדש וחשוב, שבכל מה שקשור לכלל הנימוסים החברתיים חשובים יותר מאיסור ע״ז:

בהתבונן בדרכי התורה נראה כי במצוות מעשיות כמו עבודה זרה ועריות יש כרת וסקילה ושאר מיתות ומלקות. לא כן בנימוסיות ומידות כמו מחלוקת לשון הרע, רכילות, גזל, אין בו מלקות, דהוי לאו שאין בו מעשה.

---

15. ומובא בטור אבן העזר סימן סה.

אולם זה דווקא ביחיד העושה, אבל אם הצבור נשחתין, בזה מצאנו להיפך בירושלמי דפאה (פרק א משנה א): "דורו של דוד כולם צדיקים היו ועל ידי שהיו בהם דלטורין היו נופלים במלחמה וכו', אבל דורו של אחאב עובדי ע"ז היו, ועל ידי שלא היו בהם דלטורין היו יורדים למלחמה ומנצחים.

שאם הצבור נשחתין בע"ז ועריות על זה נאמר (ויקרא טז,טז) "השוכן אתם בתוך טומאתם". אבל בנימוסיות ומידות לשון הרע ומחלוקת, על זה כתוב (תהלים נז,ז) "רומה על השמים" וכו', כביכול סלק שכינתך מהם.

וגדולה מזו אמרו (יומא ט,א) שבמקדש ראשון היו עובדי ע"ז עריות ושפיכות דמים ובמקדש שני היו עוסקים בתורה ובמצוות וגמילות חסדים, ומפני מה חרב? מפני שנאת חינם, ללמדך ששקולה שנאת חינם כנגד שלוש עבירות: ע"ז, גילוי עריות ושפיכות דמים...

הרי דאם הציבור נשחתים במידות, גרוע יותר מאם נשחתים המצוות. ולכן אמר רבי יוחנן (סנהדרין קח ע"א) "בא וראה כמה גדול כוחו של חמס, שהרי דור המבול עברו על הכל ולא נחתם גזר דינם אלא שפשטו ידיהם בגזל, דכתיב (בראשית ו,יג) "הנני משחיתם כי מלאה הארץ חמס". שעל עריות דין צבור יש להם והיה מרחם עליהם אבל על נימוסיות לא יתכן.

ולכן על חילול שבת בעונותינו הרבים שנתפשט, יאחר להם כי הם צבור ואף בעבודה זרה אמרו בספרי "והנפש נכרתה" – שאין הצבור נכרתים. אבל כיוון שפרצו בנימוסיות, הולכים בחרבות וחצים לחמוס ולגזול ונשחתו במידות כי המה כייחתו טרף, אז נקום ינקם ה' ולא יאחר...

ולכן מצאנו שעל העגל שהיה חטא בעבודה זרה, מחל הקב"ה להם ונתרצה להם (שמות לב,יד)אבל על מרגלים שהיה לשון הרע וכפיות טובהלא מחל להם ונגזר "במדבר הזה יתמו"...

משך חכמה שמות יד,כד

אף שאנשי דורו של אחאב לא עשו מעשיהם לשם שמים ולא לשם מצווה,[16] הם קיבלו שכר על מעשיהם, לפי חידושו של הנצי״ב:

> אבל רבקה מאהבתה ליעקב, השתדלה אשר הרשעים שיצאו מיעקב, שיעשו חסד- ישאו ברכה מה׳ בעולם הזה, כמו שהיה באמת בדורו של אחאב שנתברכו בגשמים לפני קללת אליהו כדאיתא בפרק חלק (הוא הקטע המובא לעיל), והיה בזכות החסד שהיה אחאב ודורו נזהרים הרבה.
>
> וכן בכל דור ודור יש אפיקורסים והן בעלי חסד ומתברכים בשפע והכל בא מברכת יצחק שכיוון לברך את עשו והגיעה ליעקב...ומעתה מובן מה שבא בהשגחה שיגיע ברכה זו ליעקב בערמה, משום שבאמת אין זו מדת יעקב, וגנובה מידה זו מהליכות אומות העולם.
>
> הרחב דבר בראשית כז, א

הווה אומר, דורו של אחאב זכה לרוב טובה, לגשמים רבים, לעצמה מדינית, לחוסן כלכלי, מכוח ברכת יצחק ליעקב. בהמשך עוד נרחיב ונעמיק דבריו.

עד היום נאלם אליהו דום, ונמנע מלהוכיח ומלהזהיר את ישראל, משום שלא הורשה להענישם. הוא ראה בתוכחות עקרות שאין עונש בצידן – תוכחה לבטלה. מאידך גיסא אין טעם להתחיל היום בהתראות ובאיומים, כשרובם ככולם כבר שקועים בע״ז עד צווארם. במצב כזה הטיפול צריך להיות מהיר, נמרץ, תכליתי, מוחץ, טיפול בהלם.[17]

---

16. הנודע ביהודה בספר דרשותיו ״אהבת ציון״ דרוש י׳, כתב שבמצוות צדקה ודומיה אין צורך בקיום לשמה, שהרי מכל מקום הזולת נהנה ממעשה הצדקה, וכן כתב רבי יצחק אלחנן בהקדמה לספרו ״נחל יצחק״ ח״ב אות יג-טז. וראה עוד בספר ״אהבת חסד״ לחפץ חיים עמ׳ 87-86 ובהסכמת הנצי״ב לספר. ועיין בספר ״אם הבנים שמחה״ עמ׳ נח-נט, שכתב בשם הספר ״ישמח משה״ (פרשת אמור) לרבי משה טייטלבוים, שאין צורך בכוונה לשם שמים במעשים אלו. וראה שם בהערות מקורות נוספים. וראה עוד בספר ״עמודי המחשבה״ לשמחה בונם אורבך עמ׳ 268 בפרק ״עשייה וכונה״.

17. כל מה שכתבנו הוא מנקודת מבטו של אליהו. ברם הקב״ה לא הסכים עמו, ומכאן והלאה נחזה בניסיונות של הקב״ה להטות את אליהו מדרכו.

גם אין גם טעם להציג היום את אליהו,[18] כי הוא היה כבר נביא פעיל שנים רבות, אלא שעד היום הוא לא נזקק לנבואה הנצרכת לדורות, או משום שלא הייתה כזאת, או שהייתה והוא לא שש למסרה.[19]

טל ומטר

מדברי חז״ל עולה, שהיזמה לגזרה הייתה של אליהו, והרעב הוטל על פי דברו,[20] כי מפתח הגשמים היה בידו. אמנם, הקב״ה נתן לו הסכמה מראש לכל גזרה ועונש, אלא שאליהו הרחיק לכת מעבר לרצוי ולראוי.

אליהו הודיע לאחאב שאין הוא דן אותו אלא מתוך דבריו. וכיון שהעונש על ע״ז הוא: ״ועצר את השמים ולא יהיה מטר״, הוא קם וגזר: ״אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי״. האם גזרתו היא אכן צילום מדויק של מה שכתוב בתורה? לכאורה לא, כי התורה מדברת על עצירת המטר בלבד והוא הוסיף גם את עצירת הטל. האם גזרתו המורחבת התקיימה? חז״ל נחלקו בדבר, אלו אומרים שגם הטל נעצר ואלו אומרים שרק המטר נעצר, כי הטל לא נעצר לעולם:

> רבי ברכיה אמר רבי יוסא ורבנן.
>
> חד אמר על המטר נשמע לו, על הטל לא נשמע לו. וחד אמר על המטר ועל הטל נשמע לו. ...מאן דאמר על הטל לא נשמע לו מן הדא: ״לך הראה אל אחאב ואתנה מטר״ (מל״א יח,א) ואילו טל לא אמר ליה. ומאן דאמר בין על המטר ובין על הטל נשמע לו, היכן הותר נדרו של טל?...
>
> רבי יעקב דכפר חנן בשם ריש לקיש: אמר לו הקב״ה: בשעה שעשה אברהם זקנך רצוני, נשבעתי לו שאין מזיזין טללים מבניו לעולם. מה

18. אברבנאל ורלב״ג הגדילו לעשות כשפירשו שאין כאן הצגת תעודת הזהות של אליהו, משום שאליהו הוא פנחס, והאריכו מאוד להוכיח זאת.
19. ואין הדבר בגדר של כיבוש נבואה, כי סירובו של אליהו היה בטרם שנמסרה לו הנבואה בפועל, והרי זה דומה לסירובו של משה ללכת למצרים.
20. וכן סבור רד״ק והוסיף: ״ובטח בקל שיקיים את דבריו ועליו והיוצא בו נאמר: ׳ותגזר אומר ויקם לך׳...ומה שאמר ׳כי אם לפי דברי׳ - עד שיראה שיחזרו מעבוד ע״ז, כלם או מקצתן״. וכן סבור אברבנאל, וכן כתוב בספר העיקרים מאמר רביעי. לעומת זאת סבור בעל ה״כלי יקר״ על סמך הכתוב: ״אשר עמדתי לפניו״, שהגזרה הייתה בשם ה׳. וראה עוד בספר ״עקדת יצחק״ בשער השמונים שכתב שכל הנביאים פעלו ועשו בשם ה׳ ולא על דעת עצמם.

טעם: "עַמְּךָ נְדָבֹת בְּיוֹם חֵילֶךָ בְּהַדְרֵי-קֹדֶשׁ מֵרֶחֶם מִשְׁחָר לְךָ טַל יַלְדֻתֶיךָ" (תהלים קי,ג).

אמר רבי שמואל בר נחמני: בשעה שישראל באים לידי עבירה ומעשים רעים - הגשמים נעצרים. הם מביאים להם זקן אחד כגון ר' יוסי הגלילי, הוא מפגיע בעדם והגשמים יורדים. אבל הטל אינו יורד בזכות בריה. מה טעם? "כטל מאת ה' כרביבים עלי עשב אשר לא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם" (מיכה ה,ו)

ירושלמי ברכות פ"ה, הל"ב

למחלוקת זו, אם טל נעצר או לא, יש נפקא מינה להלכה:

תנא בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר ואם בא להזכיר-מזכיר. מאי טעמא? אמר רבי חנינא: לפי שאין נעצרין.

וטל מנלן דלא מיעצר? דכתיב: "ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד"....וכתיב "לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה", ואילו טל לא קאמר ליה, מאי טעמא? משום דלא מיעצר.

וכי מאחר דלא מיעצר, אליהו אישתבועי למה ליה? הכי אמר לו: אפילו טל של ברכה נמי לא אתי.

תענית ג ע"א

ניסיונו של אליהו לעצור את הטל למרות ההבטחה, הברית והשבועה, מעידה על קנאותו היתרה של אליהו. עצירת הטל פירושה חורב, חורבן, צייה וצלמוות. זה ניסיון לחסום כל נתינה אלוקית גם כזו שחוט של חסד משוך על פניה. הטל ניתן לעם סגולה, לבניו של אברהם אבינו. עצירת הטל כמוה כמעט, כהטלת ספק בסגולתה ונצחיותה של ממלכת ישראל.[21]

עצירת הטל בימי גדעון

בעבר היה עוד ניסיון לעצור את הטל על ידי גדעון:

(לו) וַיֹּאמֶר גִּדְעוֹן אֶל הָאֱלֹהִים אִם יֶשְׁךָ מוֹשִׁיעַ בְּיָדִי אֶת יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ:

21. ודאי שאין אליהו מטיל ספק בנצחיותו של עם ישראל בכלל, אלא אולי בנצחיותה של ממלכת אחאב.

(לז) הִנֵּה אָנֹכִי מַצִּיג אֶת גִּזַּת הַצֶּמֶר בַּגֹּרֶן אִם טַל יִהְיֶה עַל הַגִּזָּה לְבַדָּהּ וְעַל כָּל הָאָרֶץ חֹרֶב וְיָדַעְתִּי כִּי תוֹשִׁיעַ בְּיָדִי אֶת יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ׃

(לח) וַיְהִי כֵן וַיַּשְׁכֵּם מִמָּחֳרָת וַיָּזַר אֶת הַגִּזָּה וַיִּמְצְ טַל מִן הַגִּזָּה מְלוֹא הַסֵּפֶל מָיִם׃

(לט) וַיֹּאמֶר גִּדְעוֹן אֶל הָאֱלֹהִים אַל יִחַר אַפְּךָ בִּי וַאֲדַבְּרָה אַךְ הַפָּעַם אֲנַסֶּה נָּא רַק הַפַּעַם בַּגִּזָּה יְהִי נָא חֹרֶב אֶל הַגִּזָּה לְבַדָּהּ וְעַל כָּל הָאָרֶץ יְהִי טָל׃

(מ) וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים כֵּן בַּלַּיְלָה הַהוּא וַיְהִי חֹרֶב אֶל הַגִּזָּה לְבַדָּהּ וְעַל כָּל הָאָרֶץ הָיָה טָל׃

שופטים ו, לו- מ

מדוע לא הסתפק גדעון בניסיון הראשון וביקש שני? האם מילוי הבקשה בפעם הראשונה היה כמו בפעם השנייה? כשנדקדק נראה שיש כמה הבדלים מהותיים.

בפעם הראשונה כתוב "ויהי כן". אין פירוט של המעשה המקויים. אנו יודעים שעל הגיזה היה הרבה טל, אך איננו יודעים אם על כל הארץ היה חורב, כפי שגדעון ביקש. גם לא כתוב מי עשה כן, ולא מצוין פועל של עשייה, ואין תאריך מדויק של מילוי הבקשה. לעומת זאת בפעם השנייה הכל גלוי וידוע: "ויעש אלוקים כן בלילה ההוא, ויהי חרב אל הגזה לבדה ועל כל הארץ היה טל". ישנה עשייה מפורשת, על ידי ה', בלילה ההוא, וכתוב במדויק מה נעשה.

רש"י הסביר את פשר כל ההבדלים:

> **ויהי כן** - שהיה טל על הגזה לבדה יותר מבשאר מקומות כמו שהוא אומר מלא הספל מים, אבל על כל הארץ חורב לא נתקיים שהברית כרותה לטל שאינו נעצר:

לפי רש"י הבקשה של עצירת הטל בכל הארץ לא נענתה, אולם בילקוט שמעוני נמצא שבקשתו אמנם נתמלאה, אבל בהסתייגות מרובה:

> התחיל גדעון מנסה בגזה, שנאמר: 'אנסה נא רק הפעם בגזה', מה כתיב: 'ויהי כן', אין הקב"ה מיחד שמו שם. אמר הקב"ה: כל העולם כלו בצרה ואני מיחד שמי? והלא כתיב (תהילים ה, ה): 'כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע'. אבל בשעה שנאמר: 'יהי נא חרב אל הגזה לבדה', אמר הקב"ה הואיל וטל מנשב והעולם שמחים איחד שמי, שנאמר: 'ויעש אלוקים כן בלילה ההוא'.

ילקוט שמעוני ח״ב סב

למה רצה גדעון לעצור את הטל? מה הביא אותו לבקש דבר שעומד בסתירה לברית ולהבטחה?

המצב הרוחני של ישראל בתקופת גדעון היה בכי רע. רובו ככלו של העם עבד בעל.[22] מתוך שלושים ושניים אלף שהתגייסו למלחמה (ואלו היו הטובים שבעם) נותרו שלוש מאות איש, כל אשר לא כרעו על ברכיהם לשתות מים. דהיינו פחות מאחוז אחד בעם ישראל לא עבדו ע״ז. גדעון התלבט מאוד, אם אכן יושיע ה׳ את ישראל במצב כל כך קשה. שמא חסדי ה׳ ורחמיו תמו, כלו? המבחן הוא עצירת הטל. שהרי הטל לא מקווה לאיש ולא מייחל לבני אדם. הטל, בניגוד לגשם, אינו תלוי במעשי בני האדם, ולא בתפילותיהם, אלא אך ורק בהבטחת ה׳. התשובה שגדעון קיבל הייתה שהטל לא נעצר לעולם, והוא מעיד שקיומו של עם ישראל הוא לעד. יתר על כן, ירידת הטל הנצחית, היא עדות שתמיד תהיה בישראל שארית נאמנה לה׳, שבזכותה הם נגאלים. חז״ל מצאו קשר בין הטל לבין שארית העם שבתקופת גדעון ושארית העם שבתקופת אליהו:

׳ויאמר גדעון....ויעש אלוקים כן׳ – כתיב (מיכה ה, ו): ׳והיה שארית יעקב בקרב עמים רבים כטל מאת ה׳..אשר לא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם׳, אלו שארית שאמר לו הקב״ה לאליהו (מל״א יט, יח): ׳והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכיים אשר לא כרעו לבעל׳, ואלו הן אותן שהופרשו בימי גדעון בשעה שאמר לפני הקב״ה: ׳אם ישך מושיע בידי את ישראל כאשר דברת, הנה אנכי מציג את גזת הצמר׳, אמר לו הקב״ה, אני הכתבתי (הושע יד, ו): ׳אהיה כטל לישראל׳, ואתה אמרת ׳ועל כל הארץ חורב׳? אני איני עושה כן, מנין? שאין כתיב כאן ׳ויעש אלוקים כן׳ אלא ׳ויהי כן׳, מעצמו היה.

אבל כי אמר: ׳יהי נא חורב אל הגיזה לבדה׳, מיד ׳ויעש אלוקים כן בלילה ההוא׳, למה? שכן כתוב ׳אהיה כטל לישראל׳.

אמר לו הקב״ה: ׳עוד העם רב הורד אותם אל המים ואצרפנו לך שם׳...׳ויהי מספר המלקקים...׳ אותם שכרעו על ברכיהם לשתות מים, רוצה ולא רוצה היה משתחוה לע״ז, דורו של גדעון היה משתחוה לבבואה, אמר לו הקב״ה: ׳בשלש מאות איש המלקקים

22. כבר הערנו לעיל שעבודת הבעל הייתה ע״ז ממש בלי שיתוף. רק בתקופות מעטות עבדו ישראל בעל, בתקופת גדעון ואבימלך, בתקופת אחאב ובתקופת מנשה.

> אושיע אתכם', ועליהם הוא אומר: 'והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכיים אשר לא כרעו לבעל', ועליהם הוא אומר: 'והיה שארית ישראל בקרב עמים רבים.. כטל מאת ה'.
>
> ילק"ש ח"ב סב

שארית העם הנאמנה בימי גדעון ושארית העם הנאמנה בימי אליהו היא למעשה הבטחת הטל לישראל, ומכוחה עם ישראל חי וקיים לעד ולנצח נצחים. כי לא יידח ממנו נידח.

ו. נחל כרית – נחל ברית

מלכים א פרק יז

(ב) וַיְהִי דְבַר ה׳ אֵלָיו לֵאמֹר:

(ג) לֵךְ מִזֶּה וּפָנִיתָ לְךָ קֵדְמָה וְנִסְתַּרְתָּ בְּנַחַל כְּרִית אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הַיַּרְדֵּן:

(ד) וְהָיָה מֵהַנַּחַל תִּשְׁתֶּה וְאֶת הָעֹרְבִים צִוִּיתִי לְכַלְכֶּלְךָ שָׁם:

(ה) וַיֵּלֶךְ וַיַּעַשׂ כִּדְבַר ה׳ וַיֵּלֶךְ וַיֵּשֶׁב בְּנַחַל כְּרִית אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הַיַּרְדֵּן:

למה שלח ה׳ את אליהו לנחל כרית? האם מתוך דאגה לו, או שמא מתוך גערה בו? רש״י פירש שה׳ שלחו מפני אחאב ואיזבל שרצו כנראה להרגו או להענישו קשות על מה שעולל לעם ישראל ולארץ ישראל.[1] רד״ק ורלב״ג הוסיפו שהוא נשלח לנחל כרית כדי שלא ידע אותו שום אדם ולא יסגירוהו לידי אחאב ואיזבל, שחיפשוהו בכל המקומות. גם חז״ל הבינו שהוא נשלח לשם מתוך דאגה למחייתו[2]:

> אין הקב״ה עוזב את הצדיקים בשעת רעב לא להם ולא לבניהם. אלא בזמן שבצורת באה לעולם, הקב״ה מתקין להם מהיכן יחיו, וכן אתה מוצא באליהו, שהתקין לו מהיכן יחיה, שנאמר: ׳קום לך צרפתה אשר לצידון׳, וכן אתה מוצא: ׳ופנית לך קדמה ונסתרת בנחל כרית אשר על פני הירדן, והיה מהנחל תשתה ואת העורבים צויתי לכלכלך שם׳.[3]

תנחומא מקץ ו

---

1. וכן כתבו רלב״ג ומצודות.
2. אין להסיק מכאן שה׳ הסכים עם גזרתו, כפי שכתב רבי צדוק הכהן מלובלין (״צדקת הצדיק״ סד): ״פעמים שרואה בבירור שהשם יתברך מסייעו ומסכים עם מעשיו, על כל זה, אינו ראיה כי מעשיו ישרים באמת...הלא תראה באליהו שאמרו ז״ל (סנהדרין קיג, ע״א) שהיה קשה לפניו יתברך עצירת הגשמים, ואף על פי כן אמר לו לאליהו לך ונסתרת, ועזרו להסתתר בדרך נס. על זה נאמר לא בשמים היא״.
3. ומדוע אי אפשר היה לכלכלו במקומו? המלבי״ם כתב שאם אליהו היה נשאר בתוך העם, והקב״ה היה משפיע שפע על אליהו, היו העם זוכים מהשפע הזה, על כן הוצרך לצאת משם.

אולם אברבנאל רואה בשליחות זו נזיפה באליהו וגערה בו:

> ולפי שאליהו עשה זה בלי צווי אלקי ובלי רשות, כי אם מרצונו ובחירתו וקנאו את קנאת ה', לכן באהו הדיבור 'לך מזה'.

בעל ה"כלי יקר" טוען שהנזיפה הייתה על שום שאליהו הפריז על המידה ועצר גם את הטל:

> ולעומת זה [על עצירת הטל] אמר לו 'לך מזה', שטרדו משם. או אפשר, 'לך מזה', כלומר מזה האכזריות שעשית במניעת הטל מהברכה.[4]

אלשיך הקדוש דייק מהכתוב "ויהי דבר ה' אליו **לאמר**",[5] שההליכה קדמה לנחל כרית, הייתה כדי להוכיחו ולומר לו שלושה דברים (נצטט רק שנים מהם):

> האחד, שיביט אל אברהם אבינו שהיה זן את כל גויי הארץ עוברים ושבים, כלם עובדי עבודה זרה...וראוי לעשות כן לזרעו לבלתי דקדק כל כך אם עובדים עו"ג, כי אם להאריך להם [אפיים], וזהו 'ופנית לך קדמה', שישים פנייתו אל איתן האזרחי הוא אברהם שעליו נאמר: 'מי העיר ממזרח', שהוא 'קדמה' ובזכותו יאות להאריך.
>
> שנית, יביט כי גם אם יש עו"ג בתוכם, ג"כ יש צדיקים, עובדיה ומאה נביאי אמת ושבעת אלפים כל הברכיים אשר לא כרעו לבעל... כי הלא הוא יתברך גזר ים סוף לגזרים ויכרת את הירדן, עם שעבר פסל מיכה בים ובירדן.[6] וזה רמז באומרו ונסתרת בנחל כרית לרמוז אל כריתת ים סוף, אשר על פני הירדן, שמימיו תמו נכרתו עם שעבר פסל מיכה שם. כי בשביל הצדיקים אשר בקרבם לא חש הוא יתברך. ...רצה הוא יתברך לרמוז לו ענין זה ולצערו מעט להורות כי חפץ ה' להיות ארך אפיים לרבים.

---

4. ומעין זה כתוב גם ב"קהלת יעקב".
5. שפירושו שאליהו אמור למסור את דבר ה' הלאה, ולא נמצא שאליהו אמר דבר מה לאיש. זו גם שיטתו של הרד"ק בספר השורשים שורש "אמר". אך הרמב"ן (שמות פרק ו, פסוק י) סבור אחרת: "והנכון בעיני, כי מלת 'לאמר' להורות על בירור הענין בכל מקום. וידבר ה' אל משה באמירה גמורה, לא אמירה מסופקת, ולא ברמז דבר".
6. ועוד שלפי הגמרא במסכת בכורות דף נה ע"א הנהר נקרא בשם "ירדן" משום שהוא יורד מדן, מקומו של פסל מיכה.

ואפשר שהמילה "לאמר" אינה מכוונת כלפי אליהו דווקא, אלא גם ובעיקר כלפי הקורא וכלפי עם ישראל לדורותיו, שהרי רק נבואה שנצרכה לדורות נכתבה. רוצה לומר שכל ההערות המושמעות כאן כלפי אליהו, מכוונות לתקופות שונות בתולדות עם ישראל בכלל, ואולי לתקופתנו בפרט, שבה נקלענו למצבים דומים, כשהשלטון הוא חילוני ולעתים אנטי דתי, ואנו נדרשים לנקוט עמדה כלפי השלטון והמדינה.

כאן המקום להעיר הערה שנכונה לספר כולו. יש בספר הערות רבות על אליהו הנביא שהיה מגדולי הנביאים בישראל בכל הזמנים. לדעת רוב גדולי ישראל, כפי שכתבנו בפרק האחרון של הספר, אליהו לא מת והוא ממשיך ללוות את עם ישראל לאורך כל הדורות, מה שמעיד יותר מכל על גדולתו ועוצמתו. מודעים אנו לכלל שאם הראשונים כמלאכים אנו כבני אדם, ואם הם כבני אדם אנו כחמורים, ואליהו הוא בשבילנו כמלאך ה' צב-אות. אף על פי כן, לא נמנענו מלהעיר על אליהו בדחילו ורחימו, ובדרך כלל עשינו זאת תוך הסתמכות על רבותינו הראשונים והאחרונים, כי סברנו שהביקורת היא יותר כלפינו[7] מאשר כלפי אליהו. אם פה ושם

---

[7] . משל למה הדבר דומה? לחסיד אחד שהיה עוסק בתורה ועבודה ובא פעם אל רבי אלימלך מליזנסק ז"ל. הרגיש הרבי שתאוות האכילה לא ניתקנה אצל החסיד הזה, הזמינו לאכול אתו סעודת-הבוקר. ערכו השולחן לפניהם ושמו עליו לחם-שיפון ומלח וסכין. לקח הרבי פרוסת המוציא ושם בפיו וכמעט שבלעה. התחיל להתמרמר ואמר לעצמו: מלך, מלך (קצור של אלימלך), ראה נא איך אתה אוכל, ובאיזו תאווה מגונה אתה לועס את הלחם, עד שאתה מתאווה לבלוע כל הלחם בבת אחת ותאוותך גדולה יותר מתאוות בהמה.

אחר כך השיב לעצמו והתנצל כך: לא! אינני אוכל מחמת תאווה, רק פשוט למלא רעבוני, ואם לא אוכל לא אוכל אחרי כן ללמוד תורה ולעבוד את הבורא.

וחתך עוד כזית לחם, ונתן לתוך פיו. כמעט שגמר לבלעו, חזר שוב ואמר לעצמו: - מלך, מלך! את מי אתה מרמה ומטעה? למי אתה מספר שכוונתך באכילה זו רק להחיות נפשך ולעבוד את הבורא, הלא כל דבריך שקר וכזב! הלא תראה בעיניך כי גופך וכל איבריך מלאים תאוות בהמיות, ובפעם אחת אתה משתוקק לבלוע את הכול, ואיך מלאך לבך לשקר ולומר כי אתה אוכל לשם שמים?

שהה קצת ושוב השיב לעצמו: לא! באמת אינני אוכל מחמת תאווה, אלא מה אעשה הלא נבראתי קרוץ מחומר, הנני בשר ודם, ואני מוכרח לספק לגוף את שלו, שאם לא כן לא ירצה לשמשני, ואני אוכל לא לשם תאווה אלא פשוט מחמת ההכרח להחזיק את חיותי.

ונתן עוד פעם כזית לחם לתוך פיו.

החסיד האורח כשמעו כל הדברים האלה, נשבר לבו בקרבו וימס ויהי למים, עד שמרוב מרירות ושברון-לב לא יכול לזוז ממקומו. הרבי הבין שה"רצפט" שנתן לו

עברנו על המידה הנכונה, מבקשים אנו סליחה ומחילה, וה׳ הטוב יכפר בעד.

* * *

נחל כרית – כי שם נכרתו מימי הירדן.

היכן הוא נחל כרית? המוזכר הוא במקום נוסף בתנ״ך? הידע אליהו לאן בדיוק ללכת?

נחל כרית אינו מוזכר במקום נוסף בתנ״ך.[8] יש מזהים את המקום עם ואדי פריעה דרומית לאדם העיר (גשר אדם).[9] ויש אומרים שהכוונה לנחל בצפון, קרוב לצרפת אשר בצידון. ויש אומרים שהכוונה לנחל ממזרח לירדן שנשפך לירדן.

ונראה לומר שנחל כרית הוא המקום שבו עברו בני ישראל את הירדן כשנכנסו לארץ והוא המקום בו כרת אליהו את מימי הירדן לשניים ועלה בסערה לשמים. אליהו ואלישע חצו את הירדן מול יריחו, וגם ישראל עברו את הירדן נגד יריחו ככתוב:

> וַיַּעַמְדוּ הַמַּיִם הַיֹּרְדִים מִלְמַעְלָה קָמוּ נֵד אֶחָד הַרְחֵק מְאֹד <באדם> מֵאָדָם הָעִיר אֲשֶׁר מִצַּד צָרְתָן וְהַיֹּרְדִים עַל יָם הָעֲרָבָה יָם הַמֶּלַח תַּמּוּ נִכְרָתוּ וְהָעָם עָבְרוּ נֶגֶד יְרִיחוֹ׃
>
> יהושע ג, טז

השורש ׳כר״ת׳ הוא מן הביטויים הבולטים בקשר לבקיעת הירדן ומוזכר ארבע פעמים בפרקים העוסקים בחציית הירדן:

> א. וְהָיָה כְּנוֹחַ כַּפּוֹת רַגְלֵי הַכֹּהֲנִים נֹשְׂאֵי אֲרוֹן ה׳ אֲדוֹן כָּל הָאָרֶץ בְּמֵי הַיַּרְדֵּן מֵי הַיַּרְדֵּן יִכָּרֵתוּן הַמַּיִם הַיֹּרְדִים מִלְמָעְלָה וְיַעַמְדוּ נֵד אֶחָד׃ (יהושע פרק ג פסוק יג)

כבר מספיק לו, גמר סעודתו ובירך ברכת המזון. מאז והלאה נעשה האיש חסיד גדול ובעל מדריגות ואכל כל ימיו לשם שמים באמת. (מתוך ״ספורי חסידים״ לרש״י זוין, הוצאת אברהם ציוני תל אביב, עמ׳ 225)

8. כלל הוא בידי חז״ל, שאם לא מצאנו בכל המקרא כולו מקום ששמו כרית, השם בא ללמדנו. עיין למשל פתיחתא רות רבה ב לעניין קבורת יהושע.

9. עיין דעת מקרא שהביא כל הדעות.

ב. וְהַיֹּרְדִים עַל יָם הָעֲרָבָה יָם הַמֶּלַח תַּמּוּ נִכְרָתוּ וְהָעָם עָבְרוּ נֶגֶד יְרִיחוֹ׃ (יהושע פרק ג פסוק טז)

ג. וַאֲמַרְתֶּם לָהֶם אֲשֶׁר נִכְרְתוּ מֵימֵי הַיַּרְדֵּן מִפְּנֵי אֲרוֹן בְּרִית ה׳׃ (יהושע פרק ד פסוק ז)

ד. בְּעָבְרוֹ בַּיַּרְדֵּן נִכְרְתוּ מֵי הַיַּרְדֵּן וְהָיוּ הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה לְזִכָּרוֹן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל עַד עוֹלָם׃ (יהושע פרק ד פסוק ז)

אמור מעתה, שמקום חציית הירדן נקרא בשם "נחל כרית", כי שם נכרתו מימי הירדן. לשם נשלח אליהו כאשר הטיל בצורת קשה על ארץ ישראל, ושם הוא סיים את תפקידו בד בבד עם בקיעת הירדן לשניים.

אם כנים דברינו בדבר מיקומו של נחל כרית, הרי שהייתה לאליהו נקודת ציון ברורה מאוד[10] שאליה הוא אמור היה להגיע:

וּשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה אֲבָנִים הֵקִים יְהוֹשֻׁעַ בְּתוֹךְ הַיַּרְדֵּן תַּחַת מַצַּב רַגְלֵי הַכֹּהֲנִים נֹשְׂאֵי אֲרוֹן הַבְּרִית וַיִּהְיוּ שָׁם עַד הַיּוֹם הַזֶּה׃

יהושע ד, ט

ולמה נשלח הוא לנחל כרית דווקא? ראינו לעיל את דברי האלשיך, שרצו לרמוז לו, שכשם שה׳ כרת את מי ים סוף ומי הירדן לפני בני ישראל, אף שהיו ביניהם עובדי גלולים וכן פסל מיכה היה עמהם, כך הוא צריך להאריך אפו כלפי ישראל למרות שרובם ככולם עובדים בעל.

ברצוננו להרחיב ולהעמיק את דבריו. המעבר בירדן לא היה רק נס ופלא שייזכר לדורות, אלא גם מעשה שהטביע את חותמו בתוך עם ישראל לעד. המעבר בירדן הביא את ישראל לידי מודעות שא-ל חי בקרבם:

וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ בְּזֹאת תֵּדְעוּן כִּי אֵל חַי בְּקִרְבְּכֶם וְהוֹרֵשׁ יוֹרִישׁ מִפְּנֵיכֶם אֶת הַכְּנַעֲנִי וְאֶת הַחִתִּי וְאֶת הַחִוִּי וְאֶת הַפְּרִזִּי וְאֶת הַגִּרְגָּשִׁי וְהָאֱמֹרִי וְהַיְבוּסִי׃

יהושע ג, י

את מעבר הירדן הנציחו ישראל על ידי הקמת שתי[11] מצבות אבנים, אחת במקום כריתת הירדן, ושנייה בגלגל והם עדות לבנים השואלים:

---

10 אמנם המפרשים חלוקים בדעותיהם אם מצבת האבנים התרוממה מעל המים, (אלשיך) או שהייתה שקועה בתוך המים ונראתה רק למי שבא ממש למקום ("כלי יקר").

(ו) לְמַעַן תִּהְיֶה זֹאת אוֹת בְּקִרְבְּכֶם כִּי יִשְׁאָלוּן בְּנֵיכֶם מָחָר לֵאמֹר מָה הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה לָכֶם׃

(ז) וַאֲמַרְתֶּם לָהֶם אֲשֶׁר נִכְרְתוּ מֵימֵי הַיַּרְדֵּן מִפְּנֵי אֲרוֹן בְּרִית ה׳ בְּעָבְרוֹ בַּיַּרְדֵּן נִכְרְתוּ מֵי הַיַּרְדֵּן וְהָיוּ הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה לְזִכָּרוֹן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל עַד עוֹלָם׃

שם ד, ו-ז

ועוד מעשה חשוב נעשה בגלגל מיד אחרי המעבר בירדן – כריתת ערלות בני ישראל. כי כל הבנים אשר נולדו במדבר בדרך, לא נימולו. על מצוות ברית המילה נכרתו שלוש עשרה בריתות, ורק בה הושלם מעבר הירדן והכניסה לארץ, והוסרה חרפת מצרים מעל ישראל.

המעיין שם בפסוקים יראה הקבלה מופלאה בין כריתת הירדן לכריתת ברית המילה. על כריתת הירדן נאמר׃

וַיַּעַמְדוּ הַכֹּהֲנִים נֹשְׂאֵי הָאָרוֹן בְּרִית ה׳ בֶּחָרָבָה בְּתוֹךְ הַיַּרְדֵּן הָכֵן וְכָל יִשְׂרָאֵל עֹבְרִים בֶּחָרָבָה עַד **אֲשֶׁר תַּמּוּ כָּל הַגּוֹי** לַעֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן׃ (שם ג,יז)

וַיְהִי **כַּאֲשֶׁר תַּמּוּ כָּל הַגּוֹי** לַעֲבוֹר אֶת הַיַּרְדֵּן וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל יְהוֹשֻׁעַ לֵאמֹר׃ (שם ד,א)

ועל ברית המילה בגלגל נאמר׃

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר תַּמּוּ כָּל הַגּוֹי לְהִמּוֹל וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם בַּמַּחֲנֶה עַד חֱיוֹתָם׃ (שם ה,ח)

כשם שישראל נכנסו לברית בגלגל ונעשו תמימים[12] עם ה׳ ועם הארץ,[13] כך נכנסו לברית בעברם בין בתרי הירדן ונעשו תמימים עם ה׳ ועם הארץ. מכאן שנחל כרית הוא גם נחל ברית, כי שם נכרתו מימי הירדן וישראל עברו בין בתריו, כמו בברית בין הבתרים.[14]

---

11. למעשה הקימו בנ״י עוד מצבת אבנים אחת בהר עיבל, אלא שאותה קיפלו והביאוה לגלגל. (סוטה לה ע״ב)

12 במצוות ברית המילה לאברהם נאמר׃ ״התהלך לפני והיה תמים״.

13. בזכות ברית המילה זוכים ישראל בארץ כפי שכתב רש״י (בראשית יז, ב)׃ ״ואתנה בריתי - ברית של אהבה וברית הארץ להורישה לך על ידי מצווה זו״. ועיין בראשית רבה מו, ז.

14. בעברם בירדן נכרתה ברית הערבות, ונעשו ישראל ערבים זה בזה, לדעת רבי יהודה אף על הנסתרות, ולדעת רבי נחמיה על הנגלות.

הברית בירדן משמעותה, קשר נצחי ותמידי בין הקב״ה, ישראל וארץ ישראל. שם התברר שאל חי בקרבנו בכל מקום ובכל זמן ובכל מצב - ״השכן אתם בתוך טמאתם״.[15] בנחל כרית יתוודע אליהו מחדש לברית האהבה והחסד שבין ישראל לקב״ה, וידע שאל חי בקרבם תמיד, ובין שעושים רצונו ובין שאין עושים רצונו, בנים הם לה׳ אלקיהם. שתים עשרה האבנים (=אבות ובנים) הן עדות נאמנה על כך, שאי אפשר, בשום פנים ואופן, לנתק בין אבות לבנים. כאשר ישאלו הבנים את האבות: מה האבנים האלה לכם? יאמרו האבות לבנים: בזאת תדעון כי אל חי בקרבנו!

אליהו תבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן. הוא ניסה לתקוע תריז בין אבות לבנים.[16] הוא ניסה לעצור אף את הטל, שניתן לישראל בברית ושבועה, כבנים של אברהם יצחק ויעקב. כאשר יעמוד אליהו מול מצבת האבנים בנחל כרית וישאל על מהות האבנים האלו, הן יענו לו לאמור: בזאת תדע כי אל חי בקרבנו.

* * *

אליהו מלאך הברית

קנאתו העזה של אליהו נבעה בין השאר ממה שאמר: ״כי עזבו בריתך בני ישראל״.[17] על איזו ברית אליהו מדבר? לפי חז״ל על נטישת ברית המילה[18]:

> וכשבאו ישראל לארץ ישראל, אמר לו הקב״ה ליהושע, יהושע: אי אתה יודע שאין ישראל נמולין כדרכן וכתקנן, חזור ומול את ישראל שנית שנאמר: ׳ושוב מול את ישראל שנית׳..... וכשבא בלעם ראה את

15 ויקרא טז, טז.

16. כפי שהערנו לעיל, אליהו לא פעל כנגד כל הבנים אלא רק כנגד ממלכת ישראל.

17 מל״א יט, י.

18. אפשר שאליהו התכוון לבניית יריחו כפי שכתוב ביחס למעילתו של עכן מן החרם (יהושע ז, יא): ״חטא ישראל וגם עברו את בריתי אשר צויתי אותם....״. וכן שם בהמשך (פסוק טז): ״והיה הנלכד בחרם ישרף....כי עבר את ברית ה׳..״.

כל המדבר[19] מלא ערלות אמר, מי יוכל לעמוד בזכות זאת שמכוסה במדבר בעפר שנאמר: 'מי מנה עפר יעקב'...

וכך היו ישראל מלין עד שנחלקו לשתי ממלכות. מלכות אפרים מנעו מהם ברית מילה. ועמד אליהו ז"ל והיה מתפלל לפני הקב"ה ....והלך לו להר חורב ושם נגלה עליו הקב"ה ואמר לו: 'מה לך פה אליהו?' 'ויאמר קנא קנאתי'.... א"ל לעולם אתה מקנא, קנאת בשיטים על גילוי עריות וכאן אתה מקנא, חייך שאין ישראל עושין ברית מילה עד שאתה רואה בעיניך. מכאן התקינו להיות עושין מושב כבוד למלאך הברית, שנקרא אליהו מלאך הברית שנאמר: 'ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא'.

ילקוט שמעוני טו

חז"ל במדרש זה סוברים שפינחס זה אליהו.[20] קנאותו של אליהו היא עתיקת יומין, והחלה כבר בשיטים. עד עתה סברנו שהקנאה שם הייתה כלה חיובית וטובה וזיכתה אותו בברית שלום ובכהונת עולם. והנה מתברר שגם שם היה פגם בקנאותו,[21] אלא שהוא נתבטל ברוב של קנאה חיובית. ברם במשך הדורות חזר פגם זה וניעור, צבר תאוצה ועצמה, עד שתפס מקום ניכר באישיותו של אליהו. אליהו מקנא על נטישת ברית המילה, ואינו שת לבו שגם מי שאינו נימול הוא ישראל ובנו של הקב"ה[22]. הקב"ה כרת ברית עם ישראל בירדן אף על פי שלא היו נימולים, ואל חי היה בקרבם גם כשהיו ערלים.

בזמן שישראל עברו בין בתרי הירדן, הם היו עדיין דבוקים בבנות מואב ובבעל פעור כפי שמעיד מיכה הנביא:

---

19 חז"ל הבינו שהגלגל הוא המשך המדבר, ובלעם ראה בעיני רוחו את גבעת הערלות שבגלגל.

20. ראה עוד רלב"ג מל"א יז, א; שם בפירוש אברבנאל; רד"ק יט, ד.

21. בספר "מתוך התורה הגואלת" (שיעורים שנאמרו על ידי הרב צ"י הכהן קוק, רשם והביא לדפוס הרב חיים אביהוא שורץ) חלק ב' עמ' רח כתוב: "פנחס – 'הנני נותן לו את בריתי שלום', קבל שבח עליון מן השמים ועם זה מזעזע, מסורת – 'שלום' בו"ו קטיעא. שלום לא בשלמות. 'אל קנוא ונקם ה'" (נחום א,ב) – רק הקב"ה מקנא קנאה שלמה...".

22. "קונם שאני נהנה לערלים - מותר בערלי ישראל ואסור במולי עובדי כוכבים, שאין הערלה קרויה אלא לשם עובדי כוכבים, שנאמר (ירמיה ט) 'כי כל הגויים ערלים וכל בית ישראל ערלי לב' " (נדרים לא ע"ב).

עמי, זכור נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אותו בלעם בן בעור, מן השטים עד הגלגל, למען דעת צדקות ה׳.

מיכה ו, ה

האם הקב״ה מנע את המעבר בירדן בגלל מעשה שיטים? האם הוא מנע את הברית עם ישראל בגלל עוון פעור? כיוון שאליהו היה קנאי לברית, הרי מעתה והלאה יהיה הוא מלאך הברית. הוא ידאג שכל ילדי ישראל ייכנסו בבריתו של אברהם אבינו בעתם ובזמנם, בין דתיים בין חילוניים, בין בעיר בין בכפר, בין בקיבוץ בין במושב, בין בארץ בין בחו״ל.

* * *

את המן אכלו עד באם אל ארץ נושבת

בשבתו בנחל כרית השקיף אליהו ודאי מזרחה אל מישור השיטים ונזכר בקנאותו המופלגת של פינחס (ואולי של עצמו) לה׳ ולישראל, שכיפרה על בני ישראל והצילתם מכיליון. עוד השקיף הוא אל הגיא מול בית פעור, אל מקום קבורתו של משה רבנו, ונזכר, ודאי, שעם מותו פסקו שלוש המתנות: המן, הבאר וענני הכבוד,[23] שליוו את עם ישראל בכל תקופת המדבר. בעיקר נזכר הוא במתנת המן, שירדה בזכות משה, ולא פסקה ולו ליום אחד, מאז המטיר ה׳ להם לחם מן השמים.

ועוד השקיף הוא מערבה, אל הגלגל ואל ערבות יריחו, ונזכר במצבת האבנים הגדולה, בגבעת הערלות, ובקרבן הפסח שהוא קרבן ברית,[24] שהקריבו ישראל לראשונה אחרי שלושים ותשע שנות מדבר, כי לא היו

23. עיין תענית ט, ע״א.

24. על המשמעות הכללית של קרבן פסח ועל היותו קרבן ברית, עיין ״משך חכמה״ במדבר ט,ז. ו״צניף מלוכה״ למו״ר הרב משה צבי נריה עמ׳ 55-54.

נימולים.[25] וכן נזכר הוא שלמחרת הפסח אכלו ישראל מעבור הארץ[26] ובו ביום[27] שבת המן[28] ולא היה עוד מן לבני ישראל.

המן ירד ללא הפסקה בכל תקופת המדבר: גם למחרת חטא העגל, גם למחרת חטא המרגלים, גם למחרת מחלוקת קרח ועדתו וגם למחרת עוון פעור. וכל כך למה? כי המן ירד באמצעות הטל, וברית כרותה לטל שלא ייעצר. "עבור הארץ" אינו מובטח לעולמים, כי הוא בא מכוח הגשם, אבל מתנת המן שבאה עם הטל, לא פסקה, כי היא לא קיוותה לאיש ולא ייחלה לבני אדם. בנחל כרית המשקיף על פני ערבות יריחו, הפנים אליהו הנביא, וגם אנחנו, את תורת המן ותורת הטל.

* * *

נגד יריחו

וַיַּעַמְדוּ הַמַּיִם הַיֹּרְדִים מִלְמַעְלָה קָמוּ נֵד אֶחָד הַרְחֵק מְאֹד <באדם> מֵאָדָם הָעִיר אֲשֶׁר מִצַּד צָרְתָן וְהַיֹּרְדִים עַל יָם הָעֲרָבָה יָם הַמֶּלַח תַּמּוּ נִכְרָתוּ וְהָעָם עָבְרוּ נֶגֶד יְרִיחוֹ׃

יהושע ג, טז.

בני ישראל - כשעברו את הירדן, נשאו עיניהם אל העיר יריחו בידעם שזאת העיר תעמוד כנגדם לראשונה. הם לא ידעו כיצד ואיך הם יכבשו את יריחו, כי יריחו הייתה מן הערים הגדולות והבצורות בשמים, שעליהם דיבר משה רבנו:

---

25. יש אומרים שלא היו מחויבים בקרבן פסח כי הכתוב תלאו בביאתם לארץ. עיין שמות יב, כה, רש"י בשם המכילתא.
26. כשם שאי אפשר להיכנס לארץ ערלים, כדברי חכמים (בראשית רבה מו,ז): "וזה הדבר אשר מל יהושע - דבר אמר להם יהושע ומלן, אמר להו, מה אתם סבורים שאתם נכנסים לארץ ערלים", כך אי אפשר לאכל מעבור הארץ ערלים. על כן אכלו מעבור הארץ למחרת הפסח אחרי שנימולו. מלבד זאת יש איסור אכילת חדש לפני הפסח, לסוברים שהאיסור התחיל מיד עם הכניסה לארץ.
27. יש אומרים שזה היה יום ט"ז ניסן, לפי הגמרא ראש השנה יג ע"א; קדושין לז,ב; מכילתא בשלח טז,לה; רש"י יהושע ה,יא ומצודות שם. ויש אומרים שזה היה יום ט"ו בניסן, לפי ירושלמי חלה ב,א; רד"ק יהושע שם; ראב"ע ויקרא כג,יא, והובאו דבריו בתוס' ראש השנה יג, ע"א.
28. המן אמנם פסק לרדת כבר בז' אדר ביום מותו של משה רבנו, אבל הוא נשאר בכליהם עד למחרת הפסח.

(א) שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתָּה עֹבֵר הַיּוֹם אֶת הַיַּרְדֵּן לָבֹא לָרֶשֶׁת גּוֹיִם גְּדֹלִים וַעֲצֻמִים מִמֶּךָּ עָרִים גְּדֹלֹת וּבְצֻרֹת בַּשָּׁמָיִם׃

(ב) עַם גָּדוֹל וָרָם בְּנֵי עֲנָקִים אֲשֶׁר אַתָּה יָדַעְתָּ וְאַתָּה שָׁמַעְתָּ מִי יִתְיַצֵּב לִפְנֵי בְּנֵי עֲנָק׃

(ג) וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם כִּי ה׳ אֱל־הֶיךָ הוּא הָעֹבֵר לְפָנֶיךָ אֵשׁ אֹכְלָה הוּא יַשְׁמִידֵם וְהוּא יַכְנִיעֵם לְפָנֶיךָ וְהוֹרַשְׁתָּם וְהַאֲבַדְתָּם מַהֵר כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה׳ לָךְ׃

דברים ט, א-ג

ישראל ידעו כי כיבוש יריחו היא אבן בוחן לכיבוש כל הארץ, כי היא הייתה מנעולה של ארץ ישראל:

כשבא להלחם ביריחו נתכנסו ליריחו ז׳ אומות, שנאמר (יהושע כד, יא): ״ותעברו את הירדן ותבאו אל יריחו וילחמו בכם בעלי יריחו, האמרי והפרזי והכנעני״.... וכי שבע אומות היו בעלי יריחו? אמר רבי שמואל בר נחמני, יריחו נגרא (בריח) של ארץ ישראל אם נכבשה יריחו מיד כל הארץ נכבשת, לפיכך נתכנסו לתוכה שבע אומות.

במדבר רבה טו, יב

כיבוש יריחו היה בדרך של נס ופלא והוא עשה רושם אדיר על ישראל ועל כל הארץ. וכפי שכתוב שם אחרי הכיבוש:

וַיְהִי ה׳ אֶת יְהוֹשֻׁעַ וַיְהִי שָׁמְעוֹ בְּכָל הָאָרֶץ׃

יהושע ו,כז

אולם שמחת כיבוש יריחו פגה תוך זמן קצר, כשהתברר שעכן בן כרמי עבר על חרמו של יהושע וה׳ אמר אל יהושע:

חָטָא יִשְׂרָאֵל וְגַם עָבְרוּ אֶת בְּרִיתִי אֲשֶׁר צִוִּיתִי אוֹתָם וְגַם לָקְחוּ מִן הַחֵרֶם וְגַם גָּנְבוּ וְגַם כִּחֲשׁוּ וְגַם שָׂמוּ בִכְלֵיהֶם׃

וְלֹא יֵכְלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לָקוּם לִפְנֵי אֹיְבֵיהֶם עֹרֶף יִפְנוּ לִפְנֵי אֹיְבֵיהֶם כִּי הָיוּ לְחֵרֶם לֹא אוֹסִיף לִהְיוֹת עִמָּכֶם אִם לֹא תַשְׁמִידוּ הַחֵרֶם מִקִּרְבְּכֶם׃

שם ז,יא

יהושע פעל במהירות ובתקיפות, כדי לעקור מן השורש מעשים מסוג של עכן בן כרמי. הוא העניש את עכן ואת כל משפחתו[29] ורכושו בכל החומרה:

וַיַּקְּח יְהוֹשֻׁעַ אֶת עָכָן בֶּן זֶרַח וְאֶת הַכֶּסֶף וְאֶת הָאַדֶּרֶת וְאֶת לְשׁוֹן הַזָּהָב וְאֶת בָּנָיו וְאֶת בְּנֹתָיו וְאֶת שׁוֹרוֹ וְאֶת חֲמֹרוֹ וְאֶת צֹאנוֹ וְאֶת אָהֳלוֹ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ וְכָל יִשְׂרָאֵל עִמּוֹ וַיַּעֲלוּ אֹתָם עֵמֶק עָכוֹר:

וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ מֶה עֲכַרְתָּנוּ יַעְכָּרְךָ ה' בַּיּוֹם הַזֶּה וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ כָּל יִשְׂרָאֵל אֶבֶן וַיִּשְׂרְפוּ אֹתָם בָּאֵשׁ וַיִּסְקְלוּ אֹתָם בָּאֲבָנִים:

יהושע ז, כד-כה

עמק עכור, נקרא העמק שבו עכרו את עכן. מי שהגיע באותם הימים לאזור יריחו ראה מחד גיסא את חומת יריחו שהייתה אות וסימן לכיבוש כל הארץ, ומאידך גיסא את גל האבנים שבעמק עכור. על חומת יריחו הוא נתן שבח והודאה לה', כשם שצריך לעשות כשמגיעים לנחל כרית:

ת"ר: הרואה מעברות הים ומעברות הירדן[30] ...וחומת יריחו שנבלעה במקומה, על כלן צריך שיתן הודאה ושבח לפני המקום.

ברכות נד ע"א

וכשראה את עמק עכור הוא נזכר במעשהו הנתעב של עכן בן כרמי ואמר: "מה עכרתנו יעכרך ה'". הוא גם נזכר בשבועת יהושע "ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר הזאת..."

והנה אליהו נשלח לנחל כרית. יש להניח שבהגיעו לשם הוא בירך בשם ומלכות. אך מה הוא עשה כשראה את העיר יריחו בנויה על תלה? האם הוא בירך או קיללֿ? האם הוא ראה בה סימן ופתח לכיבוש ובניין הארץ, או סימן ופתח לפורענות ולחורבן? האם הייתה היא בעיניו עמק עכור, או פתח תקווה? אין לנו תשובה ברורה לשאלתנו, ברם יודעים אנו שבעקבות ביקורו האחרון ביריחו, אצל חיאל בית האלי, הוא הפך את כל הארץ לעמק עכור, כפי שיתריס כנגדו אחאב (מל"א יח,ז): "האתה זה עכר

---

29. לפי הגמרא (סנהדרין מד ע"א, הם לא נענשו אלא רק הורדו לעמק עכור למען יראו וייראו.

30. ב"כפתור ופרח" פרק ז כתוב שבשם ובמלכות מברכים רק כשרואים את המקום שבו מי הירדן נכרתו, דהיינו נחל כרית.

ישראל?״. האם הישיבה הארוכה בנחל כרית, תשנה את גישתו ליריחו? לממלכת ישראל? ימים יגידו.

ז. העורבים והיונה

מלכים א פרק יז

(ו) וְהָעֹרְבִים מְבִיאִים לוֹ לֶחֶם וּבָשָׂר בַּבֹּקֶר וְלֶחֶם וּבָשָׂר בָּעֶרֶב וּמִן הַנַּחַל יִשְׁתֶּה׃

(ז) וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיִּיבַשׁ הַנָּחַל כִּי לֹא הָיָה גֶשֶׁם בָּאָרֶץ׃

למה דווקא העורבים מביאים לחם ובשר? האם כך ראוי ונאות שמזונו של אליהו הנביא יסופק על ידי עורבים[31] טמאים ואכזריים? היערב לאליהו בשר העורבים? וכבר הקשה כן האלשיך הקדוש:

> ועוד, למה כלכלו על ידי עורבים שהם עופות טמאים?

והשיב על כך בעל המצודות:

> "ואת העורבים" - בכדי להעיר רוחו לבל יתאכזר על ישראל, בראותו כי העורבים האכזרים יחמלו עליו לכלכלו ואיך לא יחמול הוא על ישראל!"[32]

אולם מסתבר שעורבים אלו[33] היו מזומנים לאליהו כבר מימי נח, ומאז הם מצפים ומחכים לאליהו הנביא:

> מוכן היה העורב לשליחות אחרת בעצירת הגשמים בימי אליהו, שנאמר: 'והעורבים מביאים לו לחם ובשר'.[34]

---

31. יש דעות בחז"ל (חולין ה ע"א; בר"ר לד,ו; ילקו"ש ח"ב,רט) שלא מדובר בעופות עורבים אלא בבני אדם ששמם היה עורבים, או שנקראו על שם מקומם, שהיה ערבי או צור עורב. ר' יוסף קרא כתב שמדובר באנשי עיר עורב אצל הירדן, ור"י אבן כספי כתב שהכוונה לאנשים שנקראים בזה התואר. ר' יונה אבן ג'נאח בספר השרשים ערך ער"ב כתב שאפשר שהכוונה לגדולי המקום ונכבדיו (מלשון "בני הַתַּעֲרבות", מל"ב יד, יד). רד"ק בספר השרשים, ערך ער"ב, הביא בשם אביו ר' יוסף קמחי שהכוונה לסוחרים, עפ"י יחזקאל כז, כז.

32. וכן כתבו מלבי"ם ובעל ה"כלי יקר".

33. אין הכוונה לעורבים אלו ממש, אלא למין העורבים.

34. ובמקורות אחרים נמצא שהעורבים היו מצווים על כך כבר משׁשת ימי בראשית, ככתוב בזהר (ח"ב קצט,א): "ביומא חמישאה ברא ניני ימא ועופי שמיא, אתני בעופי למיזן עורבים לאליהו בזמנא דעצר לשמיא דכתיב: 'ואת העורבים צויתי לכלכך

מדרש אגדה בראשית

אפשר שכל קיומם בעולם הוא בזכות שעתידים הם לכלכל את אליהו ביום מן הימים:

> רבי ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא אמר: א"ל הקב"ה (לנח) קבלו (את העורב) שעתיד העולם להצטרך לו. אמר לו (נח) אימתי? אמר לו: 'עד יבשת המים מעל הארץ', עתיד לעמוד צדיק אחד וליבש את העולם ואני מצריכו להם, הה"ד: 'והעורבים מביאים לו לחם ובשר בבקר ולחם ובשר בערב'.

בר"ר לג, ו; ילקו"ש ח"א, נח

בפירוש הרא"ש ובעל הטורים: "יבשת" (כתיב חסר) =תשבי.

* * *

וישלח את הערב

העורבים של אליהו גוררים אותנו אל העורב של נח. נסורה נא לשם לראות את הוויכוח הנוקב שהיה בין העורב לנח, ומתוך כך נלמד להכיר מעט את תכונות העורב.

הבה נראה את הפסוקים העוסקים בשליחת העורב והיונה:

(ו) וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם וַיִּפְתַּח נֹחַ אֶת חַלּוֹן הַתֵּבָה אֲשֶׁר עָשָׂה:

(ז) וַיְשַׁלַּח אֶת הָעֹרֵב וַיֵּצֵא יָצוֹא וָשׁוֹב עַד יְבֹשֶׁת הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ:

(ח) וַיְשַׁלַּח אֶת הַיּוֹנָה מֵאִתּוֹ לִרְאוֹת הֲקַלּוּ הַמַּיִם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה:

(ט) וְלֹא מָצְאָה הַיּוֹנָה מָנוֹחַ לְכַף רַגְלָהּ וַתָּשָׁב אֵלָיו אֶל הַתֵּבָה כִּי מַיִם עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וַיִּשְׁלַח יָדוֹ וַיִּקָּחֶהָ וַיָּבֵא אֹתָהּ אֵלָיו אֶל הַתֵּבָה:

(י) וַיָּחֶל עוֹד שִׁבְעַת יָמִים אֲחֵרִים וַיֹּסֶף שַׁלַּח אֶת הַיּוֹנָה מִן הַתֵּבָה:

(יא) וַתָּבֹא אֵלָיו הַיּוֹנָה לְעֵת עֶרֶב וְהִנֵּה עֲלֵה זַיִת טָרָף בְּפִיהָ וַיֵּדַע נֹחַ כִּי קַלּוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ:

(יב) וַיִּיָּחֶל עוֹד שִׁבְעַת יָמִים אֲחֵרִים וַיְשַׁלַּח אֶת הַיּוֹנָה וְלֹא יָסְפָה שׁוּב אֵלָיו עוֹד:

שם', צויתי דייקא" (תרגום: ביום חמישי ברא מיני דגי הים ועוף השמים, התנה עם העופות שעורבים יזונו את אליהו בזמן שיעצור את השמים, צויתי בדיוק בששת ימי בראשית). וכן בב"ר ה, ד; ילקו"ש ח"ב כא).

בראשית ז, ו- יב

כמה שאלות ותמיהות עולות למקרא קטע זה.

א. לשם מה נשלח העורב? מדוע אין התורה מציינת את מטרת שליחותו, כשם שהיא מציינת אצל היונה: "לראות הקלו המים מעל פני האדמה?" ב. למה לא הסתפק נח בשליחת העורב ושלח גם את היונה?

ג. מדוע כתוב שהיונה נשלחה **מאתו** ואצל העורב אין ציון כזה?

ד. לָמָּה ולאן שב העורב? (היונה שבה אל נח אל התיבה כי היה מים על הארץ)

ה. מדוע לא שלח נח את ידו אל העורב ולקחו כשם שעשה ליונה?

ו. מדוע לא שלח נח את העורב פעם נוספת כפי ששלח את היונה?

חז"ל פענחו לנו את סוד שליחות העורב:

> ר' יודן בשם ר' יהודה ברבי סימון: התחיל העורב משיבו תשובות, אמר לו[35]: מכל בהמה ועוף שיש כאן אין אתה משלח אלא לי? א"ל (נח): מה צורך לעולם בך? לא לאכילה ולא לקרבן.
>
> רבי ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא אמר: א"ל הקב"ה קבלו שעתיד העולם להצטרך לו. אמר לו אימתי? אמר לו: 'עד יבשת המים מעל הארץ', עתיד לעמוד צדיק אחד וליבש את העולם ואני מצריכו להם, הה"ד: 'והעורבים מביאים לו לחם ובשר בבקר ולחם ובשר בערב'.
>
> בר"ר לג,ו; ילקו"ש ח"א נח

העורב לא הסתפק בתלונה על קיפוחו, אלא אף הטיח אשמות וחשדות בנח:

> אמר ריש לקיש: תשובה ניצחת השיבו עורב לנח. אמר לו: רבך שונאני ואתה שונאני. רבך שונאני שאמר מן הטהורים שבעה ומן הטמאים שנים, ואתה שונאני, שאתה מניח לשלוח ממין שבעה ושולח ממין שנים, ואם יפגע בי שר חמה או שר צינה, נמצא העולם חסר בריה אחת..... או שמא לאשתי אתה צריך?[36] אמר לו (נח): רשע!

---

35. "יד רמה" שם כתב שגם לבעלי החיים יש שפה ושיחה משלהם, בדרך של סימנים, כמו שיחת דקלים, ונח הבין את שפתם. ובב"ש כתב שהכוונה לשיחה דמיונית שהייתה אמורה להיערך בין נח לעורב לפי הנסיבות.

36. העורב עוד לא השתחרר מהמציאות של טרום המבול, עת שאפילו בהמה חיה ועוף נזקקו לשאינן מינן.

במותר לי נאסר לי, בנאסר לי לא כל שכן? ומנלן דנאסר? דכתיב: "ובאת אל התיבה אתה ובניך, ואשתך ונשי בניך אתך", וכתיב: "צא מן התיבה א□ה ואשתך ובניך ונשי בניך אתך", ואמר רבי יוחנן: מכאן אמרו שנאסרו בתשמיש המיטה.

סנהדרין קח ע"ב

נח שילח את העורב לכל הרוחות. הוא לא רצה בחצופים וברשעים, לא מדובשם ולא מעוקצם. והעורב שנזרק מהתיבה, סבב סביב התיבה לראות אם אין נח קרב חלילה אל העורבת:

הולך ומקיף סביבות התיבה ולא הלך בשליחותו, שהיה חושדו על בת זוגו, כמו ששנינו באגדת חלק.

רש"י שם

מעתה נפתרו כל השאלות ששאלנו. העורב הודח מהתיבה ולא נשלח למטרה כל שהיא. במקומו נשלחה היונה (בהמשך נראה במה היא טובה מן העורב) במטרה מוגדרת וברורה. היונה נשלחה 'מאתו', מה שאין כן העורב, כי העופות הטהורים שכנו יחד עם נח.[37] יחס נח אל היונה היה אינטימי, חם וידידותי. כשהיא חזרה אליו הוא קיבלה בסבר פנים יפות ובזרועות פתוחות. לעומת זאת יחסו אל העורב היה זר ומתנכר. הוא היה מעדיף לא לראות את פניו עוד, אלא שהקב"ה ביקשו לקבלו בגלל תפקידו העתידי.

מדוע אסור היה תשמיש המיטה בתיבה? תקופת המבול הייתה עת של צער וחורבן, חוסר ורעב, ולא היה ראוי אז לעסוק ביצירה ובבניין:

אמר רבי אייבו: "בחסר ובכפן גלמוד" (איוב ל)- אם ראית חוסר בא לעולם וכפן בא לעולם - גלמוד, הוי רואה את אשתך כאילו היא גלמודה.

אמר רב הונא: כתיב, "וליוסף יולד שני בנים"-אימתי? "בטרם תבא שנת הרעב".

בר"ר לד,ו

האם כולם שמרו על עיקרון זה? האם כל באי התיבה היו שותפים לצער ולתוגה של חורבן העולם? מתברר שלא, ואחד מהם הוא העורב:

---

37 עיין סנהדרין קח ע"ב. ועיין שם במהרש"א בחידושי אגדות.

תנו רבנן: שלושה שימשו בתיבה וכלם לקו, כלב, עורב וחם. כלב – נקשר. עורב – רק. חם – לקה בעורו.

סנהדרין קח ע״ב

המהרש״א היטיב להגדיר את אופיו של העורב, והסביר מה הביאו לשמש בתיבה:

גם ששלח (נח) הפרוץ ביותר בעריות. שהוא אחד המשמשים בתיבה, ועל כן כינו בכל מקום הטמאים על שמו, כמו שכתוב: לא לחנם הלך הזרזיר אל העורב אלא משום שהוא בן מינו. והיונה היא היותר גדורה בעריות, וכמו שכתוב: ועריות מיונה, (עירובין ק ע״ב: 'למדנו גזל מנמלה וצניעות מחתול ועריות מיונה') שאינה נזקקת אלא לבן מינה (זוגה). ועל שם זה כינו הטהורים בכל מקום על שמה: 'יונתי תמתי'. ובעניין זה היו משתמשים בלשונם שאמרו: 'מעולם לא שרו לן עורבא ולא אסרו לן יונה'.

ומזה דרשו, שראה נח תשובתו הנצחת שלא רצה ללכת לפי שהיה חושדו שמא לאשתי אתה צריך? שלא היה לו לשלח אותו מטעם שלא יחסר מין אחד כשיפגע בו שר חמה או שר צינה. ואמר לו נח: רשע!....קראו רשע, על שעבר על מצות קונו שלא לשמש בתיבה. וזה שאמר: במותר לי נאסר לי בתיבה, בנאסר לי לא כל שכן? וזה היה לו קצת תשובתו (של נח לעורב), דלכך שלחתיך לפי שאתה רשע ושמשת בתיבה. ואין לחוש עליך כמו על שאר העופות, וגם כי אשתך הרה ממך ונמצא שאין העולם חסר בריה.

ולפי שראה שלא קיבל תשובתו, וכדי להוציא עצמו מן החשד שלח שוב את היונה - כי היונה ודאי לא תהיה חושדו דבמותר לה נאסר לה, דלא תזדקק רק לבן זוגה.

העורב, לפי המהרש״א, מסמל תכונות שליליות רבות. הוא סמל העופות הטמאים, סמל הפריצות, סמל הרשעות. לעומתו היונה היא סמל הטהרה, סמל הצניעות (בתחום העריות) וסמל התמימות.

המהר״ל הדגיש גם את תכונת האכזריות של העורב, שהייתה לדעתו אם כל חטאותיו:

ובשעת המבול, שהיה העולם נפסד, ודבר זה מחייב את סדר ההוויה, כאשר ראוי היה להוויה. לפיכך אין שני הפכים נמצאים יחד להיות זה עוסק בהוויה בשעה שהזמן ראוי אל ההפסד.

ומפני זה אסרו חכמים את האבל בתשמיש המיטה גם כן (מועד קטן כא,ע"ב), כי האבילות היא סימן של הפסד.... והעורב שימש בתיבה משום שהוא אכזרי ואף על בניו הוא אכזרי, ככתוב: "לבני עורב אשר יקראו", כל שכן על אחרים (עירובין כא,ב: שחורות כעורב - במי אתה מוצאן? רבה אמר: במי שמשים עצמו אכזרי על בניו ועל בני ביתו כעורב. רש"י - כדכתיב 'לבני עורב אשר יקראו', והקב"ה מזמן להם יתושים לתוך פיהן).

וזה שאמר לו נח: רשע! במותר לי נאסר....כי בודאי רשע הוא העורב, שכל היוצא מסדר המציאות נקרא רשע. והעורב הוא יוצא מכלל הנמצאים, שאם לא כן לא היה לו עתה טבע זה, שלא ילך בשליחות מחשש שנח יקח לו את בת זוגו, כי בכל בעלי החיים לא נמצא אז התשמיש. ואילו היה מקבל עליו הסדר הכללי, שאין ראוי עתה התשמיש, היה הולך בשליחותו ולא היה מתירא שיקח בת זוגו.

מהר"ל "חידושי אגדות" לסנהדרין קח ע"ב

העורב יוצא מסדר המציאות, ועל כן נקרא רשע. סדר המציאות הוא חסד ("עולם חסד יבנה") והעורב אכזרי אף על בניו. סדר המציאות הוא: כל עוף למינהו וכל בהמה וחיה למינם וכל רמש האדמה למינם, והעורב פורץ כל גדר. במציאות יש עתים של בניין ועתים של הריסה, עתים של נטיעה ועתים של עקירה, עתים של אהבה ועתים של שנאה, ואילו אצל העורב כל העתים מבולבלות.

העורב הוא גם שחור משחור. כשמו כן הוא: מעריב ערבים, גולל אור מפני חושך ומעביר יום ומביא לילה:

"וישלח את העורב"- הדא הוא דכתיב: "שלח חושך ויחשיך ולא מרו את דברו" (תהילים קה)

בר"ר לג,ו

וב"מתנות כהונה" שם כתוב:

מי ששולח חשך עושה מעשה חשוכים, כמו כאן שנח שלח עורב שחור משחור תארו, והוא עוף טמא ומעל בשליחותו ותשובתו הייתה מעל.

ובפירוש "עץ יוסף" תוספת:

שהוא כמו ששולח החשך המחשיך, כך העורב החשיך בשליחותו כי יצא יצוא ושוב ולא הביא תשובה. ובמדרש אתי לאשמועינן דסימנא מילתא היא, כי נח בשליחות העורב שהוא טמא לא הצליח אלא ביונה הטהורה.

כנסת ישראל נמשלה ליונה

היונה התמה והצחורה, הטהורה והרחמנית, הצנועה והגדורה, חזרה לעת ערב, כשעלה זית טרף בפיה, אז ידע נח כי קלו המים מעל הארץ.[38] הזית משמש למאור: "שמן זית זך כתית למאור". לעת ערב, לפני בוא החושך, הגיעה היונה עם עלה זית בפיה כדי להאיר את הלילה "והיה לעת ערב יהיה אור".

"הנך יפה רעיתי הנך יפה עינייך יונים" - מה יונה זו הביאה אור לעולם, כך ישראל מביאין אורה לעולם שנאמר: 'והלכו גויים לאורך'. ואימתי הביאה יונה אורה לעולם? בימי נח, הדא הוא דכתיב: 'ותבוא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה'.

שיר השירים רבה א, סה

ישראל, המשולים ליונה, הם מבשרי העולם המתחדש. עולם של אור, של תורה, של שלום ושלווה. בעולם זה, לא יהיה עוד מבול, וזרע וקציר וקר וחם וקיץ וחרף ויום ולילה לא ישבתו.[39] ברם בעולם שלפני המבול, שהונהג על ידי הגויים שנמשלו לעורב, הגענו לקצה הדרך: "קץ כל בשר בא לפָנַי כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ". אחרי עשרה דורות מאדם הראשון הגענו-חזרנו לתוהו ובוהו, לחושך על פני תהום, לשיטפון של מים, לקריסה מוחלטת של כל מערכות היקום.

הגויים קדמו לישראל, כמו שהעורב קדם ליונה והקליפה קודמת לפרי:

כנסת ישראל ליונה אימתילא (נמשלה) כמו שכתוב בשבת דף מט ע"א, והיא בת זוגו ונוקבא דקדושה, וכנגדו בקליפה, זה לעומת זה, הוא העורב לדעתי היה, ולכן הקדים נח שליחות העורב לעולם מן היונה, כמו שקדם עשו ליעקב, כי לעולם הקליפה קדמה לפרי.

"קמץ המנחה" לרבי צדוק הכהן מלובלין, סי' כד

הקב"ה, כמו נח, מאס בעורב – הם הגויים, והוא מתאווה ליונה, היא כנסת ישראל, ונכסף לשמוע את קולה ברמה:

---

38. בשעת המבול כשהעולם היה מכוסה כלו מים הייתה חשכה גמורה בעולם כי המאורות שבתו, וכן בזמן שהעולם היה במצב של תוהו ובוהו וחשך על פני תהום, הוא היה מכוסה כלו מים. מכאן שהמים מסמלים מצב של תוהו ובוהו ושל חושך. עיין על כך בהרחבה בספרי "יונה ישראל ואומות העולם" פרק ה'.

39. "מכלל ששבתו כל ימות המבול, שלא שמשו המזלות, ולא ניכר בין יום ולילה" (רש"י ח,כב)

יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה, הראיני את מראיך השמיעני את קולך, כי קולך ערב ומראיך נאוה

שיר השירים ב,יד

ונשוב אל אליהו הנביא. אליהו תבע כבוד האב (הקב״ה) ולא תבע כבוד הבן – ממלכת ישראל. בקנאתו העזה לה׳ הוא הרחיק לכת עד כדי ערעור על היסודות של בחירת ממלכת ישראל (להוציא את יהודה) וסגולתה. האם אין חשש שדחיית היונה תביא לבחירת העורב במקומה? ולאומר לא תקום ולא תהיה כזאת, אומר לו: כלך לך אצל רש״י במסכת סנהדרין צח ע״ב:

כשרץ השור ונפל מעמידין סוס במקומו באבוסו מה שלא היה רוצה לעשות קודם מפלתו של שור, שהיה חביב עליו שורו ביותר, וכשמתרפא השור היום או למחר ממפלתו קשה לו להוציא סוסו מפני השור לאחר שהעמידו שם, כך הקדוש ברוך הוא כיון שראה מפלתן של ישראל נותן גדולתו לעובדי כוכבים, וכשחוזרים ישראל בתשובה ונגאלין קשה לו לאבד עובדי כוכבים מפני ישראל.

הראוי העורב לבוא במקום היונה? החפץ אליהו בעורב השחור והאכזר, הפרוץ והטמא, במקום היונה הצחורה והטהורה? מהעורבים שהאכילו את אליהו נלמד לדעת מה בין קודש לחול, בין אור לחשך, בין ממלכת ישראל לממלכות העמים.

מניין היה הבשר?

מנין היה האוכל שהביאו לו העורבים? מה היה טיבו? הכשר היה או טמא? היש עליו דין של בשר שנתעלם מן העין אם לא?

רד״ק (יז,ד) סבור שאין מקום לשאלות אלו שהרי בשליחות הא-ל הביאו לו העורבים את מזונו:

ואין לשאול מאין היו מביאים לו? כי באמת ממקום כשר[40] היו מביאים לו, אחר שברצון הקל היו מביאים לו. והרבה כשרים היו בישראל שאומר ״והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכים אשר לא כרעו לבעל וכל הפה אשר לא נשק לו״. ובדברי רז״ל יש אומרים

40. וכן כתב במצודות. רלב״ג כתב בתחילה כמו רד״ק אך הוסיף: ״ואיך שהיה [אם האוכל לא היה כשר] הנה לא היה בזה חטא כי לפי שעה יתכן לעבור על קצת המצוות באמצעות הנבואה כמו שנתבאר בתורה״. וכן כתב אברבנאל.

שהיו מביאים לו משולחנו של אחאב ויש אומרים משולחנו של יהושפט.

הבה נראה את דברי חז״ל שאליהם רמז רד״ק:

אמר ר׳ ענן אמר שמואל: ישראל מומר לעבודת כוכבים מותר לאכל משחיטתו... לימא מסייע ליה: ״והעורבים מביאים לו לחם ובשר בבקר ולחם בשר בערב״, ואמר ר׳ יהודה אמר רב: מבי טבחי דאחאב (ואחאב היה מומר לעכו״ם), על פי הדבור שאני! (כלומר אין ראיה משם, כי שם הייתה הוראת שעה)

חולין ה ע״א; סנהדרין קיג ע״א; ילקו״ש ח״ב רז

ואנו תמהים ומשתאים. היד ה׳ תקצר? למה להאכיל את אליהו בהוראת שעה בשר של מומר לעבודת כוכבים? אין זאת אלא שלקח מוסרי חשוב למדנו מהעורבים: ״ומעוף השמים יחכמנו״ (איוב לה,יא), אל לנו לכרות את הענף שעליו אנו יושבים. מחד גיסא אחאב חטא והחטיא את ישראל, אך מאידך גיסא הוא גם היה שליח ה׳ לפרנסתם ולהגנתם.[41] הענשת אחאב הייתה בבחינת כריתת הענף שישראל ואליהו ישבו עליו. עד מהרה נזקק אליהו לאחאב, מפתו יאכל ומכוסו ישתה.

ואולם יש הסוברים, שלא הטעים הקב״ה לאותו צדיק משחיטתו של אותו רשע:

כתיב (איוב לה,יא): ״ומעוף השמים יחכמנו״ - אמר הקב״ה למדו מן העורבים שהיו מכלכלים את אליהו, שנאמר: ״והעורבים מביאים לו לחם ובשר בבקר...״, ומהיכן היו מביאים? משולחנו של יהושפט, לפי שלא היו רוצים אותם העורבים להכנס לביתו של אחאב להוציא משלחנו כלום לאותו צדיק, מפני שהיה ביתו של אחאב מלא מעבודה זרה, הוי ״ומעוף השמים יחכמנו״.

תנחומא מסעי ח[42]

---

41. רלב״ג כתב (יט,יז): ״כי ידמה שלא היה כח לחזאל בבית אחאב לו היה קיים, כי אחאב ובניו הם היו מצליחים תמיד כנגד מלך ארם״.

42. וראה עוד במדבר רבה כג,ט; ויקרא רבה יט,א; בר״ר לג,ו; ילקו״ש ח״ב ריד.

ח. בבית האישה האלמנה

מלכים א פרק יז

(ח) וַיְהִי דְבַר ה' אֵלָיו לֵאמֹר:

(ט) קוּם לֵךְ צָרְפַתָה אֲשֶׁר לְצִידוֹן וְיָשַׁבְתָּ שָׁם הִנֵּה צִוִּיתִי שָׁם אִשָּׁה אַלְמָנָה לְכַלְכְּלֶךָּ:

(י) וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ צָרְפַתָה וַיָּבֹא אֶל פֶּתַח הָעִיר וְהִנֵּה שָׁם אִשָּׁה אַלְמָנָה מְקשֶׁשֶׁת עֵצִים וַיִּקְרָא אֵלֶיהָ וַיֹּאמַר קְחִי נָא לִי מְעַט מַיִם בַּכְּלִי וְאֶשְׁתֶּה:

(יא) וַתֵּלֶךְ לָקַחַת וַיִּקְרָא אֵלֶיהָ וַיֹּאמַר לְקְחִי נָא לִי פַּת לֶחֶם בְּיָדֵךְ:

(יב) וַתֹּאמֶר חַי ה' אֱלֹהֶיךָ אִם יֶשׁ לִי מָעוֹג כִּי אִם מְלֹא כַף קֶמַח בַּכַּד וּמְעַט שֶׁמֶן בַּצַּפַּחַת וְהִנְנִי מְקשֶׁשֶׁת שְׁנַיִם עֵצִים וּבָאתִי וַעֲשִׂיתִיהוּ לִי וְלִבְנִי וַאֲכַלְנֵהוּ וָמָתְנוּ:

(יג) וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ אֵלִיָּהוּ אַל תִּירְאִי בֹּאִי עֲשִׂי כִדְבָרֵךְ אַךְ עֲשִׂי לִי מִשָּׁם עֻגָה קְטַנָּה בָרִאשֹׁנָה וְהוֹצִאת לִי וְלָךְ וְלִבְנֵךְ תַּעֲשִׂי בָּאַחֲרֹנָה: ס

(יד) כִּי כֹה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל כַּד הַקֶּמַח לֹא תִכְלֶה וְצַפַּחַת הַשֶּׁמֶן לֹא תֶחְסָר עַד יוֹם [תתן] תֵּת ה' גֶּשֶׁם עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה:

(טו) וַתֵּלֶךְ וַתַּעֲשֶׂה כִּדְבַר אֵלִיָּהוּ וַתֹּאכַל [הוא] הִיא [והיא] וְהוּא וּבֵיתָהּ יָמִים:

(טז) כַּד הַקֶּמַח לֹא כָלָתָה וְצַפַּחַת הַשֶּׁמֶן לֹא חָסֵר כִּדְבַר ה' אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּיַד אֵלִיָּהוּ: פ

קום לך צרפתה אשר לצידון

למה נשלח אליהו צרפתה אשר לצידון?[43] האם אי אפשר היה להמשיך לכלכלו בנחל כרית? התמו הלחם והבשר? ואם בגלל שיבש הנחל, וכי אין הקב״ה יכול להוציא מים מן הסלע? נדמה שישיבת אליהו בנחל כרית מיצתה את עצמה. איננו יודעים אם אליהו הפיק את כל הלקחים והמסקנות מהישיבה בנחל כרית. אך אם ימשיך לשבת שם גם עתה, כשכבר יבשו כל מקורות המים וישראל נמקים ברעב ובצמא, תעמיק ותגדל המחיצה בינו לבין ממלכת ישראל, יגבר הניכור וייהרסו כל הגשרים אל עמו. שמא ואולי חסרון המים והלחם וטלטולי הדרכים, יביאו אותו להזדהות יתר עם בני עמו:

״וייבש הנחל״ - כדי שידע צורך הגשמים ויטריח לגלות, שהיה קשה בעיני הקב״ה שישראל שרוין מתים ברעב.

רש״י יז,ז

אולי המפגש הבלתי אמצעי עם אלמנה ויתום שהגיעו עד פת לחמם האחרונה, ושהמוות כבר ארב לפתחם, יעורר את רחמיו:

על כן אלוקינו המרחם, צוהו ללכת צרפתה למען יראה במקום ההוא צרת האלמנה ויתום, ויראה כי כמה וכמה כיוצא בהם בכל המון ישראל יתמו ברעב ללחם, באופן שטוב הוא, כי יבקש עליהם רחמים.

אלשיך שם

אליהו ילך לצידון לאורך נהר הירדן היבש והחרב. בדרכו הוא יראה כיצד נשבר מטה לחמם של כפרים ועיירות שחיו מן הירדן, ועתה יבשו היו כעץ. הוא יפגוש בהמון ישראל מזי רעב ולחומי רשף, הייפתח אליהם? היפתח את ידו שבה מפתח הגשמים וישביע לכל חי?

ברם הליכתו צרפתה אינה רק כדי לעורר את רחמיו, אלא גם כדי לאלץ אותו להחזיר את מפתח הגשמים:

כיון שראה הקב״ה שיש צער בעולם, אמר לו לך לצרפת לגלגל הדבר שיחזיר לו מפתח של גשמים כמו שמפרש והולך.

רש״י סנהדרין קיג ע״א

---

43. גם בציווי זה נאמר ״לאמר״ כמו בציווי הקודם כששלחו לנחל כרית, ובשני המקרים אליהו לא אמר דבר לאיש, מכאן שהדיבור של אליהו אמור להיות מופנה אל עצמו, כדי שיפיק את הלקחים הנכונים מדבר ה׳. וכן כתב אלשיך הקדוש.

דווקא בצידון, מולדתה של איזבל בת אתבעל, שורש כל הרעות והצרות של ישראל בעת ההיא, יפגוש אליהו אלמנה ויתום צדיקים וחסידים שיהוו את מקור הברכה לישראל. שם יכבשו רחמיו את כעסו וקנאתו, והוא יבין וידע כי רצון ה׳ הוא לתת מטר לבניו:

> ולהיות כי אחאב הוסיף לחטוא מכל אשר לפניו, במה שנטמע באיזבל בת אתבעל מצידון, והיא גרמה לו כל הרשע ככתוב (כא, כה): ׳אשר הסתה אותו איזבל אישתו׳. נמצא כי מצידון תפתח לו הרעה, ומשם מצידון התחילה ישועתו לבוא.[44]

''כלי יקר'' יז, ט[45]

* * *

קחי נא לי מעט מים בכלי ואשתה

אליהו פגש את האישה האלמנה בפתח העיר. זה לא היה מקום מושבה, רק נזדמנה עתה לשם, כי הזמינה ה׳ לקראת אליהו.[46] אליהו רגיל להמתין על הפתחים.[47] הפתח משמש מעבר מרשות אחת לרעותה, דרכו יוצאים ובאים. אליהו אמון להיות המוציא והמביא את ישראל עד גאולתם. גם עתה עומדים אנו בפתחה של תקופה חדשה, של תקווה ושל בשורה חדשה, כולם מצפים ומייחלים לאליהו שיהפוך את עמק עכור לפתח תקווה.

מניין ידע אליהו שאישה זו היא אלמנה?[48] נראה שאליהו זיהה אותה על פי בגדי אלמנותה[49] שלבשה, כשם שלבשה תמר (בראשית לח, יד).

---

44. עוד כתב שם, שבגלל איזבל הצידונית הוא נטל את מפתח הגשמים ועצר את השמים, ובצידון הוא יחזיר את המפתח לבעליו, כדי שיפתח מחדש את ארובות השמים.
45. וכן כתב בספר ''קהלת יעקב'' וכן ב״מקדש מלך״ לרב יגאל אריאל עמ׳ 148.
46. ראה מלבי״ם שם.
47. ראה מאמרו של מו״ר הרב ח״י הדרי ״פתחיו של אליהו״, ״בשעריך ירושלים״ גיליון ט, ביטאון המועצה הדתית ירושלים עמ׳ 33-26.
48. האם האלמנה הייתה יהודייה או גויה? מפשוטי המקראות נראה שהיא הייתה יהודייה. ומובא במדרשים שהיא הייתה אמו של יונה הנביא. ובירושלמי סוכה ה. א. כתוב שהיא הייתה משבט אשר ובעלה מזבולון. ועיין תוס׳ קדושין עא, ע״א. שהייתה יהודייה צדיקה. ברם בפירוש רבנו בחיי לספר במדבר כה,יא, כתוב שהיא הייתה גויה, ולכך השתטח אליהו על בנה המת, אף שהיה כהן. וראה ״שו״ת רדב״ז״ (ח״ו סימן ב׳ אלפים רג) שדחה דבריו מכל וכל. ויעוין בספר ״נחלת בנימין״ (הרב יצחק

הידע אליהו שזאת האלמנה המזומנת לכלכלו? נראה שלא, אעפי״כ הוא פנה אליה כשם שאליעזר פנה בזמנו לרבקה:

> הוא לא היה מכיר באלמנה שאמר לו הקב״ה, ולמד מאליעזר עבד אברהם ואמר אותה שתתן לי מים לשתות היא האלמנה.
>
> רש״י יז, י[50]

האלמנה לא אכזבה את אליהו. היא הלכה תכף ומיד לקחת מעט[51] מים בעבורו, ובזכות חסדה זכתה לנס כד הקמח:

> כתיב (משלי לא, כ): ״כפה פרשה לעני״ - זו צרפית, שאמר לה אליהו קחי נא לי מעט מים... ומה שכר נטלה על כך? ״כד הקמח לא תכלה וצפחת השמן לא תחסר״.
>
> סוף מדרש משלי, ילקו״ש ח״ב, תתקסד

וגם זאת היא לו תוכחה נמרצת ומוסר השכל. כי ראה אישה אלמנה, ענייה וזרה מרחמת עליו, וללא אומר ודברים, הביאה לו מעט מים בכלי, בעת שכל מקורות המים כבר יבשו:

> רצה הקב״ה להראותו, שכל המרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים. והנה האישה הזאת הייתה עניה בתכלית, וע״י שרחמה עליו תכף בהראותו, והביאה לו מים ולא סירבה בדבר, על כן נתרחמו עליה מן השמים ובאה ברכה על ידה. וגם זה לתוכחת אליהו, שלא רצה לרחם על ישראל, אולי יתן אל לבו להתפלל עליהם שיבואו גשמי ברכה.
>
> ״קהלת יעקב״ שם

* * *

בנימין וולף, ביאור על המצוות, אמשטרדם, שנת תמ״ב) עמ׳ קס-קסג שהאריך בשיטת רבנו בחיי והסביר על פיה כמה וכמה דברים בעניין אליהו ויונה.

49. לעניין זה יש משמעות רבה להבנת דברי האלמנה בהמשך, כפי שעוד נראה.
50. ראה בספר עקידת יצחק שער כב שכיוון לדעת רש״י, ועוד האריך שם בעניינה של האישה האלמנה.
51. היא לא הציעה מים רבים כרבקה, כי הנחלים יבשו והמעיינות חרבו.

אני ראשון ואתם אחרונים

אליהו הוסיף וביקש מהאלמנה העניה גם פת לחם, אך לכך לא יכלה להיענות,[52] כי כל מה שהיה בידה, היה מלוא כף קמח בכד ומעט שמן בצפחת, שהספיקו לארוחה אחת לה ולבנה, ואחריה ימותו שניהם.

אז הפתיע אליהו בבקשה נועזת: "באי עשי כדברך, אך עשי לי משם עגה קטנה בראשנה והוצאת לי, ולך ולבנך תעשי באחרנה". אלא שלבקשה זו הוא צירף גם הבטחה: "כי כה אמר ה' אלקי ישראל, כד הקמח לא תכלה וצפחת השמן לא תחסר, עד יום תת (כתיב: תתן) ה' גשם על פני האדמה".

למה אליהו ביקש לתת לו בראשונה? רלב"ג כתב, שאם האישה הייתה משנה מהסדר שקבע אליהו, לא הייתה מתקיימת הברכה בכד ובצפחת:

> הנה ציוה לה אליהו זה, כי מפני כלכלה אותו, יביא ה' יתי הברכה בקמח ההוא ובשמן, ואם תעשה לה ולבנה תחילה יכלה הקמח והשמן בו.[53]

אברבנאל הטעים את דברי רלב"ג:

> ואם תעשה לה ולבנה בראשונה, יכלה הקמח והשמן ולא ישאר דבר תחול עליו שם הברכה האלקית.

המלבי"ם כתב שהיה צריך להקדים ולתת לאליהו בראשונה, כדי שהנס ייעשה בחלק הנותר, למענה ולמען בנה, כי אילו לקחה היא קודם לעצמה, כי אז הנס היה נעשה בהכרח למען אליהו, ולא לכך נתכוון ה'.

חז"ל סברו שאליהו ביקש עוגה קטנה בראשונה, דוגמת הכהן המקבל חלה מן העיסה:

> ואמרו לי ולא כהן אתה? ולא כך אמרת לאישה האלמנה: 'אך עשי לי משם עגה קטנה בראשונה והוצאת לי, ולך ולבנך תעשי באחרונה?[54]
>
> תנא דבי אליהו רבה יח

---

52. ראה עקידה שער כ"ב שכתב להפך, שבדבריה היא הסבירה, מדוע היא דווקא מוכנה לתת לו מפתה אף שחייה וחיי בנה קודמים לחיי אליהו. וכיוצא בזה כתב אלשיך.
53. לפי טעם זה, היה צריך סדר זה להתמיד במשך כל השנה, כל ימי שבתו של אליהו בבית האלמנה. אולם רד"ק ואברבנאל בפירושו הראשון, כתבו שאליהו ביקש שתתן לו ראשונה משום שהיה רעב מאוד, לפי זה סדר זה היה רק בפעם הראשונה.
54. וכן כתבו רד"ק, אברבנאל ור"י קרא.

אולם חז״ל הבחינו בדברי אליהו, במיוחד בהדגשה היתרה ״ולך ולבנך תעשי באחרונה״, רמז למסר על-זמני ועל-מקומי:

> פעם אחת היו רבותינו יושבים ואומרים מהיכן אליהו בא? מהן היו אומרים מזרעה של רחל, ומהן היו אומרים מזרעה של לאה, עד שהן יושבין ואומרים, בא אליהו ועמד לפניהם, אמר להן, רבותיי, אני איני אלא מזרעה של רחל, לא כך כתוב ביחוסו של בנימין, ׳ועדשה ואליה וזכרי בני ירחם׳ (דהי״א ח, כז), אמרו לו, לא כהן אתה? לא כך אמרת לאשה אלמנה, ׳אך עשי לי משם עוגה׳ וגו׳ (מ״א יז, יג), אמר להן, אותו תינוק משיח בן יוסף היה, ורמז רמזתי לעולם שאני יורד תחלה לבבל ואחר כך יבוא משיח.[55]
>
> אליהו רבה (איש שלום) פרשה יח

מעשי אליהו ודבריו, עיקרם נטועים בהווה, ונופם נוטה אל אחרית הימים. בזכות הילד הזה, שחז״ל מזהים כיונה הנביא וכמשיח בן יוסף, תחזור הברכה לשרור בעם ישראל, ונחזה בפעם הראשונה בתולדות האנושות בנס תחיית המתים. תחייתו של הנער תהיה אות ומופת לתחיית עם ישראל עתה ולתחיית המתים לעתיד לבוא. כשם שאליהו החיה את יונה עתה, כן הוא יחיה את משיח בן יוסף לעתיד לבוא:

> האות התשיעי, יתקע מיכאל תקיעה גדולה ויבקעו מחילות המתים בירושלם ויחיה אותם הקב״ה, וילך משיח בן דוד ואליהו הנביא ויחיו את משיח בן יוסף הנאסף בשערי ירושלם, וישלחו את משיח בן דוד בשביל שארית ישראל הפזורים בכל הארצות. מיד כל מלכי או״ה נושאים אותם על כתפיהם ומביאים אותם להם וגו׳.
>
> אוצר המדרשים (אייזנשטיין) משיח עמוד 391[56]

אליהו הוא מבשר הגאולה. הוא ראשון לתפנית, לברכה, לגאולה, לישועה, ואחריו כל ישראל. הוא יאכל מן העוגה בראשונה וכל ישראל באחרונה.

* * *

---

55. בספר ״קול התור״ (יו״ל ע״י מפיצי קול התור תשנ״ד) עמ׳ 57 אות ע״א מובא: ״אחד מתפקידיו של אליהו שהוא משיב את נפשו של משיח בן יוסף.... וכנודע משיח בן יוסף הוא משורש נשמתו של אליהו״.

56. ועוד שם עמ׳ 160.

ותאכל היא והוא (הוא והיא) וביתה ימים

מחד גיסא כתוב שהאישה עשתה כדבר אליהו. אולם מאידך גיסא כתוב: "ותאכל היא והוא", שמשמעו שהיא אכלה לפניו או לפחות אתו, והרי זה אינו כדבר אליהו?! ואף לפי הכתיב: "ותאכל הוא והיא",[57] אין ראיה שאליהו קדם לה באכילה, שהרי כתוב "ותאכל",[58] שמשמעו שהיא האוכלת העיקרית, וזה אינו כדבר אליהו. זאת ועוד, אליהו דיבר עליו כראשון ועל האישה ובנה כאחרונים, ומפיסוק הטעמים נראה, שהוא והיא היו הראשונים ובנה היה האחרון?!

על השוני שבין הכתיב לבין הקרי[59] העירו חז"ל:

> רבי שמעון אומר: מכוח הצדקה המתים עתידים להחיות. מנין אנו למדים? מאליהו, שקבלתו האלמנה בכבוד גדול, ואמו של יונה הייתה, מפיתן ומשמנן ומיצהרן היו אוכלים היא והוא וביתה, שנאמר: 'ותאכל היא והוא', א"ר לוי: 'הוא והיא' כתיב! בזכות אליהו[60] אכלו הוא והיא, לכך זכתה שאליהו החיה את בנה.[61]
>
> פרקי דרבי אליעזר (ורשא) לג

---

57 רלב"ג התייחס משום מה רק לכתיב (אולי הייתה לו גירסה אחרת) ועל פיו קבע שאליהו אכל ראשון.

58. רד"ק (יז,טו) כתב: "אבל מנהג הלשון הוא כשזוכר זכר ונקבה כאחד, יפול הלשון על הקודם, אם זכר ואם נקבה, והראשון הוא העיקר [במקרה שלנו "היא"], כמו 'ותדבר מרים ואהרן', 'ותכתב אסתר המלכה ומרדכי היהודי', 'קיים עליהם מרדכי היהודי ואסתר המלכה', וכן זה 'ותאכל היא והוא', כי היא העיקר, ואע"פ שעל ידי אליהו בא להם הנס".

59. שיטת רד"ק (כאן פסוק יד, ועיין עוד בהקדמתו לנביאים ראשונים, שמו"ב כא, ט, דבהי"א א, ו) היא שאין משמעות לקרי ולכתיב: "וכבר כתבנו דעתינו בכתיב וקרי כי בגלות נשתבשו הנוסחאות והיו מוצאין בנוסחה אחת כך ובנוסחה אחרת כך ולא עמדו על בירורם וכתבו האחת מבפנים והאחרת מבחוץ". ה"כלי יקר" כאן חולק על רד"ק בזה וסבור שאלו ואלו [הקרי והכתיב] דברי אלוקים חיים. ועוד רבים החולקים על רד"ק, עיין הקדמת אברבנאל לירמיה, רדב"ז ח"ג תקצד, תפארת ישראל למהר"ל סו. ובספר אם למקרא לרבי אהרן שמואל רובין, בני ברק תשל"ד, סיכם את כל השיטות והביא ראיות רבות נגד רד"ק. פרקי דרבי אליעזר הנ"ל ודאי מסייע לחולקים על רד"ק.

60. בשיר השירים רבה ב כתוב: "וכי משלה אכל, והלא היא והוא משלו אכלו? דכתיב: 'ותאכל היא והוא' והכתיב 'הוא והיא'? (הדרשן רואה בכתיב את העיקר) אלא על ידי שקיבלה אותו בסבר פנים יפות ושמשתו, זכתה להחיות את בנה".

61. וראה עוד שיר השירים רבה ב, ילקו"ש ח"ב, רט.

למי יש יותר זכויות בזה הנס? לאלמנה החסודה והצדיקה או לאליהו בעל הנבואה? האם 'הוא' קודם ל'היא' או ש'היא' קודמת ל'הוא'? הקרי והכתיב עשו שלום ביניהם ושניהם שווים כאחד.[62]

"כלי יקר" כותב שהכתיב מורה על התרחשות הדברים במציאותן, דהיינו, אליהו אכל ראשון, אבל כיוון שהברכה בכד הקמח הייתה בזכותה הקדים הקרי את האלמנה על פני אליהו.[63]

ר' יוסף כספי סבור שהכתיב בא ללמד על הקרי ולהפך, כי היו אוכלים בחבורה אחת יחד בחיבה,[64] פעם הוא ראשון ופעם הוא אחרון.[65]

אלשיך טוען שבאמת האלמנה אכלה לפני אליהו והדבר לא סתר את דברי אליהו, כי אליהו ציווה רק לעשות ולהוציא לו בראשונה, אך האכילה עצמה יכולה הייתה להיעשות בכל דרך שהיא.

לעניות דעתי, דברי ר' יוסף כספי והאלשיך דחוקים קצת, שהרי לא בכדי טרח התנ"ך לספר לנו על אכילתם בצוותא, אם לא לומר לנו, שבכך התקיימה צוואתו של אליהו.[66]

דברי המלבי"ם, שראינו לעיל, שעיקר הנס היה בשבילה, מיישבים במקצת קושי זה:

> באר כי עשתה כדבר אליהו, שעשתה העוגה לו תחילה ואח"כ לה, והטעם בזה, כי עיקר הברכה היה בשבילה לא בשביל אליהו, ולפי זה ותאכל היא והוא, היא הייתה האוכלת בעצם וראשונה והוא היה טפל אליה בזה ואוכל בזכותה.

---

62. וכן כתב "קהלת יעקב".
63. עוד כתב בעל "כלי יקר", שבפעם הראשונה-אליהו אכל ראשון בהתאם לדברו, ומכאן והלאה היא אכלה ראשונה, כדין בעל הבית שבוצע תחילה, בהתאם לקרי. גם בספר אם למקרא כתוב שאליהו אכל ראשון, כמו הכתיב, משום שאסור לאדם להינות ממעשה נסים של עצמו, אך הקרי הוא להפך, להורות כי אף שהיא נהנתה ממעשה ניסים וזה אמור היה למעט מזכויותיה, לא הזיק לה הדבר במאומה, כאילו היא אכלה ראשונה מהקמח הטבעי.
64. מו"ר הרב נבנצל העיר שלא נראה לו שהם אכלו בצוותא אלא כל אחד בפני עצמו.
65. לפי דעתו, הציווי של אליהו להקדימו, היה לפעם הראשונה בלבד, ומכאן והלאה הרשות ניתנה בידם לעשות כרצונם.
66. הגב' רחל סליג תירצה שאפשר לפרש: "ותלך ותעשה כדבר אליהו" – שהוציאה לו ראשונה כדבר אליהו, וההמשך "ותאכל הוא והיא ימים רבים" הוא תאור המצב של מה שהיה במשך השנה כתוצאה מן הנס.

ועוד נראה לומר, שהאישה האלמנה לא שמעה היטב את דברי אליהו ומשום כך קרתה הטעות. אליהו אמר לה: "אך עשי-לי משם עגה קטנה בראשנה והוצאת **לי, ולך** ולבנך תעשי באחרנה". ברם היא שמעה **לי ולך**[67] כיחידה אחת, **ובנה** כיחידה שנייה, ולפי שמיעתה פעלה. אף על פי כן נתקיימה נבואתו של אליהו וכד הקמח לא כלתה וכו', כיוון שהיא עשתה כן בתום לב. בהמשך נראה עד כמה גורליות היו ההשלכות של טעות מרה זו.

67. ב"דעת סופרים" כתוב שאכן אליהו התכוון מתחילה ל–"לי ולך", כפי שהאלמנה הבינה בטעות, ודומני ששגגה יצאה מלפניו.

ט. ראי חי בנך

מלכים א פרק יז

(יז) וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה חָלָה בֶּן הָאִשָּׁה בַּעֲלַת הַבָּיִת וַיְהִי חָלְיוֹ חָזָק מְאֹד עַד אֶשֶׁר לֹא נוֹתְרָה בּוֹ נְשָׁמָה:

(יח) וַתֹּאמֶר אֶל אֵלִיָּהוּ מַה לִּי וָלָךְ אִישׁ הָאֱלֹהִים בָּאתָ אֵלַי לְהַזְכִּיר אֶת עֲוֹנִי וּלְהָמִית אֶת בְּנִי:

(יט) וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ תְּנִי לִי אֶת בִּנֵךְ וַיִּקָּחֵהוּ מֵחֵיקָהּ וַיַּעֲלֵהוּ אֶל הָעֲלִיָּה אֲשֶׁר הוּא יֹשֵׁב שָׁם וַיַּשְׁכִּבֵהוּ עַל מִטָּתוֹ:

(כ) וַיִּקְרָא אֶל ה' וַיֹּאמַר ה' אֱלֹהָי הֲגַם עַל הָאַלְמָנָה אֲשֶׁר אֲנִי מִתְגּוֹרֵר עִמָּהּ הֲרֵעוֹתָ לְהָמִית אֶת בְּנָהּ:

(כא) וַיִּתְמֹדֵד עַל הַיֶּלֶד שָׁלֹשׁ פְּעָמִים וַיִּקְרָא אֶל ה' וַיֹּאמַר ה' אֱלֹהָי תָּשָׁב נָא נֶפֶשׁ הַיֶּלֶד הַזֶּה עַל קִרְבּוֹ:

(כב) וַיִּשְׁמַע ה' בְּקוֹל אֵלִיָּהוּ וַתָּשָׁב נֶפֶשׁ הַיֶּלֶד עַל קִרְבּוֹ וַיֶּחִי:

(כג) וַיִּקַּח אֵלִיָּהוּ אֶת הַיֶּלֶד וַיֹּרִדֵהוּ מִן הָעֲלִיָּה הַבַּיְתָה וַיִּתְּנֵהוּ לְאִמּוֹ וַיֹּאמֶר אֵלִיָּהוּ רְאִי חַי בְּנֵךְ:

(כד) וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֶל אֵלִיָּהוּ עַתָּה זֶה יָדַעְתִּי כִּי אִישׁ אֱלֹהִים אָתָּה וּדְבַר ה' בְּפִיךְ אֱמֶת: פ

"מה לי ולך איש האלוקים? באת אלי להזכיר את עוני ולהמית את בני"! שומו שמים! באילו האשמות שווא לכאורה, מאשימה היא את אליהו?! מתי וכיצד הזכיר אליהו את עוונה? באיזה עוון מדובר? האם האיש אשר הציל אותה ואת בנה, בחללו נס נפלא בביתה יום יום, במשך שנה תמימה, המית את בנה? והלא אם אליהו לא היה מגיע אליה לפני שנה, היו היא ובנה מתים ברעב, לפי עדות עצמה! כיצד אפוא, הטיחה היא באליהו שהוא המית את בנה? והאם הביטוי "מה לי ולך?" הוא מקרי או שהוא נעוץ בדברי אליהו הקודמים? ומדוע קיבלה האלמנה תואר חדש - "בעלת הבית"?[68] ולמה ומדוע זכה גם אליהו לתואר חדש מפי האלמנה – "איש

68 . בדרך אגב נעיר שבכל התנ"ך כלו לא נמצאה עוד אישה שמכונה בעלת בית.

האלוקים״? ושמא תאמר אך מקרה הוא? הרי יוכיח סופו על תחילתו כשהיא תאמר לאליהו אחרי השיבו את בנה החי: ״עתה זה ידעתי כי איש אלוקים אתה״.

הסברים שונים ניתנו לדברי האלמנה. חז״ל אומרים שאליהו לא הזכיר חלילה את עוונות האישה ולא דרש את רעתה, אלא עצם הימצאותו בתחומה גרם שייזכרו עוונותיה:

> ר׳ ברכיה ורבי לוי בשם ר׳ חמא בר חנינא: שני בני אדם אמרו דבר אחד, לוט וצרפית. לוט אמר: עד שלא הלכתי אצל אברהם היה הקב״ה רואה מעשי ומעשי בני עירי, והיו מעשי רבים על מעשי בני עירי. עכשיו שאני הולך אצל אברהם - מעשיו רבים על שלי, שנאמר (בראשית יט, יט): ״ואנכי לא אוכל להימלט ההרה״.
>
> צרפית אמרה: עד שלא באת אצלי היה הקב״ה רואה מעשי ומעשי בני עירי, והיו מעשי רבים על מעשי בני עירי, עכשיו שבאת אלי - באת להזכיר את עוני ולהמית את בני.
>
> בראשית רבה נ, יט[69]

ועדיין לא ברור מדוע בואו של אליהו אליה גרם למות בנה? כי גם אם נתמעטו זכויותיה בגללו, אין זו סיבה שימות בנה? רש״י שהלך בעקבות דברי חז״ל, שיפצם במקצת, ולפיו, הדברים מתבהרים יותר:

> עד שלא באת אלי היו שוקלין מעשי ומעשי עירי והייתי ראויה לנס, משבאת לכאן, לא נחשבתי לכלום ואין צדקתי נכרת.[70]

רוצה לומר, כיוון שעתה אין צדקתה ניכרת והיא אינה ראויה לנס – מת בנה. כי חיותו במשך השנה היה רק מכוח הנס.

לרד״ק יש הסבר אחר לדברי האלמנה: הוא סבור שבאלמנה קיננו רגשות אשם, שמא לא שירתה את אליהו כראוי לו:

---

69. ועיין עוד פסיקתא רבה ג, ג; ילקו״ש ח״ב רט; ילקו״ש ח״א פד.

70. ומעין זה כתבו מצודות, אלשיך ודעת מקרא. אלא שכאן מתעוררת שאלה גדולה, אם כך, אסור לצדיק להתגורר בתוך עמו כי הוא עלול לעורר עליהם קטרוג? וכן פשוטי העם יחששו מלשהות בקרבת הצדיק שמא יבולע להם בשל כך? (השאלה נכונה גם לשיטת רלב״ג להלן) ונראה לומר, שהדברים אמורים במי שחיים במחיצת הצדיק ואינם למדים ממעשיו הטובים. ועיין ב״ישראל קדושים״ לרבי צדוק הכהן עמ׳ מט שכתב, שלכן הוכרח אליהו להחיות את בן הצרפית כדי שלא ייענש על הקטרוג שבא בגללו. ועיין עוד מה שכתוב ב״קומץ המנחה״ עמ׳ 44.

> כמדומה שעל ידך נזכר עוני, שמא לא עבדתי לפניך כראוי, ועל כן הזכיר לי הקל עון שיש לי, והענישני בבני שמת.

לפי רלב״ג נוכחותו של אליהו בביתה, גרמה לכך שדקדקו עמה כחוט השערה, כשם שדקדקו עם אליהו:

> ולזה יתכן שאם לא היה שם אליהו, היה ה׳ יתברך מסיר עיניו מחטאיה, אך מפני היותו שם ידקדק ה׳ בכל הנעשה בבית אשר הוא שם, ויהיה זה סבה להגיע עליה הענש.[71]

פירוש חדש ומפתיע ביותר מצאנו בפרקי דרבי אליעזר (פרק לג). לפי דבריו היא האשימה את אליהו בדבר חמור ביותר:

> אמרה אליו האישה: באת אלי בתשמיש המטה והזכרת את עוני עלי ומת בני. טול מה שהבאת אצלי ותן לי את בני.[72]

האם באמת אליהו בא אליה בתשמיש המיטה? בפרקי רבי אליעזר מובא בהמשך, שמתוך צערה ומצוקתה היא אמרה דברים שלא היו מעולם. ״כלי יקר״ מסביר שכוונתה הייתה, שכך נראים הדברים כלפי חוץ, ועקב כך יש ודאי אנשים חשדנים ורכלנים שמשלחים לשונם בהם בדברים מכוערים.[73]

ועוד נראה לומר, שמערכת היחסים ביניהם הייתה כל כך קרובה,[74] עד שנדמה היה לה בשעת צערה, כי אליהו בא עליה בתשמיש המיטה.

דומני שכאן המפתח להבנת כל מה שהתרחש בביתה במשך השנה ולפשר ההתרסה הקשה כנגד אליהו הנביא. כבר כתבנו לעיל בשם ר״י כספי שהיא והוא אכלו יחדיו בחיבה כל השנה, עקב הבנה מוטעית של דברי אליהו: ״והוצאת לי ולך, ולבנך תעשי באחרונה״. קרבה יתרה זו לאליהו גרמה לה לחלומות והזיות שוא עד כדי הסרת בגדי אלמנותה מעליה ולנהוג כבעלת בית, כפי שכתב ה״כלי יקר״, ולא מטעמנו:

---

71. וכן כתב אברבנאל והוסיף וכתב גם את דברי רד״ק.
72. בעל ה״כלי יקר״ כתב שהיא חשבה שכל זה אירע לה, לפי שבתחילת דבריה אמרה לאליהו ״ואכלנוהו ומתנו״, והואיל והזכירה אפשרות של מיתה, וקי״ל שברית כרותה לשפתיים, על כן מת בנה. וזה שאמרה לו, שלפי שאמרתי ׳מה לי ולך׳ כשבאת אלי, גרם עתה להזכיר את עווני.
73. וכעין זה כתב בביאור רד״ל (אות יז) לפרקי דרבי אליעזר.
74. למותר לציין שאליהו שמר על כל הלכות היחוד והצניעות קלה כחמורה.

ולעניות דעתי במה שכתוב בן האישה בעלת הבית, ולא אמר בן האישה האלמנה, לומר כי בהיות לה הבן הזה החשוב וההגון מאד, ותסר בגדי אלמנות, כי אמו של יונה הייתה.

נראה לומר, שלא מפאת בנה הסירה בגדי אלמנותה, אלא בעבור אליהו שנדמה לה כבעלה, ואילו בנה דווקא נדחק לקרן זווית, כי היא ואליהו אכלו בכל יום ויום ראשונים, ובנה אכל לבדו, אחרון.

אידיליה זו שבינו לבינה, נתנפצה לרסיסים עם מות בנה של האלמנה. לפתע היא חשה ששנה זו הייתה שנה של בגידה בבעלה המת,[75] שבעטיה מת בנה הנבגד. מתוך כך היא הטיחה באליהו: "מה לי ולך איש האלוקים?" הרי אתה איש האלוקים ולא אישי,[76] ומה לי ולך?

אליהו, אשר בודאי הקשיב היטב לדבריה הקשים והמצמררים של האלמנה, עשה, ללא ספק, חשבון נפש נוקב ומקיף, מתוך שהוא שואל את עצמו, למה אינה ה' לידי כל זאת? וכי לא ה' אמר לה הטיחי באליהו! ומי יאמר לה מדוע עשית כן?

האם לא שמע אליהו מבעד דברי האלמנה את זעקת השבר של כל אלמנות בית ישראל: "מה לי ולך איש האלוקים? באת אלי להזכיר את עוני ולהמית את בני!" הרי כשם שמת הילד הזה מתת-תזונה, כך מתו עוד אלפי ילדים מרעב וצמא ואין מושיע להם! וכשם שהאישה הזאת חשה שאליהו הזכיר את עוונותיה לפני המקום, כך חשו כל בית ישראל שאליהו

---

75. רבי שלום שרעבי תיקן "סדר תיקון אלמנה" (מופיע בספר "ישב רוחו" בעריכת י.א.ז. מרגליות, ירושלים, שנת "תיקן אלמנה") לאדם הרוצה לשאת אלמנה, ובו הוא מבקש מבית דין של מטה ובית דין של מעלה שיגזרו על רוחו של המת שיעזוב את גופה של האלמנה, ולא יקטרג עליו ככתוב שם: "וגם בכלל הגזרה שלא יקטרג עמי ולא יזיקני בשום נזק שבעולם, לא בגופי ולא בנפשי, רוחי ונשמתי, ולא בממוני ולא בבני. ולא יהיה לו עמי דין ודברים, לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, ולא יגיע לי בסיבתו שום נזק ואונס והפסד בשום צד ואופן שבעולם".

76. בעלה המת הוא אישה, כפי שכתוב בפרשת יבום (דברים כה,ה): "לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר", וכתב שם אלשיך: "וזה אחשוב רמז באומר 'אשת המת', כלומר כי גם אחרי מותו, אשתו תקרא, כי עוד רוחו בו". וראה מה שכתב החינוך מצוה תקצ"ח לעניין יבום אשת המת: "משרשי המצוה, לפי שהאשה אחר שנשאת לאיש הרי היא כאחד מאבריו, שכן יחייב הטבע מפני מעשה האב הראשון שלוקחה אחת מצלעותיו וממנה בנה לו הא-ל אשה, והאיש הזה שמת בלא בנים שיהיו חלק ממנו לזכרון לו ולמלאות מקומו בעולם לעבודת בוראו, ועוד אין זכר לו בעולם הגופני זולתי זאת האשה שהיא עצם מעצמיו ובשר מבשרו".

מקטרג עליהם לפני אביהם שבשמים. כל זאת שמע אליהו, ועדיין מפתח הגשמים בידיו!

החייאת הילד - סימן לתחיית המתים

אליהו ביקש מהאלמנה את בנה המת, אך היא לא נתנה לו את בנה, כי נשבר האימון בינה לבינו. הוא נאלץ לקחתו מחיקה ולהעלותו אל העלייה ושם לקרוא אל ה׳:

> ה׳ אלקי, הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עמה, הרעות להמית את בנה?

״הגם״, לרבות מי? מי הם אותם סובלים ונדכאים שאת סבלם מוכן היה אליהו לסבול, ורק כשהצרה הגיעה אל האלמנה, שהוא התגורר עמה,[77] הוא לפתע נזדעק?

לפי מצודות ״הגם״ בא לרבות את אליהו עצמו:

> רצה לומר, לא די שהרעת לי[78] ללכת נע ונד משוטט בארץ על שעצרתי את המטר, וכי גם על האלמנה יחרה לך, על אשר הכניסה אותי בביתה, והרעת לה להמית את בנה בעבור זה? וכי כל כך גדולה אשמתי עד שלא אמצא מי שיכניס אותי?
>
> מצודת דוד יז,כ

לפי דבריו יוצא שאליהו סבר שהאישה האלמנה נענשה משום שהכניסה אותו לביתה.[79] קצת קשה לקבל פירוש זה, שהרי אליהו הגיע אל האלמנה בדבר ה׳ והיא כלכלתו על פי ה׳, איך אם כן יתלה אליהו את מות הילד בהכנסת האורחים של האלמנה?[80] יותר נראה פירושו של רד״ק שאליהו

---

77. נשים לב שאליהו אמר ׳עמה׳ ולא ׳אתה׳, כשהמילה ׳עמה׳ מורה על קרבה נפשית ולא רק על קרבה פיזית.
78. לפירוש זה ש״הגם על האלמנה״ בא לרבות את אליהו, יש סימוכין בדברי פרקי אליעזר להלן.
79. וב״כלי יקר״ כתוב שלא די שהנחל יבש משום ששהיתי במחיצתו, אלא גם על האלמנה שאני מתגורר עמה, הרעות להמית את בנה? האם לא היה ראוי להיטיב לכל אשר עשו לי אכסניה בברחי מפני אחאב.
80. הגב׳ רחל סליג תירצה שאולי רצון ה׳ היה שהיא תכלכל אותו בלבד, אך לא תכניסו לביתה. אולם עדיין קשה, מניין היה לאישה לדעת שאסור לה להכניסו לתוך ביתה? וכי השונמית חטאה בכך שעשתה לאלישע עליית קיר קטנה?

תמה על כך שהאלמנה לא זכתה בזכותו ליחס מיוחד ושונה מכל שאר בית ישראל:

"הגם על האלמנה"- כלומר: אפילו על האלמנה פקדת העון כמו שאתה פוקד היום עוונם לישראל בעצירת הגשמים; ואפילו על זאת האלמנה פקדת עונה להמית את בנה; לא תחייהו בזכותי שאני מתגורר עמה?

רד"ק שם[81]

ואנו קוראים ומשתאים: האם הקב"ה אשם במותם של כל ילדי ישראל ובכללם הילד הזה, או מי שעצר את הגשמים ועדיין המפתח בידיו? ובמה זכותם של האלמנה ובנה לחיים, יותר משאר אלמנות ויתומי ישראל? האם משום שאליהו מתגורר עמהם? ומדוע אין הוא מתפלל על כל ילדי ישראל כשם שהוא מתפלל על הנער הזה? והרי לשם כך הוא נשלח צרפתה – "למען שיראה כי כמה וכמה בכל המון ישראל יתמו ברעב בלחם, באופן שטוב הוא כי יבקש עליהם רחמים"? (לשון אלשיך). האם אבא אליהו[82] הוא רק אבא של הילד הזה[83] או אביהם של כל בני ישראל?

אליהו לא נענה מיד. הוא נזקק להגביר תחינות ותפילות, להתמודד על הילד שלוש פעמים[84] ורק אחרי כן נענה. בזכות מה הוא נענה? בזכות תחיית המתים שתהיה בעתיד לכלל ישראל!

ועמד אליהו ז"ל והיה מתפלל לפני הקב"ה ואמר לפניו: רבון העולמים לא די כל העונות שעברו על ראשי, אלא אף על האשה הזאת שאני יודע שמתוך צרת בנה דברה דבר שלא נעשה. השב את נפש הילד הזה לקרבו, וילמדו שיש תחיית המתים. ונעתר לו, שנאמר וישמע ה' בקול אליהו.

פרקי דרבי אליעזר לג

---

81. וכן כתב אברבנאל, ועוד כתב: "שאמר הגם על האלמנה, לרבות בני חיאל בית האלי שמתו בעוון אביהם ...ועליו אמר כמו שעשית לחיאל אשר הרשיע לעשות, עשית לאלמנה הזאת שהטיבה לעשות עמי שאני מתגורר עמה? הנה אם כן יהיה כצדיק כרשע?".
82. "אבא אליהו קפדן היה" (סנהדרין קיג)
83. "ובגין כך איקרי (יונה) בן אמיתי וכתיב ודבר ה' בפיך אמת" (זהר שמות קצז), דהיינו יונה נחשב לבנו של אליהו.
84. וב"כלי יקר" כתוב שאליהו השכיב את הנער על מיטתו, כנגד האשמתה של האלמנה, להראות שמיטתו שלמה בלי נדנוד עבירה ואפילו לא הרהור.

כאן פתח אליהו צוהר אל התחייה והגאולה של אחרית הימים. ימי האחרית לא יהיו ימים של לחם צר ומים לחץ, אלא ימים של ברכה וטובה, שפע ושובע. אם תחיית הילד אמורה להיות אות ומופת לתחיית המתים, היא חייבת להתממש עם גשמי ברכה, כי אין המתים חיים אלא בטללים:

> אמר רבי יהודה בן פזי: לאחד שגנב נרתיקו של רופא. עם כשהוא יוצא נפצע בנו. חזר אצלו, אמר לו: אדני הרופא רפא את בני! אמר לו לך והחזר את הנרתיק שכל מיני רפואות נתונין בתוכו ואני מרפא את בנך. כך אמר לו הקב"ה לאליהו: לך והתר נדרו של טל שאין המתים חיים אלא בטללים, ואני מחיה את בנה של הצרפית. ומנין שאין המתים חיים אלא בטללים? שנאמר (ישעיהו כו): 'יחיו מתיך נבלתי יקומון הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טליך'.
>
> ירושלמי ברכות ה, ע"ב

כך גלגל הקב"ה את הדברים עד שאליהו נאלץ להחזיר את מפתח הגשמים אל בעליו, כי אין הקב"ה יכול להפקיד בידי אליהו שניים מתוך שלושה מפתחות:

> 'ויהי אחר הדברים האלה חלה בן האשה בעלת הבית' –בעא רחמי למיתן ליה אקלידא דתחית המתים (ביקש אליהו רחמים שיתנו לו מפתח של תחיית המתים). אמר ליה (ה'): שלש מפתחות לא נמסרו לידי שליח, של חיה ושל גשמים ושל תחית המתים. יאמרו שתים ביד תלמיד ואחד ביד הרב? אייתי האי ושקיל האי (החזר זה וקח את זה), דכתיב: 'לך הראה אל אחאב ואתנה מטר'.
>
> סנהדרין קיג, ע"א

ואליהו ירד עם הילד מן העלייה ומסרו לאמו בשמחה ובאהבה, תוך שהוא מבשר ואומר, מבשר ואומר: "ראי חי בנך". זוהי בשורת התחייה של איש הבשורה. "מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה".

* * *

עתה זה ידעתי כי איש אלוקים אתה

עתה באה תגובתה המפתיעה של האלמנה:

ותאמר האשה אל אליהו עתה זה ידעתי כי איש אלוקים אתה ודבר ה׳ בפיך אמת׃

האם רק עתה יודעת היא כי אליהו הוא איש האלוקים? ומה בדבר נס כד הקמח וצפחת השמן שהתרחש בביתה במשך שנה שלמה? האם אין הוא מעיד כמאה עדים על אליהו שהוא איש האלוקים? והלא היא בעצמה כינתה את אליהו, לא מכבר, ״איש אלוקים״, כאשר אמרה לו׃ ״מה לי ולך איש האלוקים?״[85]

רלב״ג טוען שאכן האישה לא הייתה בטוחה עד עכשיו בנבואתו של אליהו הנביא׃

״עתה זה ידעתי כי איש אלוקים אתה ודבר ה׳ בפיך אמת״-ידמה שחשבה אותו בדבר כד הקמח וצפחת השמן, ששמע זה אליהו מנביא אחר אך הוא לא היה נביא,[86] אך כאשר ראתה שהחיה את המת, נתברר לה כי הוא איש אלוקים, ואמת דבר ה׳ בפיו.

רלב״ג שם,כד

ועדיין צריכים אנו למודעי׃ למה עורר אליהו ספקות רבים כל כך אצל האישה האלמנה, עד שחשבה שהוא לא היה אחראי על נס כד הקמח? האם דבריו עד כה לא היו דברי אמת? רד״ק ניסה ליישב את דברי האלמנה בדרך שונה במקצת׃

פירוש ועוד שדבר ה׳ בפיך אמת. כלומר עתה ידעתי כי איש אלוקים אתה, בהחיותך בני שהיה מת, ועוד ידעתי זה בראותי כי דבר ה׳ בפיך אמת שאמרת ׳כד הקמח לא תכלה וצפחת השמן לא תחסר׳, וכן היה. או פירוש, כי כשאמר לה תני את בנך, על מנת להחיותו אמר לה, וכמו שאמר לה כן היה. ומה שאמרה לו עתה ידעתי, כי על הקמח ועל השמן אמרה כי ברכת אלוקים הוא בזכות הנביא, וזה הדבר נמצא על דרך, ישלח ה׳ לך את הברכה באסמיך, אבל להחיות מת לא נמצא.

רד״ק שם

אם כדבריו, שכל הזמן ידעה היא שדבר ה׳ בפיו אמת, מדוע לא אמרה זאת עד היום? מה יום מיומיים? ולמה לתלות את נס כד הקמח בברכת ה׳

---

85. וכן הקשה אלשיך הקדוש.

86. אברבנאל כתב על דבריו׃ ׳ואין זה נכון׳.

ולא בהפלאה של הנביא? הרי הוא הודיע על הנס מראש, וכאשר אמר כן היה שנה תמימה, האין די בכך כדי לאמת את היותו נביא ודובר אמת?

אברבנאל מבחין בין איש ה׳אלוקים לבין איש אלוקים. כשהיא אמרה לו שהוא איש אלוקים, היא התכוונה לכך שיש בו סגולות אלוקיות להמית ולהחיות, מה שאין בשום בן תמותה אחר:

> רוצה לומר שאתה מורכב משני הפכים בנושא אחד, שאתה איש ואתה אלוקים ממש, על דרך ׳אני אמרתי אלוקים אתם׳, זהו איש אלוקים. כי ענין התחיה דבר המסור לאלוה יתברך. ו׳איש אלוקים׳ ענין לחוד ו׳איש האלוקים׳ ענין לחוד, כי איש אלוקים מעלה גדולה יותר כאמור.[87]

אפשר שדבריו מיישבים את ראש דבריה, אך מה בדבר סוף דבריה: ״ודבר ה׳ בפיך אמת״? האם גם דבר זה נתחדש לה רק עתה? האם עד עתה דיבר אליה דברי שקר?!

ונראה לומר, כפי שכתבנו לעיל, שמות בנה ערער בתוכה את כל אימונה באליהו, כי חשבה שהכל קרה מפאת שאכלו הם בחבורה אחת יחד בחיבה (כדברי ר״י כספי). היא חששה שמה שאמר לה אליהו בשם ה׳: ״והוצאת לי ולך״ (לפי הבנתה המוטעית) לא היה אמת, ועל כן הוא לא היה איש אלוקים. ברם עתה משהחייה אליהו את בנה ועשה דבר שלא עשה שום נביא בישראל עד עתה, אף לא משה רבנו, ידעה היא, כי אכן הוא איש האלוקים ודבר ה׳ בפיו אמת.

זאת ועוד. קושיא גדולה יש לה על איש האלוקים שבביתה: אמנם כלפיה וכלפי בנה הוא נוהג בחסד וברחמים! בכל יום זוכים הם בעוגה, יש מאין! אך מה בדבר כלל ישראל? מי דואג להם? מי מתפלל בעבורם?[88] מי מצטער בצערם? האם אין זה עיקר תפקידו של איש האלוקים, לדאוג לכלל ישראל? האם אין פה מידה מסויימת של פרישה מן הציבור?

> תנו רבנן: בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהן, באין שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם, ומניחין לו ידיהן על ראשו, ואומרים:

---

87. בפירוש ״כלי יקר״ כתוב שהאישה לא ידעה שיימצאו באליהו שני דברים הפכיים, להרע ולהיטיב, כמו שיימצאו בה׳ יתברך להמית ולהחיות. לדעתה אליהו בתחילה המית את בנה ועכשו החיה אותו, וא״כ הוא כמו איש אלוקים ממית ומחיה.

88. וזה לשון הרדב״ז (ח״ו שני אלפים רצד): ״וראה בצערן של ישראל שהיו מתים ברעב ולא התפלל עליהם״. וראה עוד דברי אברבנאל להלן בתחילת פרק יח.

פלוני זה שפירש מן הצבור – אל יראה בנחמת צבור. תניא אידך: בזמן שהצבור שרוי בצער אל יאמר אדם: אלך לביתי ואוכל ואשתה, ושלום עליך, נפשי, ואם עושה כן – עליו הכתוב אומר (ישעיהו כ״ב): ׳והנה ששון ושמחה הרג בקר ושחט צאן אכל בשר ושתות יין אכל ושתו כי מחר נמות׳, מה כתיב בתריה – ׳ונגלה באזני ה׳ צבאות אם יכפר העון הזה לכם עד תמתון׳.[89]

תענית יא, א

ועוד מסר גדול וחשוב עבר באמצעות האישה הצרפית (אף אם לא התכוונה לכך). אין ישראל רוצים במי שמזכיר את עוונותיהם וגורם למות בניהם. ישראל אינם מאמינים בנביאים כאלו ואינם נשמעים להם. גם נס כד הקמח וצפחת השמן לא יחפו על על עצירת הגשמים ומות הילדים, כי יאמרו הם לו: ״טול מה שהבאת אצלי ותן לי את בני״ (פרקי דרבי אליעזר הנ״ל). רק כשאליהו החייה את הילד, שהיה סימן לתחיית כל ישראל, והחזיר את מפתח הגשמים – הכירו ישראל ש״תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו״. אין ישראל רוצים בנביא שמפריד בין אבות לבנים, אלא בנביא שישיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם,[90] ושילך אתם בשלום ובמישור ורבים ישיב מעוון.[91]

---

89. כתבנו ׳מידה מסוימת׳, כי אין מה לדמות את אליהו שהמניע למעשיו הוא קנאת השם, לפורשים מהצבור המתוארים בפרק, שאין להם אלא הנאתם האישית בעולם הזה.

90. ״אחד מתפקידיו של אליהו שהוא משיב את נפשו של משיח בן יוסף וכן נרמז בזה ״לב אבות על בנים״ בימטריה ״עדות ביהוסף״, וכנודע משיח בן יוסף הוא משורש נשמתו של אליהו״ (״קול התור״ עמ׳ 57 אות ע״א).

91. להשלמת התמונה של פרק זה נא לעיין בספרי ״יונה, ישראל ואומות העולם״, בפרק ׳יונה בן אמיתי - בנם של ישראל׳.

י. ואתנה מטר על פני האדמה

מלכים א פרק יח

(א) וַיְהִי יָמִים רַבִּים וּדְבַר ה׳ הָיָה אֶל אֵלִיָּהוּ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית לֵאמֹר לֵךְ הֵרָאֵה אֶל אַחְאָב וְאֶתְּנָה מָטָר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה:

(ב) וַיֵּלֶךְ אֵלִיָּהוּ לְהֵרָאוֹת אֶל אַחְאָב וְהָרָעָב חָזָק בְּשֹׁמְרוֹן:

(ג) וַיִּקְרָא אַחְאָב אֶל עֹבַדְיָהוּ אֲשֶׁר עַל הַבָּיִת וְעֹבַדְיָהוּ הָיָה יָרֵא אֶת ה׳ מְאֹד:

(ד) וַיְהִי בְּהַכְרִית אִיזֶבֶל אֵת נְבִיאֵי ה׳ וַיִּקַּח עֹבַדְיָהוּ מֵאָה נְבִאִים וַיַּחְבִּיאֵם חֲמִשִּׁים אִישׁ בַּמְּעָרָה וְכִלְכְּלָם לֶחֶם וָמָיִם:

(ה) וַיֹּאמֶר אַחְאָב אֶל עֹבַדְיָהוּ לֵךְ בָּאָרֶץ אֶל כָּל מַעְיְנֵי הַמַּיִם וְאֶל כָּל הַנְּחָלִים אוּלַי נִמְצָא חָצִיר וּנְחַיֵּה סוּס וָפֶרֶד וְלוֹא נַכְרִית מֵהַבְּהֵמָה:

(ו) וַיְחַלְּקוּ לָהֶם אֶת הָאָרֶץ לַעֲבָר בָּהּ אַחְאָב הָלַךְ בְּדֶרֶךְ אֶחָד לְבַדּוֹ וְעֹבַדְיָהוּ הָלַךְ בְּדֶרֶךְ אֶחָד לְבַדּוֹ:

למה נצטווה עתה אליהו להחזיר את המטר על פני האדמה? האם השתנה משהו בעם ישראל? החזרו הם בתשובה? האם שלוש שנות הרעב[1] הועילו במשהו? רד״ק סבור שאכן הרעב הועיל ומשום כך נתבטלה הגזירה:

> כי מפני הרעב שבו רבים בתשובה והטיבו דרכיהם. ועוד שהיו בישראל שבעת אלפים אשר לא כרעו לבעל.
>
> רד״ק יח, א

אם המטר חזר בגלל שבעת אלפים האנשים שלא כרעו לבעל, כדברי רד״ק, מדוע הוא בכלל נעצר? הרי אנשים אלו היו כל הזמן בישראל?

---

1. לדעת רבי יוחנן (ויק״ר יט,ה׳, תנחומא מצורע ו) הרעב היה רק שמונה עשר חודש. שלושה חודשים בראשונה (בשנה הראשונה) ושלושה חודשים באחרונה ושנים עשר חדש באמצע.

ואשר לטענתו הראשונה של רד"ק, דומני שאין שום זכר וסימן לכך שרבים או מעטים שבו בתשובה. אדרבה, מהמשך הדברים נראה שהנביאים נרדפים עכשיו יותר משנרדפו אי פעם, והעם רובו ככלו נוטה אחרי הבעלים. גם חז"ל הבינו שלא חלה שום תפנית אצל אחאב, וכנראה שגם לא אצל שאר העם:

> היה הקב"ה מפתה לאליהו שילך אל אחאב שנאמר: 'לך הראה אל אחאב'. אמר לו אליהו: האיך אני הולך ועד עכשיו לא עשה תשובה? אמר לו הקב"ה: כשהיתי משקה את עולמי, אדם אחד היה בעולם והשקיתי את עולמי בעבורו שנאמר: 'ואד יעלה מן הארץ', ואף עכשיו 'לך הראה אל אחאב ואתנה מטר'.[2]
>
> שוחר טוב קיז

לדעת אברבנאל (תחילת פרק יח), ציפה הקב"ה כל הזמן שאליהו יבקש רחמים על עמו ויתפלל להחזרת הגשמים. ומאחר שאליהו לא התעורר לכך מעצמו, בא הציווי מאת ה':

> ספר הכתוב שבשנה השלישית לעצירת הגשמים, אמר ה' יתברך לאליהו: 'לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה', רוצה לומר, אתה אליהו נשבעת על עצירת הגשמים, ועברו כבר שלש שנים,[3] והיה לך לבקש ממני לרחם את האדמה, כי בעבור השוטים אין ראוי שתחרב הארץ. וכיון שאתה לא תתעורר לזה, אני מעיר אותך שתלך ותראה אל אחאב...ואתה תתפלל עליהם כדי שיבוא המטר על ידך, לפי שאני רוצה לתת מטר בארץ, ומפני כבודך לא ארצה לתתו כי אם על ידך ועל פי דיבורך.[4]

הנה כי כן, הסיבה האמתית לנתינת הגשם, לא הייתה תשובת ישראל, אלא רצון ה', בנוסף להחזרת מפתח הגשמים לה'. אין המתים חיים אלא בטללים, ומי שרצה בתחיית בן הצרפית, חייב לספק לו ולכל ישראל מקורות מחייה ולתת מטר על פני האדמה.

---

2 מכאן לקח חשוב לכולנו. לא תמיד יד קשה ועונשים כבדים הם ערובה לשינוי דרך ולחזרה בתשובה. לעתים הם גורמים למגמה הפוכה לחלוטין - להקשחת הלב ולעקשנות יתרה.

3. ובהמשך הסביר אברבנאל שהרעב נמשך שלוש שנים, מפאת שלושה בתי מלוכה שהיו בישראל, רעים וחטאים לה' מאוד, והם: בית ירבעם עם נדב בנו, ובית בעשא עם אלה בנו ובית עמרי עם אחאב בנו.

4. וכן כתב אלשיך.

* * *

חולקים כבוד זה לזה

אליהו נצטווה ללכת אל אחאב, ולא להפך. אפשר שהסיבה לכך היא כמו שכתב אברבנאל, שהפה שאסר – הוא שיתיר, ובמקום שאסר (שומרון), שם הוא יתיר. וסיבה נוספת - חולקים כבוד למלכות:

> חזקיהו (המלך) אמר ליתי (יבוא) ישעיהו גבאי, דהכי אשכחן באליהו דאזיל לגבי אחאב, שנאמר: 'וילך אליהו להראות אל אחאב', ישעיהו אמר ליתי חזקיהו גבאי,[5] דהכי אשכחן ביהורם בן אחאב דאזיל לגבי אלישע (מל"ב ג, יב). מה עשה הקב"ה? הביא יסורין על חזקיהו, ואמר לו לישעיהו, לך ובקר את החולה....
>
> ברכות י ע"א

כיון שיחסי מלך ונביא עוד יעלו בספרנו פעמים אחדות, נביא כאן את דבריו של ראי"ה קוק בעניין זה:

> **כח הנבואה** שהשפיע הקב"ה לישראל בזמן הנבואה, הייתה תעודתו למלא את הצרכים הנצחיים של האומה, להנחילה חיי עד רוחניים, גם ללמדה אורחות חיים שבהם תשיג הקיום התמידי, שיהיה רוחה חי לעולמים ושתזכה לקיום לאומי בעתיד. **וכח המלוכה** היה לאשר את העם בחיים הלאומיים בהוה.
>
> כי ישנם דברים והנהגות שמוסיפין בעם אומץ לשעה ונוטלים ממנו כל קיומו לעתיד, ולהפך דברים רבים שאף שמחלישים אותו לשעה, מ"מ מוסיפים הם לעתיד עז וגבורה. ....
>
> והנה השי"ת השומר ישראל הכין תמיד סיבות תדיריות, שישקלו בד בבד כח המקיים הנצחי וכח הקיום הזמני, באופן שלא ימעדו צעדי האומה ותעמוד לדור דורים, "כאשר השמים החדשים והארץ

---

5. "לא משום אהבת הכבוד המדומה היו מקפידים זה על זה, אלא הנביא היה חושש לכבוד נבואתו, והמלך לכבוד עטרת מלכותו" (הכותב בעין יעקב). להלכה פסק הרמב"ם (מלכים ב,ה): "אפילו נביא עומד לפני המלך, משתחוה ארצה, שנאמר: 'הנה נתן הנביא ויבא לפני המלך וישתחו למלך'... וכן מצוה על המלך לכבד לומדי התורה, וכשיכנסו לפניו סנהדרין וחכמי ישראל יעמוד לפניהם ויושיבם בצדו. וכן היה יהושפט מלך ישראל עושה.... במה דברים אמורים בזמן שיהיה המלך בביתו לבדו, הוא ועבדיו, יעשה זה בצנעה. אבל בפרהסיא בפני העם, לא יעשה. ולא יעמוד בפני אדם ולא ידבר רכות ולא יקרא לאדם אלא בשמו, כדי שתהא יראתו בלב הכל".

החדשה וגו׳ עומדים לפני וגו׳ כן יעמוד זרעכם ושמכם״ (ישעיהו סו, כב).

ע״כ ישעיהו חרד פן בבכרו את כח המלוכה על כח הנבואה, יפול העם ברוחו וישכח דאגתו הנצחית. וחזקיהו דאג אם יראה העם, שכח המלוכה רפה הוא לעומת כח הנבואה, יסור חזקו המדיני ההוה ממנו, ומזה תצאנה תוצאות רעות למצב המוסרי ג״כ, של תורה ויראת ה׳ ומדות טובות, הנתמכות כלן בעז מלך.

והקב״ה הטיל פשרה ביניהם. שעין השגחתו צופיה, שלפי מצבם של ישראל בעת ההיא, הדבר מוכרח שיהיו שני אלו הכוחות שקולים ובאופן מדויק.[6] דהיינו שלפי המראה החיצוני תהיה למלוכה רוממות הנבואה, למען חזק המשרה והעז הלאומי, אבל להחודר בפנים הדבר, יראה שהמלך נכנע בהנהגתו הזמנית לבטלה מפני הטובה הנצחית הנבואית. . . .

והדבר מקביל מאד אל הצורך להנהגה. כי מצד החיצוני של האדם ותאוותיו החושיות, צריך הוא למשרה עזה נאדרת בכח, והיא המלוכה אשר לה זרוע עם גבורה. אבל מצד הפנימי של האדם, מצד שכלו הישר ושאיפתו לכל טוב וקדושה, צריך להתנהג על ידי ממשלה של מקל נועם, המורה רק את הדרך הטוב, ומאהבה ילך בו לכשיתגבר עליו יצרו הטוב. וכדברי הרמב״ם בה׳ מלכים שיש יתרון למלך על הנביא בהנהגה חיצונית, אבל בשבתו בביתו אמרו עליו על יהושפט מלך יהודה, כשהיה רואה ת״ח היה עומד מכסאו, ואומר לו רבי רבי, מרי מרי.

״עין איה״ ברכות י [עמ׳ 54]

כשם שהקב״ה הטיל פשרה בין ישעיהו הנביא לחזקיהו המלך, כך הוא גם הטיל פשרה בסופו של דבר בין אליהו לאחאב. בתחילה נצטווה אליהו להיראות אל אחאב, כי בפרהסיה[7] חולקים כבוד למלכות, ולבסוף הלך

---

6. המאירי במסכת ברכות שם כתב: ״...שאין שום מעלה נערכת (שווה) אצל מעלת המלכות, אלא אם כן מעלת הנבואה, שאף היא חולקת עם המלכות בהנהגה ובשררה ואין בזה שקול״.

7. לו היה אליהו פוגש את אחאב בארמונו, היה זה ודאי מפגש בפרהסיה, אולם הקב״ה גלגל את הדברים כך שהם נפגשו בדרך בצנעה.

אחאב, מרצונו, לקראת אליהו כדי לחלוק כבוד לנביא בצנעה.[8]

עובדיה אשר על הבית

אחאב זימן אליו את עובדיהו אשר על הבית. ואנו תוהים: 'מה לתבן את הבר'? מה לעובדיה נביא ה'[9] בבית אחאב? מה לאיש שהיה ירא את ה' מאד,[10] בארמונה של איזבל המסיתה והמדיחה?

המלבי"ם הסביר שאחאב מינהו זה מקרוב על הבית, כדי להתברך בזכותו:

> גם יש לפרש מה שכתוב אשר על הבית, שבימים אלה שראה (אחאב) עונשי ה', מינה אותו צדיק על ביתו, למען יהיה לו סמך בזכותו.

לדברי המלבי"ם יש אסמכתה בדברי חז"ל:

> **היה ירא את ה' מאד** – מאי קאמר קרא?[11] אמר רבי יצחק, הכי אמר ליה: ביעקב כתיב (בראשית ל, כז): 'נחשתי ויברכני ה' בגללך', ביוסף כתיב (שם לט, ה): 'ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף', ביתא דההוא גברא (אחאב) לא הוה מיבריך, שמא לא ירא אלוקים אתה?[12] יצתה בת קול ואמרה, 'ועובדיה היה ירא את ה' מאד', אבל ביתו של אחאב אינו מזומן לברכה.
>
> אמר רבי אבא: גדול שנאמר בעובדיה יותר ממה שנאמר באברהם אבינו, דאילו באברהם לא כתיב "מאד" (באברהם כתיב: 'ירא אלוקים אתה') ובעובדיהו כתיב מאד.
>
> סנהדרין לט, ע"ב[13]

---

8. ואין הדבר מעלה או מוריד, אם במפגש עצמו אחאב דיבר אל אליהו קשות.
9. חז"ל מזהים את עובדיה הנביא עם עובדיהו כגון: "מפני מה זכה עובדיה לנבואה, מפני שהחביא מאה נביאים במערה" (סנהדרין לט: ועיין שם עוד)
10. אין עוד אדם בתנ"ך שמתואר כך.
11. מה עניין "ועובדיה היה ירא" אצל "ויקרא אחאב"? ועיין ב"קהלת יעקב": שכתב: "הפסוק הזה אומר דרשני, דהכתוב אומר לקרוא אותו, ולא נאמר מה אמר לו? דהכא ליכא לפרש כבשאר מקומות, דאמרינן: הואיל והזכירו סיפר בשבחו (כך אכן פירש בדעת מקרא), דבכלהו ליכא שם קריאה, לכך פירשו (חז"ל) שאחאב קרא לו על מנת לברר מדוע לא בירך ה' את הבית בגללו, אולי הוא איננו צדיק?"
12. אפשר לדייק מכאן כמלבי"ם שאחאב מינהו בשביל זה, והתאכזב מהמינוי.
13. עיין עוד אליהו רבה כד; שוחר טוב קיח; ילקו"ש ח"ב, רי.

אך עדיין צריכים אנו למודעי. כיצד הסכים עובדיה לשרת בביתם של אחאב ואיזבל?[14] ומדוע לא רדפה איזבל את עובדיה, כשם שרדפה את שאר נביאי ה׳, אף שהוא נחשב לאחד מארבעת תלמידיו הגדולים והמובהקים של אליהו[15]?

ארבעה תלמידים היו לו לאליהו, מיכה, יונה, עובדיה, אלישע.

פרקי דרבנו הקדוש, גרינהוט ליקוטים ג[16]

על כן נראה לומר, שאליהו ועובדיה היו בעלי השקפות וגישות שונות זה מזה. בעוד שאליהו יצא חוצץ נגד אחאב ואיזבל וכל הממסד המלכותי, עד כדי מניעת הגשמים מהם למשך שלוש שנים, סבר עובדיה שיש להתחבר למלכות,[17] לפעול מבפנים, לתת לה כתף, להשתתף בצערה ולשמוח בשמחתה.[18] בדרך זו הוא הצליח להציל מאה נביאים ולכלכלם לחם ומים בימים של רעב ובצורת. מכאן שמלכות אחאב לא רדפה את כל הנביאים באשר היו נביאים, אלא רק את מי שלחמו בה והתריסו כנגדה.[19] עוד נראה בהמשך שלאחאב היה יחס של כבוד לתורה והיא הייתה טובה בעיניו מאלפי זהב וכסף. לפיכך לא נמנע אחאב מלמנות את עובדיה למשרה החשובה ביותר בחצר המלכות, אף על פי שהיה נביא ותלמידו של אליהו.

---

14. ובספר התקופה הגדולה (עמ שט) הוסיף להקשות: ולמה לא חשש למה שיאמרו הבריות שהוא מתחבר לרשע כמוהו? והוא נושא באחריות על מעשיו הרעים של אחאב, שהיה הגרוע ביותר מבין המלכים הרשעים?
15. לפי הגמרא סנהדין לט ע״ב, זכה עובדיה לנבואה בגלל הסתרת מאה הנביאים במערה, וא״כ בשלב זה הוא עדיין לא היה נביא, ועל כן איזבל לא רדפה אותו. והרב נבנצל העיר שאולי איזבל לא ידעה על נבואתו, שהרי אפילו אחרי פטירתו נמנה עם בני הנביאים (מל״ב ד,א)
16. וכן הוא ב׳מדרש החפץ׳.
17. ב״התקופה הגדולה״ הנ״ל כתב שהוא ודאי עשה זאת על פי ה׳, וכיוון שהיה מפורסם שהוא ׳רא את ה׳ מאד׳, דנו אותו לכף זכות... כדי לעשות טובות לאנשים יראי ה׳ ולהצילם מחרבו של אחאב, כמו שהציל מאה נביאים צדיקים מידה של איזבל המרשעת. עוד כתב שם, שמכאן סמך לאלה יחידים מגדולי ישראל, שהיו מקרבים את הרחוקים שהשתתפו בבניין הארץ, כדי להציל מה שאפשר להציל.
18. כמובן, שכאן אנו נכנסים לסוגיא הנכבדה והקשה של ״אל תתחבר לרשע״, אם נניח שמלכות אחאב נחשבת לעניין זה מלכות רשעה. ועוד חזון למועד בעניין זה.
19. וכן כתב הרב רבינוביץ בפירושו ״״דעת סופרים״״.

וסיפר הכתוב שבזמן שאיזבל הכריתה את נביאי ה׳, החביא עובדיה מאה נביאים, חמישים חמישים במערה וכלכלם לחם ומים. המכריתה היא איזבל ולא אחאב. אחאב נתן כנראה לאיזבל חופש פעולה מלא במלחמה בנביאים. היא הפטרונית של כל נביאי האשרה שהיו אוכלים על שולחנה (עיין יח, יט), והיא המכריתה את נביאי ה׳.

אחאב שלח את עובדיה ואת עצמו אל כל מעייני המים ואל כל הנחלים, לחפש חציר לסוס ולפרד[20] ״ולא נכרית מהבהמה״. אפשר לפרש את מעשהו לגנאי ואפשר לפרשו לשבח. לגנאי: בעבור נביאי ה׳ הוא לא עשה דבר, ונתן לאיזבל **להכריתם** מן האדמה, ואילו בשביל הסוס והפרד והבהמה, כדי שלא **ייכרתו**, הוא יצא בכבודו ובעצמו למצוא חציר. ויש דורשים לשבח: הלא דבר הוא, שהמלך בכבודו ובעצמו, יוצא בגפו[21] לחפש מעט אוכל, ולו לפחות להציל את הבהמה.[22]

---

20. נותרו רק סוס ופרד כי את הבהמות הטהורות אכלו בימי הרעב (הערת הרב נבנצל).
21. וכתב ב״קהלת יעקב״: ״בוא וראה שאהבה דוחקת את השורה. המלך הולך ביחידות לבדו בלי שום משרת עמו, מה שאינו דרך העולם אפילו לאיש נכבד. וכן עובדיה לבדו, כל כך הייתה הרחמנות חקוקה בלבם, שאחאב לבדו בדרך אחת וכן עובדיה״. ובדעת מקרא כתוב שאחאב יצא לבדו כדי להסתיר הדבר מעיני הציבור. הרב נבנצל העיר שאולי ״לבדו״ הכוונה בלא עובדיה ולא בלא הפמליא. המלבי״ם הוסיף משמעות ערכית להליכתם של שניהם לבדם, שכל אחד הלך בדרכו, זה לה׳ וזה לעזאזל.
22. מו״ר הרב נבנצל העיר שהבמה אז הייתה חשובה במיוחד, כדי שתעזור בחרישת השדות אם וכאשר ירד הגשם.

יא. האתה זה אדוני אליהו

מלכים א פרק יח

(ז) וַיְהִי עֹבַדְיָהוּ בַּדָּרֶךְ וְהִנֵּה אֵלִיָּהוּ לִקְרָאתוֹ וַיַּכִּרֵהוּ וַיִּפֹּל עַל פָּנָיו וַיֹּאמֶר הַאַתָּה זֶה אֲדֹנִי אֵלִיָּהוּ׃

(ח) וַיֹּאמֶר לוֹ אָנִי לֵךְ אֱמֹר לַאדֹנֶיךָ הִנֵּה אֵלִיָּהוּ׃

(ט) וַיֹּאמֶר מֶה חָטָאתִי כִּי אַתָּה נֹתֵן אֶת עַבְדְּךָ בְּיַד אַחְאָב לַהֲמִיתֵנִי׃

עובדיה יצא לחפש חציר ומצא את אליהו. המפגש בין עובדיה לאליהו נראה טעון ומתוח. עובדיה הכיר את אליהו, כעדות הכתוב, ואף על פי כן שאלו: "האתה זה אדוני אליהו?" אפשר שהדבר נעשה מרוב השתוממות ותדהמה, כי המפגש היה בשבילו הפתעה גמורה. אולם אפשר ששאלתו הייתה בסימן קריאה, תוך הבעת תרעומת על אליהו שכה התאכזר על ישראל כפי שכתב ה"כלי יקר". לדעת ה"כלי יקר" אמר עובדיה לאליהו בלשון נקייה את אשר יאמר אחר כך אחאב לאליהו בלשון בוטה: "האתה זה עכר ישראל?!":

> ואמר לו (עובדיה): היתכן שאתה אדוני אליהו מלאך לבך לסבול זה הצער, שאנו בו ברעב ובצמא וחוסר כל? וזה שאמר האתה זה העכירות שישראל בו? אתה אדני אליהו היה לך לרחם, אדם ובהמה תושיע ה', אדם בזכות בהמה![1]
>
> ויאמר (אליהו) לו: 'אני'! כי רחמי רשעים אכזרי, שהאכזריות על פושעי תורה – רחמים היא.
>
> וכיוצא בזה, הוא מה שאמר אחאב לאליהו, עם היותו ברור אצלו שהוא הוא אליהו, שאמר לו האתה זה עוכר ישראל?[2] רוצה לומר

---

1. וכן כתוב ב"קהלת יעקב" ועוד כתוב שם שעובדיה אמר לאליהו: ראה בעיניך כל הצער שנצטערתי לשוט בארץ למצוא תבן או חציר לבהמה, א"כ אדוני אליהו רחם על עמך!
2. בעל "ספר העיקרים" (מאמר א,יד) הוכיח מכאן שאחאב האמין בה' ובאליהו עבדו, שהרי תלה את הרעב בה' ובאליהו, ולכן אין אחאב נחשב לכופר בכל התורה כלה ויש לו חלק לעולם הבא.

> בתמיהה, היתכן שאתה תסבול אכזריות זה להיות עוכר ישראל בעכירות נמרץ כזה? והוא (אליהו) השיב שחס ושלום אין זה עכירות כי אדרבה צלילות היא, כי ידעו דאית דין ואית דיין ואית עולם אחרן...והוא מה שאמר לו עובדיה עליו השלום בלשון נקיה האתה זה אדוני אליהו?[3]

לפי דבריו של ה"כלי יקר", עובדיה ואחאב אמרו לאליהו את אותם הדברים, אלא שזה דיבר בלשון נקייה ועדינה וזה התריס בלשון בוטה וגסה. עוד כתוב שם שלאחאב הייתה עוד טענה קשה כלפי אליהו:

> עוד אפשר שטען אחאב: איך עשית משפט זה? שהרי בעצירת הגשמים לקו כלם, אפילו הישראלים בעצמם, והם הכשרים, והיה כצדיק כרשע? וזה שאמר האתה זה עוכר **ישראל?** והוא השיב לא עכרתי את ישראל כי אם הבלתי ישראלים הוא שעכרתי, כי צדיקים ישמחו ויעלצו לפני אלוקים וישישו בשמחה בראותם כי יש דין ברשעים, ואעפ"י שהם גם כן יקבלו קצת צער. אבל הישראלים הקדושים אתה עכרת אותם ובית אביך בעזובכם את מצוות ה'. כי לא יעכרו ישראל בצער הגוף שיש בו קדוש שם שמים, כי אם בצער הנפש שיש בו חילול שם שמים.

אכן שאלות קשות ונוקבות עולות מתוך הדין ודברים שהיה בין עובדיה ואחאב לאליהו לדעת ה"כלי יקר". השופט כל הארץ לא יעשה משפט, והיה כצדיק כרשע? האם ראוי ונכון שהצדיקים יסבלו בגלל הרשעים? האמנם צדיקים שמחים וששים בראותם כי יש דין ברשעים? ואנו לא כן למדנו בבית מדרשו של הרמח"ל. הוא לימדנו (מסילת ישרים יט): "שראוי לכל חסיד שיתכוון במעשיו לטובת דורו כלו לזכות אותם ולהגן עליהם", "ושהרועים האמתיים של ישראל, שהקב"ה חפץ בהם הרבה, הם אלו שמוסרים נפשם על צאנו ודורשים ומשתדלים על שלומם וטובתם בכל הדרכים. ועומדים תמיד בפרץ להתפלל עליהם לבטל הגזרות הקשות ולפתוח עליהם שערי ברכה".

מאידך גיסא, האפשר לעבור לסדר היום, כאילו לא קרה דבר, לנוכח עבודת הבעל והאשרה ועזיבת התורה והמצוות? האם השתיקה ואי התגובה לא תביא לידי מחשבה שאין דין ואין דיין, ואף למחשבה שיש

---

3. ועוד כתב שם, שבזה לא נצטרך למה שכתב אברבנאל בסמוך, שאחאב לא הכיר את אליהו מרוב שערו של אליהו, ולכן שאלו אם הוא עוכר ישראל.

ממש בע״ז, ושממנה כל השפע והטוב של ישראל? ומי יודע עד היכן יגיעו הדברים? שמא כדאי לעצור כבר עתה את דרדורם של ישראל לפני שיגיעו אלי תהום? ואמנם כך ראו חז״ל את פעילותו של אליהו:

> אומרים על הושע ועל אליהו אכזרים היו, חס ושלום לא היו אכזרים, האכזרי מציל? אלא למה הדבר דומה? לבן מלך שדנו המלך ונתחייב שריפה, מה עשה סנקתדרון, אמר למלך: שבקו בית האסורים וירעב ואחר כך אתה שורפו. והוא חשב לומר עד שתשוב חמתו. כך כשראה אליהו את ישראל טועים אחר אחאב, אמר אליהו: מוטב יהיו שלוש שנים ברעב ולא יפלו לבאר שחת. הווי באהבה עשה להם אליהו כך!
>
> פסיקתא רבתי, מד

יב. אחאב מלך בכיפה

מלכים א פרק יח

(י) חַי ה' אֱלֹהֶיךָ אִם יֶשׁ גּוֹי וּמַמְלָכָה אֲשֶׁר לֹא שָׁלַח אֲדֹנִי שָׁם לְבַקֶּשְׁךָ וְאָמְרוּ אָיִן וְהִשְׁבִּיעַ אֶת הַמַּמְלָכָה וְאֶת הַגּוֹי כִּי לֹא יִמְצָאֶךָּה׃

(יא) וְעַתָּה אַתָּה אֹמֵר לֵךְ אֱמֹר לַאדֹנֶיךָ הִנֵּה אֵלִיָּהוּ׃

(יב) וְהָיָה אֲנִי אֵלֵךְ מֵאִתָּךְ וְרוּחַ ה' יִשָּׂאֲךָ עַל אֲשֶׁר לֹא אֵדָע וּבָאתִי לְהַגִּיד לְאַחְאָב וְלֹא יִמְצָאֲךָ וַהֲרָגָנִי וְעַבְדְּךָ יָרֵא אֶת ה' מִנְּעֻרָי׃

(יג) הֲלֹא הֻגַּד לַאדֹנִי אֵת אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בַּהֲרֹג אִיזֶבֶל אֵת נְבִיאֵי ה' וָאַחְבִּא מִנְּבִיאֵי ה' מֵאָה אִישׁ חֲמִשִּׁים חֲמִשִּׁים אִישׁ בַּמְּעָרָה וָאֲכַלְכְּלֵם לֶחֶם וָמָיִם׃

(יד) וְעַתָּה אַתָּה אֹמֵר לֵךְ אֱמֹר לַאדֹנֶיךָ הִנֵּה אֵלִיָּהוּ וַהֲרָגָנִי׃

(טו) וַיֹּאמֶר אֵלִיָּהוּ חַי ה' צְבָאוֹת אֲשֶׁר עָמַדְתִּי לְפָנָיו כִּי הַיּוֹם אֵרָאֶה אֵלָיו׃

(טז) וַיֵּלֶךְ עֹבַדְיָהוּ לִקְרַאת אַחְאָב וַיַּגֶּד לוֹ וַיֵּלֶךְ אַחְאָב לִקְרַאת אֵלִיָּהוּ׃

(יז) וַיְהִי כִּרְאוֹת אַחְאָב אֶת אֵלִיָּהוּ וַיֹּאמֶר אַחְאָב אֵלָיו הַאַתָּה זֶה עֹכֵר יִשְׂרָאֵל׃

(יח) וַיֹּאמֶר לֹא עָכַרְתִּי אֶת יִשְׂרָאֵל כִּי אִם אַתָּה וּבֵית אָבִיךָ בַּעֲזָבְכֶם אֶת מִצְוֹת ה' וַתֵּלֶךְ אַחֲרֵי הַבְּעָלִים׃

על תמיהתו של עובדיה: האתה זה אדני אליהו? השיבו אליהו: "אני! לך אמר לאדניך הנה אליהו". ונראה שכוונתו של אליהו הייתה לומר לעובדיה: אינני אדונך ואתה אינך עבדי ואף לא עבד ה',[1] כי אתה עבדו של

1. כפי שמשתמע מהשם עובדיה.

אחאב והוא אדוניך. וכמו כן טוען אליהו שאין אחאב אדונו כי הוא מאמין בה׳ ואחאב מאמין בבעל.[2]

אך עובדיה לא מתייאש ולא מוותר. הוא ממשיך לראות באליהו את אדונו, וכך הוא אומר לאליהו: ״מה חטאתי כי אתה נותן את **עבדך** ביד אחאב להמיתני״. במקביל הוא גם יכנה את אחאב ״אדני״, דהיינו הוא עבד של שני אדונים, ואין זה מבחינתו תרתי דסתרי. אליהו הוא אדונו הרוחני ואחאב הוא מלכו-אדונו מבחינה צבאית, מדינית, כלכלית, מנהלית ואפילו חברתית.[3]

וכאן מספר עובדיה שאחאב חיפש את אליהו בכל הממלכות והשביע את כלן ככתוב: ״חי ה׳ אלקיך אם יש גוי וממלכה אשר לא שלח אדני שם לבקשך ואמרו אין, והשביע את הממלכה ואת הגוי כי לא ימצאכה״. והממלכות התייחסו בכל הרצינות לאיומיו ואף נשבעו בהתאם לרצונו.

ונשאלת השאלה האם היה לאחאב הכוח להשביע את כל הממלכות ולאיים עליהן? המפרשים נוטים לומר שלא היה לאחאב כוח ושלטון כה רב וכפי שכתב רד״ק (יח, א):

> ״אם יש גוי וממלכה״ - סביב ארץ ישראל. לא כדברי האומר שמלך בכפה, והנה בארץ ישראל כלה לא מלך ואיך מלך בכל העולם? והנה היו לו מלחמות, ומלך ארם לקח ערים ממנו ושם לו חוצות בשמרון? ומה שאמר, והשביע את הגוי ואת הממלכה, דרך אהבה ובקשה, לא בדרך יראה ושררה. או הסוחרים הבאים מכל גוי וממלכה לארץ ישראל היה משביע אותם אם ראו אותך בארצם.

רד״ק שולל את האפשרות שאחאב מלך בכיפה (בכל העולם) שהרי היו לו מלחמות, ומלך ארם לקח ממנו ערים. לכן לדעתו, ההשבעה הייתה דרך אהבה ובקשה ולא דרך יראה ושררה. רלב״ג הוסיף גם סיבה השקפתית-אמונית:

> אך לא מלך אחאב בכל העולם, כי היה רשע מאד ולא היה ראוי שייטיב לו ה׳ זאת הטובה. הלא תראה כי כששלח אליו בן הדד: ״כספך וזהבך לי הוא״, שלח לו: ״כדברך אדני המלך״.

ואברבנאל צירף את כל הטענות יחדיו:

---

2. וכן כתוב ״בדעת מקרא״ על אתר.
3. נראה בהמשך, שבהשפעת אחאב לא היו מלשינים באותו הדור והמצב החברתי היה איתן.

והוא (שמלך בכיפה) דבר בלתי מתקבל, שאם בא״י לא מלך בכלה, איך מלך בכל העולם? והנה היו לו מלחמות, ומלך ארם לקח ערים ממנו ושם לו חוצות בשמרון? וכאשר שלח אליו בן הדד כספך וזהבך לי הוא, הוא השיבו כדברך אדוני המלך, והוא המורה שלא מלך בכיפה, ולא היה ראוי שיטיב השם יתברך לאותו רשע ההטבה העצומה ההיא.

אולם חז״ל, לא נבהלו משאלותיהם של המפרשים הנ״ל, ודעתם ברורה, שאחאב היה מן המלכים שמלכו בכיפה[4]:

שנו רבותינו, שלשה מלכו בכיפה, אחאב בן עמרי ונבוכדנצר ואחשורוש. אחאב דכתיב: 'אם יש גוי וממלכה אשר לא שלח אדני שם לבקשך ואמרו אין, והשביע את הממלכה ואת הגוי כי לא ימצאכה'. ואי לאו דמלך מי מצי משבע להו?

מגילה יא ע״א[5]

בפרקי דרבי אליעזר (פרק יא) נמנו עשרה מלכים ששלטו בכיפה, ובעניין אחאב הובאה ראיה מעניינת:

עשרה מלכים מלכו מסוף העולם ועד סופו, המלך הראשון זה הקב״ה...המלך החמישי שמלך מסוף העולם ועד סופו היה אחאב, שנאמר...והיו לפניו כל שרי אפרכיות של העולם, מאתיים ושלשים ושנים שנאמר: 'ויפקד את נערי שרי המדינות ויהיו מאתיים ושלשים ושנים'.

אליבא דחז״ל, אחאב לא רק משל בכיפה, אלא אף היה מעשירי העולם. אולם המפתיע מכל הוא שאותם נערי שרי המדינות שהיו לפניו, הפכו לבעלי תשובה אמיתיים בחסותו:

לא היה עשיר כמו אחאב מלך ישראל. מאתים שלשים ושנים מלכים עבדו אותו. ואין צריך לומר לבית השן שבנה. כיון ששמע אחאב מן

---

4. גם מקורות חיצוניים מאשרים שאחאב היה מלך רב עצמה ובמלחמת קרקר (על פי כתובת של שלמנאסר השלישי) הוא הופיע עם אלפיים מרכבות שהיו כמחצית מכל מרכבות שתים עשר מדינות הברית. גם ממצאי החפירות הארכיאולוגיות מראים שהוא בנה ערים רבות בא״י ובנייני מידות מפוארים. וראה בפרק ״וימלך אחאב בנו תחתיו״.
5. וכן באסתר רבה א,ה; מדרש פנים אחרים נוסח ב כח,ב, ושם הגרסה היא ארבעה מלכים והרביעי הוא שלמה; ילקו״ש ח״ב, ריא.

הבריות, שביקשו אלו רל״ב מלכים למרוד בו, שלח והביא בן של כל אחד מהם והושיבן תחת ידו בירושלים ובשומרון. אמרו חכמים כל אותן רל״ב בני מלכים עובדי ע״ז היו, וכיון שבאו לירושלים ולשמרון היו נעשים יראי שמים לאמיתן,[6] ובאתה לישראל תשועה גדולה על ידם, שנאמר: ׳ויאמר אחאב במי? ויאמר בנערי שרי המדינות׳. וכיון שמת אחאב היו נערי שרי המדינות נפטרין כל אחד ואחד לביתו.

תנא דבי אליהו רבה ט, ב

בעל ״ה״כלי יקר״״ אימץ את דברי חז״ל והסבירם:

ונראה כי הכרח הגמרא הוא מלשון הפסוק שאומר: ״ואמרו אין והשביע את הממלכה״, שאלמלא שאמרו ׳אין׳ לא היה הכרח מהשבועה שהשביע , כי נדחה ונאמר שהוא דרך אהבה שמשביע אדם לחבירו. אבל אם אומרים תחילה ׳אין׳, איך ישביע אחר כך אם לא דרך שררה ומרדות ומלכות שעליהם?[7]...

גם לא יקשה איך לעוברי רצונו כך? כי ׳משגיא לרשעים ויאבדם׳.[8]

ולא יקשה מה שלקח ארם ערים ממנו ושם חוצות בשומרון, שאולי היה זה בתחילה ואחר כך מלך עליהם, או בהיפך שמלך עליהם תחילה, שהמליכו השי״ת על הכל אולי ישוב, וכשהחזיק בטעותו, אז השפילו והפילו ביד ארם, שכן רע, וישם חוצות בשומרון.

ולי דברי חכמים כדרבנות וכמסמרים נטועים, והם סוגיית הגמרא דברי רבותינו, לא דברי יחיד, שנדחה אותם בקש, כמו שדחאום המפרשים ז״ל, מחילה מכבוד תורתם.

ומה שהקשו המפרשים, ממה שאחאב נכנע לבן הדד והיה מוכן לתת לו את כל הכסף והזהב, הנשים והבנים, אין ראיה לענ״ד. כי במלחמה זו עשה בן הדד מאמץ אדיר וגייס לעזרתו שלושים ושניים מלכים וסוס

---

6. אילו אחאב היה רשע כל כך, כיצד הפכו אותם נערים ליראי שמיים לאמתן בחסותו? על כורחנו נאמר, שהאווירה בחצרו של אחאב ובשומרון כלה, לא הייתה מנוכרת לחלוטין לכל קודשי ישראל, וכשם ששימש בחצרו יהודי כמו עובדיה, כך היו שם יראי שמיים אחרים. והרב כשר כתב (התקופה הגדולה עמ שז), שנערים אלו היו כנראה בחסותו של עובדיה.
7. וכן כתוב ב״קהלת יעקב״.
8. כוונתו שלעתים הקב״ה מטיב עם הרשעים ומרומם אותם על מנת לאבדם ולהפילם ממרום שבתם. וכן היה אצל המן.

ורכב. כמו כן הוא ניצל את שאננותו של אחאב והטיל מצור על שומרון בהפתעה גמורה, עד שלאחאב לא נותרה בררה אלא להיכנע ולקבל את תנאי הכניעה המבישים של בן הדד.[9]

מה שטענו, שלא מן הראוי שהקב״ה ייטיב עם אחאב הרשע ההטבה העצומה ההיא - נראה כי לא מחשבותיו מחשבותינו, כי גם אם אחאב היה רע לשמים, הוא היה גם טוב לבריות,[10] ולא היו מלשינים בימיו (בזכותו).[11] ודווקא באותה מלחמה עם ארם, שבה היה מוכן לתת את כספו וזהבו, נשיו ובניו, הוא התגלה בכל גדלותו ומסירות נפשו, כשלא היה מוכן לוותר על התורה, והוכיח בעליל שתורת ה׳ טובה לו מאלפי זהב וכסף. בוא וראה שבחסותו בשומרון, שבו נערי שרי המדינות בתשובה שלמה, עד שהפכו ליראי שמים לאמתן, ובזכותם נעשתה תשועה גדולה לישראל.

הנה כי כן, לא מידת ה׳ מידת בשר ודם: ראיית ה׳ כללת ומקיפה, בוחנת כליות ולב, שוקלת דברים במאזניים של נצח; ואילו ראיית האדם היא לעיניים, צרה וקצרה, נגועה בנגיעות אישיות ובדעות קדומות.

---

9. נזכור שמלחמה זו, הייתה אחרי שלוש שנות בצורת ורעב קשים ביותר שבהן מתו כל הסוסים והושבתו כל מרכבות המלחמה.
10. מלבד מעשה דנבות שבו נפל קרבן להסתת איזבל.
11. ובזכות זה היה יוצא למלחמות ונוצח (תנחומא חוקת). כיוצא בזה דרשו חז״ל (אליהו זוטא ז) על ירבעם בן יואש שאף הוא היה מלך רשע: ״אמרו עליו על ירבעם בן יואש, שהוא היה בן אדם שנוהג כבוד בנביאים (בעיקר לא קיבל עליהם דלטוריא). לכן אותם העמים שלא מסר הקב״ה ביד יהושע בן נון ולא ביד דוד המלך, מסר הקב״ה ביד ירבעם בן יואש, שנאמר: 'הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה, כדבר ה׳ אלקי ישראל, אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי הנביא מגת החפר' ״.

יג. יוצאים למלחמה ונוצחים

מלכים א פרק יח

(יט) וְעַתָּה שְׁלַח קְבֹץ אֵלַי אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל אֶל הַר הַכַּרְמֶל וְאֶת נְבִיאֵי הַבַּעַל אַרְבַּע מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים וּנְבִיאֵי הָאֲשֵׁרָה אַרְבַּע מֵאוֹת אֹכְלֵי שֻׁלְחַן אִיזֶבֶל:

(כ) וַיִּשְׁלַח אַחְאָב בְּכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקְבֹּץ אֶת הַנְּבִיאִים אֶל הַר הַכַּרְמֶל:

(כא) וַיִּגַּשׁ אֵלִיָּהוּ אֶל כָּל הָעָם וַיֹּאמֶר עַד מָתַי אַתֶּם פֹּסְחִים עַל שְׁתֵּי הַסְּעִפִּים אִם ה' הָאֱלֹהִים לְכוּ אַחֲרָיו וְאִם הַבַּעַל לְכוּ אַחֲרָיו וְלֹא עָנוּ הָעָם אֹתוֹ דָּבָר:

(כב) וַיֹּאמֶר אֵלִיָּהוּ אֶל הָעָם אֲנִי נוֹתַרְתִּי נָבִיא לַה' לְבַדִּי וּנְבִיאֵי הַבַּעַל אַרְבַּע מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים אִישׁ:

ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה

האם המבחן בהר הכרמל היה פרי יזמה של אליהו, שהרי לא נצטווה על כך?[1] או שהוא נעשה בעקבות ציווי אלוקי, שהרי בהמשך (פסוק לו) יאמר אליהו: "ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה".

רד"ק התלבט בעניין הזה, ואלו דבריו:

> והנה הנסיון שעשה אליהו, אפשר שעשה אותו מלבו, ובטח בקל שלא ישיבנו ריקם ושיקדש שמו ברבים. ומה שאמר: "ובדברך עשיתי", כלומר אם תעננו ידעו העם הזה כי לא מלבי אני עושה מה שאני עושה, אלא בדברך ובמצותך, שאני אומר ואתה מקיים. או אפשר שהקל אמר לו, אף על פי שהכתוב לא ספר, וזהו שאמר ובדברך עשיתי.
>
> אבל הראשון קרוב, שאם הקל אמר לו למה היה צריך לתפילה? ויש לפרש כי הצריכו הקל לתפילה אף על פי שאמר לו, כמו שאמר לו הקל

---

1. כל מה שנאמר לאליהו היה, שייראה אל אחאב וה' ייתן מטר על פני האדמה.

ואתנה מטר ואף על פי כן הוצרך להתפלל, והטעם, כדי שישראל ידעו כי נביא אמת הוא, והקל שומע תפילתו. ואם היה בא שלא בתפלתו היו אומרים מקרה הוא, ובדבר האש היו אומרים על ידי כשפים הוא עושה.

רד"ק יח, כא

כאמור, הרד"ק התלבט מאד בשאלה אם הניסיון היה בדבר ה' או לא, אך נראה שבסופו של דבר הוא נטה לדעה שהניסיון לא היה בדבר ה'.[2] אברבנאל לעומת זאת, אינו מתלבט ולדעתו ברור שהניסיון לא היה בדבר ה':

והנה נצטרך אליהו להתפלל ולפצור הרבה בתפלה ובתחנונים על הורדת האש, לפי שאליהו עשה הבחינה הזאת מעצמו בלי ציווי אלקי. כי עם היות שאמר: "ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה"- לא אמר זאת להיותו מצווה מה' יתברך לעשותו, כי לא באהו ציווי על כך,[3] כמו שבא על הליכתו אל נחל כרית ואל בית האשה האלמנה אשר בצרפת.

ואם לא היה ציווי מפורש על כך, מדוע עשה זאת אליהו? ומדוע הוא לא עשה את הניסיון הזה לפני שלוש שנים, והיה חוסך אולי את הבצורת הקשה?

אליהו הטיל רעב כבד בארץ למשך שלוש שנים, והנה התברר שכל הסבל והצער היו לכאורה לשווא. העם נשאר בשלו (לפי חז"ל), נביאי הבעל והאשרה המשיכו לתעתע בעם, ואיזבל המשיכה לרדוף את נביאי ה' וביתר עצמה. הלכך ניסה אליהו ברגע האחרון, לפני החזרת המטר, לעשות מעשה ולהוכיח שעצירת הגשמים הייתה מוצדקת והשיגה את ייעודה. אילו נסה לקבץ את העם להר הכרמל לפני שלוש שנים, לפני הבצורת, קרוב לוודאי שאחאב והעם לא היו נענים לו. ואפילו נענו לו,

---

[2] . כך גם נראה מפירושו לפסוק כ"א.

3. חז"ל (ירושלמי תענית ב, ח) סברו כנראה שהיה ציווי של ה' למעשה, שכן דרשו: "ואליהו מקריב בשעת איסור הבמות? אמר ר' שמלאי, דיבורא אמר ליה: 'ובדברך עשיתי' – ובדיבורך עשיתי". אולם לפי הסברו של קרבן העדה שם אין ראיה, שכן פירש: "על פי הדיבור עשה שסמך אהא דכתיב: 'גוי וקהל גויים יצאו ממך' - שעתידים בניך לעשות כמעשה גויים, והתפלל אליהו שאם הוא טועה בדבר זה, שלא כיוון הכתוב על מעשה זה שהוא עושה עכשיו, שיכפר לו השם".

ספק אם היו מגיעים לאותן המסקנות שהגיעו אליהן עתה, וכפי שכתב הרב אליהו לפייאן (״לב אליהו״ דברים עמ׳ קעא):

> והקשו המפרשים: אם היה לו לאליהו כח גדול כל כך, לעשות (נס) הפרים לעיני כל ישראל ולהחזירם בתשובה, א״כ למה הרעיב אותם מקודם? ובודאי מתו הרבה מישראל על ידי הרעב?... התשובה היא פשוטה. שאם האדם חי בטוב והולך למישרין, והיינו שלבו בריא לו כאולם, אז אפילו אם יראה נסים ונפלאות גלויים, יתפעל לרגע, אבל לבו לא יזוז אפילו במשהו וישאר אותו עובד ע״ז כמו שהיה. לכן אם לא היה מרעיב אותם לא היו מודים כלל ולא עושים תשובה.

איננו יכולים להתעלם מכך שיזמתו של אליהו (אם אמנם זו הייתה יזמה שלו), עיכבה את הגשמים לפרק זמן ניכר, שהרי כינוס כל העם להר הכרמל הצריך זמן רב, ומי יודע אם תאם הדבר את רצון ה׳ אשר רחמיו על כל מעשיו. אולי גם בשל כך, נזקק אח״כ אליהו לתפילות ולתחינות רבות כל כך להורדת הגשמים.

* * *

עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעפים

״עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעפים? אם ה׳ הוא האלוקים לכו אחריו ואם הבעל לכו אחריו!״ זה האתגר שהציב אליהו לפני העם. האם לא חשש שתשובת העם תהיה: אנו הולכים אחרי הבעל, או שמא חשב אליהו שאפשרות זו עדיפה על פני הפסיחה על שתי הסעפים?[4]

זאת ועוד, האם בכלל העם פסח על שני הסעפים? הרי רובם ככולם נטו לכאורה אחרי הבעל?

רד״ק סבור שאמנם בתחילה רוב העם נטה אחרי הבעל, אולם הרעב הכבד חולל שינוי ניכר בעם, והם החלו לנטות אחרי ה׳:

> וא״ת והלא הם נוטים אחרי הבעל ולא נוטים אחרי האלוקים? נאמר, כי כאשר ראו כי נעצרו הגשמים בדבר אליהו שהיה נביא ה׳, נטה

4. אפשר לטעון ולומר שזו הייתה שאלה רטורית כדי להיכנס עמהם בדברים; אך מהמשך הכתוב: ״ולא ענו העם אותו דבר״ משמע שאליהו אכן חיכה לתשובה מאת העם.

ליבם אחרי ה׳, אלא שנביאי הבעל היו מטעים אותם ואומרים להם שלא יניחו עבודת הבעל כי היא תיטיב להם.[5]

רד״ק יח, כא

דברי רד״ק הם לפי שיטתו לעיל (יח, א), שהרעב השיב רבים בתשובה, ועתה הם פסחו על שתי הסעפים, ועליהם התנהל המאבק בין אליהו לנביאי הבעל. אולם ראינו לעיל שלפי חז״ל (מדרש שוחר טוב קיז) לא גרם הרעב לשום שינוי אצל העם, ורובו ככלו נטה אחר הבעל, ואם כן חוזרת השאלה למקומה: האם לא חשש אליהו שהעם ישיב לו שהם מעדיפים את הבעל? ואולי סבר אליהו שעבודת הבעל בלבד עדיפה על פני הפסיחה על שתי הסעפים? יש שאומרים כך בשם הרב חיים סולובייציק מבריסק. והסבר הדברים הוא שבפסיחה על שתי הסעפים יש גם חוסר אמונה וגם חוסר רצינות ועקביות, על כן גרועה היא מעבודת הבעל.[6] הרב חיים שמואלביץ (״שיחות מוסר״ תשל״ג ז) טוען שערבוביה של אור וחושך בנפשו של אדם היא הדבר הגרוע ביותר. תולדה של ערבוביה כזו, ששכנה בנפשו של אליפז – הביאה לעולם את עמלק. עוד כתב שם הרב חיים שמואלביץ:

וכך הם דברי אליהו: ״עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעפים, אם הוא האלוקים לכו אחריו, ואם הבעל לכו אחריו״, הרי שפסיחה על שתי הסעפים, והיינו שהאור והחשך משמשים אצלם יחד, גרועה יותר מהליכה אחר הבעל לגמרי. ויש להוסיף בביאור עניין זה על פי מה שנתבאר ב״אור החיים״ (במדבר יט,ב) בטעם שישראל מקבל טומאה ולא עכו״ם, כי הטומאה טבעה ששואפת להתדבק במקום

---

4. וכן כתב אברבנאל. כנראה גם רלב״ג סבר כך, והסביר מדוע לא ענו העם אותו דבר: ״יתכן שכבר היו נבוכים בזה ולא היו יודעים לאי זה צד יפנו, כי מפני מה שראו שנעצר הטל והמטר מהם בסבת הרעות שעשו ללכת אחרי אלהים אחרים הייתה נוטה מחשבתם כי ה׳ הוא האלוקים, ולרוב הסתות נביאי הבעל והאשרה הייתה מחשבתם נוטה כי הבעל הוא האלהים״.

6. האם אליהו היה מיישם את שיטתו גם בימינו על ציבור מסורתי שפוסח על שתי הסעפים בין דתיות לחילוניות? מה היה אומר ליהודים הבאים לבית הכנסת ביום השבת ואח״כ הולכים לים, לברכה או למשחקי כדור-רגל? או מה היה אומר ליהודים שבאים לתפילה בשבת במכוניותיהם? (דבר שכיח מאוד בחו״ל), או שמא אין להשוות כלל בין 'חילוניות' לעבודת הבעל?

הקדושה יעו״ש. ואף כאן מעט האור שאצל האדם נותן יותר כח בחשך שבו. וזהו הענין שהתורה עצמה נעשית סם המות.[7]

גישה זו, מאפיינת את דרכו וקנאותו של אליהו, שלא הסכין לפשרות ודרש נאמנות מוחלטת לה׳ אלקי צבאות:

׳עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעפים׳, היא הקריאה הנצחית שאינה פוסקת, הד קולו של מלאך הברית, מלא השיקוי של הודאות המוחלטה, המקנא המלא קנאת קדשי קדשים.

והולכת היא ההשפעה המקורית, ובאה למרום פסגתה, ומציירת את כל התיאוריה המעשית של כל חסידות רוממה ומדויקת, ברוח של חסיד בלבו ובידיו. ורכוסה היא ההתגלות האליהוית בעומק הדיוק של המוסר הנאדר בכל הקיצוניות המדויקת. ואבא אליהו קפדן הוה, בקפידת קדש העליון, המלא זיו אור החסד היותר נמרץ, היותר פועל ומחיה, היותר מאיר ומחמם כל לב בקרני אורו.

אורות הקדש ג, שסג

העם לא הרים את הכפפה שנזרקה להם. הם שתקו ולא ענו אותו דבר. או משום שהיו חצויים בין הנאמנות לה׳ לבין הנאמנות לבעל, כפי שכתבו רש״י רלב״ג ואברבנאל, או שאף על פי שנטו אחרי הבעל, הם לא ענו אותו דבר מפאת כבודו.[8]

אני נותרתי נביא לה׳ לבדי

אליהו פנה לעם ואמר להם: ״אני נותרתי נביא לה׳ לבדי ונביאי הבעל ארבע – מאות וחמישים איש״.[9] והלוא הוא ידע שיש לפחות עוד מאה

---

7. מו״ר הרב אביגדר נבנצל כתב (״שיחות לראש השנה״ עמ׳ מד) שבמה שקשור להשקפה היסודית לא תיתכן פשרה. אי אפשר להאמין שה׳ ועוד משהו מפעילים את הבריאה. וכן הורה לדעתו משה רבנו בשברו את הלוחות: או עגל או לוחות; אבל לא ייתכן שילוב ביניהם.
8. ובפירוש ׳הואיל משה׳ כתוב שאף על פי שהם עבדו בעל, עדיין לא סרה יראת ה׳ מלבם.
9. ומה עם ארבע מאות נביאי האשרה? רד״ק, רלב״ג, אברבנאל ומצודות תירצו שהם היו מאוכלי שולחנה של איזבל, והיא לא הרשתה להם לגשת למבחן. ״כלי יקר״ כתב שבסך הכל היו ארבע מאות וחמישים נביאי בעל, ומתוכם ארבע מאות נביאי אשרה. לדעת חז״ל (ילק״ש ב,ריד) גם נביאי האשרה היו שם ואליהו לא הזכירם משום שהיו טפלים לנביאי הבעל.

נביאים לה׳, כפי שאמר לו עובדיה: ״הלא הגד לאדני את אשר עשיתי בהרג איזבל את נביאי ה׳ ואחביא מנביאי ה׳ מאה איש, חמשים חמשים איש במערה, ואכלכלם לחם ומים״. כיצד אפוא הוא אומר שהוא נותר לבדו? בעל המצודות תירץ שאליהו לא חשש לומר זאת, כי סבר שהעם לא ידע על אותם נביאים. ובעל ״כלי יקר״ כתב שאותם נביאים לא היו פעילים, כי התחבאו במערה, ולא היו מסוגלים לעזור לאליהו במלחמתו נגד נביאי הבעל.[10]

חז״ל סבורים שחלק מן העם אכן ידע על הנביאים החבויים ולמרות זאת הוא אמר את דברו ללא חשש:

> אמר רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי: תינוקות שהיו בימי דוד, עד שלא טעמו טעם חטא, היו יודעים לדרוש את התורה בארבעים ותשעה פנים טמא וארבעים ותשעה פנים טהור. והיה דוד מתפלל עליהם ואומר: ״אתה ה׳ תשמרם, תצרנו מן הדור זו לעולם״ - אתה ה׳ תשמרם, נטר אוריתהון בלבהון, תצרנו מן דרא דהוא חייב כליה. ואחר כל השבח הזה יוצאין למלחמה ונופלין, על ידי שהיה בהם דלטורין.[11]

> הוא שדוד אומר (תהלים נז,ה): ״נפשי בתוך לבאם, אשכבה להטים, בני-אדם שניהם חנית וחצים, ולשונם חרב חדה״.
>
> ׳נפשי בתוך לבאם׳ – זה אבנר ועמשא שהיו לבאים בתורה. ׳אשכבה להטים׳ – זה דואג ואחיתפל שהיו להוטים אחר לשון הרע. ׳בני אדם שניהם חנית וחצים׳ – אלו אנשי קעילה, שנאמר (שמואל א,כג): ׳היסגרוני בעלי קעילה בידו?׳ ׳ולשונם חרב חדה׳ – אלו הזיפים, שנאמר (תהלים נד,ב): ׳בבוא הזיפים ויאמרו לשאול הנה דוד מסתתר עמנו׳, באותה שעה אמר דוד (תהלים נז,ו): ׳רומה על שמים אלוקים׳ – אלוקים סלק שכינתך מביניהם.
>
> אבל דורו של אחאב, כלם עובדי ע״ז היו, ועל ידי שלא היו בהם דלטורין, יוצאים למלחמה ונוצחים. הוא שאמר עובדיהו לאליהו:

---

10. אדרבה, הדבר כלול בטענת אליהו שהוא נותר לבד במאבק עם נביאי הבעל, כשכל השאר הושמדו או היו חבויים במערות ובכל מיני מקומות נידחים.
11. כשראה משה רבנו את המלשינות והנרגנות של ישראל במצרים, הוא הבין את פרשת הסבל של עם ישראל ואמר: ״אכן נודע הדבר״, וכפי שהסביר שם רש״י: ״נודע לי הדבר שהייתי תמה עליו, מה חטאו ישראל מכל שבעים האומות, להיות נרדים בעבודת פרך? אבל רואה אני שהם ראויים לכך״.

'הלא הוגד לאדני את אשר עשיתי בהרוג איזבל את נביאי ה' ואחביא מנביאי ה' מאה איש, חמישים איש במערה, ואכלכלם לחם ומים'. אם לחם למה מים?[12] אלא שהיה מים קשה להביא להם יותר מן הלחם.[13] ואליהו מכריז בהר הכרמל: 'אני נותרתי נביא לה' לבדי', וכל עמא ידעין ולא מפרסמין למלכא.

תנחומא חוקת ד[14]

תקופת אחאב היא תקופה של אחדות, אהבה, שלום ורעות. נוח לה לשכינה לשכון בתוך ישראל בתקופת אחאב מבתקופת שאול. ישנם זמנים[15] שמתקיים בישראל הפסוק (במדבר כג, כא): "לא הביט און ביעקב ולא עמל בישראל, ה' אלקיו עמו ותרועת מלך בו", וכפי שהסביר שם רש"י: "לא הביט הקב"ה און שביעקב, כשהן עוברין על דבריו אינו מדקדק אחריהם להתבונן באוניות (באון) שלהם ובעמלן, שהן עוברין על דתו, אפילו מכעיסין וממרים לפניו אינו זז מתוכן".

אימתי לא הביט און ביעקב? כשאין בישראל דלטוריא והם לא רואים אוון ועמל איש ברעהו, כפי שכתב בספר "לב אליהו" קע"ב:

כל זמן שאין ישראל מקטרגים אחד על השני למטה, אין רשות למקטרג של מעלה, וכל זמן שאין מקטרג למעלה על ישראל, אין הקב"ה מביט על עוונם. וממילא מובן שלפיכך היו יורדין בדורו של אחאב ונוצחים.

ורבי משה קורדובירו כתב בספרו "תומר דבורה" (פרק א אות ו):

כי חפץ חסד הוא – הקב"ה מרחם על ישראל מפני שהוא חפץ בחסד, ועם היות שהם חייבים אם הם גומלים חסד זה לזה – מרחם עליהם.

כששלום בישראל, לא רק שאין אומות העולם שולטות בישראל, אלא אפילו הקב"ה כביכול אינו יכול להם:

---

12. כיוון שהסעודה קרויה על שם הלחם למה הזכיר את המים?
13. בגלל הבצורת. והואיל שהיו המים קשים להביא, מסתמא התפרסם הדבר כשביקש מים לכל הנביאים, והרגישו בדבר, וכולם ידעו ולא פרסמו למלך ("עץ יוסף" שם).
14. וראה ירושלמי פאה א,א; ויקר"ר כו,ב; במדב"ר יט,ב; דבר"ר ה,י; פסיקתא דרב כהנא פסקא ד; שוחר טוב תהילים ז; ילקו"ש ח"ב, ריג.
15. אף שדברי בלעם אמורים על כל הזמנים, אנו רואים שלא כל הזמנים שווים. ישנן עתים שבהן שולטת מידת הדין, וישראל נענשין על קלות כחמורות, וישנן עתים שמידת הרחמים שולטת, והקב"ה מעלים עיניו מפשעי ישראל.

״חבור עצבים אפרים הנח לו״ (הושע ד,יז) – רבי אומר גדול השלום, שאפילו עובדים אלילים ושלום ביניהם, כביכול אינו יכול לשלוט בהם, שנאמר: ׳חבור, עצבים אפרים, הנח לו׳. אבל משנחלקו, מהו אומר? ׳חלק לבם עתה יאשמו׳ (שם י, ב), הא גדול השלום ושנואה המחלוקת.

בר״ר לח; ילק״ש ח״ב, תקכ

יד. המבחן בהר הכרמל

(בירור בעניין נביאי הבעל, הקוסמים והמעוננים)

מלכים א פרק יח

(כג) וְיִתְּנוּ לָנוּ שְׁנַיִם פָּרִים וְיִבְחֲרוּ לָהֶם הַפָּר הָאֶחָד וִינַתְּחֻהוּ וְיָשִׂימוּ עַל הָעֵצִים וְאֵשׁ לֹא יָשִׂימוּ וַאֲנִי אֶעֱשֶׂה אֶת הַפָּר הָאֶחָד וְנָתַתִּי עַל הָעֵצִים וְאֵשׁ לֹא אָשִׂים:

(כד) וּקְרָאתֶם בְּשֵׁם אֱלֹהֵיכֶם וַאֲנִי אֶקְרָא בְשֵׁם ה' וְהָיָה הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר יַעֲנֶה בָאֵשׁ הוּא הָאֱלֹהִים וַיַּעַן כָּל הָעָם וַיֹּאמְרוּ טוֹב הַדָּבָר:

(כה) וַיֹּאמֶר אֵלִיָּהוּ לִנְבִיאֵי הַבַּעַל בַּחֲרוּ לָכֶם הַפָּר הָאֶחָד וַעֲשׂוּ רִאשֹׁנָה כִּי אַתֶּם הָרַבִּים וְקִרְאוּ בְּשֵׁם אֱלֹהֵיכֶם וְאֵשׁ לֹא תָשִׂימוּ:

(כו) וַיִּקְחוּ אֶת הַפָּר אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם וַיַּעֲשׂוּ וַיִּקְרְאוּ בְשֵׁם הַבַּעַל מֵהַבֹּקֶר וְעַד הַצָּהֳרַיִם לֵאמֹר הַבַּעַל עֲנֵנוּ וְאֵין קוֹל וְאֵין עֹנֶה וַיְפַסְּחוּ עַל הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר עָשָׂה:

(כז) וַיְהִי בַצָּהֳרַיִם וַיְהַתֵּל בָּהֶם אֵלִיָּהוּ וַיֹּאמֶר קִרְאוּ בְקוֹל גָּדוֹל כִּי אֱלֹהִים הוּא כִּי שִׂיחַ וְכִי שִׂיג לוֹ וְכִי דָרֶךְ לוֹ אוּלַי יָשֵׁן הוּא וְיִקָּץ:

(כח) וַיִּקְרְאוּ בְקוֹל גָּדוֹל וַיִּתְגֹּדְדוּ כְּמִשְׁפָּטָם בַּחֲרָבוֹת וּבָרְמָחִים עַד שְׁפָךְ דָּם עֲלֵיהֶם:

(כט) וַיְהִי כַּעֲבֹר הַצָּהֳרַיִם וַיִּתְנַבְּאוּ עַד לַעֲלוֹת הַמִּנְחָה וְאֵין קוֹל וְאֵין עֹנֶה וְאֵין קָשֶׁב:

מדוע הסכימו נביאי הבעל, שידעו לכאורה היטב שאין במעשיהם ובנבואותיהם ממש, לגשת למבחן שהציע אליהו? האם הם לא חשו במלכודת שטמן להם אליהו? כבר הקשה כן אברבנאל[1]:

> מה ראו נביאי הבעל להכניס עצמם באותה הבחינה בהיות הנסיון סכנה? והם היו יודעים שנבואתם הבל וריק ודבר שאין בו ממש?

לכשנעיין נראה שאליהו תמרן את נביאי הבעל למצב של אין ברירה. ראשית הוא דאג שהם ייקראו לכאן על ידי אחאב, וכל המבחן היה תחת חסותו.[2] שנית, אליהו השכיל לקבל מראש את הסכמת העם למבחן. יתרה מזו: הוא הכליל, בשלב ראשון, את העם ואת נביאי הבעל יחד, והציג את המבחן כמבחן בינו לבין העם באמרו להם: "וקראתם בשם אלהיכם ואני אקרא בשם ה'", ומיד לאחר שהעם הסכים למבחן לא נותרה לנביאי הבעל ברירה אלא לייצג את העם.[3]

עוד נראה לומר, שנביאי הבעל הסכימו לגשת למבחן קבל עם ועדה, משום שגם בעבר הם הצליחו לעשות כל מיני אותות ומופתים שבעקבותיהם העם נטה אחריהם. השאלה אם נביאי השקר למיניהם (כלל נביאי הבעל והאשרה) היו רק מאחזי עיניים, או בעלי יכולת, נתונה למחלוקת גדולה, למן חז"ל עבור לראשונים שבימי הביניים[4] ועד האחרונים שבימינו.

---

1. עוד הקשה שם: מה ראה אליהו לעשות הבחינה הזאת בהורדת האש מן השמים? ומה היחס שבין הורדת האש לאמונת האלוקות? והשיב על כך תשובה ארוכה ומעניינת. שה', כדי להראות לכל, שהקרבנות מקובלים ורצויים לפניו, היה שולח אש מן השמים לאכל את העולות והשלמים. כך ידע הבל שה' שעה אל מנחתו ואל קין ואל מנחתו לא שעה (עיין רש"י שם ד, ד), וכך ידע נח שקרבנותיו נתקבלו ברצון, וכן היה אצל אברהם, וכן בחנוכת המשכן, וכן אצל דוד בגורן ארונה היבוסי, וכן בחנוכת בית המקדש. ובכלל - הורדת האש הייתה מורה על השגחת האלוק' בעובד אותו וקבלתו ברצון ובאהבה. ולכן ברדת האש היו העם מרננים ונותנים עליו הודאות לשם יתברך לפי שנעתר להם.
2. כן כתבו רד"ק, מצודות (פסוק כ) ורלב"ג פסוק כא). יוצאים מן הכלל היו נביאי האשרה שחסו בצלה של איזבל, וכנראה לא באו למבחן.
3. כן כתב אברבנאל. למעשה לא היה לנביאי הבעל שום מעמד במשא ומתן בין אליהו לעם, העם ואליהו העמידו אותם בפני עובדות מוגמרות. אליהו הצליח להביא את העם לפסיחה על שתי הסעפים. מחד גיסא הוא שייכו למחנה הבעל, והמבחן היה כביכול בינו לבין העם, ומאידך גיסא הוא בודד את העם מנביאי והבעל, ועשה אותו לשופט בין אליהו לנביאי הבעל.
4. בשאלה זו נחלקו גם המפרשים בפרק כ"ב לעניין פיתוי הנביאים. בפירוש המיוחס לרש"י (דבה"י ב יח, ה) נטען שמדובר שם בנביאי אמת "כי אין הפיתוי נופל על נביאי

למעשה מעוגנת מחלוקת זו בפירוש הפסוקים לספר דברים (יג, ב-ד):

> כִּי יָקוּם בְּקִרְבְּךָ נָבִיא אוֹ חֹלֵם חֲלוֹם וְנָתַן אֵלֶיךָ אוֹת אוֹ מוֹפֵת:
>
> וּבָא הָאוֹת וְהַמּוֹפֵת אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלֶיךָ לֵאמֹר נֵלְכָה אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יְדַעְתָּם וְנָעָבְדֵם:
>
> לֹא תִשְׁמַע אֶל דִּבְרֵי הַנָּבִיא הַהוּא אוֹ אֶל חוֹלֵם הַחֲלוֹם הַהוּא כִּי מְנַסֶּה ה' אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם לָדַעַת הֲיִשְׁכֶם אֹהֲבִים אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם:

בפירוש פסוקים אלו נחלקו רבי יוסי הגלילי ורבי עקיבא:

> תניא רבי יוסי הגלילי אומר: הגיעה תורה לסוף דעתה של עבודת אלילים. לפיכך נתנה תורה ממשלה בה, שאפילו מעמיד לה חמה באמצע הרקיע אל תשמע לו[5]...תניא אמר רבי עקיבא: חס ושלום שהקב"ה מעמיד חמה לעוברי רצונו, אלא כגון חנניה בן עזור, שתחילתו נביא אמת ולבסוף נביא שקר.[6]
>
> סנהדרין צ, ע"ב

ידועה דעתו הנחרצת לכאורה של הרמב"ם, שאין ממש בעבודה זרה והיא כלה אחיזת עיניים:

> ודברים האלו כלן דברי שקר וכזב הן, והם שהטעו בהן עובדי כוכבים הקדמונים לגויי הארצות כדי שינהגו אחריהן, ואין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים, להמשך בהבלים אלו ולא להעלות על לב שיש תועלת בהן, שנאמר 'כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל', ונאמר 'כי

שקר שלא היו מתנבאים אלא מה שהיו בודים מלבם". זו גם דעתו של רד"ק. לעומת זאת סבור רלב"ג שגם על הקוסמים מתאימה לשון פיתוי בשל השפע השופע עליהם מאת צבא השמים.

5. רש"י: "כלומר אפילו תראה אותו נביא מושל ועושה כרצונו, כדכתיב ונתן אליך אות או מופת". כדברי רבי יוסי הגלילי מסבירים רשב"ם, רמב"ן, אור החיים, רד"צ הופמן ו"אוזניים לתורה". ועיין עוד מה שכתוב ב"מכתב מאליהו" ח"א עמ' 238 וח"ג עמ' 277.

6. רש"י: "האי ונתן אליך אות, בעודו נביא אמת יתן לך אות בנבואה אחרת, ולבסוף כשיחזור להרשיע יאמר לעבוד עבודה זרה, וסמוך עלי שהרי מוחזק אני על ידי אות ומופת שנתתי לך כבר".

הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן' וגו'.

כל המאמין בדברים האלו וכיוצא בהן ומחשב בלבו שהן אמת ודבר חכמה אבל התורה אסרתן, אינו אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת ובכלל הנשים והקטנים שאין דעתן שלימה. אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת ידעו בראיות ברורות שכל אלו הדברים שאסרה תורה אינם דברי חכמה אלא תהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעת ונטשו כל דרכי האמת בגללן, ומפני זה אמרה תורה כשהזהירה על כל אלו ההבלים: 'תמים תהיה עם ה' א-לוהיך'.

רמב"ם הלכות עבודת כוכבים פרק יא, טז[7]

לעומתו סבור הרמב"ן שיש ממש בכל אלו, אלא שהתורה אסרה אותם לישראל, כי לנו יש נביאים והדרכות אחרות ואל לנו ללכת בדרכי האמורי:

והרמב"ם ז"ל כתב שכל העושה מעשה מפני האצטגנינות וכיון מלאכתו או הליכתו בעת שקבעו הוברי השמים, הרי זה לוקה משום 'לא תעוננו'. ועוד האריך לומר שדברי הבל ושטות הם, והמאמין בהם ממש בכלל נשים ועמי הארץ הם. ושמעתא כלה ליתא הכי.[8] ועוד

---

7. וכן ב"פירוש המשניות" מסכת ע"ז נד ע"ב; "מורה נבוכים" ח"ג, לז; "ספר המצוות" ל"ת לב; "אגרת תימן" הוצאת מוסד הרב קוק עמ' קנז; "תשובה לחכמי מרשיליא" ("קובץ" ח"ב עמ כה). כמוהו סבור גם הראב"ע (ויקרא יט, לא) וכך כתב: "וריקי מח אמרו לולי שהאובות אמת גם כן דרך הכישוף, לא אסרום הכתוב, ואני אומר הפך דבריהם, כי הכתוב לא אסר האמת רק השקר". וכן כתב בפירוש המיוחס לרש"י (דה"ב יח, ה): "שלא היו מתנבאים (נביאי השקר) אלא מה שהיו בודים מלבם"

8. וראו דבריו החריפים של הגר"א (שו"ע יו"ד קעט, יג) נגד הרמב"ם בעניין זה: "אבל כל הבאים אחריו (אחרי הרמב"ם) חלקו עליו, שהרי הרבה לחשים נאמרו בגמרא, והוא נמשך אחר הפילוסופיה, ולכן כתב שכשפים ושמות ולחשים ושדים וקמיעות הכל הוא שקר. אבל כבר הכו אותו על קודקודו, דהרי מצינו הרבה מעשיות בגמרא ע"פ שמות וכשפים...והפילוסופיה הטתו ברוב לקחה לפרש הגמרא הכל בדרך הלציי (מליצי) ולעקור אותם מפשטן. וח"ו איני מאמין בהם ולא מהמונם, אלא כל הדברים הם כפשטן, אלא שיש בהם פנימיות, לא פנימיות של בעלי הפילוסופיה שהם חיצוניות, אלא של בעלי האמת". ועיין עוד ב"באר הגולה" למהר"ל עמודים כז–ל, שגם הוא סבור שיש ממש בכל אלו. ועיין בשו"ת "מנחת יצחק" חלק ו, סי' פ, תשובה ארוכה מאוד בעניין ריפוי בלחשים וקמעות.

דאפילו בניחוש נמי לא משמע הכי מעובדא דרב עיליש.[9] ובבראשית רבה[10] אמרו: 'כי עוף השמים יוליך את הקול זה העורב' וכו'. ואלו דברים צריכים עיון ופירוש רב, מכל מקום אל תדקדק עם בני אדם יותר מדאי.

תשובת הרמב"ן בתוך כתבי הרמב"ן עמ' שעח[11]

ובמאמרו "תורת ה' תמימה" ("כתבי הרמב"ן" ח"א, עמ' קמו) האריך הרמב"ן בעניין זה והתייחס גם למבחן בהר הכרמל, ואלו דבריו:

אבל הפשט הנכון הנראה לי כי היה רצון מן הקב"ה לבטל מהם כוחם ויכלתם[12] מעתה, וכן ענין אליהו עם נביאי הבעל שאמר להם: 'בחרו הפר והאלהים אשר יענה באש הוא הא-לוהים', וצעקו מן הבוקר ועד הצהרים, מעולם לא קבלו עליהם לעשות כן[13] אלא אם כן היו סבורים לעשות כן, והקב"ה מפר אותות בדים וקוסמים יהולל,[14] וזהו שאמרו החרטומים 'אצבע א-להים הוא'.[15]

אולם מפליא ומפתיע שגם הרמב"ם בהלכות יסודי התורה (פרק י, ה"ב)[16] חבר למעשה לשיטת הרמב"ן וכתב שיש ממש בנביאי השקר, הקוסמים והמעוננים[17]:

---

9. עיין גטין מה ע"א.
10. עיין ויקרא רבה לב, ב.
11. התשובה מובאת ב"שו"ת הרשב"א" סימן רפג, ובתשובת הריב"ש צב וב"בית יוסף" יו"ד, קעט. והרשב"א בתשובה תיג האריך בעניין זה ודעתו נוטה לדעת הרמב"ן. וכן רבים מהראשונים סבורים כדעת הרמב"ן, כגון "רשב"ם" על התורה ו"נמוקי יוסף" במסכת ע"ז דף נד. ויעוין באברבנאל בספר שמות פרק ז' שהאריך להסביר את עניין החרטומים לדעת שתי השיטות, שיטת הרמב"ם ושיטת הרמב"ן. ועיין בפירושו של הרש"ר הירש לשמות ח, ב–ג שהחרטומים לא עשו דבר, לא דם ולא צפרדעים, אלא להפך נכשלו בניסיונם להסיר את הדם, הצפרדעים והכינים. ועיין בפירוש אברבנאל לספר שמו"א כח, על השיטות השונות בעניין בעלת האוב.
12. של החרטומים, שעד עתה היה להם כוח לעשות כל מיני להטים.
13. כוונתו, שודאי לא היו מקבלים עליהם לעשות כן אם לא שכבר עשו כך בעבר.
14. ועיין בפירוש אלשיך (מל"א יח) שכתוב בו, שאליהו פעל בדרכים שונות כדי למנוע מנביאי הבעל להוריד אש על ידי כשפים ולהטים או על ידי השבעות למיניהן.
15. ועיין עוד מה שכתב בפירושו על התורה דברים יח, ט-יב. וכן ב"רבנו בחיי" שם.
16. וכן כתב בהקדמה לפירוש המשנה בחלק השני.
17. ובאשר לסתירה בדברי הרמב"ם, אולי אפשר לומר, שדברי הרמב"ם כאן הם עיקר שיש ממש בדברי הקוסמים והמעוננים, וסיבת מה שכתב בשאר המקומות שדבריהם שקר והבל, היא כדי להרחיק את הציבור מהם. והסכימה דעתו של מו"ר הרב

והלא המעוננים והקוסמים אומרים מה שעתיד להיות ומה הפרש יש בין הנביא ובינם? אלא שהמעוננים והקוסמים וכיוצא בהן מקצת דבריהם מתקיימין ומקצתן אין מתקיימין, כענין שנאמר: 'יעמדו נא ויושיעוך הוברי שמים החוזים בכוכבים מודיעים לחדשים מאשר יבאו עליך', 'מאשר' ולא כל אשר, ואפשר שלא יתקיים מדבריהם כלום אלא יטעו בכל כענין שנאמר: 'מפר אותות בדים וקוסמים יהולל', אבל הנביא כל דבריו קיימין שנאמר: 'כי לא יפול מדבר ה' ארצה', וכן הוא אומר: 'הנביא אשר אתו חלום יספר חלום ואשר דברי אתו ידבר דברי אמת מה לתבן את הבר נאם ה'', כלומר שדברי הקוסמים והחלומות כתבן שנתערב בו מעט בר ודבר ה' כבר שאין בו תבן כלל.

ובדבר הזה הכתוב הבטיח ואמר שאותן הדברים שמודיעין המעוננים והקוסמים לאומות ומכזבין, הנביא יודיע לכם דברי אמת ואין אתם צריכין למעונן וקוסם וכיוצא בו,[18] שנאמר: 'לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש' וגו' 'כי הגוים האלה וגו' ואמר: 'נביא מקרבך מאחיך וגו', הא למדת שאין הנביא עומד לנו, אלא להודיענו דברים העתידים להיות בעולם, משובע ורעב, מלחמה ושלום וכיוצא בהן, ואפילו צרכי יחיד מודיע לו, כשאול שאבדה לו אבדה והלך לנביא להודיעו מקומה, וכיוצא באלו הדברים הוא שיאמר הנביא, לא שיעשה דת אחרת או יוסיף מצוה או יגרע.[19]

אביגדר נבנצל לכך. וראיתי שרבי דוד עראמה כתב בפירושו על הרמב"ם (נכתב בשנת ה' אלפים ש"ה ליצירה, הוצאת אלומות תשכ"ה) שכוונת הרמב"ם היא שהקוסמים והמעוננים בודים הכל מלבם, אלא שלעתים דבריהם מתקיימים כמו כל אדם שמנחש, ולא שיהיה על פי חכמה כלל, כפי שכתב בהלכות ע"ז שאין בדבריהם ממש. כן פירש הרב נבנצל כאפשרות נוספת.

18. מכאן שההבחנה בין נביא אמת לנביא שקר הייתה קשה מאוד, כי גם כשנביא נתן אות או מופת לדבריו, חשדוהו שמא מעשה כשפים הוא. על כן התפלל אליהו ואמר פעמיים "ענני", "ענני" שתרד אש משמים ו"ענני" שלא יאמרו מעשה כשפים הוא. ולכן רק אחרי שנה הכירה האלמנה הצרפתית בנבואתו של אליהו, כי עד אז חשדה היא שמא נסיו הם מעשי כשפים (מלבד הסיבות הנוספות שכתבנו שם)

19. וכן ב"ספר העיקרים" מאמר ג, פ"י. ויעוין עוד בספרו של א"א, אורבך, "אמונות ודעות", בפרק 'הכישוף והנס', ובספרו של יעקב בזק "למעלה מן החושים", ובספר "דורנו מול שאלות הנצח" עמ' 156.

אמור מעתה שנביאי הבעל לא נרתעו מהאתגר שהעמיד לפניהם אליהו, כי הם האמינו, באמת ובתמים שבכוחם להוריד אש מן השמים. במיוחד משום שהם היו ארבע מאות וחמישים איש, וכל אחד מהם חשב שאם האש לא תרד מכוחו, היא תרד מכוח חברו או מכוח כולם יחד.

טו. פר אחד לה' ופר אחד לעזאזל

מהצעת אליהו – מבחן הפרים לעם - השתמע שהמבחן ייעשה במקביל, בו בזמן. הם יעשו את הפר האחד והוא יעשה את הפר האחד, הם יקראו בשם אלהיהם והוא יקרא בשם ה'.[1] ברם, אם כך היו הדברים מתרחשים, אזי רושם כישלון נביאי הבעל מחד גיסא וניצחונו של אליהו מאידך גיסא היה מתעמעם. חלק מן העם היו צופה באליהו והיה מפסיד את כל דרמת הכישלון של נביאי הבעל ובכללה דברי ההיתול של אליהו; וחלק אחר היה מרוכז בנביאי הבעל והיה מפסיד את כל ההכנות של אליהו לקראת המבחן ואת כל דבריו ותפילותיו בשעת המבחן, שכולם היו בעלי משמעות עמוקה ביותר (כפי שנראה בהמשך) וחלק בלתי נפרד מעצם המבחן. כמו כן הייתה נמנעת אותה קריאה עצומה ואדירה מפי **כל העם:** "ה' הוא האלוקים", כפי שענו **כל העם יחדו** "נעשה ונשמע" במעמד הר סיני. לפיכך נהג אליהו בתבונה רבה ובתחכום רב בהציעו להם, כמחווה אבירית, לעשות ראשונים[2] כי הם הרבים.

אולם, אם המבחן לא נעשה במקביל, מדוע נזקק אליהו לשני פרים?[3] מדוע הוא לא הוריד את האש על אותו הפר שנביאי הבעל ניסו להוריד ולא יכלו?[4]

ומדוע, בסופו של דבר, אליהו הוא שנתן את הפר לנביאי הבעל כפי שכתוב: "ויקחו את הפר אשר נתן להם"[5] ולא הם בחרו אותו בעצמם כפי

---

1. אברבנאל כתב שמשום כך הסכימו נביאי הבעל למבחן, כי חשבו שאם תרד אש מן השמים, היא תרד גם על הפר שלהם, והם יאמרו שבזכותם ירדה האש.
2. לראשון יש יתרון פסיכולוגי על פני השאר, כפי שאמר ישעיהו הנביא (כג, כו): "ספר אתה למען תצדק", או ככתוב במשלי (יח, יז): "צדיק הראשון בריבו יבא".
3. הרב נבנצל העיר שאליהו נזקק לשני פרים כי אי אפשר להקריב לגבוה פר שנשחט לשם ע"ז, ואפילו להדיוט הוא אסור. אין ספק שצדקו דבריו, אלא ששאלתי הייתה שמאחר וכל ההקרבה כאן נעשתה מכוח הוראת שעה, מדוע לא הותר לו גם להקריב פר שנשחט לע"ז כמו שהיה אצל גדעון?
4. אפשר בהחלט לומר שאליהו לא רצה להשתמש באותו הפר של נביאי הבעל, שמא יאמרו, שגם פעולות הבעל השפיעו, וזה וזה גרם. ועוד שלאליהו היה עניין גם בבניית מזבח אחר משתים עשר אבנים עם כל הכרוך בכך, וממילא לא יכול היה להשתמש באותו פר שנביאי הבעל כבר ניתחוהו על מזבחם. מאידך גיסא יש יתרון בהורדת האש על אותו פר שנביאי הבעל נכשלו בו, כדי שלא יתלו את ההצלחה בפר של אליהו.

שאמר אליהו, גם לעם (פסוק כג) וגם לנביאי הבעל (פסוק כה)? ומדוע הסכימו נביאי הבעל לכך, ולא חששו לתרמית או להתחכמות של אליהו?

רש״י, על מנת ליישב קשיים אלו, הביא את דברי חז״ל מבלי להזכירם וכך כתב:

> שהיה נשמט מהם שלא יקרב לע״ז וברח לו תחת כנפיו של אליהו, אמר לו (אליהו) לך, בשניכם יתקדש המקום.
>
> רש״י פסוק כו[6]

נביא את דברי חז״ל במלואם, הן בגלל חשיבותם הן בגלל יופיים:

> אמר להם אליהו לנביאי הבעל: בחרו שני פרים תאומים מאם אחד, הגדלים על אבוס אחד, והטילו עליהם גורלות, אחד לה׳ ואחד לבעל. ופרו של אליהו נמשך אחריו והולך ואותו הפר שעלה לשם הבעל. נתקבצו כל אותם נביאי הבעל ארבע מאות וחמישים, ונביאי האשרה ארבע מאות,[7] וכלם לא יכלו להזיז רגלו מן הארץ, עד שפתח אליהו פיו ואמר לו: לך עמהם!
>
> השיב הפר ואמר לאליהו לעיני כל העם: אני וחברי יצאנו מבטן אחד, וגדלנו במרעה אחד ועל אבוס אחד, והוא עולה לחלקו של הקב״ה, ושמו של הקב״ה מתקדש על ידו, ואני עולה לחלק הבעל להכעיס את בוראי? אמר לו אליהו: לך עמהם ואל ימצאו עלילה, כשם ששם

---

5. רד״ק ניסה ליישב את הקושי בהסבירו: ״אשר נתן להם אליהו - בדברו, שאמר להם ׳בחרו לכם הפר האחד ועשו ראשונה׳. או פירוש ׳אשר נתן להס׳ – אחאב״. ושני הפירושים דחוקים. א. היכן מצאנו נתינה כזו בתנ״ך? ב. מפסוק כא ואילך יצא אחאב לחלוטין מן התמונה, וכל המשא ומתן היה עם העם, כיצד הגיח לפתע אחאב? בהמשך נביא את השגותיו של רדב״ז על דברי רד״ק. מלבי״ם כתב שמאחר ששני הפרים לא היו שווים (בניגוד לדעת חז״ל) משום שלא כתוב ״שני״ שמורה על שוויון, אלא ״שנים״, ואליהו אמר להם בחרו לכם, הרי זה כאילו הוא נתן להם את המובחר.
6. וכן כתוב במצודות. רד״ק ציטט את כל דברי חז״ל הללו אף שכתב עליהם: ״ויש בדברי אגדה דברים רחוקים מן השכל״, וראה מה שהשיב עליו הרדב״ז בהמשך הדברים. גם מלבי״ם בפירושו השני פירש כמו רד״ק ומצודות.
7. לפי דברים אלו, גם נביאי האשרה השתתפו במבחן בהר הכרמל ואליהו לא הזכירם משום שהם היו טפלים לנביאי הבעל, ולא כפי שכתבו רד״ק, רלב״ג, אברבנאל ומצודות שהם לא באו למבחן.

הקב״ה מתקדש על יד זה, כך הוא מתקדש על ידך. אמר לו: וכך אתה יועצני? שבועה שלא אזוז מכאן עד שתמסרני בידם.

מיד ׳ויקחו את הפר אשר נתן להם׳, מי נתנו להם?- אליהו. ומקרא אתה למד, שאמר להם ׳בחרו לכם׳, ולבסוף כתוב ׳אשר נתן להם׳. והיינו דכתיב: ׳מלפנו מבהמות ארץ׳, למדנו מפרו של אליהו.

ילק״ש ח״ב ריד.[8]

ר׳ יוסף קרא הסתייג מאגדה יפה זו:

ומדרש אגדה ראיתי, ושגור בפי הכל, ותמיה אני על כמה פרים שנשחטו לע״ז שלא היה אחד מן הפרים מעכב בדבר, וזה מה ראה להשתנות מן כלם? אלא שאין משיבין על דברי אגדה.

ואם רבי יוסף קרא תמה והשיב על דברי האגדה ודחאם, הרי אלשיך הקדוש שיבחם וקיבלם:

אז ויקחו את הפר אשר נתן להם אליהו. **אשרי חכמינו ז״ל מגידי האמת,** כי אם הוא אמר להם ׳בחרו לכם הפר האחד׳ האיך הוא אומר ׳אשר נתן להם׳? אך אין זה כי אם שאשר יצא עליו הגורל לעזאזל לא יכלו כל נביאי הבעל לזוז אותו ממקומו ....

כיוון שמצאנו מהומה רבה סביב אגדה זו, אלו משבחים ואלו מסתייגים, אלו מקבלים ואלו דוחים, אלו מקרבים ואלו מרחקים, נביא כאן בשלמות את תשובתו המקיפה והעמוקה של רדב״ז:

שאלת ממני אודיעך דעתי במעשה אליהו בהר הכרמל, על מה שדרשו רז״ל על פסוק: ׳ויקחו את הפר אשר נתן להם׳ (אליהו) .... וקשה עליך לקבל דבר זה כי מה צורך בנס זה ואם הוא נס גדול למה לא פרסמו הכתוב כמעשה אתון [של] בלעם?

תשובה: כבר קדמך רד״ק ז״ל וכתב: ויש בדברי אגדה דברים רחוקים מן השכל, כי כשבחרו את הפר האחד ובאו לקחת אותו לא יוכלו לזוז אותו ממקומו, עד שאמר לו אליהו לך עמהם, אמר לו הפר כו׳ כדאיתא לעיל. וטובה הייתה לרב ז״ל השתיקה ולא יזכיר דברי האגדה, כיון שלא ידע ליישב אותה. כי מה שכתב רחוק הוא מן הפשט, ודברי רבותינו ז״ל קרובים אל השכל והאמת.

---

8. וכן במדבר רבה כג, ט; תנחומא שם.

ולכן אני ערב לתרץ, כי ערבים עלי דברי דודים יותר מיינה של תורה,[9] אחר שאבאר כי לפי פשוטו אינו מתיישב כלל. כי אם תרצה לפרש ׳אשר נתן להם׳ (אליהו) כפי מה שנתן להם הבחירה,[10] הכי ה״ל למימר: ויקחו את הפר אשר בחרו. ואם בא לומר אשר נתן להם אחאב,[11] עפ״י מאמר אליהו, מה צורך לזה? ועוד כי עיקר הכוונה חסר מן הספר? ואם בא לומר, שחלקו כבוד לאליהו ואמרו מה שתרצה תתן לנו, ואליהו נתן להם אחד מהם, וזהו אשר נתן להם אליהו, א״כ תקשה: כי הכוונה אשר בשבילה אמר להם אליהו בחרו לכם הפר האחד נתבטלה, אם כן הדרא קושיין לדוכתא מאי ׳אשר נתן להם׳ (אליהו)? ולכך צריכין אנו לדברי האגדה.

אחר הקדמתי לך, כי כבר ידוע כי כל האדם וכל בעל חי וכל אילן וכל עשב יש לו כח ושר למעלה, וכן אמרו על הפסוק: ׳אם תשים משטרו בארץ׳, הלכך שרו וכוחו של פר נזדמן לאליהו, ואמר לו: בשלמא שני השעירים, שהיו שוין בקומה, שוין בדמים, שוין במראה, הגורל מטיל שלום ביניהם: גורל אחד לה׳ וגורל אחד לעזאזל. אבל שני פרים השוין בבטן ובאבוס, למה תתן להם הבחירה שזה ילך לעבודת בוראו וזה להכעיס את בוראו?[12] והם דברי שרו של פר או כחו. וזה אינו דרך נס כלל ולא הוצרך הכתוב לפרש דבר זה, לפי שלא היה דרך נס. וכיוצא בזה יש לרז״ל הרבה, ׳אמר שרו של ים למשה׳.

ואמר לו אליהו לשרו של פר: אעפ״י שבשעירים היה שם גורל, הכא מתקדש השם על ידך, שאם היה ע״י הגורל היו אומרים הגורל גרם, אבל עכשיו שהוא ע״י בחירתם לא ישאר שום פקפוק וכשם שמתקדש שם שמים ע״י זה שהוא אצלי כך יתקדש ש״ש על ידך שלא ירד עליו האש. ואפ״ה לא נתיישבה דעתו עד שימסרוהו בידים, וכן עשה.

---

9. שיר השירים רבה (וילנא) פרשה א ד״ה ״דבר אחר כי״: ״חביבין דברי סופרים מדברי תורה שנאמר כי טובים דודיך מיין״.
10. כך רצה רד״ק לתרץ.
11. פירוש שני של רד״ק.
12. אף שלפי לשון המדרש שלפנינו, גם כאן היה גורל כמו בשני השעירים, צדקו דברי הרדב״ז, כי אם היה גורל, הרי הוא שלל את הבחירה של נביאי הבעל, בניגוד לכתוב. ואמנם בפירוש ״עץ יוסף״ למדרשים הנ״ל הציע להשמיט את הטלת הגורלות. ועיין עוד בפירוש ה״מהרז״ו״ שם.

ואע״ג דאין השר משתדל על פרים הנשחטים לע״ז,[13] שאני הכא שע״י מעשה זה יתקדש שם שמים וכל אחד רוצה שיתקדש על ידו.

ומה שיאמת לך פירוש זה, וכי הפר היה יודע שיתקדש ש״ש עד שאמר לו וש״ש מתקדש על ידך? אלא ודאי על כח הפר ושרו אומר, שהוא יודע אמיתת הדבר שעתיד להתקדש ש״ש על ידו, והשתא אתי קרא כפשטיה.

ועל דרך זה תוכל לתרץ כמה מאמרים בדברי רז״ל ואפילו בכתובים כגון: ׳וכל עצי השדה ימחאו כף׳, ׳אז ירננו עצי היער׳ וכיוצא בהם. וכי פה ולשון יש לעצים? אלא במה שכתבתי למעלה מתיישב.

ובזה מתיישב, שהעומדים שם לא הרגישו ולא ידעו בדברי הפר אלא אליהו לבדו, שאם היו רואים שהפר מדבר אל אליהו שמא לא היו צריכין לניסיון אחר. ולא ראו אלא שהפר אחר שמסרו אליהו בידים, הלך ברצון כמי שהולך לעשות מצות בוראו. והנלע״ד כתבתי.

״שו״ת רדב״ז״ ח״ג, אלף סו[14]

עוד נראה לי לומר, שחז״ל בדברי אגדה אלו רצו להסב לבנו אל הרעיון הגדול, העמוק והטמיר, של שני שעירי יום הכיפורים, אחד לה׳ ואחד לעזאזל. בפרקים הבאים נרחיב ונבהיר רעיון זה מהיבטים נוספים, עד שכל מעשי אליהו בהר הכרמל יעלו כולם בחוברת.

---

13. ראה קושיית ר׳ יוסף קרא לעיל.
14. והרב חיים שמואלביץ (״שיחות מוסר״ תשל״ג, ח) כתב הסבר אחר לפרי אליהו. לפי דעתו, הפר לא דיבר, אלא סירב ללכת ולהימסר בידי נביאי הבעל, ואליהו חש והבין שסירוב זה נבע מאי רצונו להיות קרב לע״ז. והוכיח שם בראיות רבות שיש בבעלי חיים חוש טבעי לאמת ולדבר ה׳, שעולה במקרים רבים על חושיו של האדם שהוא בעל בחירה.

טז. וירפא את מזבח ה' ההרוס

מלכים א פרק יח

(ל) וַיֹּאמֶר אֵלִיָּהוּ לְכָל הָעָם גְּשׁוּ אֵלַי וַיִּגְּשׁוּ כָל הָעָם אֵלָיו וַיְרַפֵּא אֶת מִזְבַּח ה' הֶהָרוּס:

(לא) וַיִּקַּח אֵלִיָּהוּ שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה אֲבָנִים כְּמִסְפַּר שִׁבְטֵי בְּנֵי יַעֲקֹב אֲשֶׁר הָיָה דְבַר ה' אֵלָיו לֵאמֹר יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ:

(לב) וַיִּבְנֶה אֶת הָאֲבָנִים מִזְבֵּחַ בְּשֵׁם ה' וַיַּעַשׂ תְּעָלָה כְּבֵית סָאתַיִם זֶרַע סָבִיב לַמִּזְבֵּחַ:

(לג) וַיַּעֲרֹךְ אֶת הָעֵצִים וַיְנַתַּח אֶת הַפָּר וַיָּשֶׂם עַל הָעֵצִים:

(לד) וַיֹּאמֶר מִלְאוּ אַרְבָּעָה כַדִּים מַיִם וְיִצְקוּ עַל הָעֹלָה וְעַל הָעֵצִים וַיֹּאמֶר שְׁנוּ וַיִּשְׁנוּ וַיֹּאמֶר שַׁלֵּשׁוּ וַיְשַׁלֵּשׁוּ:

(לה) וַיֵּלְכוּ הַמַּיִם סָבִיב לַמִּזְבֵּחַ וְגַם אֶת הַתְּעָלָה מִלֵּא מָיִם:

(לו) וַיְהִי בַּעֲלוֹת הַמִּנְחָה וַיִּגַּשׁ אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא וַיֹּאמַר ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל הַיּוֹם יִוָּדַע כִּי אַתָּה אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל וַאֲנִי עַבְדֶּךָ [ובדבריך] וּבִדְבָרְךָ עָשִׂיתִי אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:

(לז) עֲנֵנִי ה' עֲנֵנִי וְיֵדְעוּ הָעָם הַזֶּה כִּי אַתָּה ה' הָאֱלֹהִים וְאַתָּה הֲסִבּוֹתָ אֶת לִבָּם אָחֹרַנִּית:

וירפא את מזבח ה' ההרוס

עתה הגיע תורו של אליהו. ראשית הוא מזמין את העם לגשת אליו,[1] כדי להסיר את כל המחיצות שמפרידות בינו לבינם, ולהעבירם ממחנה הבעל אל מחנה ה'.[2] בהמשך הוא גם ישתף אותם במאמציו, עד שיחושו שהצלחתו הוא הצלחתם.

---

1. בעל המצודות כתב שהוא עשה זאת כדי שיראו שאין הערמה בדבר.
2. כך נהג גם יהושע (יהושע ג, ט) לפני המעבר בירדן: "ויאמר יהושע אל בני ישראל, גשו הנה ושמעו את דברי ה' אלקיכם. ויאמר יהושע בזאת תדעון כי אל חי בקרבכם...". לעומת זאת ראו חז"ל בקריאה זו של אליהו מעשה של קנאות (כנראה

לצורך המבחן ריפא אליהו את מזבח ה׳ ההרוס, על ידי בניין מזבח משתים עשרה אבנים כנגד שנים עשר שבטי בני יעקב. וכאן הבן שואל: איזה מזבח לה׳ היה בהר הכרמל? הרי זה קרוב למאה ועשרים שנה שיש איסור במות, וכל מזבח שהוא מחוץ לבית המקדש אינו לה׳ גם אם מקריבים בו לה׳?[3] זאת ועוד, אין שום סימן בכתובים שאליהו שיפץ איזה שהוא מזבח עתיק שהיה בהר הכרמל, אלא בנה מזבח חדש לגמרי. על כן נראה, כפי שכתבו המפרשים, שעל ידי המזבח החדש בהר הכרמל הוא תיקן את מזבח ה׳ ההרוס בירושלים או בלבבות עם ישראל, וכך כתב רש״י[4]:

> וירפא את מזבח ה׳ ההרוס״-בנה מזבח, והזכיר לישראל להיות מזבח ה׳ עולה על לבם ושגור בפיהם, שהיה הרוס ונפגר, ובטל שמו והזכרתו מפי כל י׳ שבטים.

ומעין זה כתב רלב״ג:

> רצה לומר, שבזה הפועל העלה רפואה אל מזבח ה׳ ההרוס בישראל, עד שלא היו זובחים לו יתברך כי אם לע״ז.

ורד״ק הרחיב את הדברים גם לעניין אחדות הממלכה:

בגלל הריגת נביאי הבעל בהמשך) והשוו אותה לקריאתו של משה אחרי מעשה העגל כפי שדרשו חז״ל (פסיקתא רבתי ד, ה): משה קנאי – ׳מי לה׳ אלי׳, ואליהו קנאי – ׳ויאמר אליהו לכל העם גשו אלי׳.

3. רלב״ג כתב שאפשר שהיה שם מזבח בנוי לה׳ להיותו במת יחיד והרסו אותו בעבדם ע״ז, ואז הם הרסו גם את כל המזבחות שהיו שם לשם ה׳ יתברך כאמרו ״ואת מזבחותיך הרסו״. דברי רלב״ג מעוררים שאלה גדולה, כיצד יש להתייחס לבמות יחיד שנעשו לשם ה׳ בשעת איסור במות? ועוד נדון על כך כשנגיע עם אליהו להר חורב.

4. רש״י הביא פירוש נוסף בשם חז״ל (לא נמצא במדרשי חז״ל שלפנינו): ״ומדרשו שמעתי ששאול בנה מזבח בהר הכרמל וזהו שאמר (שמו״א טו, יז) ׳והנה מציב לו יד׳ ולהלן (בראשית לג,ה) הוא אומר: ׳ויצב שם מזבח׳, ומלכי ישראל הרסו כל המזבחות והבמות שבארצם שנעשו לשם שמים, ובנה אליהו מזבח זה של שאול שהיה הרוס״. וכן כתב רד״ק בהרחבה. ואם קבלה היא נקבל, ואם לא יש להשיב על דבריהם, כי מלחמת עמלק הייתה בדרום הנגב, והיד של שאול הייתה לכאורה בכרמל (מקום מעשהו של נבל הכרמלי) שבדרום הר חברון ולא בכרמל בצפון, ומשם פנה שאול לכיוון הגלגל. הרב נבנצל העיר שאולי על ידי ששאול לא מחה את זכר עמלק לגמרי, לא נעלם השורש של ״ולא ירא אלקים״, ולא נשלמו השם והכסא, וזה התפתח עד למצב הנורא בימי אחאב.

"כמספר שבטי בני יעקב" – להראותם כי שנים עשר שבטי בני יעקב, עליהם להיות מחוברים ודבקים בה', להעלות במזבח אחד. לא כמו שהיו עושים עתה, כי שני השבטים היו מעלים עולה במזבח ה' והשאר במזבח הבעל. לפיכך בנה לעיניהם המזבח משנים עשר אבנים.

האלשיך חידד את הדברים ותלה את שלמותו של המזבח בשלמות העם:

והנה אם כלם מאוחדים, המזבח בנוי, אבל כשחלק סר מאת ה' נקרא הרוס.

אשר היה דבר ה' אליו ישראל יהיה שמך

עדיין צריכים אנו למודעי. כתוב שאליהו לקח שתים עשרה אבנים כמספר שבטי בני יעקב **אשר היה דבר ה' אליו ישראל יהיה שמך**. וכי אין אנו יודעים מיהו יעקב אבינו? למה צריך לציין שמדובר ביעקב שהקב"ה הסב שמו לישראל? מה ייתן ומה יוסיף לנו פרט זה, שכמעט[5] אין לו אח ורע בתנ"ך?[6] וכבר תמה רש"י על כך והשיב[7]:

"אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך"-למה נאמר כאן? לפי שביום שנגלתה שכינה על יעקב בבית א-ל וקראו ישראל, בו ביום אמר לו 'גוי וקהל גויים יהיה ממך' - עתידים בניך להקהל כשאר עמים, ולבנות מזבח להקטיר עליו בשעת איסור הבמות, ואני מתרצה בדבר.

---

5. עיין מל"ב יז,לד: "עד היום הזה הם עשים כמשפטים הראשנים, אינם יראים את ה' ואינם עשים כחקתם וכמשפטם וכתורה וכמצוה, **אשר צוה ה' את בני יעקב אשר שם שמו ישראל**". וכל מה שנכתוב כאן נכון גם שם.
6. חז"ל (בראשית רבה פב, ו) מצאו לו מעין אח ורע: "ר' שמלאי מייתי לייה מהכא (שופטים יח): 'ויקראו שם העיר דן כשם דן אביהם אשר יולד לישראל' – שמשעה שנאמר לו השם הזה (ישראל) נאמר לו גוי וקהל גויים יהיה ממך". ומדובר שם בפסל מיכה, שבני דן לקחו אותו מהר אפרים (כנראה מבית א-ל) והציבו אותו בעיר דן, הקרויה על שם דן בן ישראל, ולא יעקב, כי מקור הפסל ושורשו הוא בשם ישראל. נזכור ששני העגלים שהציב ירבעם עם פילוג הממלכה, היו אחד בבית א-ל והאחר בדן.
7. מקור הדברים בבראשית רבה פב, ו: "ר' יודן ור' איבו ור' משין בן נגרי (נגדי) בשם ר' יוחנן אמרו: עתידין בניך לעשות גוי כקהל עמים - מה קהל עמים מקריבין בשעת איסור במות, אף בניך מקריבים בשעת איסור במות, ר' חנינא מייתי לה מהכא (מלכים א, יח): 'ויקח אליהו שתים עשרה אבנים וגו', אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך' - שמשעה שנתן לו השם הזה נאמר לו גוי וקהל גוים יהיה ממך".

לפי דברים אלו, שורש ההקרבה של ישראל בבמות, בשעת איסור במות – הוא בבית א-ל, ובהסבת שם יעקב לישראל. ואנו משתאים: מה הקשר בין הסבת שמו של יעקב לישראל בבית א-ל, להתקהלות בהר הכרמל? מדוע השם ישראל טומן בחובו את התנהגות ישראל כשאר העמים, עד שמכנים אותם בשם ״גוי וקהל גויים״? האם זו ברכה לישראל או קללה? ואם תאמר שזו נבואת פורענות, למה היא מובאת בברכת ה׳ ליעקב, יחד עם הבטחת הארץ לו ולזרעו?

האלשיך[8] העמיק את הקשר בין המזבח של אליהו לבין המזבחות שבנה יעקב בבית א-ל והסבת שמו לישראל:

> ועוד רמז יש בזה כשם שעשה יעקב בהר המוריה (זה היה בבית א-ל, אלא שהר המוריה קפץ לשם לפי חז״ל) שלקח מאבני המקום, היינו מן המזבח שנעקד עליו יצחק, ואמר: אם עתידים בני להיות צדיקים יתאחדו יחד כל י״ב אבנים, וכן היה שנתאחדו האבנים ועשה מהן מזבח לה׳.[9] והנה אם כלם מאוחדים המזבח בנוי, אבל כשחלק סר מאת ה׳ נקרא הרוס. ויעקב בנה המזבח לאחר שהסיר את אלהי הנכר, ואז אמר לו ה׳: ׳לא יקרא שמך יעקב כי אם ישראל יהיה שמך׳.
>
> ואפשר שלקח אליהו אותם י״ב אבנים של יעקב שבנה מזבח בבית-אל והביאם להר הכרמל וירפא מזבח ה׳ ההרוס.

העולה מכל האמור לעיל שיעקב אבינו בהיותו בבית א-ל לראשונה, דאג וחשש מאוד לאחדות העם ולטוהר המחנה. ממה נבעו חששותיו? האם מגלות חרן הרובצת לפתחו? האם מעצם הקמת המצבה החדשה בבית א-ל? האם מארועי העבר שקשורים לשמו?[10] להבנת כל הדברים הללו לעומקם, צריכים אנו לברר מה משמעות המרכז החדש שהקים יעקב אבינו בבית א-ל? מדוע שונה שמו של יעקב לישראל? ומדוע היה השינוי בבית א-ל דווקא?

---

8. חלק מדבריו הובא גם בעמ׳ 113-114
9. מקור הדברים בפרקי דרבי אליעזר לה: ״לקח יעקב י״ב אבנים מאבני המזבח שנעקד עליו יצחק אביו, וישם אותם מראשותיו באותו המקום, להודיעו שעתידין לעמוד ממנו שנים עשר שבטים. ונעשו כולם אבן אחת, להודיעו שכולם עתידין להיות עם אחד בארץ״.
10. ״הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים, את בכרתי לקח והנה עתה לקח ברכתי״ (בראשית כז, לו)

* * *

בית א-ל – ישראל

בית א-ל הייתה נקודת המוצא ואבן הפינה לבית האלוקים של יעקב: ״האבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה לבית א-לוקים״. והיא גם הייתה סוף הדרך וראש הפינה: ״ויבן שם מזבח ויקרא למקום אל בית א-ל[11] כי שם נגלו האלוקים בברחו מפני אחיו״. יעקב ידע שהמהלך הזה – שהחל בקניית הבכורה של עשו, עבור ללקיחת הברכות, וסופו ביציאה לחרן לתקופה ארוכה מאוד – טומן בחובו פיצולים ומחלוקות, סטיות ונפילות. הבית שהקים יעקב (המכונה ״בית א-לוקים״), היה מורכב (ארבע אימהות) ומסובך. שררו בו אהבה ושנאה,[12] קנאה[13] ואצילות, חומר ורוח,[14] גילוי וכיסוי,[15] אמונה צרופה וע״ז.[16]

יעקב אבינו, בראשית דרכו עד שנתו החמש עשרה,[17] היה איש תם יושב אוהלים,[18] המשיך במסורת אבותיו - תורה ואמונה, וכל עיסוקיו היו רוחניים – איש רוח. לעומתו היה עשו איש יודע ציד,[19] איש שדה. עשו קרא תיגר על מסורת אבותיו והעדיף את דרך נמרוד, בר הפלוגתא של אברהם, שהיה גיבור ציד לפני ה׳.[20]

---

11. בראשית דרכו הוא קרא למקום בית א-ל.
12. את רחל אהב ולאה הייתה שנואה.
13. מחד גיסא, ״ותקנא רחל באחותה״, ומאידך גיסא, היא מסרה לה את הסימנים, מה שמעיד על אצילות נפשה.
14. רחל (מלשון רחלה) רועה צאן ולאה (אותיות אהל) יושבת אהל.
15. הזוהר מגדיר את רחל עלמא דאתגליא ואת לאה עלמא דאתכסיא.
16. ״הסרו את אלהי הנכר אשר בתככם והטהרו והחליפו שמלתיכם״ (בראשית לה, ב)
17. שנת פטירת אברהם סבו, וקניית הבכורה מעשו.
18. אוהלי שם ועבר (רש״י בשם חז״ל). אמנם יש שמפרשים שהוא רעה את צאן אביו (ראב״ע, רשב״ם, ספורנו), ואנחנו נקטנו בשיטת חז״ל ורש״י.
19. לצוד ולרמות את אביו (רש״י). לעולם מלא מרמות (ראב״ע). שהיה צד נשים תחת בעליהן כל מ׳ שנה (״כלי יקר״).
20. ״לפני ה״ פירושו כנגד ה׳, שידע את ריבונו והתכוון למרוד בו. נמרוד היה הראשון שהמריד את כל העולם על הקב״ה, והוא היה המלך הראשון שמלך על אנשים (רמב״ן י, ט).

ברם ביום שנפטר אברהם אבינו, הגיע עשו הביתה עייף מן השדה[21] ובגדי נמרוד עליו,[22] לאחר שרצחו נפש.[23] כשראה יעקב את בגדי עשו החמודות, חמד אותם גם כן, ועל כן קנה מעשו את הבכורה.[24] קניית הבכורה מציינת שינוי כיוון בדרכו של יעקב. הוא קרא תיגר על שליטתו המוחלטת והבלעדית של עשו על השדה. כמי שנולד וידו אוחזת בעקב עשו, הוא מנסה מעתה והלאה לעקוב ולעקוף את עשו בתחום השדה והחומר. הוא רוצה להיות מעתה והלאה איש תורה ועבודה.[25] כשהוא ילבש את בגדי עשו החמודות, בעוד מ״ח שנה, ויכריז לפני אביו ״אנכי עשו בכרך״ הוא יעשה זאת מתוך הכרה פנימית עמוקה, שהוא אכן גם עשו איש השדה[26] והברכות מגיעות לו כאיש שדה.

יצחק בירך את יעקב, לא רק משום שהוא סבר שהוא עשו, אלא משום שהוא הריח את ריח בגדיו וחש בהם את ריח השדה אשר בירכו ה׳, דהיינו ריח גן עדן[27]: ״מלמד שנכנס עמו ריח גן עדן״ (רש״י). לא משנה אפוא, אם העומד לפניו הוא יעקב או עשו, העיקר הוא כי ברוך הוא, ומכוחו יחזור השדה הארור למקורו הברוך.

שבעים ושבע שנים,[28] למעלה ממחצית ימיו, היה יעקב איש תם יושב אוהלים. לא נטע כרם, לא בנה בית,לא נשא אשה וגם לא חפר בארות

---

21. רש״י – עייף ברציחה כמה דתימא (ירמיהו ד, לא): ״כי עיפה נפשי להרגים״.
22. הם כתנות העור שעשה הקב״ה לאדם וחוה, והגיעו אל נח, ומנח – לחם, ומחם – לנמרוד, ומנמרוד ליעקב. לדעת חז״ל כוחו וגבורתו ומלכותו של נמרוד מקורם בבגדים אלו. (פרקי דרבי אליעזר כד; בר״ר סה טז; תרגום יונתן כז, טו ועוד)
23. שני גדולי העולם, אברהם ונמרוד, מתו באותו יום, ועתה עומד העולם בפני פרשת דרכים, והיורשים הנראים לעין הם עשו ויעקב.
24. חז״ל מזהים את הבגדים עם הבכורה, ולכן כשיעקב העביר ליוסף את הבכורה, הוא העביר לו את אותן כתנות עור (עיין בר״ר צז; תרגום ירושלמי מט, כב; תורה שלמה שם).
25. מו״ר הרב אביגדר נבנצל העיר ש״עבודה״ בלשון חז״ל היא עבודת המקדש או התפילה, עבודת האדמה וכיוצא בה נקראת ״מלאכה״. כך אנהג מעתה והלאה.
26. כל המהות של עשו הייתה אדרת שער (״כלו כאדרת שער״), וכאשר לבש יעקב את האדרת השעירה של עשו, הוא היה לעשו.
27. כי השדה המצוי איננו שדה מבורך אלא שדה ארור שנאמר: ״ארורה האדמה בעבורך״, ומאז שעשו שלט בשדה, הוא הפך לארור יותר ויותר, כי הוא מלא דמים וזנות, חמס ושוד.
28. ראה פרקי דרבי אליעזר לה. יעקב היה בן ס״ג שנה כשנתברך, ועוד נשתהה י״ד שנה באהלי שם ועבר לפני יציאתו.

כאבותיו. עתה הוא יוצא לדרך חדשה, דרך של תורה ומלאכה. עשרים שנה הוא יבלה בשדה יומם ולילה: ״הייתי ביום אכלני חרב וקרח בלילה״. הוא יבנה בתים (מה שאברהם ויצחק לא עשו, למרות שידעו את מלאכת הבנייה באבן) ישא נשים ויקים משפחה גדולה וענפה. דרך חדשה זו תוביל אותו מן התמות[29] אל השלמות – ״ויבא יעקב שלם עיר שכם״.

השם ישראל מסמל את יעקב השלם[30]. את השילוב של חומר ורוח, יעקב ועשו, תורה ומלאכה, ימין ושמאל.

בית א-ל וירושלים[31]

בית א-ל הוא המרכז החדש של יעקב שמציין את דרכו החדשה. אברהם בא לארץ מאור כשדים דרך חרן[32] וכל מסעותיו היו הנגבה[33] לכיוון ירושלים כפי שכתב רש״י (בראשית יב,ט):

> וכל מסעיו הנגבה ללכת לדרומה של ארץ ישראל, והיא לצד ירושלים שהוא בחלקו של יהודה שנטלו בדרומה של ארץ ישראל להר המוריה, שהיא נחלתו.

הנצי״ב הטעים והעמיק את דברי רש״י בהסבירו מדוע הייתה מגמת פניו של אברהם דרומה דווקא:

> חזר וראה, שנגבה הוא יותר מסוגל לעבודת הקרבנות ומכל שכן לתורה, שהיה אברהם אבינו עמוס בשקידה כמבואר להלן בדברינו, (פסוק יז) וכבר ראה גם משה רבינו שדרום ארץ ישראל מסוגל יותר

---

29. רגילים אנו לומר ׳תם ולא נשלם׳, ללמדך שתום הוא שלמות חלקית חד צדדית, ואילו שלמות היא תום כללי, רב ענפים.
30. אמנם כשסמאל (מלשון שמאל) שרו של עשו, קרא ליעקב בשם ישראל, הוא צלע על ירכו הימנית (על פי הזוהר), אבל כשהגיע לשכם הוא נרפא מצליעתו ונהיה שלם. מעתה השם ישראל מצביע על שלמות ועל שילוב של ימין ושמאל.
31. עיין במאמרי ״בית א-ל – דביר קדשו של יעקב אבינו״ בחוברת ״אתרי סגולה״, הרב ישראל רוזן, ניסן תשנ״ג. וכן בחוברת ״מורשה״ ט תשל״ה בעריכת בן ציון קריגר.
32. לדעת ראב״ע נאמר לו הציווי ללכת לארץ ישראל עוד באור כשדים, ולדעת רש״י ורמב״ן בחרן.
33. הרוצה שיחכים ידרים ושיעשיר יצפין (בבא בתרא כה ע״ב).מכאן שהמגמה של אברהם הייתה רוחנית בעיקרה.

לתורה כמו שכתבתי בספר דברים ג,כד ; לב,כג. וכך ראה אברהם, וכל זה הוא בכלל ׳אל הארץ אשר אראך׳.

העמק דבר שם

אברהם נטש את אור כשדים כי בחל בדרכו של נמרוד שניצל את גבורתו ומלכותו[34] ואת יכולתו החומרית (שליטה מופלאה בחומר ובאבן עד כדי יכולת לבנות עיר ומגדל וראשו בשמים) למרידה בה׳ ולהתעמרות בבני אדם. אברהם שאף להקים בארץ חברה חדשה ששומרת את דרך ה׳, ומושתתת על ערכי רוח, אמונה בה׳, אהבת האדם, חסד, צדקה, משפט, יושר ואמת. הוא התנער מכל תרבות החומר של נמרוד, לא בנה בתים ומגדלים ולא הקים ערים וממלכות. הוא גם לא ישב במקום אחד כנמרוד,[35] מה שמעיד על השתקעות חומרית,[36] אלא היה הולך וקורא.[37]

מסעו האחרון[38] של אברהם היה להר המוריה. שם היה המפגש והדו - שיח האחרון שלו עם ה׳. שם נודעו כל מעלותיו וכוחותיו של אברהם, ושם נקבעה ירושלים למקום השראת השכינה לנצח נצחים.[39] אברהם קבע את ירושלים למרכז האומה וקרא למקום הר ה׳.[40]

---

34. לפי הרמב״ן היה נמרוד המלך הראשון בעולם.
35. ״וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו בה״.
36. ״אין ישיבה בכל מקום כי אם קלקלה״, עיין ספרי סוף בלק, בר״ר לח,ט ושם פד ושמות רבה פד ועוד. וכתוב בעמק הנצי״ב בסוף בלק: ״שבזה הלשון משמע דאחד לא נעדר בלתי כוונה זו אלא בכל מקום ממש מורה לשון ישיבה על קלקלה ואפילו באומות העולם״. הדבר נכון בישיבה בבקעת שנער, ובישיבת יעקב בארץ מגורי אביו, ובישיבת אחי יוסף אחרי מכירתו (״וישבו לאכל לחם״), ובישיבת העם לאכל ולשתות בחטא העגל, ובישיבה בשיטים וכך בכל שאר ״הישיבות״ בתנ״ך.
37. עיין רמב״ם עבודת כוכבים א, ד.
38. ההליכה לקריית ארבע כדי לקבור שם את שרה איננה בבחינת מסע וקריאה בשם ה׳.
39. הרב נבנצל העיר שקדם לאברהם נח שניבא ״וישכן באהלי שם״, כלומר בשלם, עירו של מלכי צדק שהוא שם לפי מסורת חז״ל.
40. בל נשכח שגם יצחק היה שותף סביל לכל העניין. כלומר, גם ליצחק יש קשר אמיץ לאותו המקום. לעומת זאת לא היה ליעקב שום קשר גלוי לירושלים, אלא אם נאמר שחלומו היה בהר המוריה שקפץ לבית א-ל.

יעקב אבינו יצא מבאר שבע[41] חרנה. מגמתו הייתה הפוכה לחלוטין ממגמת אברהם. הוא הלך צפונה[42] לעומת אברהם שהלך ונסע הנגבה.[43] אברהם במסעיו הגיע עד ירושלים, שהייתה כאמור לעיל מטרת מסעו ומשאת נפשו, והוא קבעה כמרכז הדתי–לאומי שלנו. ואילו יעקב הגיע לבית א-ל מצפון לירושלים וקבעה כמרכז הישראלי באמרו: ״מה נורא המקום[44] הזה אין זה כי אם בית א-לוקים וזה שער השמים״. נראה שאברהם קבע את ירושלים כמרכזה של הממלכה הדרומית שהיא ממלכת יהודה,[45] ויעקב קבע את בית א-ל כמרכזה של הממלכה הצפונית שהיא ממלכת ישראל.[46] כאן המקור והיסוד לשתי[47] ממלכות בישראל.[48]

---

41. במסעיו של אברהם דרומה הוא הגיע עד באר שבע, ושם חפר את הבאר האחרונה, וממנה עלה לירושלים. יעקב אבינו יצא מאותה באר שאברהם הכין בעבורו, אך לא לירושלים אלא לחרן, ובדרך קבע את המרכז החדש – בית א-ל.
42. בבחינת הרוצה להעשיר יצפין.
43. הרוצה להחכים ידרים.
44. אמנם רש״י כתב בשם חז״ל שהמקום ההוא היה הר המוריה שקפץ בעבור יעקב לבית א-ל. רצה לומר שהכל יונק ממקום מרכזי אחד שהוא הר המוריה. בכל אופן המרכז הועתק על ידי יעקב צפונה.
45. כפי שכתב הנצ״יב כמה וכמה פעמים, שבני יהודה עסקו בעיקר בתורה ובזה הלכו בעקבות אברהם ויצחק, ובני יוסף הלכו בעקבות יעקב.
46. עצם הרעיון של שני מרכזים ושתי שיטות (או שלוש) בעבודת ה׳ מובא בפירושו של הנצי״ב לתורה, והוא חוזר עליו פעמים רבות. אלא שהכיוון שלו שונה מהכיוון שלנו. לפי דבריו שיטת אברהם הייתה תורה ומלחמה ושיטת יעקב גמילות חסדים ושלום. עיין בדבריו בראשית כח,יט; שם יב יז; שם לז,ג; שם מו, ד; שם מח, טז; שם מט, כא; שמות לא, א; דברים לג, יז; ״הרחב דבר״ סוף ספר בראשית ועוד.
47. ושמא לא צריך שתי ממלכות? האם לא עדיף אב אחד, ממלכה אחת ומרכז אחד בירושלים? כבר השיב על כך המהר״ל (״נצח ישראל״ לג): ״כבר התבאר לך, כי העולם הזה אין ראוי שיהיה העולם אחד, עד זמן המלך המשיח. ואז ׳לא ישא גוי אל גוי חרב׳ ויהיה העולם אחד בלא שום חלוק ופרוד. ומפני כך ישראל אומה יחידה, קודם ביאת המשיח הייתה מחולקת לשתים, שבט יהודה ועשרת השבטים לבד, ומלך לכל אחד ואחד. ואם שראוי לאומה היחידה האחדות ולא החלוק, עם כל זה, מפני שאין העולם הזה מסוגל לאחדות גמור, היה לישראל חלוק המלכות, ולא היה מלך אחד, רק בימי דוד, מפני שדומה מלכותו לזמן מלך המשיח״.
48. וכך כתב הראי״ה קוק על המאפיינים של שתי הממלכות: ״והנה מתחילה הוכנו ב׳ הכוחות הכלליות בשני השבטים שהוכנו למלוך בישראל, אפרים ויהודה, שהוא כלל יוסף ויהודה. וכמו בתחילה מעשי אבות סימן לבנים, יוסף היה המשביר, ששלח אותו אלוקים לפליטה גדולה להחיות עם רב, והחיה את יעקב ובניו בחיי החומר לחם לפי הטף, בעת שג״כ כל הארץ באו למצרים לשבור. והיה נבלע בין האומות,

מה בין בית א-ל לירושלים? ישעיהו הנביא כינה את בית המקדש העתידי כבית א-לקי יעקב:

(ב) וְהָיָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים נָכוֹן יִהְיֶה הַר בֵּית יְקֹוָק בְּרֹאשׁ הֶהָרִים וְנִשָּׂא מִגְּבָעוֹת וְנָהֲרוּ אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם:

(ג) וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לְכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר יְקֹוָק אֶל בית א-לֹהֵי יַעֲקֹב וְיֹרֵנוּ מִדְּרָכָיו וְנֵלְכָה בְּאֹרְחֹתָיו כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וּדְבַר יְקֹוָק מִירוּשָׁלָם:

ישעיהו פרק ב

ודרשו על כך חז״ל במסכת פסחים פח:

ואמר רבי אלעזר: מאי דכתיב (ישעיהו ב): ׳והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה׳ אל בית א-להי יעקב וגו׳. אלהי יעקב ולא אלהי אברהם ויצחק? אלא: לא כאברהם שכתוב בו הר, שנאמר (בראשית כב) ׳אשר יאמר היום בהר ה׳ יראה׳, ולא כיצחק שכתוב בו שדה, שנאמר (בראשית כד) ׳ויצא יצחק לשוח בשדה׳. אלא כיעקב שקראו בית, שנאמר (בראשית כח) ׳ויקרא את שם המקום ההוא בית א-ל׳.

מה בין הר לבית? מדוע כל העמים ינהרו אל הבית של יעקב דווקא? כפי שהסברנו לעיל, אברהם אבינו היה בעיקרו איש רוח. הוא לא בנה בתים ולא ערים ומגדלים. הוא נטש לחלוטין את אבניו של נמרוד ושאף להגיע השמימה על ידי תורה ואמונה. הר הוא מקום גבוה, טבעי, ללא מבנים ומגדלים, זכר למעשה בראשית – הר ה׳. על אברהם יכולים אנו לקרוא את המקרא: ״מי יעלה בהר ה׳ ומי יקום במקום קדשו? נקי כפים ובר לבב אשר לא נשא לשוא נפשי ולא נשבע למרמה״.

לעומת אברהם, חזר יעקב אל תרבות האבן של נמרוד. את המרכז החדש בבית א-ל הוא ייסד באמצעות אבן.[49]

וידע שבעים לשון, שהוא מורה על הצדדים שיש יחש שיווי בין ישראל לעמים כלם״.
(״מאמרי הראי״ה״, המספד בירושלים עמ׳ 94)

49. יעקב ימשיך לעסוק באבנים. הוא יסיר את האבן מעל פי הבאר וישקה את כל העדרים, מה ששאר הרועים לא יכלו לעשות. ובהמשך הוא יקים גלעד של אבנים. בחזרתו לא״י הוא בנה לעצמו בית, לעומת האוהלים של אברהם ויצחק. וכשחזר לבית א-ל להשלים את נדרו, הוא הקים מזבח ומצבת אבנים. ועל קבורת רחל הוא הקים מצבת אבן.

היא הייתה אבן פינה לבית א-לוקים ולשער השמים. בית זה היה בבחינת ״מגדל מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה״. הגויים ינהרו אל בית א-לקי יעקב בגלל השילוב של חומר ורוח. אל ההר בלבד הם לא ינהרו כי תורה ללא חכמה[50] לא תספק אותם.

הבית של יעקב הוא גם שער השמים. מה הכוונה ב״שער שמים״? הסביר הנצי״ב:

> ואם אמר פתח, היה משל שנכנסים בו אנשים המיוחדים לבעלי הבית, מה שאין כן באמרו שער השמים, שהוא פתוח לכל האדם.
>
> העמק דבר בראשית כח,יז

* * *

יעקב תיקן תפילת ערבית בבית –אל

> יעקב תיקן תפילת ערבית שנאמר: ׳ויפגע במקום וילן שם׳, ואין פגיעה אלא תפילה.
>
> ברכות כו ע״ב

בצאת יעקב מבאר שבע–חרנה, הוא עבר סמוך להר ה׳ ולא התעכב שם לא לתפילה ולא לעבודה. ואף הקב״ה לא עיכבו שם והניח לו להמשיך עד חרן כפי שכתב רש״י (בראשית כח,יא):

> ואם תאמר, וכשעבר יעקב על בית המקדש מדוע לא עכבו שם? איהו לא יהיב ליביה[51] להתפלל במקום שהתפללו אבותיו ומן השמים יעכבוהו?! איהו עד חרן אזל,[52] כדאמרינן בפרק גיד הנשה, וקרא מוכיח: ׳וילך חרנה׳. כי מטא (כשהגיע) לחרן אמר: אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו? יהיב דעתיה למיהדר[53] וחזר עד בית א-ל וקפצה לו הדרך.[54]

מדוע יעקב לא עצר בהר ה׳ על מנת להתפלל במקום שהתפללו אבותיו? נראה שהוא חש צורך להתפלל תפילה שונה מתפילת אבותיו, ובמקום

---

50. ״חכמה בגויים – תאמין״.
51. תרגום: הוא לא נתן לבו.
52. תרגום: הוא עד חרן הלך.
53. תרגום: נתן דעתו לחזור.
54. קפיצת הדרך כאן פירושה, שהר המוריה נעקר ממקומו ובא לכאן.

שונה מהמקום שהתפללו בו אבותיו. תפילת יעקב הייתה תפילת ערבית – תפילת לילה,[55] ותפילותיהם של אבותיו היו תפילות שחרית ומנחה – תפילות יום. תפילותיהם של אבותיו היו במסגרת ההליכה לארץ ישראל, ובארץ ישראל, אל המקום אשר ייראה להם ה׳ – זו ירושלים.[56] תפילת יעקב הייתה במסגרת היציאה מארץ ישראל חרנה. לא הרי זו כהרי זו, זו תפילת גלות וזו תפילת גאולה. זו תפילה על תורה ועבודה[57] וזו תפילה על לחם לאכל ובגד ללבוש. זו תפילת הר (״אשר יאמר היום בהר ה׳ יראה״) וזו תפילת בית (״והאבן הזו... יהיה בית א-לוקים״).

קודש הקדשים של יעקב הוא בית א-ל, ולשם הוא מכוון את תפילותיו:

> ילמדנו רבינו, המתפלל היכן הוא צריך שיכוין את לבו? כך שנו רבותינו, המתפלל צריך שיכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים. אמר הקב״ה הכל הולכין ומתאוין לביתי, אין אתה הולך לשם, ״קום עלה בית א-ל״. אמר ר׳ יוסי מיד התחיל נוטל [עצה] את השבטים שיעלו עמו, שנאמר ״ונקומה ונעלה״ (בראשית לה, ג), אמרו לו להיכן? אמר להם למקום שאמר לי יוצרי: ׳קום עלה בית א-ל׳ וגו׳.
>
> מדרש תנחומא פרשת וישלח כא

בית יוסף, ממשיכי דרכו של יעקב בקודש ובחול,[58] אימצו את בית-אל כמרכז דתי לאומי, ובתקופות מסוימות כמרכז מקביל לירושלים. כך היה גם בתחילת תקופת השופטים, כשהם עלו לשם מתוך מגמה להיות אלטרנטיבה למנהיגות של יהודה:[59]

> ויעלו בית יוסף גם הם בית א-ל[60] וה׳ עמם.
>
> שופטים א, כב

---

55. כל תקופת שהותו של יעקב בחרן היא בבחינת לילה אחד ארוך, החל ב׳ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש׳, וכלה ב׳ויזרח לו השמש כאשר עבר את פנואל׳. גם המאבק עם שרו של עשו, שמסמל את מאבקו הארוך של יעקב עם תפקיד השדה בחרן, היה במשך כל הלילה עד עלות השחר.
56. כדברי הנצי״ב שכל זה הוא בכלל ״הארץ אשר אראך״.
57. עבודת קורבנות.
58. בעיקר בחול.
59. כוונתם הייתה גם שבית א-ל תהיה מרכז מקביל לירושלים, וזאת רואים מסמיכות הפסוקים ומן התמונה הכללית שעולה מן הפרק.
60. ללא ספק שלשון זו מזכירה את עלייתו של יעקב לבית א-ל שנעשתה על פי ה׳, וגם עלייה זו מקבלת אישור אלוקי בדיעבד.

וכפי שפירשו חז״ל:

בכל מקום אתה מוצא שני השבטים הללו, יהודה ויוסף, שונאים זה לזה ואנטידקין (מתנגדים) זה לזה. ׳ויאמר ה׳ יהודה יעלה׳[61] ומה כתיב בתריה? ׳ויעלו בית יוסף גם הם׳.[62]

אגדת בראשית סד

וכך היה כשירבעם פילג את הממלכה, והציב שני עגלי זהב אחד בבית א-ל ואחד בדן, כדי להניא את העם מלעלות לירושלים. וכך הוא הסביר את מעשהו:

לפי שאמר להם: זה המקום גם כן נבחר כמו ירושלים. כי יעקב אבינו אמר על המקום הזה: ׳יהיה בית א-לוקים׳.

רד״ק מל״א יב, כט

* * *

ובית–אל יהיה לאון

עליית יעקב לבית א-ל הייתה כרוכה בהכנות רבות ככתוב בתורה:

(ב) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל בֵּיתוֹ וְאֶל כָּל אֲשֶׁר עִמּוֹ הָסִרוּ אֶת אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּתֹכְכֶם וְהִטַּהֲרוּ וְהַחֲלִיפוּ שִׂמְלֹתֵיכֶם:

(ג) וְנָקוּמָה וְנַעֲלֶה בית א-ל וְאֶעֱשֶׂה שָּׁם מִזְבֵּחַ לָאֵל הָעֹנֶה אֹתִי בְּיוֹם צָרָתִי וַיְהִי עִמָּדִי בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הָלָכְתִּי:

(ד) וַיִּתְּנוּ אֶל יַעֲקֹב אֵת כָּל אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּיָדָם וְאֶת הַנְּזָמִים אֲשֶׁר בְּאָזְנֵיהֶם וַיִּטְמֹן אֹתָם יַעֲקֹב תַּחַת הָאֵלָה אֲשֶׁר עִם שְׁכֶם:

בראשית פרק לה

יעקב היה מודע לכך, שבתוך ביתו היו אלוהי נכר שצריך היה להסירם לפני העלייה לבית א-ל. עוד ידע הוא שביתו זקוק לטהרה ולהחלפת שמלות, כי הבגדים שלבשו הם עד כה, לא התאימו לא לעלייה לבית א-ל, ולא לשם החדש שהוא אמור היה לקבל שם.

---

61. זו הייתה תשובת ה׳ לשאלת בני ישראל: ׳מי יעלה לנו אל הכנעני בתחילה להלחם בו?׳

62. בעל ״משך חכמה״ (דברים יב,ח) הגדיל לעשות באמרו, שבעלייתם זו של בית יוסף לבית א-ל, הם לקחו עמם את ארון ה׳ יושב הכרובים, והוא נשאר שם למשך זמן רב. יעוין שם בדבריו החשובים והמיוחדים.

אך המפליא והמפתיע ביותר היה שיעקב לא ביער לחלוטין את אלוהי הנכר שהם מסרו לו, כפי שצריך לעשות בע״ז, אלא רק טמן אותם תחת האלה[63] אשר עם שכם. האם הוא לא חשש שמאן דהוא, ינבור תחת האלה ויוציא לאור את אלוהי הנכר שהוא טמן? והרי הכל יודעים[64] את מקומם המדויק!

הרמב״ן הסביר שהיו אלו אלוהי נכר שנלקחו משכם, שהגויים ביטלום[65] לפני שהגיעו לידי בית יעקב, לכן לא היו טעונים ביעור. אלא שיעקב ציווה להסירם לטהרת הקודש, על מנת שיהיו ראויים לעבוד את השם ולהקריב לפניו קרבן, כאשר ציווה להם, בטבילה ובחילוף הבגדים.

רבנו בחיי כתב שאפשר שהיו אלו ע״ז ממש, שזקוקים היו לביעור או להשלכה לים המלח, אלא שלא היה בידו של יעקב הזמן ללכת עד ים המלח, וגם לא לשרפם, אם מחמת יראת העמים סביב, ואם משום שהזדרז לקיים את צו ה׳ ואת נדרו.[66] ועדיין הלב מהסס ומתקשה במעשהו של יעקב. מדוע הוא לא שרף את הע״ז כיאות, כדי שלא יהיו לפוקה ולמכשול לעתיד לבוא? ואפשר שאין מדובר רק בשלל שכם, אלא גם בתרפים שהובאו מחרן מבית לבן, וכפי שכתוב במדרש שכל טוב (מובא בתורה שלמה):

> ויתנו אל יעקב את כל אלהי הנכר אשר בידם. של עבדים שהסתירו מבית שכם, וגם התרפים שביד רחל:
>
> שכל טוב (בובר) בראשית פרק לה,ב

המלה ״הסרו״, שבה השתמש יעקב בפנייתו אל בני ביתו, כתובה ללא יו״ד, וזה מעלה חשד, שההסרה, או אף הדרישה להסרה, לא הייתה שלמה, כפי שהעירו חז״ל:

> הסרו חסר יוד, רמז שאחר אותם אלהי נכר טעו עשרת השבטים בימי ירבעם בן נבט, יעקב טמן אותם ולבסוף נלקח משם והוא פסל מיכה והוא עגל ירבעם, וזה הסרו חסר יוד רמז על עשרת השבטים.
>
> כתב יד רבנו יואל, מובא בתורה שלמה לה

---

63. עץ שמזכיר אלוהי נכר.
64. לפחות מאז שניתנה תורה לישראל.
65. וכן כתב רבנו בחיי בפירושו הראשון וכן הספורנו.
66. וכן כתב בפירוש ״נחלת יעקב״ על רש״י.

למדנו מדבריהם שלא קל היה לעקור את אלוהי הנכר מבית יעקב, במיוחד אם מדובר בעקירה מן הלב כפי שכותב בעל "כלי יקר":

׳הסרו את אלהי הנכר אשר בתוככם׳ – הוה ליה למימר אשר בידכם? כמו שכתוב ויתנו אל יעקב את כל אלהי הנכר אשר בידם? לפי שכל מעשה קדמה לו המחשבה, והרהור עבירה קודם שיעשה המעשה. ועל כן צוה להם לטהר תחילה חטא ההרהור, ואמר הסרו אלהי הנכר אשר בתוככם ממש...

אמור מעתה: יעקב הצליח רק להטמין את אלהי הנכר ולא לעקרם מן השורש. ולכן הם יצופו ויעלו בצוק העתים. את פירותיהם הבאושים נראה בעיקר בממלכת אפרים מבית רחל, שהחזיקה בתרפים.[67]

על עליית בית יוסף לבית א-ל, בתחילת ספר שופטים, מובאת במדרש תנחומא (כי תשא יד) דרשה שנראית כמדרש פליאה:

אמר רבי יהודה: כתוב ׳ויעלו בית יוסף גם הם בית א-ל וה׳ עמם׳ – הולכים לעבוד ע״ז ואת אומר וה׳ עמם? וכי יש צדקה גדולה מזו? הוי: ׳לך ה׳ הצדקה ולנו בושת הפנים׳.

על פי דרשה זו כתב רש״י שם:

ואף על פי שדמות מיכה עמהם, שהרי מיכה משבט אפרים, נאמר כאן וה׳ עמם, הוא שאמר דניאל: ׳לך ה׳ הצדקה ולנו הבושת הפנים׳.[68]

---

67. מיותר לציין שרחל עצמה לא עבדה את התרפים ולא האמינה בהם, ועיקר כוונתה הייתה לעקור ע״ז מבית אביה.

68. במקומות רבים מצאנו שהנהגה של יוסף גוררת אחריה עבודה זרה. חז״ל נתנו לכך ביטוי מעניין: ״בשעה שבא משה להעלות ארונו של יוסף, כתב ארבעה פתקים של כסף וחרת עליהם דמות ארבעה חיות: דמות אריה, דמות אדם, דמות נשר, דמות שור. השליך דמות אריה - היה נוהם אותו מקום, השליך דמות אדם - נתכנסו עצמות יוסף, השליך דמות נשר – צף ארונו. נשתייר טס אחד דמות שור בידו (׳בכור שורו הדר לו׳), וכשהיה מתעסק עם ארונו של יוסף, נתנו לאישה אחת (שמא אמו של מיכה?) ושכחו. כיון שכינסו את הזהב לעגל, נתנה אותה האישה להם את הפתק והשליכו באש ויצא העגל״ (שה״ש רבה א,יא מהדורת גרינהוט). מעין זה נמצא גם ברש״י לסנהדרין קג ע״ב: ״כשכתב משה את השם והשליכו אל הנילוס להעלות ארונו של יוסף, בא מיכה ונטלו בהיחבא, כשהעביר הקב״ה לישראל עבר מיכה עמהם שבידו השם לעשות העגל״.

ובסוף ספר שופטים (פרק יח) מסופר על בני דן (בנה של בלהה שפחת רחל) שלקחו עמהם את פסל מיכה בדרכם לכיבוש העיר ליש, וגם על כך דרשו חז״ל (מדרש תנחומא שם) דרשה דומה:

> אמר רב יודן: ׳והמה לקחו את אשר עשה מיכה׳ – צלמא. ׳ואת הכהן׳ – כומרא. ׳ויבואו על לישׁ׳ – זו פמיאס. ׳על עם שקט ובוטח׳ – עובדין עבודה זרה וזו מצלחת בידיהן? וכי יש צדקה גדולה מזו? הוי: ׳לך ה׳ הצדקה ולנו בושת הפנים׳.[69]

וירבעם הלך בעקבותיהם של יעקב, בית יוסף, ושבט דן, והציב שני עגלים אחד בבית א-ל ואחד בדן.

מכל האמור למדנו, שיש קשר הדוק בין העלייה לבית א-ל לבין ע״ז. מרכז שמשלב בתוכו חומר עם רוח, אוהלי אברהם ויצחק עם השדה של נמרוד ועשו, טומן בחובו ע״ז. כל זמן שיעקב היה איש תם יושב אוהלים לא הייתה השפעה של תרבות הגויים עליו ועל ביתו. ברם מהרגע שהחליט לצאת מתחום האוהל אל השדה הפתוח, ללבוש את בגדי עשו החמודות ולעסוק בכל הדברים שעשו עסק בהם, הוא נחשף לכל התרבויות הזרות, ובכללן עבודה זרה.[70] הפגיעים ביותר ממהלך זה היו בית יוסף, שלהם העביר יעקב את בגדי עשו החמודות,[71] והם התמחו בתחום החומרי.

כך כתב הראי״ה קוק על התפתחות ע״ז בממלכת אפרים:

> אפרים, שנוסד על ידי ירבעם, שהופקד מתחילה על סבל בית יוסף, מפני כשרונו המעשי, ״וירא שלמה את הנער כי עושה מלאכה הוא ויפקד אותו לכל סבל בית יוסף״ (מל״א, יא), פנה לגמרי מהקדושה העליונה המיוחדת לישראל, ״ואתי השלכת אחרי גוך״ (מל״א יד). ומזה יצא הסילון הממאיר, חטא ע״ז שגרם להתפתחות הנטיה של

---

69. נזכור שדבר זה נרמז (לפי חז״ל) לישראל (יעקב אבינו) בבית א-ל כשנאמר לו: ׳גוי וקהל גויים יהיה ממך׳. ועיין בהערה 6.

70. ויש לבעל דין להקשות: אם כן שיטת יעקב נכשלה ואסור לעם ישראל לכאורה לעסוק גם בתורה וגם במלאכה?! התשובה היא שאין דרך אחרת להגיע אל השלמות. מדרגת ישראל גדולה ממדרגת יעקב, אלא שהיא רצופה קשיים רבים. בלי בית א-לוקי יעקב לא יוכל הר ה׳ למלא את ייעודו האוניוורסלי.

71. עיין הערה 24.

> שווי שיש בישראל לעמים לצד הרע והגרעון, עד מידת ״אפרים בעמים הוא יתבולל, אפרים היה עוגה בלי הפוכה״ (הושע ז).[72]
>
> ״מאמרי ראי״ה״, המספד בירושלים, עמ׳ 95

נחזור אל אליהו בהר הכרמל. אליהו בנה מזבח משתים עשרה אבנים כפי שבנה יעקב בבית א-ל. ברם מזבחו של יעקב, היה למעשה היסוד לפילוג הממלכה, והיסוד לממלכת אפרים, שהיא עתה בבחינת גוי וקהל גויים. כל המשקיף על ממלכה זו נדמה לו שאין שום הבדל בינה לבין שאר אומות העולם. אליהו סבור שממלכה זו מיצתה עד תום את רעיון הפילוג. ההתפתחות החומרית בשומרון הגיעה לשיאה, בית הבעל בשומרון אינו נופל בגודלו וביופיו מכל בית בעל אחר בעולם, ועתה הגיע הזמן לרפא את מזבח ה׳ ההרוס ולשקם את שם ישראל. כשם שהמרכז שקבע יעקב בבית א-ל היה לשעה, ובאחרית הימים יחזור בית א-לקי יעקב לשכון כבוד בראש ההרים בירושלים, כך ממלכה זו היא רק לשעה, והגיע הזמן לחזור לירושלים אל מזבח ה׳ המקורי. לא עוד גוי וקהל גויים, אלא ממלכת כהנים וגוי קדוש.

* * *

חזרה אל שני הפרים

ראינו לעיל ששני הפרים בהר הכרמל מזכירים את שני השעירים של יום הכיפורים שהיו אחד לה׳ ואחד לעזאזל. רבים תמהו על שליחת שעיר לעזאזל בעיצומו של היום הקדוש ביותר. לכאורה יש בזה סממן של ע״ז או לפחות עבודה בשיתוף? ומי הוא אותו עזאזל שאנו שולחים את השעיר אליו?

---

72. עוד כתוב בספר ״שמועות ראי״ה״ לראי״ה קוק עמ׳ פ״ג: ״והנה השבטים שהיו צריכים לקבוע דרך של קדושת ישראל בעולם, וביחוד יהודה ויוסף, היו מחולקים בשיטה. יוסף אמר כי קדושת ישראל היא ללמד תועים בינה, להתערב בגויים וללמדם דרכי ה׳, כדברי הנביא: ׳אפרים בעמים הוא יתבולל׳, להביא קדושה גם לאומות העולם. ואמר ׳שמני אלוקים לאדון לכל מצרים׳, פירוש מעכשיו אלוקים הוא אדון על מצרים. יהודה אמר כי קדושת ישראל צריכה להיות נפרדת מן הגויים, ׳עם לבדד ישכון׳, כי פחד שיתערבו בגויים וילמדו ממעשיהם. וראה כי מאפרים יצא ירבעם שהעמיד עגלים לע״ז כתוצאת ההתבוללות״.

חז״ל זיהו את עזאזל עם סמאל שרו של עשו ולו אנו שולחים דורון – שוחד ביום הכיפורים:

לפיכך היו נותנים לו לסמאל שוחד ביום הכיפורים שלא לבטל את קרבנם[73] שנאמר: ׳גורל אחד לה׳ וגורל אחד לעזאזל׳. גורלו של הקב״ה לקרבן עולה, וגורלו של עזאזל שעיר חטאת וכל עונותיהם של ישראל עליו שנאמר: ׳ונשא השעיר עליו׳.

פרקי דרבי אליעזר מו

וכתב רמב״ן (ויקרא טז,ח) שסמאל ראוי לאותו קרבן, ומן הדין לתת אותו לו, ואין בזה משום ע״ז חלילה:

והנה התורה אסרה לגמרי קבלת אלהותם וכל עבודה להם, אבל צוה הקב״ה ביום הכיפורים שנשלח שעיר במדבר לשר המושל במקומות החורבן, והוא הראוי לו מפני שהוא בעליו ומאצילות כחו יבא חורב ושממון כי הוא העילה לכוכבי החרב והדמים והמלחמות והמריבות והפצעים והמכות והפירוד והחרבן, והכלל נפש לגלגל מאדים, וחלקו מן האומות הוא עשו שהוא עם היורש החרב והמלחמות, ומן הבהמות השעירים והעזים, ובחלקו עוד השדים הנקראים מזיקין בלשון רבותינו, ובלשון הכתוב (להלן יז,ז) שעירים, כי כן יקרא הוא ואומתו שעיר. ואין הכונה בשעיר המשתלח שיהיה קרבן מאתנו אליו חלילה, אבל שתהיה כונתנו לעשות רצון בוראנו שצונו כך.

ועדיין נשאל: מה לנו ולסמאל? הרי חלקו מן האומות הוא עשו ואומתו שעיר, יקריבו הם את קרבנותיו, ואל יהי חלקנו עמהם!

דומה שפתרון סוד זה, הוא בדברי רבותינו בבראשית רבה סה,י:[74]

׳ונשא השעיר עליו׳ (טז,כב), זה עשו שנאמר (בראשית כז,יא): ׳הן עשו אחי איש שעיר׳, ׳את כל עונותם׳, עונות תם שנאמר: ׳ויעקב איש תם׳.

כל עוונותיו של יעקב האיש התם, נובעים מעשו אחיו האיש השעיר. וכי תאמר מה ליעקב ולפשעיו של עשו? והלא יעקב לחוד ועשו לחוד? לא כן!

---

73. ומדוע דוקא ביום הכיפורים? האם בשאר ימות השנה אין חשש של ביטול קרבנם? נראה שבכל השנה משמשים כל חטאינו וכל העיסוקים החומריים המופרזים, במקום קרבן. ברם ביום הכיפורים שאנו כמלאכי השרת (כהמשך הדברים בפרקי דרבי אליעזר) טהורים וצחים כשלג ללא אכילה ושתייה, יש חשש מביטול קרבנם.

74. רמב״ן הביאם בראשית דבריו שם.

יעקב הוא אכן עשו, שהרי הוא לבש את בגדי עשו השעירים והודיע ליצחק אביו, שהוא עשו האיש השעיר. וכבר הסברנו לעיל שיעקב התכוון לדבריו במלוא הרצינות, כי הוא נטל על עצמו את תפקיד עשו ונעשה לאיש שדה. וכיוון שכך הוא, הרי הוא מחויב לשרו של עשו, כפי שעשו היה מחויב לו. כמובן שאין זו עבודה בשיתוף, כי ״אין הכוונה בשעיר המשתלח שיהיה קרבן מאתנו אליו חלילה, אבל שתהיה כונתינו לעשות רצון בוראינו שצונו כך״.

עבודת ה׳ בשני היצרים, שילוב של חומר ורוח, תורה ומלאכה, אוהל ושדה, - כל זה הוא רצון בוראנו, גם אם כתוצאה מכך יחדרו חלילה אלוהי נכר לנחלת יעקב.[75]

גם עבודת הבעלים בתקופת אחאב נבעה מדרך זו. כשם שעבודת ה׳ ביום הכיפורים הייתה על ידי שני שעירים, כך גם העבודה בהר הכרמל הייתה על ידי שני פרים, וכשם ששם שמים התקדש על ידי הפר לה׳, כך הוא התקדש על ידי הפר לעזאזל.[76]

---

75. הערת הרב נבנצל: התביעה מאתנו היא, שנהיה כל כך דבוקים בשדהו של יצחק למעלה, עד ששדהו של עשו למטה לא ישפיע עלינו כלל.

76. וראה עוד דברים גדולים ונשגבים בעניין זה, בספר ״דובר צדק״ לרבי צדוק הכהן מלובלין עמ׳ 97-100.

יז. ואני עבדך ובדברך עשיתי

שנים עשר כדי מים

אליהו עשה תעלה סביב המזבח בשטח של כבית סאתיים, דהיינו מאה אמה על חמישים אמה כחצר המשכן (רש״י, רד״ק, רלב״ג).[1] ללא ספק שמדובר במשטח גדול מאוד, שכדי למלאו במים, היה צורך בהרבה מאוד מים. כל זה עשה אליהו להגדיל את הנס ולהסיר ספקות וחשדות. הוא השתמש בארבעה כדי מים, שלוש פעמים, בסך הכל שנים עשר כדי מים, כמספר האבנים ששימשו לבניין המזבח. ולמה דווקא בזה האופן? הסביר רד״ק:

> וצוה לתת שנים עשר כדי מים...כטעם שנים עשר אבנים למספר שבטי בני ישראל. ומה שלא צוה לתתם בפעם אחת, שנים עשר כדי מים, אלא בשלשה פעמים? כנגד האבות שהם שלשה,[2] שהתפלל לאל ואמר אלהי אברהם יצחק וישראל.[3]

אשר יצק מים על ידי אליהו

מי יצקו את המים סביב המזבח? נראה שעשו זאת אנשים מן העם שאליהו קרא להם לגשת אליו. אולם חז״ל הבחינו במבטם העמוק,

---

1. חז״ל (פסיקתא רבתי ד, ב) הקבילו את תעלת אליהו לחצר המשכן: ״משה עשה משכן בתוך בית סאתיים זרע, ואליהו עשה דכסומני (שביל) בתוך בית סאתיים זרע״. מכאן שאליהו רצה לדחוק את המזבח החיצון שבהר הכרמל, לפחות באופן סמלי, לתוך תחום המשכן והקדושה. ״כלי יקר״ הסביר השוואה זו בדרך אחרת: ״שכמו שהמשכן בא לכפר על עוון העגל, כן עשיית זאת התעלה כבית סאתיים זרע כדי שיכירו ישראל בכוח האלוקי בלחוך המים אשר בתעלה הזאת ויאמינו בה׳ ויכפר להם על מעשה הבעל והאשרה. גם שם נאמר שמשה כשבנה את המזבח בנה אותו שתים עשרה אבנים למספר בני ישראל, וכן אליהו בנה את האבנים מזבח בשם ה״
2. אמור מעתה, שארבעה כדי המים היו כנגד ארבע האמהות.
3. גם כשאליהו החייה את בן האלמנה הוא התמודד עליו שלוש פעמים. והסביר ה״כלי יקר״ שם שזה היה כנגד שלושת האבות, כדי למשוך עליו חיים, מן החסד של אברהם, והגבורה של יצחק ותפארת האמת של יעקב. ואפשר שאליהו הרבה להשתמש בזכות אבות, כי הוא חש שזכות זו הולכת ואוזלת, כפי שאמר רבי יהושע בן לוי במסכת שבת נה ע״א.

שהיוצק היה אלישע בן שפט:

> אמר להם לתלמידיו, מלאו ארבעה כדים של מים וצוקו על העולה ועל העצים ויאמר שנו וישנו... וכי עלתה על דעתך שמשנים עשר כדים של מים נתמלא כל המקום כלו מים? אלא אמר להם לתלמידיו, מי שיש לו מים בכדו יביא ויצוק על ידי, אמר לו אלישע, אני יש לי מים בכדי, אמר לו, בוא וצוק על ידי, ובא וצק על ידו, ויצאו מהן עשרה מעיינות עד שנתמלא כל המקום מים,[4] שנאמר (מל״ב ג,יא): 'ויאמר פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו'.
>
> תנא דבי אליהו רבה יז[5]

דומה שלא סתם דרש יפה לפנינו, אלא חדירה אמיתית לעומקו של מקרא. נזכור את הרקע לפסוק זה: צבאות ישראל, יהודה ואדום, נקלעו למצוקה קשה מאוד של מים, ושלושת המלכים חיפשו נביא שיושיעם. אחד מעבדי מלך ישראל אמר להם שנמצא במחנה הנביא אלישע, 'אשר יצק מים על ידי אליהו' ביטוי זה ״אשר יצק מים״, במשמעות של משרת, הוא יחידאי בתנ״ך. לפיכך, נראה לפרשו כפשוטו, שעבד זה אמר לשלושת המלכים שחיפשו מים לצבאם, שפה נמצא אלישע הנביא שיכול לפתור להם את בעיית המים כי הוא יצק מים (יש מאין) על ידי אליהו בהר הכרמל ככתוב: ״ויאמר מלאו ארבעה כדים מים, **ויצקו** על העלה ועל העצים, ויאמר שנו וישנו ויאמר שלשו וישלשו״.[6] כך אכן הסביר רש״י את דבריו של האיש:

> אשר יצק מים על ידי אליהו בהר הכרמל, וביציקתו נעשו אצבעותיו כמעינות מים עד שנתמלאה התעלה, וראוי הוא ליעשות לנו נס על ידו במים.

* * *

ואני עבדך, ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה

ואז בעלות המנחה ניגש אליהו ואמר:

---

4. כי זאת לדעת, ששנים עשר כדי מים לא יכלו בשום פנים ואופן למלא תעלה של בית סאתיים, ועוד שמקורות המים כבר יבשו לפני שנה ואם כן מנין המים?
5. וכן פירש רש״י על דרך הפשט. ורד״ק הביאו בתור דרש.
6. לפי זה האמור ״שנו ושלשו״ אינו מוסב על יציקת המים אלא על מילוי הכדים.

יְהוָה אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל הַיּוֹם יִוָּדַע כִּי-אַתָּה אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל וַאֲנִי עַבְדֶּךָ וּבִדְבָרְךָ עָשִׂיתִי אֵת כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה׃

נשים לב שאליהו אינו משתמש בשם יעקב אלא בשם ישראל, לפי מה שכתבנו לעיל, שכל מה שמתרחש כאן ועכשיו, נובע מן השם ישראל.

אליהו בקש שהיום ייוודעו שלושה דברים, והם׃ א. כי ה׳ הוא האלוקים. ב. שהוא (אליהו) עבדו. ג. שכל מעשיו היו בדבר ה׳.

האם כל שלושת בקשותיו נתמלאו? דומני שעל שני הדברים האחרונים הוא לא נענה, כפי שנראה בהמשך.

אליהו ביקש לעצמו מעמד דומה למעמדו של משה רבנו בקריעת ים סוף, כפי שנאמר שם׃ ״ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו״. בני ישראל הגיעו לאמונה בה׳ ובמשה עבדו בבת אחת, כמעט ששיתפו שם שמים ודבר אחר,[7] ומעין זה ביקש גם אליהו הנביא. נזכור עוד, שעברה שנה תמימה עד שאישה האלמנה ידעה בוודאות שאליהו הוא איש אלוקים ודבר ה׳ בפיו אמת, וכאן רצה אליהו להשיג יעד זה בבת אחת.

ואשר לבקשתו השלישית. האומנם כל מעשי אליהו עד כה נעשו בדבר ה׳? או שמא רצה הוא אישור למפרע על כל מעשיו? כבר עסקנו בעניין זה בספרנו בפרק ״יוצאין למלחמה ונוצחין״ ועתה נרחיב קצת בעניין.

איתא בתלמוד הירושלמי (תענית פ״ב ה״ד)[8]׃

> כתיב׃ ׳ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא ויאמר יי׳ אלהי אברהם יצחק וישראל היום יוודע וגו׳, ואליהו מקריב בשעת איסור הבמות? אמר רבי שמליי׃ דיבורא אמר ליה, ׳ובדברך עשיתי׳ – ובדיבורך עשיתי. ׳ענני יי׳ ענני׳ – ענני בזכותי ענני בזכות תלמידי.[9]

---

7. לפי הגמרא בסוכה מה, ב מי שעושה כזאת נעקר מן העולם.
8. וכן בירושלמי מגילה ה, יא; ויק״ר כב, ו; פסיקתא רבתי כה, ג; ילק״ש ח״א תקעט; קה״ר ג, יז; שוחר טוב תהילים כז.
9. ובמדרש במדבר רבה יד, ה מובאים הדברים באופן שונה׃ ״שלא יבוא אדם ויהרהר אחר אליהו שמגלעד שהקריב באיסור במה ובנה מזבח בהר הכרמל והקריב עליו קרבן ובית המקדש היה קיים והתורה אסרה עליו שנא׳ (דברים יב)׃ ׳השמר לך פן תעלה עולותיך וגו׳ כי אם אל המקום׳ וגו׳, אמר הקב״ה אני הוא שאמרתי לו שיעשה כך, שנאמר (מלכים א, יח)׃ ׳ובדברך עשיתי׳, הוי ׳לי גלעד׳״. וקרוב לזה הלשון גם בתנחומא נשא כח.

מלשון הירושלמי נראה פשוט שכל מעשיו של אליהו בהר הכרמל היו על פי דיבורו של הקב״ה. כך הבינוהו המפרשים[10] וכך היא שיטתו של הרמב״ם:

> וכן למדנו מחכמים ראשונים מפי השמועה, בכל אם יאמר לך הנביא עבור על דברי תורה, כאליהו בהר הכרמל, שמע לו חוץ מעבודת כוכבים, והוא שיהיה הדבר לפי שעה, כגון אליהו בהר הכרמל שהקריב עולה בחוץ וירושלים נבחרת לכך, והמקריב בחוץ חייב כרת, ומפני שהוא נביא, מצוה לשמוע לו וגם בזה נאמר ״אליו תשמעון״. ואילו שאלו את אליהו ואמרו לו היאך נעקור מ״ש בתורה ״פן תעלה עולותיך בכל מקום״, היה אומר לא נאמר אלא המקריב בחוץ לעולם חייב כרת כמו שצוה משה, אבל אני אקריב היום בחוץ, **בדבר ה׳**, כדי להכחיש נביאי הבעל...
>
> הלכות יסודי התורה ט, ג

ואם תאמר: אם הכל היה על פי ה׳, מדוע נזקק אליהו לכל כך הרבה תפילות ותחנונים? כבר הבאנו לעיל את תשובת רד״ק (יח, כא):

> ויש לפרש כי הצריכו הקל לתפילה אף על פי שאמר לו, כמו שאמר לו הקל ׳ואתנה מטר׳ ואף על פי כן הוצרך להתפלל, והטעם, כדי שישראל ידעו כי נביא אמת הוא, והקל שומע תפילתו.[11] ואם היה בא שלא בתפלתו היו אומרים מקרה הוא, ובדבר האש היו אומרים על ידי כשפים הוא עושה.[12]

ברם יש שפירשו את דברי הירושלמי בדרך שונה, ומדבריהם עולה שלא היה ציווי מפורש לאליהו, אלא הוא הסתמך על מה שנאמר ליעקב אבינו בבית א-ל. כך פירשו בעלי התוס׳ (בתירוצם השני) במסכת סנהדרין פט ע״ב:

---

10. ״מראה פנים״ על אתר, ״עץ יוסף״ על ויק״ר ועוד.
11. כפי שאכן אליהו הציע לנביאי הבעל (יח, כד): ״וקראתם בשם אלהיכם ואני אקרא בשם ה׳ ״. (הערת הגב׳ רחל סליג).
12. וב״עץ יוסף״ על ויק״ר כב, ו כתב: ״רבים מקשים אם מאת ה׳ נהיה הדבר, למה הוצרך אליהו לבוא בתפילה ובתחנונים שיענהו ה׳? וי״ל שכך היה הדיבור מהקב״ה שיתפלל לפניו על הדבר כי הקב״ה מתאווה לתפילתן של צדיקים. וגם שיראה כבודו שנעתר ה׳ תכף לתפילתו״. ובפירושו על מדרש תנחומא (נשא כח) הוסיף: ״גם היה צורך להסב לבם שלא יאמרו מעשה כשפים הם כמו שכתוב בפרק קמא דברכות״.

ועוד י״ל: דהא דקאמר אליהו 'ובדברך עשיתי' לא שאמר לו הקב״ה, אלא מקרא היה דורש, דכתיב: 'גוי וקהל גוים יהיה ממך', ואמרינן עתידין בניך לעשות כמעשה נכרים, פירוש לשחוט בחוץ ואני מסכים על ידו, ולפי שהיה נביא מוחזק סמכו עליו, שעליו נאמר מקרא זה.

לפי האמור, פירש בפירוש ״קרבן העדה״ על הירושלמי, את דברי הירושלמי והוסיף וכתב:

והתפלל אליהו, שאם הוא טועה בדבר זה, דלא כיוון הכתוב (״גוי וקהל גויים יהיה ממך״) על מעשה זה שעושה הוא עכשיו, שיכפר לו השם.

גם מדברי חז״ל כפי שמובאים בילקוט שמעוני (ח״ב תשעט) עולה שאליהו לא עשה את הדברים על פי צו מפורש:

דבר אחר 'לי גלעד' – אם יאמר לך אדם, למה בנה אליהו בהר הכרמל מזבח והקריב עליו, ובית המקדש קיים באותה שעה? אמור לו: מה שעשה – לשמו של הקב״ה עשה שנאמר: 'ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה'.[13]

וכן פירש אברבנאל על סמך מדרש תנחומא:

ואמרו 'ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה', אין פירושו שעשה זה בצווי אלקי, כי אם שעשאו על דבר כבוד שמו ובעבור תורתו שהיה דברו, וכן אמרו בתנחומא (נשא כח) שאליהו מה שעשה – לשמו של הקב״ה עשה, שנאמר: 'ובדברך עשיתי'.[14] ולכן היה ראוי שיענהו ה' לשידעו העם שהוא אלוקים באמת... והנה נצטרך אליהו להתפלל ולפצור הרבה בתפלה ובתחנונים על הורדת האש, לפי שאליהו עשה הבחינה הזאת מעצמו בלי צווי אלוקי... ומפני שלא באהו צווי עליו היה אסור מן התורה להקריב בבמות, לכן חשש אליהו אולי לא ימלא השם יתברך בידו, ולזה הפציר בתפלה לשם יתברך שיענהו בהורדת האש מן השמים.

---

13. בעלי התוס' בסנהדרין פט ע״ב הקשו: כיצד אפשר ללמוד מאליהו, שיש בכוח חכמים לעקור דברי תורה לצורך שעה, הרי אליהו עשה זאת על פי דבר ה'? ולאור דברי הילק״ש האלו, מעשי אליהו אכן לא היו בדבר ה'. וכן הוא בילק״ש ח״ב רטו.
14. וכן כתב ה״כלי יקר״ בשם התנחומא, והסביר שמה שכתוב ״ובדברך״, פירושו ובעבור דברך, כלומר בעבור כבוד שמך עשיתי את כל הדברים האלה.

גם שאר המפרשים על אתר, התלבטו מאוד בשאלה אם המבחן היה פרי יוזמה אישית של אליהו או ציווי אלוקי. רד"ק הביא את שתי האפשרויות, אך בסופו של דבר העדיף את האפשרות הראשונה:

> ומה שאמר 'ובדברך עשיתי', כלומר אם תעננו ידעו העם הזה כי לא מלבי אני עושה מה שאני עושה אלא בדברך ובמצותך, שאני אומר ואתה מקיים. או אפשר, שהאל אמר לו אף על פי שהכתוב לא ספר וזהו שאמר 'ובדבריך עשיתי'. אבל הראשון קרוב, שאם האל אמר לו למה היה צריך לתפילה?

רד"ק מלכים א יח, כא

רלב"ג (פסוק לב) התלבט ולא הכריע לכאן או לכאן:

> והנה עשה זה אליהו מעצמו, לבטחו שהש"י יעשה המופת על ידו, כמו שעשה מבן הצרפית כאמרו 'מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים'. או אולי צוהו השם יתי' על זה להסיר ישראל מהחטא הגדול אשר היו בו.

ובהמשך דבריו (פסוק לו) שוב הביא את שתי האפשרויות:

> 'ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה' – ר"ל בשליחותך ובמצותך, כי ידמה שצוהו על זה כמו שזכרנו. ואע"פ שנניח[15] שלא צוהו על זה, הנה יתכן שיאמר כי בדברו עשה זה, מפני שאמר לו שיראה אל אחאב ויתן מטר על פני האדמה, והיה בלתי נכון שיתן מטר על פני האדמה בעודם מחזיקים ברשעתם, כי אז יסור מעצירת המטר התועלת אשר בעבורו היה, והוא כדי שישובו מדרכם הרעה. אבל אם היה הענין כן, יאמרו כי מקרה היה זה לא בסבת חטאם, הנה מן ההכרח היה שיעשה תחלה מה שיהיה סבה להחזירם למוטב לפי מה שאפשר, ואז יכירו כי עונותיהם הטו דבר עצירת הגשמים.

גם בעל המצודות (פסוק לו) סבור שזו הייתה יוזמה של אליהו, והוא הסביר את דברי אליהו על פי התנחומא:

> ובדברך וכו' – ר"ל מהראוי שתעשה לי הנס הזה, כי הלא כל הדברים האלה שעשיתי להגדיל הנס, הלא כל מחשבותי בעבור ישמרו דברך ולא למעני עשיתים.[16]

---

15. רצה לומר: אפילו אם ננית.
16. לעומת זאת סבורים אלשיך והמלבי"ם שאליהו פעל מכוח ציווי אלוקי.

והנה אחרי שאליהו ביקש שלשה דברים,[17] כפי שכתבנו לעיל, הוא פונה שוב אל ה׳ ואומר:

> ענני ה׳ ענני, וידעו העם הזה כי אתה ה׳ האלוקים, ואתה הסבת את לבם אחרנית.

האם השתנה משהו בפנייה השנייה? כפי שאנו רואים, הוא חזר על בקשתו הראשונה, אך השמיט את שתי הבקשות האחרות, ובמקומן באה בקשה אחרת שבמבט ראשון נראית תמוהה ביותר. מדוע השמיט אליהו את שתי הבקשות האחרות? נראה לומר, שאליהו חש שהוא לא נענה עליהן.[18] הקב״ה סירב להוכיח קבל עם ועדה שאליהו הוא עבדו, כמו שהיה משה רבנו, ושכל מעשיו עד כה היו בדברו. כי לאמתו של דבר, מעשיו לא היו על פי ה׳, ולא ברצון ה׳. הרעב לא היה ברצון ה׳, ועיכוב הגשמים, אחרי שנאמר לו: ״לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה״, גם הוא לא היה ברצון ה׳.[19]

כי זאת עלינו לדעת, עשיית נסים ונפלאות בלבד, אינה מקנה לעושיהם מעמד של עבד ה׳, ואינה גורמת להאמין בהם אמונה שלמה, ולראיה האישה האלמנה שלא הכירה באליהו כאיש האלוהים, ולא האמינה בדבריו, במשך שנה תמימה, למרות הנס הנפלא שהתרחש בביתה מכוח אליהו, מדי יום ביומו.

עם ישראל יכיר באליהו כעבדו של ה׳, אם יוריד להם מים מן השמים ולא אש. על האש הזו יאמר לאליהו בהר חורב: ״לא באש ה״, לדעת אברבנאל:

> ואחר הרעש זכר האש, והוא האש אשר הורידו בהר הכרמל על הבמה אשר בנה שמה, ואמר לא באש ה׳, לפי שלא עשה אותו הנסיון במצוות השם ובדברו.

---

17. א. היום יודע כי אתה אלוקים בישראל. ב. ואני עבדך. ג. ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה.

18. חז״ל (שמות רבה מד, א) סבורים שאליהו הפציר הרבה מאוד בתפילות עד שנענה. ועוד אמרו (תענית טו ע״א, יז ע״א) ׳שענני׳ הוא גם לשון צעקה, כך שאליהו גם זעק וצעק להי עד שנענה.

19. לפי השיטה, שהמבחן בהר הכרמל היה יזום על ידי אליהו וגרם למעשה לעיכוב הגשמים.

ישראל רוצים נביא שמכלכל חיים בחסד, מחיה מתים ברחמים רבים, סומך נופלים ורופא חולים. נביא אוהב ומבין, מאזין ומקשיב,חנון ורחום. נביא שמוכן למסור נפשו גם בעבור עמו ונחלתו ולא רק בעבור אלוקיו.

היום יוודע שיש אלוקים בישראל, אבל לא יוודע שאליהו הוא עבדו כמו משה רבנו, שכל מעשיו נעשו בדברו. ואכן, כל מה שאמרו ישראל בנפול האש היה: "ה' הוא האלוקים, ה' הוא האלוקים", ותו לא.

יח. ואתה הסבת את לבם אחרנית

בקשה תמוהה מאוד בפי אליהו. הוא רוצה שה׳ יוריד אש מהשמים כדי שהעם ידע שהקב״ה בכבודו ובעצמו, הסב את לבם אחורנית. דהיינו, לא העם אשם בפשעיו, אלא כביכול הקב״ה, וכפי שכתב רש״י:

> נתת להם מקום לסור מאחריך, ובידך היה להכין לבבם אליך.

האם אליהו כופר במציאות של בחירה חופשית? ומדוע יעשה ה׳ כך לבניו? ומדוע ייתן ה׳ את כבודו לאחרים ואת כיסאו לזרים? וכבר תמה מאוד רד״ק על דברים אלו:

> ואין ראוי לסמוך על זה הפירוש.[1] כי הבחירה נתנה לבני אדם, כמו שכתוב: ׳הנה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב את המות ואת הרע׳, והאדם יבחר במה שירצה; ורבותינו ז״ל אמרו גם כן ׳הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים׳.

ננסה בהמשך להסביר את שיטת רש״י שמבוססת על חז״ל, ובינתיים נביא את הסבריהם של שאר המפרשים.

רלב״ג הסביר שה׳ גרם להם בעקיפין ללכת אחרי הבעלים, בהשפיעו עליהם כל טוב, והם חשבו שהכל בא להם מן הבעל:

> וידעו העם הזה כי אתה ה׳ הוא האלוהים – יכירו בזה כי אתה ה׳ הוא האלוהים לבד. ומה שנראה להם לפעמים שיענם הבעל בבוא בקשתם, הנה זה לא היה מהבעל. אבל אותן הפעולות באו מאתך, וכאילו הסיבות את לבם אחורנית, בהשפע אותם הפעולות מאתך, כי הם חשבו שיהיה בסבת הבעל. והמשל הנה הייתה אמונתם כי בעבדם הבעל תיתן הארץ יבולה, הנה בתת הארץ יבולה, שהיה מגיע מהש״י, התחזקו להאמין בבעל לחשבם כי מאתו נהיה זה.
>
> רלב״ג מל״א יח, לז

מעין זה פירש רד״ק:

> ויש לומר אם תעננו ידעו כי אתה האלוהים לבדך, ואתה שלא הראית להם עד עתה מופת גלוי שיכירו כי אתה אלוהים, ידמה שאתה הסיבות את לבם אחורנית.

---

1. וכן כתב ר׳ יוסף קרא.

הרמב״ם הביא מכאן סיוע לחידושו הגדול בתורת הגמול, שלעתים הקב״ה מונע את התשובה מחוטאים שמרבים לפשוע ללא תקנה. וכן עשה לישראל בתקופת אליהו, שמנע מהם התשובה והסב לבם אחורנית:

> ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים, עד שיתן הדין לפני דיין האמת, שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו, שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו כדי שימות ויאבד בחטאו שיעשה... וכן ישראל בימי אליהו לפי שהרבו לפשוע, מנע מאותן המרבים לפשוע תשובה, שנאמר ׳ואתה הסבות את לבם אחורנית׳, כלומר מנעת מהן התשובה.
>
> רמב״ם הלכות תשובה ו, ג

ואפשר לפרש עוד, שאליהו ביקש מה׳ שיענהו, ועל ידי כך יסב את לבם אחורנית מעבודת הבעל, או יסב את לבם, שהיה עד עכשיו אחורנית, אל ה׳, וכפי שכתב רבנו סעדיה גאון (הובאו דבריו ברד״ק)

> פירש הגאון רב סעדיה, לבם שהיה אחורנית, תסב אותו אליך עתה אם תעננו.[2] ויש מפרשים לבם אחורנית מאמונת הבעל וידעו כי שקר נסכם.[3]

אליה הטיח דברים כלפי מעלה והקב"ה הודה לו

כבר ראינו לעיל שרש״י פירש את דברי אליהו כפשוטם, שהקב״ה גרם להם לסור מאחריו, בעוד שיכול היה להכין לבבם אליו. עוד כתב רש״י בשם חז״ל (מדרש אגדה) שאליהו נקט לשון של איום כלפי שמים, באמרו שאם לא ייענה הוא יטיח דברי כפירה כלפי מעלה:

> ומדרש אגדה, אם לא תעננו אף אני אהיה כופר ואומר: ׳אתה הסבות את לבם׳, וכן אמר משה (במדבר יז, כט): ׳אם כמות כל האדם ימותון אלה׳, אף אני אהיה כופר ואומר: ׳לא ה׳ שלחני לדבר את התורה והמצות׳, וכך אמר מיכיהו (מלכים א ב, כז) ׳אם שוב תשוב בשלום לא דבר ה׳ בי׳.

---

2. וכן כתב בעל המצודות: ״עבר במקום עתיד, ורצה לומר בהנס הזה תסבב אליך את לבם, אשר היה עד הנה אחורנית להפנות ממך״.
3. וכן פירש אברבנאל.

והדברים תמוהים כפי שתמה עליהם רד"ק לעיל. זאת ועוד, על סמך מה הוא אמר דברים חסרי שחר? הרי גם כופר צריך לומר דברים הגיוניים שיש להם אחיזה במציאות, כל שכן "כופר" בדמותו של אליהו הנביא? ותמיהתנו גוברת ומתעצמת בעקבות דברי חז"ל שהקב"ה הסכים עם דברי אליהו והודה לדבריו:

> ואמר רבי אלעזר: אליהו הטיח דברים כלפי מעלה, שנאמר: 'ואתה הסבת את לבם אחרנית'. אמר רבי שמואל בר רבי יצחק: מנין שחזר הקדוש ברוך הוא והודה לו לאליהו? שנאמר (מיכה ד, ז): 'ואשר הרעתי'.[4] (הפסוק במלואו: בַּיּוֹם הַהוּא נְאֻם ה' אֹסְפָה הַצֹּלֵעָה וְהַנִּדָּחָה אֲקַבְּצָה וַאֲשֶׁר הֲרֵעֹתִי)
>
> ברכות לא ע"ב

ועוד שם בגמרא (לב ע"א) שבזכות זאת יש תקומה והצלה לישראל:

> אמר רבי חמא בר חנינא: אלמלא שלש מקראות הללו נחמוטטו רגליהם של שונאי ישראל. חד דכתיב (מיכה ו): 'ואשר הרעתי', וחד דכתיב (ירמיהו יח): 'הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל'[5] וחד דכתיב (יחזקאל לז): 'והסירותי את לב האבן מבשרכם'.

הוא אשר אמר הפייטן: "אמנם כן, יצר סוכן בנו, בך להצדק,[6] רב צדק, וענו סלחתי" (מתוך תפילת ליל יום הכיפורים).

---

4. רש"י שם הסביר שהקב"ה גרם לנו, בכך שברא לנו יצר הרע.
5. והסביר שם רש"י, שכיוון שמקראות הללו מעידין שיש ביד הקב"ה לתקן יצרנו, ולהסיר יצר הרע ממנו, על כן יש לנו פתחון פה שהוא גרם לנו, שברא בנו יצר הרע. ועדיין הדברים קשים, כי הוא גם ברא לנו יצר טוב, ועלינו להתגבר על היצר הרע, ולעשות הטוב והישר בעיני ה'. גם קין הצדיק את רציחת הבל בטענה דומה (תנחומא בראשית ט): "אף קין כך אמר: אני הרגתי אותו, שבראת בי יצר הרע. אתה שומר הכל ולי הנחת אותו להרגו? אתה הוא שהרגת אותו, שאילו קיבלת קרבני כמותו, לא הייתי מתקנא בו".
6. ופירש הרוו"ה: "כלומר אחרי שיצר לב האדם רע מנעוריו, והחטא כרוך בעקבו מיום הולדו, לכן בך הדבר תלוי להצדיק אותנו."
   ורבי צדוק הכהן מלובלין כתב בספר "פוקד עקרים" (עמ' 24): "ועל זה נאמר: 'ואשר הרעותי', שהשם יתברך הוא הגורם לזה בבריאת היצר הרע, ועל זה אמר אליהו להמליץ בעד ישראל, בטענה: 'ואתה הסבת את לבם אחורנית', היינו בהחזרת הפנים והפיכת עורף, שמזה נמשך קלקול הברית בלב חומד, והתחלת ההסבה הוא מהשם יתברך בבריאת היצר". ובספרו "תקנת השבין" (עמ' 79) כתב: "ועל ידי זה מצא (אליהו) מקום לטעון גם בעד ישראל 'ואתה הסבת את לבם אחורנית', שגם

ה"כלי יקר" ניסה להסביר, שאליהו הטיח כלפי שמיא, כנגד העוצמה וכוח המשיכה הרב שהקב"ה העניק לעבודה זרה בימים ההם, עד שהיה קשה מאד לעמוד בפניה:

> אבל אפשר שהסיבות לבם אחורנית, במה שנתת כח בעבודת אלילים להטעות את בני האדם, ובפרט בישראל, שנתת כח גדול ביצר הרע של ע"א להטעותם, כמו שאמרו ז"ל כי הגדיל לעשות בישראל יותר מכלם. וזה שאמר 'ואתה הסבות את לבם אחורנית', את – לרבות הכח שנתת בו ביצר הרע, כח להטעות בעבודת אלילים...ועל כך חזר הקב"ה והודה לאליהו, דהיינו על שנתן כח ביצר הרע לרמות את בני האדם, אבל לא שסילק הבחירה.

אפשר להביא סיוע לדבריו מתשובת מנשה המלך לרב אשי:

> אמר ליה (רב אשי למנשה המלך): מאחר דחכמיתו כלי האי, מאי טעמא קא פלחיתו לעבודה זרה? אמר ליה: אי הות התם – הות נקיטנא בשיפולי גלימא ורהטת אבתראי. למחר אמר להו לרבנן: נפתח ברבוותא. (תרגום: אמר לו: מאחר שאתה חכם כל כך, מדוע עבדת ע"ז? אמר לו (מנשה): אילו היית שם היית תופס בשולי גלימתך ורץ אחריה).
>
> סנהדרין קב ע"ב

ועדיין יש לבעל דין לטעון, וכי הקב"ה נתן לע"ז את כוחה? האם לא בני האדם עשאוה עטרה לראשם? האין הקב"ה רוצה שכל האלילים כליל יחלופו, והוא יהיה למלך על כל הארץ?

על כן נראה להסביר לפי דברינו לעיל. שורש ממלכת ישראל בתקופת אליהו, על יתרונותיה וחסרונותיה, נעוץ במרכז שהקים יעקב בבית א-ל. הקב"ה אישר את דרכו של יעקב ונתן לו את ברכת הדרך, כבר בתחילה בבית א-ל, וחזר ואישר את דרכו לבסוף בחזרו לשם, כשהחליף את שמו לישראל, ובירכו בברכת 'גוי וקהל גויים יהיה ממך'.[7] המצב העגום היום הוא תוצאה ישירה של דרך זו שקיבלה אישור של מעלה. ואם כן, יכול

חטאם (כמו חטאו של אליהו שהקריב בבמה) הוא על ידך ואתה רצית שיעשו כן, ועל כרחם היה שיעשו כרצונך..ופעל לעורר תשובה בקרב ישראל". וראה עוד במאמרו "קדושת השבת" (בתחילת הספר "פרי צדיק" ח"א) עמ' 21, וב"קומץ המנחה" עמ' 11.

7. ראינו לעיל שפסוק זה רומז למעמד הזה בהר הכרמל.

אליהו להטיח בצדק כלפי ה׳, שהוא אשר הסב את לבם אחורנית, באשרו את דרכו של יעקב ואף בסייעו לו.[8]

בדרך זו, נותר יעקב לבדו, ונאבק איש אתו כל הלילה. מאבק זה הותיר את יעקב צולע על ירכו הימנית,[9] ונוטה יותר ויותר אל רגלו השמאלית (שרו של עשו הוא סמאל = שמאל). הפסיחה של ישראל על שתי הסעפים, ומתוך נטייה מובהקת שמאלה, הייתה תוצאה של צליעת יעקב. לעתיד לבוא, יבוא קץ ותיקון לצליעה של יעקב: ״ביום ההוא אספה הצולעה והנדחה אקבצה ואשר הרעתי״ (מיכה ד, ז). אז ייוודע, כי ישראל אינם אשמים לגמרי בכל תעתועיהם, אלא ה׳ הרע להם. ואז ייוודע, כי אפרים זכור לטוב, הוא בנו יקירו של ה׳ וילד שעשועיו, ורחמי ה׳ עליו להשיבו לגבולו ולנחלתו, ״ושבו בנים לגבולם״ (ירמיהו לא,טז).

8. האם עלינו להסיק מכך, שאליהו שינה את גישתו ויחסו לעם ישראל, ומנביא קנאי, מוכיח ומקטרג, הוא הפך לנביא אוהב, מסנגר וסובלני? התשובה היא שאליהו מאז ומתמיד אהב את ישראל אהבה עזה, אלא שאהבתו את ה׳ גברה על אהבתו לישראל. הילכך אך טבעי הוא, שבמקום שאהבת ישראל לא התנגשה באהבת ה׳ מיד התגלתה אהבתו העזה לישראל.

9. בגמרא חולין דף צא ע״א יש מחלוקת אם רק ירכו הימנית נפגעה או שתיהן, ברם האר״י הקדוש כתב בכמה מקומות שהפגיעה הייתה ביד ימין.

יט. ה' הוא האלוקים

מלכים א פרק יח

(לח) וַתִּפֹּל אֵשׁ ה׳ וַתֹּאכַל אֶת הָעֹלָה וְאֶת הָעֵצִים וְאֶת הָאֲבָנִים וְאֶת הֶעָפָר וְאֶת הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּתְּעָלָה לִחֵכָה׃

(לט) וַיַּרְא כָּל הָעָם וַיִּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם וַיֹּאמְרוּ ה׳ הוּא הָאֱלֹהִים ה׳ הוּא הָאֱלֹהִים׃

(מ) וַיֹּאמֶר אֲלֵיָהוּ לָהֶם תְּפְשׂוּ אֶת נְבִיאֵי הַבַּעַל אִישׁ אַל יִמָּלֵט מֵהֶם וַיִּתְפְּשׂוּם וַיּוֹרֶד אֵלִיָּהוּ אֶל נַחַל קִישׁוֹן וַיִּשְׁחָטֵם שָׁם׃

אחרי שאליהו הרבה בתפילות וצעקות,[1] ואחרי שהזכיר זכות אבות,[2] ואחרי שהשמיט את שתי המשאלות האישיות (א. ׳אני עבדך׳ ב. ׳ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה׳), ואחרי שהטיח דברים כלפי מעלה ולימד זכות על עם ישראל קבוצי מטה, נפלה אש ה׳ ואכלה את העולה ואת העצים ואת האבנים ואת העפר ואת המים.[3] תשובת ה׳ הייתה ברורה, חד משמעית ומוחלטת: מה׳ יצא הדבר, ולא היה אפשר לתלותו בבעל או במעשה כשפים, כפי שביקש אליהו:

׳ענני ה׳ ענני׳ – ׳ענני׳ –באש, ׳ענני׳ - שלא יאמרו מעשה כשפים הם.

רש״י, וראה ברכות ט ע״ב, שם ו ע״ב, ילק״ש ח״ב רטו

העם נפל על פניו ואמר[4]: ״ה׳ הוא האלוקים, ה׳ הוא האלוקים״.

---

1. עיין חענית יז ע״א.
2. עיין שמות רבה מד, א
3. נזכור ששטח התעלה סביב היה כבית סאתיים, דהיינו מאה אמה על חמישים אמה, והאש ליחכה את כל המים שבתעלה. חז״ל מנו שישה מיני אשות: אוכלת ואינה שותה, שותה ואינה אוכלת, אוכלת ושותה, אוכלת לחין כיבשין, אש דוחה אש, אש אוכלת אש. האש של אליהו אוכלת ושותה.
4. סגנון הכתוב מזכיר את סגנון הכתוב בחנוכת המשכן בנפול האש על המזבח (ויקרא ט, כד): ״וירא כל העם וירנו ויפלו על פניהם״.

האם הקריאה של העם מעידה על נטישה מוחלטת של הבעלים, וחזרה אמתית אל ה׳? האם קריאה זו מקבילה ושוות ערך לקריאה: ׳שמע ישראל ה׳ אלקינו ה׳ אחד׳?! האם אחרי קריאה זו של העם - ׳אין עוד מלבדו׳, ולו לבדו ׳תכרע כל ברך תשבע כל לשון׳?

דומני שהתשובה לכל השאלות הללו היא - לא! וסופו מוכיח על תחילתו. הרמב״ם לימדנו (יסודי התורה ח,א): ״שהמאמין על פי האותות יש בלבו דופי שאפשר שיעשה האות בלט וכשוף״, ואין כמו המקרה הזה להוכיח, עד כמה צדקו דבריו. עד מהרה חזר העם לסורו, בבחינת: ׳תצא רוחו ישוב לאדמתו׳.[5] רדיפת אליהו על ידי איזבל התגברה עתה ביתר שאת וביתר עוז.[6] אליהו הגיע למצב של יאוש מוחלט, עד כדי העדפת המוות על החיים. ובהר סיני הוא ישמיע דברי קטרוג קשים ביותר כלפי ישראל, שיביאו לפיטוריו מתפקידו כנביא. מה אפוא המשמעות האמיתית של הקריאה ׳ה׳ הוא האלוקים׳? פענוח מעניין של קריאה זו מובא בחז״ל:

> ״וירפא את מזבח ה׳ ההרוס״ שרפא אותם והביאן מן הדרך הרעה לדרך הטובה, על ידי שעשה להם הנסים, וכיון שראו כן אמרו: ׳ה׳ הוא האלוקים׳. בעולם הזה שאלילים מצויים, אמרו ׳ה׳ הוא האלוקים׳, אבל לעולם הבא, כשימלך הקב״ה עלינו אומרים: ׳והיה ה׳ למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד׳.[7]

ילקוט שמעוני ריד

---

5. אברבנאל (יט, כא) כתב: ״וישראל בהר הכרמל עם היות שאמרו בפירוש: ׳ה׳ הוא האלוקים׳, נשארו עובדי ע״ז כמו שהיו קודם לכן״.
6. הרב נבנצל הקשה: מי אומר שאיזבל מייצגת את העם? דומני שדברי אליהו בהר חורב נגד בני ישראל, שהיו תכף אחרי רדיפת איזבל, מוכיחים שאיזבל לדעתו אכן ייצגה את העם.
7. לעתיד לבוא התגלות ה׳ בעולם תהיה אחידה ושלמה ועל כן לא יהיו אז פערים בין האידיאה למציאות, כפי שמשמע ממסכת פסחים דף נ עמוד א: ׳והיה ה׳ למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד׳, אטו האידנא לאו אחד הוא? - אמר רבי אחא בר חנינא: לא כעולם הזה העולם הבא; העולם הזה, על בשורות טובות אומר ברוך הטוב והמטיב, ועל בשורות רעות אומר ברוך דיין האמת. לעולם הבא - כלו הטוב והמטיב.
׳ושמו אחד׳ - מאי אחד, אטו האידנא לאו שמו אחד הוא? - אמר רב נחמן בר יצחק: לא כעולם הזה העולם הבא; העולם הזה - נכתב ביו״ד ה״י ונקרא באל״ף דל״ת, אבל לעולם הבא כלו אחד - נקרא ביו״ד ה״י, ונכתב ביו״ד ה״י.

פירוש הדבר שהם לא שללו לחלוטין את האלילים והבעלים.[8] הם סברו כנראה שקיימים עוד כוחות בעולם, אלא שה׳ הוא הגדול והחזק מכולם.[9] גם ציפיותיו של אליהו לא היו מעבר להכרה זו, שכן כל בקשתו הייתה: ״היום יודע כי אתה אלוקים בישראל״, וכן: ״וידעו העם הזה כי אתה ה׳ הוא האלוקים״. מלכות ה׳ השלמה והאחידה תתגלה רק לעתיד לבוא, כשיהיה ה׳ אחד ושמו אחד. לכן לא פלא שלב העם סב שוב אחורנית אל הבעלים, ורושמו של מעמד הכרמל חלף עבר כלא היה.

* * *

שחיטת נביאי הבעל

אליהו ניצל את הצלחתו הגדולה ואת כישלון נביאי הבעל כדי להנחית מכת מוות על נביאי הבעל. הוא תפס את הנביאים בעזרת העם,[10] הורידם לנחל קישון ושחטם שם. מדוע הוא לא שחטם בהר הכרמל במקום המעשה? רלב״ג (יט, א) כתב שהוא הורידם לנחל כדי שלא לטמא את הארץ:

> צוה לתופסם כלם ולהורידם לנחל קישון ושחטם שם כאילו רצה שלא יטמא דמם את הארץ[11] ולזה נשפך דמם אל הנחל שיוליכוהו למקום רחוק.[12]

---

8. ראה בספר קדושת הלוי לרבי יצחק לוי מברדיטשוב, (ווארשא, תרל״ו, קדושה שלישית עמ׳ 23) שלכן הם לא אמרו ה׳ אלוקינו, כי הם עצמם לא האמינו לגמרי בה׳ וכיון שהנס לא היה בזכות התחתונים נאמר אלוקים ולא נאמר אלוקינו.
9. עיין רמב״ן שמות ה, ג) על הפסוק ״לא ידעתי את ה׳ וגם את ישראל לא אשלח״, שפרעה היה חכם גדול ויודע את **האלוקים** ומודה בו, כאשר אמר הוא או מורישו ליוסף....אבל לא היה יודע את השם המיוחד, וענה ׳לא ידעתי את **ה׳״.** והמיוחד בשם ה׳ שהוא שולט בשמים ובארץ. ועיין אריכות דברים בעניין זה בספר ״שפתי חיים״ לרב חיים פרידלנדר, ״מועדים״ ב, עמ׳ שדא-שצט.
10. גם משום שלא יכול היה לתפסם בעצמו וגם כדי להפוך אותם שותפים למעשה ולרעיון.
11. ואולי לא רצה אליהו להרוג ולשפוך דמים במקום המזבח שהוא סמל השלום ואריכות הימים (עיין מכילתא סוף פרשת יתרו). ואפשר שאליהו חשש לשחטם במקום המזבח, שמא יאמרו, אלוקים חפץ בקרבנות אדם.
12. אפשר שעל ידי כך הוא הקהה במקצת את הרושם הקשה והמדהים שעשתה שחיטת נביאי הבעל על העם.

"כלי יקר" כתב שהוא הורידם לנחל קישון כדי להזכיר את הניצחון הגדול על סיסרא:

> ויורידם לנחל קישון כסיסרא והמונו אשר גרפם נחל קישון, כמוהו כמו נביאי הבעל, וזהו רמז בתיבת 'שם', ששם היה מקום הנאות להם.

ועוד נראה לומר שהייתה זו ירידה צורך עלייה. חמש עליות יש בקטע הסמוך: א. עליית אחאב אל הכרמל; ב. עליית אליהו אל ראש הכרמל; ג. עליית הנער אל דרך הים;[13] ד. עליית עב קטנה מן הים; ה. עליית הנער אל אחאב. בהמשך נראה לשם מה היו כל העליות הללו.

האם אליהו שחט את נביאי הבעל במו ידיו, או שהעם עשה זאת בהוראתו, ונחשב לו הדבר כאילו הוא שחטם? רד"ק סבור שהעם שחט אותם:

> צוה לשחטם כי יד כל העם הייתה עמו כשראו זה המופת הגדול.[14]

אולם רלב"ג כתב שאליהו שחטם במו ידיו:

> ואפשר שהוא בעצמו שחט אותם בקנאו לש"י.[15] כמו שהרג שמואל את אגג בידו, והרג פנחס את זמרי וכזבי בידו בקנאותו לש"י, וזהו היותר נאות.[16]

רלב"ג לא ראה שום פסול בכך שאליהו שחט את נביאי הבעל במו ידיו, אדרבא הוא אף שיבח את מעשהו, כי החמלה על הרעים היא אכזריות על הטובים. לעומתו בעל העקדה תקף בחריפות את מעשהו כלא ראוי:

---

13. הפועל ע.ל.ה חוזר שבע פעמים בקטע זה, כמספר הפעמים שהנער הלך ושב עד שראה עננה עולה.
14. וכן כתב רלב"ג בפירושו הראשון.
15. וכן כתב אבן כספי: "וישחטם שם – הוא עצמו ולמה לא? כמו כתושים (אולי צ"ל: כבשים) ומה לנו אחרי רבותינו ז"ל הקדושים שאמרו אפילו יושב ועוסק בתורה, אומרים לו: תא ונשחטך".
16. ובתועלת העשרים וחמשה כתב: "להודיע שאין ראוי לשלם לחמול על הרעים המחטיאים זולתם ומסירים אותם מאחרי ה', כי החמלה עליהם הוא אכזריות על הטובים. ולזה תמצא שספר שכבר צוה אליהו לתפוס את נביאי הבעל כולם באופן שלא ימלט איש מהם והורידום אל נחל קישון ושחטם שם". גם אברבנאל סבור כמו רלב"ג שאליהו רצה בעצמו להרוג את נביאי הבעל כמו שעשה שמואל לאגג ופנחס לזמרי.

והנה הוא (משה בעניין פעור) עליו השלום לא עשה בידו, לפי שהוא היה בית דין הגדול בישראל, ולא נמסר זה לבית דין של מטה כנזכר, וגם אין דרך מלכים ראשי ישראל הנביאים, להרוג בידים, ואין דעת עליונה נוחה מכך.

ולדעתי על עניין כדומה לזה באה התוכחה האלקית לאליהו ז״ל על שלא נהג כמנהג רבו עליו השלום, וזהו כשהרג בידו את כל נביאי הבעל....כי שם (בהר סיני) יושלם לו הלימוד ההוא... לא ברוח ה׳, לא ברעש ה׳, לא באש ה׳, כלומר, שאינו מסכים בכל מה שיעלה על הרוח לעשות, ולא במה שיעשה ברעש ובחרדת המהירות, וגם לא באש רתיחת הכעס והקפדנות. אמנם אחרי כל זה בא קול דממה דקה, לומר, כי אשר יבחר ה׳ הוא המעשה אשר יעשה בנחת וביישוב הדעת על דבר אמת וענות צדק.

(עקדה ספר במדבר, פנחס שער שמונים ושלשה קכז)

אם ביקורתו של בעל העקדה הייתה בעיקר על שחיטת הנביאים בידי אליהו דווקא ועל הצורה בה נעשתה השחיטה,[17] ולא על עצם שחיטתם, הרי המלבי״ם שלל את מעשהו לגמרי:

וממנו ילמדו שלוחיו ונביאיו, בל יסערו סער, בל ירעשו רעש ובל יבעירו אש. כמו שעשה אליהו בקנאתו לה׳ צבקות, שעצר את השמים ושחט את נביאי הבעל. כי ה׳ ישלח את נביאיו שיבואו אליהם בקול דממה דקה, וימשכו את העם בעבותות אהבה ובדברים רכים.

(מלבי"ם יט, יב)

דומה שצריך לבחון את מעשהו של אליהו בעיקר מבחינה מעשית תועלתית ולא כל כך מבחינה חוקית מוסרית ואסתטית. הרי אין ספק שעובדי ע״ז חייבים מיתה, וכ״ש נביאי הבעל, שהיו גם מסיתים ומדיחים לע״ז. אין גם צורך להתרות בהם שוב ושוב, כי הם מותרים ועומדים. אולם צריך לבדוק היטב עד היכן מגיעה התועלת שבמעשה זה, ואם לא יצא שכרו בהפסדו.[18] בל נשכח שעד תמול שלשום עבדו כולם את

17. הריגה בידיים, חרדת המהירות, רתיחת הכעס והקפדנות.

18. הערת הרב נבנצל: אם הם היו חייבים מיתה אין צורך לשקול את התועלת, יש לקיים מצוות עשה זו ותו לא. אך היכן כאן בית דין של כ״ג, ועדות והלנת דין?

הבעלים, ונביאי הבעל היו מוריהם ורבניהם.[19] וכשם שנביאי הבעל חייבים מיתה, גם הם חייבים מיתה כעובדי ע״ז.[20]

לפיכך יש להניח ששחיטת נביאי הבעל בסיטונות ובאכזריות, התקבלה אצל העם בהסתייגות רבה, ברגשות מעורבים ואצל חלקם אף בתדהמה. אפשר שהדבר אף הפחיד אותם כי מי יודע, אם מחר לא יגיע תורם להישחט?

גם אחאב,שכמעט שכחנו את קיומו, אבל וודאי נכח בכל אירועי הר הכרמל, קיבל כנראה את הדברים באורח קשה מאוד. נווכח בכך אחרי המעמד, כשהוא סיפר לאיזבל את כל הקורות בהר הכרמל ובנחל קישון. דומני שבמעשה זה שיחק אליהו לידיה של איזבל והיא ניצלה זאת עד תום. בכך יוסבר כיצד הצליחה איזבל להפוך את הקערה על פיה ולהטות את כולם נגד אליהו.

---

19. וכפי שראינו לעיל, גם היום הם לא נטשו את הבעלים לחלוטין, אלא רק נטו יותר אל ה׳.

20. אברבנאל (יט, כא) כתב שהאנשים אשר עזרו לאליהו בשחיטת הנביאים, היו רעים וחטאים מאוד ומה לתבן את הבר? זאת בניגוד לבני לוי שעזרו למשה לבער את העובדים לעגל.

כ. קול המון הגשם

מלכים א פרק יח

(מא) וַיֹּאמֶר אֵלִיָּהוּ לְאַחְאָב עֲלֵה אֱכֹל וּשְׁתֵה כִּי קוֹל הֲמוֹן הַגָּשֶׁם:

(מב) וַיַּעַל אַחְאָב לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת וְאֵלִיָּהוּ עָלָה אֶל רֹאשׁ הַכַּרְמֶל וַיִּגְהַר אַרְצָה וַיָּשֶׂם פָּנָיו בֵּין [ברכו] בִּרְכָּיו:

(מג) וַיֹּאמֶר אֶל נַעֲרוֹ עֲלֵה נָא הַבֵּט דֶּרֶךְ יָם וַיַּעַל וַיַּבֵּט וַיֹּאמֶר אֵין מְאוּמָה וַיֹּאמֶר שֵׁב שֶׁבַע פְּעָמִים:

(מד) וַיְהִי בַּשְּׁבִעִית וַיֹּאמֶר הִנֵּה עָב קְטַנָּה כְּכַף אִישׁ עֹלָה מְיָם וַיֹּאמֶר עֲלֵה אֱמֹר אֶל אַחְאָב אֱסֹר וָרֵד וְלֹא יַעֲצָרְכָה הַגָּשֶׁם:

(מה) וַיְהִי עַד כֹּה וְעַד כֹּה וְהַשָּׁמַיִם הִתְקַדְּרוּ עָבִים וְרוּחַ וַיְהִי גֶּשֶׁם גָּדוֹל וַיִּרְכַּב אַחְאָב וַיֵּלֶךְ יִזְרְעֶאלָה:

(מו) וְיַד ה' הָיְתָה אֶל אֵלִיָּהוּ וַיְשַׁנֵּס מָתְנָיו וַיָּרָץ לִפְנֵי אַחְאָב עַד בֹּאֲךָ יִזְרְעֶאלָה:

סוף סוף הגענו לשלב הגשם. אליהו אינו מביא את הגשם תכף ומיד, אלא שולח קודם את אחאב לאכל ולשתות[1] על הכרמל, כי כבר שומעים את קול המון הגשם.

למה הוא מעלה את אחאב על הכרמל?[2] מדוע הגשם אינו יכול לרדת בזמן שאחאב נמצא בנחל קישון? וכאשר כבר בא הגשם, הוא מזרז את אחאב

---

1. רד"ק כתב שאחאב היה בתענית בגלל עצירת הגשמים, ואליהו אמר לו שיפסיק את תעניתו כי הבצורת הגיעה לקצה. ותמוה קצת, וכי אחאב היה בתענית במשך שלוש שנים? בעל המצודות הסביר (וכן כתב ב"כלי יקר") שכוונת אליהו הייתה שהוא יאכל מעתה את לחמו בשמחה וישתה בלב טוב את יינו. וכי תאמר כיצד יערב לאחאב הלחם והמשקה אחרי ראותו את מחזה שחיטת הנביאים? נראה שרצונו של אליהו היה, שעל ידי האכילה בשמחה, ישלים אחאב כמוהו עם שחיטת הנביאים, ויסיר מלבו כל צער ותוגה וייערך לקראת בוא הגשם.

לרדת במהירות מההר כדי שלא יעצרו הגשם, האם לא עדיף היה להשאיר את אחאב מלכתחילה למטה?

רלב"ג (יח,מב) פירש שאליהו עלה לראש הכרמל כי משם יכול היה לראות טוב יותר את עליית העננים וכן כי המקום שם ראוי יותר לתפילה:

> ידמה שכבר עלה שם כדי שיוכלו לראות משם אם עבים עולים מצד המערב, או אולי היה אויר המקום ההוא יותר זך ולזה יתכן שתהיה תפלתו יותר נשמעת מהמקום ההוא, כי לזכות האויר יהיה המקום יותר מוכן, אל שידבק בו השפע האלוקי.

ונראה לומר שמאותן סיבות, הוא גם אמר לאחאב לעלות למעלה אל הכרמל, כדי שאחאב יוכל לראות משם, לא רק ענה אחת שעולה מן המערב, אלא את כל הארץ מתמלאת מים. שיראה את כל עמק זבולון עד עכו ונהריה ואת כל עמק יזרעאל, ואת מישור החוף והרי הכרמל, ואת הרי הגליל ובקעת בית הכרם.

כשם שאליהו זקוק למקום מוכן וראוי לתפילותיו, כך מן הדין שאחאב מלך ישראל יהיה במקום מתאים וראוי, כי הגשם ירד גם בזכותו. כשם שהירידה לנחל קישון הייתה צורך עלייה, כפי שכתבנו לעיל, כך גם העלייה להר הכרמל הייתה צורך ירידה ורדייה[3] של אחאב. ירידת אחאב מראש הכרמל רכוב על מרכבתו, מלווה בממטרי גשמים ובאליהו שרץ לפניו, נתנה תחושה לכל הרואים, שהוא מושיעם של ישראל ובזכותו ניתך המטר על פני האדמה. ועוד נרחיב על כך את הדיבור.

תפילות ותחינות, למה?

מדוע נזקק אליהו לתפילות ותחינות כה רבות ועצומות בעד הגשם, הרי היה זה רצונו של ה' לתת מטר על פני האדמה?

רלב"ג כתב (יח, מג) שהסיבה היא מצבם הרוחני הירוד של ישראל שלא היו ראויים לגשם:

---

2. אמנם רד"ק כתב שהוא העלה אותו על המרכבה ולא על הכרמל, ורלב"ג כתב שאמר לו לעלות אל עיר סמוכה שהייתה גבוהה יותר מערוץ הנחל, ברם מהמשך הכתובים נראה שאחאב עלה לראש הכרמל, שהרי שהה סמוך לאליהו שהיה על הכרמל, ומשם הוא נצטווה לרדת במרכבתו.
3. זו המשמעות של דברי אליהו לאחאב: "אסר ורד".

והנה הוצרך אליהו בכל זה, לפי שלא היו ישראל ראויים מצד עצמם בשיגיע להם הש״י זה הטוב על דרך המופת, ולולי רוב תפלת אליהו והצטערו בזה האופן, לא היה מגיע להם מטר בזה הדרך, אבל יבא להם כמנהג הטבע בשתסור עצירת המטר שהביא הש״י להם, ואמנם רצה אליהו שיגיע להם המטר תכף, כדי שיכירו כי עונותיהם היו מסבבים עצירת המטר ולזה בא המטר תכף ששבו אל ה׳.[4]

ורד״ק כתב (יח, כא) שאליהו התפלל כדי שכולם ידעו שהוא נביא אמת:

ויש לפרש כי הצריכו האל לתפלה אף על פי שאמר לו, כמו בדבר המטר שאמרו לו האל ואתנה מטר, ואף על פי כן הוצרך להתפלל, והטעם כדי שידעו ישראל כי נביא אמת הוא והאל שומע תפלתו, ואם היה בא שלא בתפלתו, היו אומרים מקרה הוא.

ובעל המצודות כתב (שם, מב) שהוא התפלל כדי לזרז את הגשם כל עוד שאחאב היה שם:

נשתטח לארץ ואח״ז קם ושם פניו בין ברכיו להתפלל על המטר, ואף שה׳ אמר לו ׳ואתנה מטר׳ וכו׳, מ״מ התפלל למהר לתתו בעוד אחאב שם. ועל כי היה בטוח שיקובל תפלתו אמר לאחאב מתחילה כי קול המון הגשם.

הנצי״ב למד מכאן יסוד חדש בתפילה, שלכל נתינה אלוקית בדרך הטבע, צריך להקדים תפילת בקשה:

וראיה ברורה לזה, הוא מתפילת אליהו על הגשמים, שהרי הקב״ה הקדים הבטחתו לאליהו, ואמר לו לך הראה אל אחאב ואתנה מטר וגו׳, ואליהו יתרה עשה והוריד האש וקידש שם שמים ברבים. אחר כל זה למאי נצרך אליהו לעלות על ההר ולהתפלל על הגשמים? אלא כך הוא המידה, **ורצונו של הקב״ה שיהא מקדים תפילה להורדת השפעה ופרנסה שהוא גשם.**[5]

הרחב דבר במדבר כ,יג; מטיב שיר פ״ז פ״ו.

---

4. ומעין זה כתב גם אברבנאל.
5. כדומה לזה כתב רבי צדוק הכהן מלובלין (״צדקת הצדיק״ סו) ״תפילה צריך לכל דבר, אף על פי שנגזר מהשם יתברך, הלא תראה באליהו שאמר לו ה׳ לך הראה אל אחאב ואתנה מטר, ואף על פי כן נאמר אחר כך, שעלה לראש הכרמל ויגהר ארצה...שהרבה בתפילה עד שבא גשם״.

ואולי ניתן לומר שאליהו נזקק לכל כך הרבה תפילות, משום שהוא עיכב את הגשם, זמן רב מאוד, בניגוד להוראה שקיבל: "לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה".[6] כל מה שעשה אליהו מאז שהוא פגש את אחאב, כגון קיבוץ כל ישראל להר הכרמל, המבחן בהר הכרמל,[7] שחיטת הנביאים בנחל קישון, העלייה השנייה למרומי הכרמל, היה מיזמתו[8] ועל דעתו, ובכך גרם לעיכוב הגשם. אפשר גם שהשהיית הגשמים עתה, נועדה לרמוז לאליהו על אי הנחת וההסתייגות מן שחיטת הנביאים.[9]

ומה פשר שימת הפנים בין הברכיים? האם זו דרך תפילה? רד"ק כתב שהוא שם פניו בין רגליו ולא רצה לקום עד שיראה סימן של מטר. עוד כתב שהוא לא התפלל בפישוט ידיים ורגליים, אלא שחה לארץ ושם פניו בין רגליו. רלב"ג כתב שאליהו התפלל דרך הכנעה והצנעה וצער, כדי שתפילתו תשמע יותר, והקב"ה ימהר להיענות לו, כדי לחסוך את צערו. חז"ל סבורים שאליהו ניסה במעשה זה לנצל את זכות הברית החתומה בבשרנו:

> אמר לפני הקב"ה: אם אין לנו זכות, הבט לברית.
>
> ויקרא רבה לא, ד

אליהו הנביא, אשר ישמיע בחורב דברי קנאה קשים נגד ישראל על אשר עזבו את ברית ה', השכיל כאן להביט אל הברית ולמצות עד תום את יתרונם הסגולי של עם ישראל כבני בריתו של הקב"ה. לימים ייקרא אליהו מלאך הברית, בעבור דאגתו להכניס את זאטוטי ישראל תחת כנפי הברית.

* * *

---

6. בספר "קהלת יעקב" כתב שהוא נזקק להרבה תפילות בגלל הצער הרב שציער את ישראל עד כה.
7. לדעת אברבנאל על הורדת האש בהר הכרמל, נאמר לאליהו בהר חורב "לא באש ה' ".
8. לדעת רד"ק, אברבנאל, מצודות, "כלי יקר" ועוד. אמנם נכון שיש גם דעות אחרות כפי שראינו לעיל.
9. לדעת העקדה והמלבי"ם.

עד באכה יזרעאלה

אליהו שלח את נערו להביט דרך ים שבע פעמים. זאת אומרת שאליהו ידע מראש[10] שהעב הקטנה תעלה מים רק בפעם השביעית, כפי שאכן קרה: "ויהי בשבעית ויאמר הנה עב קטנה ככף איש עלה מים". מדוע הדבר קרה בפעם השביעית? (נענה על שאלה זו בהמשך)

בפעם השביעית, כשעב קטנה עלתה מן הים, הודיע הנער לאחאב בהוראת אליהו: "אסר[11] ורד ולא יעצרכה הגשם". כבר הזכרנו לעיל שירידת אחאב המלך ממרומי הר הכרמל, לקול המון הגשם, כשהוא אסור ורכוב על מרכבתו, עשתה וודאי רושם כביר על כל הרואים.

הם חזו במלכם, כבנות ירושלים בשולמית ואמרו (שיר השירים ז, ו): "ראשך עליך ככרמל, ודלת ראשך כארגמן, מלך אסור ברהטים". וכתב שם התרגום יונתן (בתרגום חופשי לעברית):

> המלך שנתמנה ראש עלייך, צדיק כאליהו הנביא[12] שקינא לה' והרג את נביאי השקר בהר הכרמל, והשיב את בית ישראל ליראת ה'.

"ויהי עד כה ועד כה והשמים התקדרו עבים ורוח ויהי גשם גדול וירכב אחאב וילך יזרעאלה". כמלך בגדוד עטור תהילה וברכה, רכב אחאב יזרעאלה. ממטרי עוז נקשו על מרכבתו המלכותית ובעלו את אדמת יזרעאל הצחיחה והצמאה. וכל ישראל יצאו ששים ושמחים לקראת מלכם – מושיעם, ולקראת גשמי הברכה שניתכו בגבורה.

וראה זה פלא, הפלא ופלא. לפני מרכבתו של אחאב, בתוך זלעפות המטר, רץ אליהו הנביא, והוא כמורה דרך למרכבתו של אחאב, עד בואכה יזרעאלה[13]:

> "מלכך יבוא לך, יפה את כלך, ורעיתי למולך, גלעדי התשבי".[14]

---

10. אמנם לפי פירושיהם של רד"ק ורלב"ג, אליהו לא אמר לנער מראש לשוב שבע פעמים, אלא חזר ואמר לו בכל פעם לשוב - שבע פעמים, עד שהופיעה העב הקטנה. ופיסוק הכתוב לפי דעתם הוא: "ויאמר שוב – שבע פעמים". ברם לפי טעמי המקרא, אחרי המילה "ויאמר" יש הפסקה גדולה ופיסוק הכתוב הוא: "ויאמר – שוב שבע פעמים", ולפי זה פירוש הכתובים הוא כפי שכתבנו.
11. בפרק כ' שאל אחאב את הנביא (מיכיהו): "מי יאסר המלחמה נגד ארם?" ותשובת הנביא הייתה: "אתה", וכן כאן נאמר לאחאב לאסור המרכבה ולרדת ולרדות.
12. ואולי כאחאב המלך אחרי שחזר בתשובה וקרא בקול גדול ה' הוא האלוקים?
13. המרחק עד יזרעאל הוא כעשרים ק"מ.

כל כך למה? רש"י כתב בשם חז"ל, כדי לחלוק כבוד למלכות!: "נתלבש כח לרוץ לפני המרכבה ברגליו, שלא ילך אחאב יחידי, שחלק כבוד למלכות".

ואיה כבודו של אליהו?[15] האם זו המידה הנכונה? האם גם למלך כאחאב צריך אליהו הנביא לחלוק כבוד? בכל אלו השאלות נעסוק בפרק הבא.

אולם נדמה שלא רק בחלוקת כבוד עסקינן כאן, אלא בריצה של מבשר בשורות טובות, ישועות ונחמות, לפני מלך גואל ומושיע: "מה נאוו על ההרים רגלי מבשר, משמיע שלום מבשר טוב, משמיע ישועה".

"מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים", אהבת אליהו ואחאב ברגעים גדולים וזכים אלו.

הושע הנביא לימדנו כי גדול יהיה יום יזרעאל. ביום ההוא יסיר ה' את שמות הבעלים מפיה של לא רוחמה, והיא לא תאמר עוד 'בעלי' כי אם 'אישי'. אז יארש ה' את רוחמה לעולם, בצדק ובמשפט, בחסד וברחמים, באמונה ובידיעת ה'. אז תתקיים נבואת הושע (פרק ב):

(כג) וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא אֶעֱנֶה נְאֻם ה' אֶעֱנֶה אֶת הַשָּׁמַיִם וְהֵם יַעֲנוּ אֶת הָאָרֶץ׃

(כד) וְהָאָרֶץ תַּעֲנֶה אֶת הַדָּגָן וְאֶת הַתִּירוֹשׁ וְאֶת הַיִּצְהָר וְהֵם יַעֲנוּ אֶת יִזְרְעֶאל׃

(כה) וּזְרַעְתִּיהָ לִּי בָּאָרֶץ וְרִחַמְתִּי אֶת לֹא רֻחָמָה וְאָמַרְתִּי לְלֹא עַמִּי עַמִּי אַתָּה וְהוּא יֹאמַר אֱלֹקָי׃

גם בהר הכרמל ענה ה' לתחינת אליהו. גשמי ברכה ענו את הארץ ואת עמק יזרעאל. הברכה החלה בשביעית, כי בשביעית יש קולות ובמוצאי שביעית בן דוד בא. הייתה זו בבואה לשליחותו של אליהו הנביא לעתיד לבוא, לפני בוא יום ה' הגדול והנורא – עד בואכה יזרעאלה. ואליהו לא בא בגפו, אלא כמבשר ומפנה דרך למלך המשיח. ללמדנו, כי באחאב מלך ישראל, יש בחינה של משיח בן יוסף, אלא שמשיחיות זו מכוסה ולוטה בכיסויים עבים ורבים, כאשר דיבר הראי"ה קוק בעניינו של אחאב:

---

14. מתוך פזמון למוצאי שבת.

15. חז"ל דרשו על מעמד זה את הפסוק בקהלת (י, ו): "ראיתי עבדים על סוסים ושרים הולכים כעבדים על הארץ", ראיתי עבדים על סוסים – זה אחאב, ושרים הולכים על הארץ – זה אליהו, שנאמר: "ויד ה' הייתה אל אליהו וישנס מתניו וירץ לפני אחאב".

והנה התכונה של החבה הלאומית נתגלתה באחאב שחיבב מאד את ישראל, ואחז מעשה אבותיו עמרי שהוסיף עיר אחת בארץ ישראל,...'לי גלעד' – זה אחאב שנפל בגלעד, שהיה מעמיד פנים במלחמה, גם אחרי שנחתו בו החצים, כדי שלא להבעית את ישראל...על כן באחאב ויאשיהו התכנסו ב' נקודות של יוסף ושל יהודה, כוח משיח בן יוסף ובן דוד. על כן בהסרת העיוות מחסרון הכנת האומה, שלא תשתמש בכוחותיה המתגלים ביחידי הסגולה לטובה כראוי...

"המספד בירושלים", מאמרי הראי"ה עמ' 98-97

כא. חולקים כבוד למלכות

ריצתו של אליהו לפני אחאב עד באכה יזרעאלה מעוררת שאלות ותהיות רבות. למה הוא רץ? אם כדי לחלוק כבוד למלך, עד כמה צריך לחלוק כבוד למלך? ומה בדבר כבוד הנביא וכבוד התורה?[1] האם ראוי לחלוק כבוד למלך כאחאב, שעל פניו אינו בגדר של 'עושה מעשה עמך'?[2]

אולם ראשית לכל נברר אם ריצה זו הייתה על פי ה' או יזמת אליהו? מה פשר הביטוי "ויד ה' הייתה אל אליהו"? לפי רש"י בשם התרגום משמע שזו הייתה התעוררות אישית של אליהו:

> "ויד ה' " – "רוח גבורה מן קדם ה' " (ת"י), נתלבש כח[3] לרוץ לפני המרכבה ברגליו שלא ילך אחאב יחידי שחלק כבוד למלכות.

---

1. כבר הזכרנו לעיל (פרק ז, "ואתנה מטר על פני האדמה") את הויכוח שהיה בין חזקיהו המלך לבין ישעיהו הנביא (ברכות י) מי ילך אל מי? ואת פסקו של הרמב"ם (הלכות מלכים ב,ה) שבצנעה יחלוק המלך כבוד לנביא ולתלמידי חכמים, ובפרהסיא יחלקו הם כבוד למלך. בספר המצוות מצות עשה קע"ג כתב הרמב"ם: "ושיאויים (מלשון אימה) לבנו מהכבוד והגדולה והתהלה והמעלה עד התכלית האחרון שאין למעלה הימנה, עד שתהיה מדרגתו אצלנו גדולה ממדרגת הנביא ומשאר הנביאים שיהיו בדורו, ובבאור אמרו מלך קודם לנביא". והראב"ע לחגי ב, ב כתב: "לעולם חולקים כבוד למלכות על הכהונה והנבואה, כמו יהושע לפני כלב...וכתיב (שמ"א יא, ז): 'אחרי שאול ואחרי שמואל', 'המה יסד דוד ושמואל' (דבהי"א ט, כב), וככה זרובבל לפני יהושע שהוא מבני יהויכין".
2. שאלה זו חשובה ואקטואלית גם לימינו, האם חייבים אנו בכבוד הממשלה והעומד בראשה כיום? ומי קודם למי, כבוד התורה או כבוד השלטון? וכבר הורה מרן הראי"ה קוק בספרו "משפט כהן" (תשובה קמד, עמ' שלח) שבזמן שאין מלך, יש לאומה בכללה ולעומד בראשה סמכויות וזכויות של מלך. ועיין עוד "שו"ת הגרי"א הרצוג" ח"ג לו, א; הגרא"י וולדינברג, "הלכות מדינה" ח"א שער ג, ח"ב שער ד, ובציץ אליעזר חלק יא, יד; הגר"ש ישראלי, עמוד הימיני סי' ז, אות ח וסי' ט, אות יב; ועיין בספר "בירורים בהלכות הראי"ה" מאמריהם של הרב נריה גוטל; הרב יהודה שביב; הרב חיים ישראל שטיינר. ועיין "תחומין" י עמ' 90, מאמרו של הרב יעקב אפשטיין, ותחומין טו, מאמריהם של הרב יהודה שביב ואיתמר ורהפטיג.
הערת הרב נבנצל: "אולי אין חייבים בכבוד מלך אלא כשהוא מכיר איך שהוא בהנהגה אלוקית, אבל לא במלך הכופר במקור הסמכות שלו. משל למלך בשר ודם שמינה שר והשר דורש שיצייתו לו אבל לא בתור עבד המלך, בזה פסקה כוח שררותו". וראה קובץ "תחומין" חלק כ עמ' 118 מה שהשבתי לטענה זו.
3. על דרך שכתב הרמב"ם במורה חלק ב פרק מו: "כגון שיהיה לאיש עזר וסיוע אלוקי

וכן כתב רד"ק[4] בהסתמך על התרגום, והוסיף טעם מדוע נזקק אליהו לרוח גבורה:

כי כוח וגבורה נוסף לו, שהרי אחאב כבר רכב, והוא הלך אחריו רגלי והשיגו, ורץ לפניו עד יזרעאל.[5]

רלב"ג לעומת זאת סבור שריצת אליהו הייתה על פי צו מפורש של ה':

רוצה לומר, כי כבר בא אליו דבר ה' שיעשה זה, רוצה לומר לשנס מתניו ולרוץ לפני אחאב עד שבא אחאב ליזרעאל.[6]

ה"כלי יקר" כתב שלא הייתה נבואה מפורשת לאליהו לרוץ לפני אחאב אלא שנזכר בציווי של ה' למשה, לאהרן ולבני ישראל לחלוק כבוד לפרעה מלך מצרים, והבין שראוי כמו כן לחלוק כבוד לאחאב מלך ישראל:

רוצה לומר ויד ה', היא היא נבואת: 'וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים', דהיינו לחלוק כבוד למלכות, זאת ה"יד" - ונבואת ה' הייתה אל אליהו, שראה שעת המעשה ונזכר הלכה, שראוי לחלוק כבוד למלכות, ולזה רץ לפני אחאב.

בין כך ובין כך, אליהו רץ לפני מרכבתו של אחאב בגשם שוטף מרחק עצום. וכל כך למה? חז"ל ראו בריצה זו חליקת כבוד למלכות:

א"ר ינאי: לעולם תהא אימת מלכות[7] עליך, דכתיב (שמות יא) 'וירדו כל עבדיך אלה אלי', ואילו לדידיה לא קאמר ליה. רבי יוחנן אמר, מהכא (מלכים א, יח): 'ויד ה' הייתה אל אליהו וישנס מתניו וירץ לפני אחאב'.

יגיעהו ויזרזהו למעשה ישר", והיא ראשית מעלות הנבואה לדעת הרמב"ם.

4. וכן כתבו ר"י כספי, אברבנאל, מלב"ים, וכך סבר כנראה גם אלשיך.
5. כבר הערנו לעיל שהמרחק עד יזרעאל הוא למעלה מעשרים ק"מ.
6. וכן כתב ר"י קרא. ואברבנאל כתב שאין דבריהם נכונים כי לא נאמרה לאליהו שום נבואה, מאז שנאמר לו 'לך הראה אל אחאב'.
7. השימוש בלשון מלכות ולא מלך, מורה שצריך לחלוק כבוד גם לשלטון או לעומד בראש המערכת, גם אם אין לו דין מלך ממש, כפי שדייקו בעל ה"תוס' יו"ט ובעל "תפארת ישראל" לעניין שלומה של מלכות. וז"ל התוס' יו"ט (אבות ג, ב): "הוא המלך עם שריו ויועציו המנהיגים מלכותו ועושים משפט בארץ, ולפיכך לא אמר בשלום המלך. כך פירשו המפרשים". וב"תפארת ישראל" שם הוסיף: "ולא לבד מלכות, אלא גם כל מנהיג בעירו ועדתו, נקרא בשם מלך, והוה מתפלל בשלומם כדי שיהיה להם מנוח לפקח על טובת הכלל, ומהאי טעמא עושין מי שברך בכל שבת לפו"ם".

זבחים קב ע״א[8]

ובמכילתא שמות י״ב הובאו דוגמאות לאנשים נוספים שחלקו כבוד למלכות:

׳ויקרא למשה ולאהרן׳ – למה נאמר? לפי שהוא אומר ׳ויאמר לו פרעה לך מעלי׳ וגו׳ ויאמר משה כן דברת׳ - יפה דברת ובזמנו דברת, לא אוסיף עוד ראות פניך, אלא ׳וירדו כל עבדיך אלה אלי׳, שאין ת״ל ׳אלה׳, אלא שסופך עתיד להיות בראשם ולירד בראשונה, אלא מלמד שמשה חלק כבוד למלכות, וכן הקב״ה אמר לו חלוק כבוד למלכות שנא׳: ׳וידבר יי׳ אל משה ואל אהרן ויצום אל פרעה׳, צום לחלק כבוד למלכות. וכן מצינו **ביוסף** שחלק כבוד למלכות שנא׳ ׳בלעדי אלהים יענה את שלום פרעה׳ (בר׳ מא, טז). וכן **יעקב** חלק כבוד למלכות שנא׳ ׳ויתחזק ישראל וישב על המטה׳ (שם בראשית מח, ב). וכן **אליהו** חלק כבוד למלכות שנא׳ ׳ויד ה׳ הייתה אל אליהו וישנס מתניו וירץ לפני אחאב׳ (מ״א יח, מו). וכן **חנניה מישאל ועזריה** חלקו כבוד למלכות שנ׳ ׳באדין קרב נבוכדנצר לתרע וגו׳ עבדוהי די אלהא עלאה פוקו ואתו׳ (דניאל ג,כו). וכן **דניאל** חלק כבוד למלכות שנא׳ ׳וכמקרביה לגובא לדניאל בקל עציב זעיק וגו׳ אדין דניאל עם מלכא וגו׳ (שם דניאל ו, כא).

אחאב שב בתשובה

למה הרגיש אליהו צורך לחלוק כבוד למלכות עתה?[9] ובצורה כה מופגנת וקיצונית?[10] רלב״ג (מל״א כב, לח) תלה זאת בשינוי הגדול שחל באחאב:

(התועלת) העשרים וששה הוא, להודיע שראוי לכל אדם לחלוק כבוד מלכות. הלא תראה כי אליהו עם עוצם מעלתו בנבואה, שנס מתניו לרוץ לפני אחאב עד באו ליזרעאל, ואמנם חלק לו כבוד עתה לא קודם זה, כי ידמה שגם הוא סר אז מאחרי הבעלים והאמין בש״י, ולזה הסכים לאליהו בהריגת נביאי הבעל. אך קודם זה שהיה

8. ועיין מנחות צח ע״א; תנחומא בא ז; ילקו״ש ח״א קעח; שם קפז; שם ח״ב רי״ז;
9. ולשיטות שריצה זו הייתה בשם ה׳ נשאל מדוע הוא נצטווה על כך עתה?
10. למרות כל התשובות שנביא להלן, עדיין השאלה במקומה עומדת, וצריכים אנו לחזור למה שכתבנו לעיל, שהיה בריצה זו משום סימן ואות לריצת אליהו לפני מלך המשיח לעתיד לבוא.

בתכלית הרוע לא חלק לו כבוד, וכן לא חלק לו כבוד כשחטא בדבר נבות.

והאלשיך הקדוש הטעים הדברים יותר:

הנה אחאב נטה לבו אחרי אליהו באשר ראה האות והמופת הגדול ההוא, ושמע את דברו באמור אליו 'עלה אכל ושתה...ויעש כן ויעלה לאכל', ועל כן בראות אליהו כן, רצה להורות לו כי לא משנאה הדפו עד כה, כי הנה עתה שהטה לבו אחריו, הנה אין צריך לומר שמתחבר אליו, כי אם גם חולק כבוד למלכות, ורץ לפני סוסו עד בואכה יזרעאלה.

המלבי"ם הוסיף כי אליהו חשב במעשה זה לשבות את לב אחאב ולקרבו לעבודת ה':

כי מאז נטה לבו אל אליהו ולכן כבדו כמלך כי שב באותה שעה וחשב לקרבו לעבודת ה'.

גם למלכים רשעים חולקים כבוד

לאור האמור עד כה, אליהו חלק כבוד לאחאב, כי אחאב היה בעת ההיא בעל תשובה וראוי לכבוד. ברם, מה בדבר מלך רשע, שאינו עושה מעשה עמך? האם גם לו חולקים כבוד? המהרש"א סבור שאין הבדל בין מלך רשע לצדיק:

והענין שראוי לחלוק כבוד אפילו למלכים הקדמונים הרשעים, כאלו שזכר (פרעה ואחאב), כדאמרינן בפרק הרואה דמלכותא דארעה כעין מלכותא דרקיעא, והמזלזל בכבודם כאילו פוגע בכבוד המקום.[11]

---

11. לכן גם אין מלך יכול למחול על כבודו לדעת המהרש"א (חידושי אגדות קידושין לב ע"ב וכן ב"מרדכי" לגיטין פרק חמישי, סימן תא). וכן ב"תוס' הרא"ש" לסנהדרין יט ע"ב; "שו"ת מהר"ם מרוטנבורג" ח"א סימן ס' וח"ד סימן קז; "שו"ת מהר"ם ב"ר ברוך". וראה "עין אי"ה", ברכות, פ"ט עמ' 375, שכתב שרב ששת כיבד את המלכות מצד ההוד האלוקי ששורה על הנהגת המלוכה. רבנו יונה לסנהדרין שם כתב, שמלך אינו יכול למחול על כבודו, משום שכבודו הוא כבוד ישראל כלו, ואינו יכול למחול כבודן של ישראל. ועיין ברמב"ם הלכות מלכים פ"ג, ה"ו שכתב שלבו של המלך הוא לב כל קהל ישראל. ואפשר להביא סיוע לשני הנימוקים הנ"ל מתיאור התנ"ך את מלכות שלמה. בדבהי"א כט, כג כתוב: "וישב שלמה על **כסא ה' למלך** תחת דוד אביו ויצלח", וכן שם פרק כח, ה ודבהי"ב ט, ח. לעומת זאת בספר מל"א ח, יט הדגש

"חידושי אגדות", זבחים קב, ע"א

מדבריו משמע, שכשם שחולקים כבוד לפרעה ולנבוכדנצר, המלכים הקדמונים, שהיו רשעים, כך חולקים כבוד גם למלכי ישראל בין שהם צדיקים ובין שהם רשעים.

החת"ם סופר בתשובתו לחמיו רבי עקיבא אייגר הרחיב את סברת המרש"א ונתן לה טעם מחודש, ומפני יופיה נביאה בשלמותה:

> עוד אפרש קרא במשלי: 'ירא ה' ומלך ועם שונים אל תתערב', קשה מה ענין יראת ה' לעניין מלך בשר ודם? ומי הם אלו השונים שלא יתערבו עמהם? ובקהלת כתוב: 'אני פי מלך שמור ואל דברת שבועת האלוקים', וע"ש פירש"י היטב.
>
> והנלפע"ד בכל הנ"ל עפ"י מה שאקדים, כי יראת האדם את המלך הוא על א' מב' אופנים. הא', כי יש בידו להמית ולהחיות וחמת מלך מלאכי מות, וזאת שנית, כי אנו מאמינים שהקב"ה מושיב מלכים לכסא, והוא האיש אשר בחר בו ה' להושיבו מושב אלוקים בארץ, והוא למטה במקום השר שלמעלה, ולהדיא כתוב: 'וישב שלמה על כסא ה', וכן אפי' מלך של אומות העולם ממלא מקום השר של מעלה ויושב על כסאו ממש.
>
> וראה איך אנו מברכים על המלך: "שנתן מכבודו לבשר ודם" ולא אמרינן שנתן כבוד לבשר ודם אלא נתן מכבודו ית"ש. ואם לא נאמין באמת שמכבוד שמים ניתן לו, איך נבוא לפניו ית"ש כדוברי שקרים לומר מכבודו ואיננו, ואין זה מברך אלא מנאץ. אע"כ זה מקובל אצלנו באמת ותמים כי המלך הוא בחיר ה'[12] ומחוייבים לירא ממנו ולכבדו מפני מורא כבוד שמים.[13]
>
> והנה ההפרש בין ב' היראה הוא מבואר, שכל אותן בעלי הפקר שאינן מאמינים בדת, אינם יראים את המלך אלא מחמת זרוע עוזו של מלך שיראים פן יהרגם, אין מוראם וכבודם אלא בפניו, אבל בחדרים הם מבזים המלך ושריו ויועציו, וכל פקודיו ומצוותיו לשחוק בעיניהם, כי חכמים המה בעיניהם יותר משבעה משיבי טעם המלך. ואפי' נשבעו

הוא על כיסא ישראל: "ויקם ה' את דברו אשר דבר, ואקם תחת דוד אבי ואשב על **כסא ישראל** כאשר דבר ה'" וכן שם פרק ח, יט; ח, כה; י, ט.

12. כפי שכתב הרמב"ן בפרשת המלך בספר דברים.

13. וכן כתב ב"קהלת יעקב".

למלך שיהיו נאמנים לו, השבועה הזו היא בעיניהם כשבועת אונס מפני תוקפו של מלך, ואם ימצאו מקום למרוד בו ימרדו בו. וזאת שנית, שאפי׳ אותו מקצת יראה וכבוד שהן נוהגים בו בפרהסיא, איננו אלא בזיון למלך, כיון שיראים ממנו מפני יכלתו כמתיירא מפני גזלן עתיק ח״ו וכדי בזיון וקצף.

וההיפוך בבעלי דת אמת מאמינים בני מאמינים, כאשר בנינו כנטיעים מגודלים בנעוריהם, מפורסם בעיניהם איסור גמור להרהר אחר המלך ושר, כי מאת ה׳ הייתה זאת לו, וחוטא חומס נפשו להי׳ אפי׳ בחדרי חדרים, ואימת המלך עליהם מפני אימת הש״י שציווה למשה רבנו ע״ה לנהוג כבוד בפרעה, ואליהו לרוץ לפני אחאב המרשיע, ואסתר נענשה על שקראה לאחשורש כלב וכדומה, וזו היתה היראה והכבוד אמיתיים שאין אחריהם פקפוק.

והיינו דקאמר שלמה המלך ע״ה: ׳אני את פי מלך שמור ועל דברת שבועת׳ וכו׳, לא מפני שנשבעתי למלך אלא מפני שנשבעתי לאלוקים בשעת קבלת הדת, ובכלל זה יראת המלך וכבודו כנ״ל. והיינו נמי: ׳ירא את ה׳ בני ומלך׳, שתהא יראת ד׳ ויראת המלך משולבת אשה אל אחותה, ועי״ז: ׳עם שונים אל תתערב׳, עם אותם שונים שמשנים, בפרהסיא יראים, ובחדרי חדרים מלעיגים, עמהם אל תתערב, עכ״ל.

״שו״ת חת״ס״ ח״ו סי׳ פ״ו

וכן כתב בחלק או״ח סי׳ קנ״ט:

מזה שמברכים מלך עכו״ם, א״כ מן התורה מחוייב בכבודו, לנהוג כבוד מלכות, כדילפינן ממשה רבנו...וכן גבי אליהו...וכלם לא עשו בשביל מורא מלכות שימיתם אלא משום חוק החיוב.[14]

היוצא מדבריו שחייבים לכבד מלכים בין מישראל ובין מאומות העולם, בין צדיקים ובין רשעים, בין בסתר ובין בגלוי.

הרב צ.י. קוק (לנתיבות ישראל ח״ב, רלח) הקיש מסברת המהרש״א והחת״ם סופר אף על ממשלות ישראל בימינו, וסבר שמי שמזלזל בהן,

14. וראה עוד ב״חת״ם סופר״ חו״מ סי׳ ק״צ שכתב שמצוות כבוד מלכות גם של אומות העולם וגם של מלכי ישראל הרשעים, היא לא רק מצווה שכלית אלא גם מצווה שמעית, והעובר על זה הוא כמו מי שלא הניח תפילין.

כמוהו כמזלזל בכבוד המלכות וחייב לתת את הדין על כך, ואין הממשלה יכלה למחול על כבודה:

> לתבוע למשפט את האיש המחרף הזה (הוא חירף את הממשלה), ולברר אשמתו. כשם שהמחרף את צבא ישראל הוא כמחרף מערכות אלוקים חיים, כך המחרף מלכות ישראל הוא כמחרף מלכות השם, - וכבוד זה לא ניתן למחילה (קידושין לב, ע״ב).

גם מהוויכוח שהיה בין חזקיהו המלך לישעיהו הנביא, כשחזקיהו הנביא הוכיח מכך שאליהו הלך לקראת אחאב, וישעיהו הוכיח מזה שיהורם הלך לקראת אלישע, רואים שאף למלך רשע חייבים לחלוק כבוד, וזה לשון הגמרא שם:

> ׳מי כהחכם ומי יודע פשר דבר׳? מי כהקדוש ברוך הוא שיודע לעשות פשרה בין שני צדיקים, בין חזקיהו לישעיהו. חזקיהו אמר: ליתי ישעיהו גבאי, דהכי אשכחן באליהו דאזל לגבי אחאב שנאמר (מלכים א, יח): ׳וילך אליהו להראות אל אחאב׳.[15] ישעיהו אמר: ליתי חזקיהו גבאי, דהכי אשכחן ביהורם בן אחאב[16] דאזל לגבי אלישע.
>
> ברכות י, ע״ב

וחז״ל מבקרים קשות את אביה מלך יהודה על שהוכיח ובייש את ירבעם ברבים על כך שעבד ע״ז והחטיא את ישראל, ולכן ניגף אביה ומת:

---

15. ובאותו זמן אחאב עדיין לא עשה תשובה. בספר ׳מלא הרועים׳ על מסכת ברכות הקשה, מדוע הגמרא לא הביאה ראיה יותר משכנעת מזה שאליהו רץ לפני אחאב? ונראה לומר שהגמרא העדיפה ראיה זו, כי ממנה מוכח שחולקים כבוד גם למלך רשע. להלכה פסק הרמב״ם כדעת חזקיהו המלך וזה לשונו: ״וכל העם באין אליו בעת שירצה, ועומדין לפניו ומשתחוים ארצה, אפילו נביא עומד לפני המלך משתחוה ארצה, שנאמר ׳הנה נתן הנביא ויבא לפני המלך וישתחו למלך׳, אבל כהן גדול אינו בא לפני המלך אלא אם רצה, ואינו עומד לפניו, אלא המלך עומד לפני כהן גדול, שנאמר ׳ולפני אלעזר הכהן יעמוד׳, אעפ״כ מצוה על כהן גדול לכבד את המלך ולהושיבו ולעמוד מפניו כשיבא לו, ולא יעמוד המלך לפניו אלא כשישאל לו במשפט האורים. וכן מצוה על המלך לכבד לומדי התורה, וכשיכנסו לפניו סנהדרין וחכמי ישראל יעמוד לפניהם ויושיבם בצדו, וכן היה יהושפט מלך יהודה עושה אפילו לתלמיד חכם, היה עומד מכסאו ומנשקו וקורא לו רבי ומורי, במה דברים אמורים בזמן שיהיה המלך בביתו לבדו הוא ועבדיו, יעשה זה בצינעה, אבל בפרהסיא בפני העם לא יעשה, ולא יעמוד מפני אדם, ולא ידבר רכות, ולא יקרא לאדם אלא בשמו כדי שתהא יראתו בלב הכל״. (הלכות מלכים ב, ה).
16. שהיה רשע באותה עת כפי שהטיח בו אלישע כשהוא הגיע אליו.

״ולא עצר כח ירבעם עוד בימי אביהו ויגפהו ה׳ וימת״ (דהי״ב יג, כ) – אמר רבי שמואל: את סבור שהוא ירבעם (שניגף ומת), אינו אלא אביה, ולמה ניגף? רבי יוחנן אמר על שחישד את ירבעם (שגידפו וביישו) ברבים, הה״ד (שם פסוק ח): ׳ואתם המון רב ועמכם עגלי הזהב אשר עשה לכם ירבעם לאלהים׳.

ירושלמי יבמות פט״ז ה״ג; ויק״ר פל״ג, ה[17]

וכתב שם בעל ״קרבן העדה״:

שביזהו לפני כל קהל ישראל דאע״ג דרשע היה, היה לו לנהוג כבוד במלכות,[18] שכן מצינו שציוה הקב״ה למשה שינהג כבוד בפרעה.

ועידו הנביא הוכיח את ירבעם ובישר לו שעצמותיו יישרפו על המזבח אשר בנה, מבלי להזכיר את שמו של ירבעם, כי חלק כבוד למלך למרות רשעותו:

מה קרא עליו? ׳הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו׳ וגו׳, ועצמות ירבעם ישרפו עליך אין כתיב כאן, אלא ׳ועצמות אדם׳, מלמד שחלק כבוד למלכות.

ילקוט שמעוני מלכים א, רמז קצט[19]

הוי מתפלל לשלומה של מלכות (פרק השלמה)[20]

בפירוש ״מרכבת המשנה״ על המכילתא (רבי דוד משה אברהם, אב״ד של רהטין) הנ״ל כתב, שהחובה לחלוק כבוד למלכות קיימת גם כלפי מלכים שאין להם גדרי מלך על פי ההלכה, כמו אחאב, לשיטת התוס׳ בסנהדרין

---

17. עיין מה שניסה לדחות בספר ״ויואל משה״ עמ׳ קלט.
18. וצריך לומר שאביה לא הוכיח את ירבעם לפני כן בסתר, כי אז מותר היה לו להכלימו ברבים, כפי שכתב הרמב״ם (הלכות דעות פרק ו הלכה ח): ״אבל בדברי שמים אם לא חזר בו בסתר, מכלימין אותו ברבים ומפרסמים חטאו ומחרפים אותו בפניו ומבזין ומקללין אותו עד שיחזור למוטב כמו שעשו כל הנביאים בישראל״. ואף שהרמב״ם לא הזכיר במפורש שהוא הדין גם במלך, הרי מסוף דבריו: ״כמו שעשו כל הנביאים בישראל״, נראה שהוא מתכוון גם למלכים. או שאפשר לומר, שכל מה שמותר להכלימו ולחרפו ולבזותו ולקללו זה רק למען החזירו בתשובה, אך להכלימו ולביישו בשביל להשפילו גרדא אסור, וזה מה שעשה כנראה אביה לירבעם.
19. ועיין בספר ״לאמונת עתנו״ לרב צבי ישראל טאו עמ׳ כ-כב.
20. מי שאינו מעוניין בהרחבת נושא זה יכול לעבור ישר לפרק כ״ב..

דף כ, ע״ב,[21] כי הם אינם פחותים ממלכי הגויים, שחייבים לחלוק להם כבוד, וע״כ חלק לו אליהו כבוד.[22] וכבר הערנו (הערה 7) שלשון מלכות פירושה כל המערכת השלטונית ולאו דוקא מלך.

ונראה עוד שהחובה לחלוק כבוד למלכות (מלבד מה שכתב המהרש״א), נובעת מאותן סיבות שחייבים אנו להתפלל לשלומה של מלכות,[23] שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו. וכמו שכתב שם בעל ה״תפארת ישראל״ בפירושו:

> ולכן הזהיר על זה, משום שבשלום המנהיג תלוי הצלחת כל אדם, כמו שיעץ ריב״ז בזמן החורבן, ולא לבד מלכות, אלא גם כל מנהיג בעירו ועדתו נקרא בשם מלך, והוה מתפלל בשלומם כדי שיהיה להם מנוח לפקח על טובת הכלל.[24]

דברים דומים כתב בספר החינוך, מצוה ע״א, לעניין האיסור לקלל נשיא:

> לפי שאי אפשר לישוב בני אדם, מבלי שיעשו אחד מביניהם ראש על האחרים, לעשות מצוותו ולקיים גזרותיו. מפני שדעות בני אדם חולקין זה מזה, לא יסכימו כולם לדעה אחת לעולם, לעשות דבר מכל הדברים, ומתוך כך יצא מביניהם הביטול והאפיסה במועילות. וע״כ צריכין לקבל דעת אחד מהם, אם טוב ואם רע, למען יצליחו ויעסקו בעסקו של עולם, פעם ימצא בעתו וחפצו תועלת רב, ופעם ההפך, וכל זה טוב מן המחלוקת שגורם ביטול גמור.

---

21. הר״ן שם חולק על התוס׳ וסבור שהיה לאחאב דין מלך. ועיין ירושלמי הוריות פ״ג ה״ב, שמשם מוכח שלאחאב אמנם היה דין מלך. ובספר ׳ויואל משה׳ (מאמר שלש שבועות, סעיף קלב-קלג) כתב על סמך הירושלמי הנ״ל, שרק למלך שנתמנה כדין על פי נביא, כמו אחאב, חולקים כבוד. עוד האריך שם לכתוב שגם ירבעם וגם אחאב היו שומרי תורה ומצוות במסירות נפש, אלא שהיו להוטים אחר ע״ז שיצרה אז היה תקיף מאוד. וכבר כתב כן החת״ם סופר (ליקוטים סי׳ נו) והובאו דבריו בשו״ת ״מנחת יצחק״ ח״א, סי׳ י׳, ובשו״ת ״שרידי אש״ ח״א, סי׳ יז, ובשו״ת ״קול מבשר״ ח״א, סי׳ יז. ועיין בספר ״התקופה הגדולה״ עמ׳ שיא שהביא דברי הספר ׳ויואל משה׳ (בלי להזכיר שמו) ודחאם בתקיפות.

22. לעניין מורד במלכות שדמו מותר, כתב הרמב״ם בספר המצוות עשה קע״ג, שהדין נכון רק ביחס למלך שהוקם על פי התורה, וזה יכול להיות או שנמשח על ידי נביא, או שהמליכוהו כלל ישראל, כפי שכתב הרדב״ז בהלכות מלכים ג, ח.

23. ואין בזה הבדל בין מלכות ישראל ובין מלכות אומות העולם כפי שכתבו שם הרע״ב, ״מחזור ויטרי״, ו״תפארת ישראל״.

24. ועיין בפירוש המאירי לאבות.

ומאחר שהממונה לראש, סיבה אל התועלת שאמרנו, הן שהוא גדול להדריכנו בדרכי הדת, או גדול במלכות לשמור איש את רעהו שתקיף ממנו, ראוי הדבר וכשר שלא נקל בכבודו וגם שלא לקללו...

"נשיא בעמך לא תאר – בעושה מעשה עמך"

הדברים שכתבנו עד כה סותרים לכאורה את דרשת המכילתא (שמות כב, כג)[25] לעניין נשיא:

אי נשיא, יכל כאחאב[26] וחבריו? תלמוד לומר בעמך, לא אמרתי אלא כל זמן שנוהגין כמנהג עמך.[27]

אף על פי שהרמב"ם, הטור והשו"ע לא הביאו דין זה להלכה, ורבים תמהו על כך, כגון "רדב"ז" (הלכות סנהדרין כו, ב), "כנה"ג" (ח"ד ללשונות הרמב"ם), "דינא דחיי" (לאוין רט), "שער המשפט" (סי' כז, א). הרי הסכימו כל אותם אחרונים, שהדין אמת.

ב'הגהות מימוניות' שם בסנהדרין כתב: "ואמרינן בגמ' לא הזהירה תורה אלא רק בכשרים, שנאמר ונשיא בעמך לא תאור בעושה מעשה עמך".

ה"תומים" (חו"מ יז, ג) כתב שלכן לא חשש שמעון בן שטח לכבודו של ינאי המלך והורה לו לעמוד בשעת משפטו, כי ינאי היה צדוקי ולא עשה מעשה עמך.

גם מהרש"ם בספר "עין הרועים" ערך 'מלך' אות ז', כתב שדין כבוד מלך הוא דוקא 'בעושה מעשה עמך', כפי שכתב התומים:

דין כבוד מלך הוא דוקא 'בעושה מעשה עמך', כדדרשינן: 'ונשיא בעמך' וכו' – בעושה מעשה עמך, תומים סי' יז, ס"ק ג, ויעו"ש שתירץ בזה קושיית התוס' סנהדרין הנ"ל מהא דאחאב.[28] ואאמו"ר הגנ"י

---

25. כפי שמובא בילק"ש רמז שנא. בספרי המכילתא הנדפסים לא מוזכרים שמות מלכים אלא: "ומה תלמוד לומר בעמך? בזמן שהן עושין מעשה עמך".
26. וב"מדרש הגדול" כתוב ירבעם בן נבט במקום אחאב, והרמב"ן בספר המצוות לאוין שיח-שיט כתב אחז, וכן הוא ב"רבנו מיוחס".
27. ועיין יבמות כב ע"ב; בבא קמא צד ע"ב; בבא בתרא ד ע"א; מכות ח ע"ב; ילקו"ש שופטים תתקיג;
28. לא מצאתי ב"תומים" התייחסות לקושיית התוס' מאחאב. וכוונתו כנראה, שכיוון שאחאב לא עשה 'מעשה עמך', לא היה לו דין מלך, ועל כן לא יכול היה להפקיע את כרמו של נבות. ובזה מתורצת קושיית התוס' שם.

ציין לש״ס דזבחים קב, א, ׳אמר רבי ינאי לעולם תהא אימת מלכות עליך׳.

הרב מ״מ כשר[29] בספרו ׳התקופה הגדולה׳ עמ׳ שכ״א, תירץ בשם רבנו מיוחס, שההיתר לקלל מלך שאינו ׳עושה מעשה עמך׳, הוא רק בצנעה, אבל ברבים שיש ביזיון למלך אסור משום סכנה למקלל, וחמירא סכנתא מאיסורא. לכן לא רצה בבא בן בוטא (עיין ב״ב דף ג) לקלל את הורדוס משום שפחד ממנו. אולם ראינו לעיל שדעת החת״ם סופר שגם בצנעה אסור לקלל מלך אפילו הוא רשע כאחאב.

בספר ׳יד רמה׳ על מסכת בבא בתרא פ״א, ס״ק לה, כתב שאפילו בצנעה[30] אסור לקלל מלך משום סכנה אף שאין על כך חיוב מלקות מצד ׳נשיא בעמך לא תאור׳:

ושמה מינא דהא דכתיב: ׳גם במדעך מלך אל תקלל ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר׳, אפילו היכא דארגיז קמיה שמייא אלא (צ״ל לא) מבעי ליה למילטייה, ואע״ג דכתיב ׳נשיא בעמך לא תאור׳ ב׳עושה מעשה עמך׳, הא לאו עושה מעשה עמך לאו חיובא הוא דליכא, דלא לקי עליה, מיהו איסורא מיהא איכא משום סכנתא דכתיב ׳כי עוף השמים יוליך את הקול׳.

גם המהרש״א ב״חידושי אגדות״ שם, כתב כמו ׳היד רמה׳, שאין איסור לאו בקללת מלך שאינו עושה מעשה עמך, אבל לא ראוי לקללו, אפילו בצנעה, מפני הסכנה והיראה:

היינו שאינו עובר בלאו באינו עושה מעשה עמך, אבל עצה טובה קמ״ל, דגם באינו עושה מעשה עמך, משום יראה שיוודע למלך ולעשיר – אין לקללם. והיינו קרא ׳גם במדעך מלך אל תקלל׳.[31]

ונראה שגם המהרש״ם התכוון ליישב כך את הסתירה שבין חלוקת הכבוד לאחאב ופרעה הרשעים, לבין ההיתר לקלל מלך שאינו עושה מעשה עמך (עיין הערה 31). שמה שהם חלקו כבוד היה משום סכנתא,[32] אבל האיסור של ׳נשיא בעמך לא תאור׳ אינו קיים ביחס למלך רשע.

---

29. עיין שם שו״ת גדול וחשוב בעניין מהותו של אחאב.
30. כפי שאכן משמע מפשט הסוגיא בעניין בבא בן בוטא.
31. וכן כתב בחידושי החת״ם סופר למסכת בבא בתרא שם.
32. למרות שלא ברור איזו סכנה הייתה נשקפת לאליהו אם לא היה רץ לפני אחאב עד יזרעאלה.

לדעת המהרש"א והחת"ם סופר מותר לקלל מלך כדי להחזירו למוטב

ההסברים שאמרנו בשם רבנו מיוחס והיד רמה, ניתנים להיאמר רק לשיטת החינוך והנוהים אחריו, שחלוקת כבוד למלכות הוא משום שלום מלכות או שלום היחיד לבל יסכן את נפשו בזלזול במלך. אולם לשיטת המהרש״א והחת״ם סופר שגם מלכים רשעים דין מלך להם וחייבים בכבודם מדין כבוד אלוקים, עדיין נשאר קשה, כיצד מותר לקלל מלך שאינו עושה מעשה עמך?

עוד קשים דברי הרמב״ם בהלכות דעות פ״ו ה״ח, מהם עולה שישנם מצבים שצריך ואף חובה להוכיח ולבזות ולקלל מלכים, אפילו בפרהסיא:

> המוכיח את חבירו תחלה, לא ידבר לו קשות עד שיכלימנו, שנאמר ׳ולא תשא עליו חטא׳. כך אמרו חכמים יכל אתה מוכיחו ופניו משתנות? ת״ל ׳ולא תשא עליו חטא׳. מכאן שאסור לאדם להכלים את ישראל וכל שכן ברבים, אע״פ שהמכלים את חבירו אינו לוקה עליו, עון גדול הוא, כך אמרו חכמים ׳המלבין פני חבירו ברבים אין לו חלק לעולם הבא׳. לפיכך צריך אדם להזהר שלא לבייש חבירו ברבים בין קטן בין גדול, ולא יקרא לו בשם שהוא בוש ממנו, ולא יספר לפניו דבר שהוא בוש ממנו, **במה דברים אמורים בדברים שבין אדם לחבירו, אבל בדברי שמים, אם לא חזר בו בסתר, מכלימין אותו ברבים ומפרסמים חטאו ומחרפים אותו בפניו ומבזין ומקללין אותו, עד שיחזור למוטב, כמו שעשו כל הנביאים בישראל.**

(למרות שהרמב״ם אינו מזכיר בדבריו בפירוש שמותר לבזות מלכים, הרי מסיום דבריו ״כמו שעשו כל הנביאים בישראל״, מסתבר שהוא מתייחס גם לתוכחת מלכים, כי אותם בעיקר הוכיחו הנביאים.)

וי״ל שכל מה שמתיר הרמב״ם לבזות ולקלל, הוא לשם תוכחה, על מנת להחזיר את המלך או השלטון בתשובה. אבל שלא לשם תוכחה אסור לזלזל במלכות גם אם היא רשעה וסוררת. לפי זה נאמר, שגם לדעת המהרש״א והחת״ם סופר, ההיתר של המכילתא לקלל מלך שאינו עושה מעשה עמך, הוא רק על מנת להחזירו למוטב, או לקללו לפני ה׳ כדי

שיעביר ממשלת זדון מן הארץ.[33] אבל בלא הסיבות הללו, צריך לשמור על כבוד המלך כי כבודו הוא כבוד ה׳.

אלא שקשה מדוע יצא הקצף על אביה מלך יהודה שהוכיח את ירבעם?[34] ויש לומר שהוא כנראה בייש אותו יותר מן הראוי לצורך תוכחה, או שכוונתו הייתה לבייש גרדא, ולא על מנת להוכיח.

מכאן שאפשר בעת ובעונה אחת, גם לחלוק כבוד למלכות וגם לקלל מלך אפילו בפרהסיא. מחד גיסא, אפשר ואף צריך, להוקיע את מעשיו הרעים של המלך, עד כדי השפלה וביזוי, ומאידך גיסא לחלוק לו את הכבוד הראוי לו על פי סדרי המדינה והטקס.[35]

על פי זה נבין את הביטויים הקשים של הרב צבי יהודה קוק, כנגד ממשלות ישראל,[36] למרות רגישותו הגדולה לכבודם, כפי שראינו לעיל.

ועוד אפשר לומר שדין נשיא לחוד ודין מלך לחוד. נשיא שאינו ׳עושה מעשה עמך׳, מותר לקללו ואין חובה לכבדו, ברם מלך, שהקב״ה חלק לו מכבודו, אסור לקללו ולבזותו בשום פנים ואופן (חוץ מתוכחה שהיא מותרת). וכמו שמצאנו הבדל בין מלך שאינו יכול למחול על כבודו לבין נשיא שאמנם יכול למחול על כבודו.

ואפשר שלכן לא הזכיר הרמב״ם את הדין של מלך שאינו עושה מעשה עמך.

---

33. כך רואים מהמעשה של בבא בן בוטא, ושם גם המהרש״א והחת״ם סופר כתבו שלא היה איסור לקלל את המלך מצד נשיא בעמך לא תאור.
34. אפשר אולי לומר משום שהוא לא הוכיחו לפני כן בסתר, אולם לפי מצב הדברים ששרר אז בין שני המלכים לא נראה שהייתה אפשרות להוכיחו לפני כן בסתר.
35. כשם שהאופוזיציה במדינת ישראל מבקרת בכל התקיפות את השלטון עד כדי הטחת עלבונות ופגיעות אישיות, ומאידך מקיימת את כל המתחייב מן החוק והסדר ובכלל זה נתינת כבוד.
36. עיין ארץ הצבי עמ׳ כו ; כז ; כח ; כט ; ל ; לא ; לד ; מא ; מג ; מו ; נ ; נג ; נז ;

כב. כי לא טוב אנכי מאבותי

מלכים א פרק יט

(א) וַיַּגֶּד אַחְאָב לְאִיזֶבֶל אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה אֵלִיָּהוּ וְאֵת כָּל אֲשֶׁר הָרַג אֶת כָּל הַנְּבִיאִים בֶּחָרֶב:

(ב) וַתִּשְׁלַח אִיזֶבֶל מַלְאָךְ אֶל אֵלִיָּהוּ לֵאמֹר כֹּה יַעֲשׂוּן אֱלֹהִים וְכֹה יוֹסִפוּן כִּי כָעֵת מָחָר אָשִׂים אֶת נַפְשְׁךָ כְּנֶפֶשׁ אַחַד מֵהֶם:

(ג) וַיַּרְא וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אֶל נַפְשׁוֹ וַיָּבֹא בְּאֵר שֶׁבַע אֲשֶׁר לִיהוּדָה וַיַּנַּח אֶת נַעֲרוֹ שָׁם:

(ד) וְהוּא הָלַךְ בַּמִּדְבָּר דֶּרֶךְ יוֹם וַיָּבֹא וַיֵּשֶׁב תַּחַת רֹתֶם [אחת] אֶחָד וַיִּשְׁאַל אֶת נַפְשׁוֹ לָמוּת וַיֹּאמֶר רַב עַתָּה ה׳ קַח נַפְשִׁי כִּי לֹא טוֹב אָנֹכִי מֵאֲבֹתָי:

(ה) וַיִּשְׁכַּב וַיִּישַׁן תַּחַת רֹתֶם אֶחָד וְהִנֵּה זֶה מַלְאָךְ נֹגֵעַ בּוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ קוּם אֱכֹל:

(ו) וַיַּבֵּט וְהִנֵּה מְרַאֲשֹׁתָיו עֻגַת רְצָפִים וְצַפַּחַת מָיִם וַיֹּאכַל וַיֵּשְׁתְּ וַיָּשָׁב וַיִּשְׁכָּב:

פסוקים אלו מתמיהים ומבהילים! כיצד התהפך הגלגל כה מהר ובאופן כה קיצוני? חשבנו לתומנו שחל מפנה במערכת היחסים שבין המלך לנביא. סברנו שמאויבים הפכו הם לאוהבים. חשבנו שהמלך עם כל העם הפכו מכופרים למאמינים בני מאמינים. רצינו להאמין שתמה תקופת הבעל, ואור חדש יזרח על ממלכת ישראל. והנה מפח נפש, הכל שב לקדמותו. מעמד הר הכרמל חלף עבר כלא היה, בבחינת ׳תצא רוחו ישוב לאדמתו׳. כיצד קרה הדבר? היכן היו נקודות התורפה בתכניתו של אליהו?

דומני שכישלונו של אליהו היה בשחיטת נביאי הבעל. לכשנדקדק בכתובים נראה שאחאב, בספרו לאיזבל את כל הקורות אותו מאז פגש את אליהו ועד היום, חילק את דבריו לשנים[1]: א. ״ויגד אחאב לאיזבל את

1. אברבנאל טוען שאחאב הגיד לה שלושה דברים. א. כל אשר עשה אליהו מהורדת האש והמטר. ב. הריגת הנביאים. ג. שאיש מהם לא נמלט. וה״כלי יקר״ כתב ש״את

כל אשר עשה אליהו״. ב. ״ואת **כל** אשר הרג את **כל** הנביאים בחרב״. ולא הרי זה כהרי זה. אם הספור הראשון היה מתוך התלהבות והשתאות, התפעמות והתרגשות, הרי הסיפור השני היה מאופק, מסויג, קודר, קשה, ואולי אף נורא.[2] שהרי לא ייתכן שאחאב המלך שעבד את הבעלים והאשרות במשך שש עשרה שנה, והלך עם נביאי הבעל יד ביד, קיבל בשוויון נפש את שחיטת נביאיו באופן כל כך אכזרי. הדבר בוודאי הטריד את מנוחתו ולא נתן לו מנוח.

מי שניצלה זאת עד תום הייתה איזבל. היא וודאי העמידה את אחאב על המשמעות הנוראה והחמורה של מעשי אליהו. היא הסבירה לו שמחר יבוא תורם להישחט, שכן הם שהביאו את הבעל לשומרון והם שהחטיאו את ישראל בו. עוד הסבירה לאחאב, שאליהו לא ינוח ולא ישקוט עד אשר יעביר את כל הבעלים מן הארץ ויבוא חשבון עם כל עובדיהם. הוא יגרום למרחץ דמים נוראי בשומרון וביזרעאל, וממלכת שומרון תהפוך ממדינה נאורה ומתקדמת למדינה דתית קיצונית, חשוכה ומפגרת.

אחאב לא יכול היה לעמוד כנגד דבריה הקשים וההגיוניים (לפי הבנתו) של איזבל. עליית כוחו של אליהו הפחידה גם אותו. ואם לו אישית היה קשה לצאת נגד אליהו, הרי שאיזבל הסכימה בשמחה ובחפץ לב לקחת את המושכות בידיה ולצאת למלחמת חרמה באליהו.

גם לא היה קשה להטות את לב העם נגד אליהו, שהרי גם הם נוכחו באכזריותו של אליהו,[3] וגם הם חששו מיום המחר. העם ידע היטב שדינם של עובדי בעל הוא מיתה, ואין הבדל מהותי בין המסיתים לע״ז לבין המוסתים.

* * *

כל הנביאים״, בא לרבות את נביאי האשרה שגם אותם הרג אליהו (דבריו תואמים את שיטתו לעיל שאליהו הרג גם את נביאי האשרה).

2. מו״ר הרב נבנצל העיר: ״שאולי אחאב סיפר לאיזבל בתקווה להשיבה בתשובה״. בהחלט ייתכן, ברם אין זה סותר את מה שכתבנו בנוגע לסיפור השני.

3. כל מה שכתבנו על ״אכזריותו של אליהו״, הוא מנקודת המבט של איזבל, אחאב ועם ישראל.

וירא ויקם וילך אל נפשו

מה ראה אליהו שבגללו הוא קם והלך אל נפשו, ומה הכוונה 'אל נפשו'? רלב"ג ורד"ק כתבו שהוא ראה את הסכנה וקם למלט את נפשו:

> ר"ל שכאשר ראה הסכנה שהוא בה, לא רצה לסמוך על הנס אבל קם תכף והלך למלט את נפשו.
>
> רלב"ג יט, ג

ואפשר שלא את הסכנה הוא ראה, אלא את בדידותו הקשה, שהייתה הפעם הרבה יותר חריפה מזו שהייתה אחרי גזרת הרעב. על כן הוא קם והלך לנפשו, אל עצמו, לא על מנת להציל את נפשו, אלא לבקש את נפשו למות, מרוב צער, ייאוש ובדידות. כך גם עולה מתוך הזוהר (ויגש רט, א, בתרגום חופשי):

> שהרי באליהו לא כתיב ביה: 'ויירא[4] וילך אל נפשו' , אלא 'וירא', ראיה ראה. ומה ראה? אלא ראה שמכמה שנים הלך אחריו מלאך המות ולא נמסר בידו, ועכשו 'וילך אל נפשו', מאי 'וילך אל נפשו'? שהלך לקיום נפשו. ומה הוא? הוא עץ החיים, כדי להתדבק שם, ומלאך המות לא ילך אחריו יותר. בוא וראה, בכל המקומות כתוב: 'את נפשו' וכאן כתוב: 'אל נפשו', וסוד זה שמעתי.

מדוע אין הקב"ה מורה לו לאן ללכת כפי שהיה אחרי גזרת הבצורת? מדוע עזבו ה' לנפשו, ללא תמיכה וסיוע?[5] שמא ואולי אין הקב"ה מעוניין בו עוד כנביא ומורה דרך? כפי שאכן יתברר בהר חורב. אולי גם אליהו חש שה' סר מעליו, ועל כן הוא הלך לנפשו כי הוא נותר לבדו. את המעמד בהר הכרמל פתח אליהו בהכרזה שהוא נותר נביא לה' לבדו, והנה עתה, אחרי המעמד ההוא, שוב הוא נותר לבדו.

בתחילה הוא ברח לבאר שבע אשר ביהודה, שם השאיר את נערו, ומשם הלך אל המדבר. ומדוע הוא לא נשאר בבאר שבע? כתב רד"ק (יט, ד):

---

4. בכתבי יד עתיקים יש גרסה כזו, וכן משמע מתרגום השבעים.
5. חז"ל בשיר השירים רבה א,מב, מלינים על כך באומרם: "כרמי שלי לא נטרתי". אברבנאל כתב שמאז שה' אמר לו 'לך הראה אל אחאב' לא בא אליו שום דיבור אלוקי, על כן פחד וברח ועל כן הרגיש בדד כל כך.

אפי' בארץ יהוד' לא בטוח כי ירא שמא תשלח איזבל להרגו שם.[6] ויצא מן הישוב והלך לו במדבר במקום שלא ימצא מחיה וימות, כי בחר מותו מחייו, או יראה אליו דבר ה' מה יעשה.

תחת רתם אחד

"ויבא וישב תחת רתם אחד", "וישכב ויישן תחת רתם אחד". מדוע הכתוב מציין וחוזר ומציין את העץ אשר אליהו ישב וישן תחתיו? ומדוע ההדגשה החוזרת של רתם **אחד**? וכי חשבנו לרגע שהוא ישן תחת שניים או שלושה רתמים? דומה שיש בהחלט משמעות לעץ שתחתיו ישב ושכב אליהו. הרותם[7] מוזכר בשני מקומות נוספים בתנ"ך, ובשניהם הוא משמש כחומר בעירה. כך באיוב (ל,ד): "הקטפים מלוח עלי שיח ושרש רתמים לחמם", ופירושו: מלקטים שרש הרתמים לחימום, או שאופים לחם עליו. וכך בתהילים (קכ, ד): "חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים". בשני המקומות מייחסים אותו לאנשי מרמה ובעלי לשון הרע שאש השנאה והקנאה והרכילות בוערת בקרבם, וכפי שדרשו חז"ל:

"חצי גבור שנונים"-ומה ראה למשלן לחץ מכל כלי זיין? אלא כל כלי זיין מכים במקומם וזה מכה ברחוק. כך הוא לשון הרע, דאמור ברומי וקטיל בסוריא.

ולא ככל גחלים אלא כגחלי רתמים, שכל גחלים כבים בפנים כבים מבחוץ, אבל גחלי רתמים אף על פי שהוא כבה מבחוץ עדיין הוא בוער מבפנים. כך כל מי שהוא מקבל לשון הרע, אעפ"י שאתה הולך ומפייסו והוא מתפייס, עדיין הוא בוער מבפנים.

מעשה ברותם אחד שהציתו בו את האור, והיה דולק י"ח חדש חורף וקיץ וחורף.

---

6. או שמא תבקש מיהושפט להסגירו, שהרי יהושפט היה גיסו של אחאב, והיחסים ביניהם היו טובים.

7. הזוהר (ח"ב קצ, א) זיהה את הרותם של אליהו עם התומר של דבורה (שוויון אותיות) ויצא לידון בדבר חדש: "אמר אליהו: רבונו של עולם, אשה אחת שלחת לישראל ודבורה שמה דכתיב (שופטים ד, ה) 'והיא יושבת תחת תמר דבורה', זה הוא רתם שאליהו ישב תחתיו, והחזירה אותם למוטב, דכתיב (שם ה, ז): 'עד שקמתי דבורה', ואני באתי ביניהם והכרזתי לפניהם ואיני יכל להחזירם בתשובה".

בראשית רבה צח[8]

הרותם של אותו אחד דלק שמונה עשר חודשים. בוא וראה שגם הבצורת שהביא אליהו על ישראל הייתה של שמונה עשר חודשים:

"ויהי ימים רבים ודבר ה' היה אל אליהו בשנה השלישית"[9]- ר' ברכיה ור' חלבו בשם רבי יוחנן: שלשה חדשים בראשונה ושלשה חדשים באחרונה ושנים עשר חדש באמצע, הרי שמונה עשר חדשים.

ויקרא רבה ט

אליהו מעיד על הרותם והרותם מעיד עליו, ושניהם אחד הם.[10] זה בוער מקנאה וזה בוער בתוכו ואין מכבה. כבר עברו שמונה עשר חודשים מאז שנשבע אליהו: 'אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי', ועדיין אש הקנאה בוערת בתוכו ועוד מעט קט הוא יכריז ויאמר: 'קנא קנאתי לה' אלקי צבאות' וכו'.

גם עוגת הרצפים שהאכיל בה המלאך את אליהו מעידה על קנאותו היתרה של אליהו:

ודכוותיה כתיב באליהו שנאמר (מלכים א, יט) 'ויאמר קנא קנאתי לה' אלהי ישראל כי עזבו בריתך בני ישראל', אמר לו הקדוש ברוך הוא: בריתי, שמא בריתך? 'ואת מזבחותיך הרסו', אמר לו: מזבחותי, שמא מזבחותיך? 'ואת נביאיך הרגו בחרב', אמר לו: נביאי, ואת מה איכפת לך? אמר לו: 'ואותר אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה', תא חמי מה כתיב תמן (=בוא וראה מה כתוב שם): 'ויבט והנה מראשותיו עוגות רצפים', מה הוא רצפים? אמר רבי שמואל בר נחמן רוץ פה, רצוץ פיות בכל מי שאמר דילטורייא על בני.

שיר השירים רבה א, לט[11]

כל מי שאומר דלטוריא על ישראל מרוצצים את פיו ודוחים אותו משררתו:

---

8. וראה ירושלמי פאה א, שוח"ט קכ, ערכין טו.
9. מן הלשון בשנה השלישית אפשר לדייק, שהדבר היה בשנה השלישית לעצירת המטר, ולא כעבור שלוש שנים.
10. וכן כתב אלשיך.
11. וראה גם זוהר חדש פרשת נח דף לט ע"א.

למה נמשלו ישראל לאגוז? שנאמר: 'אל גינת אגוז ירדתי'. מה אגוז זה חלק ומי שאינו אומן לעלות עליו מיד הוא נופל, שצריך לשמר את עצמו שלא יפול ממנו. כך כל מי שמשרה (מנהיג) את ישראל צריך לשמור את שלו מתחת ידיהם.

משה אמר: 'שמעו נא המורים', ונאמר לו: 'לכן לא תביא את העם הזה'. ישעיה אמר: 'ובתוך עם טמא שפתיים אנכי יושב', מיד, 'ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה', מהו רצפה? אמר ר' שמואל בר נחמני: רצץ פה שאמרת דלטוריא על בני. אליהו אמר: 'כי עזבו בריתך בני ישראל', ומה נאמר לו? 'ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתיך'.

ילק"ש ח"ב ריח[12]

* * *

כי לא טוב אנכי מאבותי

טענה מוזרה השמיע אליהו כלפי ה' כאשר הוא שאל את נפשו למות:

רב עתה ה' קח נפשי כי לא טוב אנכי מאבותי

מה פשר דבריו שהוא לא טוב מאבותיו? לאיזה אבות הוא מתכוון? ומדוע הוא צריך למות בשל כך?

רש"י הסביר שהוא התלונן על כך שהוא נרדף ללא הרף וללא קץ ודי לו בחייו עד כה. מעין זה כתב גם המצודות:

הואיל ואני בצער, הנה נחשבים לי ימי למרובים ואין לי חפץ בהם, ולכן קח נפשי כי לא לעולם אחיה, כי לא טוב אנכי מאבותי, להינצל מן המיתה, ואם כן מה לי עתה מה לי אחר זמן?

ועדיין הדברים קשים, וכי מה הוא חשב שהוא יחיה לעולם? האם לא די היה לו לומר שאין הוא חפץ בחיי צער?

ר' יוסף כספי הסביר שלא על הצער והמצוקה התלונן אליהו אלא על כך שאין הוא מצליח להגשים את ייעודו הרוחני:

כי מחכמה גדולה הוא לאיש חכם, כאשר יראה לנפשו המנע השלמות ממנה בעיונית, שזה הוא כלל מצוות התורה הראשיות והיסודות –

---

12. וראה שיר השירים רבה ו, יז; פסיקתא רבתי יא, ב; ילק"ש ח"א תשסד; ילק"ש ח"ב תו, ורמז תתקצב.

שיבחר המות מהחיים, שלמה יבקש החיים ואריכות החיים אם לא לאכל ולשתות ולשכב עם אשתו, ומה לו בזו הצרה המובישה?

ועדיין לא ברורה טענתו: 'כי לא טוב אנכי מאבותי', וכי רק מי שהוא טוב מאבותיו ראוי לחיים? רד"ק[13] הסיק מכאן שאליהו חי חיים ארוכים מאוד והוא קבל על חייו המופלאים:

"כי לא טוב אנכי מאבותי"- נראה כי ארכו ימיו יותר מימי אבותיו, וזה ראיה לאומר כי פנחס זה אליהו.[14]

חז"ל הם האומרים שפנחס הוא אליהו, והנה אנו רואים שהמפרשים הלכו בעקבותיהם, ונטו לקבל את דעתם, באשר היא מיישבת דברים רבים. נביא כאן את דבריו הארוכים של רלב"ג (פרק יז, א) אשר האברבנאל העתיקם כמעט במלואם:

וראוי שתדע שכבר הסכימו קצת ז"ל (פר"א מז[15]) כי פנחס זה אליהו, מפני מה שמצאו ביניהם מן ההתיחסות. והנה נזכר בתורה (במדבר כה, יב) שהשם יתברך נתן לו את בריתו שלום,[16] ואמר הנביא (מלאכי ב, ה): 'בריתי הייתה אתו החיים והשלום', ולזה ידמה שכבר נתן השם לפנחס אורך ימים נפלא;[17]

---

13. וראה גם דבריו בספר שופטים כ, כח. וראה גם אברבנאל שם.
14. ולא כמו אלו שהסבירו השוואה זו רק באופן סמלי כמו למשל הרב אייזנשטיין בספרו "אוצר ישראל" ערך "אליהו".
15. וכן שם פרק כט, וכן בילק"ש פינחס רמז תשעא, וראה ב "ליקוטים מדרש שוחר טוב כתב יד", שליקט ש"א ורטהיימר "בתי מדרשות" כרך ראשון עמ' רצו שכתב: "אמר רבי פנחס בשם רבי שמעון בן לקיש: הוא פנחס הוא אליהו זכור לטובה ולברכה, שאלולי הוא לא היה לנו חיים באדום הרשעה".
16. בזוהר פנחס ריד,א: "את בריתי שלום ממלאך המות דלא שליט ביה לעלמין...וודאי לא מית כשאר בני עלמא". ובספרי במדבר פרשת בלק סוף פיסקא קלא: "תחת אשר קנא לאלקיו ויכפר על בני ישראל – "לכפר" לא נאמר כאן, אלא "ויכפר" על בני ישראל, שעד עכשו לא זז, אלא עומד ומכפר עד שיחיו המתים".
17. כתב רבנו בחיי בפרשת פנחס: "נמצאת למד, שהשבת החמה, גרמה קיומן של ישראל, שאלמלא כן היו כלין, אם כן פנחס גרם לישראל אורך ימים ושנות חיים מאותו זמן עד סוף העולם, ואותן השנים אין להם סוף ותכלית, ולכך זכה לחיות לאין תכלית, מדה כנגד מדה, כי פנחס זה אליהו כעניין שאמר הנביא: 'בריתי הייתה אתו החיים והשלום', ונאמר כאן 'את בריתי שלום'. והרמב"ן כתב (במדבר יח, ד) שאליהו זכה לחיי נצח בגלל דבקותו המוחלטת בה' תוך ויתור גמור על כל עניני העולם הזה: "והעוזבים כל עניני העולם הזה ואינם משגיחים עליו כאילו אינם בעלי

והנה מצאנו שהיה כהן בימי פילגש בגבעה. ובימי דוד מצאנו כתוב (דה״א ט, כ): ׳ופנחס בן אלעזר נגיד היה עליהם לפנים ה׳ עמו׳, וכבר ביארנו בספר שופטים כי הוא היה מלאך ה׳ שנראה אל גדעון ואל יפתח, והיה נושא אותו רוח ה׳ כמו מלאך ה׳, כמו שמצאנו גם כן באליהו; ולזה אמר (מלאכי ב, ז): ׳ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה׳ צבאות הוא׳, ולזאת הסבה אמר ׳לפנים ה׳ עמו׳.

והנה מצאנו באליהו שאמר לש״י: ׳קח את נפשי כי לא טוב אנכי מאבותי׳, ר״ל שאין לו לחיות תמיד בזה העולם, אבל ימות כדרך כל הארץ, כי לא טוב מאבותיו; ומצאנו גם כן שלא מת בעת אשר לוקח מעל ראש אלישע, וזה כי אחר זה בא מכתב אליהו אל יהורם בן יהושפט כמו שנזכר בספר דה״ב כא, יב. והנה יתבאר כי זה היה אחר זה, לפי שאלישע לא היה נביא כי אם אחר שלוקח אליהו מאתו, כאמרו: ׳נחה רוח אליהו על אלישע׳, והנה מצאנו כי אלישע נבא בימי יהושפט, כאומרו: ׳חי ה׳ אשר עמדתי לפניו כי לולא פני יהושפט אני נושא׳ וגו׳ (מ״ב ג, יד), וזה לאות כי אליהו הי׳ חי אחר זה.

ואם אמר אומר, כי כבר כתב זה אליהו קודם מותו, ובא המכתב ליורם אחר מות אליהו, אמרנו לו בלתי אפשר הוא זה, כי כבר נכללו בדברים ההם ענינים לא יתכן שיאמרם הנביא קודם היותם, והוא מה שגנהו על שלא הלך בדרכי אבותיו הטובים, והלך בדרכי מלכי ישראל, והרג את אחיו בית אביו הטובים ממנו, ויעד אותו שישיגהו עונש נפלא על זה כמו שנזכר שם; וזה לא יתכן שיעיד בו הנביא קודם העשות החטאים, כי אעפ״י שיראה הנביא באיש אחד שכבר יחטא חטא מה, הנה האיש ההוא יוכל להשמר שלא יחטא, כי השם ית׳ לא יכריח האדם שיחטא, ושמהו בעל בחירה כדי שימלט מהרעות הנפשיות והגופיות כמו שבארנו בשלישי מספר מלחמות ה׳. והנה אם לא היה יכל להימלט מזה לא היה ראוי שיענש עליו, כי הוא אנוס בעשיית החטא ההוא וזה מבואר מאד.

גוף, וכל מחשבתם וכוונתם בבוראם בלבד, כעניין באליהו, בהדבק נפשם בשם הנכבד, יחיו לעד בגופם ובנפשם כנראה בכתוב באליהו, וכידוע ממנו בקבלה, וכמו שבא במדרשים בחנוך ובבני העולם הבא, העומדים בתחיית המתים.

ולזה הוא מבואר כי לא מת אז אליהו ולא נעשית בקשתו במה שאמר ׳קח נא את נפשי׳, ולזה תמצא שאמר מלאכי: ׳הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא׳, והוא אליהו בעינו, ולזה אמר עם ה״א הידיעה.[18]

ולפי שמצאנו זה הארך הנפלא מן החיים לאליהו, והנה מצאנוהו ג״כ לפנחס כמו שזכרנו, ומצאנו בשניהם נשיאות רוח ה׳ אותם כאילו הם מלאכי ה׳, ומצאנו ברית החיים לפנחס כמו שזכרנו, הנה מן הראוי שנאמר כי פנחס זה אליהו;[19] כי יותר ראוי שיונח זרות אחד, משיונחו שני זרויות.[20]

והנה אמר שהוא מתושבי גלעד כי שם נתיישב בימים ההם. והנה היה דרך פנחס שיהיה נעלם זמן ארוך מהאנשים ואח״כ היה נראה[21] כמו שיראה במה שזכרנו בספר שופטים:[22]

---

18. וכתב רבנו בחיי שם פסוק יב: ״ויתכן לומר כי על שם סופו שנסתלק וחזר אלוקי נקרא אליהו, שהוא כלל שני שמות: דין ורחמים. אל- הוא הדין והוא הברית, יו״ד ה״א ואו״ו – הוא הרחמים והוא השלום. והנה הוא כלול מכח הדין והרחמים, וזהו בריתי שלום. לכך העניש לשר החמישים וחמשיו (מל״ב ח-יב) מכח הדין, והחיה המת מכח הרחמים. והיה פנחס דור שביעי ליעקב אבינו, כשם שהיה חנוך שביעי לאדם (שנאמר עליו שלקחו האלוקים ולא מת) והם כנגד יום שביעי שהוא שבת, והוא יום המנוחה והחיים.
19. לעומת זאת דחה האבן עזרא (במדבר כה, יג) סברה זו לחלוטין: ״ומלת ׳לאחריו׳ (ולזרעו אחריו) לאות שמת ואינו אליהו כלל״.
20. בגמרא בבא מציעא קיד ע״ב מובא, שרבא בר אבוה שאל את אליהו כשפגשו בבית הקברות אם הוא לא כהן, והסביר שם רש״י ששאלתו הסתמכה על הדעה הסוברת שפנחס זה אליהו. לעומת זאת כותב הרשב״ם שהברייתא בבא בתרא (קכא, ב) שמנתה שבעה שקפלו את כל העולם כלו, ולא כללה את פנחס ואליהו, כנראה שאינה סוברת שפנחס זה אליהו. וכן כתבו שם התוס ד״ה ״שבעה״.
21. בקהלת רבה פ״י, טו נמצא כתוב, שרוח הקודש נלקחה מפנחס, אחרי פרשת בת יפתח, למשך מאתיים שנה. ואכן מיפתח עד אחאב עברו כמאתיים ושלושים שנה, שהם כנראה שנות העלמותו של פנחס, עד הופעתו מחדש בדמות אליהו.
22. וכן כתב בשו״ת רדב״ז ח״ו, שני אלפים, רצד. וכן פירש ב״כלי יקר״.

כג. עד הר האלוקים חרב

מלכים א פרק יט

(ז) וַיָּשָׁב מַלְאַךְ ה' שֵׁנִית וַיִּגַּע בּוֹ וַיֹּאמֶר קוּם אֱכֹל כִּי רַב מִמְּךָ הַדָּרֶךְ׃

(ח) וַיָּקָם וַיֹּאכַל וַיִּשְׁתְּ וַיֵּלֶךְ בְּכֹחַ הָאֲכִילָה הַהִיא אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה עַד הַר הָאֱלֹהִים חֹרֵב׃

(ט) וַיָּבֹא שָׁם אֶל הַמְּעָרָה וַיָּלֶן שָׁם וְהִנֵּה דְבַר ה' אֵלָיו וַיֹּאמֶר לוֹ מַה לְּךָ פֹּה אֵלִיָּהוּ׃

אין מניחים לאליהו לשכב במנוחה, ואף לא לברוח אל נפשו. הוא לא ימות כך סתם על פני האדמה, אלא יעלה בסערה השמימה. אך לא היום, אלא בבוא עתו, כי עוד רבה הדרך לפניו.

למה הלך אליהו להר חורב? האם זה היה רצונו להגיע לשם? רצון ה'? הידע אליהו לאן הוא הולך?

אברבנאל סבור, שזה היה רצונו של שאליהו להגיע אל הר חורב,[1] ובדרך שהוא רצה ללכת הוליכו אותו[2]:

> ובאמרו (המלאך לאליהו): "כי רב ממך הדרך", העירו המלאך שהיה יודע לבו ורצונו, רצה לומר שהיה דעתו ללכת אל הר חורב. ולפי שהיה זה מעצתו ולא מצווי אלוקי, אמר כי רב **ממך** הדרך, רצה לומר כי הדרך הוא רב והוא **ממך** ומרצונך ולא מצווי ה'.
>
> אברבנאל שם פרק יט

ומה היה בדעתו להשיג בהר חורב? אברבנאל טוען, שהוא בא לכאן כדי להמשיך אליו משפע הנבואה[3] שלא שרתה עליו זה ימים, ושיורהו ה'

---

1. וכן כתב בעל המצודות (פסוק ז): "כי רב ממך הדרך – רצה לומר, הדרך שאתה רוצה ללכת בה היא מרחק רב מפה".
2. לדעת אברבנאל ההליכה להר חורב הייתה המשך ישיר להליכה לבאר שבע ומשם המדברה אל הרותם, ומשם להר חורב. וכן הדבר לשיטת אלשיך ומלבי"ם.

באיזו דרך עליו ללכת, ולבקש מה׳ שינקום את נקמתו מישראל על כל הרעות שעשו.

האלשיך סבור, שאליהו רצה להגיע אל המערה על מנת להזדכך שם לגמרי כמו משה רבנו:

> והענין שהייתה כוונתו ... רק ללכת אל נקרת הצור, הוא המערה אשר בה. יש מרז״ל אומרים, כי שם נזדכך משה עד שנעשו לו קרני הוד, כך רצה אליהו ללכת שם, למען יגמר שם זיכוך חומרו לגמרי, שיתקיים בו החיים והשלום,[4] שיזדכך וחי לעולם. ושם לא יצטרך לאכל, כי יזדכך חומרו, ויהיה הולך אחר איכות נפשו.[5]

רד״ק לעומת זאת בדעה, שאליהו לא ידע אנה הוא הולך, אלא ה׳ הרחיב צעדיו עד הר חורב[6]:

> **כי רב ממך הדרך** – והוא לא היה יודע אנה ילך, אלא שהיה הולך לתומו ארבעים יום וארבעים לילה, עד הר חורב (להלן ח) ונתיישר לו הדרך שם כמו לארון, שנאמר ״וישרנה הפרות״ (ש״א ו, יב). וכשהגיע שם עמד,[7] כי חשב כי שם יראה לו דבר ה׳, שבאותו ההר נגלה תחלה למשה, ובו נגלה הכבוד ונתן תורה לישראל. או הייתה העמידה בלי כוונתו[8] כמו שהייתה ההליכה שמה:
>
> רד"ק מלכים א פרק יט פסוק ז

ומה הייתה המטרה האלוקית בהכוונת אליהו להר חורב? רד״ק טוען שהכוונה הייתה לתגמל את אליהו על פועלו הגדול בהר הכרמל:

---

3. לדעת אברבנאל, אליהו לא הלך לישון (כפי שמשתמע מהלשון ״וילן שם״) כשהגיע אל המערה בהר חורב, אלא התבודד והכין עצמו כל הלילה להתגלות ה׳.
4. מלאכי ב, ה.
5. גם המלבי״ם יפרש בדרך דומה את הליכתו של אליהו להר חורב, אלא שלפי דעתו, הוא לא הלך לשם מדעתו אלא מדעת קונו.
6. אוריאל סימון (״קריאה ספרותית במקרא״: סיפורי הנביאים עמ׳ 253), שדחה את שיטת רד״ק מארבע סיבות. לעומת זאת מצדד אלחנן סמט (״מגדים״ כא עמ׳ 81) בדעתו של רד״ק דוקא. ויש פנים לכאן ולכאן.
7. משמע מדבריו שאליהו ידע לאן הוא הגיע, והוא התכונן להתגלות אלוקית שבוא תבוא. ברם מהכתובים נראה, שאליהו לא היה מודע לחשיבותו של המקום, שכן עם הגיעו למערה הלך לישון. ואפשר שרד״ק יפרש המילים ״וילן שם״, כמו אברבנאל, שאליהו התבודד והתכונן להתגלות האלוקית.
8. בדעת מקרא (פסוק ט) כתב שאפשר שאליהו לא ידע שזה ההר הוא הר האלוקים.

ויש לשאול, מה היה כל זה הענין, ולא אמר לו מה יעשה, עד שהביאו אל הר חורב והראה לו כל זה הכבוד?

והנראה בעיני, כי כל זה היה גמול המעשה הטוב שעשה בהר הכרמל, וקדש שם ה׳ בתוך בני ישראל והחזירם למוטב, עד שאמרו כלם ׳ה׳ הוא האלהים ה׳ הוא האלהים׳ והרג נביאי הבעל, גמלו האל בצדקו והביאו אל מקום הכבוד עם פלא גדול שעשה עמו בדרך והראה לו כל הכבוד הזה. וצריך להתבונן ברוח וברעש ובאש ובקול דממה דקה:

רד"ק מלכים א פרק יט פסוק יג

בעל ״כלי יקר״ מסכים עם רד״ק שלאליהו לא הייתה שום כוונה להגיע להר חורב, אבל הוא חולק עליו באשר למטרה האלוקית. לדעתו רצה ה׳ להביא את אליהו לשם כדי לבקר את מעשיו עד כה, וללמדו פרק בהלכות סנגוריה ותפילה, ושילמד ממשה רבנו, כיצד מגינים על עם ישראל ומתפללים עליו:

ולעניות דעתי שהשם יתברך בראותו את אליהו מקנטר את ישראל ומלמד עליהם קטיגוריא תמיד, והקב״ה לא רצה אלא שילמדו עליהם סניגוריא וכמו שאזכור בפסוק ׳מה לך פה אליהו׳ בס״ד, בשם תנא דבי אליהו, ולזה רצה הקב״ה לייגעו בדרך הזה עד הר האלוהים חורב.... והשם יתברך רצה שילך עד הר האלוקים חורב, שיהיה זה שיזכיר לו ענין מתן תורה, שזכו בו ישראל בהר חורב, ואומה זולתם לא רצתה להיכנס בעול הכבד של התורה והמצוות, כדי שישתוק מללמד קטיגוריא.

גם הרדב״ז סבור שה׳ דחף את אליהו להר חורב כדי לשנות את עמדתו כלפי עם ישראל:

וכשראה הקב״ה שלעולם היה מקנא, ולא היה מלמד על ישראל זכות ולא היה מתפלל עליהם, אלא אדרבה נשבע: ׳אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי׳. וראה בצערן של ישראל שהיו מתים ברעב ולא התפלל עליהם, עד שריחם הקב״ה בשנה השלישית ואמר: ׳לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה׳. ואפילו אחר שאמרו כל העם ׳ה׳ הוא האלוקים׳, לא התפלל עליהם אלא אדרבה שאל נפשו למות.

והיה הקב״ה מתאוה שיתפלל על בניו, ואמר: וכי לא למד זה ממשה רבו שהתפלל לפני כמה פעמים על ישראל ומסר נפשו עליהם?... אמר אעשה לו רמזים ודברים אשר נעשו למשה רבו, ויזכור מעשיו וילמד

לבטל הקטגוריא וילמד עליהם זכות, כמו שעשה משה. לפיכך הלך בכח האכילה ההיא ארבעים יום כמו שעמד משה ארבעים יום ולילה, לחם לא אכל ומים לא שתה. והביאו אל הר האלוקים מקום המעמד הגדול של משה, כאשר הליץ על ישראל לפני ה׳. והלינו במערה אשר בה ישב משה והיא הנקראת צור.

שו״ת רדב״ז ח״ו שני אלפים רצד[9]

גישה זו, שהיא גם השלטת בדרך כלל בדברי חז״ל, נוסחה בצורה ברורה באליהו זוטא:

נטל אליהו מפתח של מטר והלך לו, והיה רעב גדול בכל העולם כלו, עד שאמר לו המקום: ׳לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה׳ (מלכים א׳ יח, א). ולא עוד אלא שעמד ודחפו למקום שביקשו אבותיו רחמים על בניו, שנאמר: ׳וישכב ויישן תחת רותם אחד וגו׳ ויקם ויאכל וישתה וילך בכח האכילה ההיא׳ וגו׳ (מלכים א׳ י״ט, ה וח), אמר לו הקב״ה לאליהו: ׳מה לך פה אליהו׳ (מלכים א׳ יט, ט)....

התחיל הקב״ה לדבר עמו דברי תנחומים, אמר לו, כשנגליתי ליתן להם תורה על הר סיני, לא נגלו עמי אלא מלאכי השרת שהן רוצין בטובתן, שנאמר ׳ויאמר צא ועמדת בהר לפני ה״ וגו׳ (מלכים א׳ יט, יא), ואומר ׳ואחר הרעש אש לא באש ה׳ ואחר האש קול דממה דקה׳ (מלכים א יט, יב).

אליהו זוטא (איש שלום) פרשה ח

וכך גם הדברים באים לידי ביטוי בזוהר[10]:

---

9. וכן כתוב ב״רי״ף״ (רבי יעקב פידנקי) בהוספות לפירוש אברבנאל. בדרך זו הלכו גם אחרונים, כגון י. בכרך, ״יונה בן אמיתי ואליהו״, הוצאת הישיבה אור עציון, תשמ״ה. א. סמט, ״אליהו בהר חורב״, בתוך ״מגדים״ כא, הוצאת תבונות, הר עציון, תשנ״ד.

10. תרגום חופשי לעברית: ולא נמצא צדיק טוב כאליהו בכל דור, ומשום שאמר דלטוריא על ישראל ככתוב..... באותה שעה נבאש לפני ה׳. בוא וראה מה כתוב בו ״וימצא מראשותיו עוגת רצפים״, מהו רצפים? אמר הקב״ה כזה ראוי לאכל מי שאומר דלטוריא על בני. א״ר אליעזר מאי דכתיב: ״וילך בכח ..... עד הר האלוקים חרבה״, וכי בכח אכילת עוגת רצפים הלך כל כך הרבה? אלא א״ר אליעזר השליך הקב״ה שינה על אליהו והראהו ענייני משה שישב לפניו ארבעים יום וארבעים לילה, ובעת שהיה שם עשו ישראל את העגל, ואע״ג, שהיו ארבעים יום וארבעים לילה שלא

ולא אשכחנא צדיקא טבא כאליהו בכל דרא ומשום דאמר דלטורין על ישראל דכתיב: "כי עזבו בריתך בני ישראל את מזבחותיך הרסו ואת נביאיך הרגו בחרב" [מ"א יט] ביה שעתא אבאיש סגיא קמיה. תא חזי מה כתיב ביה: "וימצא מראשותיו עוגת רצפים", מהו רצפים? אמר הקב"ה כדין יאות למיכל מאן דאמר דלטורין על בני. א"ר אליעזר מאי דכתיב: "וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה עד הר האלוהים חרבה" [שם], וכי בכח אכילת עוגת רצפים אזל כלי האי? אלא א"ר אליעזר השליך הקב"ה דורמיטה על אליהו והראהו ענינא דמשה, דיתיב קמיה ארבעין יממין וארבעין לילון, ומכדין דהוה תמן עבדו ישראל ית עגלא, ואע"ג דהוה ארבעין יממין וארבעין לילון דלחם לא אכל ומיא לא שתי, לא אעדי מתמן עד דמחל להון קב"ה. א"ל לאליהו: כך הוה לך למעבד, ועוד הוה לך למחזי דאינון בני בני רחימאי דקבילו אורייתא בטורא דחורב.

ודא הוא דכתיב: "וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה", דחזא עניינא דמשה דאישתהי קמיה ארבעין יממין וארבעין לילון ועניינא דישראל דקבילו אורייתא בטורא דחורב ודא הוא דכתיב עד הר האלוהים חורבה.

זוהר חדש כרך א (תורה) פרשת נח דף לט עמוד א

הליכה זו "עד הר האלוקים חורב", מזכירה לנו את ביאתו הראשונה של משה רבנו אל הר האלוקים חורבה:

ומשה היה רעה את צאן יתרו חתנו כהן מדין וינהג את הצאן אחר המדבר **ויבא אל הר האלהים חרבה:**

שמות ג, א

הידע משה רבנו שהוא בא אל הר האלוקים? לכאורה לא. ברם חז"ל רואים במפגש שבין משה להר, מפגש בין שני ידידים ותיקים שזיקה עמוקה ועתיקת יומין שוררת ביניהם:

אכל לחם ולא שתה מים, לא זז משם עד שמחל להם הקב"ה. אמר לו לאליהו: כך היה לך לעשות, ועוד היה לך לראות שהם בני בני אהובי שקיבלו תורה בהר חורב. וזה מה שכתוב: 'וילך בכח..... וארבעים לילה', שראה עניינו של משה ששהה לפניו ארבעים יום וארבעים לילה ועניינם של ישראל שקבלו תורה בהר סיני, וזה מה שכתוה עד הר האלוקים חורבה"

אמר ר׳ יהודה: האי אבנא דמקבלא פרזלה, כד חמי ליה מדלגא עילויה. (אבן שואבת טבעה לשאוב ולמשוך הברזל אליה, ואם היא קטנה והברזל גדול שאינה יכלה למשוך, אז היא קופצת עליו ומתחברת עמו).

כך משה והר סיני. כשנראו זה עם זה, דלג עליו, דכתיב: ׳ויבא אל הר האלוקים חורבה׳. אמר ר׳ אבא: מוכנים היו ששת ימי בראשית זה עם זה, ואותו היום נתרגש ההר למול משה. וכיון שראהו נכנס לתוכו ודלג בו, ועמד ההר, מלמד ששמחים היו זה עם זה.

אמר ר׳ ינאי: יודע היה משה שאותו ההר, הר אלוקים היה דכתיב: ׳ויבא הר האלוקים חורבה׳.

זוהר שמות כא

״מלמד ששמחים היו זה עם זה״. משה איש האלוקים[11] והר האלוקים שמחו זה עם זה. לא כן אליהו איש האלוקים[12] והר האלוקים. אליהו הגיע עד הר האלוקים,[13] בא אל המערה ולן שם, ולא חש ולא ידע כמה נורא המקום הזה.[14] הוא המשיך שם את שנתו הקודמת תחת הרותם, שהופרעה על ידי המלאך.

יעקב אבינו לן בשוגג בהר המוריה, כי לא ידע שהר המוריה קפץ לעומתו ללוז, אילו ידע – לא היה לן שם:

---

11. ראה פירושו של המהר״ל מפראג למסכת אבות ״דרך חיים״ פרק א׳, על הקשר שבין משה איש האלוקים להר האלוקים סיני.
12. כך העידה האישה האלמנה על אליהו, וכך כינו אותו שליחי אחזיה המלך כמה וכמה פעמים.
13. עד ולא עד בכלל, מבחינת ההתקשרות והחיבור לקדושת המקום. לעומתו משה בא ׳**אל** הר האלוקים׳, אליו ממש. כיוצא בדבר מצאנו לעניין תהליך התשובה של ישראל באחרית הימים. בשלב ראשון התשובה תהיה ׳**עד** ה׳ אלקיך׳ (דברים ל, ב) ואילו בשלב השני, אחרי קיבוץ גלויות וירושת הארץ ומילת ערלת לב האבות והבנים, היא תהיה ׳**אל** ה״ בכל הלב והנפש (שם פסוק י). ועיין על כך מאמרו של הרב צ״י קוק: המדינה כהתקיימות חזון הגאולה, ספר ״מצפה״, הוצאת המרכז העולמי של המזרחי, ירושלים תשי״ג.
14. כפי שכתב רד״ק: ״או הייתה העמידה בלי כוונתו כמו שהייתה ההליכה שמה״, ולא כדעת אברבנאל וההולכים בשיטתו שאליהו שאף להגיע אל המערה בהר חורב.

"מה נורא המקום הזה ואנכי לא ידעתי" – שאם ידעתי, לא ישנתי במקום קדוש כזה.[15]

בראשית כח, יז ברש"י

משה רבנו, כשעלה למרום לקבל תורה למשך ארבעים יום, לא אכל ולא שתה, וגם לא ישן, כי רצה לנצל את הזמן עד תום:

מנין (משה רבנו) שלא ישן ולא נתנמנם?....כך משה , מודד התורה, שכח ולא אכל ולא שתה. ביקש לישון, אמר: אם אישן אני מפסיד, שלא אמר לי אלא מ' יום בלבד.

שמות רבה מז,יז

לא כן אליהו. הוא ישן[16] שם שנת ישרים ולא חשש להפסד. הוא לא התרגש, לא התעורר, ולא התפעם. אף הקב"ה לא שש לקראתו, למרות שדחפו לכאן. יתירה מזו, הקב"ה אף התריס לעומתו: מה לך פה אליהו?! אינך אורח רצוי כאן.[17]

הקב"ה כיוון את אליהו אל המערה[18] שבהר חורב, שהיא מן הסתם, נקרת הצור שבה היה משה.[19]

---

15. נביא כאן את הערתו המיוחדת של מו"ר הרב אביגדר נבנצל: "הרי התפלל שם כי זה המקום שהתפללו בו אבותיו? אלא הוא הגיע לשם בתשעה באב כמבואר בפוסקים, וראה החורבן במראה הנבואה, כמבואר בקינות: 'ושר שמומו ויקונן אין זה'. ולכן תיקן תפילת ערבית שהיא רשות, כי היא כנגד הגלות, זמן - אויב, דבר וחרב ורעב ויגון. והגלות לא היה בהכרח שתבוא כי הבחירה בידינו, וחשב שבחובנו אין השכינה שורה שם, ולכן לן במקום ההוא ולא בבית עבר, כי זו פעם ראשונה שהרגיש שתשעה באב הוא יום שאינו ראוי לתלמוד תורה. ואולי לכן אמר 'וזה שער השמים', כי בבניינו אין הקדושה עולה אלא עד הגג, וגגין לא נתקדשו, מה שאין כן בחורבנו הקדושה עולה עד השמים. ולכן להגדיל המקדש באורכו וברוחבו בעינן מלך וכו', אבל הגובה לא נאמר בנביא אלא נאמר ברמב"ם (פ"א מהלכות בית הבחירה הי"א) להגביה כפי כוח הציבור, כי כמה שנגביה אין כאן תוספת קדושה אלא צמצומה".
16. אמנם אברבנאל, בהתאם לשיטתו כתב שיש הבדל בין ישן ללן, ושלן משמעותו לעבור את הלילה. ולפי דעתו, אליהו התבודד כל הלילה במערה, והכין עצמו לנבואה וצעק אל ה' כל הלילה, עד ששמע את קול ה' מדבר אליו.
17. כפי שיסביר אברבנאל להלן.
18. בה"א הידיעה, מה שמורה שמדובר במערה ידועה ומפורסמת, שכבר הוזכרה במקום אחר. חז"ל אומרים (פסחים נד ע"א) שהמערה שעמדו בה משה ואליהו נבראה בע"ש בין השמשות.
19. כן כתבו רשי, רד"ק, ר"י קרא, אברבנאל.

למה שם הקב״ה את משה בנקרת הצור? מה רצה משה ומה השיבו ה׳?

יח) וַיֹּאמַר הַרְאֵנִי נָא אֶת כְּבֹדֶךָ׃

(יט) וַיֹּאמֶר אֲנִי אַעֲבִיר כָּל טוּבִי עַל פָּנֶיךָ וְקָרָאתִי בְשֵׁם ה׳ לְפָנֶיךָ וְחַנֹּתִי אֶת אֲשֶׁר אָחֹן וְרִחַמְתִּי אֶת אֲשֶׁר אֲרַחֵם׃

(כ) וַיֹּאמֶר לֹא תוּכַל לִרְאֹת אֶת פָּנָי כִּי לֹא יִרְאַנִי הָאָדָם וָחָי׃

(כא) וַיֹּאמֶר ה׳ הִנֵּה מָקוֹם אִתִּי וְנִצַּבְתָּ עַל הַצּוּר׃

(כב) וְהָיָה בַּעֲבֹר כְּבֹדִי וְשַׂמְתִּיךָ בְּנִקְרַת הַצּוּר וְשַׂכֹּתִי כַפִּי עָלֶיךָ עַד עָבְרִי׃

(כג) וַהֲסִרֹתִי אֶת כַּפִּי וְרָאִיתָ אֶת אֲחֹרָי וּפָנַי לֹא יֵרָאוּ׃ ס

שמות לג, כג

משה רצה לראות את כבודו של ה׳. והקב״ה גילה לו שכבודו הוא טובו, חסדו, רחמנותו ואמתו.[20] בזה נבדלים, לדעתי, הלוחות השניים מן הראשונים. הראשונים ניתנו במידת הדין, ועל כן לאחר שישראל סרחו, נגזרה כליה על ישראל ועל הלוחות. לעומת זאת לוחות שניים, שמשה פסלם מתוך תפילות ותחנונים וחזרה בתשובה של ישראל, ועמם הוא עמד בנקרת הצור ושמע י״ג מידות של רחמים – מייצגים את מידת הרחמים

20. על הקשר שבין מידת האמת ונצחיותם של הלוחות השניים, ראה בספר ״פחד יצחק״ על ראש השנה לרבי יצחק הוטנר, מאמר טז, יב.

והחסד.[21] הם יעמדו לישראל בכל הזמנים ובכל התמורות, בעליות ובמורדות, ברע ובטוב[22]:

שאל רבי חנינא בן עגיל את רבי חייא בר אבא: מפני מה בדברות הראשונות לא נאמר בהם טוב, ובדברות האחרונות נאמר בהם טוב? אמר לו: ...הואיל וסופן להשתבר. וכי סופן להשתבר מאי הוי? אמר רב אשי: חס ושלום, פסקה טובה מישראל.

---

21. וכן כתב הרב א' דסלר בספרו "מכתב מאליהו", ח"ב עמ' 92, וראה עוד בספר 'שפתי חיים', מועדים א' עמ' לד-מח, לרב חיים פרידלנדר. ובספר "פחד יצחק" שם עמ' פה כתב: "כשם....שתפילה יש לה שני מקורות; האחד – 'ועבדתם את השם אלקיכם', ועבודה בלב זו תפילה, והשני – 'ויעבור השם על פניו ויקרא', שנתעטף הקב"ה כש"צ. וכל זה הוא מפני שתפילת התשובה זקוקה למקור בפני עצמו; כמו כן הוא הדין והיא המידה בקבלת התורה. וגם קבלת התורה יש לה ב' מקורות, מפני שקבלת התורה על דרך התשובה זקוקה היא למקור בפני עצמו. וכמו שבששה בסיון הייתה קבלת תורה בהמצב של קודם שיחטא, כמו כן הייתה קבלת התורה בעשרה בתשרי על דרך התשובה".
הערת הרב נבנצל: "לכן יש ספירת חמישים יום לשופר של מתן תורה וספירת חמישים שנה לשופר של יום הכיפורים של יובל, אך 'הכל מודים בעצרת דבעינן נמי לכם', ומתן תורה של יום הכיפורים אסור באכילה וכו' ".

22. כשם שמשה שהה במרום ארבעים יום וארבעים לילה, כדי ללמוד את כל התורה הגלומה בלוחות ראשונים, כך הוא שהה במרום עוד ארבעים יום וארבעים לילה כדי ללמוד את כל התורה הגלומה בלוחות שניים. ללמדך, שאין תורת הדין שווה לתורת הרחמים, וכל אחת זקוקה ללימוד משלה (בספר "שפתי חיים" עמ' לז כתב: "בארבעים יום השניים לימד הקב"ה למשה רבנו את כל התורה מחדש, אלא שזו הייתה תורת 'בעל התשובה'). בוא וראה מה בין תורת דין לתורת רחמים. תכף שישראל חטאו בעגל, הודיע ה' למשה שירד מטה, כי שחת עמו, והוא עומד לכלותם כי הם **עם קשה עורף.** עוד הודיעו שהוא לא ילך עוד בקרבם, אלא ישלח מלאך במקומו, משום שהם **עם קשה עורף**. לעומת זאת אחרי פסילת הלוחות השניים ומסירת י"ג מידות של רחמים, פונה משה לה' ומבקשו שילך בקרב עם ישראל ויסלח לעוונם ולחטאתם, כי הם עם **קשה עורף**. וכבר תמה על כך ב"אור החיים": "קשה כי בדברי ה' נאמר לו: 'לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף הוא', אם כן, כי טעם עם קשה עורף הוא, ימנע עלות ה' בקרבם, ואיך נותן משה הטעם עצמו כדי שיעלה?" התשובה שנתנו רוב המפרשים (רשב"ם, ראב"ע, רמב"ן ועוד) היא: שאחרי שההנהגה התחלפה ממידת הדין למידת הרחמים, ה' יכול לעלות בקרבם, למרות שהם עם קשה עורף, ואדרבה, קשיות העורף הנה עתה מעלה ויתרון לעם ישראל, שאינם כמו אומות העולם קרובי תשובה וחסרי חוט שידרה.
הערת הרב נבנצל: אולי עיקר הלימוד בארבעים יום הראשונים היה י"ג מידות שהתורה נדרשת בהם, ובארבעים יום האחרונים י"ג מידות של רחמים.

בבא קמא נד, ע״א

הקב״ה העביר את ״כל טובו״ על פני משה. ומהו כל הטוב? - וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם. ומשמעות הדברים כפי שאמרו חז״ל במסכת ברכות ז׃

וחנותי את אשר אחון – אף על פי שאינו הגון.

ורחמתי את אשר ארחם – אף על פי שאינו הגון.

אין הקב״ה מקפח שכר כל בריה, אף לא של אלו שאינם הגונים ואינם ראויים. הוא מוכן לתת להם מתנת חינם אף אם רבים הם מאד׃

באותה שעה הראה לו הקב״ה כל אוצרות של מתן שכר שהן מתוקנים לצדיקים, של כל אחד ואחד לפי מעשיו.

והוא שואל׃ האוצר הזה של מי הוא? והוא אומר׃ של בעלי תורה. והוא שואל׃ האוצר הזה של מי הוא? והוא אומר׃ של מכבדיהם. והוא שואל׃ האוצר הזה של מי הוא? והוא אומר של עושי מצוות. והוא שואל׃ האוצר הזה של מי הוא? והוא אומר׃ של מגדלי יתומים.

ואחר כך מראה לו אוצר גדול מכלם, והוא אומר׃ רבונו של עולם האוצר הזה של מי הוא? אמר לו׃ מי שיש לו מעשים טובים אני נותן לו משלו, ומי שאין לו, אני נותן לו חינם, ונותן לו מזה, שנאמר׃ וחנותי את אשר אחון.

תנחומא תשא כז

ואנו בניו של ה׳, נצטווינו ללכת בדרכיו ולדבוק במידותיו. מה הוא רחום אף אתה רחום, מה הוא חנון אף אתה חנון. מכאן גם המקור לאהבת חינם בין איש לרעהו ובין הרועה לצאן מרעיתו׃

ואם נחרבנו, ונחרב העולם עמנו, על ידי שנאת חנם, נשוב להבנות, והעולם עמנו יבנה, על ידי אהבת חנם, היורדת מראש צורים, וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם, שהיא התיאוריה הנאמנה של העברת כל הטוב על פניו, של זה האיש משה. אבל תכף בהולדו בא הטוב עמו, ותרא אותו כי טוב הוא. יבא טוב ויקבל טוב מטוב לטובים.

אורות הקדש ג, שכד

אהבת ישראל תורה היא, ולימוד היא צריכה. משה רבנו חקרה ושיננה במשך ארבעים יום של רחמים וחסד, ולבסוף ירדה מראש צורים בנקרת הצור. אף אנו צריכים ללמדה ולשננה:

> אהבת ישראל והעבודה של הסנגוריה על הכלל ועל הפרטים, איננה רק עבודה הרגשית לבדה, כי אם מקצוע גדול בתורה, וחכמה עמוקה ורחבה, רבת הענפים, שכלם צומחים ויונקים מלשד טל אור תורת החסד.

אורות הקדש ג, שכה

מה לך פה אליהו?

מה פשרה של שאלה זו? וכי אין הקב״ה יודע מה הוא עושה כאן? וכי לא הוא אשר דחפו לכאן?[23] רלב״ג ורד״ק כתבו שזו הייתה שאלה צורך תשובה[24]:

> ואע״פ שכבר ידע זה השם יתברך, על דרך אמרו לקין: ׳אי הבל אחיך׳. והנה השיב אליהו כי הוא מקנא לשם יתברך וכו׳.

רלב״ג שם

ורד״ק הרחיב הדברים יותר:

> טעם השאלה: תחילת הדברים לשמוע המענה, כדרך לשון בני אדם; וכן שאלת: ׳מה לך הים כי תנוס׳ – מפני התשובה. ׳אי הבל אחיך׳, ׳הרצחת וגם ירשת׳, ׳הראית כי נכנע אחאב לפני׳; ואע״פ שהוא יודע לב בני האדם. וכן ׳ויאמר לו אייכה?׳, ׳מה זה בידך?׳, ועניין ׳**מה לך פה?**׳: למה יצאת ממקומך, ומה יש לך פה?

ברם אחרים סבורים שבשאלת ה׳ יש גערה ותוכחה לאליהו. אברבנאל כתב שהגערה הייתה על שאליהו העז להיכנס לתוך המערה הקדושה, שאין ראוי לשום אדם להיכנס לתוכה מלבד משה רבנו:[25]

---

23. אף לדעת אברבנאל, אלשיך ומצודות שאליהו רצה לבוא לכאן, הרי הקב״ה סייעו ועזרו להגיע לכאן.
24. כך גם משתמע מרש״י אף שלא כתב כן במפורש.
25. כבר הערנו לעיל ששיטת רד״ק שונה משיטת רוב המפרשים, ולפי דעתו התגלות ה׳ בהר חורב הייתה לכבודו של אליהו, וגמול על כל המעשה הטוב שעשה בהר הכרמל, והריגת נביאי הבעל. ברם גם הוא מביא בסוף פירושו את דעת חז״ל, שמינוי אלישע במקומו של אליהו היה בו משום הבעת אי אמון באליהו על שלימד קטגוריה על ישראל.

שלא בא דרך שאלה, אבל בא דרך תוכחה, כאילו אמר לו אין אתה כדאי ולא הגון לעמוד פה בתוך המערה אשר עמד בו אדון הנביאים משה ע״ה.[26]

ר״א אברבנאל

האלשיך ביאר שהתוכחה הייתה על דרכו ושיטתו של אליהו:

כי במערה ההיא שם נגלה ה׳ אל משה, בעברו על פניו, ויאמר לו י״ג מדות לרחם על ישראל.

ועל כן אמר לו יתי׳ **׳מה לך פה אליהו?׳**, כי מדתך היפוך מה שהיה פה, כלומר, האם שבת מאותה מידה ותבקש רחמים על בני?[27]

והמלבי״ם הוסיף שכוונת הכתוב שאין זה מקומו של אליהו, כי מקום הנביא הוא בתוך העם ולא במדבר:

רצה לומר, הלא הנביא צריך שימצא בין העם להוכיח ולנבאות, לא שיתבודד במדבר ובהרים.

ואפשר עוד לומר, שאין לאליהו מעמד במקום הזה אלא מכוח ישראל ובעבור ישראל, כשם שמשה לא בא לכאן אלא בעבור ישראל ומכוחם. וכאשר ישראל חטאו נאמר למשה: ״לך רד כי שחת עמך״, וכדרשת חז״ל:

אמר הקב״ה למשה: לך רד מגדולתך, כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל, עכשו שישראל חטאו – אתה למה לי?

ברכות לב, א

ובספר הכוזרי הסביר כי הבחירה הייתה בעם ישראל, ומשה נבחר על מנת להביא הטובה לישראל:

ועוד לא הייתה מעלתם בעבור משה, אבל מעלת משה הייתה בעבורם, כי האהבה לא הייתה כי אם בהמון זרע אברהם, יצחק ויעקב, ובחר במשה להגיע הטובה אליהם על ידו. ואנחנו אין אנו נקראים עם משה אלא עם ה׳ כמו שאמר: ׳עם ה׳ אלה׳ וכו׳.[28]

כוזרי מאמר ב, נו

---

26. על דרך מאמר ישעיהו הנביא שאמר על שבנא (להבדיל בין החיים למתים) אשר על הבית (ישעיהו כב, יז): ״מה לך פה ומי לך פה כי חצבת לך פה קבר, הנה ה׳ מטלטלך טלטלה גבר״.
27. וכן כתב בפירוש הרי״ף בהגהותיו על אברבנאל.
28. ועיין עוד ״ספר העיקרים״ פרק יב.

גם מעלת אליהו לא הייתה אלא בשביל ישראל ומכוח ישראל. ואם הוא מקטרג על ישראל ואינו רוצה בטובתם, לא יכירנו מקומו כאן. כשם שנאמר למשה 'לך רד' ייאמר לאליהו 'לך שוב'.

חז"ל, על רקע פנייה זו לאליהו, ערכו השוואה מעניינת ורבת אנפין בין משה לאליהו, וממנה יכולים אנו ללמוד על מידת גדולתו של אליהו הנביא, למרות הביקורת שהוטחה עליו עד כה:

כך פתח ר' תנחומא: 'ובנביא העלה ה' את ישראל ממצרים'[29] – זה משה, 'ובנביא נשמר' – זה אליהו.

אתה מוצא שני נביאים עמדו להם לישראל משבטו של לוי, משה ראשון ואליהו אחרון, ושניהם גואלים את ישראל בשליחות. משה גאלם ממצרים בשליחות: 'ועתה לך ואשלחך אל פרעה' וגו'[30] ואליהו גאלם לעתיד לבוא בשליחות: 'הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא' וגו'.[31] משה שגאלם ממצרים תחילה עוד לא חזרו ונשתעבדו במצרים, ואליהו כשיגאל אותם מן הרביעית מאדום, עוד אינם חוזרים ומשתעבדים אלא [היא] תשועת עולם.

ואת מוצא שמשה ואליהו שוין זה לזה בכל דבר.

משה נביא ואליהו נביא, משה נקרא איש האלהים[32] ואליהו נקרא איש האלהים.[33]

משה עלה למעלה ואליהו עלה למעלה שנאמר 'ויהי בהעלות אליהו'.[34] משה הרג את המצרי ואליהו הרג את חיאל ויאשם בבעל.[35]

משה נתכלכל על ידי אשה על ידי בתו של יתרו: 'קראן לו ויאכל לחם'[36] ואליהו נתכלכל על ידי הצרפית: 'לקחי נא לי פת לחם'.[37]

---

29. הושע יב, יד.
30. שמות ג, י.
31. מלאכי ג, כג.
32. דברים לג, א.
33. מל"א יז, יח.
34. שם ב, א.
35. הושע יג, א.
36. שמות ב, כ .
37. מל"א יז, יא.

משה ברח מפני פרעה ואליהו ברח מפני איזבל, משה ברח ובא לבאר ואליהו ברח ובא לבאר דכתיב: 'ויקם וילך וגו' ויבא באר שבע.[38] משה: 'ויכסהו הענן ששת ימים'[39] ואליהו עלה בסערה: 'ויהי בהעלות וגו'.[40]

במשה נאמר: 'אם כמות כל האדם ימותון אלה'[41] ובאליהו: 'חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי'.[42]

במשה: 'ויעבור ה' על פניו'[43] ובאליהו: 'והנה ה' עובר'.[44]

במשה: 'וישמע את הקול'[45] ובאליהו: 'והנה אליו קול' וגו'.[46]

משה כינס את ישראל להר סיני ואליהו כינסם להר הכרמל.

משה ביער עובדי ע"ז: 'שימו איש חרבו על ירכו'[47] ואליהו ביער ע"ז ותפש נביאי הבעל ושחטם.

משה קנאי: 'מי לה' אלי'[48] ואליהו קנאי: 'ויאמר אליהו לכל העם גשו נא אלי'.[49]

משה נטמן במערה: 'ושמתיך בנקרת הצור'[50] ואליהו נטמן במערה ולן שם כדכתיב: 'ויבא אל המערה וילן שם'.[51]

במשה: 'ויבא אל הר האלהים'[52] ובאליהו: 'ויבא אל הר האלהים'.[53] משה בא למדבר ואליהו בא למדבר: 'והוא הלך במדבר'.[54]

---

38. שם יט, ג.
39. שמות כד, טז.
40. מל"ב ב, א.
41. במדבר טז, כט.
42. מל"א יז, א.
43. שמות לד, ו.
44. מל"א יט, א.
45. במדבר ז, פט.
46. מל"א יט, יג .
47. שמות לב, כז.
48. שמות לב, כו.
49. מל"א יח, ל.
50. שמות לג, כב.
51. מל"א יט, ט .
52. שמות ג, א.

משה השיח ה׳ עמו על ידי מלאך: ״וירא מלאך ה׳ אליו׳[55] ואליהו על ידי מלאך: ׳והנה זה מלאך׳.[56]

משה שהה ארבעים יום וארבעים לילה שלא אכל ושלא שתה וכן אליהו הלך בכח האכילה ההיא ארבעים יום.[57]

משה העמיד גלגל החמה: ׳ביום הזה אחל תת פחדך׳ וגו׳[58] ואליהו העמיד גלגל החמה: ׳היום יודע כי אתה אלהים בישראל׳.[59]

משה התפלל על ישראל: ׳אל תשחת עמך ונחלתך׳[60] ואליהו נתפלל על ישראל: ׳ענני ה׳ ענני וגו׳ ואתה הסבת את לבם אחרנית׳.[61]

משה כשנתפלל על ישראל תפש זכות אבות: ׳זכור לאברהם ליצחק ולישראל׳[62] וכן אליהו: ׳ה׳ אלהי אברהם יצחק וישראל׳.[63]

משה קיבלו ישראל על ידו אהבתו של מקום: ׳כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע׳[64] ואליהו קבלו ישראל על ידו אהבתו של מקום שנאמר: ׳ה׳ הוא האלהים׳.[65]

משה עשה משכן בתוך בית סאתים זרע ואליהו עשה דכסומני (פירוש שביל) בתוך בית סאתים זרע.

בדבר אחד מצינו משה גדול מאליהו, שלמשה אמר: ׳ואתה פה עמוד עמדי׳[66] ולאליהו: ׳מה לך פה אליהו׳.[67]

---

53. מל״א יט, ח.
54. מל״א יט, ד
55. שמות ג,ב.
56. מל״א יט, ה.
57. שם יט, ח.
58. דברים ב, כה.
59. מל״א יח, לו.
60. דברים ט, כו.
61. מל״א יח, לז.
62. שמות לב, יג.
63. מל״א יח, לו.
64. שמות כד, ז.
65. מל״א יח, לט.
66. דברים ה, כח.
67. מל״א יט, ט.

משה הוריד את האש ואליהו הוריד את האש, משה כשהוריד את האש היו כל ישראל עומדים ורואין אותה: 'וירא כל העם וירנו ויפלו על פניהם'[68] ואליהו: 'וירא כל העם ויפלו על פניהם'.[69]

משה בנה מזבח ואליהו בנה מזבח, משה קרא שם ה' למזבח: 'ויקרא שמו ה' נסי'[70] ואליהו שם מזבחו – ה': 'ויבנה את האבנים מזבח בשם ה'.[71]

משה כשבנה את המזבח בנה אותו של שתים עשרה אבנים,[72] למספר בני ישראל ואליהו כשבנה אותו למספר בני ישראל שנאמר: 'ויקח אליהו שתים עשרה אבנים כמספר שבטי בני יעקב.[73]

פסיקתא רבתי ד

אברבנאל בחן ובדק את כל ההשוואות האלו אחת לאחת, והוכיח שאין לדמות את אליהו למשה, אף לא באחד מכל הדברים שהם שוו בהם לכאורה:

והעולה מכל זה הוא, שלא מצאנו באליהו שלמות ומעלה, יורה על יתרון מדרגתו ממדרגת אדון הנביאים ע"ה, ולא דומה ושוה אליו, כ"ש שמצאנו במשה אדוננו דברים עצמיים בנבואה ומעלותיה שלא זכה אליהם אליהו ולא אדם אחר...

סוף דבר מעלת משה אדוננו בנבואה ובניסים, כבר העידה התורה עליו במה שאין בו ספק, באמרו: ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים, לכל האותות והמופתים אשר שלחו ה' לעשות בארץ מצרים, לפרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו, ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל.[74]

---

68. ויקרא ט, כד.
69. מל"א יח, לט.
70. שמות יז, טו.
71. מל"א יח, לב.
72. הרב נבנצל הקשה מנלן שמשה בנה אותו משנים עשר אבנים? ונראה לענ"ד שהכוונה לשתים עשרה מצבה שמשה בנה סמוך למזבח ככתוב (שמות כד,ד): "ויבן מזבח תחת ההר ושתים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל".
73. שם יח, לא.
74. ועיין עוד בספר'מקדש מלך' עמ' 453-462.

אעפי"כ יש דמיון רב בין משה לאליהו. משה ראשון ואליהו אחרון.[75] שניהם גואלים את ישראל גאולה נצחית, תשועת עולם. משה נתן תורה לישראל ואליהו מעבירה מדור לדור. אך אינו דומה אליהו של תקופת אחאב לאליהו של אחרית הימים. הרבה מפעולותיו של אליהו בתקופת אחאב ינקו מן הראשית ומן האחרית, ומן הרצון לרומם את ההווה אל פסגת הראשית והאחרית. מכאן קנאותו הרבה ובחינת כל המציאות על פי מידת הדין.[76] כשם שלא נפסקה ההלכה כבית שמאי כי העמידו את דבריהם על מידת הדין, כך לא נתקבלה שיטתו של אליהו, והיא נדחתה לאחרית הימים כהילכתא למשיחא.

למשה רבנו היה העוז והכוח (היד החזקה והמורא הגדול) לשבור את הלוחות הראשונים ולהסתגל למציאות חדשה של לוחות שניים. הוא אשר דיבר ה' בסיומה של התורה:

> **ולכל היד החזקה** (רש"י – שקבל את התורה בלוחות בידיו) **ולכל המורא הגדול** (רש"י – נסים וגבורות שבמדבר הגדול והנורא) **אשר עשה משה לעיני כל ישראל** (רש"י – שנשאו לבו לשבור הלוחות לעיניהם שנאמר: 'ואשברה לעיניכם', והסכימה דעת הקב"ה לדעתו שנאמר: 'אשר שברת' - יישר כחך ששברת).

על כן נאמר למשה: ' **ואתה פה עמוד עמדי'.**

ברם אליהו זכור לטוב, לא יכול היה להסתגל למציאות של לוחות שניים. ע"כ בנקרת הצור, מקום שם נתגלו ונתפרשו לראשונה הלוחות השניים, נאמר לו: **מה לך פה אליהו?!**

---

75. כפי שהדברים מופיעים בחתימת הנבואה במלאכי: "זכרו תורת משה עבדי....הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא.."

76. "עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעפים", היא הקריאה הנצחית שאינה פוסקת, הד קולו של מלאך הברית, מלא השיקוי של הודאות המוחלטה, המקנא המלא קנאת קדשי קדשים". ("אורות הקדש" ג, שסג)

כד. קנא קנאתי לה׳

מלכים א פרק יט

(י) וַיֹּאמֶר קַנֹּא קִנֵּאתִי לַה׳ אֱלֹהֵי צְבָאוֹת כִּי עָזְבוּ בְרִיתְךָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מִזְבְּחֹתֶיךָ הָרָסוּ וְאֶת נְבִיאֶיךָ הָרָגוּ בֶחָרֶב וָאִוָּתֵר אֲנִי לְבַדִּי וַיְבַקְשׁוּ אֶת נַפְשִׁי לְקַחְתָּהּ׃

(יא) וַיֹּאמֶר צֵא וְעָמַדְתָּ בָהָר לִפְנֵי ה׳ וְהִנֵּה ה׳ עֹבֵר וְרוּחַ גְּדוֹלָה וְחָזָק מְפָרֵק הָרִים וּמְשַׁבֵּר סְלָעִים לִפְנֵי ה׳ לֹא בָרוּחַ ה׳ וְאַחַר הָרוּחַ רַעַשׁ לֹא בָרַעַשׁ ה׳׃

(יב) וְאַחַר הָרַעַשׁ אֵשׁ לֹא בָאֵשׁ ה׳ וְאַחַר הָאֵשׁ קוֹל דְּמָמָה דַקָּה׃

(יג) וַיְהִי כִּשְׁמֹעַ אֵלִיָּהוּ וַיָּלֶט פָּנָיו בְּאַדַּרְתּוֹ וַיֵּצֵא וַיַּעֲמֹד פֶּתַח הַמְּעָרָה וְהִנֵּה אֵלָיו קוֹל וַיֹּאמֶר מַה לְּךָ פֹּה אֵלִיָּהוּ׃

(יד) וַיֹּאמֶר קַנֹּא קִנֵּאתִי לַה׳ אֱלֹהֵי צְבָאוֹת כִּי עָזְבוּ בְרִיתְךָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מִזְבְּחֹתֶיךָ הָרָסוּ וְאֶת נְבִיאֶיךָ הָרָגוּ בֶחָרֶב וָאִוָּתֵר אֲנִי לְבַדִּי וַיְבַקְשׁוּ אֶת נַפְשִׁי לְקַחְתָּהּ׃

קנא קנאתי לה׳ – זו תשובת אליהו. לפי רש״י ורד״ק, אליהו הסביר בדברים אלו למה הוא ברח, ומה הוא עושה פה:

> אותה הקנאה גרמה לי לצאת ממקומי, לברוח מפני איזבל ולבוא פה.
>
> רד״ק יט, י

ובדומה לכך ברש״י:

> כלומר , בורח אני מן החרב, כי קנאתי לקב״ה, לנקום נקמתו מנביאי הבעל והאשרה....ועל כן הם מבקשים נפשי, וצריך אני לברוח מפני איזבל.

אולם לא לתשובה זאת ציפה ה׳. במיוחד לדעת המפרשים ששאלת ״מה לך פה״ הייתה גערה ותוכחה, וניסיון להטות את אליהו מדרך הקנאות אל דרך הסבלנות והסנגוריה. הקב״ה ציפה לשמוע מפיו דברים טובים על ישראל כשם שאמרו אבותיו במקום קדוש זה:

אמר לו הקב״ה לאליהו: ׳מה לך פה אליהו׳, היה לו שיאמר לפניו: רבונו של עולם, בניך הם, בני בחוניך הם, בני אברהם יצחק ויעקב שעשו לך רצונך בעולם, ולא עשה כן, אלא אמר לפניו: ׳קנוא קנאתי לה׳ אלהי צבאות׳ וגו׳.

התחיל הקב״ה לדבר עמו דברי תנחומים, אמר לו: כשנגליתי ליתן להם תורה על הר סיני, לא נגלו עמי אלא מלאכי השרת שהן רוצין בטובתן, שנאמר: ׳ויאמר צא ועמדת בהר לפני ה׳ וגו׳. ואומר: ׳ואחר הרעש אש, לא באש ה׳, ואחר האש קול דממה דקה׳, המתין לו שלש שעות,[1] ועדיין בדבריו הראשונים הוא עומד: ׳קנוא קנאתי לה׳ אלהי צבאות׳.

באותה שעה אמרה לו רוח הקודש לאליהו: ׳לך שוב לדרכך מדברה דמשק וגו׳ ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך על ישראל, ואת אלישע בן שפט לנביא תחתיך׳. ומה שבדעתך איני יכל לעשות.[2]

אליהו זוטא ח

ומה רצה ה׳ לרמוז לאליהו באמצעות הרוח, הרעש והאש? רלב״ג כתב שה׳ רצה לרמוז לו שיבקש רחמים על ישראל:

וידמה שכבר עשה זה השם יתברך, כדי שיבקש אליהו רחמים על ישראל, לא שיתפלל להשחיתם על רוע מעשיהם, כי היה רצון השם יתברך להאריך להם אפו כדי שישובו אליו.

ולזה הראה לו הדברים המשחיתים... ולא היה ברוח ה׳, כי אין מדרך ה׳ להביא הרעות אם לא לתכלית שיגיע מהם הטוב, ולפי שנתבאר לשם יתברך שלא יהיו מקבלים תוכחה, לא רצה לענשם על אלו החטאים לפי מה שראוי, אבל המתין להם לראות אם ישובו מדרכם הרעה.

עוד כתב רלב״ג, שכל אלו הדברים המשחיתים, שבדרך כלל מסמלים צורת ענישה אלוקית גלויה, בפעם הזאת אינם מה׳, כי לא יועילו לבני ישראל, וההנהגה עתה היא בדרך של הסתרת פנים ועזיבת ישראל

---

1. ״אולי יתיישב אליהו בדעתו ויבקש רחמים וזכות וסניגוריא על ישראל, ולא יקטרג עוד על ישראל״. (פירוש ״זה׳ין דנורא״)
2. ומה היה בדעתו? בפירוש ישועות יעקב על אליהו זוטא כתב: ״ורצה לומר מה שבדעתך לכלותם אי אפשר, שכבר נשבעתי לאבותם״.

למקרים. ברם, לא הסתרת פנים מוחלטת, אלא השגחה נסתרת כדוגמת קול דממה דקה:

> והנה העיר בזה, כי אחר נפלם באחד הרעות, ולא ירגישו שעונותיהם הטו – שיהיו משולחים ונעזבים למקרי הזמן, הנה יבוא להם מוסר מה מהשם יתברך, אך לא יהיה שלם באופן שהיה מביא השם יתברך המוסר לישראל במדבר בימי משה, שהיה מגיע באופן שהיו מרגישים תכף, כי בסבת העון היה. אך יהיה בזה הענין כמו מורכב מהקול והשתיקה.
>
> וידמה, כי מרוב כעס אליהו על רוב חטאת ישראל, לא שם לבו להבין את דבר המראה הזאת, ולזה השיב דבריו באופן שאמר אותם בראשונה.

אברבנאל טוען שהרוח, הרעש והאש היו מחאה כנגד שלושה דברים שעשה אליהו על דעת עצמו ללא ציווי אלקי והם: **א.** עצירת הגשמים שגרמה לרעב של שלוש שנים; **ב.** הטחת דברים כלפי מעלה בעניין בן האשה הצרפית; **ג.** הקרבה בבמת חוץ בכרמל, והורדת האש מן השמים.

וזה לשון אברבנאל:

> ואמר לא ברוח ה׳, לומר ששמע קול שהיה אומר לא ברוח ה׳, להגיד שלא באהו צווי אלקי במעשה הזה אשר עלה על רוחו.
>
> ואחר הרוח זכר הרעש, לרמוז על הדברים אשר הטיח אליהו כלפי מעלה על מות בן הצרפית ועל תחייתו, לפי שתחיית המתים כנו אותו הנביאים בשם רעש, וכמו שאמר הנביא יחזקאל בספור התחייה (יחזקאל לז, ז): ׳והנה רעש ותקרבו עצמות עצם על עצמו׳, ואמר לא ברעש ה׳, רוצה לומר שלא צוהו יתברך על אותו המעשה שעשה בתחיית המת.
>
> ואחר הרעש זכר האש, והוא האש אשר הורידו בהר הכרמל על הבמה אשר בנה שמה, ואמר לא באש ה׳, לפי שלא עשה אותו הנסיון במצוות השם ובדברו.

המלבי״ם סבור שהתוכחה הייתה בעיקר על עצירת המטר ועל שחיטת נביאי השקר בנחל קישון:

> וממנו ילמדו שלוחיו, בל יסערו סער, בל ירעשו רעש ובל יבעירו אש, כמו שעשה אליהו בקנאתו לה׳ צבאות, שעצר את השמים ושחט את

נביאי הבעל.[3] כי ה׳ ישלח את נביאיו שיבואו אליהם בקול דממה דקה, וימשכו את העם בעבותות אהבה ובדברים רכים.[4]

צא ובדוק, האם דרכו של אליהו עד כה, שהייתה בסופה וסערה – צלחה? האם עצירת השמים למשך שלוש שנים השיבה את העם אל ה׳? האם הקריאה בשם ה׳ בהר הכרמל התמידה או חלפה עם הרוח? האם שחיטת נביאי הבעל בנחל קישון, סילקה את הבעל ונביאיו מישראל? דומני שדברי אליהו בהר חורב מעידים שהתשובה היא – לא. אלא שאין לו את הכוח והיכולת להחליף את הרעש והרוח והאש, בקול דממה דקה.

ועוד רצו לרמוז לו שההנהגה הנקוטה כיום בידי שמים, היא של תשובה ורחמים ולא של דין וקנאה. כי גם בזה נבדלו לוחות שניים מלוחות ראשונים: בעוד שלוחות ראשונים ניתנו בקול רעש גדול, באש וברקים וברוב עם, ומשום כך גם עברו ובטלו מן העולם, הרי שלוחות שניים ניתנו בשובה ונחת, בדממה דקה ובצנעה, ולכן הם שרירים וקיימים עד עצם היום הזה. וכפי שכתב רש״י:

ואיש לא יעלה עמך - הראשונים על ידי שהיו בתשואות וקולות וקהלות, שלטה בהן עין רעה. אין לך יפה מן הצניעות.[5]

שמות לד, ג

---

3. וכן כתב בעל העקדה (שער שמונים ושלשה קכז): ״כי שם (בהר סיני) יושלם לו הלימוד ההוא... לא ברוח ה׳, לא ברעש ה׳, לא באש ה׳, כלומר, שאינו מסכים בכל מה שיעלה על הרוח לעשות, ולא במה שיעשה ברעש ובחרדת המהירות, וגם לא באש רתיחת הכעס והקפדנות. אמנם אחרי כל זה בא קול דממה דקה, לומר, כי אשר יבחר ה׳ הוא המעשה אשר יעשה בנחת וביישוב הדעת על דבר אמת וענות צדק״. אלא שהוא כתב שעיקר התוכחה הייתה על שחיטת הנביאים. וה״כלי יקר״ סבור ששחיטת הנביאים הייתה כדת וכדין ועיקר התוכחה הייתה על עצירת המטר.
4. וכן כתוב ב״חזון איש״ (יורה דעה ב,טז) ביחס לכופרים בדורנו: ״אבל בזמן העלם, שנכרתה האמונה מן דלת העם, אין במעשה ההורדה גדר הפרצה, אלא הוספת פרצה שיהיה בעיניהם כמעשה השחתה ואלמות חס ושלום, וכיוון שכל עצמנו לתקן אין הדין נוהג (מורידין ולא מעלין) בשעה שאין בו תיקון, ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שידנו מגעת״.
5. בספר ״מכתב מאליהו״ לר׳ א׳ דסלר (ח״ב, עמ׳ 92-93) כתוב שקבלה בקולי קולות מקבילה לקבלה בדין, וקבלת לוחות בצניעות, מקבילה לקבלה ברחמים.

מה בין פנחס לאליהו?

חז״ל רואים את קנאתו של אליהו, כיונקת מקנאתו של פנחס[6]:

> ועמד אליהו ז״ל וברח לו להר חורב, שנאמר: ׳ויקם ויאכל וישתה וילך...עד הר האלוקים חרב׳, ושם נגלה לו הקב״ה ואמר לו: ׳מה לך פה אליהו׳? אמר לו: ׳קנא קנאתי׳, אמר לו: לעולם אתה מקנא, קנאת בשטים על גלוי עריות,[7] שנאמר: ׳פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן׳, וכאן קנאת, חייך שאין עושין ברית מילה עד שאתה רואה בעיניך,[8] מכאן התקינו חכמים לעשות כסא אחד מכובד למלאך הברית, שנקרא אליהו ז״ל מלאך הברית, שנאמר (מלאכי ג, א) ׳ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא׳.[9]
>
> פרקי דרבי אליעזר (היגר) – ״חורב״ פרק כח[10]

---

6. יש מקומות שחז״ל זיהו את פנחס ואליהו כאיש אחד, וכבר הרחבנו הדיבור על כך בספרנו בפרק כא ״כי לא טוב אנכי מאבותיי״.
7. ״כלי יקר״ כתב שחז״ל רצו להסביר בכך את כפל הלשון: ״קנא קנאתי״, הוא מקנא בהווה על ע״ז, וקנא בעבר על גילוי עריות.
8. פשוט הוא שכוונת חז״ל לדרוש גם את אליהו וגם את פנחס לגנאי, כפי שעולה מכל מה שפירשנו עד כה, ומדברי חז״ל במכילתא פרשת בא יב, א; שיר השירים רבה ו, יז; זהר לך לך ח״ב קצ ועוד. ועיין ב״פרישה״ על הטור יו״ד סוף סימן רסה, כה, שהתלבט בהבנת הפרקי אליעזר ונטה לפרשו לשבח ולא לגנאי.
9. כיצד נסביר את הביקורת שעולה מכאן על פנחס בן אלעזר? נראה לומר שמעשהו של פנחס בשיטים, נתקבל בהסתייגות, הן אצל נשיאי ישראל והן אצל מלאכי השרת שרצו לדוחפו (עיין סנהדרין פב ע״ב). חששם הגדול היה, שמא קנאתו אינה נובעת מאהבת ישראל ואהבת ה׳, אלא מכעס ושנאה שמוצאם ממדין, שמשם גם מוצאו של פנחס (כפי שטענו ראשי השבטים: ראיתם בן פוטי זה...). אמנם נכון שהקב״ה דחה חששות אלו, בציינו את ייחוסו הטהור של פנחס ואת שכרו הגדול, אך אין זה אומר שלא הייתה בקנאת פנחס גם תערובת מועטה של כעס, אלא שהיא בטלה ברוב. ברם ברבות הימים צפו ועלו אותן מידות שליליות ותפסו מקום ניכר באישיותו של פנחס. כך נבין כיצד כשל פנחס בקנאות יתרה בסיפור פילגש בגבעה, עד שנלקחה ממנו הכהונה והועברה לבית איתמר. וכן את התנהגותו הלא ראויה בעניין יפתח הגלעדי (ראה תנחומא בחקותי ה), וכן את אדישותו למצב העם בתקופת השופטים (תנא דבי אליהו רבה יא, ג). ראה בעקבות זאת, את דבריו הקשים של רש״י על פנחס (שמ״א ב, ל): ״ובימי פלגש שפקרו ישראל ברוב המצוות, ומי גרם להם? פנחס וכיוצא בו, שהיה להם לסבב מעיר אל עיר ולהוכיחם, נטלתי הכהונה גדולה ממנו ונתתיה לך (עלי הכהן) שמבני איתמר אתה..״
10. ראה ילק״ש ח״ב טו; ח״א עא ורמז תשסו; אגדת בראשית ע.

והנה פנחס בזכות קנאתו בשיטים זכה לברית כהונת עולם, לו ולזרעו אחריו, וזכה לברית שלום (חיי נצח, לדעת חז״ל), ולעומת זאת קנאת אליהו טרדה אותו מנבואתו ומהעולם הזה. מה בין קנאה זו לזו? מדוע זו חיובית וזו שלילית?

מטרת קנאתו של פנחס הייתה הצלת עם ישראל. הוא פעל בזמן שעם ישראל עמד לפני כליה ומידת הדין הייתה מתוחה מאוד כלפיו, ככתוב (במדבר כה, יא-יג):

> פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן, השיב את חמתי מעל בני ישראל, בקנאו את קנאתי בתוכם ולא כליתי את בני ישראל בקנאתי...
>
> והייתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם תחת אשר קנא לאלהיו ויכפר על בני ישראל.

קנאתו של פנחס הייתה מאוזנת. הוא תבע במקביל את כבוד האב ואת כבוד הבן, קינא לה׳ וכיפר על בני ישראל. על ידי הריגת שני אנשים, הוא הציל את שאר ישראל מכליה. קנאה כזו רצויה בעיני אלוקים ואדם, ומזכה את בעליה בברית שלום, ברית כהונת עולם.

לעומת זאת, קנאת אליהו הייתה חד צדדית. הוא תבע את כבוד האב ולא תבע את כבוד הבן:

> שלשה נביאים הם. אחד תבע כבוד האב וכבוד הבן, ואחד תבע כבוד האב ולא כבוד הבן, ואחד תבע כבוד הבן ולא כבוד האב...
>
> אליהו תבע כבוד האב ולא כבוד הבן, שנאמר: ׳קנא קנאתי לה׳, ומה נאמר לו... ׳ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתיך׳, שאין תלמוד לומר ׳לנביא תחתיך׳, אלא שאי אפשר בנבואתך.
>
> מכילתא בא יב, א[11]

אליהו בקנאתו לה׳ לא הציל את עם ישראל, כי לא נשקפה לו סכנה באותם ימים. הבצורת והרעב היו פרי יזמתו של אליהו, ואולי בניגוד לרצונו של ה׳. עד שלא בא אליהו, המצב הכללי בישראל היה בכי טוב: גשמי ברכה מילאו את הארץ והמדינה זכתה לשגשוג כלכלי, צבאי ומדיני שלא היה כמוהו. במצב כזה אין לכאורה מקום לקנאה ולקטרוגים על עם ישראל.[12]

---

11. וכן אבות דרבי נתן נוסחה ב פרק מז, ילקו״ש ח״ב שכה.

12. אמנם גם אליהו סבר שכל מה שהוא עושה - לטובת ישראל הוא, כפי שמובא

תפקיד הנביא הוא להגן על עם ישראל, ולא לעורר נגדו את חמת ה׳. לסנגר על עמו ולא לקטרג עליו. לחבר בין אבות ובנים ולא להפריד ביניהם. הרועים הנאמנים נוהגים כפי שכתב הרמח״ל:

> הרועים האמתיים של ישראל, שהקב״ה חפץ בהם הרבה, הם אלו שמוסרים נפשם על צאנו ודורשים ומשתדלים על שלומם וטובתם בכל הדרכים. ועומדים תמיד בפרץ להתפלל עליהם לבטל הגזרות הקשות ולפתוח עליהם שערי ברכה.

מסילת ישרים יט

כבוד הבן הוא כבוד האב

אליהו תבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן. האם בכלל תיתכן הפרדה שכזו?

האם הענשת הבן אינה פוגעת באב? האם אין ׳עטרת זקנים – בני בנים, ותפארת בנים – אבותם׳? האם הכרתת שם ישראל מן הארץ אינה פוגעת בשמו הגדול כאשר אמר יהושע בן נון (ז, ט): ״ומה תעשה לשמך הגדול״?

המשורר בתהילים הכתיר את משה רבנו בתואר איש האלוקים בגלל תפילתו, כי היא הייתה על ישראל ובעבור ה׳:

> ״תפלה למשה איש האלוקים״-לא היה צריך לומר אלא ׳תפלה למשה׳, מהו ׳איש האלוקים׳? משל למלך שכעס על בנו וביקש להמיתו, ואמר לו אוהבו, בבקשה ממך מחול לו ואל תהרגהו, עמד ולא הרגו. למחר התחיל המלך לומר: אילו הרגתי את בני לעצמי הייתי מכשיל, אלא זכור לטוב אוהבי שביקש עליו רחמים. מעכשיו אני עושה אותו אב למלכים.

בפסיקתא רבתי מד: ״אומרים על הושע ועל אליהו אכזרים היו, חס ושלום לא היו אכזרים, האכזרי מצילי? אלא למה הדבר דומה? לבן מלך שדנו המלך ונתחייב שרפה, מה עשה סנקתדרון, אמר למלך: שבקו בית האסורים וירעב ואחר כך אתה שורפו. והוא חשב לומר עד שתשוב חמתו. כך כשראה אליהו את ישראל טועים אחר אחאב, אמר אליהו: מוטב יהיו שלוש שנים ברעב ולא יפלו לבאר שחת. הווי באהבה עשה להם אליהו כך!״ אולם נדמה שזו לא הייתה תמונת המצב בימי אליהו. ישראל לא נתחייבו שרפה, וחמת המלך לא הייתה שפוכה על בנו, ולא היה מקום להרעיב את הבן, כדי להצילו ממיתה.

כך אמר הקב״ה: ׳הרף ממני ואשמידם׳, אמר ליה משה: ׳אם ככה את עושה לי הרגני נא הרוג׳. ומה כתיב בתריה? ׳ויאמר ה׳ סלחתי כדבריך׳. כך אמר הקב״ה למשה: אילו הרגתי את ישראל לעצמי הייתי מכשיל, אלא מחזיק אני טובה למשה שביקש עליהם רחמים, שנאמר: ׳ויחל משה׳. אני עושה לו גדולה, קורא אני אותו אב לנביאים, אב למלכים, אב למתפללים.

שוחר טוב תהלים צ, ח

הקב״ה החזיק טובה למשה על שביקש רחמים על ישראל. אילו חלילה היה הקב״ה הורג את ישראל, את עצמו היה מכשיל. אמור מעתה שכבוד הבן הוא כבוד האב, וכבוד האב הוא כבוד הבן, כי קודשא בריך הוא ואורייתא וישראל חד הם.

לעתיד לבוא יפעל אליהו בהתאם לעיקרון זה, כאשר ישיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם.

האם לא ידע אליהו את תורת הרועים האמתיים של הרמח״ל? כיצד זה שחזון נבואי מרוכז של שלוש שעות, שהיה למעשה שיעור חינוכי לאליהו, לא הועיל לשנות את גישתו לעם ישראל? האם לא ידע אליהו שקנאה שאין בצדה כפרה והצלה לישראל, היא פסולה?

אפשר שאליהו טעה בהערכת המציאות, וסבר שעם ישראל עומד לפני קריסה מוחלטת, כפי שמשתמע מדברי הפסיקתא (שהובאה בהערות), וזו הדרך היחידה להצלתו.[13]

עוד אפשר שאליהו סבר שישראל הגדישו את הסאה, ודרך התשובה נחסמה בפניהם, כפי שכתב הרמב״ם בהלכות תשובה.[14]

ועוד אפשר, שאליהו הגיע לדרך ללא מוצא. הוא הגיע להר חורב אחר שביקש את נפשו למות. הוא נותר בבדידות מוחלטת, בלא נביאים, בלא נערו, בלא עם. אפשר ללמוד על מצבו הנפשי של אליהו, מדו – שיח שנערך לדעת חז״ל, בינו לבין ה׳ בהר חורב:

״אל תראוני שאני שחרחרת״-ר׳ סימון פתח: ׳אל תלשן עבד אל אדוניו׳ (משלי, ל). נקראו ישראל עבדים שנאמר: ׳כי לי בני ישראל

13. וראה עוד מה שכתב הרדב״ז בסוף תשובתו להלן.

14. פ״ו, ה״ג: וכן ישראל בימי אליהו, לפי שהרבו לפשוע, מנע מאותם המרבים לפשוע-תשובה, שנאמר ״ואתה הסבת לבם אחורנית״, כלומר מנעת מהם התשובה.

עבדים׳. ונקראו הנביאים עבדים, שנאמר: ׳כי אם גילה סודו את עבדיו הנביאים׳ (עמוס ג). כך אמרה כנסת ישראל לנביאים: ׳אל תראוני שאני שחרחרת׳. אין לך שמח בבני יותר ממשה, וע״י שאמר שמעו נא המורים, נגזר עליו שלא יכנס לארץ. ד״א: אין לך שמח בבני יותר מישעיה, וע״י שאמר: ׳ובתוך עם טמא שפתיים אנכי יושב׳, א״ל הקב״ה: ישעיהו! בנפשך את רשאי לומר, ׳כי איש טמא שפתיים אנכי׳-ניחא. שמא ׳ובתוך עם טמא שפתיים אנכי יושב׳? אתמהא? בא וראה מה כתוב שם? ׳ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה׳.....דכותייה כתיב באליהו שנאמר: ׳קנא קנאתי לה׳ אלקי׳...

אמר לו הקב״ה: ׳בריתי׳, שמא בריתך? ׳את מזבחותיך הרסו׳, אמר לו: מזבחותי,[15] שמא מזבחותיך? ׳ואת נביאיך הרגו בחרב׳, אמר לו: נביאי, ואת מה איכפת לך? א״ל: ׳ואותר אנכי לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה׳.[16]

שיר השירים רבה א, לט[17]

אחרי שלא הותיר ה׳ לאליהו מקום לפנות אנה ואנה, הוא הודה שקנאתו לא הייתה לה׳ לבדו אלא גם לעצמו, וכפי שמובא ״בשיחות הרב צ״י קוק״ (במדבר עמ׳ 330): ״לבסוף אמר ׳ואותר אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה׳, אהה! זה כבר עניין אחר!״ וכן שם בעמ׳ 350: ״וכן אליהו הנביא המקנא הודה בסוף על סיבת קנאתו״.[18]

אין ספק שקנאותו נבעה מאהבת ה׳ והיא אשר הדריכה אותו בכל מעשיו ודבריו, אלא שבדידותו, נדודיו הרבים, מצוקתו הקשה, היותו נרדף עד

---

15. באילו מזבחות מדובר, והלוא הבמות היו אסורות באותם ימים? רש״י כתב שהכוונה לבמות יחיד שנעשו לשם שמים, ורד״ק (יח,ל) כתב שהכוונה לכל המזבחות שנבנו לה׳ עוד מתקופת היתר הבמות, ושעובדי הבעל הרסו את כולם. וכן כתב שם רלב״ג. ויש מפרשים שהכוונה למזבחות לבם של ישראל, שאין רצונם להקריב עוד לה׳, כי נביאי הבעל הטו אותם אל הבעל.
16. גם במעמד בהר הכרמל אמר אליהו: ׳אני נותרתי נביא לה׳ לבדי׳, אולם אז הוא היה בתוך כל ישראל, וה׳ היה עמו, ואף אחאב עמד לימינו. לא כן עתה כשהוא בודד לחלוטין.
17. וראה ילק״ש ח״ב, ריח.
18. וראה עוד בספרו של הרב שלמה אבינר ״טל חרמון״ עמ׳ 279: ״עד שמתגלה לבסוף, שלקנאות זו יש גם תערובת של נגיעה אישית, שהיא מעין תגובת זעם של אדם נרדף, ואין כאן כוונה טהורה״.

צוואר, עירבו בקנאתו לה׳ מידה מועטה ביותר של קינאה אישית, ועל כך הוא נתבע בחזון זה.

לסיכום חזון הר חורב, נביא כאן את תשובתו של הרדב״ז בעניין:

> שאלת ממני אם יש אצלי טעם למה הטריח הקב״ה את אליהו מהלך ארבעים יום, עד אשר בא אל הר האלוקים,[19] והראה לו כל אותו מראה? והלא בא״י אשר שם עיקר הנבואה והקדושה, היה יכל להודיעו הנבואה? כי הר חורב אחר שנסתלקה ממנו השכינה לא נשאר בו שום קדושה?
>
> תשובה: כבר ידעת שאין הקב״ה חפץ שילמדו על בניו קטגוריא או דלטוריא, אלא סנגוריה וזכות. ורוצה שהצדיק יתפלל על הדור כאשר עשה אברהם אבינו, ולא כאשר עשה נח. ולכן כתיב: ״מי נח״ ונקראים על שמו.
>
> ואליהו ז״ל לעולם היה מקנא, והכי איתא במדרש: ׳אמר לו הקב״ה, לעולם אתה מקנא, קנאת בשיטים על גילוי עריות וכאן אתה מקנא על הברית, דכתיב: ׳כי עזבו בריתך בני ישראל׳, חייך שאין ישראל עושים ברית עד שאתה רואה בעיניך....׳, ואתיא כמאן דאמר פנחס זה אליהו.[20] והכי משמע נמי: ׳קח נא את נפשי כי לא טוב אנכי מאבותי׳, משמע שהאריך כבר ימים הרבה.
>
> וכשראה הקב״ה שלעולם היה מקנא, ולא היה מלמד על ישראל זכות ולא היה מתפלל עליהם, אלא אדרבה נשבע: ׳אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי׳. וראה בצערן של ישראל שהיו מתים ברעב ולא התפלל עליהם, עד שריחם הקב״ה בשנה השלישית ואמר: ׳לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה׳. ואפילו אחר שאמרו כל העם ׳ה׳ הוא האלוקים׳, לא התפלל עליהם[21] אלא אדרבה שאל נפשו למות.

---

19. וכן הקשה וביאר בעל ״עקדה יצחק״ (שער פג).
20. גם לפי הרדב״ז, היו בקנאת פנחס בשיטים צדדים שליליים, כפי שכתבנו לעיל.
21. הרב נבנצל הקשה: ״הרי התפלל שירד גשם?״ ונלענ״ד לומר: כבר הקשו המפרשים למה נזקק אליהו כלל לתפילה, הרי היה זה רצון ה׳ להוריד גשם, ותירצו שהתפילה הייתה לצורכו, כדי שידעו כולם שהוא נביא אמת (רד״ק), או כדי לזרז את הגשם שיירד כל עוד אחאב היה בהר הכרמל (מצודות), ואם כן, לא תפילתו של אליהו הפסיקה את הבצורת אלא רצונו של ה׳, ותפילתו הייתה בדיעבד למטרות משניות.

והיה הקב״ה מתאוה שיתפלל על בניו, ואמר: וכי לא למד זה ממשה רבו שהתפלל לפני כמה פעמים על ישראל ומסר נפשו עליהם?.....אמר אעשה לו רמזים ודברים אשר נעשו למשה רבו, ויזכר מעשיו וילמד לבטל הקטגוריא וילמד עליהם זכות, כמו שעשה משה. לפיכך הלך בכח האכילה ההיא ארבעים יום כמו שעמד משה ארבעים יום ולילה, לחם לא אכל ומים לא שתה. והביאו אל הר האלוקים מקום המעמד הגדול של משה, כאשר הליץ על ישראל לפני ה׳. והלינו במערה אשר בה ישב משה והיא הנקראת צור.

ואמר לו: ׳מה לך פה אליהו׳? כלומר, מי הביאך פה מקום משה רבך? אולי ישוב ויבקש רחמים? והוא להיפך הוסיף לומר דלטוריא וכו׳. אמר לו הקב״ה: עדיין עתה מקנא? צא ועמוד...והראהו י״ג מידות של רחמים כפי שהראה למשה ואמר לו (למשה): אם יעשו בני לפני כסדר הזה, מיד אני מרחם עליהם, כדי שיתן אליהו אל לבו ויזכר י״ג מידות של רחמים. והעביר לפניו רוח גדולה, ואמרו במדרש: אמר לו בשעה שהרוח יוצאת לעולם הקב״ה משברו בהרים ובסלעים, ואומר לו הזהר שלא תזיק את בריותי....ורמז לו, שאעפ״י שיש לפניו שליחים של זעם, חביבה לפניו שעה קלה של תפילה ושבח בלחש, וזהו קול דממה דקה.....

כיון שראה הקב״ה שעדיין הוא מקנא, אמר לו: ׳ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתיך...׳, לקחת נפשו אי אפשר, להניחו בעולם אי אפשר, דלעולם יהא מקנא...הלכך יסתלק לעליונים.[22]

ומדוע באמת לא התפלל? לפי שהיו בהם ג׳ עבירות, וחשב שלא תועיל התפילה. ומכ״מ היה עליו להתפלל עליהם, שכבר היו שם צדיקים הרבה, כל הברכיים שלא כרעו לבעל. ובזכותם ובזכות תפילת הצדיק היו נצולים.

״שו״ת רדב״ז״ ח״ו, שני אלפים, רצד

---

22. מינוי אלישע במקומו של אליהו, לפי דעתו של הרדב״ז, היה בבחינת גט פיטורין לאליהו שאת גישתו דחה ה׳. זו הגישה שעולה מחז״ל; רש״י (יט, טז); רד״ק בשם חז״ל (שם); רלב״ג בתועלת העשרים ותשעה; ״כלי יקר״; לעומת זאת הסביר רד״ק, שזו היתה היענות לרצונו של אליהו שלא להתנבא עוד, וכן כתבו רלב״ג (פסוק טז) אלשיך ומלבי״ם.

כה. לך שוב לדרכך מדברה דמשק

מלכים א פרק יט

(טז) וְאֶת יֵהוּא בֶּן נִמְשִׁי תִּמְשַׁח לְמֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל וְאֶת אֱלִישָׁע בֶּן שָׁפָט מֵאָבֵל מְחוֹלָה תִּמְשַׁח לְנָבִיא תַּחְתֶּיךָ׃

(יז) וְהָיָה הַנִּמְלָט מֵחֶרֶב חֲזָאֵל יָמִית יֵהוּא וְהַנִּמְלָט מֵחֶרֶב יֵהוּא יָמִית אֱלִישָׁע׃

(יח) וְהִשְׁאַרְתִּי בְיִשְׂרָאֵל שִׁבְעַת אֲלָפִים כָּל הַבִּרְכַּיִם אֲשֶׁר לֹא כָרְעוּ לַבַּעַל וְכָל הַפֶּה אֲשֶׁר לֹא נָשַׁק לוֹ׃

שלוש מטלות הטיל ה׳ על אליהו: א. לשוב למדבר דמשק ולמשוח שם את חזאל למלך על ארם. ב. למשוח את יהוא בן נמשי למלך על ישראל ג. את אלישע בן שפט למנות לנביא תחתיו. בפועל, עשה אליהו רק את המטלה האחרונה, ואת שתי הנותרות השלים אלישע. מדוע הוא לא ביצע את שתי המטלות האחרות? כתב על כך רד״ק:

> יתכן לפרש, כי כיון שהלך מדברה דמשק, ומצא בדרכו את אלישע בן שפט – והנבואה אמרה לו משיחת אלישע אחרון, לחזאל ויהוא, והוא מצאו ראשון – הבין כי ע״י אלישע יהיו נמשחים, ולא הקדימם האל בנבואה, אלא על דרך הנקמה[1]: שיהיה ראשון חזאל, ואחריו יהוא, ואחריו אלישע, כמו שאמר והיה הנמלט וגו׳.[2]

רלב״ג כתב שאליהו אמר לאלישע למשוח את יהוא ואת חזאל והיה זה כאילו הוא עצמו משחם, כי שלוחו של אדם כמותו.

עוד כתב, שלא הייתה כוונת ה׳ שאליהו בעצמו ימשח את חזאל ויהוא, אלא כיוון שהם נמשחו בגללו הרי זה כאילו הוא משחם. כי רצונו של

---

1. פירוש דבריו: מבחינת הזמנים משיחת אלישע הייתה ראשונה, שנייה לה משיחת יהוא, ומשיחת חזאל הייתה אחרונה. ברם בציווי מובאת קודם משיחת חזאל כי הוא ביצע את חלק הארי בנקמה, ואחריו יהוא ולבסוף אלישע.
2. אברבנאל דחה תשובות אלו כדברים שאין להם שחר, וכן את תשובותיהם של רלב״ג ו״כלי יקר״ להלן.

אליהו להעניש את ישראל, יתקיים על ידי יהוא וחזאל, ולזה אמר לו השם יתברך בכל אלו הדברים **ומשחת** כי הוא היה סיבת הימשחם.

"כלי יקר" הוסיף, שכיון שרוחו של אליהו נחה על אלישע, ואלישע היה נביא תחתיו, ותמורתו ממש, הרי שמשיחת אלישע את חזאל ויהורם, נחשבת למעשהו של אליהו.

אברבנאל סבור, שהתכנית המקורית הייתה שאליהו אכן ימשח את יהוא ואת חזאל, כדי להעניש את ישראל עוד בימיו, אולם, משנכנע אחאב ושב לה' והענשת ישראל נדחתה לימי בנו, נדחתה גם משיחת חזאל ויהוא, כי ניחם ה' על הרעה והאריך אפו אליהם.[3]

נחזור אל המטלה הראשונה. נאמר לאליהו: "לך שוב לדרכך מדברה דמשק ובאת ומשחת את חזאל למלך על ארם". אם נאמר לו לשוב למדבר דמשק, פירוש הדבר, שהוא בא משם, וזאת לא שמענו ולא ראינו. זאת ועוד, אליהו גם לא הלך לשם ולא משח את חזאל למלך על ארם, ואם ביחס לאי משיחת חזאל נאמרו כמה וכמה תשובות, כפי שראינו לעיל, אין הן מיישבות את אי ההליכה למדבר דמשק.

רד"ק חילק את המשפט לשניים: א. לך שוב לדרכך. ב. מדברה דמשק. דהיינו: שוב לדרכך שהלכת בה עד עתה, שהיא דרך הקנאה לה' והרצון להעניש את ישראל, וזו תצא אל הפועל על ידי ההליכה למדבר דמשק והמלכת חזאל.

גם אברבנאל נקט את דרך רד"ק ונצטט דבריו:

> כפי דעת חז"ל ודרך המפרשים, שאליהו בקש נקמה על ישראל מפני רוע מעלליהם, יתכן לפרש לך שוב לדרכך, שאמר אליו: אחרי שדרכך להיות נוקם ונוטר כנחש, ושאלתך ובקשתך שאעניש את ישראל ושאספה עלימו רעות, לך מכאן ושוב למנהגך ודרכך שהוא להשתדל להעניש את ישראל,[4] ולכן לך מדברה דמשק, רצה לומר שילך באותו מדבר של דמשק, ושאחרי שובו ימשח את חזאל למלך על ארם ואת יהוא למלך על ישראל ואת אלישע לנביא, והם ינקמו את נקמתך מהם.[5]

---

3. וכן כתב המלבי"ם (יט, טו).
4. בפרק הבא נדון בשאלה, האם הקב"ה אימץ בסופו של דבר את דרכו של אליהו?
5. עוד כתב אברבנאל, שלפי מה שהוא פירש לעיל, שדברי אליהו: קנא קנאתי וכו', היו התנצלות על כך שהוא נכנס למערה שנתייחדה למשה רבנו, והוא עשה זאת מחשש

חז״ל, שלא כמו המפרשים שצוטטו לעיל, הבינו שהמשפט ״לך שוב לדרכך מדברה דמשק״, עומד בפני עצמו,[6] ואינו מתחבר למשיחת חזאל למלך על ארם. ושיעור הכתוב כך הוא, שאם אליהו איננו יכול לשנות את דרכו, שהיא דרך הקנאה והקטרוג - שימשיך בה, אך יפנה אותה כלפי דמשק ושאר אומות העולם, שראויים לה, ולא כלפי ישראל:

> רבי יוחנן שמע לה מן הדין קריא. ׳משא דמשק עזובות ערי ערוער׳ - עומד בדמשק ומכריז ערי ערוער? והלא אין ערוער אלא בתחום מואב? אלא שס״ה בתי אלילים היו בדמשק והיו עובדין כל אחד ואחד יומו, והיה להם יום אחד שהיו עובדים את כלן באותו יום. אמר לו הקב״ה לאליהו: עד שאתה מקטרג על בני, לך לדרכך מדברה דמשק וקטרג עליהם!
>
> אמר לו: אין אני רוצה במי שהוא אומר דלטוריא על כל ישראל, דכתיב: ׳אל תראוני שאני שחרחרת׳. לפי שאומות העולם אומרות: ׳וימירו את כבודם - אין ישועתה לו באלוקים׳, וישראל אומרים להם: למה אנו דומים? לבן מלך שיצא לו למדבר, נפחם בשמש, נכנס למדינה נהג שמנים ומרחצאות עד שנתלבן כל גופו. אבל אתם במעי אמכם אתם עובדים אלילים. וכן הוא אומר ׳אל תלשן עבד אל אדוניו׳.
>
> שיר השירים רבה א, לט[7]

״אל תראוני שאני שחרחורת, כי שזפתני השמש״. אולי בזה טמון סוד תורת הסנגוריה והתשובה בעם ישראל. ישראל אעפ״י שחטא ישראל הוא - משום שהחטא הוא חיצוני, ארעי ומקומי. החטא אינו נובע ממעמקי הנפש הישראלית – כי נשמה שניתנה לנו טהורה היא, ועל כן גם השפעתו היא חיצונית בלבד. הקב״ה הוא אלוקינו קודם החטא ואחרי החטא, כי גם הנשמה שניתנה לנו טהורה היא, בין לפני החטא ובין לאחר החטא. החטא יוצר מסכים שמבדילים בין החוטא לבוראו, אך אם החטא הוא חיצוני גרדא, גם המסכים הם לכאורה בלבד, וניתן להסירם בקלות רבה בטיפול שטחי. גם סוד זה נתגלה למשה רבנו בנקרת הצור, בהכפלת והקדמת שם ה׳ לשלוש עשרה מידות של רחמים:

שמא יהרגוהו, כנגד זאת אמר לו ה׳ שילך מדברה דמשק ללא פחד וללא מורא, כי מה יעשה לו אדם וה׳ עמו?

6. לפי״ז יש כאן ארבע מטלות ולא שלוש.
7. וראה ילק״ש ח״ב ריח.

ויקרא ה' ה' – מהו ה' ה'? אני ה' קודם שיחטא האדם ואני ה' לאחר שיחטא האדם וישוב.

ראש השנה יז, ב

ישראל מאמינים בני מאמינים הם, גם כאשר הם מפויחים ושחורים מתעתועי המדבר, לא נעלם ונכחד מהם חלילה, הגרעין האמוני הפנימי שהוא שורש נשמתן של ישראל:

האמונה האלקית הגדולה אשר בלב ישראל, אין לה ערך ולא דוגמה ולא משל, ואפילו האפיקורסות הישראלית היא מלאה אמונה וקדושה, הרבה יותר מכל האמונות של כל הגויים כולם.

ואע"פ שהיא מבטאת דברים של קלות ראש ושל כפירה, בתוכיות הנשמה יש אור אלוקים של דבקות ושל צמאון לאלוקים חיים אל אלקי ישראל, עד לכדי מסירות נפש. "וירח את ריח בגדיו, אל תקרי בגדיו אלא בוגדיו, כגון יקים איש צרורות ויוסי איש משותא",[8] שהראו את הצפון בלבבם במסירות נפש נפלאה. ומה שהיה בסוף היה גם בתחילה, אלא שכסה אותו הזוהמא החיצונה, שבאה מהשפעתם המסואבה של הגויים, אשר לא ידעו את ה' ובשמו לא קראו, אשר אכלו את יעקב ואת נוהו השמו,[9] לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא, וישראל שבט נחלתו ה' צבאות שמו.[10]

מדות הראי"ה, אמונה י [11]

8. סנהדרין לז. וביחס למעשיהם של יקים איש צרורות ויוסי איש משותא עיין מדרש תהילים יא, יז, ובראשית רבה סה.
9. ירמיה י, כה.
10. ירמיה י, טז.
11. ועיין "ליקוטי אמרים- תניא" כט, ושם פרק יח.

כו. נקמת חזאל, יהוא ואלישע

הכתובים הללו סתומים ותמוהים מכמה פנים. א. לא מצינו שאלישע המית אלא ארבעים ושנים ילדים על ידי הדובים ביריחו,[12] האם לכך התכוון הנביא? ב. סדר הדברים תמוה, שהרי יהוא קדם לחזאל? ורק בימי יהואחז בן יהוא החל חזאל להציק ולהרע לישראל? ג. והשאלה הקשה מכלן, האם בסופו של דבר, גישת אליהו נתקבלה? האין פה תרתי דסתרי? מחד גיסא החלפת אליהו באלישע, ומאידך גיסא התווית תכנית שתואמת למעשה את גישת אליהו?[13]

אשר לשאלה הראשונה, ביאר **רד"ק** שאלישע המית את ישראל בעקיפין, כי הוא הוכיח את ישראל, והם לא שמעו לו ולא שבו בתשובה, וכתוצאה מכך באו האוייבים והרגום, והרי זה כאילו אלישע הרגם.[14]

והוסיף רד"ק וכתב:

> "כי יותר היו ענושים כשהיה להם מזהיר ומצווה, משלא יהיה להם מזהיר".

מכאן לקח לדורות. לא תמיד התוכחה משתלמת. יש לשקול היטב, אם כדאי להוכיח יחידים או רבים, כשיש חשש סביר שהתוכחה לא תתקבל. לעתים עדיף לפעול לפי הכלל: כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה לאדם שלא לומר דבר שאינו נשמע, ומוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידין.[15]

רלב"ג כתב, שהרעב החזק שהיה בשומרון, שבעטיו מתו רבים מישראל, היה בסיבת אלישע, ולזה אמר המלך: "כה יעשה לי ה' אלוקים וכה יוסיף, אם יעמוד ראש אלישע בן שפט עליו היום" (מ"ב ו, לא).

אברבנאל פרש שאלישע המית את ארבעים ושנים הנערים, שהוכרה בהם הנטיה לע"ז, שיהוא לא יכול היה להרגם, כיון שהיו מתחת לגיל עונשים.

---

12. עיין רש"י ורלב"ג.
13. ראה מצודות שכתב: "לפי שבקש (אליהו) נקמה מישראל צוה לו המקום למשוח אלו, והם יהיו השליחים בדבר הנקם". וכן כתבו רד"ק ואברבנאל לעיל.
14. פירוש נוסף כתב רד"ק: או פירוש ימית אלישע, במותו, כי במות אלישע באו גדודי מואב בארץ.
15. כמובן שישנם כללי תוכחה, וישנם עתים ומצבים שחייבים להוכיח.

ועתה ביחס לשאלה השנייה.

רד"ק ביאר שהנבואה לא כתובה לפי הסדר הכרונולוגי, אלא בהתאם לסדרי גודל הנקמה: "שיהיה הראשון חזאל, ואחריו יהוא, ואחריו אלישע".[16]

רלב"ג (יט, יז) הסביר שיהוא הרג את כל אלו שהיו נמלטים מחרב חזאל, לו היו חיים בימי חזאל, ולכן הקדים יהוא והרגם. נצטט את דבריו:

> ומה שאמר 'כי הנמלט מחרב חזאל ימית יהוא' - אין הרצון בו שיקדם הרע שיעשה חזאל לישראל אל הרע שיעשה יהוא לישראל, כי היה הענין בהפך זה, כי בימי יהואחז בן יהוא היה הרע שעשה חזאל לישראל. אך הרצון בו, שמה שהיה נמלט מחרב חזאל אם היו חיים – ימית יהוא, כי ידמה שלא היה כח לחזאל בבית אחאב, לו היה קיים, כי אחאב ובניו הם היו מצליחים תמיד כנגד מלך ארם.

תשמענה אזנינו את אשר דיבר רלב"ג. אחאב, שאליהו כינה אותו עוכר ישראל, היה חומת המגן של ישראל, בפני האוייב העיקרי של ישראל מצפון, שהוא ארם. כל עוד שבית אחאב שלט בישראל, לא הייתה לארם שום יכולת להכניע את ממלכת ישראל או להציק לה. הווה אומר, שמי שביקש את קצה של מלכות אחאב, ביקש בעקיפין ובלא שהיה מודע לכך, את קצה של ממלכת ישראל.

כי כאשר גבהו השמים מן הארץ, כן גבהו מחשבותיו ממחשבותינו. מי שנראה כעוכר ישראל, התברר כמושיעו וגואלו, ואילו יהוא ואלישע שנראו כמצילים ופודים, קרבו שלא במתכוון, את הממלכה אל כליונה, עד כדי שארית של שבעת אלפים איש.

ועתה אל השאלה השלישית. האם הקב"ה אימץ בסופו של דבר, את תכניתו ורצונו של אליהו? לפי חלק מהמפרשים אכן כן:

---

16. **אברבנאל** פרש ששלושה שלוחי השגחה יעשו את הנקמה בישראל: חזאל יפגע בכלל ישראל במלחמה (לכן הוא מופיע ראשון, כי פגיעתו כללת הרבה), יהוא יפגע באיזבל וכל בני אחאב הקטנים והגדולים, וכהני הבעל, שאינם יוצאים למלחמה (הם הנמלטים מחרב חזאל), ואלישע יפגע בנערים הנוטים לע"ז, אך עדיין לא הגיעו לגיל עונשים. **המלבי"ם** כתב שכנגד מה שאמר אליהו: 'כי עזבו בריתך' – יכם חזאל, שאינו בן ברית, ונגד: 'את מזבחותיך הרסו' – יכם יהוא, שהרס את מזבח הבעל, ונגד: 'את נביאיך הרגו' – יהרגם אלישע. ופורעניות אלו היו כנגד הרוח, הרעש והאש שמורים על שלוש פורעניות.

אז אמר לו, כי הנהו ממלא רצונו מה שמקנא על כבוד ה׳, ויעניש את העם על ידי חזאל ויהוא ואלישע.

מלבי״ם יט, יד[17]

אפשר לומר, שאין בתכנית האלוקית מימוש מדויק של רצון אליהו. כי אליהו רצה בהענשת ישראל תכף ומיד, בבחינת רוח ורעש ואש, ואילו התכנית האלוקית היא ארוכת טווח ולשיעורין, בבחינת קול דממה דקה. הבחנה זו מתבארת בדברי רלב״ג (יט, יב):

והנה אחר האש קול דממה דקה – ר״ל קול נמוך מהש״י כאילו הוא מורכב מהקול והשתיקה, והנה העיר בזה, כי אחר נפלם באלו הרעות, ולא ירגישו שעונותיהם הטו שיהיו משולחים ונעזבים למקרי הזמן, הנה יבא להם מוסר מה מהשם יתׄ; אך לא יהיה שלם באופן שהיה מביא השם יתׄ המוסר לישראל במדבר בימי משה, שהיה מגיע באופן שהיו מרגישים תכף כי בסבת העון היה, אך יהיה בזה הענין כמו מורכב מהקול ומהשתיקה, וידמה, כי מרוב כעס אליהו על רוב חטאת ישראל, לא שם אל לבו להבין את דבר המראה הזאת, ולזה השיב באופן שאמר בראשונה.

רלב״ג השלים דבריו בסכום הפרשה, בתועלת העשרים ותשעה:

אז שאל לו שנית מה לך פה אליהו? וידמה שמרוב כעס אליהו על חטאת ישראל, לא התחכם לעמוד על הכונה האלוקית בזה המראה שהראה לו השם יתברך, ולזה השיב שנית לש״י כמו התשובה הראשונה. וכאשר ראה הש״י שהוא משתמש בנבואתו להביא רע על ישראל, בהפך מה שכוון בה, אז הודיעו שימשח אלישע לנביא תחתיו; עם שכבר הודיעו עם זה איך ינקום הש״י נקמתו מישראל בעזבם את בריתו, על ידי חזאל ויהוא ואלישע.

מתבאר מדבריו, שהנקמה על ידי חזאל, יהוא ואלישע, אינה כמו הנקמה שדרש אליהו. אליהו דרש נקמה מידית, מרוכזת וכללת, כשם שהיו התגובות האלוקיות בתקופת המדבר. ואילו הנקמה הזו תהיה לאחר זמן, פרוסה על פני תקופה ארוכה, ותתבצע על ידי כמה וכמה אנשים.

ניתן ליישב תמיהתנו בדרך נוספת. כשם שמשה רבנו הצליח לבטל את גזרות הבורא, אחרי חטא העגל וחטא המרגלים, על ידי תפילות ותחנונים,

---

17. וכן כתבו רד״ק (שם), רלב״ג, אברבנאל, מצודות.

כך גם עלול נביא לגרום להענשת ישראל ולהחיל עליהם גזרות רעות וקשות, על ידי דרישת נקמה ועונש.[18] הוא אשר אמרו חז״ל[19]: ׳ברית כרותה לשפתיים׳,[20] ושלמה המלך אמר (משלי יח,כא): ׳מות וחיים ביד לשון׳. אם בכל אדם הדברים אמורים, קל וחומר בנביא, שכוחו בפיו, ובן בנו של קל וחומר, באליהו הנביא שכוחו בנבואה שווה כמעט לכוחו של משה רבנו. למרות שדרישותיו של אליהו, סתרו את רצון ה׳, והיו בניגוד לתפקידו כנביא בישראל,[21] הם לא חזרו ריקם, וגרמו להענשת ישראל.[22]

צא וראה, כמה צריכים אנו ללמד לשוננו לדבר אך טוב על ישראל, וכמה צריכים מנהיגי ישראל להישמר מאד, מלקטרג על ישראל, כי בקטרוגם הם עלולים לעורר את מידת הדין ולחייב את ישראל. כמה חביבים וחשובים דבריו של ה״חפץ חיים״ בעניין זה:

> דידוע הוא דאהבת הקב״ה לעמו ישראל הוא עד מאד, והם אצלו בבחינת בן יקיר וילד שעשועים, כמו שאמר הכתוב (ירמיהו לא, יט): ׳הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים׳...וכשיהיה לו לאדם בן יקיר וילד שעשועים והוא רואהו שאינו מתנהג כשורה, אף על פי כן הוא

---

18. הרב אלחנן סמט, בעקבות י, זקוביץ, (מגדים כא, עמ׳ 107) כתב שאין הדבר הזה בגדר היענות ניחוחה לדרישותיו של אליהו, אלא היא עונש לאליהו, שישמש מעתה מכשיר ביד ה׳ לביצוע מדיניות בלתי אהודה על ה׳ עצמו, שהרי לא באלו ה׳.
19. מו״ק יח ע״ב; סנהדרין קב ע״א.
20. עד כמה צריכים אנו להיזהר מכל קטרוג, ניתן גם להסיק מדבריו של אביי במסכת ברכות (ס ע״א): ״תנו רבנן: הנכנס לבית המרחץ אומר, יהי רצון מלפניך ה׳ אלקינו שתצילני מזה וכיוצא בו... ואם יארע בי דבר קלקלה ועוון תהא מיתתי כפרה לכל עוונותי. אמר אביי: **לא לימא איניש הכי דלא ליפתח פומיה לשטן**״.
21. רלב״ג כתב בתועלת העשרים ותשעה: להודיע שהכוונה במציאות הנביא היא להשגחה על מי שהוא נביא בתוכם. וכאשר ישתמש הנביא בזה לתכלית אחר זולת המכוון בו, לא תסכים החכמה האלקית שיהיה נביא לעם ההוא. ולזה תמצא שספר, שכאשר ראה השם יתברך, היות אליהו מבקש רע לישראל, הישירו להבין שאין השם יתברך חפץ בהבאת הרעות... וכאשר ראה השם יתברך, שהוא משתמש בנבואתו להביא רע על ישראל, בהפך מה שכוון בה, אז הודיעו, שימשח אלישע לנביא תחתיו; עם שכבר הודיעו עם זה איך יקום השם יתברך נקמתו מישראל, בעזבם את בריתו, על ידי חזאל ויהוא ואלישע.
22. בדומה לכך דרשו חז״ל ביחס לנבות, שיחד עם קיום דרישתו לנקמה באחאב, הוא נענש שיצא ממחיצתו של ה׳. למרות כל האמור, עדיין צריכים לומר, שלא ניתן להשוות את העונש, שניתן על ידי ה׳ באמצעות חזאל, יהוא ואלישע, לעונש שביקש אליהו, שהרי הקב״ה אמר לו (לפי חז״ל): ומה שבלבך אי אפשי לעשות.

מחפה עליו מרוב אהבתו אותו, ואף אם ייסרנו לפעמים, יהיה ברב חנינה וחמלה. אכן אם יבואו אליו אנשים, פעם ושתיים, ויספרו לו מרוב קלקולי בנו, איך שהוא מריב ומתקוטט עם אנשים על לא דבר, ושהוא מלבין ומחפיר לכל, בודאי יתגבר כח הכעס עליו ויכהו ויבזהו עבור זה, ומי גרם כל זה? – המספר.

כן הדבר בעניינו. כי הקב״ה מרוב אהבה שהוא אוהב את ישראל, אף שהוא יודע בעצמו כל מה שנעשה בסתר ובגלוי, וכמו שכתוב (ירמיהו כג, כד): ׳אם יסתר איש במסתרים׳... אף על פי כן לא יעורר בעצמו עליהם לעשות רע, וכמו שכתוב (במדבר כג, כא): ׳לא הביט און ביעקב׳ וכפירוש רש״י שם.[23] אכן אם יבוא אליו המקטרג ויספר לו מענין זה, כביכול הוא מוכרח להשיב על זה שום תשובה, כי כן יסד מלכו של עולם שעניניו של אדם יהיו מתנהגים על פי המליצים והמסטינים.

״שמירת הלשון״ שער הזכירה פרק ב[24]

אכן, לא בקטגוריה יתהלל איש, כי אם בסנגוריה. לא בשנאה נחפוץ אלא באהבה. נהיה מתלמידיו של אברהם אבינו ולא מתלמידיו של בלעם הרשע. נהיה מן חסידי הדור הדבקים אך בטוב:

והם הם אוהבי ישראל באמת, שנפשם צמאה לתשועת ה׳ ולבנין ארץ ישראל. הם נוטים כלפי חסד לכל, ומלמדים זכות על כל הפושעים, אפילו על הכופרים והמכעיסים היותר גדולים, כי הם רואים בתומת נפשם את הניצוץ של הטוב הגנוז בכל נפש, קל וחומר בנפשות ישראל, וביותר בנפשות הדוגלים בהאהבת האומה בכלל, והם נוטים אל הטוב והיושר, שזכויותיהם גדולות.

״אורות הקדש״ שם

תשובה נוספת תתבאר מהדברים הבאים.

---

23. זו לשונו: ״לא הביט הקב״ה און ביעקב, כשהם עוברים על דבריו, אינו מדקדק אחריהם להתבונן באוניות (מלשון ״און״) שלהם ובעמלם שהם עוברים על רצונו. **ה׳ אלוקיו עמו** – אפילו מכעיסין וממרים לפניו אינו זז מתוכן״.
24. ונצטט שוב את דברי הרב אליהו לפיאן מספרו ״לב אליהו״ עמ׳ קעב: כל זמן שאין ישראל מקטרגים אחד על השני למטה, אין רשות למקטרג של מעלה, וכל זמן שאין מקטרג למעלה על ישראל, אין הקב״ה מביט על עוונם. וממילא מובן שלפיכך היו יורדין בדורו של אחאב ונוצחים.

והשארתי בישראל שבעת אלפים.

בצד החזות האלוקית הקשה, יש גם נחמה פורתא: "והשארתי בישראל שבעת אלפים, כל הברכים אשר לא כרעו לבעל וכל הפה אשר לא נשק לו". האם הכוונה ממש לשבעת אלפים איש? לדעת רלב"ג כנראה שכן:

> וזכר שכבר יגיע הרע לשיעור שלא ישארו בישראל כי אם שבעת אלפים איש, והם אשר לא כרעו לבעל ולא נשקו לו.

לעומת זאת סבור ר' יוסף כספי שהמספר שבעת אלפים הוא לאו דוקא, אלא מספר בעל משמעות סמלית:

> לאו דוקא, והטעם: מתי מספר, וכן המנהג גם ללעוזות. מצורף לזה, שעוד יזכור השקפות השם לטובה על שבעת אלפי איש ישראל, במאורע שיזכור עוד (מ"א כ, טו).[25]

אברבנאל הגדיל לעשות באומרו, שישארו הרבה יותר משבעת אלפים, אלא הכוונה שאותם שבעת אלפים ישרדו אף שיהיו בטווח הסכנה:

> ואין הכוונה בזה, שלא ישארו יותר משבעת אלפים נפשות בכל ארץ ישראל, כי אם שלא יחשוב, שאחרי שניתן רשות למשחית לחבל, אם חזאל ואם יהוא ואם אלישע את הנערים - לא יהיה מבחין בין צדיק לרשע. כי לא יהיה כן, לפי שתמיד חונה מלאך ה' סביב ליראיו – ויחלצם. ולכן שבעת אלפים בני אדם שיש בישראל, שלא כרעו לבעל, ישארו ולא ימותו במלחמות, ויד יהוא לא יהיה בהם, וקללת אלישע לא תחול על בניהם, כי לא יעזוב את חסידיו לעולם נשמרו.[26]

עוד נראה לומר, שיש בדברים אלו מסר לדורות, שלא ידח מישראל נידח וששומר ישראל ישמור שארית ישראל, שלא יאבד ישראל, האומרים שמע ישראל. כך גם מתפרשים הדברים על ידי חז"ל, שקשרו בין השארית כאן לבין השארית שלא כרעה על ברכיה בימי גדעון:

> זה שאמר הכתוב (מיכה ה, ו): 'והיה שארית יעקב בקרב עמים רבים כטל מאת ה'...אשר לא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם', אותו שארית שא"ל הקב"ה לאליהו: 'והשארתי בישראל שבעת אלפים' וגו', והם אותם שהופרשו בימי גדעון בשעה שאמר להקב"ה 'אם ישך

---

25. כוונתו לניצחון על ארם, שנעשה על ידי שבעת אלפים איש.
26. וה"כלי יקר" כתב, שמשלומי אמוני ישראל לא יישארו כי אם שבעת אלפים, בעוד שמשאר ישראל, שרגילים לעבוד ע"ז יישארו עוד רבים.

מושיע בידי את ישראל כאשר דברת הנה אנכי מציג וגו', א"ל הקב"ה: אני הכתבתי 'אהיה כטל לישראל', ואתה אמרת 'על כל הארץ חורב'? אני איני עושה, שאין כתיב ויעש אלהים כן אלא 'ויהי כן' - מעצמו היה, אבל כשאמר יהי נא חורב אל הגזה לבדה מיד 'ויעש אלהים כן'.

א"ל הקב"ה: 'רב העם אשר אתך הורד אותם אל המים', אותם שכרעו על ברכיהם מים לשתות, רוצה ולא רוצה היה משתחוה לאלילים, דורו של גדעון היה משתחוה לבבואה, אמר לו הקב"ה 'בשלש מאות איש המלקקים אושיע את ישראל', ועליהם הוא אומר 'והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכים אשר לא כרעו לבעל וכל הפה אשר לא נשק לו', ועליהם הוא אומר 'והיה שארית יעקב' וגו'.

ילקוט שמעוני שופטים רמז סב בשם תנחומא[27]

שארית ישראל בקרב עמים רבים היא כטל מאת ה',[28] שאיננה תלויה באיש, אלא רק ברצון ה' שקבע שהיא תישאר לעד ולנצח נצחים. עוד למדנו מכאן, שהגרעין המרכזי של שארית ישראל הם אותם שלומי אמוני ישראל, שלא כורעים לבעלים ולא נושקים להם. בזכותו ומכוחו של גרעין זה, נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם.

מכאן גם תשובה לאליהו הנביא. גם אם אליהו סבר שכלו כל הקיצים ואין עוד פתח תקוה לממלכת ישראל,[29] ושהוא נותר לבדו, כנאמן בריתו של אברהם אבינו,[30] הנה השיבו הקב"ה שלא אלמן ישראל, ויש בישראל עוד שבעת אלפים איש שלא עזבו את ברית ה', ויש עוד נביאים בישראל, כפי שנראה בפרק הבא. אמנם קנאתו של אליהו תתקיים בחלקה, אך כליון גמור, בשום פנים ואופן לא יהיה, כי שארית ישראל בקרב עמים רבים היא כטל מאת ה', ובריתו כרותה לטל שלא ייעצר לעולם.

---

27. וראה תנחומא תולדות יט; ילקו"ש ח"ב רמז קיט ורמז תקנג.
28. עיין בספרנו פרק ד "גילוי אליהו".
29. ישראל בלבד, כשלעומתה ממלכת יהודה תשאר לעולמי עד.
30. בהנחה שדברו: "ואותר אני לבדי" – מתייחסים לכל דבריו.

כז. וישלך אדרתו עליו

מלכים א פרק יט

(יט) וַיֵּלֶךְ מִשָּׁם וַיִּמְצָא אֶת-אֱלִישָׁע בֶּן-שָׁפָט וְהוּא חֹרֵשׁ שְׁנֵים-עָשָׂר צְמָדִים לְפָנָיו וְהוּא בִּשְׁנֵים הֶעָשָׂר וַיַּעֲבֹר אֵלִיָּהוּ אֵלָיו וַיַּשְׁלֵךְ אַדַּרְתּוֹ אֵלָיו׃

(כ) וַיַּעֲזֹב אֶת-הַבָּקָר וַיָּרָץ אַחֲרֵי אֵלִיָּהוּ וַיֹּאמֶר אֶשְּׁקָה-נָּא לְאָבִי וּלְאִמִּי וְאֵלְכָה אַחֲרֶיךָ וַיֹּאמֶר לוֹ לֵךְ שׁוּב כִּי מֶה-עָשִׂיתִי לָךְ׃

(כא) וַיָּשָׁב מֵאַחֲרָיו וַיִּקַּח אֶת-צֶמֶד הַבָּקָר וַיִּזְבָּחֵהוּ וּבִכְלִי הַבָּקָר בִּשְּׁלָם הַבָּשָׂר וַיִּתֵּן לָעָם וַיֹּאכְלוּ וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אַחֲרֵי אֵלִיָּהוּ וַיְשָׁרְתֵהוּ׃

כמה נקודות טעונות ברור בקטע זה:

האם אליהו הלך על מנת לפגוש את אלישע, או שפגשו באקראי?

האם אליהו ואלישע הכירו זה את זה?

האם יש משמעות לציון העובדה שאלישע היה עסוק בחרישה?

למה שנים עשר צמדים, ולמה אלישע בצמד השנים עשר?

מדוע משיחת אלישע נעשתה באמצעות האדרת?

האם אליהו לא רצה באלישע, כשאמר לו לך שוב?

מדוע זבח אלישע את צמד הבקר?

המפרשים נטו לדעה שפגישת אליהו את אלישע הייתה מקרית, וממנה למד אליהו, שמשיחת אלישע תקדם למשיחת חזאל ויהוא, כפי שכתב רד"ק (יט, טו):

> אם כן למה צוה לו שילך מדברה דמשק כיון שלא משח הוא חזאל? יתכן לפרש, כי כיון שהלך מדברה דמשק ומצא בדרכו אלישע בן

שפט,[1] והנבואה אמרה לו משיחת אלישע אחרון לחזאל ויהוא, והוא מצאו ראשון – הבין כי ע״י אלישע יהיו נמשחים, ולא הקדימם האל בנבואה, אלא על דרך הנקמה: שיהיה ראשון חזאל, ואחריו יהוא, ואחריו אלישע, כמו שאמר והיה הנמלט וגו׳.

כשם שאליהו הגיע שלא מדעת להר חורב,[2] כך הוא הלך משם מבלי לדעת לאן ולמה. למדברה דמשק הוא לא הלך, כי מלכתחילה לא הייתה לו שום כוונה ללכת שמה.[3] נדמה, כי מאז שביקש את נפשו למות, אין הוא פועל ועושה והולך מכוח עצמו, אלא מכוח אלקי אל הבלתי מודע.

הרושם העולה מפגישת אליהו ואלישע הוא, שהם הכירו זה את זה.[4] מכאן סיוע לדרשת חז״ל, שאלישע היה זה שיצק מים על ידי אליהו בהר הכרמל, ומכוח שניהם נתמלאה התעלה סביב למזבח – במים רבים. ללמדך שלא במקרה נבחר אלישע לשרת את אליהו, אלא היה לו כבר עבר מפואר של משרת ומקור מים לא אכזב.[5]

אליהו פגש באלישע בזמן שהלה עסק בחרישת האדמה ושנים עשר צמדי בקר לפניו. אלישע[6] הוא איש אדמה. הוא לא יעצור את המטר ויעכור את הארץ. כוחו ביציקת מים ולא במניעת מים. בעבורו הקב״ה לא ימנע מים. פועלו הראשון של אלישע, אחר שקיבל את שרביט הנבואה מאליהו, היה רפוי המים ביריחו. גם אליהו התחיל באותו מקום אך בעצירת המטר למשך שלוש שנים.

למה שנים עשר צמדי בקר? רד״ק כתב שהספור הזה בא להורות כי יהיה ממונה על שנים עשר שבטי ישראל – לנביא ומזהיר. גם אליהו היה נביא לשנים עשר השבטים, אך לא כל כך בתוכם. הוא היה נביא בודד מתחילה

---

1. וכן כתבו רלב״ג (יט, טו) ואברבנאל (שם יט).
2. כדעת רד״ק יט, ז, ושלא כדעת אברבנאל שם.
3. כפי שכתבנו לעיל עפ״י שיר השירים רבה א, לט. ועיין ״דעת מקרא״, שהוא אכן הלך לכוון מדבר דמשק, אך כשהגיע לגלעד הוא לפתע שינה כיוון לאבל מחולה.
4. וכן כתב בדעת מקרא.
5. וכן כתב ב״כלי יקר״. כמו כן ניתן לומר, שאלישע בן שפט, היה כנראה מפורסם גם בזכות אביו, שהרי כל נביא שנתפרש שמו ושם אביו הוא נביא בן נביא. (עיין ויק״ר ו, ו).
6. לעומתו אליהו מצטייר כאיש רוח. במיוחד אם נקבל את הדעה שאליהו היה כהן, אזי הקשר שלו לאדמה היה רופף.

ועד סוף.[7] בראשית דרכו הוא הסתתר בנחל כרית, אחר כך בצרפת אשר בצידון, ובסוף דרכו במדבר יהודה והר חורב.

רלב"ג כתב שסיפור זה בא להורות, שאבי אלישע היה עשיר מאד, ועם כל זה נפרד אלישע מביתו אביו לשרת את אליהו, מפני חוזק אהבתו את החכמה.[8] חכמה ועשירות חברו אצלו יחדו, בהרמוניה מלאה. נדמה שאצל אליהו אין שלום בין חומר ורוח:

> אליהו מפני שהוא כלל את הקדושה של עולם העשיה, הרי הוא סופג ברוחו את כל הנטיות הנדרשות לשכלולו של עולם זה, עד כדי הכשרתו אל ההרמוניה השלמה, אל העולמות שלמעלה.
>
> כשם שבתחילה לפני התבסמותו, הכיר יותר מכל את עומק הכיעור והזיהום שעולם שפל זה שקוע בתוכו, ומפני כך קנא באש שלהבת לבער את רוח הטומאה והמחזיקים בו, כן יכיר אחרי ביסומו את כל ניצוץ קודש שבעולם זה, להעלותו ברוח שלום, וישיב לב אבות על בנים, ולב בנים על אבותם.
>
> "אורות הקדש" ג, שסה

מדוע משיחת אלישע הייתה על ידי השלכת אדרת אליהו עליו? כתב על כך אברבנאל:

> כאלו הורה באותו סימן, שיהיה נביא לה' וילבש אדרת אליהו ונבואתו, וגם ניבא בזה על מה שיהיה ביום הלקח אליהו מעל אלישע, שישליך בירדן אדרתו עליו.
>
> מצורף לזה שהיה ממנהג הנביאים ללבוש האדרת, כמו שאמר (זכריה יג, ד): 'ולא ילבשו עוד אדרת שער למען כחש'.[9]

האדרת,לדעת אברבנאל, מגלמת בתוכה את נבואת אליהו,[10] ובאמצעותה הוא העביר את משא הנבואה לאלישע, כאן ובירדן. במחילת כבודו של אברבנאל, הוא לא דק פורתא. אליהו לא השליך בירדן את אדרתו על אלישע, אלא היא נפלה ממנו. ולא דבר של מה בכך הוא, כי הכתוב שם, חוזר ומדגיש את דבר נפילת האדרת מעל אליהו: "וירם את אדרת אליהו

---

7. ואותר אני לבדי.
8. אברבנאל צירף יחדו את טעמי רד"ק והרלב"ג. עוד כתב שאליהו רצה לבחון את אלישע, אם הוא יעזוב את רוב עשרו וידבק בחכמה, ואלישע אכן עמד במבחן.
9. וכן כתב המצודות.
10. או את הנבואה בכלל, כי זה היה לבושם המסורתי של הנביאים.

אשר נפלה מעליו, וישב ויעמוד על שפת הירדן. ויקח את אדרת אליהו **אשר נפלה מעליו,** ויכה את המים ...״ (מל״ב ב, יג-יד). גם בהתגלות בהר חורב הוותה האדרת מעין מחיצה ומסך מפריד בין אליהו לקב״ה.[11]

ניתן להסיק מכאן, שאמנם האדרת מהווה סימן היכר לנביא, אך במקרהו של אליהו, היא מסמלת את כשלונו כנביא, ואת אי הצלחתו להתמזג עם האדרת. כל זאת בניגוד לשמואל שמעילו הפך להיות חלק ממנו. שאול ובעלת האוב זיהו את שמואל באמצעות מעילו: ״ויאמר לה מה תארו? ותאמר איש זקן עולה והוא עוטה מעיל וידע שאול כי שמואל הוא...״. ודרשו על כך חז״ל:

והוא עוטה מעיל – המעיל בו גדל, בו נקבר, בו עלה.

ילי״ש שמואל קלט

מה בדיוק מסמלת האדרת? ומדוע כשלונו של אליהו בא לידי ביטוי בנפילת האדרת ממנו, ובהשלכתה על אלישע? – על כל אלה נרחיב, כאשר נגיע לשלב של עליית אליהו השמימה ונפילת האדרת ממנו.[12]

אלישע עזב את הבקר ורץ אחרי אליהו, אך יחד עם זאת, הוא בקש רשות ממנו, להפרד לפני כן מאביו ומאמו.[13] האם בקשה זו פוגמת ברצונו לדבוק בחכמה ובנבואה? האם היא מעידה על הססנות? התשובה על כך תלוייה בהסברים השונים לתגובת אליהו[14]: ״לך שוב כי מה עשיתי לך״

רש״י פרש: ״לך שוב מאחרי, כי מה עשיתי לך שתבא אחרי״. קשה לדעת מדברי רש״י, מה כוונת אליהו. האם אליהו כועס? מאוכזב? מבקש לבחון את מידת דבקותו ונחרצותו של אלישע? או אולי הוא פשוט מאשר את בקשת אלישע, משום שאלישע אינו חייב לו כלום.

רד״ק פרש כרש״י, אלא שביאר, שאליהו רצה לבחון את מידת דבקותו של אלישע במטרה.

לפי רלב״ג, אליהו הסכים לבקשת אלישע, ואף אישר שאלישע אכן הבין את רצונו:

---

11. לעומת זאת בהתגלות למשה לא היה שום מסך חיצוני שהפריד בין משה לה׳, כי אם כפיו של ה׳.
12. עיין מאמרי ״אדרת אליהו״, ״שנתון מכללת אורות ישראל״, א. תשמ״ט, עמ׳ 36-56.
13. לא שמענו דבר על אביו ואמו של אליהו, ולא על קשריו עם בני ביתו ושכניו.
14. דברי אינם מדויקים. כי גם אם תגובת אלישע לא מצאה חן בעיני אליהו, אין זאת אומרת, שאליהו צודק ולא אלישע, כפי שנראה להלן.

> ירצה לפי מה שאחשוב, לך לנשק אביך ואמך ושוב אחרי,[15] כי זה הוא מה שעשיתי לך, רוצה לומר, שכבר עשיתי זה להעיר אותך, שתבוא לחסות תחת כנפי.

אברבנאל דרך בדרכו של רלב"ג, אלא שפרש המלה "מה", מלשון גדולה,[16] כמו: "מה רב טובך" (תהלים לא, ב), ושיעורו: "לך לנשק לאביך ואמך ושוב מיד, אחרי שדבר גדול עשיתי לך, אין ראוי לך שתשליכהו אחרי גוך".[17]

אלישע נפרד מהוריו, אף שהכתוב לא מציין זאת. נפרד מהעם באמצעות סעודה גדולה שעשה להם,[18] נפרד מצמד הבקר, נפרד ממחרשתו, נפרד משדהו והלך אחרי אליהו. בכך הוכיח אלישע, שחוזק אהבתו את החכמה והנבואה עולה על אהבת הבקר, השדה, המחרשה, חבריו, ואביו ואמו. ברם, עצם הפרידה מכל אלו,[19] תוך מתן חשיבות להם, אומרת שלא את ביטולם הוא ביקש, אלא את חיבורם אל הדבר הגדול והחשוב מהם - שהיא החכמה והנבואה.[20] כל אלו והנבואה, הם לדידו בבחינת "קוממיות" - קומה על קומה.

אליהו שם את הדגש על הליכת אלישע אחריו, ולא יחס חשיבות לפרידתו מכל אלו, אולם אלישע האמור לבוא תחת אליהו, תבע כבוד האב וכבוד הבן.

וילך אחרי אליהו וישרתהו – "כדי שילמד יותר מחכמתו, ממה שילמדו שאר תלמידיו, כי המשרת הוא תמיד עם הרב ורואה מנהגיו ושומע דבריו תמיד, ולזה ילמד יותר ממה שילמד התלמיד שאינו משרת" (רלב"ג).[21]

---

15. לפי רלב"ג המילים "לך שוב", משמשות לכאן ולכאן, א. לך שוב אל אביך ואל אמך. ב. לך, ואח"כ שוב אלי.
16. להפך מרש"י.
17. גם לדעתו, המילים "לך שוב" משמשות לכאו ולכאן, כמו אצל רלב"ג. גם המצודות כתב כמו אברבנאל, אלא שפרש המילים: "כי מה עשיתי לך" – שהנסים שעשיתי, הם יהיו גם לך, שגם אתה תעשה כמוהם.
18. לא מצאנו שאליהו עשה סעודות לעמו.
19. יאמר כאן ברמז, שכל אלו - הם בבחינת האדרת שנפלה מאליהו, והתלבשה יפה על אלישע.
20. כשם שלקיחת משה ודוד ממכלאות הצאן - אל ההנהגה, אינה מבטלת את זיקתם אל צאנם.
21. הערת הרב נבנצל: כמו שיש מן הראשונים שפירשו (אבות פרק ב') ששכן טוב חשוב מחבר טוב מהאי טעמא.

כח. מלחמות אחאב בארם

המערכה הראשונה

מלכים א פרק כ

(א) וּבֶן-הֲדַד מֶלֶךְ-אֲרָם קָבַץ אֶת-כָּל-חֵילוֹ וּשְׁלֹשִׁים וּשְׁנַיִם מֶלֶךְ אִתּוֹ וְסוּס וָרָכֶב וַיַּעַל וַיָּצַר עַל- שֹׁמְרוֹן וַיִּלָּחֶם בָּהּ׃

(ב) וַיִּשְׁלַח מַלְאָכִים אֶל-אַחְאָב מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל הָעִירָה׃

(ג) וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה אָמַר בֶּן- הֲדַד כַּסְפְּךָ וּזְהָבְךָ לִי-הוּא וְנָשֶׁיךָ וּבָנֶיךָ הַטּוֹבִים לִי-הֵם׃

(ד) וַיַּעַן מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר כִּדְבָרְךָ אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ לְךָ אֲנִי וְכָל-אֲשֶׁר-לִי׃

(ה) וַיָּשֻׁבוּ הַמַּלְאָכִים וַיֹּאמְרוּ כֹּה-אָמַר בֶּן-הֲדַד לֵאמֹר כִּי-שָׁלַחְתִּי אֵלֶיךָ לֵאמֹר כַּסְפְּךָ וּזְהָבְךָ וְנָשֶׁיךָ וּבָנֶיךָ לִי תִתֵּן׃

(ו) כִּי אִם-כָּעֵת מָחָר אֶשְׁלַח אֶת-עֲבָדַי אֵלֶיךָ וְחִפְּשׂוּ אֶת-בֵּיתְךָ וְאֶת בָּתֵּי עֲבָדֶיךָ וְהָיָה כָּל-מַחְמַד עֵינֶיךָ יָשִׂימוּ בְיָדָם וְלָקָחוּ׃

(ז) וַיִּקְרָא מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל לְכָל-זִקְנֵי הָאָרֶץ וַיֹּאמֶר דְּעוּ-נָא וּרְאוּ כִּי רָעָה זֶה מְבַקֵּשׁ כִּי-שָׁלַח אֵלַי לְנָשַׁי וּלְבָנַי וּלְכַסְפִּי וְלִזְהָבִי וְלֹא מָנַעְתִּי מִמֶּנּוּ׃

(ח) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו כָּל-הַזְּקֵנִים וְכָל- הָעָם אַל-תִּשְׁמַע וְלוֹא תֹאבֶה׃

(ט) וַיֹּאמֶר לְמַלְאֲכֵי בֶן-הֲדַד אִמְרוּ לַאדֹנִי הַמֶּלֶךְ כֹּל אֲשֶׁר-שָׁלַחְתָּ אֶל-עַבְדְּךָ בָּרִאשֹׁנָה אֶעֱשֶׂה וְהַדָּבָר הַזֶּה לֹא אוּכַל לַעֲשׂוֹת וַיֵּלְכוּ הַמַּלְאָכִים וַיְשִׁבֻהוּ דָּבָר׃

(י) וַיִּשְׁלַח אֵלָיו בֶּן-הֲדַד וַיֹּאמֶר כֹּה-יַעֲשׂוּן לִי אֱלֹהִים וְכֹה יוֹסִפוּ אִם-יִשְׁפֹּק עֲפַר שֹׁמְרוֹן לִשְׁעָלִים לְכָל-הָעָם אֲשֶׁר בְּרַגְלָי׃

(יא) וַיַּעַן מֶלֶךְ- יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר דַּבְּרוּ אַל-יִתְהַלֵּל חֹגֵר כְּמְפַתֵּחַ׃

כיצד קרה שבן הדד הצליח להטיל מצור על שומרון האדירה? היכן היה אחאב המלך, שלפי חז״ל, מלך בכיפה?[1] יש חוקרים,[2] שמסיבה זו מקדימים מלחמה זו לתחילת תקופת אחאב, שאז ממלכת ישראל הייתה לדעתם, מדינה גרורה לארם, ונאלצה לתת חוצות (שווקים) לארם בשומרון. רק אחרי שתי המלחמות נגד ארם, שבהן הנחיל אחאב לארם מפלה מוחצת, התעצמה ממלכתו עד למאוד, והיא הפכה לגורם המרכזי בזירת המזרח התיכון.[3]

קשה לקבל דעה זו, שכן אחאב ירש מעמרי ממלכה גדולה ועצומה, ולא הייתה לו בינתיים שהות לבזבז את ירושתו הגדולה. מלבד זאת מקובלים עלינו דברי חז״ל שקבעו את סדר המאורעות ככתבם וכסדרם:

> עמרי מלך שתים עשרה שנה. בשנת שלשים ושמונה שנה לאסא מלך יהודה, וימלך אחאב בן עמרי על [ישראל] עשרים ושתים שנה (מלכים א׳ טז, כט). בשנת ארבע לאחאב מלך יהושפט, בן שלשים וחמש שנה יהושפט במלכו ועשרים וחמש שנה מלך וגו׳ (מלכים א׳ כב, מב; דברי הימים ב׳ כ, לא). בשנת שלש עשרה שנה לאחאב היה רעב גדול בשמרון שלוש שנים. מלחמת בן הדד שתים שנים ומחצה, וישבו שלש שנים אין מלחמה בין ארם ובין ישראל (מלכים א׳ כב, א).
>
> סדר עולם רבה (מיליקובסקי) פרק יז

על כן נראה לומר, שהמצור התאפשר משתי סיבות. סיבה ראשונה - ממלכת ישראל עדיין לא התאוששה מהרעב הקשה מאד של שלוש שנים. רעב זה פגע גם באנשים וגם בסוסים, ואפשר שאחאב עדיין לא הספיק למלא את המחסור בסוסים, ומרכבות המלחמה היו מושבתות.

סיבה שנייה – גורם ההפתעה. עד היום בן הדד היה בן ברית של אחאב, שכן הם חברו יחדו בקרב קרקר המפורסם כנגד האיום האשורי מצפון. והנה לפתע קיבץ בן הדד שלושים ושניים מלכים, ורכב וסוס רבים מאד,

---

1. דעה זו של חז״ל נתמכת גם במקורות חיצוניים, כגון כתובת שלמנאסר השלישי, שבה מצוין שאחאב העמיד לרשות הברית של מלכי האזור אלפיים מרכבות מלחמה, מספר דומה למה שהעמידו כל שאר בנות הברית יחדו.
2. עיין ב׳, אופנהיימר, ״יחס הנביאים לפוליטיקה החיצונית של אחאב״, בתוך ״ספר אורבך״, ירושלים תשט״ו, עמ׳ 86.
3. עיין ח׳, פינקלשטין, ״יחס המקרא אל מדיניות החוץ של אחאב׳, ״תרביץ״ שנה מג, חוברות א-ד, עמ׳ 25.

שחסרו באותם ימים בישראל, והטיל מצור פתאומי על אחאב השאנן והבוטח, שהיה עסוק במלחמות דת פנימיות, בניצוחה של איזבל.

מכל מקום, המצור על העיר שומרון היה כנראה הרמטי, ולאחאב לא נותרה בררה, אלא לקבל את תנאי הכניעה הקשים שהציב בפניו בן הדד. אולם תשובתו של אחאב לא סיפקה את בן הדד, ושוב הוא שלח אליו מלאכים ובפיהם מסר חדש:

וַיָּשֻׁבוּ הַמַּלְאָכִים וַיֹּאמְרוּ כֹּה-אָמַר בֶּן-הֲדַד לֵאמֹר כִּי-שָׁלַחְתִּי אֵלֶיךָ לֵאמֹר כַּסְפְּךָ וּזְהָבְךָ וְנָשֶׁיךָ וּבָנֶיךָ לִי תִתֵּן׃

כִּי אִם-כָּעֵת מָחָר אֶשְׁלַח אֶת-עֲבָדַי אֵלֶיךָ וְחִפְּשׂוּ אֶת-בֵּיתְךָ וְאֵת בָּתֵּי עֲבָדֶיךָ וְהָיָה כָּל-מַחְמַד עֵינֶיךָ יָשִׂימוּ בְיָדָם וְלָקָחוּ׃

לבקשה זו סירב אחאב להיענות. וכן הסכימו עמו כל הזקנים וכל העם באמרם: "אל תשמע ולא תאבה".

וצריך להבין מה בין דבריו הראשונים של בן הדד לדבריו האחרונים? מדוע הסכים אחאב לדרישה הראשונה ולא הסכים לדרישה השנייה?

רד"ק (כ,ד) כתב שתי תשובות, אחת על דרך הפשט ואחת על דרך הדרש. וזו תשובתו על דרך הפשט:

> **לך אני וכל אשר לי** – לא אמר על דעת שיקח, אלא שיהא הכל תחת ממשלתו, להטיל מס ועבודה עליהם. והוא שלח לו אחר כן: '**לי תתן**', כלומר: מה שאמרת לי הם, על דעת כן אמרתי, כי מעתה תתן אותם, 'כי אם כעת מחר אשלח את עבדי' וגו'. וזה היה בין הדברים הראשונים והאחרונים. ומפני זה מאן אחאב והזקנים בדבריו האחרונים. ומה שאמר: 'ולא מנעתי ממנו', פי' לא מנעתי אלא הודיתי לו שיהו לו, ולא שיקחם, לפיכך אמרו לו הזקנים 'לא תשמע ולא תאבה'.[4]

כמובן שיש הפרש גדול בין הדברים הראשונים לאחרונים. הדרישה הראשונה היא לגיטימית. כאלו היו תנאי הכניעה בימים ההם. גם תנאי הכניעה שעם ישראל דרש מהעמים הקרובים והרחוקים היו באופן כללי מס ועבדות ושבע מצוות בני נח.[5] ברם הדרישה לבוא בבתים ולערוך

---

4. וכן פירשו רלב"ג ור"י כספי.
5. לא נעסוק כאן בהבדלים שבין השיטות של הרמב"ם, רמב"ן ורש"י.

חיפושים ולקחת כל אשר יחפצו, הייתה כבר בגדר השפלה, וחרגה מאוד מתנאי כניעה מקובלים.[6]

אברבנאל כתב שבן הדד הוסיף שני דברים:

> הנה אם כן הוסיף בשליחות השני הזה דברים. **ראשונה,** שפירש מאמר: 'לי **הם**', שהכוונה בו לי תתן, **ושנית,** שגם לא היה רוצה שהוא יתנם כרצונו, כי אם עבדיו יחפשו הבית ויקחו מה שירצו, **ושלישית**, שלא די הזהב והכסף והנשים והבנים, אבל גם כל דבר אחר שיהיה מחמד עיניו, יקחו.[7]

ר"י קרא, אינו רואה בדרישה השנייה החמרה, להיפך, זו דרישה קלה יותר, אלא שהיא מוכיחה שבן הדד מבקש תואנה:

> בתחילה שאל ממני, דבר חמור, הם נשי ובני וכספי וזהבי ולא מנעתים ממנו, ועכשיו שואל דבר הקל: לחפש בביתי ובבית עבדי, שדבר זה קל הוא כנגד נשי ובני, אין דבר זה כי אם תואנה, הוא מבקש ליכנס לעיר ולהרוג את כל אשר בעיר.

ברם כל המפרשים שציטטנו, ורש"י[8] בכללם, הביאו גם את פירוש חז"ל, אם על דרך הדרש, ואם על דרך הפשט:

> אמר רבי יוחנן: מפני מה זכה אחאב למלכות עשרים ושתים שנה? – מפני שכיבד את התורה שניתנה בעשרים ושתים אותיות.[9] שנאמר (מלכים א, כ): 'וישלח מלאכים אל אחאב מלך ישראל העירה ויאמר לו כה אמר בן הדד כספך וזהבך לי הוא ונשיך ובניך הטובים לי הם... כי אם כעת מחר אשלח את עבדי אליך וחפשו את ביתך ואת בתי עבדיך והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו... ויאמר למלאכי בן הדד אמרו לאדני המלך כל אשר שלחת אל עבדך בראשונה אעשה והדבר הזה לא אוכל לעשות'.

---

6. וכלשון אברבנאל בהמשך: "אחרי שהוא מתעולל עלילות ברשע ומבקש דברים שאין אדם בעולם שיודה בהם".
7. בפירוש "כלי יקר" תוספת, שבתחילה התמקד בן הדד באחאב, במשפחתו וברכושו, ואילו עתה הוא רוצה לחפש גם בבתי עבדיו. ועל כן אמר אחאב שלזה צריכים את הסכמת הזקנים והעבדים.
8. שהביא רק את חז"ל. ור"י קרא הביא תחילה את דברי חז"ל ואח"כ פירש כפשוטו.
9. רד"ק גרס: "שכיבד את התורה בעשרים ושתיים תיבות", וכתב שבפסוק הסירוב של אחאב, יש עשרים ושתיים תיבות. ועיין מה שדקדק עליו בעל "כלי יקר".

מאי מחמד עיניך, לאו ספר תורה? – דילמא עבודה זרה? – לא סלקא דעתך, דכתיב (מלכים א, כ): 'ויאמרו אליו כל הזקנים וכל העם אל תשמע ואל תאבה' – ודילמא סבי דבהתא הוו? (=זקנים רשעים) מי לא כתיב (שמואל ב, יז): 'ויישר הדבר בעיני אבשלום ובעיני כל זקני ישראל', ואמר רב יוסף: סבי דבהתא. – התם לא כתיב וכל העם, הכא כתיב וכל העם, דאי אפשר דלא הוו בהון צדיקי. וכתיב (מלכים א, יט): 'והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכים אשר לא כרעו לבעל וכל הפה אשר לא נשק לו.[10]

סנהדרין קב ע"ב[11]

הגמרא בסנהדרין, הדגישה את יחסו החיובי של אחאב לתורה, ושבזכותו הוא זכה למלכות. מדרש תנחומא, (שמות כט) הדגיש בעיקר את קבלת העצה מהזקנים, שבזכותה ניצח אחאב במלחמה:

לעולם הזקנים מעמידין את ישראל... למה? כשהיה בית המקדש קיים היו נשאלין בזקנים שנאמר (דברים לב): 'שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך', שכל מי שנוטל עצה מן הזקנים אינו נכשל, תדע לך כששלח בן הדד אצל מלך ישראל: 'כה אמר בן הדד כספך וזהבך לי הם ונשיך ובניך הטובים לי תתן' (מלכים א, כ), שלח לו מלך ישראל: 'כדברך אדני המלך'... שלח לו פעם שנייה: '... והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו', כל מה שתבע בראשונה אינו חמדה? בקש כסף וזהב והן חמדה... בקש נשים והן חמדה... בקש בנים והם חמדה... הוי, כל מה שתבע בראשונה חמדה, ומה הוא והיה כל מחמד עיניך? דבר שהוא חמדה מתוך חמדה, ואיזו? זו התורה,[12] שנאמר: 'הנחמדים מזהב ומפז רב' (תהילים יט,יא).

כיון ששמע מלך ישראל כך אמר אין זו שלי, הדבר הזה של זקנים, מיד: 'ויקרא מלך ישראל לכל זקני הארץ ויאמר דעו נא וראו כי רעה זה מבקש כי שלח אלי לנשי ולבני ולכספי ולזהבי ולא מנעתי ממנו,

---

10. רש"י כתב: **לכל זקני הארץ** - אעפ"י שעובדי ע"ז היו, מכבדים היו את התורה.
11. ראה עוד ילק"ש ח"ב רי"ט.
12. יש להניח, שלא היה מדובר בלקיחת ספר תורה בודד, אלא כנראה, בלקיחת כל ספרי התורה מישראל, ואולי גם בסגירת כל בתי הכנסת. ומצאתי שכן כתוב בפירוש "כלי יקר": "אולי רצה לעקור כל ס"ת מישראל ומבתיהם, וזה שאמר: 'וחפשו את ביתך ואת בתי עבדיך, והיה כל מחמד עיניך ישמו בידם ולקחו', ולא ישאירו כלל אפילו ס"ת אחד, ולזה אמרו כלם כי זו רעה גדולה".

ויאמרו אליו כל הזקנים וכל העם אל תשמע ולא תאבה׳ (מלכים א, כ), כיון ששמע לעצת הזקנים מיד ׳ויצא מלך ישראל ויך את הסוס ואת הרכב והכה בארם מכה גדולה׳, הוי לעולם נמלכים בזקנים.[13]

ובמדרש הגדול (ויקהל תשלו) תלה את הניצחון במלחמה בכבוד שכיבד אחאב את התורה:

בא וראה, שאין לך דור חייב כדורו של אחאב, ומה כתיב בו: ׳והשארתי בישראל שבעת אלפים, כל אשר לא כרעו לבעל׳... ואין לך רשע יותר מאחאב, שלא הניח ע״ז שלא עבדה, וכששלח בן הדד על ספר התורה לקחתו, אמר לו ׳כל אשר שלחת אל עבדך בראשונה אעשה והדבר הזה לא אוכל לעשות׳. אמר לו אחאב הכל ברשותך והכל שלך חוץ מספר תורה. באותה שעה עלה ספר תורה ונשתטח לפני הקב״ה, אמר לפניו: רבונו של עולם זה שחמל עלי ינתן ביד בן הדד, מיד: ׳והנה נביא אחד ניגש אל אחאב מלך ישראל ויאמר, כה אמר ה׳ הראית את כל ההמון הגדול הזה הנני נותנו בידך היום הזה וידעת כי אני ה׳.

״טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף״. אכן כמה הולם פסוק זה את אחאב ודורו. ומי כאחאב ודורו ראויים לומר על התורה: ״הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונפת צופים״.

מניין ידע רבי יוחנן שאחאב זכה למלכות של עשרים ושתיים שנה בזכות שכיבד את התורה? נדמה לי שהוא דייק את הדבר מכך שאחאב מתואר בפרק זה כמלך או כמלך ישראל שש עשרה פעמים,[14] בעוד שעד פרק זה הוא קרוי בשם אחאב בלבד ללא התואר ׳מלך׳,[15] ובעוד שאחאב מתואר כמלך בפרק זה בהדגשה יתרה, הרי מבן הדד, ניטל תואר המלך, במיוחד בחלקו השני של הפרק, אחרי תבוסת בן הדד.

וכאן הבן שואל. אם התורה הייתה טובה לאחאב ודורו, מאלפי זהב וכסף, כיצד קרה שהוא וכל דורו לא הניחו עבודה זרה בעולם שלא עבדוה?

---

13. ועיין שמות רבה ג,י; ילק״ש ח״ב רי״ט.
14. אולי כנגד שש עשרה שנות מלכותו עד עתה.
15. מכאן שהתנהגותו בפרק זה העניקה לו מלכות למפרע. נכון יותר לומר, שסופו הוכיח על תחילתו, כי ראוי היה הוא למלכות מתחילה ועד סוף. וכן כתב ב״כלי יקר״: ״כי זו הוראה, שתמיד כיבד את התורה ולומדיה, ואעפ״י שהיה עובד ע״ז, וסופו מוכיח על תחילתו, ולכך זכה לכ״ב שנים״.

תשובה חלקית על כך נתן הראי״ה קוק במאמרו המספד בירושלים:

> התכונה של החבה הלאומית נתגלתה באחאב שחבב מאד את ישראל, ואחז מעשה אבותיו, עמרי, שהוסיף עיר אחת בארץ ישראל. ודורשי רשומות אמרו: כלם באים לחיי עולם הבא, שנאמר: 'לי גלעד', זה אחאב שנפל בגלעד, שהיה מעמיד פנים במלחמה, גם אחרי שנחתו בו החיצים כדי שלא להבעית את ישראל. אומץ כזה בא מאהבה יתירה ונפלאה.
>
> גם כיבד את התורה, מפני שעל כל פנים כלפי חוץ, לפני בן הדד, זה היה כבוד האומה. ועל כל זה לא הכיר ערכה של תורה וקדושת ה' המיוחדת, שבה כל יתרונם של ישראל.[16] על כן הלך בדרכי איזבל ובחוקות התועבות של גויי הארץ, לפי המדה שהייתה שלטת אז ברוח הזמן.
>
> ״המספד בירושלים״, מאמרי ראי״ה א עמ' 94

אחאב, כמו מנשה, רדף אחרי תועבות הגויים, כי זו הייתה האפנה ששלטה אז. הוא סבר, שכדי להימנות עם המדינות הנאורות והמתקדמות, עליו לעבוד בעלים ועשתרות. לעומת זאת, דווקא בן הדד ידע והבין, שהכוח הסודי של עם ישראל - הוא התורה, והיא חכמתם ובינתם לעיני העמים. על כן רצה בן הדד לעקור את התורה בישראל.

בפתח הפרשה התשיעית העוסקת בשתי המלחמות שבין בן הדד ואחאב - שאל אברבנאל:

> אם היה רצון השם יתברך ומצוותו לאליהו, שימשח את חזאל למלך על ארם כדי להנקם מישראל על ידו... אם כן כאשר בא ארם להלחם עם ישראל, איך נתן האל יתברך, התשועה פעם אחר פעם לאחאב ולישראל?
>
> והנה היה זה בהפך מה שגזר לעשות. ועם היות שאמר הנביא לאחאב בזה וידעתם כי אני ה', כבר ידע יתברך, שבראותם בחינת האש שירד מן השמים בהר הכרמל, אמרו ה' הוא האלוקים, ולא זזו מעבודתם הזרה. ועם היות שאמרו ארם אלקי הרים אלקיהם ולא אלקי

---

16. על המתח הזה שבין דת ומדינה, תורה ולאום, אצל בית יוסף בכלל ואצל אחאב בפרט, כתב גם מו״ר הרב נבנצל (״שיחות לספר בראשית״ עמ' שמ-שמב), כשברוב המקרים הם העדיפו את טובתהממלכה (לפי דעתם) על פני טובת התורה.

עמקים, הנה היה פשע ישראל יותר עצום, בעובדם אלהים אחרים, ולמה אם כן הצליחו ונושעו במלחמה?[17]

תשובתו של אברבנאל היא: שני הניצחונות של ישראל על ארם נועדו להגברת האיבה והשנאה בין שני העמים, עד שבבוא היום, ינקמו ארם את תבוסתם בכוח גדול וביד חזקה, ותתקיים במלואה נבואת ה' לאליהו. עוד כתב, שרצון ה' היה שאחאב יקיש מן הניצחונות המופלאים על נבואת הפורענות, שכשם שאין מעצור לה' להושיע ברב או במעט, כך יש בידו להשמיד ולהרוג.

תשובתו של אברבנאל,לעניות דעתי, מוזרה במקצת. דומני, שהניצחונות של אחאב על ארם היו בדין. מלבד הסיבות שהובאו לעיל: מסירות נפש לתורה, השמיעה לזקנים, קידוש השם, האימון המלא בדברי הנביא,[18] הייתה עוד סיבה נכבדה מאוד, לניצחונותיו של אחאב וכל דורו:

א"ר שמואל בר נחמן: דורו של אחאב עובדי עבודת כוכבים היו והיו יוצאין למלחמה ונוצחין, ולמה כן? שלא היה ביניהן דילטורין, לפיכך היו יוצאין למלחמה ונוצחין. תדע לך, כשבקשה איזבל להרוג כל נביאי ה', מה עשה עובדיה, הטמין אותן במערות שנאמר (מלכים א, יח): 'ואחביא מנביאי ה' חמשים איש במערה', ולא היה אדם שאמר לאחאב כך וכך עשה עובדיה.

אבל דורו של שאול כלן היו דילטורין, תדע לך כשהיה שאול רודף אחר דוד היו הכל אומרים עליו לשון הרע לשאול שנא' (תהלים נב): 'בבוא דואג האדומי' וגו' (שם, תהלים נד): 'בבוא הזיפים ויאמרו לשאול', לפיכך היו נופלים במלחמה.

דברים רבה (וילנא) פרשה ה[19]

---

17. מעיקרא דדינא קושיא ליתא. הפורענות אמורה הייתה להתחיל רק בימי חזאל, וכל עוד שושלת אחאב מושלת לא תבוא ולא תגיע הפורענות על ישראל. ובזה מתמצה ההבדל בין הגזרה האלוקית לבין רצונו של אליהו, שהוא חפץ שהפורענות תחל תכף ומיד, והקב"ה דחאה לעת נקם ושילם. אלא שאברבנאל הקשה בהתאם לשיטתו, שהפורענות אמורה הייתה לבוא מיד, אלא שבעקבות תשובתו של אחאב אחרי הריגת נבות, נדחתה הפורענות לאחר מות אחאב.
18. סיבה שעדיין לא הוזכרה, אך היא ניכרת בבירור מתוך הפרק.
19. ועיין עוד ויקר"ר כו; במד"ר יט; ירושלמי פאה א, א; תנחומא חקת ד; פסיקתא דרב כהנא ד; שוחר טוב תהילים ז; ילק"ש ח"ב, ריג.

ולשון חז"ל במקום אחר:[20] "וכל עמא ידעין ולא מפרסמין למלכא". אכן זכויות רבות היו לאחאב ולדורו,[21] וכל ניצחונותיו היו בזכות ולא בחסד. ראינו לעיל את דבריו של רלב"ג: "כי ידמה שלא היה לחזאל כח בבית אחאב, לו היה קיים, כי אחאב ובניו היו מצליחים תמיד כנגד מלך ארם".

כשאליהו הנביא נשא משא קטרוג קשה על ישראל, סברנו שאין בישראל מתום - פצע וחבורה ומכה טריה. והנה כשהגיעה שעת דין, נמצאו ישראל מלאים זכויות כרמון.

אל יתהלל חוגר כמפתח

אף שתשובת אחאב הייתה מנומסת, והוא שב והודיע שאין הוא חוזר בו מהתחייבותו הראשונה, והוא רק דוחה את הדרישה השנייה שהייתה בלתי נסבלת בעיניו, הרי תגובת בן הדד הייתה שחצנית ובוטה:

> וישלח אליו בן הדד ויאמר כה יעשון לי אלהים וכה יוספו אם ישפק עפר שמרון לשעלים לכל העם אשר ברגלי:

ראשית, עלינו לשים לב לכך, שבן הדד נשבע באלוהיו. דבר זה כשלעצמו, נוסף על הדרישה הקודמת למסור לידיו את התורה, מעבירים את המלחמה למישור הדתי. גם עצת עבדיו, לקראת המערכה השנייה, להעתיקה מן ההרים אל המישור, משום שאלוהי ישראל אלוהי הרים הם, מצביעה על כך שהגורם הדתי תפס מקום מרכזי מאד במלחמה זו. לא פלא הוא, שהנביא מתערב במלחמה ביזמתו, כי הדברים גובלים בחילול השם או בקידוש השם.

ועתה נפנה לפירוש דבריו של בן הדד שנקט לשון ציורית. המילה "שעלים" ניתנת להשתמע צעדי פרסות הרגלים, או אגרוף היד, מלשון "מי מדד **בשעלו** מים". רד"ק כתב שני פירושים המתאימים לכל משמעות:

> **כה יעשון** – לשון שבועה: **אם ישפוק עפר שמרון לשעלים** – כל כך העם רב אשר אתי, כי כל עפר שמרון ידבק בפרסות רגליהם ולא

---

20. עיין ירושלמי פאה שם.

21. עיין נצי"ב בהקדמה ל"העמק שאלה", שכתב שאחאב גרר אחריו את כל דורו למעשי חסד ושמירת הלשון.

יספיק. ועל הדרך הזה ת״י אם יספוק עפרא דשמרון למיסב בשעולי פרסת רגלי עמא דעמי.[22]

ויש לפרש לשעלים ענין – ׳מי מדד בשעלו מים׳ (ישעיהו מ,יב), שהוא האגרוף, ופירושו אם כל אחד מן העם אשר אתי יקח מלא אגרופו מן העפר אשר בשמרון לא יספיקו׃[23]

רד״ק כ, י

אחאב השיב גם הוא לבן הדד בדרך משל׃ ״אל יתהלל חוגר כמפתח״. וכפי שפירש רש״י׃

אמרו ליה לא ישתבח דמיזדרז ונחית בקרבא, כגבר דנצח וסליק מינה. אל יתהלל החוגר חרבו לרדת למלחמה, שאינו יודע אם ינצח אם לאו.

כמפתח – חגורת חרבו, שעלה כבר מן המלחמה ונצח. כך אין לאדוניכם להתהלל בדבר העתיד.

רלב״ג הוסיף, שאל לו לבן הדד לבטוח בחיל הרב שלו׃

ר״ל, שכבר אמר למלאכי בן הדד שיאמרו לאדניהם׃ שאין ראוי שיתהלל בנצוח המלחמה, מי שהוא חוגר החרב ללכת למלחמה, ואע״פ שיש לו חיל רב, כמו שראוי להתהלל מי שהוא מפתח החרב אחר שובו ממלחמה ונצח אויביו, כי לא ידע החוגר מה יקרה לו, כי לפעמים ינצח החיל המעט - החיל הרב׃

למה מתכוון אחאב באמרו׃ ״**דברו** – אל יתהלל חוגר כמפתח״? מי המדברים? רוב המפרשים ביארו׃ אמרו לבן הדד. דהיינו הוא פונה אל שליחי בן הדד שיאמרו לבן הדד מבלי להזכיר את שמו או את תוארו. אין עוד גינוני מלכות, אין עוד התבטלות וכניעה. מעתה עומד הוא מול בן הדד כשווה בין שווים אם לא יותר מכך.

ר״י אבן כספי הסביר את דברי אחאב בדרך מקורית׃

דברו ברצונכם הרבה, אבל אין ראוי שיתהלל חוגר חרבו לצאת למלחמה, כמו המפתח בשובו אחר שניצח.

---

22. וכן ברש״י, ר׳ יוסף קרא ודעת מקרא.

23. וכן ברלב״ג, ר׳ יוסף כספי, אברבנאל, מצודות דוד. בקדמוניות היהודים כתב שלקיחת העפר היא בשביל לבנות סוללה שתהיה גבוהה מחומות שומרון. ודבריו קצת קשים, כי אם נמצאים כבר בתוך העיר שומרון, לשם מה נחוצה סוללה?

כלומר, אתם השליחים יחד עם בן הדד, יכולים לדבר גבוהה גבוהה ללא גבול, אך אל יתהלל חוגר כמפתח.

חז״ל מצאו בדברי אחאב טעם נוסף:

> אמר לייה: אני מלך בן מלך, וזה נוטל מלכות עכשו ומתגאה.[24]
>
> ילק״ש ח״ב ריט בשם ילמדנו

יש טעם והיגיון רב בתשובת אחאב לפי חז״ל. במה יכול אחאב להרתיע ולערער את ביטחונו של בן הדד? רכב וסוסים אין לו. חייליו מועטים לעומת הצבא האדיר שקירב לכאן בן הדד. על כן, הוא מנסה לערער את ביטחונו של בן הדד, בהצביעו על חוסר ניסיונו במלכות, לעומת הניסיון הרב מאד שהוא צבר בהיותו מלך בן מלך.

לאמיתו של דבר, אחאב ניצח וזכה למלכות[25] לא בזכות היותו מלך בן מלך, אלא בזכות המשא והמתן הנבון והנכון שהוא ניהל עם בן הדד במערכה זו, ובזכות עמידתו הגאה על כבוד השם ועל כבודם של ישראל.

---

24. שיעור הכתוב לפי חז״ל כך הוא: אל יתהלל מי שרק עכשו נוטל המלכות וזו לו המלחמה הראשונה, כמו מי שהוא מלך בן מלך וכבר ניצח במלחמות רבות.
25. כדברי רבי יוחנן לעיל.

כט. מי יאסר המלחמה?

מלכים א פרק כ

(יב) וַיְהִי כִּשְׁמֹעַ אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה וְהוּא שֹׁתֶה הוּא וְהַמְּלָכִים בַּסֻּכּוֹת וַיֹּאמֶר אֶל-עֲבָדָיו שִׂימוּ וַיָּשִׂימוּ עַל-הָעִיר׃

(יג) וְהִנֵּה נָבִיא אֶחָד נִגַּשׁ אֶל- אַחְאָב מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר כֹּה אָמַר יְהוָה הֲרָאִיתָ אֵת כָּל-הֶהָמוֹן הַגָּדוֹל הַזֶּה הִנְנִי נֹתְנוֹ בְיָדְךָ הַיּוֹם וְיָדַעְתָּ כִּי-אֲנִי יְהוָה׃

(יד) וַיֹּאמֶר אַחְאָב בְּמִי וַיֹּאמֶר כֹּה-אָמַר יְהוָה בְּנַעֲרֵי שָׂרֵי הַמְּדִינוֹת וַיֹּאמֶר מִי-יֶאְסֹר הַמִּלְחָמָה וַיֹּאמֶר אָתָּה׃

(טו) וַיִּפְקֹד אֶת-נַעֲרֵי שָׂרֵי הַמְּדִינוֹת וַיִּהְיוּ מָאתַיִם שְׁנַיִם וּשְׁלֹשִׁים וְאַחֲרֵיהֶם פָּקַד אֶת-כָּל-הָעָם כָּל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁבְעַת אֲלָפִים׃

(טז) וַיֵּצְאוּ בַּצָּהֳרַיִם וּבֶן-הֲדַד שֹׁתֶה שִׁכּוֹר בַּסֻּכּוֹת הוּא וְהַמְּלָכִים שְׁלֹשִׁים-וּשְׁנַיִם מֶלֶךְ עֹזֵר אֹתוֹ׃

(יז) וַיֵּצְאוּ נַעֲרֵי שָׂרֵי הַמְּדִינוֹת בָּרִאשֹׁנָה וַיִּשְׁלַח בֶּן-הֲדַד וַיַּגִּידוּ לוֹ לֵאמֹר אֲנָשִׁים יָצְאוּ מִשֹּׁמְרוֹן׃

(יח) וַיֹּאמֶר אִם-לְשָׁלוֹם יָצָאוּ תִּפְשׂוּם חַיִּים וְאִם לְמִלְחָמָה יָצָאוּ חַיִּים תִּפְשׂוּם׃

(יט) וְאֵלֶּה יָצְאוּ מִן-הָעִיר נַעֲרֵי שָׂרֵי הַמְּדִינוֹת וְהַחַיִל אֲשֶׁר אַחֲרֵיהֶם׃

(כ) וַיַּכּוּ אִישׁ אִישׁוֹ וַיָּנֻסוּ אֲרָם וַיִּרְדְּפֵם יִשְׂרָאֵל וַיִּמָּלֵט בֶּן-הֲדַד מֶלֶךְ אֲרָם עַל-סוּס וּפָרָשִׁים׃

(כא) וַיֵּצֵא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיַּךְ אֶת-הַסּוּס וְאֶת-הָרֶכֶב וְהִכָּה בַאֲרָם מַכָּה גְּדוֹלָה׃

תשובת אחאב לא הותירה לפני בן הדד, היהיר והשחצן, כל בררה, מלבד נתינת פקודה להתחיל במצור. הפקודה ניתנה כשהוא ושאר המלכים אשר אתו, נמצאו שותים (עדיין לא שיכורים), בסוכות, מקום המפקדה העורפית. הם לא קידמו עצמם אל החזית, וגם לא הפסיקו לשתות, אף

שהמלחמה כבר החלה למעשה. ביטחון עצמי מופרז, שחצנות ויהירות, זלזול וקלילות – אלו שלטו במחנה ארם והיו בעוכריהם.

החכם מכל אדם לימדנו (משלי לא,ד): "אל למלכים שתו יין ולרוזנים אי שכר", אולם הדרכה זו, כנראה לא הגיעה אל אוזניו של בן הדד, שרק עכשו נטל לראשונה, כתר מלוכה.

הוא גם לא שמע על הדרך ועל הצורה שבה נדרשים להילחם מפקדי המלחמה בישראל:

> **כי הוא יעבור לפני העם הזה** (דברים ג,כח) – אם הוא עובר לפניהם – עוברים, ואם לאו – אין עוברים.
>
> **ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה נופל על פניך** (יהושע ז, יא) – לא כך אמרתי למשה רבך מתחילה, אם אתה עובר לפניהם – עוברים, ואם לאו – אין עוברים....ואתה שלחתם ולא עברת לפניהם.
>
> ספרי דברים ג,כח

לעומת בן הדד היהיר והשאנן, התכונן אחאב למלחמה בהדרכת הנביא, במלוא הרצינות ושיקול הדעת.

מי היה הנביא שניגש אל מלך ישראל? חז"ל מזהים בכל המקומות את הנביא עלום השם, שמוציא את אחאב למלחמות, כמיכיהו בן ימלה:

> מיכיהו אמר לאחאב: 'כה אמר ה' הראית את כל ההמון הגדול' וגו' (מל"א כ, יג),[1] ובשנייה אמר לו: 'לך התחזק ודע וראה' וגו' (שם שם, כב), ובשלישית אמר לו: 'יען אשר אמרו ארם אלהי הרים ה' וגו' (שם שם,כח), 'ואיש אחד מבני הנביאים אמר אל רעהו' וגו' (שם שם, לה), אמרו זה היה מיכיהו, ובאחרונה אמר לו 'מי יפתה' וגו' (שם כב, כ).[2]
>
> סדר עולם רבה (ליינר) פרק כ[3]

ואליהו – היכן היה ברגעים גורליים אלו? אבבנאל כתב[4] שאליהו נמנע מלבוא לשומרון מפני איזבל. ודבריו קצת קשים, שהרי ראינו שאליהו לא

---

1. וכן ברש"י, רד"ק, ר"י קרא.
2. אם בכל המקומות מדובר באותו נביא, מדוע הכתוב מכנה אותו פעם כנביא, ופעם כאיש אלוקים, ופעם כאיש אחד מבני הנביאים, ופעם כאחד מן הנביאים? ראה על כך דבריו של הרב אלחנן סמט, "מגדים" טז עמ' 100-95.
3. וראה עוד ילק"ש ח"ב רכ, סנהדרין פט ע"ב.
4. ראה דבריו בתחילת מל"ב פרק א.

נרתע מלבוא לכרם נבות[5] ולהוכיח את אחאב תוכחה קשה ביותר. הלכך נראה לומר, שאחרי דבריו הקשים של אליהו בהר חורב, התקשה לבוא ולנבא דברים טובים למלך ישראל. ואם תאמר שאין הדבר תלוי בנביא, אלא במה שמצווהו הקב״ה? אין הדבר כן, וחולדה הנביאה תוכיח: יאשיהו המלך, אחרי שמצא את ספר התורה, שלח לדרוש אל חולדה הנביאה, בעדו ובעד עמו על דברי הספר הנמצא. ומדוע אליה ולא אל ירמיהו הנביא שחי באותו זמן? ענו על כך חז״ל:

> ויאשיה גופיה, היכי שביק ירמיה ומשדר לגבה {לחולדה}? אמרי דבי רבי שילא: מפני שהנשים רחמניות הן.[6]
>
> מגילה דף יד ע״ב[7]

מעתה נבין מדוע לא רצה אחאב להזמין את מיכיהו בן ימלה לפני העלייה לרמות גלעד (מל״א, כב,ח). אחאב סבר, שנביא זה לא יתנבא עליו טוב כי אם רע, כי יש לנביא כוח ויכולת, לשנות את הנבואה לרע או לטוב.[8]

למרות כל האמור, יש להניח שאליהו הנביא התפלל על ישראל וייחל לנצחונם המלא, ובשל כך זכה לתואר ״רכב ישראל ופרשיו״, כפי שנכתוב בפרק על עלייתו השמימה.

מיכיהו הודיע לאחאב בשם ה׳ שכל ההמון הזה ייפול בידו, וכך הוא ידע ״כי אני ה׳״. נראה שהמעמד בהר הכרמל, על כל רכיביו, שנועד להוכיח שה׳ הוא האלוקים, לא היה בו די בעבור אחאב ודורו, והם נזקקו לתמריצים נוספים.

לאחאב ברור שזו לא תהיה מלחמה רגילה כי אם מלחמה נסית, ועל כן הוא שואל מי ומי יהיו היוצאים למלחמה? והתשובה היא: נערי שרי המדינות, שמספרם היה מאתיים ושלושים ושנים בלבד.[9]

---

5. במיוחד קשה, אם כרם נבות היה בשומרון כפי שכתבנו להלן בעניין כרם נבות.
6. בחידושי ״שפת אמת״ שם הקשה: לא זכיתי להבין פירוש הגמרא, דאם נשלח לה נבואה מהשמים, היאך תכבוש הנבואה? וב״חידושי אגדות״ למהרש״א שם הסביר, שרחמניות הן, ואם יקבלו נבואת פורענות יבקשו עליהם רחמים, כדי לשנותה מרעה לטובה. וראה מה שכתוב בספר ״אוהב ישראל״ לרבי אברהם יהושע העשיל, הוצאת מכון שפתי חכמים, ירושלים, תשמ״ח, עמ׳ רנ״ב.
7. והובא ברש״י, רד״ק, מצודות, למל״ב כב,יד. וראה עוד ילקו״ש ח״ב, רמח, ורמז עו, ורמז תתסג .
8. עיין מה שכתבנו לעיל בהערות בשם מהרש״א.

מי היו נערי שרי המדינות? רד"ק כתב שאלו היו בני השרים הגדולים:

> והנערים האלה היו גדלים אצלו, כי כן מנהג המלכים, שיגדלו בחצריהם בני השרים הגדולים.

ומדוע היה כך מנהג המלכים? כתב רלב"ג:

> והיו אצלו לערבון שלא ימרדו בו שריו.

אברבנאל כתב שלא בני שרים היו, אלא משרתיהם, והם היו הפחותים שבעם והשפלים, והם נבחרו לצאת למלחמה כדי להגדיל את הנס:

> רצה הקל יתברך שתהיה התשועה בידיהם, כדי שידעו שאין מעצור ביד השם להושיע ברב או במעט, ושלא יתפאר ישראל בגבורתו.[10]

אבל עדיין נשאלת השאלה, מדוע דווקא בנערים אלו? הרי באותה מידה, אפשר היה להביא מאתיים ושלושים ושניים נערים חלושים, שלא ידעו בין ימינם לשמאלם?[11]

לפי חז"ל, לא היו נערים אלו בנים לשרים ישראלים, אלא בני שרי מדינות נכרים שנלקחו על ידי אחאב ושימשו בני ערובה:

> אמרו על עמרי, לא היה עשיר גדול בעולם כאחאב מלך ישראל, מאתים ושלשים ושנים מלכים עבדו אותו, ואין צורך לומר לבית השן שבנה, וכיון ששמעו ממנו הבריות מרדו בו, שלח והביא בן כל אחד ואחד והושיבן בירושלים ובשמרון. אמרו, כל אותם עובדי עבודה זרה היו, וכיון שבאו בירושלים ובשמרון היו יראי שמים, ברוך המקום ברוך הוא, שאין לפניו משוא פנים. שכרן, שהיו יראי שמים לאמיתן, באתה להן תשועה גדולה לישראל על ידן, שנאמר 'הנה נביא אחד נגש אל מלך ישראל... ויאמר אחאב במי? ויאמר בנערי שרי המדינות ... ויפקד שרי המדינות וגו'.[12]

תנא דבי אליהו רבה (איש שלום) י[13]

---

9. מתשובה זו הבין אחאב שזו תהיה מלחמת התקפה, יזומה על ידו, ולא שהוא יחכה מאחורי החומות לצבא ארם, כי אז כולם יהיו שותפים במערכה.
10. וכן כתב המצודות: והמה מתי מספר ולא מלומדי מלחמה, וזהו בכדי שיהיה הנס עוד יותר גדול להפליא. וכן במלבי"ם.
11. רד"ק ניסה ליישב בדרכו: "רוצה לומר: לא תצטרך להביא חיל ופרשים מחוץ, אלא באותם שעמך". ועדיין קשה, וכי לא היו בשומרון עוד נערים?
12. והובאו הדברים ברש"י ורד"ק.
13. ועיין ילק"ש ח"ב רז ורמז ריא; אסתר רבה א, ה.

הנה כי כן לא בני ערובה פשוטים לפנינו, אלא בנים יראי שמים לאמתם, שעל כל ניצחון ומעשה גבורה יתנו שבח ותודה לה׳ יתברך, וכך ידעו אחאב וכל ישראל, כי ה׳ הוא האלוקים.

גם מסיפור הנערים האלו יכולים אנו ללמוד על אופיו של אחאב ואופי משטרו. נערים אלו ישבו בעיר שומרון, מרכז הכפירה והמרידה, סמוך לארמונם של אחאב ואיזבל, ואף על פי כן, הפכו ליראי שמים אמתיים. ללמדנו, שהאוירה בחצרו של אחאב בפרט, ובשומרון בכלל, לא הייתה אנטי דתית. כשם שכיבדו את התורה כך כיבדו את לומדיה ומקיימיה, ובלבד שלא יצאו בגלוי נגד המשטר.[14]

עוד שאל אחאב מי יאסר המלחמה? ולכאורה מה השאלה, הלא המלך הוא האוסר המלחמה? וכבר הקשה כן רד״ק (כ, יב) והשיב:

> **מי יאסור המלחמה** – כענין ויאסור את רכבו, שהוא ענין טיקוס הרכב, כי ראש המלחמה יקרא ׳אוסר׳, לפי שהוא מתחיל והעם אחריו. ולמה שאל אחאב: ׳מי יאסר׳, ומי יאסור אלא הוא שהיה מלך? אלא לפי שהיה עובד ע״ג, והקב״ה עושה עם ישראל נס, חשב אחאב שלא יעשה הקב״ה הנס אם יהיה שם הוא, לפי שהוא עובד ע״ג,[15] לפיכך שאל: ׳מי יאסור המלחמה? ויאמר אתה׳.[16]

זו פעם שנייה שאחאב נצטווה על ידי הנביא לאסור את רכבו. בפעם הראשונה ציווה אותו אליהו במרומי הר הכרמל: ״אסר ורד ולא יעצרכה הגשם״. על ירידת אחאב מהר הכרמל כתבנו שם:

---

14. ועיין בספרנו פרק יא ״אחאב מלך בכיפה״.
15. שאלה זו שימשה מקור נפתח לדיון מקיף בשאלה אם הקב״ה עושה ישועות לעם ישראל באמצעות רחוקים, שאינם שומרי תורה ומצוות. עיין בספר ״התקופה הגדולה״ עמ׳ כב, מאמר ״יבוא הנס מכל מקום״, שהאריך להוכיח שאכן כן, וזו מסקנתו: ״לפי שיטה זו היה אחאב הפושע הגדול ביותר בין המלכים שבבית ראשון, ובכל זאת כשהיה עם ישראל במלחמה בצרה גדולה, נעשה נס על ידו, א״כ בזמנינו אנו על אחת כמה וכמה שראוי היה צה״ל מכל הבחינות, שהשי״ת יעשה נסים על ידו״. וראה עוד שם בפרק ט״ז פולמוס גדול בעניין אחאב עם הרבי מסטמר בעל הספר ״ויואל משה״. וראה בספר ״צניף מלוכה״ למו״ר הרב מ״צ נריה מאמר ״מדרש רשומות״ עמ׳ 264-257.
16. הרב אלחנן סמט (מגדים, גיליון טז, עמ׳ 68) הסביר ששאלת אחאב הייתה, מי יפתח במלחמה, הוא או ארם? והתשובה הייתה שאחאב יזום ויפתח במלחמה. ולפי מה שכתבתי בהערה תשע, אין צורך בכך.

> ירידת אחאב מראש הכרמל רכוב על מרכבתו, מלווה בממטרי גשמים ובאליהו שרץ לפניו, יצרה תחושה אצל כל הרואים, שהוא מושיעם של ישראל ובזכותו ניתך המטר על פני האדמה.

ועוד כתבנו שם:

> כמלך בגדוד עטור תהילה וברכה, רכב אחאב יזרעאלה. ממטרי עוז נקשו על מרכבתו המלכותית ובעלו את אדמת יזרעאל הצחיחה והצמאה. וכל ישראל יצאו ששים ושמחים לקראת מלכם – מושיעם ולקראת גשמי הברכה שניתכו בגבורה.

וכמו שם גם כאן. אחאב יאסור את המלחמה ויחזור מן המלחמה עטור עוז ותהילה, כמושיעם ומצילם של ישראל. כמובן, מבלי למעט מחלקו הייחודי של ה׳ בישועה.

נוסף על נערי שרי המדינות, פקד אחאב ״את כל העם כל בני ישראל, שבעת אלפים״.[17]

מי הם אותם שבעת אלפים אנשים, והאם הם אמנם ״כל העם, כל בני ישראל״?

רש״י כתב שהיו אלו אותה השארית שלא כרעה לבעל:

> אומר אני: הם שאמר עליהם, ״כל הברכים אשר לא כרעו לבעל – שבעת אלפים״.[18]

ומה פירוש שהם היו ״כל העם כל בני ישראל״? רלב״ג כתב שאלו היו כל העם שבשומרון.[19] קשה להניח שבכל שומרון הגדולה לא היו יותר משבעת אלפי איש. על כן נראים יותר דברי מצודות:

> או שהמה היו הכשרים בכל בני ישראל וכמו שכתב למעלה: ׳והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכים אשר לא כרעו לבעל׳...

מוסר השכל גדול מלמדים אותנו כתובים אלו. אם יש את נפשך לדעת מי הוא עם ישראל באמת, ומי הם בני ישראל, שמכוחם ובזכותם עם ישראל מנצח במלחמות, התשובה היא שלומי אמוני ישראל, בין שיהיו רבים ובין שיהיו מעטים, ובדרך כלל מעטים הם.

---

17. יש להניח שאחאב פקד אותם על פי דבר הנביא, אף שהדבר אינו כתוב, ולא כפי שכתב אברבנאל, שאחאב הוסיפם על דעת עצמו.
18. וכן כתבו רד״ק ואברבנאל על דרך האפשר.
19. דברי רלב״ג אינם עולים בקנה אחד עם פירוש רש״י הנ״ל.

ראינו לעיל, שחז״ל השוו בין שבעת האלפים הללו לבין שלוש מאות הלוחמים של גדעון, שגם הם לא כרעו על ברכיהם. מכאן המסקנה שבכל פעם שהקב״ה רוצה להוכיח שהוא המושיע והמציל ואין עוד מלבדו, הוא גורם לכך, שהניצחון ייעשה על ידי מתי מעט ועל ידי הכשרים שבעם פן יתפאר ישראל שידו הושיעה לו.

הצבא הקטן והכשר יצא למלחמה בצוהרי היום. כשם שאליהו הוכיח לעין כל, כעבור הצוהריים,[20] שה׳ הוא האלוקים, כך יוכיח אחאב, כעבור הצהרים, כי יש אלוקים בישראל. אחאב יוצא בצוהריים כי אין לו מה להסתיר אך גם אין לו מה לגלות. איננו יודעים, אם היציאה בצוהריים הייתה בהוראת הנביא או זו הייתה החלטתו של אחאב. גם איננו יודעים אם הנביא תדרך את אחאב כיצד ואיך לערוך את המלחמה. גם אין המקרא מספר לנו באילו תכסיסים נקט אחאב במלחמה זו. דומה שכל אלו אינם חשובים לענייננו, שהרי ״אין מעצור לה׳ להושיע ברב או במעט״.[21]

ומה עושה בן הדד בשעת הצהריים? הוא שותה שיכור בסכות, הוא והמלכים אשר אתו. מתקבל הרושם, שמאז שמע בן הדד את תשובתו של אחאב: ״אל יתהלל חוגר כמפתח״, הוא שותה בסוכות עד לשכרה. אכן

---

20. עיין מל״א יח, כט. גם רלב״ג (בתועלת השלושים ושלושה) קושר בין שני האירועים: ״להודיע חוזק השתדלות החכמה האלקית, לקרב ישראל אל עבודתו. וזה כי בעת אשר נתישרו להאמין כי ה׳ הוא האלוקים, מפני המופת הנפלא שהראה להם אליהו, הראה להם ניצוחם המון חיל ארם הנפלא במתי מעט למען ידעו כי ה׳ הוא האלוקים, ותתחזק אמונתם בו יותר״.

21. חוקרים רבים ניסו בכל זאת להסביר את מערכי הקרב, וכיצד הצליח אחאב עם צבאו הקטן לנצח את הצבא האדיר של בן הדד. עיין י׳ ידין, ״תורת המלחמה בארצות המקרא״ עמ׳ 303, שהסביר שבן הדד וכל המפקדה שלו חנו במקום הנקרא ״סוכות״, על הירדן (ולא בסוכות של מלחמה כפי שפירש רש״י, וכפי שמסתבר מפשוטו של מקרא), ושאר הצבא היה פרוס לאורך מעבר צר של נחל תרצה, כך שהנערים שיצאו משומרון, פגשו מולם מספר קטן מאוד של חיילים שחנו במעבר הנחל, והרגום. במצב כזה איבד צבא ארם את יתרונו הכמותי, ומרכבות המלחמה לא באו לכדי ביטוי כלל. עד כאן דבריו. לענ״ד, אין הסברו עולה בקנה אחד עם המסופר בפרקנו, שכן לפי המסופר, מלך ארם כבר נתן פקודה לשים מצור על העיר והם שמו. זאת אומרת שהצבא כבר הקיף את העיר ולא היה בנחל. זאת ועוד, לו המצב היה באמת בהתאם לתיאור של י׳ ידין, לא הייתה לאחאב שום סיבה להיכנע לבן הדד, כי עדיין הייתה לו שהות לגייס את צבאו .

כך מתהולל "מפתח", שחושב שהניצחון כבר מונח בכיסו, ואין לו אלא לבוא ולאסוף את השלל. וכפי שכתב רד"ק:

שותה ומשתכר כאדם בוטח, שלא היה חושש לחיל שומרון.

חיילי בן הדד מודיעים לו שאנשים יצאו משומרון. דוק,לא חיילים אלא אנשים שאינם ראויים למלחמה, ותגובתו של בן הדד היא בהתאם: "ויאמר, אם לשלום יצאו – תפשום חיים, ואם למלחמה יצאו – חיים תפשום". מה פשר תגובתו? האם אלה דברי שכרות גרדא, שאומרם אינו מבדיל בין חיים למתים,[22] או שהוא מתכוון למה שהוא אומר? נדמה שלמרות שכרותו, פקודתו רצינית, והוא מתכוון שיבצעוה:

תפשום חיים – מה שכתוב תפשום חיים, חיים תפשום, אחד הוא, אלא ששנה מפני הכפל. ר"ל בין יצאו למלחמה בין יצאו לשלום תפשום חיים, כי היה בדעתו כי יהיו מתגברים עליהם האנשים אשר היה הוא שולח אליהם, עד שאם ירצו לתפשם חיים שיוכלו. כי לא יעלה בלב אנשי שמרון שיצאו להלחם עמם, כיון שיגיעו אליהם מפחדם אליהם, לפיכך אמר תפשום חיים ובגאוה ובגודל לבב אמר.[23]

רד"ק מלכים א פרק כ, פסוק יח

ויש שכתבו[24] שהשינוי אינו רק מפני הכפל, אלא כל שינוי וטעמו: אם לשלום יצאו, לתפסם חיים, כי כך הוא הסדר הטבעי. אך אם למלחמה יצאו, צריך להתאמץ ולהשאירם בחיים בכל זאת, אף על פי שהדבר נוגד את מנהגי המלחמה. על כן הקדים והדגיש את המילה חיים.[25]

בין כך ובין כך, פקודה זו שינתה ללא ספק, את מהלך המלחמה, כי היא אפשרה לנערי שרי המדינות עם החיל אשר אחריהם,[26] לפגוע בחיילי ארם שבאו מולם, לא מוכנים לקרב מגע. וכמו שכתב רלב"ג:

ויכו איש אישו - רוצה לומר, שכל אחד מהם הכה האיש הבא אליו. לתפשו.

---

22. כפי שהעיר אברבנאל.
23. וכן כתבו רלב"ג; ר' יוסף כספי ומצודות.
24. מצודות; מלבי"ם.
25. זה פירוש המלבי"ם לפי הבנתי. ומה שפירש אברבנאל: "תפשום חיים"-תפסו את חייהם, דהיינו הרגו אותם – רחוק מפשוטו של מקרא.
26. אם נקבל את הדעה, שנערי שרי המדינות היו חלשים ולא אנשי מלחמה, אפשר שהם שימשו מסווה והטעיה לחיל שבא אחריהם.

ובצורה ברורה יותר בתועלות:

> והנה שם הש"י בטחו על חזקו כדי להפילו במלחמה הראשונה, כי מפני זה צוה לתפוש חיים אנשי החיל היוצאים מישראל, ויצאו מחיל ארם איש לקראת כל איש מהם לתפשו חי, כי לא היה ירא שיכו אותם בני ישראל; וזה היה סבה שהכו איש אישו, ונסו ארם מפני זה ונצחום ישראל, והגיע לבן הדד בסוף הענין שלא נשאר לו איש מהחיל אשר היה בוטח בחזקם:
>
> רלב"ג, התועלת השלושים ושנים

מובן שפתיחה מפתיעה זו גרמה לבהלה ולמנוסה בצבא ארם, מה עוד שלא היה מי שיעצרה, כי המלכים היו שתויים לשכרה ולא קלטו את המתרחש:

> **ויכו איש אישו** – מן האנשים אשר יצאו משמרון, כל איש מהם הכה איש הבא לנגדו מארם, אשר שלח מלך ארם אליהם לראות אם למלחמה יצאו אם לשלום יצאו. וכיון שראו ארם כי הכו האנשים אשר שלחו אליהם וראו כי עצתם הופרה, חשבו כי הגבורה והכח עמהם, שלא פחדו מאנשיהם וינוסו כי פחד אלהים נפל עליהם:
>
> רד"ק מלכים א פרק כ פסוק כ

לאחר שאחאב השלים את המלאכה בהכאת הסוס והרכב, הייתה המכה בארם גדולה,[27] יש לשים לב שהרודפים הם ישראל ולא אנשי שומרון, ובראש הרודפים עומד מלך ישראל ולא אחאב או מלך שומרון,[28] לומר לך, שאין מדובר כאן במלחמה מקומית, מקרית וזמנית, אלא במלחמה על כבודם של ישראל, ועל כבודו של מקום. כשם שבכל צרתם - לו צר, כך ניצחונם הוא ניצחונו. לעומת זאת במעשה נבות להלן, כשאחאב יפעל כאדם פרטי וממניעים אישיים, הוא יתואר בתחילת הפרק – "מלך שומרון", ובהמשך – "אחאב", ללא תואר מלך כלל, בניגוד גמור למתואר כאן.

לסיכום פרק זה נביא את דברי רלב"ג ב"תועלת השלושים ושנים":

---

27. משום מה אין הכתובים מציינים מספרם של הנופלים, כפי שצוין אח"כ במלחמה השנייה.
28. עיין פסוקים יג, טו, כ, כא, כב.

התועלת השלושים ושנים הוא במדות, והוא: להודיע כי 'לפני שבר גאון' (משלי טז, יח), ר"ל שהגאוה סבת השבר, ושהבוטח בכחו ובחזקו ינוצח. ולזה ספר כי בן הדד, מפני שנתגאה מאד ושאל למלך ישראל שכספו וזהבו לו הוא, ונשיו ובניו הטובים לו הם, והסכים לו מלך ישראל, ולא נתפייס בזה מרוב בטחו על חזקו, אבל היה רוצה לקחת כל מחמד עין שיהיה בבית המלך ובבית עבדיו; וכאשר לא הסכים בזה מלך ישראל, אמר בוטח על חזקו, שלא יספיק עפר שמרון לשעלים לכל העם אשר ברגליו, ולפי שהיה בוטח על חזקו הראה לו הש"י כי לא לאדם דרכו, וסבב שבמתי מעט נצחוהו אחאב בשתי מלחמות זו אחר זו.

ל. המערכה השנייה — מלחמת אפק

מלכים א פרק כ

(כב) וַיִּגַּשׁ הַנָּבִיא אֶל-מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר לוֹ לֵךְ הִתְחַזַּק וְדַע וּרְאֵה אֵת אֲשֶׁר-תַּעֲשֶׂה כִּי לִתְשׁוּבַת הַשָּׁנָה מֶלֶךְ אֲרָם עֹלֶה עָלֶיךָ: פ

(כג) וְעַבְדֵי מֶלֶךְ-אֲרָם אָמְרוּ אֵלָיו אֱלֹהֵי הָרִים אֱלֹהֵיהֶם עַל-כֵּן חָזְקוּ מִמֶּנּוּ וְאוּלָם נִלָּחֵם אִתָּם בַּמִּישׁוֹר אִם-לֹא נֶחֱזַק מֵהֶם:

(כד) וְאֶת-הַדָּבָר הַזֶּה עֲשֵׂה הָסֵר הַמְּלָכִים אִישׁ מִמְּקֹמוֹ וְשִׂים פַּחוֹת תַּחְתֵּיהֶם:

(כה) וְאַתָּה תִמְנֶה-לְךָ חַיִל כַּחַיִל הַנֹּפֵל מֵאוֹתָךְ וְסוּס כַּסּוּס וְרֶכֶב כָּרֶכֶב וְנִלָּחֲמָה אוֹתָם בַּמִּישׁוֹר אִם-לֹא נֶחֱזַק מֵהֶם וַיִּשְׁמַע לְקֹלָם וַיַּעַשׂ כֵּן: פ

(כו) וַיְהִי לִתְשׁוּבַת הַשָּׁנָה וַיִּפְקֹד בֶּן-הֲדַד אֶת-אֲרָם וַיַּעַל אֲפֵקָה לַמִּלְחָמָה עִם-יִשְׂרָאֵל:

(כז) וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָתְפָּקְדוּ וְכָלְכְּלוּ וַיֵּלְכוּ לִקְרָאתָם וַיַּחֲנוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל נֶגְדָּם כִּשְׁנֵי חֲשִׂפֵי עִזִּים וַאֲרָם מִלְאוּ אֶת-הָאָרֶץ:

(כח) וַיִּגַּשׁ אִישׁ הָאֱלֹהִים וַיֹּאמֶר אֶל-מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר כֹּה-אָמַר יְהוָה יַעַן אֲשֶׁר אָמְרוּ אֲרָם אֱלֹהֵי הָרִים יְהוָה וְלֹא-אֱלֹהֵי עֲמָקִים הוּא וְנָתַתִּי אֶת-כָּל-הֲמוֹן הַגָּדוֹל הַזֶּה בְּיָדֶךָ וִידַעְתֶּם כִּי-אֲנִי יְהוָה:

(כט) וַיַּחֲנוּ אֵלֶּה נֹכַח אֵלֶּה שִׁבְעַת יָמִים וַיְהִי בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וַתִּקְרַב הַמִּלְחָמָה וַיַּכּוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-אֲרָם מֵאָה-אֶלֶף רַגְלִי בְּיוֹם אֶחָד:

(ל) וַיָּנֻסוּ הַנּוֹתָרִים אֲפֵקָה אֶל-הָעִיר וַתִּפֹּל הַחוֹמָה עַל-עֶשְׂרִים וְשִׁבְעָה אֶלֶף אִישׁ הַנּוֹתָרִים וּבֶן-הֲדַד נָס וַיָּבֹא אֶל-הָעִיר חֶדֶר בְּחָדֶר:

כדי שטובתו של הנביא (שבא בשם ה׳) תהיה שלמה, והניצחון על ארם יהיה מוחלט, הכין הנביא את אחאב לקראת המערכה הבאה, ופקד עליו להתחזק ולהתכונן אליה. לאילו הכנות נדרש אחאב? רד״ק סבור שההכנות אמורות היו להיות הן במישור הצבאי והן במישור האמוני:

> ופירוש ׳התחזק׳, שתכין עצמך למלחמה כי עתיד הוא לעלות עליך בסוף השנה. או פירוש ׳התחזק׳ במעשים טובים ולעקור ע״ג, שהרי ראית והכרת כי ה׳ הוא האלהים ושקר הסוס לתשועה שנתן כל ההמון הזה בידך[1]:

מה הייתה תגובת אחאב? אין תגובה.

במקביל, עבדי מלך ארם מייעצים למלכם, להעתיק את המערכה הבאה למישור כי אלוקי ישראל הוא ׳אלוקי הרים׳.[2] ועוד הם מייעצים להסיר את המלכים הכושלים ולשים פחות תחתיהם, ולמלא את כל שורות החיילים החסרים, וכן את החסר בסוסים וברכבים.

ומה הייתה תגובת בן הדד? ״וישמע לקולם ויעש כן״.

סביר להניח, שאחאב לא עשה את מה שהוטל עליו על ידי הנביא למרות הניסיון הטוב שהיה לו עמו. כך סבור גם רד״ק (שם, כח):

> **יען אשר אמרו** – כלומר, ׳לא בצדקתך וביושר לבבך׳, כי לא עזבת הבעלים בראותך התשועה הגדולה שעשה לך האל ועזרך ברעתך,[3] אלא להקדיש שמו יעשה האל עמכם נס לפי שאמרו אלוהי הרים הוא, ולא אלוהי עמקים:

נדמה שמאחורי העצה להעתיק את המלחמה למישור הסתתר גם נימוק צבאי, כפי שכתב אברבנאל:

> ואפשר שהיה דעתם בזה עוד שהאנשים הדרים בהרים ובגבעות, ילמדו לרוץ ולדלג בהם כצבאים, והאנשים הדרים במישור, כשיכניסו אותם להרים לא ידעו ללכת בהם במרוצה ודלוג. ולזה חשבו עבדי

---

1. וכן כתב אברבנאל.
2. משום ששומרון נמצאת בהר ומשום שהגילוי האלוקי הגדול ונתינת התורה היו בהר סיני, וירידת האש משמים הייתה בהר הכרמל, (אברבנאל). וב״כלי יקר״ כתוב שלכן אמר דוד בתהילותיו ׳שיר המעלות ממעמקים׳, להודיע שהשגחתו בעמקים וכל שכן בגובה שחקים.
3. וכן כתב המלבי״ם.

> מלך ארם שלהיות השומרונים מלומדים לקפץ על ההרים ולדלג על הגבעות חזקו שמה מהם, שלא היו מלומדים בכך.
>
> אמנם בהיותם במישור יחזקו מהם, כי שם לא תועיל המנהג, כי אם הכח. ולזה גם כוונו, באמרם 'אלוקי הרים ה' ולא אלוקי העמקים'.

וניתן להוסיף על דבריו. בהרים לא הצליחו חיל ארם, לנצל את הסוס והרכב כי הם אינם יעילים שם, לעומת זאת, במישור הם יוכלו לנצל את מלוא היכולת של הסוס והרכב. מעין זה היה גם במלחמת ישראל נגד ממלכת חצור בספר יהושע. במלחמה ההיא ניתנה ליהושע פקודה מיוחדת, לעקור את הסוסים ולשרוף את המרכבות, משום שהמלחמה בפעם ההיא התנהלה באזור פתוח, מערכה מול מערכה, כפי שכתב רד"ק:

> ויש לפרש, כי במלחמות האחרות לא היו בהם סוס ורכב, כי אם בלכידת העיירות היו המלחמות. גם חמשת המלכים על גבעון באו ללכדה, ולא היו צריכין לסוס ורכב. אבל זו המלחמה הייתה מערכה, שערכו מלחמה עם רב להלחם עם ישראל, והיו צריכים לסוסים ולרכב, והיו עמהם לרוב, כמה שכתוב: 'וראית סוס ורכב עם רב ממך', ולא תמצא שאמר כן במלחמות אחרות.
>
> רד"ק יהושע פרק יא, פסוק ט

ומדוע יעצו עבדי מלך ארם להסיר את המלכים ולשים פחות תחתיהם?[4] אפשר להסביר, שמאחר שהם נכשלו, יש להחליפם. אולם ניתן לומר שעבדי ארם הבינו שבמערכה הראשונה היו בעוכריהם הבטחון העצמי המופרז, היהירות, השחצנות, השכרות והשאננות. כל זה יתוקן בהחלפת המלכים בפחות, וכפי שכתב רד"ק:

> **הסר המלכים** – יאמרו זה בעבור שלא יתגאו החיל כשיראו מלכים ראשים עליהם, ותשים הפחות במקומם כדי שיתחזקו יותר להלחם:

מהלך זה גם יתקן את פגע השכרות, לדעת אברבנאל:

> לפי שהמלכים אשר באו עם בן הדד, היו שותים עמו בסוכות, ואולי הם עשו את בן הדד מסתבך בתענוגים ההם ונמשך אחריהם, לכן היה

---

4. ר"י כספי סבור שאין מה לחקור בדברי הקוסמים והמעוננים והמנחשים השוטים, שכולם הבל, והתכלית יוכיח. ולא ידעתי מניין לו שעבדי מלך ארם היו 'הקוסמים והמעוננים והמנחשים'?

ראוי שישים במקומם אנשים פחותים לראשים.[5] לפי שאלו מפני הכבוד יסתכנו ויעשו גבורה רבה,[6] מה שלא יעשו המלכים כי אינם חוששים לכבוד ולא להתגבר מפני גודל מעלתם.

ואכן לתשובת השנה בא בן הדד עם צבא גדול[7] לאפק[8] למלחמה עם ישראל. וכנגדו התפקדו וכלכלו בני ישראל, ויחנו נגדם כשני חשיפי עזים, בעוד שארם מילאו את הארץ.

מה היה גודלו של צבא ישראל ומה פירוש המילה: 'כלכלו'? רש"י ביאר את המילה מלשון כלכלה וצדה, שהם הצטיידו בכלי זיין וכל צורכי המלחמה. אולם רד"ק פירשה מלשון 'כל – כלם':

וכלכלו – כלומר: היו כלם, שלא נפקד מהם איש באותה מלחמה, וכמו שהיו אז, כן יצאו עתה למלחמה הזאת.

גם רלב"ג ומצודות פירשו כמו רד"ק, אלא שרלב"ג הוסיף טעם לדבר: "שלפי שבחרם הנביא להיות המלחמה על ידם, לא שם אחאב עמהם איש אחר מישראל".

עפי"ז הוא גם הסביר את המשך הפסוק: "ויחנו כנגדם כשני חשיפי עזים"

שמחנה ישראל היה כשני עדרים קטנים, עדר אחד שכלל את נערי שרי המדינות, ועדר אחד שכלל את שבעת אלפי האיש שלא כרעו לבעל".[9]

אמור מעתה ששני הצבאות התייצבו למערכה השנייה בדיוק באותה מתכונת של המערכה הראשונה.[10] אלא שהבדל גדול ומשמעותי היה באופן הכנת הצבאות. בעוד שמלך ארם עמל קשות כדי להחזיר את צבאו למתכונתו הראשונה, - אחאב לעומתו,לא נקף אצבע לא בתחום הפיזי– צבאי ולא בתחום הרוחני, ובכך עבר על דברי הנביא.

---

5. וכן כתב המלבי"ם.
6. וכן כתבו ר"י קרא ומצודות.
7. שמספר חייליו היה בדיוק כמספר החיילים במלחמה הקודמת, לפני שנה.
8. נראה שזו אפק שבגולן, עיין דעת מקרא. וראה רד"ק שכתב שהיא הייתה בנחלת בני יהודה, וכן כתב אברבנאל. לעומת זאת כתב רלב"ג שהיא הייתה לארם, ועוד נתייחס לכך בהמשך.
9. וכן הוא במצודות.
10. המלבי"ם חולק וסובר שהפעם יצא כל צבא ישראל, ולמרות זאת הוא היה כשני חשיפי עזים, לעומת צבא ארם שמילא את הארץ.

למרות זאת איש האלוקים[11] מבשר לאחאב שכל ההמון הגדול הזה יפול בידו, ולא מאהבת אחאב אלא משנאת ארם:

יען אשר אמרו – כלומר: לא בצדקתך וביושר לבבך, כי לא עזבת הבעלים בראותך התשועה הגדולה שעשה לך האל, ועודך מחזיק ברעתך; אלא להקדיש שמו יעשה האל עמכם נס, לפי שאמרו 'אלהי הרים הוא ולא אלהי עמקים':

וידעתם כי אני ה' – כי אולי בתשועה הראשונה חשבתם כי מקרה היה, עתה תוכלו לדעת כי מה' הייתה התשועה:

רד"ק פסוק כח

כמה דברים אמר איש האלוקים לאחאב? בפסוק יש שתי אמירות: "ויגש איש האלוקים **ויאמר** אל מלך ישראל, **ויאמר** כה אמר ה'". אפשר לומר שהייתה אמירה אחת מודגשת, ואפשר לומר שהיו שתי אמירות שונות. רד"ק פרש בשני האופנים:

ויאמר אל מלך ישראל – אמר לו פעם אחר פעם, לחזק בלבו כי מה' התשועה; וכן "ויאמר המלך ויאמר לאסתר המלכה", "ויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר אבי".

ובדרש[12] אמירה ראשונה[13] אמר לו: 'נתתי את כל ההמון הזה בידך', שנייה אמר לו: אם יפול בן הדד לידך אל תחמול עליו,[14] לפיכך כשחמל עליו אמר לו: 'יען אשר שלחת את איש חרמי':[15]

---

11. לפי דעת חז"ל שציטטנו לעיל, זה היה הנביא מיכיהו בן ימלא, וכן כתב אברבנאל.
12. (ויק"ר כו,ח), ועיין עוד ירושלמי סנהדרין יא,ה; איכה רבתי א,מג; תנחומא אמור ג; מדרש שמואל כד; ילק"ש ח"א תרכו, ח"ב רכ.
13. לפי סדר הדברים בפסוק, נראה שזו הייתה האמירה השנייה. ואולם ההגיון מחייב שקודם נאמר לאחאב שארם יפול בידו, ואח"כ נאמר לו לא לחמול ולחוס עליהם.
14. חז"ל למדו והבחינו שהייתה אמירה כזו, מהמשל שנתן הנביא לאחאב בפסוק לט, בו נאמר לשומר על השבוי, שאם השבוי יימלט מידו, תהיה נפשו תחת נפשו. זאת אומרת שאחאב הוזהר לבל יימלט בן הדד מידו.
15. רש"י כתב רק את הדרש. גם רש"י וגם רד"ק שינו את לשון הדרש על מנת להתאימו ללשון הפסוק. והרי לשון הדרש: "אלא באמירה הראשונה אמר לו: אם בן הדד מלך ארם תחת ידך, אל תחוס עליו ואל תחמול עליו, ובאמירה השנייה אמר לו: יען אשר שילחת את איש חרמי... כמה מצודות וחרמים עשיתי לו, עד שמסרתיו תחת ידך – ושלחתו והלך בשלום, לפיכך – והייתה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו". מובן שאין נוסח זה הולם את תוכן הפסוק, וצריך לתקנו כפי שעשו רש"י ורד"ק.

אם אכן שתי אמירות היו כאן, מדוע העלים הכתוב את האמירה השנייה?

נראה לומר שהאמירה השנייה, שלא לחוס על בן הדד, אינה כתובה כאן במפורש, משום שהיא מיותרת לכאורה, כי היא אינה ייחודית דווקא למלחמה זו, אלא היא נכונה וראויה לכל מלחמה ומלחמה.

עם ישראל נצטווה להרוג את כל הגברים של האויב, וכל שכן את מלך האויב,[16] בין במלחמת מצוה ובין במלחמת הרשות:

כִּי-תִקְרַב אֶל-עִיר לְהִלָּחֶם עָלֶיהָ וְקָרָאתָ אֵלֶיהָ לְשָׁלוֹם׃ וְהָיָה אִם-שָׁלוֹם תַּעֲנְךָ וּפָתְחָה לָךְ וְהָיָה כָּל-הָעָם הַנִּמְצָא-בָהּ יִהְיוּ לְךָ לָמַס וַעֲבָדוּךָ׃ וְאִם-לֹא תַשְׁלִים עִמָּךְ וְעָשְׂתָה עִמְּךָ מִלְחָמָה וְצַרְתָּ עָלֶיהָ׃ וּנְתָנָהּ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּיָדֶךָ וְהִכִּיתָ אֶת-כָּל-זְכוּרָהּ לְפִי-חָרֶב׃

דברים כ, י-יג

וכל זה אמור בערים הרחוקות, ואילו בערים הקרובות משבעת העמים, אסור להחיות כל נשמה, ומצווה להחרימם, למען אשר לא ילמדו אותנו לעשות ככל תועבותיהם.

עוד מציינת ומזכירה התורה שהנלחמים נגדנו הם אויבים ויחסנו אליהן צריך להיות יחס של אויב לאויב:

כִּי-תֵצֵא לַמִּלְחָמָה עַל-אֹיְבֶךָ וְרָאִיתָ סוּס וָרֶכֶב עַם רַב מִמְּךָ לֹא תִירָא מֵהֶם כִּי-יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ הַמַּעַלְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם׃ וְהָיָה כְּקָרָבְכֶם אֶל-הַמִּלְחָמָה וְנִגַּשׁ הַכֹּהֵן וְדִבֶּר אֶל-הָעָם׃ וְאָמַר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קְרֵבִים הַיּוֹם לַמִּלְחָמָה עַל-אֹיְבֵיכֶם אַל-יֵרַךְ לְבַבְכֶם אַל-תִּירְאוּ וְאַל-תַּחְפְּזוּ וְאַל-תַּעַרְצוּ מִפְּנֵיהֶם׃

שם א-ג

וכתב שם רש"י:

16. מוזר הדבר שדווקא ביחס למלכי האויב, נכשלו מנהיגי ישראל כמה וכמה פעמים. זכור לנו הכישלון הצורב של שאול ביחס לאגג מלך עמלק. כישלון נוסף, לפי פירוש המצודות, הוא כישלונו של יהושע, באי הריגת יבין מלך חצור: "אשר מלך בחצור - טרם לכד יהושע את חצור, ומ"ש ביהושע: 'הכה בחרב', על חצור הוא חוזר ולא על מלכה, כי אחר שלכדו שלחו לנפשו, ומלך בחרושת הגוים. והוא מקום (מה) נמצא בה כל מלאכת חרש ואומן" (שופטים ד, ב).

על אויבך – יהיו בעיניך כאויבים. אל תרחם עליהם כי לא ירחמו עליך.

ועוד כתב שם בפסוק ג:

על איביכם – אין אלו אחיכם, שאם תפלו בידם אינם מרחמים עליכם, אין זו כמלחמת יהודה עם ישראל, שנאמר (דה״י ב כח, טו): ׳ויקומו האנשים אשר נקבו בשמות ויחזיקו בשביה, וכל מערומיהם הלבישו מן השלל וילבישום וינעילום ויאכילום וישקום ויסוכום וינהלום בחמורים לכל כושל, ויביאום ירחו עיר התמרים אצל אחיהם, וישובו שומרון׳, אלא על אויביכם אתם הולכים, לפיכך התחזקו למלחמה.[17]

הנה כי כן, איסור החמלה במלחמה, קיים בכל מלחמות ישראל, ולאו דווקא במלחמה המסוימת הזאת נגד בן הדד.[18] זה גם הלקח שהסיק רלב״ג מפרשה זו, בתועלת השלושים וארבע:

להודיע שראוי לאדם, כשיפול בידו במלחמה, מי שהוא תמיד לו ולעמו לקוץ מכאיב, שלא יחמול עליו, אך יבער אותו מן הארץ, פן ימצא לו מקום אחר זה, אם ימלט, להשחית הוא ועמו לפי היכלת. ולזאת הסבה תמצא, שצותה התורה (במ׳ כה,יז) להכות את המדינים, מפני מה שנתבאר כי הם צוררים לישראל בנכליהם אשר נכלו להם, וצותה גם כן (דב׳ כה,יט) למחות את זכר עמלק לזאת הסבה.

בספר ״כסא נכון״[19] לרבי משה וואלי מתלמידי הרמח״ל, כתוב ששתי האמירות היו, אחת לאחאב כדי לאמץ את לבבו ולחלוק לו כבוד, ואחת לכל העם כדי לאמץ את לבבם.

על פי דבריו, מובן מדוע גם עם ישראל נענש בעוון אחאב, כי גם הם הוזהרו לבל יישמט בן הדד מידם, והיו צריכים למחות לפני אחאב.

בסופו של דבר הניצחון הישראלי היה מוחץ. ביום אחד הוכו מאה אלף רגלי, ועשרים ושבעה אלף הנותרים נהרגו מנפילת החומות עליהם. ובן הדד נס והתחבא בתוך העיר אפק.

---

17. וראה מקור הדברים בסוטה מב ע״א.
18. על פי דברים אלו מובן פסוק לט, גם אם נניח שהייתה רק אמירה אחת לאחאב, כהסברו הראשון של רד״ק על דרך הפשט.
19. ביאור לספר מלכים על דרך פרד״ס, ירושלים תשנ״ח.

מדוע לא נפלה החומה גם על בן הדד? למה הוא נותר בחיים? מה הלקח שצריך היה אחאב להסיק מהניצחון המוחץ על ארם? לדעת רד"ק (בהמשך פסוק לה), הקב"ה הותיר את בן הדד כדי לנסות את אחאב אם יחמול עליו או לא, ואחאב, שראה את מפלתם הגדולה של הארמים לא השכיל להבין שרצון ה' היה להחרימם כליל, ובראש וראשונה את בן הדד האכזר והיהיר.

אפק ביהודה או בישראל?

למי הייתה שייכת אפק? לדעת רד"ק לעיל, היא הייתה שייכת לממלכת יהודה ואף על פי כן מצאו שם הארמים מקלט:

> כי מלך יהודה היה בשלום עם מלך ארם לפיכך היו נסים שם להמלט, כי לא היו הורגים אותם, כיון שהיו בשלום עמם; לפיכך הוצרכו ישראל לנס הגדול הזה, ובהיותם במבוא העיר להכנס שם להמלט, נפלה החומה עליהם ומתו. ובן הדד נס ובא אל העיר עם עבדיו הקרובים אליו, והיה ראשון לאותן כ"ז אלף או אחרון, לפיכך לא מת עמהם. והכל היה סבה מאת ה' ית' שמו. ובעיר לא הרגוהו כמו שפירשתי, לפי שהיו בשלום עמו אבל לא היה יכל לצאת מן העיר; לפיכך אמרו לו עבדיו נבא אל מלך ישראל אולי יחי' את נפשך:
>
> רד"ק כ,ל

קשה לקבל את הסברו של רד"ק, שחיל ארם מצא מקלט בתוך ממלכת יהודה, כי שלום היה בין ארם ליהודה באותם ימים. אנו יודעים שבאותם ימים היה דווקא שלום בין יהודה לישראל, ככתוב (מל"א כב,מה): "וישלם יהושפט עם מלך ישראל", וקשה להניח ששלום זה נרקם רק בשנה האחרונה למלכות אחאב. זאת ועוד, יהושפט היה גיסו של אחאב כפי שנראה מספר דהי"ב יח,ב: "ויהי ליהושפט עשר וכבוד לרב ויתחתן לאחאב",[20] ונישואין אלו היו עוד מתקופת אסא ועמרי. גם בנו של יהושפט – יהורם, היה נשוי לעתליה בת אחאב,[21] ונישואין אלו היו לפחות

---

20. אמנם לא נאמר כאן מפורשות שהוא נשא את אחות אחאב, אך כך הבינו חז"ל בסדר עולם רבה יז.

21. ומה שכתוב (מל"ב ח,כו) שהיא הייתה בת עומרי, הסביר רד"ק, שהיא הייתה אמנם בת אחאב, ומשום שבני בנים הרי הם כבנים, ייחסוה לסבה.

בשנת אחת עשרה למלכות יהושפט,[22] וא״כ בעת שהתרחשה מלחמה זו,[23] היו שני הבתים קשורים ומעורבים זה בזה בנשואין כפולים. קשה אפוא להניח שיהושפט נתן לבן הדד מקלט בממלכתו מפני אחאב.

מסתבר יותר לומר, שאפק זו הייתה בגולן, והייתה תחת שליטת ארם בימים ההם, כפי שכתב רלב״ג (כ, כו):

> אחשוב, שאפק הייתה לארם ולקחוה מישראל במלחמה, ולזה היו נמלטים שם בן הדד וחילו.[24]

---

22. יהושפט מלך עשרים וחמש שנה, יהורם מלך שמונה שנים, ובנו אחזיה היה בן עשרים ושתים במלכו.
23. שהייתה לדעת חז״ל בערך בשנת חמש עשרה ליהושפט. עיין בתחילת פרק כז בספרנו שיש שמקדימים את המלחמה הזו לתחילת תקופת אחאב, אולם אנחנו צועדים בעקבות חז״ל שהם נר לרגלנו.
24. וב״״דעת סופרים״״ כתוב שלכאורה אין זו אפק שבנחלת יהודה, אלא מקום בנחלת ישראל.

לא. מלכי בית ישראל מלכי חסד הם

מלכים א פרק כ

(לא) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו עֲבָדָיו הִנֵּה-נָא שָׁמַעְנוּ כִּי מַלְכֵי בֵּית יִשְׂרָאֵל כִּי-מַלְכֵי חֶסֶד הֵם, נָשִׂימָה נָּא שַׂקִּים בְּמָתְנֵינוּ וַחֲבָלִים בְּרֹאשֵׁנוּ וְנֵצֵא אֶל-מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, אוּלַי יְחַיֶּה אֶת-נַפְשֶׁךָ:

(לב) וַיַּחְגְּרוּ שַׂקִּים בְּמָתְנֵיהֶם וַחֲבָלִים בְּרֹאשֵׁיהֶם, וַיָּבֹאוּ אֶל-מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ עַבְדְּךָ בֶן-הֲדַד אָמַר תְּחִי-נָא נַפְשִׁי, וַיֹּאמֶר הַעוֹדֶנּוּ חַי אָחִי הוּא:

(לג) וְהָאֲנָשִׁים יְנַחֲשׁוּ וַיְמַהֲרוּ וַיַּחְלְטוּ הֲמִמֶּנּוּ, וַיֹּאמְרוּ אָחִיךָ בֶן-הֲדַד, וַיֹּאמֶר בֹּאוּ קָחֻהוּ, וַיֵּצֵא אֵלָיו בֶּן-הֲדַד וַיַּעֲלֵהוּ עַל-הַמֶּרְכָּבָה:

(לד) וַיֹּאמֶר אֵלָיו, הֶעָרִים אֲשֶׁר-לָקַח-אָבִי מֵאֵת אָבִיךָ אָשִׁיב, וְחֻצוֹת תָּשִׂים לְךָ בְדַמֶּשֶׂק כַּאֲשֶׁר-שָׂם אָבִי בְּשֹׁמְרוֹן, וַאֲנִי בַּבְּרִית אֲשַׁלְּחֶךָּ, וַיִּכְרָת-לוֹ בְרִית וַיְשַׁלְּחֵהוּ:

(לה) וְאִישׁ אֶחָד מִבְּנֵי הַנְּבִיאִים אָמַר אֶל-רֵעֵהוּ בִּדְבַר יְהוָה הַכֵּינִי נָא וַיְמָאֵן הָאִישׁ לְהַכֹּתוֹ:

(לו) וַיֹּאמֶר לוֹ יַעַן אֲשֶׁר לֹא-שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל יְהוָה הִנְּךָ הוֹלֵךְ מֵאִתִּי וְהִכְּךָ הָאַרְיֵה וַיֵּלֶךְ מֵאֶצְלוֹ וַיִּמְצָאֵהוּ הָאַרְיֵה וַיַּכֵּהוּ:

(לז) וַיִּמְצָא אִישׁ אַחֵר וַיֹּאמֶר הַכֵּינִי נָא וַיַּכֵּהוּ הָאִישׁ הַכֵּה וּפָצֹעַ:

(לח) וַיֵּלֶךְ הַנָּבִיא וַיַּעֲמֹד לַמֶּלֶךְ עַל-הַדָּרֶךְ וַיִּתְחַפֵּשׂ בָּאֵפֶר עַל-עֵינָיו:

(לט) וַיְהִי הַמֶּלֶךְ עֹבֵר וְהוּא צָעַק אֶל-הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר עַבְדְּךָ יָצָא בְּקֶרֶב-הַמִּלְחָמָה וְהִנֵּה-אִישׁ סָר וַיָּבֵא אֵלַי אִישׁ וַיֹּאמֶר שְׁמֹר אֶת- הָאִישׁ הַזֶּה אִם-הִפָּקֵד יִפָּקֵד וְהָיִתָה נַפְשְׁךָ תַּחַת נַפְשׁוֹ אוֹ כִכַּר-כֶּסֶף תִּשְׁקוֹל:

(מ) וַיְהִי עַבְדְּךָ עֹשֶׂה הֵנָּה וָהֵנָּה וְהוּא אֵינֶנּוּ וַיֹּאמֶר אֵלָיו מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל כֵּן מִשְׁפָּטֶךָ אַתָּה חָרָצְתָּ׃

(מא) וַיְמַהֵר וַיָּסַר אֶת-הָאֵפֶר מֵעָלֶ (מֵעָלָי) עֵינָיו וַיַּכֵּר אֹתוֹ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל כִּי מֵהַנְּבִיאִים הוּא׃

(מב) וַיֹּאמֶר אֵלָיו כֹּה אָמַר יְהוָה יַעַן שִׁלַּחְתָּ אֶת-אִישׁ-חֶרְמִי מִיָּד וְהָייתָה נַפְשְׁךָ תַּחַת נַפְשׁוֹ וְעַמְּךָ תַּחַת עַמּוֹ׃

(מג) וַיֵּלֶךְ מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל עַל-בֵּיתוֹ סַר וְזָעֵף וַיָּבֹא שֹׁמְרוֹנָה׃

מלכי ישראל מלכי חסד הם, דבר זה הוא מן המפורסמות בארץ ובחוץ לארץ, ואין הוא צריך ראיה. חסד היא מידה טובה ונכונה בשעת שלום, אך מגונה בשעת מלחמה. הבחנה זו לא עמדה למלכי ישראל ועם ישראל, במקרים רבים,[1] ואויבי ישראל ניצלו חולשה זו עד תום.

עבדי בן הדד דיברו בשפת חלקלקות: "עבדך בן הדד אמר תחי נפשי". חנופה קלה זו הספיקה כדי ללכוד ברשתה את אחאב, והוא השיב מיניה וביה: "העודנו חי? אחי הוא". וכדי להוכיח לכל שאכן אחיו הוא, אוהבו וידידו, העלהו על מרכבתו כשווה בין שווים. כאילו לא הייתה מלחמה ביניהם, ביזמת בן הדד. כאילו בן הדד לא ביזהו ולא השפילו עד עפר, בתנאי כניעה קשים ואכזריים, שלא היו מקובלים בין ממלכות. וכאילו בן הדד לא איים להחריב את שומרון עד היסוד!

ומה דורש אחאב מבן הדד? לא כלום. הוא מאפשר לבן הדד להציע תנאי כניעה, והלה אינו נדיב כאחאב, וכל מה שהוא מציע הוא להחזיר את הערים שלקח אביו מאבי אחאב, ולתת לאחאב שווקים בדמשק, כדוגמת השווקים שיש לבן הדד בשומרון.[2] ומה בדבר נשיו ובניו הטובים של בן הדד? ומה בדבר כספו וזהבו? והאם אחאב רשאי לחפש מחר בבתיו ובבתי עבדיו של בן הדד ולקחת את כל מחמד עיניו?[3]

---

1. ראה מלחמת שאול בעמלק, נקמת ישראל במדיינים, כיבוש הארץ ועוד.
2. מו"ר הרב נבנצל הקשה: "איך מתאים זה עם ההנחה שאחאב ירש מאביו שלטון רב ומלכות בכיפה?" וראה בפרק י"א "אחאב מלך בכיפה" שכבר הקשו כן רד"ק ואברבנאל ותשובת ה"כלי יקר".
3. על פי התורה אסור לכרות ברית עם אויבים, אלא אם כן קיבלו עליהם שבע מצוות בני נח ומס ועבדות. עיין הלכות מלכים לרמב"ם פרק ו'. ובהלכות ע"ז פרק י', כתב הרמב"ם: "אין כורתין ברית לעובדי עכו"ם כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעבוד עכו"ם, שנאמר: 'לא תכרות להם ברית', אלא יחזרו מעבודתם או יהרגו,

"ואני בברית אשלחך, ויכרת לו ברית וישלחהו". מי המדבר עתה? מי שילח את מי – בברית? מי כרת ברית עם מי? לכאורה בן הדד עם אחאב,[4] שכן עד עכשיו הוא המדבר בפסוק, ואין שום זכר לחילופי דוברים, מכיוון שהדבר תמוה ביותר, ואין דרך המפסיד לשלח את המנצח בברית, ביארו המפרשים[5] שהדובר הוא אחאב.

אותם מפרשים לא העלו על דעתם מציאות של מפסיד שמכתיב תנאי שלום למנצח, ושל מפסיד שמעניק שלום למנצחו. אבל אנחנו בעינינו ראינו, כיצד המפסיד והתוקפן מציע שלום, ועם ישראל המנצח, משלם בשטחים ובשאר דברים. נראה שכבר היו דברים מעולם.

האם הערים חזרו לישראל? הקיבל אחאב שווקים בדמשק? סתם הכתוב ולא פירש. אברבנאל כתב, שאחאב ברוב טיפשותו, שחרר את בן הדד עוד לפני קיום הבטחותיו, כי האמין לדבריו:

> ואחאב נתפייס בזה, ואמר לו 'ואני בברית אשלחך', רצה לומר, אם היות מהראוי שתשב ברשותי עד אשר תעשה כאשר דברת, הנה אני מאמין בדבריך, ואשלחך כשתכרות לי ברית לעשות מה שדברת.
>
> וגם בזה היה אליו מהפשע, כי לא האמין כן בן הדד ממנו, כאשר אמר כספך וזהבך וכו' והאמין לאחאב בדבריו.[6] ואין ספק שאם היה כן אחאב ביד בן הדד, היה לוקח ממנו את כל ארצו ואת כספו וזהבו ונשיו ובניו, כאשר שאל בן הדד בגובה לבו ובזדון רוחו.

איננו יודעים, אם לדעת אברבנאל, קיים בן הדד בסופו של דבר את דברי הברית[7] או לא. ברם לפי המלבי"ם, אחאב ויתר מראש על כל הצעותיו "הנדיבות" של בן הדד:

ואסור לרחם עליהם שנאמר ולא תחנם". ודאי שאסור היה לכרות ברית לארמים עובדי ע"ז, שאמרו על אלוקי ישראל שאלהי הרים אלוהיהם, ובגלל כן נתנם ה' ביד מלך ישראל.

4. וכך כתוב בפירוש "דעת סופרים": "אלו דברי בן הדד, שהזמין את אחאב לדמשק והבטיחו שהוא ישלחו חזרה בברית שלום".
5. רש"י, רד"ק, רלב"ג, ר"י קרא, מצודות.
6. דהיינו, לא האמין לאחאב.
7. אמנם לפי דבריו בראש פרק כ"ב, שאחאב הפר את הברית בעלותו למלחמה על רמות גלעד, נראה שבן הדד, אמנם קיים את דברי הברית.

והוא (אחאב) השיב לו: ואני בברית אשלחך, אני איני מבקש דבר רק כריתת ברית לאחוה ובזה שלחהו. ובאמת לא החזיר לו הערים וזה היה לו למוקש אחר כך (לקמן פרק כב) ורחמי רשעים אכזרי.[8]

מה הניע את אחאב בכל מעשיו אלו? מה עמד מאחרי התמימות, ההתחסדות וההתייפיות המופלגות של אחאב? האם טיפשות וחוסר אחריות? דומני שהתשובה האמתית טמונה בדבריו של ר' יוסף מטארני, הוא המבי"ט (הובאו בתוך פירוש אברבנאל כאן):

ולמדנו מכאן שהמוותר על דברי הקב"ה אין מוותרים לו, אחד שוגג ואחד מזיד. **ונלמד מאחאב במה ששלח את מלך ארם בחשבו יהיה לו לתפארת ולשם טוב.** כמו שנאמר: 'כי מלכי חסד הם'. וטעה בזה לפי שהיה בדבר חילול השם.[9]

כיוצא בזה כתב בעל העקדה שער מב:

כי אחאב,כפי ההנהגה האנושית, חשב לחסד ואמת שלוח בן הדד, והוא במלכים יתקלס.

ושמא המניע למעשיו הוא הרצון העז והכמיהה האדירה לשלום עכשיו, ויהיה המחיר אשר יהיה?!

הסבר נוסף למעשיו של אחאב, נביא בהמשך הפרק, על פי דבריהם של "קהלת יעקב" וספר "מוסר הנביאים".

---

8. וכן כתבו אלשיך ו"קהלת יעקב".
9. הרב י, אריאל בספרו "מקדש מלך" הסביר, שזו הייתה מדיניות ישראלית של חסד, שיצאה מתוך הנחה שאויבי ישראל מסוגלים להפוך בהדרגה לידידים ואוהבים, אם יודעים להתייחס אליהם כראוי. פרופ' אברהם גרוסמן כתב ("מים מדליו" – שנתון המכללה הדתית למורים ע"ש ראי"ם ליפשיץ, תש"ן עמ' 145) שהמניע של אחאב היה הרצון לצרף את בן הדד לברית אזורית כנגד האיום האשורי, שבימים ההם צבר תאוצה רבה, והשפיע מאוד על המהלכים של עמי האזור. הרב א, סמט ("מגדים" טז, עמ' 82) סבור שהייתה כאן הזדהות מעמדית בין המלכים, מעין ברית בלתי כתובה בין המלכים לחון איש את רעהו. לדעתו, הזדהות זו היא שעמדה גם מאחורי חמלתו של שאול על אגג.

והייתה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו

"ואיש אחד מבני הנביאים". - מי היה האיש? בעל "סדר עולם רבה"[10] סבור שזב היה מיכיהו, שזו הייתה לו הפגישה הרביעית עם אחאב, וכן כתב רד"ק.

לכאורה עיקרו של קטע זה הוא הופעתו של מיכיהו, המחופש ללוחם פצוע, לפני אחאב, ומסירת המשל והנמשל למלך שסטה מדבר ה' והנביא. למה אפוא הובא כל החלק הראשון, בדבר רעו של הנביא, שמיאן להכות את הנביא ולפיכך והוכה על ידי האריה? מה היו המשל והנמשל חסרים בלי הקטע הזה, שאף לא הובא לידיעת אחאב כלל? וכבר הקשה כן המבי"ט בספרו "צפנת פענח" פרשת 'חוקת' דרוש ז (נמצא בתוך פירוש אברבנאל):

> ועוד צריך לדעת מה רמז יש בדבר זה, בחבורת פצע שהוכה הנביא, ומה טיבו? וכבר אמרו ז"ל, שדמו כיפר על העם שנתחייב, מכל מקום ראוי שתהיה סיבה קודמת לזה? כי גם אחרי ההכאה נאמר 'ועמך תחת עמו'?

נראה לומר שמוסר ההשכל של קטע זה מופנה בעיקרו אלינו, הקוראים והלומדים, כפי שכתב רש"י:

> סימן זה על אחאב, שאמר לו הנביא מפי הגבורה להכות את בן הדד,[11] ולא הכהו; ואף זה שאמר לו הנביא בדבר ה' הכני ולא הכהו, כשם שנפרע מזה, יפרע מאחאב.

גם רד"ק הלך בדרכו של רש"י בתוספת הסבר:

> הכיני נא – ומשל זה היה על אחאב, שאמר לו הנביא 'ונתתי את כל ההמון הזה בידך' (לעיל כח); וכמו שהאיש הזה מאן להכותו, כן אחאב לא רצה להכות את בן הדד, ועבר על פי ה'. הלא ראה כי הנותרים שנסו אל אפקה, הרגם האל כדי שלא יותר מהם אחד (ראה לעיל ל), ולא השאיר בן הדד אלא לנסות בו אחאב; והוא, היה לו להבין[12] כי לא רצה האל יתברך שיותר אחד מהם, וחמל על בן הדד.

---

10. עיין בספרנו פרק כח, עמ' 219.
11. רש"י לשיטתו לעיל (פסוק כח), ששתי אמירות אמר הנביא לאחאב, והשנייה הייתה לא לחמול על בן הדד כשהלה ייפול בידיו.
12. בהתאם לפירושו הראשון בפסוק כח על דרך הפשט, אבל לפי הפירוש השני על דרך הדרש, הדברים נאמרו לאחאב מפורשות, והוא עבר על דבר הנביא בזדון וביד רמה.

והחמלה על הרשעים אכזריות, כי ידוע כי סופם לעשות רע, וכן שאול שחמל על אגג, חרה בו אף ה׳ (ראה ש״א טו, ט-יא).

וכמו שהאריה הכה האיש שמאן להכות הנביא בדבר ה׳, כי כן היה דינו, כמו שאמרו (משנה סנהדרין יא,ה): ״המוותר על דברי נביא מיתתו בידי שמים, שנאמר: ׳אנכי אדרש מעמו׳ ״(דברים יח,יט).

ואם תאמר: היאך ידע האיש כי בשם ה׳ אמר, והלא לא נתן לו אות? כשמוחזק הנביא אין שואלים ממנו אות, וחייב אדם להאמין בו (ראה סנהדרין פט ע״ב) – כן אחאב שמאן להכות מלך ארם נפל בידו והכהו, כמו שאמר לו הנביא ׳נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו׳ (להלן מב).

המוותר על דברי הנביא חייב מיתה. המרחם על האכזרים – סופו שנופל בידם. והעושה כן למרות התראה מפורשת של נביא בשם ה׳, מוסיף עוון על עוון ואין לו כפרה. אלו הם המסרים הנלמדים מהמשל הראשון.

מה מוסיף המשל השני על הראשון? מדוע לא הובא דבר המשל הראשון לידיעת אחאב? בעל מצודות כתב שהמשל השני בא כדי לגרום לאחאב לחרוץ את דינו בעצמו:

מכל מקום עשה שוב משל, בכדי שאחאב בעצמו יפסוק הדין ויאמר: כן משפטך אתה חרצת, כאילו פסק אחאב גם על עצמו, על כי היותו דומה לו.

נדמה שיש במשל השני מסרים נוספים, ואף חשובים יותר, כפי שנראה להלן.

הבה נראה תחילה כיצד המחיש הנביא לאחאב את חומרת מעשהו, וכיצד הוא דן אותו מתוך דבריו.

הנביא מיכיהו התחפש, והוא מוכה ופצוע,[13] ועומד בדרכו של המלך. הוא סיפר למלך, שהוא קיבל עליו לשמור אדם[14], כנראה שבוי מלחמה (רש״י),

---

13. מה שהוסיף גם מהימנות וגם עומק רגשי.

14. לכאורה אין דין שמירה בעבדים וקרקעות והקדשות. בספר ״מחנה אפרים״ הלכות שומרים סימן ח׳ מוסבר, שאם השומר קיבל עליו אחריות מפורשת שאם יפשע הוא ישלם, הרי זה חייב, כיוון שהמפקיד סמך עליו. וזו כוונת הכתוב: ׳כן משפטך אתה חרצת׳. עוד אפשר לומר שבשעת מלחמה שאני, כפי שכתבנו להלן בשם החת״ם סופר.

תמורת כיכר כסף,[15] ואם האיש ייפקד (יברח, ייעלם) הוא יהיה תמורתו.[16] והנה האיש נעלם.

המלך, בלא שחיכה לשאלת המספר, השיב ללא היסוס: "כן משפטך אתה חרצת".[17] ואז באה תגובת הנביא: "כה אמר ה', יען שלחת את איש חרמי מיד והייתה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו".

מהר"ץ חיות הקשה: כיצד התחייב הנביא למסור את נפשו תחת נפשו של השבוי הנמלט, והרי אין אדם אדון על גופו?:

> יש לעיין, אמירת ראובן את שני בני תמית, אם לא אביאנו אליך, וכן מצינו בנביא שסיפר למלך שמור את האיש הזה, אם הפקד יפקד, והייתה נפשך תחת נפשו, ואמר לו המלך: כן משפטך אתה חרצת. והנה אין אדם אדון ושליט לא על חייו[18] ולא על חיי בניו, ואין זה באפשרות שנתחייב בדבר זה? ואולי, כל אלו מדין מלך.
>
> תורת נביאים פ"ז בהגהה

חת"ם סופר (שו"ת חת"ס או"ח סוף סימן ר"ח) השיב על טענת מהר"ץ חיות, שזו הייתה שעת מלחמה, והשומר הפקיר את השבוי, שעשוי היה לחזור לאדוניו ולגלות סודות מן המלחמה, ולכן היה חייב מיתה מדיני מלחמה.[19]

על מה נענש אחאב? על שחמל במקום שהיה צריך להרוג? שוויתר על דברי הנביא? על אלו הוא נאשם כבר במשל הראשון, ברם עתה הוא נתבע

---

15. כך פירש רלב"ג. רש"י פירש שאם השבוי ייפקד, ישלם השומר תמורתו כיכר כסף. כיכר כסף שווה לשלושת אלפים שקל כסף, שהוא סכום גדול מאוד, נזכור שעמרי קנה את ההר שעליו בנה את העיר שומרון בכיכריים כסף.
16. כך הבינו רלב"ג ורד"ק, לעומת זאת רש"י, ר"י קרא, אברבנאל, ומצודות פירשו שלפני האיש הייתה הבררה לשלם כיכר כסף או למסור את נפשו (מחלוקת זו היא פועל יוצא מהמחלוקת שבהערה הקודמת). נדמה שתגובת הנביא: 'נפשך תחת נפשו' מוכיחה כשיטת רלב"ג שלא הייתה בפני אחאב אפשרות של פדיון כסף. או שנאמר כפי שכתב אלשיך, שלשומר אכן הייתה בררת עונש, כי הוא פשע בשוגג; לעומת זאת אחאב ששחרר את בן הדד בכוונה תחילה, בזדון, נשללה ממנו האפשרות של פדיון כסף.
17. יש להניח שתשובתו הנחרצת של המלך נבעה גם מכך שהדברים התרחשו בעת מלחמה, והשומר פשע לא רק כלפי המפקיד אלא גם כלפי המלך והצבא. וכן כתבו "קהלת יעקב" וחת"ם סופר להלן.
18. ועיין מאמרו של הרב ש"י זוין, "משפט שיילוק" בספר "לאור ההלכה".
19. וכן כתב "קהלת יעקב".

על ששיחרר אדם, שהוא התחייב להרגו כאשר יינתן בידו. הן זו הייתה האמירה השנייה של הנביא: "אם יפול בן הדד בידך, אל תחמול עליו, לפיכך כשחמל עליו, אמר לו: "יען שלחת את איש חרמי מידי".

הקב"ה לא הותיר לאחאב שום שיקול דעת בעניינו של בן הדד כי לא הוא ניצח את בן הדד, אלא הקב"ה נתנו בידו: "לא בצדקתך וביושר לבבך, כי לא עזבת את הבעלים בראותך התשועה הגדולה שעשה לך האל, ועודך מחזיק ברעתך, אלא להקדיש שמו יעשה האל עמכם נס, לפי שאמרו..." (רד"ק לעיל כ"ח). ועל כן הוא חייב לבצע את הוראותיו כרוחן וכלשונן.

הנביא השתמש בביטוי מיוחד כדי להבליט את מעשהו הנואל של אחאב: "יען שלחת את איש חרמי מידי". מה משמעותו של הצירוף איש חרמי? חז"ל פירשוהו מלשון רשת ומכמורת:

> אמר לו הוי יודע כמה מצודות וחרמים פרשתי לו עד שבא לידך ועכשיו אם יפקד והייתה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו.
>
> ויקרא רבה (וילנא) פרשה כו[20]

חרם, בלשון מכמורת ומצודה, נמצא בכמה מקומות במקרא למשל:

> וַתַּעֲשֶׂה אָדָם כִּדְגֵי הַיָּם כְּרֶמֶשׂ לֹא-מֹשֵׁל בּוֹ: כֻּלּוֹ בְּחַכָּה הֵעֱלָה יְגֹרֵהוּ
>
> בְחֶרְמוֹ וְיַאַסְפֵהוּ בְּמִכְמַרְתּוֹ עַל-כֵּן יִשְׂמַח וְיָגִיל:
>
> חבקוק א יד-טו[21]

הווי אומר, בן הדד הוא איש חרמו של הקב"ה, אשר נלכד בחרמו ומצודתו, והובא לאחאב כפיקדון. ע"כ לא הייתה לאחאב שום רשות לכרות ברית עם בן הדד ולשחררו.

תרגום יונתן פירש את הצירוף איש חרמי כאיש החייב מיתה:

> ואמר ליה כדנן אמר ה': חלף דשיזיבתיה ית **גבר חייב קטול** מיד, ותהי נפשך חלף נפשיה ועמך חלף עמיה.

בעקבותיו הלכו גם רש"י ורד"ק:

> ופירוש חרמי: הריגתי, מן "חרוב והחרם" (ירמיהו נ, כא); "זובח לאלהים יחרם" (שמות כב, יט); רוצה לומר, שהוא חייב הרג; וכן ת"י: "גברא דחייב קטול"

---

20. וכן פירשו רלב"ג, ר"י קרא, אברבנאל, מצודות, רש"י, רד"ק בפירוש שני.
21. ועיין מיכה ז, ב: "יצודו חרם". וקהלת ז, כו: "מצודים וחרמים".

רד"ק מלכים א פרק כ, פסוק מב

דומני ששני הפירושים משלימים זה את זה, והכתוב התכוון לשניהם כאחת, כפי שכתב בספר "כסא נכון":

> ומה שקראו "איש חרמי" למלך ארם, הוא לכמה טעמים. האי – שהיה צריך להחרימו ולהשמידו, והוא שלחו לחירות. ועוד ש"חרם" הוא מלשון רשת, והש"י הביאו ברשת רגליו, והוא לא ידע לעכבו אצלו ולהמיתו.

ואשר לשאלה מדוע לא סיפר הנביא לאחאב את דבר המשל הראשון, נראה שלא היה צורך בכך, כי מסריו כבר כלולים במשל השני, ועוד שעדיף הוא על הראשון, כי אין עליו חולק.[22]

במעשהו מוסס אחאב את הניצחון האלוקי על ארם, ואפשר לבן הדד לשקם את ממלכתו מחדש. יש במעשהו גם כפיות טובה כלפי ה', גם התכחשות לישועת ה' וגם הכשלת המטרה האלוקית: "וידעתם כי אני ה'".[23]

ונשאלת השאלה, מדוע לא נהרג בן הדד עם מאה ועשרים ושבעה אלף הארמים שנפלו בקרב? הרי בכך הייתה נחסכת כל הטרגדיה של אחאב ועם ישראל?

רד"ק כתב (פסוק לו) שה' הותיר את בן הדד כדי לנסות את אחאב.

עוד נראה לומר, שהארמים כרכו יחדיו את ישראל ואת וה'. ניצחון ישראל לדידם, הוא ניצחון ה', לעומת זאת תבוסת ישראל היא תבוסת ה'. את תבוסתם הראשונה הם נימקו: "אלהי הרים אלהיהם על כן חזקו ממנו, ואולם נלחם אתם במישור אם לא נחזק מהם". לו חלילה היה אחאב נכנע לבן הדד במערכה הראשונה, והיה מקבל עליו את כל התנאים המשפילים של בן הדד, זו הייתה לא רק השפלת ישראל בלבד, אלא השפלת אלוקי ישראל. על כגון דא אמר יהושע אחרי מפלת העי (יהושע

---

22. על המסרים שבמשל הראשון לא רק אחאב חלק, אלא אפילו הנביא שנדרש בשם ה' להכות את חברו הנביא, לא מלאו לבו לעשות כן ונענש על כך.

23. מהרי"ט בספרו "צפנת פענח" פרשת חוקת דרוש ב (הובא גם בפירוש אברבנאל) כתב: לפי שהיה חילול השם, לפי שהם בראשונה אמרו אלוהי הרים אלוהיהם... ולפי שהם כוונו ודקדקו החשבון לומר שהמקום גורם, היה בדבר קידוש השם שלא ימלט מהם איש. והנה לבסוף שלח את המלך וילך לנפשו, נמצא שלא נתקדש שם שמים, ועל זה נענש.

ז,ט) ׃ וְיִשְׁמְעוּ הַכְּנַעֲנִי וְכֹל יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ וְנָסַבּוּ עָלֵינוּ וְהִכְרִיתוּ אֶת-שְׁמֵנוּ מִן-הָאָרֶץ וּמַה-תַּעֲשֶׂה לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל׃

באותה מידה מדד הקב״ה לבן הדד. הוא לכדו כציפור בכלוב בעיר אפק שנמצאת במרכז המישור, ונתנו בידי מלך ישראל, כדי שכולם ידעו וייראו כיצד מלך ארם מושפל ומבוזה בידי מלך ישראל, ואלוקי ישראל הוא האלוקים הן בהרים והן במישור.

ועמך תחת עמו

לא אחאב בלבד נענש על שחרורו של בן הדד אלא כל עם ישראל. ומדוע? והלוא מתוך הכתובים עולה, שזו הייתה החלטה בלעדית של אחאב, כשישראל לכאורה לא היו מעורבים בדבר?

בדעת מקרא מבואר שהעם התחייבו משום שלא מחו באחאב׃

> ״ועמך״ - על אשר לא מחה בידך.[24] שהרי כריתת הברית עם בן הדד ודאי נעשתה במעמד שרי ישראל ועל דעתם.[25]

ועדיין יש לשאול׃ הרי העם לא ידע על שתי האמירות של הנביא, שנאמרו לכאורה לאחאב מלך ישראל בלבד,[26] ומדוע אפוא החמירו אתם כל כך?[27]

התשובה לעניות דעתי היא, שמלך ישראל הוא לבם ושליחם של ישראל, וכל מעשיו מחייבים או מזכים את כל ישראל. אפילו מעשהו של עכן בן כרמי שהיה בסתר, באין רואה, חייב את כל ישראל ונחשב לחטא של כל ישראל׃

> חָטָא יִשְׂרָאֵל וְגַם עָבְרוּ אֶת-בְּרִיתִי אֲשֶׁר צִוִּיתִי אוֹתָם וְגַם לָקְחוּ מִן-הַחֵרֶם וְגַם גָּנְבוּ וְגַם כִּחֲשׁוּ וְגַם שָׂמוּ בִכְלֵיהֶם׃
>
> וְלֹא יֵכְלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לָקוּם לִפְנֵי אֹיְבֵיהֶם עֹרֶף יִפְנוּ לִפְנֵי אֹיְבֵיהֶם כִּי הָיוּ לְחֵרֶם לֹא אוֹסִיף לִהְיוֹת עִמָּכֶם אִם-לֹא תַשְׁמִידוּ הַחֵרֶם מִקִּרְבְּכֶם׃

---

24. וכן כתב אלשיך.
25. מלבי״ם כתב שהמכות שקיבל הנביא, היו עונש על שלא מיחה באחאב.
26. לעיל הבאנו דעתו של רבי משה ואלי שהאמירה השנייה הייתה לעם, ואם כן לפי דעתו, העם ידע על איסור החמלה. אך לא כך פירשו חז״ל.
27. כתבתי ״כל כך״, כי גם אם הם לא שמעו את אזהרת הנביא, יש איסור מן התורה לכרות ברית מבלי שהאויב מקבל על עצמו שבע מצוות בני נח ומס ועבדות, מה שלא היה במקרה דנן. מהרי״ט (דבריו הובאו בפירוש אברבנאל) כתב ששעבוד ישראל לארם אמור היה להיות תוצאה טבעית משעבוד המלך.

יהושע ז, יא-יב

כל שכן שחטאו של מלך ישראל, חייב את כל ישראל, כי הברית שהוא כרת עם בן הדד, הייתה ברית בין מדינות ולא ברית פרטית בין שני מלכים.

ברם נבואה זו מעוררת קושי גדול כי לא ראינו שהיא התקיימה. שהרי רק אחאב נפל במלחמה, וכל ישראל שבו לביתם בשלום, כפי שמיכיהו עצמו ניבא לפני הקרב הגדול ברמות גלעד:

וַיֹּאמֶר רָאִיתִי אֶת-כָּל-יִשְׂרָאֵל נְפֹצִים אֶל-הֶהָרִים כַּצֹּאן אֲשֶׁר אֵין-לָהֶם רֹעֶה, וַיֹּאמֶר יְהוָה לֹא-אֲדֹנִים לָאֵלֶּה יָשׁוּבוּ אִישׁ-לְבֵיתוֹ בְּשָׁלוֹם:

מל״א כב, יז

חז״ל ישבו על מדוכה זו:

את מוצא, בשעה שיצאו ישראל למלחמה לא מת מכלם אלא אחאב מלך ישראל בלבד, והדא הוא דכתיב (מל״א כב, לד): ״ואיש משך בקשת לתומו, ויך את מלך ישראל בין הדבקים ובין השירייין, ויאמר לרכבו: הפוך ידך והוציאיני מן המחנה כי החליתי״, מה אני מקיים ״ועמך תחת עמו״? רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יוחאי: אותה הטיפה שיצאה מאותו צדיק כיפרה על כל ישראל.[28]

תלמוד ירושלמי מסכת סנהדרין פרק יא, ה״ה

אילו היה יודע אותו אחד מבני הנביאים, שנתבקש להכות את הנביא וסירב, שעל ידי מכותיו הוא יציל את כל ישראל, האם גם אז היה מסרב להכות את רעהו הטוב? הרי אין ספק שהוא היה מפליא מכותיו בנביא עד זוב דם. מכאן שאין לנו רשות להרהר אחרי דברי נביאינו,[29] גם אם דבריהם נראים תמוהים וסותרים כביכול את כללי הצדק והמוסר.

ועוד שאלה גדולה לנו בזה הסיפור כלו. מדוע נזקק מיכיהו הנביא למשלים ולחידות כדי להוכיח את אחאב? מדוע אחרי הריגת נבות באה

---

28. וכן כתבו רד״ק בפסוק לז. מלבי״ם בפסוק מב. ואפשר שתשובתו של אחאב אחרי מעשה נבות, הביאה לדחיית עונשם של אחאב ושל ישראל, כפי שמשתמע מדברי המלבי״ם בסוף פרק כא וכן מפירוש אברבנאל פרק יט פסוק יז. ולדעת המהרי״ט (הובא בהערה הקודמת) שעבוד ישראל לא יצא אל הפועל משום שאחאב לא נפל ולא נשתעבד בידי ארם.

29. אולי מותר להרהר ולהתווכח עם הנביא או עם ה׳, כפי שעשו משה ואליהו וירמיהו וכו׳, אך בסופו של דבר יש לקבל את דבר הנבואה כפסק אחרון ומחייב.

תוכחה ישירה וברורה: "הרצחת וגם ירשת", ואילו כאן לא באה תוכחה דומה: "החמלת וגם הורשת"?!

תשובה חלקית מצאנו בדברי "קהלת יעקב":

> ואילו בא לפניו (הנביא לפני אחאב), היה לו תשובתו בצדו, לומר: אם אתה ציותני בדבר ה' במלחמה דוקא, שלא ארחם עליו ולא על שום אחד מהם, אבל עתה דשעת שלום היא, מהיכא תיתי שאני אעבור אלאו דלא תרצח, הואיל ואינה עת מלחמה.

אכן שאלה מוסרית קשה מעלה בזה רבי יעקב פרדו, בעל "קהלת יעקב". המותר להרוג את בן הדד, אחרי שהלה הודיע על כניעתו לאחאב? המותר לחסל שבויי מלחמה?[30]

מותר לנו לשער, שמעשהו של אחאב, עורר ויכוחים רבים בקרב ישראל. אלו דרשוהו לשבח, ואלו דרשוהו לגנאי. אלו טענו שהוא קידש שם שמים ושם ישראל בקרב עמים רבים, ואלו טענו שמעתה סר כושר ההרתעה של ישראל, שכן הם שמעו על רכות הלב של מלכי ישראל ולא ייראו עוד מהם.

תיאור יפה של ויכוח זה מצאנו בספר "מוסר הנביאים":

> והנה כל הענין הזה, מה שהנביא אמר לחברו להכותו, זה ענין פלא שצריך להבין אותו. והנראה לומר, שזהו, מפני שנמצא גם בין חבורת הנביאים, שהיו מהללים ומשבחים מעשה אחאב בבן הדד.[31] והיו

---

30. מובן ששאלה זו דמיונית היא, בהנחה שאין ציווי מפורש של ה' להרוג את בן הדד.

31. בספר "ישראל והמקרא" מאת י' אליצור עמ' 312, מובאת שאלה של מורה נבוכה, שהתקשתה להבין מה פסול מצאו אבותינו – נביאינו, בהתנהגותו של אחאב, וזו שאלתה: "לפי הרגשתי נהג אחאב כראוי למלך חסד ישראלי, ואילו הנביא דרש שיהא אכזר וקשוח. אם אומר כך לתלמידי, לא אהיה נאמנה לכוונת הכתוב. אם אצדיק את הנביא המוכיח כרצון הכתוב, לא אהיה שלמה עם עצמי". והרי תשובתו של המחבר: "גברתי, פתחי נא את ספר התנ"ך וראי מה כתוב אחרי הפרשה הזאת. 'ויהי אחר הדברים האלה כרם היה לנבות היזרעאלי אשר ביזרעאל' וגו'. לא לחינם הסמיך הכתוב פרשת בן הדד לפרשת נבות היזרעאלי. אחאב ריחם על המלך הארמי צורר ישראל והחייהו, ואילו את האיכר הישראלי השומר נחלת אבותיו, המית במרמה. הא בהא תליא. בכל עת יש "אנשי חסד" הדורשים "להבין" את האויב, ופירושו של דבר, דוקא לא להבין אותו, להתעלם מאופיו, מהמנטליות האמיתית שלו וממזימות ההשמד אשר עמו. ועיין מל"ב יג, יד-יט.
כלל גדול הוא: אם "תבין" כך את האויב, סופך שלא תבין את אחיך, סופך שתגיע לשנאת ישראל. שאול "ריחם" על אגג מלך עמלק (שמ"א טו), אך השמיד את כוהני נוב, איש ואשה עולל ויונק, ושיחת רחמיו (שם כב). ועינינו הרואות בימינו את

> אומרים שבזה קדש שם שמים, שהרי בשעה שאויבו נכנע תחת ידו ומסר עצמו לו לעבד, הוא קרא אותו "אחי", ונהג בו כבוד מלכים. וכי אפשר להיות צדקות יותר גדולה מזו?!
>
> והם לא האמינו בדברי הנביא הלזה, שרצון המקום היה, שיתנהג עם בן הדד מנהג של אכזריות. ולכן אמר הנביא הזה לרעהו בשם ה' שיכה אותו, והוא מיאן בדבר גם כן מטעם זה, משום שאיך אפשר להיות שתהיה מצוה להכות את חברו? ועל זה אמר לו שעונשו יהיה כמוותר על דברי הנביא.
>
> וזה היה הוכחה לרבים, כי גם אחאב חטא בזה שחמל על בן הדד ולא שמע לדברי הנביא שהזהירו שלא יחמול עליו.

הרוצה לדון בשאלות כגון אלו על פי הנורמות הנהוגות בימינו, יטעה טעות חמורה ביותר. עם ישראל בימים ההם חייב היה להביא בחשבון את דפוסי ההתנהגות של עמי האזור, ובהתאם לכך לכלכל את מעשיו בשעת שלום ובשעת מלחמה. בין זאבים חייבים להתנהג כזאב, ובין כבשים ככבשה, וכפי שכתב הראי"ה קוק לתלמידו הנאמן הר"ם זיידל:

> אי אפשר היה כלל, בשעה שהשכנים כולם היו זאבי ערב ממש, שרק ישראל לא ילחם, שאז היו מתקבצים ומכלים ח"ו את שאריתם; ואדרבה היה מוכרח מאד גם להפיל פחד על הפראים גם על ידי הנהגות אכזריות, רק עם צפיה להביא את האנושיות למה שהיא צריכה להיות, אבל לא לדחוק את השעה.
>
> "אגרות ראיה" ח"א, אגרת פט

כמו כן עלינו לשאול את עצמנו, מה היה עושה בן הדד אילו אחאב היה נופל בידיו. והתשובה ברורה, כפי שכתב אברבנאל לעיל: "ואין ספק שאם היה כן אחאב ביד בן הדד, היה לוקח ממנו את כל ארצו ואת כספו וזהבו ונשיו ובניו, כאשר שאל בן הדד בגובה לבו ובזדון רוחו".

האנשים המשתדלים בכל מאמצי כוחם "להבין" את האויב ולהסביר אותו וללמד עליו זכות, והנה הם מתמלאים בד בבד שנאה ואיבה שחורה לאחיהם בני ישראל.

לב. כרם היה לנבות היזרעאלי

מלכים א פרק כא

(א) וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כֶּרֶם הָיָה לְנָבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי אֲשֶׁר בְּיִזְרְעֶאל אֵצֶל הֵיכַל אַחְאָב מֶלֶךְ שֹׁמְרוֹן׃

(ב) וַיְדַבֵּר אַחְאָב אֶל-נָבוֹת לֵאמֹר תְּנָה-לִי אֶת-כַּרְמְךָ וִיהִי-לִי לְגַן-יָרָק כִּי הוּא קָרוֹב אֵצֶל בֵּיתִי וְאֶתְּנָה לְךָ תַּחְתָּיו כֶּרֶם טוֹב מִמֶּנּוּ אִם טוֹב בְּעֵינֶיךָ אֶתְּנָה-לְךָ כֶּסֶף מְחִיר זֶה׃

(ג) וַיֹּאמֶר נָבוֹת אֶל-אַחְאָב חָלִילָה לִי מֵיְהוָה מִתִּתִּי אֶת-נַחֲלַת אֲבֹתַי לָךְ׃

(ד) וַיָּבֹא אַחְאָב אֶל-בֵּיתוֹ סַר וְזָעֵף עַל-הַדָּבָר אֲשֶׁר-דִּבֶּר אֵלָיו נָבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי וַיֹּאמֶר לֹא-אֶתֵּן לְךָ אֶת-נַחֲלַת אֲבוֹתָי וַיִּשְׁכַּב עַל-מִטָּתוֹ וַיַּסֵּב אֶת-פָּנָיו וְלֹא-אָכַל לָחֶם׃

ויהי אחר הדברים האלה

הפרק מתחיל במילים "ויהי אחר הדברים האלה",[1] מה שמורה על קשר ענייני בין קורות הפרק הזה לקודם לו. אברבנאל ציין שני קשרים:

> כוונת הספור להודיע, שעם היות שראה אחאב את מעשה ה' כי נורא הוא, אשר עשה עמו להפליא במלחמות בן הדד, לא נמנע מחטוא בעניין נבות היזרעאלי, כי הסכים[2] על הריגתו בעצת אשתו כדי לירש את כרמו.

---

1. בפירוש "דעת מקרא" כתוב שזו לשון פתיחה רווחת לסיפור מעשה, ודומני שלא דק כל כך. בכל ספר מלכים מובאת פתיחה כזו: "ויהי אחר הדברים האלה", עוד פעם אחת בלבד, בפרק יז, פסוק יז: "ויהי אחר הדברים האלה חלה בן האשה בעלת הבית", ואין ספק שהדברים שם קשורים למה שקרה לפני כן. בתנ"ך בכלל מובאת הפתיחה הזאת עוד שלוש פעמים, רק בספר בראשית, וגם שם הדברים קשורים, באופן ברור ביותר, למה שנאמר לפני כן.
2. אברבנאל נאמן לשיטתו שאחאב ידע על תכניתה של איזבל להרוג את נבות, ואף הסכים לה.

וגם כוון שנית בזה להודיע, שאחאב חמל על בן הדד, כמו שחמל שאול על אגג מלך עמלק, ובזה היה מהרשע, לפי שרחמי רשעים אכזרי, ולא חמל על נבות היזרעאלי מבני ישראל, שהרגו לגזול את כרמו, ובזה היה מוסיף על חטאתו פשע, שהרג את הצדיק ומלט את האויב הרשע.[3]

ונראה להוסיף על דברו הראשון של אברבנאל: לא רק שאחאב לא שת לבו לכל הנפלאות והחסדים שעשה עמו הבורא, אלא הלך עם הקב"ה בקרי ובחמת קרי, שכן בו בזמן שריחף מעל ראשו ומעל ראש עם ישראל עונש מיתה, התאווה הוא לכרמו של נבות, רצחו נפש, וירש את כרמו. וכי יש אטימות ושרירות לב גדולה מזו?[4]

כדאי גם לשים לב לחוסר הפרופורציה שבתגובת אחאב לשני האירועים. על גזר דינו החמור של הנביא: "והייתה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו", הייתה תגובתו: "וילך מלך ישראל על ביתו סר וזעף", ועל סירובו של נבות לתת לו את כרמו הוא מגיב תגובה זהה: "ויבא אחאב אל ביתו סר וזעף". והקורא תמה ומשתומם, וכי חיים ומוות שלו ושל עמו שווים בערכם לכרם אחד מני עשרות כרמים שהיו לאחאב? ועוד תמה הקורא: בשלוח אחאב את בן הדד לחופשי, הוא ויתר על מאות ואלפי כרמים, ואילו כאן יצא קצפו על כרם אחד, שהיה בבחינת כבשת הרש של נבות?[5]

ואולי חוסר הפרופורצייה, או השוויון בתגובותיו של אחאב, נובע מכך, שסירובו של נבות לתת לו את הכרם, בשל נאמנותו לפיקדון שהופקד בידו על ידי ה' ואבותיו, היווה מזכרת עוון לאחאב שהוא לא שמר על הפיקדון שהופקד בידיו, ואף ויתר לבן הדד על נחלת אבותיו.[6]

היכן היה כרם נבות והיכן היה היכל אחאב?

מלשון הכתוב: "כרם היה לנבות היזרעאלי אשר ביזרעאל אצל היכל אחאב מלך שמרון", נראה שכרם נבות היה ביזרעאל והיכל אחאב היה בשומרון, ואם כן מה לכרם את ההיכל? אלא צריך לומר שהיה לאחאב היכל נוסף ביזרעאל, וסמוך לו היה כרם נבות, כפי שכתב רד"ק:

---

3. וכן ב"קהלת יעקב", "כסא נכון" ו"דעת מקרא".
4. וכן כתב ב"קהלת יעקב".
5. אף שזעפו של אחאב לא היה רק בגלל אי קבלת הכרם, אלא גם בגלל דבריו הבוטים והעוקצניים של נבות, אין הדבר שולל את מה שכתבנו.
6. הגב' רחל סליג העירה שאולי זעפו הוא המשך לזעפו מדברי הנביא שנאמרו לו קודם.

אשר ביזרעאל – הכרם שהיה לו ביזרעאל; ולאחאב היה היכל ביזרעאל כמו שכתוב למטה (להלן, ב).

ברם אם היכלו של אחאב היה ביזרעאל, למה נכתב: "אצל היכל אחאב **מלך שמרון**"? ולמה בכלל מכונה אחאב כאן, בבכינוי יחידאי "מלך שמרון"[7] בעוד שכינויו הרשמי והמקובל הוא "מלך ישראל"?

גם בהמשך (כא, יח) יש קושי דומה, כאשר נשלח אליהו לפגוש את אחאב אשר בשומרון מחד גיסא, בכרם נבות מאידך גיסא:

קוּם רֵד לִקְרַאת אַחְאָב מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בְּשֹׁמְרוֹן, הִנֵּה בְּכֶרֶם נָבוֹת אֲשֶׁר-יָרַד שָׁם לְרִשְׁתּוֹ׃

רד"ק ניסה להתמודד עם הקושי והסביר:

אשר בשמרון – לא אמר שימצא אחאב בשמרון, שהרי ירד לכרם נבות שהיה ביזרעאל; אלא המלך אשר בשמרון; וכאשר שמע כי מת נבות, ירד ליזרעאל לרשת כרם נבות, חשב כי הרויח, והוא הפסיד.[8]

ועדיין הדברים קשים, כי מה היה המקרא חסר אם היה כתוב: "קום רד לקראת אחאב מלך ישראל, הנה בכרם נבות, אשר ירד שם לרשתו"? למה חשוב לדעת אם הוא ירד לכרם משומרון או מהיכלו אשר ביזרעאל?

זאת ועוד, ממהלך הדברים בפרק נראה כי אחאב היה בעת ההיא ביזרעאל, וכל הדו-שיח שלו עם נבות התנהל בכרם נבות, וכאשר סירב נבות לתת לאחאב את כרמו, הלך אחאב משם אל ביתו אשר ביזרעאל (פסוק ד) סר וזעף. לפי זה תתפרש היטב המילה "עירו" בפסוק ח: "ותשלח הספרים אל הזקנים ואל החרים **אשר בעירו** הישבים את נבות", עירו של אחאב ביזרעאל, וכן "אנשי עירו", ו-"אשר הישבים בעירו" בפסוק יא, יתפרש- אנשי עירו של אחאב.

על כן נראה לפרש שהכתובים "מלך שמרון" ו"אשר בשמרון", באו להדגיש שעיקר מושבו של אחאב והיכלו הקבוע היו בשומרון, וביזרעאל היה לו אך בית ארעי. אילו באמת היה הכרם סמוך לארמונו הקבוע של

---

7. גם אחזיה בן אחאב יכונה מלך שומרון (ראה מל"ב פרק א פסוק ג) כאשר אליהו ישלח לעצור את מלאכיו בדרך לבעל זבוב אלהי עקרון.
8. רלב"ג ביאר, שלכן כתוב "אשר בשמרון", כי מרותו של אחאב הייתה בעיקר על אנשי שומרון, ואם בני השרים של יזרעאל לא היו תחת ידיו בשומרון, אז אנשי יזרעאל, לא היו נענים לתכנית הזדונית של איזבל. מכאן שהתכנית השטנית של איזבל הצליחה מכוח היות אחאב מלך ישראל בשומרון.

אחאב בשומרון, אולי הייתה הצדקה לתאוותו של אחאב, ואפשר שמן הדין היה לתת לו את הכרם, כחלק מצורכי המלוכה. אולם כיוון שהכרם היה ביזרעאל, סמוך לביתו הארעי של אחאב, במקום שלא ניכרה מלכותו, לא הייתה שום הצדקה לחמדת הכרם, וודאי שלא להריגת נבות, כפי שהסביר גם המלבי״ם (כא, א):

> וכן אם היה הכרם הזה בשומרון אצל בית המלכות, שאחר שבית המלכות שבשומרון היה ענין כללי לתועלת הכלל, כי שומרון הייתה עיר הבירה וצריך שבית המלכות יהיה מפואר בכל עוז, וזה לכבוד האומה ותועלתה, אם היה לוקח הכרם – אין רע.
>
> לכן אמר כי הכרם היה ביזרעאל, ואחאב היה מלך שומרון, רצה לומר, שומרון הייתה עיר מלכותו, לא יזרעאל, והיכלו אשר ביזרעאל אינו בית מלכות, רק היכל שלו, לא מצד שהוא מלך.

כמו כן הסביר המלבי״ם, למה כתוב בפסוק יח ״אשר בשמרון״:

> אשר בשמרון – רצה לומר, שאם היה בית מלכותו ביזרעאל היה לו טענה עליו, מצד מורד, כי אז היה הכרם לצורך בית מלכותו הכללי, לא כן אחר שבית מלכותו בשומרון.

עוד על מקומו של כרם נבות (פרק השלמה)[9]

ההנחה שהנחנו, שכרם נבות היה ביזרעאל מעוררת כמה קשיים:

א. בפסוק יט כתוב: ״במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות ילקו הכלבים את דמך גם אתה״, ולכאורה סקילת נבות הייתה ביזרעאל, ולקיקת דם אחאב הייתה בשומרון, ככתוב: (פרק כב, לח-לט):

> וַיָּמָת הַמֶּלֶךְ וַיָּבוֹא שֹׁמְרוֹן וַיִּקְבְּרוּ אֶת-הַמֶּלֶךְ בְּשֹׁמְרוֹן: וַיִּשְׁטֹף אֶת-הָרֶכֶב עַל בְּרֵכַת שֹׁמְרוֹן וַיָּלֹקּוּ הַכְּלָבִים אֶת-דָּמוֹ וְהַזֹּנוֹת רָחָצוּ כִּדְבַר יְהוָה אֲשֶׁר דִּבֵּר.

אם תמצי לומר שאחאב נהרג בשומרון, ושם לקקו הכלבים את דמו, כיצד נסביר בהתאם לכך את תיאור מותו של יהורם בן אחאב במל״ב ט, כה-כו:

---

[9] . קוראים אשר מיקומו המדוייק של כרם נבות אינו בראש מעיינם, רשאים לדלג על פרק זה.

וַיֹּאמֶר אֶל-בִּדְקַר שָׁלִשָׁה, שָׂא הַשְׁלִכֵהוּ בְּחֶלְקַת שְׂדֵה נָבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי, כִּי-זְכֹר אֲנִי וָאַתָּה אֵת רֹכְבִים צְמָדִים אַחֲרֵי אַחְאָב אָבִיו, וַיהוָה נָשָׂא עָלָיו אֶת-הַמַּשָּׂא הַזֶּה: אִם-לֹא אֶת-דְּמֵי נָבוֹת וְאֶת-דְּמֵי בָנָיו רָאִיתִי אֶמֶשׁ נְאֻם-יְהוָה וְשִׁלַּמְתִּי לְךָ בַּחֶלְקָה הַזֹּאת נְאֻם-יְהוָה וְעַתָּה שָׂא הַשְׁלִכֵהוּ בַּחֶלְקָה כִּדְבַר יְהוָה.

הרי כתוב כאן במפורש שעונשו של אחאב יתקיים בחלקת נבות אשר ביזרעאל.

ב. למה כינו את אחאב בפסוק א' - "מלך שמרון"? (כפי שהערנו לעיל).

ג. הכתוב בפסוק יח: "קום רד לקראת אחאב מלך ישראל אשר בשמרון הנה בכרם נבות", מוכיח שכרם נבות היה בשומרון (כפי שהערנו לעיל).

ד. למי מתייחסים הביטויים: "אשר בעירו" (פסוק ח), "אנשי עירו", "הישבים בעירו" (פסוק יא), האם לאחאב ולעיר שומרון? או לנבות ולעיר יזרעאל? (לעיל יישבנו בדרך אחת).

רד"ק (מל"א כב, לח) יישב את השאלה הראשונה (ובכך גם מתיישבות שאר השאלות), בהנחה ששומרון ויזרעאל היו סמוכות זו לזו:

> ומהנראה, כי יזרעאל קרוב לשמרון, ומי ברכת שמרון הולכים עד יזרעאל, והמים באו אדומים מן הדם עד יזרעאל, ושם לקקו הכלבים הדם".[10]

לפי דבריו נוכל לומר שהביטויים "אשר בעירו", "אנשי עירו", "הישבים בעירו", מתייחסים לאחאב ולעיר שומרון, כי שם נערך משפטו של נבות.

רלב"ג (כא, יט) ענה על השאלה הראשונה בשתי דרכים:

> אין הרצון בזה שילקקו הכלבים את דם אחאב במקום שנסקל נבות, כי על ברכת שומרון לקקו הכלבים דם אחאב, כמו שנזכר אחר זה (מ"א כב, לח); אך הרצון בו, כי במדרגת מיתת נבות, שלא מת מיתת עצמו, ימות אחאב, וכמו שלקקו הכלבים את דם נבות כן ילוקו את דם אחאב.[11]

---

10. וראה מעין זה גם ב"דעת מקרא". ואברבנאל יישב בדרך אחרת והיא דחוקה.
11. עדיין קשים, לפי תשובה זו, דברי יהוא בשם ה', בזמן הריגת יהורם (מל"ב ט, כו): "ושלמתי לך (לאחאב) בחלקה הזאת", שמשם משמע שנגזר על אחאב למות בחלקת נבות. אפשר ליישב, שאין כוונת הכתוב דווקא להריגת אחאב, אלא להריגת בניו

ואפשר שנאמר שהרצון בו, כי במקום ההוא בעינו ילוקו הכלבים את דמו, אך מפני כי נכנע אחאב מפני השם ית', האריך לו זה עד ימי בנו; ועם כ"ז, נתקיים באחאב קצת זה הרע, והוא שלקקו הכלבים את דמו שנשטף מן הרכב על ברכת שומרון. ואמר שם כי "הזונות רחצו", להפליג בספור עונש אחאב, והוא שהזונות הרוחצות בברכה ההיא רחצו מדמו, והכלבים לקקו דמו:

לפי שתי תשובותיו של רלב"ג, כרם נבות היה ביזרעאל, וכנראה שם הרגו את נבות, אולם אחאב לא מת שם, והכלבים לא לקקו את דמו שם.

רש"י וכן ר"י קרא (מל"א כב, לח) כתבו שנבות נהרג בשומרון בדיוק באותו המקום שבו לקקו הכלבים את דם אחאב:

ואומר אני ששם (בברכת שומרון) נהרג נבות, שהרי אמר הנביא "במקום אשר לקקו את דם נבות, ילוקו הכלבים את דמך אתה".

היוצא מדבריהם, בצירוף הנאמר במל"ב ט, כו, שאחאב ייענש בחלקתו של נבות, שכרם נבות היה בשומרון, סמוך להיכלו של אחאב.[12] כן כתב במפורש הנקדן (תוס' סנהדרין כ, ע"ב):

"אבל כרם נבות היה אצל היכל אחאב בשומרון".

אלא שעדיין קשה, כי במלכים ב' פרק ט', כתוב במפורש שחלקת נבות הייתה ביזרעאל ולא בשומרון.

לפיכך נראה לומר, שרש"י וההולכים בשיטתו, סבורים כרד"ק, שיזרעאל ושומרון היו סמוכות זו לזו, (אף אם זה אינו תואם את הזיהוי המקובל כיום) וכרם נבות שהיה במבואות יזרעאל, היה סמוך להיכל אחאב שהיה בשומרון. וברכת שומרון הייתה על הגבול שבין שומרון ליזרעאל, ואולי הבדילה בין כרם נבות לבין היכלו של אחאב.

אפשר, שבגלל הסמיכות של יזרעאל לשומרון ישבו שרי יזרעאל בעיר שומרון, כמו שכתוב (מל"ב י,א): "וְלְאַחְאָב שִׁבְעִים בָּנִים בְּשֹׁמְרוֹן וַיִּכְתֹּב יֵהוּא סְפָרִים וַיִּשְׁלַח שֹׁמְרוֹן אֶל-שָׂרֵי יִזְרְעֶאל הַזְּקֵנִים וְאֶל-הָאֹמְנִים אַחְאָב

ואיזבל, שבכך בא העונש גם על אחאב. אכן משתמע שם שבהשלכת גופתו של יהורם בחלקת נבות, מתקיימים לראשונה דברי ה'.

12. גם אריה בורנשטיין, במאמרו "במקום הרשע שמה המשפט" ("מגדים" כב, עמ' 69-76), הגיע למסקנה זו, ולא שם לבו למה שהערנו בהמשך, שבתנ"ך כתוב במפורש שחלקת נבות הייתה ביזרעאל. ממילא גם המסקנה הנוספת שלו, שכל בני אחאב ובכללם יהורם, נהרגו בשומרון, בטעות יסודה.

לֵאמֹר״. ואפשר שאחאב רכב מהר הכרמל יזרעאלה, ואליהו רץ לפניו עד בואכה יזרעאלה, כי יזרעאל היה סמוך לשומרון, וייתכן שאליהו לא רצה, להיכנס פנימה לשומרון מפני איזבל.

ניתן ליישב את שיטת רש״י בדרך נוספת. יזרעאל ושומרון אינם סמוכים זה לזה וכרמו של נבות היה ביזרעאל, אצל היכל אחאב ביזרעאל (מובן שלאחאב היה גם היכל בשומרון). נבות לא סוקל בכרמו, אלא באזור ברכת שומרון,[13] במקום שבו לקקו הכלבים את דמו של אחאב, ובכך התקיימה הגזרה ״במקום אשר ילוקו״. לעומת זאת הגזרה ״ושלמתי לך בחלקה הזאת״, לא הייתה מכוונת לאחאב דווקא, אלא לבניו ולאיזבל. מהכתובים אכן משתמע, שכאשר יהוא השליך את גופתו של יהורם בחלקת נבות, התקיימה לראשונה גזרה זו.

ניתן אולי לשער, שהריגת בני אחאב ואיזבל ביזרעאל, הייתה תשלום על הריגת בני נבות ביזרעאל,[14] והריגת אחאב בשומרון, הייתה תשלום על הריגת נבות בשומרון.

אחאב ומשפט המלך

שאלה חשובה מאוד, שהעסיקה את הפרשנים בפרשת נבות היא, מדוע לא לקח אחאב את כרמו של נבות מדין משפט המלך? כך הקשה רד״ק (כ, י):

> ויש לשאול עוד: למה לא היה אחאב לוקח זה הכרם במשפט המלוכה, שהרי כתוב (ש״א ח, יד): ״את שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח״?

וכן הקשה אברבנאל בשאלה השלישית:

> למה הוצרכה איזבל להרוג את נבות היזרעאלי כדי שיקח אחאב את כרמו? והלא ממשפטי המלוכה היה, שיוכל המלך לקחת כרמי עבדיו ושדותיהם גם מבלי מחיר[15] אם יצטרך אליהם, וכמו שאמר שמואל

---

13. כי בשומרון התקיים משפטו.
14. אם בניו ממש נהרגו עמו, או בניו שהיו עתידים לצאת ממנו, או שנגזלה נחלתם – אין לדבר חשיבות. עיין ברד״ק שם.
15. הנחה זו אינה מוסכמת על הכל. הרמב״ם פסק (הלכות מלכים פרק ג) שהמלך חייב לשלם בעבור מה שהוא לוקח מן העם כגון: שדות, כרמים, זיתים, בהמות, עבדים, שפחות, מלאכת בעלי אומנויות. ועיין ב״לחם משנה״ שם שהסביר מדוע אין המלך משלם בעבור הבחורים והשמשים העומדים לפניו.

הנביא במשפטי המלוכה: "את שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו", ואם היה רשות למלך לקחת כרמיהם, לתת אותם לעבדיו, כל שכן אם יצטרך אליהם המלך?

לשניהם תשובה זהה לשאלה זו:

התשובה כמו שפירשתי בספר שמואל, כי אין ממשפט המלוכה שייקח אלא הפירות לצורך עבדיו ואנשי מלחמתו אם יצטרכו. והראיה שאמר "ונתן לעבדיו" ולא אמר שייקח לעצמו,[16] וראיה עוד שאמר "שדותיכם כרמיכם וזיתיכם" ולא אמר "בתיכם", משמע כי על הפירות אמר, לא על גוף הקרקע.[17]

בתוס' במסכת סנהדרין (כ ע"ב) מובאות שש תשובות לשאלה זו:

א. וי"ל דבפרשת המלך כתיב (שמואל א, ח): "יקח ונתן לעבדיו' - ולא לעצמו.[18]

ב. ועוד י"ל, דבחנם היה יכל ליקח אם היה רוצה,[19] אבל כשהיה שואל אחאב שימכרו לו, חשב נבות שרשות בידו לומר לא אמכור.[20]

---

16. עיין ב"לחם משנה" על הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ד,ה"ו) שהסביר שכן דעת הרמב"ם. אולם בספר "לחם יהודה" חולק וסובר שלדעת הרמב"ם, יכול המלך לקחת גם את גוף הקרקע לצורך עבדיו, וכן כתב ב"אגרות משה" או"ח ח"ב, סי' קיג.
17. זו תשובתו הראשונה של אברבנאל, אולם לאמתו של דבר אברבנאל סבור שאין הלכה כרבי יוסי (עיין סנהדרין כ ע"ב) שכל האמור בפרשת מלך, המלך מותר בו, אלא הלכה כרבי יהודה, שלא נאמרה פרשה זו אלא כדי לאיימם ולהבהילם, ולמעשה אין רשות למלך לקחת מממון נתיניו שלא כדין. וכן כתב "נימוקי יוסף" במסכת נדרים כ"ח, והוסיף שזו דעת רוב המפרשים. וכן הוא בתשובת ר"ת (מובאת בספר "תשובות בעלי התוס'" סי' יב) וכן הורה ר' אליעזר ממיץ, הובאו דבריו בספר "אור זרוע" לבבא קמא סי' תמז, וב"תשובות מהר"ח "אור זרוע" סי' ק"י.
18. וכן כתבו הרא"ש ו"יד רמה" והמאירי על אתר. ובר"ן (נדרים כח ע"א) כתב שם שלוקח לעצמו לאו דינא היא אלא חמסנותא. וב"שו"ת הרשב"א" (ח"א, סי' תרלז וח"ב, סי' קל"ד וח"ו סי' פט) כתוב: דינא דמלכותא אמרו, דינא דמלכא לא אמרו. הרמב"ם הוסיף שרק בשעת מלחמה מותר למלך לקחת את הפירות, וכפי שכתב שם הרדב"ז.
19. כבר הערנו לעיל שהרמב"ם חולק וסובר שעל המלך לשלם עבור השדות והכרמים שהוא לוקח. וקצת קשה על ה"הגהות מימוניות" שהביא תשובה זו של רבנו תם ולא העיר שהרמב"ם חולק על כך.
20. וכן כתבו הרא"ש והר"ן. אולם רבנו יונה (סנהדרין כ.ע"א) כתב שאין זה נכון, כי אין לך מורד במלכות גדול מזה. ובספר "ישמח משה" פרשת "חיי שרה" (דף נג ע"ב)

ג. ועוד יש לומר, דנענש לפי ששאל הכרם לעשות ע״ז דכתיב (מלכים א,כא): ׳והיה לי לגן ירק׳, כמו ׳המתקדשים והמטהרים אל הגנות׳ (ישעיה סו).[21]

ד. ו״הנקדן״ תירץ, דאינו מותר רק בשדות הרחוקים מן העיר דלא מעלי כל כך, אבל כרם נבות היה אצל היכל אחאב בשומרון.[22]

ה. ועוד יש לומר, דדווקא בשדה מקנה, אבל שדה אחוזה שירש מאבותיו לא, כמו שהשיב נבות: ׳חלילה לי מתתי נחלת אבותי לך׳.[23]

ו. אי נמי, דפרשת המלך לא נאמרה רק על המלך שנמלך על כל ישראל ויהודה,[24] ומאת המקום,[25] ואחאב לא מלך על יהודה וגם לא מלך מאת המקום.[26]

הסביר את סברת התוס׳: ״ונראה לי הטעם, כי הוא מלך על הגופים...וכן על הממון... אבל לא על הרוחני שבאדם, כי הוא (הרוחני) חלק ה׳ ואיך ימלוך אדם עליה? אם כן ...ליקח שרי, דהוא מלך על הממון, אבל (לא) לכופו למכור לו דהיינו ברצונו, דזה עניין מכירה... ואם כן, הכפיה על המכירה היא כפיית רצונו של האדם, והרצון של האדם הוא בחינה רוחנית של הקב״ה ואין לבשר ודם שליטה עליו״.

21. בספר ״מרגליות הים״ על מסכת סנהדרין, קשר המחבר בין הדעה הזו לבין ההיתר דין זה בהיתר לקלל מלך שאינו עושה מעשה עמך, ברם, ראינו לעיל בפרק ״חולקים כבוד למלכות״, שלדעת רבים חולקים כבוד גם למלך רשע, ויש לו דין מלך. גם מדברי התוס׳ נראה, שלא רשעותו של אחאב שללה ממנו את הזכות לקחת את הכרם, אלא הרצון להפוך את הכרם לגן של ע״ז.

22. המלבי״ם שהובא לעיל כתב להפך, שאילו כרמו של אחאב היה סמוך לארמונו של אחאב בשומרון, מותר היה לאחאב לקחת את הכרם לצורכי המלכות, אולם כיון שהכרם היה ביזרעאל, והארמון היה בשומרון לא הייתה שום הצדקה ללקיחת הכרם.

23. וכן כתב ב״הגהות מימוניות״ בשם הרב ורדימס.

24. וכן כתב ב״הגהות מימוניות״ בשם הרב שמעון מיינביל, ותמוה שלא העיר שאין כן דעתו של הרמב״ם בהלכות מלכים א,ח.

25. בספר ״ערוך לנר״ על סנהדרין שם, העיר שדברי התוס מתייחסים אך ורק לפרשת המלך שבספר שמואל, אבל לדברים אחרים כגון לחלוק לו כבוד, יש לו דין מלך כמו שמצאנו שאליהו חלק כבוד לאחאב ומשה לפרעה.

26. וכן כתב הרמב״ן בבראשית מט,י: ״ולפי דעתי, היו המלכים המולכים על ישראל משאר השבטים אחרי דוד, עוברים על דעת אביהם ומעבירים נחלה, והם היו סומכים על דבר אחיה השילוני הנביא, שמשח לירבעם ואמר: ׳ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים׳ (מ״א יא, לט). וכאשר האריכו ישראל להמליך עליהם משאר השבטים מלך אחר מלך ולא היו חוזרים אל מלכות יהודה עברו על צוואת הזקן ונענשו בהם, וכמו שאמר הושע (ח, ד): ׳הם המליכו ולא ממני׳. עוד כתב שם,

תשובה נוספת לשאלה זו עפ״י ה״תומים״ בסי׳ יז, ס״ק ג, וכן כתב מהרש״ם בספרו ״עין הרועים״ ערך ״מלך״ אות ז׳ (הובאו לעיל בפרק ״חולקים כבוד למלכות״) שכיוון שאחאב היה מלך רשע, משפט המלך לא היה תקף לגביו, וכן לא חל כלפיו כבוד מלכות[27] ואף היה מותר לקללו.

לפי הזוהר יכל היה אחאב לקחת את כרמו של נבות, ואם היה עושה כן לא היה נענש על כך, אלא עונשו היה על שהרג את נבות שלא על ידי סנהדרין,[28] וזה לשון הזוהר (בתרגום חופשי):

> מה טעם נענש אחאב על נבות? הרי זה דין התורה, ששם שמואל לפני ישראל, ככתוב: ׳ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים

שלכן אין מושחים את מלכי ישראל, שלא יהיה עליהם הוד מלכות אלא כמו שופטים ושוטרים יהיו. לעומת זאת הר״ן בחידושיו למסכת סנהדרין חולק על שיטת התוס׳ וכותב: ״שאי אפשר לומר שאחאב לא מלך מן השמים, שהרי השי״ת קרע הממלכה מבית דוד רק (חוץ) משבט יהודה, וכל מלך שהמליכוהו עשרת השבטים עליהם דין מלך יש לו לכל דבר״. גם בדרשותיו (דרוש ז) חלק הר״ן על הרמב״ן וטען שאם כדבריו, הרי שהבטחת יעקב ״לא יסור שבט מיהודה״, לא נתקיימה, כי אם בימי שלמה ודוד. גם הרמב״ם סבור שמלך שהועמד על ידי נביא, דין מלך לו, גם אם אינו מבית דוד כמו שכתב שם (הלכות מלכים פ״א ה״א): ״נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל, והיה אותו המלך הולך בדרך התורה והמצוה ונלחם מלחמות ה׳, הרי זה מלך וכל מצוות המלכות נוהגות בו, אע״פ שעיקר המלכות לדוד, ויהיה מבניו מלך, שהרי אחיה השילוני העמיד ירבעם ואמר לו ׳והיה אם שמוע תשמע את כל אשר אצוך ובניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד׳ וגו׳ ״.

אשר לקושייתו של הר״ן, שהשי״ת קרע הממלכה מבית דוד, ולפיכך מלכו מלכי ישראל כדין, נראה לומר כי קריעת הממלכה הייתה אמורה להיות רק לשלושים ושש שנים כנגד השנים ששלמה היה נשוי לבת פרעה, (ראה ״סדר עולם רבה״ טז) ומכאן ואילך הם עברו על צוואת יעקב והעבירו נחלה. גם אם נאמר שקריעת הממלכה הייתה לצמיתות, היה פגם במלכותם של מלכי ישראל, באי מינוים על ידי נביא, כפי שכתב הרמב״ם בהלכות מלכים פ״א ה״ג. ולזה נתכוונו התוס׳ באמרם ״וגם לא מלך מאת המקום״. ועיין על כך ב״מרגליות הים״ דף כ, אותיות ט-י.

27 שלא כדעת ״ערוך לנר״ בהערות לעיל.

28. זה גם היה חטאו של דוד בהריגת אוריה החתי, לפי הגמרא בשבת נו ע״א, וכתובות ט ע״ב. התוס׳ (מסכת סנהדרין לו ע״א, וכן במסכת מגילה יד ע״ב) הקשו למה נענש דוד על כך? הרי לפי הגמרא במגילה יד ע״ב, אין צריך לדון מורד במלכות בבית דין? בפירוש ״עיון יעקב״ למסכת שבת כתב, שכיוון שדוד נגע בדבר על ידי לקיחת בת שבע, והדבר נראה מכוער, היה עליו לדונו בבית דין כדי לסלק מעליו כל הוצאת לעז. כמו כן אחאב, שלקח את כרם נבות, היה צריך לדון את נבות בבית דין. ועיין עוד בספר ״מרגליות הים״ סנהדרין לו, ע״ב פסקה כח.

יקח׳25? ואם אחאב לקח את הכרם מנבות, מן הדין היה זה! ועוד שאחאב רצה לתת לנבות כרם אחר או זהב, והוא לא רצה לקחת, ולמה נענש אחאב? ויש לתרץ שהוא נענש על כך שהרג את נבות ונטל את כרמו, ואם הוא נטל את כרמו, למה הרגו? ומשום שהרגו בלי דין, על כן נענש.

זוהר וישב קצב, ב[29]

על הדין והדברים שהיו בין אחאב לבין נבות

אחאב רצה את הכרם כדי לעשות ממנו גן ירק. המותר להפוך כרם לגן ירק? האין בזה משום השחתת עצי פרי? יתרה מזו, גן ירק שימש בימים ההם מקום ע״ז, כפי שכתבנו לעיל בשם התוס׳, ואם כן אחאב הוסיף כאן חטא על פשע. כך פירש המלבי״ם:

וגם לא רצה את כרמו לצורך איזה דבר כללי, רק רצה לעשות ממנו גן ירק, באופן שרצה להשחית עצי הכרם, שהוא איסור לזרוע בו ירק, ולא נתן בו שום טעם של תועלת רק מצד שקרוב אל ביתו. והנה אחאב שהיה עובד ע״ז, היה דרכו להעמיד הבעל על הגן שלו, כמ״ש ״ותחפרו מהגנות אשר בחרתם, המתקדשים והמטהרים אל הגנות״. (וכן כתבו התוס׳ בסנהדרין כ׳, שלכן לא רצה נבות לתת את הכרם לאחאב, כי הוא רצה לעבוד בו ע״ז).

נבות לא נענה לבקשת אחאב והטעים את סירובו בטעם דתי[30]: ״**חלילה לי מה׳** מתתי את נחלת אבותי לך״. נדמה שיש בדבריו מן הגלוי ומן הסמוי.[31] מן הגלוי, שהכרם נמצא בידו מדורי דורות, והוא נחלת אבותיו,[32] ואסור לאדם לתת או למכור את נחלת אבותיו, כפי שכתבה התורה:

וְלֹא-תִסֹּב נַחֲלָה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמַּטֶּה אֶל-מַטֶּה כִּי אִישׁ בְּנַחֲלַת מַטֵּה אֲבֹתָיו יִדְבְּקוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃

---

29 וכן כתוב ב״כסא נכון״

30. רבי יוסף כספי אינו מייחס חשיבות לאמרה זו, ולדעתו זו הקדמה מפורסמת לא מושכלת, וכאלה רבות בסיפורים.

31. ובלשונו של בעל ה״כלי יקר״: ״והדבר הזה דברו נבות אל אחאב, תפוחי זהב במשכיות כסף, דבר דבור על אופניו, דבר אחד דבור על אופנים רבות וכוונות״.

32. יפה העיר הרב יגאל אריאל שהשם ״נבות״ דומה ״לנחלת אבות״

במדבר לו, ז

וכן שם, בפסוק ט:

וְלֹא-תִסֹּב נַחֲלָה מִמַּטֶּה לְמַטֶּה אַחֵר כִּי-אִישׁ בְּנַחֲלָתוֹ יִדְבְּקוּ מַטּוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃[33]

עוד הורתה התורה שלא ימכור אדם את נחלתו אלא אם כן העני:[34]

כִּי-יָמוּךְ אָחִיךָ וּמָכַר מֵאֲחֻזָּתוֹ וּבָא גֹאֲלוֹ הַקָּרֹב אֵלָיו וְגָאַל אֵת מִמְכַּר אָחִיו׃ וְאִישׁ כִּי לֹא יִהְיֶה-לּוֹ גֹּאֵל וְהִשִּׂיגָה יָדוֹ וּמָצָא כְּדֵי גְאֻלָּתוֹ׃

ויקרא כה, כה

וכתב שם רש"י בשם "תורת כהנים":

מלמד שאין אדם רשאי למכור שדהו אלא מחמת דוחק עוני.

ארץ ישראל היא פיקדון בידי עם ישראל ועליו לשמרה ולהחזיקה. כל שבט ושבט מופקד על נחלתו השבטית, וכל אדם ואדם מופקד על נחלתו המשפחתית. על כל אלה הזהירה התורה:

וְהָאָרֶץ לֹא תִמָּכֵר לִצְמִתֻת כִּי-לִי הָאָרֶץ כִּי-גֵרִים וְתוֹשָׁבִים אַתֶּם עִמָּדִי׃ וּבְכֹל אֶרֶץ אֲחֻזַּתְכֶם גְּאֻלָּה תִּתְּנוּ לָאָרֶץ׃

ויקרא כה, כג-כד

ברוח זו הסביר אברבנאל את תשובת נבות:

ואחשוב שהייתה כוונתו, שאחרי שהתורה צוותה (ויקרא כה, כג), שהארץ לא תמכר לצמיתות ותמיד יהיה כל חלק מהארץ ביד יורשיה, כמו שבא בחלוקת הארץ לבית אבותם, שמפני זה יהיה עוון פלילי בתתו את כרמו לא במחיר כסף ולא בחליפין כרם אחר, אחרי שהיה נחלת אבותיו מזמן חלוקת הארץ, וזה שאמר חלילה לי מה', לפי שנבות חשב שה' אסר זה, והיה רע בעינו להיותו נחלת אבותיו.

עד כאן דברי נבות הגלויים, אולם יש בהם גם רמזים כלפי אחאב,[35] על שנטש את נחלת אבותיו והמירה בשדות זרים:

---

33 וכן כתבו אברבנאל, אלשיך ו"קהלת יעקב"

34 וכן כתב האלשיך וכן כתוב ב"קהלת יעקב".

35. די היה לנבות לומר: "חלילה לי מה' מתתי את נחלת אבותי", תוספת המילה "לך" באה לרמוז שיש לו התנגדות מיוחדת לנתינת הכרם לאחאב, בהיותו עובד ע"ז. וכתב בספר "הואיל משה": "אם היה ממאן נבות למכור או להשכיר נחלת אבותיו, אולי

הנה מלבד שנבות לא רצה למכור את נחלת אבותיו, דבר אל אחאב דברים הנוקבים עד חדרי בטן, במה שאמר: "חלילה לי מה' מתתי נחלת אבותי לך", רצה להוכיח בזה את אחאב שעזב נחלת אבותיו, שהוא ה' אלוקי אבותיו, שהוא הנחלה היותר יקרה מנחלת שדה וכרם, שהם רק לחיים זמניים, אבל האמונה והתורה היא נחלת הנפש, והוא עזבם בלא כסף ובלא מחיר, ולהוכיחו על פניו, אמר חלילה לי מתתי את נחלת אבותי, הזכיר לו איך יקר בעיני איש נלבב נחלת אבותיו, אף נחלה זמנית משדה וכרם, וכל שכן נחלה נפשית.

ובמה שאמר "חלילה לי מה' ", שלא היה לו להזכיר בזה שם ה', רמז כי אחר שאתה תעמיד על הגן את ההבל והבעל, חלילה לי מה' אשר הוא נחלת אבותי, בו בטחו אבותי ויהי נחלתם, ואיך יתנהו לך לבעל ואשרה.[36]

מלבי"ם כא, ב

בעל ה"כלי יקר"" הגדיל לעשות, באמרו שחל על אחאב הדין "לא תחנם" - לא תיתן להם חנייה בקרקע,[37] עקב היותו עובד ע"ז, ועל כן סירב נבות לתת לו את כרמו.[38]

יותר מסירובו הרגיזו את אחאב דברי נבות מאד מאד.[39] מה בדבריו של נבות הרגיז אותו במיוחד? כשהוא הגיע אל ביתו סר וזעף, הוא שחזר

לא היה אחאב זועף על הדבר, רק מפני שהוסיף תיבת "לך", כלומר לאחרים אתננה אך לא לך".

36 ב"קהלת יעקב" כתוב עוד, שעל סמך דברים אלו האשימה איזבל את נבות שהוא בירך אלהים ומלך.

37. אם כוונת בעל ה"כלי יקר" לדברים כמשמעם, הרי יש כאן חידוש גדול, שדין "לא תחנם" ננקט גם כלפי יהודים שעובדים ע"ז. ומצאתי שמעין זה כתב גם הרב מנחם מנדל כשר ("התקופה הגדולה" עמ' שיד): "ונראה לי פשוט שדין זה (שאסור לשבח עובדי עבודה זרה בגלל איסור "לא תחונם") נוהג גם בישראל עובד ע"ז כאחאב, ולפי הטעם שכתב הרמב"ם: 'מפני שגורם להדבק עמו וללמוד ממעשיו הרעים' – כל שכן שיש חשש גבי מומר על ידי שמשבח מעשיו הטובים ואומר שילמדו ממנו, כלשון החינוך: 'כי הוא סיבה לתקלה מרובה', שאחרים ילמדו גם ממעשיו הרעים כמו שכתב הרמב"ם, ועל זה דרשו 'לא תחנם'".

38 ומעין זה גם ב"קהלת יעקב"".

39. מצאנו בחז"ל דברי ביקורת על דברי נבות (מדרש תנחומא [בובר] פרשת "ויצא" סימן ה): "בשעה שאתה רואה השעה חצופה לא תעמוד כנגדה אלא תן לה מקום... נבות עמד כנגד השעה (ועמד בה) [ונפל בידה] שאמר לו אחאב 'תנה לי [את] כרמך

לעצמו את דברי נבות בדרך זו: "לא אתן לך את נחלת אבותי". אחאב קלט היטב את המשמעות של "נחלת אבותי", ועוד קלט אחאב שהסירוב מופנה כלפיו דווקא. דהיינו: הוא, אחאב, אינו ראוי ואינו רשאי לקבל לידיו את נחלת אבותיו של נבות, או משום שהוא אינו שומר נאמן על נחלת אבות, או משום שהוא עובד ע"ז, או משום שנבות שונאו, ואולי משום כל הדברים יחדו.

כיצד היה נוהג מלך אחר בנסיבות כאלו? ללא ספק שהיה מגיב בתקיפות רבה כלפי נבות ונוטל את כרמו בכוח הזרוע. אך לזכותו של אחאב ייאמר, שהוא לא פגע בנבות ולא נטל את הכרם בכוח, אלא הלך הבייתה סר וזעף, שכב על מיטתו ולא אכל לחם.

אכן צדקו במעט עבדי מלך ארם בכנותם את מלכי ישראל בכלל ואת אחאב בפרט, "מלכי חסד".[40]

ויהי לי לגן ירק' (מ"א כא, ב), מה עשה אמר 'חלילה לי מה' וגו' (מל"א כא, ג), מה נעשה לו? נפל ביד השעה". וכן כתב רלב"ג בתועלת השלשים וחמישה.

40 הנצי"ב בהקדמה ל"העמק שאלה" כתב כך: "ומעשה דנבות לא יצא מלבו של אחאב, אדרבה, נדחה ממנו סר וזעף וייפלא ממנו לעשות מאומה רע, לולי איזבל המרשעת עשתה מה שלבה חפץ".

לג. תוכניתה של איזבל

מלכים א פרק כא

(ה) וַתָּבֹא אֵלָיו אִיזֶבֶל אִשְׁתּוֹ וַתְּדַבֵּר אֵלָיו מַה-זֶּה רוּחֲךָ סָרָה וְאֵינְךָ אֹכֵל לָחֶם׃

(ו) וַיְדַבֵּר אֵלֶיהָ כִּי-אֲדַבֵּר אֶל-נָבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי וָאֹמַר לוֹ תְּנָה-לִּי אֶת-כַּרְמְךָ בְּכֶסֶף אוֹ אִם-חָפֵץ אַתָּה אֶתְּנָה-לְךָ כֶּרֶם תַּחְתָּיו וַיֹּאמֶר לֹא-אֶתֵּן לְךָ אֶת-כַּרְמִי׃

(ז) וַתֹּאמֶר אֵלָיו אִיזֶבֶל אִשְׁתּוֹ אַתָּה עַתָּה תַּעֲשֶׂה מְלוּכָה עַל-יִשְׂרָאֵל קוּם אֱכָל-לֶחֶם וְיִטַב לִבֶּךָ אֲנִי אֶתֵּן לְךָ אֶת-כֶּרֶם נָבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי׃

(ח) וַתִּכְתֹּב סְפָרִים בְּשֵׁם אַחְאָב וַתַּחְתֹּם בְּחֹתָמוֹ וַתִּשְׁלַח סְפָרִים אֶל-הַזְּקֵנִים וְאֶל-הַחֹרִים אֲשֶׁר בְּעִירוֹ הַיֹּשְׁבִים אֶת-נָבוֹת׃

(ט) וַתִּכְתֹּב בַּסְּפָרִים לֵאמֹר קִרְאוּ-צוֹם וְהוֹשִׁיבוּ אֶת-נָבוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם׃

(י) וְהוֹשִׁיבוּ שְׁנַיִם אֲנָשִׁים בְּנֵי-בְלִיַּעַל נֶגְדּוֹ וְיעִדֻהוּ לֵאמֹר בֵּרַכְתָּ אֱלֹהִים וָמֶלֶךְ וְהוֹצִיאֻהוּ וְסִקְלֻהוּ וְיָמֹת׃

(יא) וַיַּעֲשׂוּ אַנְשֵׁי עִירוֹ הַזְּקֵנִים וְהַחֹרִים אֲשֶׁר הַיֹּשְׁבִים בְּעִירוֹ כַּאֲשֶׁר שָׁלְחָה אֲלֵיהֶם אִיזֶבֶל כַּאֲשֶׁר כָּתוּב בַּסְּפָרִים אֲשֶׁר שָׁלְחָה אֲלֵיהֶם׃

(יב) קָרְאוּ צוֹם וְהוֹשִׁיבוּ אֶת-נָבוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם׃

(יג) וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים בְּנֵי-בְלִיַּעַל וַיֵּשְׁבוּ נֶגְדּוֹ וַיְעִדֻהוּ אַנְשֵׁי הַבְּלִיַּעַל אֶת-נָבוֹת נֶגֶד הָעָם לֵאמֹר בֵּרַךְ נָבוֹת אֱלֹהִים וָמֶלֶךְ וַיֹּצִאֻהוּ מִחוּץ לָעִיר וַיִּסְקְלֻהוּ בָאֲבָנִים וַיָּמֹת׃

(יד) וַיִּשְׁלְחוּ אֶל-אִיזֶבֶל לֵאמֹר סֻקַל נָבוֹת וַיָּמֹת׃

(טו) וַיְהִי כִּשְׁמֹעַ אִיזֶבֶל כִּי-סֻקַּל נָבוֹת וַיָּמָת וַתֹּאמֶר אִיזֶבֶל
אֶל-אַחְאָב קוּם רֵשׁ אֶת-כֶּרֶם נָבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי אֲשֶׁר מֵאֵן
לָתֶת-לְךָ בְּכֶסֶף כִּי אֵין נָבוֹת חַי כִּי-מֵת:

(טז) וַיְהִי כְּשָׁמְעַ אַחְאָב כִּי מֵת נָבוֹת וַיָּקָם אַחְאָב לָרֶדֶת אֶל-
כֶּרֶם נָבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי לְרִשְׁתּוֹ: פ

בתשובה לשאלתה של איזבל אשתו,[1] מדוע רוחו סרה ואינו אוכל לחם, השיב אחאב שהסיבה היא סירובו של נבות: "ויאמר לא אתן לך את כרמי".

אחאב השמיט מתשובתו המלאה של נבות, את ההסברים והטעמים, והשאיר רק את המסקנה עצמה[2]: נבות מסרב לתת לו את כרמו. בדרך זו הוא הגדיל את חטאו של נבות, שסירב כביכול למסור לו את הכרם ללא שום סיבה וטעם.[3] אחאב גם לא רצה לחזור על דבריו המלאים של נבות ולעמוד שוב אל מול דברי התוכחה של נבות, שלא נעמו לו כלל והעכירו את רוחו.[4]

כנגד חולשתו ועליבותו של אחאב השיבה איזבל בבטחה רבה:

"אתה, עתה תעשה מלוכה על ישראל".

רוב המפרשים[5] פירשו את דברי איזבל בדרך של תמיהה: האם כך תעשה מלוכה על ישראל? הרי מלך צריך להשליט את אימתו על נתיניו ולנהוג

---

1 בכתוב מודגש בפסוק ה' ובפסוק ז' שהדוברת אל אחאב היא איזבל **אשתו.** גם בפסוק כ"ה שבו מצוין כוח ההסתה של איזבל מוזכר שוב: "איזבל אשתו". רוצה לומר, שהיא דיברה אליו בהכנעה ובענווה כיאה לאישה כשרה המדברת אל בעלה. נראה שסגנון זה השפיע על אחאב וגרם לו לקבל את דבריה ללא עוררין (אפשר שבדרך דיבורה טמון סוד כוחה של איזבל כמסיתה ומדיחה). לעומת זאת מיכל לא השכילה לדבר על לב דוד, בהעלותו את הארון לעיר דוד, על כן היא קרויה שם "מיכל בת שאול" ולא "אשת דוד". אף שדוד הדגיש מאוד את היות מיכל אשתו (שמו"ב ג,יד): "וישלח דוד מלאכים אל איש בשת בן שאול לאמר, תנה את אשתי את מיכל אשר ארשתי לי במאה ערלות פלשתים".

2. המלבי"ם כתב שהוא סיפר לאיזבל הכל, אך הדגיש שהוא זועף בגלל סירובו של נבות לתת לו את הכרם, ולא בגלל דבריו.

3 בכך הוא נעשה שותף לפשע נגד נבות.

4 כן פירשו אלשיך ומלבי"ם.

5 רד"ק; רלב"ג; מצודות; אברבנאל; ר"י קרא; ר"י כספי; אלשיך.

בתקיפות וגבורה?! ברם, ה"כלי יקר" פירש שדבריה נאמרו בניחותה: אתה תחדש עתה מלוכה בישראל, ותראה לכל כיצד צריך לנהוג מלך בישראל באיש סורר ומורה כנבות. עוד אמרה לו, אתה תהיה המלך הראשון בישראל שיבצע את משפט המלך שקבע שמואל.[6]

כיצד איפוא פעלה איזבל? האם היא לקחה את הכרם בכוח, ללא משפט, תוך דריסת ורמיסת החוק ברגל גאווה? האם היא השליכה את נבות לכלבים? התשובה היא: לא! ומדוע באמת לא? כבר הקשה כן רד"ק (מלכים א פרק כ, פסוק י):

> יש לשאול כיון שהשרים והסגנים ידעו הדבר כי שקר היה למה היו צריכים לכל זה, יהרגוהו במצות איזבל בלא עדות ובלא דבר?

וזו תשובתו:

> התשובה: כי זקני העיר והשרים היו מעטין, וידם היה במעל עם איזבל. כי אילו רצו הזקנים לגלות הדבר לעם, לא היו מניחים להרגו בחנם, כל שכן הקרובים שהיו לנבות בעיר.
>
> ואילו רצתה איזבל להרגו בלא משפט, לא היה כח בידה, כי אף לגזול הכרם לא היה לה כח. כי אחאב ואיזבל אף על פי שהיו רשעים לשמים לעבוד ע"ג, אבל אם היו הורגין וגוזלין שלא במשפט, היו ישראל מורדין בו, כי לא היו מניחין מלך עליהם אם לא יעמיד ארץ במשפט.
>
> אבל למנעו מע"ג לא היו יכלים, כי לא היו אלא שבעת אלפים אשר לא כרעו לבעל, ושאר ישראל היו רבים מאד שהיה לבם באמונת הבעל, שהיו מטעים אותם נביאי הבעל.[7]
>
> לפיכך בקשה איזבל עלילה שיהרג נבות במשפט, כי הרוגי מלכות נכסיהם למלך, ובטחה איזבל בזקני ישראל שיכסו עליה ויעלימו הדבר, או ידעה בהם שהיו יראין את אחאב מאד, לפיכך כתבה להם בשם אחאב וחתמה להם בחותמו, כי ידעה שלא ישנו אחרי דברו. ואעפ"י שהיה בדבר עדות שקר ורציחת נפש, היו רשעים הזקנים ההם, כמו שהיו העדים, כמו שאמרה היא: 'והושיבו שני אנשים בני בליעל נגדו'.

---

6 בילקוט "מעם לועז" הביא פירוש זה בשם ר"י ד' אקוסטה.

7 לכן גם יכלה איזבל לרדוף ולהרוג את נביאי ה' ללא חשש, אך לא יכלה להרוג את נבות, על שסירב לתת את כרמו למלך.

הנה כי כן, גם איזבל המרשעת, שאולי הייתה אמונה אולי בעבר על סדרי שלטון צידוניים, ידעה היטב כי שומרון, שלא כצידון, "מלאה משפט וצדק ילין בה". היא ידעה שאם ברצונה להביא למותו של נבות ולגזלת כרמו, חייבת היא לביים משפט, שייראה כלפי חוץ כמשפט צדק ואמת. כל דרך אחרת עלולה הייתה לסכן את יציבות השלטון ואת מעמדו של אחאב כמלך.

כבר שמענו שבממלכתו של אחאב לא הייתה מלשינות ודלטוריא, עתה שומעים אנו עוד שממלכתו הייתה מיוסדת על אדני הצדק והמשפט. לא פלא שאחאב זכה לאהדה גדולה אצל בני מדינתו. הם חשו שהוא מקנה להם חוסן חברתי, ביטחון מדיני, עצמה כלכלית ומערכת משפט אמינה ונקייה. הנה כי כן, מתוך גנותו של אחאב בפרשת נבות, באנו גם לידי שבחו.

אך אם אמנם כך היו הדברים, כיצד השלים[8] אחאב עם מזימותיה האפלות של איזבל, שהביאו בסופו של דבר לסקילתו של נבות? להיכן נעלמה חסידותו? נדמה שיפה כאן הכלל שאין אפוטרופוס לחמדת ממון, כשם שאין אפוטרופוס לעריות, וכפי שניסח את הדברים "הנשר הגדול" בראייתו החדה:

> התאווה מביאה לידי חמוד, והחמוד מביא לידי גזל, שאם לא רצו הבעלים למכור, אע"פ שהרבה להם בדמים והפציר ברעים, יבא לידי גזל, שנאמר (מיכה ב, ב): 'וחמדו בתים וגזלו', ואם עמדו הבעלים בפניו להציל ממונם, או מנעוהו לגזול, יבא לידי שפיכות דמים, צא ולמד ממעשה אחאב ונבות.
>
> רמב"ם הלכות גזלה ואבדה פרק א, הלכה יא

ואפשר שלא רק תאוות ממון הייתה כאן, אלא גם חשש שהבלגתו כלפי נבות תתפרש כחולשה ותגרום לאנרכייה ולאיבוד מוסרות השלטון,[9] כפי שהתריסה כלפיו איזבל. האם לא חקקה התורה[10] את משפט המלך כדי

---

8. ואין הדבר מעלה או מוריד אם איזבל יידעה את אחאב על תוכניתה, כשיטת אברבנאל, או אם אחאב לא ידע על תכניתה, כשיטת ה"כלי יקר" וה"קהלת יעקב".
9. מו"ר הרב אביגדר נבנצל כתב ("שיחות לספר בראשית" עמ' שמב) שאיזבל פגעה בנקודה רגישה מאוד אצל אחאב והיא הנטייה המופרזת לצד הממלכתי-מעשי. נטייה זו עברה כחוט השני אצל בני יוסף ותחילתה ביוסף הצדיק.
10. אפילו שאין הדבר מפורש בתורה, הרי פירשו שמואל בדרך הנבואה. לפי מהר"ץ חיות שיובא בהמשך, זו הלכה למשה מסיני.

להעניק למלך כוח וסמכות ולהטיל את אימתו על העם! ואולי ההלכה היא לפי שיטת הזוהר,[11] שאחאב רשאי היה לקחת את כרמו של נבות, ונבות היה מורד במלכות!

גם אם מחשבות אלו לא היו חזקות דיין להמריץ את אחאב לדון בעצמו את נבות כמורד במלכות, הרי שמח הוא על יזמתה של איזבל שהוציאה בעבורו את הערמונים מן האש.

הידע אחאב על תכניותיה של איזבל להרוג את נבות? אברבנאל סבור שאמנם אחאב ידע:

> ואין ספק שמיד הגידה לו, מה שהיה בלבה לעשות שכתבה ספרים בשם אחאב אל הזקנים.

לפי האמור הסביר אברבנאל את הדו-שיח שהיה בין אחאב לאליהו בכרם נבות, כשאחאב התריס כלפי אליהו: "המצאתני אויבי"? ואליהו השיבו: "מצאתי":

> על זה (על 'הרצחת וגם ירשת') השיבו אחאב: "המצאתני אויבי?", רוצה לומר, המצאתני חייב והורג נפש בדבר זה, אויבי? כאלו אמר שלא היה הוא בהריגת נבות ולא ידע ממנו דבר, כי אם איזבל, ולכן הוא להיותו אויבו, היה חושד אותו במה שלא עשה. ולכן אמר אליהו: מצאתי וידעתי האמת, שהיא עשתה הדבר בעצתך ובדעתך.

דומני שפשוטם של המקראות מורה כדעתם של בעל "כלי יקר" ו"קהלת יעקב", שאיזבל לא סיפרה לאחאב על רצונה לרצוח את נבות, ואחאב העדיף שלא לשאול ושלא לדעת. אך כמי שהכיר את איזבל בקירוב עשרים שנה, ידע הוא היטב כיצד היא "תגיש" לו את כרם נבות. כעין זה מצאנו אצל אחשורוש שהעדיף שלא לשאול את המן באיזה עם מדובר, לאחר שהלה הציע לו לחסל את העם המפוזר והמפורד. בדרך זו יכול הוא אחר כך להיתמם כלפי אסתר ולומר: "מי הוא זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן"?

גם השימוש של איזבל בחותמו של אחאב, כמו השימוש של המן בחותמו של אחשורוש, מטיל עליו אחריות למעשה. שהרי לא יעלה על הדעת שכל הרוצה לעשות שימוש בחותם המלך – יעשה, והמלך יטען לא ידעתי ולא ראיתי. לכשנדייק בפסוקים נראה שחותמו של אחאב אכן שימש גורם

---

11. בעל ספר "כסא נכון" כתב כדברי הזוהר.

מכריע בשיקול דעתם של הזקנים והחורים, שלא רצו לסמוך אך ורק על הוראתה של איזבל:

וַיַּעֲשׂוּ אַנְשֵׁי עִירוֹ הַזְּקֵנִים וְהַחֹרִים אֲשֶׁר הַיֹּשְׁבִים בְּעִירוֹ כַּאֲשֶׁר שָׁלְחָה אֲלֵיהֶם אִיזָבֶל, כַּאֲשֶׁר כָּתוּב בַּסְּפָרִים אֲשֶׁר שָׁלְחָה אֲלֵיהֶם:

מל"א כא, יא

כפילות לשון יש כאן: "כאשר שלחה להם איזבל", "כאשר כתוב בספרים אשר שלחה להם", לומר לנו שהם לא הסתפקו במה שהיא שלחה להם בשמה, אלא נזקקו גם לספרים שהיא שלחה להם בשם אחאב ושהיו חתומים בחותמו.[12]

אחאב אחראי אחריות מלאהלפשע שנעשה ביזרעאל גם אם הוא לא היה בשעת הריגת נבות, ולא ידע לכאורה על המשפט שנערך לו.[13] המלך אחראי לכל מה שמתרחש במדינתו, עליו למנוע כל מעשה פשע לפני שנעשה ולהוקיע אותו לאחר מעשה, ולחקור ולמצוא את הפושעים והאשמים.

אחריותו גוברת עשרת מונים ואף הופכתו לשותף לפשע, אם הוא נוגע בדבר, ואם חיסולו של האיש נעשה כדי לאפשר למלך לקבל לידו את מחמד עיניו. מעשים כגון אלו גורמים להשחתת הממלכה ומקעקעים את מערכת המשפט והצדק. תגובתו החריפה של אליהו נועדה לא רק להוקיע את מעשיהם של אחאב ואיזבל, אלא גם לעצור את דרדורה של ממלכת ישראל אל תהום רבה.

משפט נבות

המשפט נערך ביום צום,[14] "כי ביום צום דרכם לבדוק בעבירות שבידם" (רש"י). "וביום צום הם מתקבצים" (רד"ק, רלב"ג). "וקראו צום על צרות

---

12. רד"ק שיער שאיזבל ידעה שהזקנים והחורים היו יראים את אחאב מאוד, לפיכך כתבה להם בשם אחאב וחתמה להם בחותמו.
13. ב"קהלת יעקב" כתוב שלכן הדגיש הכתוב (בפסוק יח) "קום רד לקראת אחאב מלך ישראל **אשר בשמרון**", לומר לנו שאחאב היה בכל זמן המשפט בשומרון ולא ידע על קיומו, אבל עצם ירידתו אל הכרם על מנת לירשו, הפך אותו לשותף לפשע.
14. בניגוד למה שהיא אמרה לאחאב: "קום אכל לחם ויטב לבך, אני אתן לך את כרם נבות היזרעאלי". הדבר מזכיר לנו את אחי יוסף שישבו לאכל לחם אחרי שהשליכו את יוסף לבור, ואת אחשורוש והמן שישבו לשתות אחרי שיצאו הספרים לדרך, ואולי גם את דברי אליהו לאחאב: "עלה אכל ושתה", אחרי שחיטת נביאי הבעל.

הדור, למען יראו כי הבאים להעיד עליו לא משנאה כי אם להציל את נפשם" (אלשיך). והמבי"ם כתב שקראו צום ואספה, כי משפט מוות היה נעשה בהיקהל העם כלו.

נראה שהעם המתכנס, ידע לשם מה קיבצו אותו, וחרושת השמועות יצרה אווירה שהתאימה למשפט ציבורי. אמנם איזבל הקפידה שהמשפט ייערך על פי כללי התורה, וייראה כמשפט צדק לכל דבר, אך ללא ספק, אווירה דרמטית כזו, הטתה מראש את המשפט לחובתו של נבות.

דייני ישראל היו ממעטים באכילה ולא היו שותים יין ביום שחרצו משפט מוות.[15] שופטיו של נבות לא רק שמיעטו באכילה, אלא צמו צום מלא, מה שהקנה להם אמינות ורצינות ותדמית של שופטים שדנים מתוך אימה ויראה, כפי שכתב הרמב"ם בהלכות סנהדרין פרק כג, הלכה ח:

> לעולם יראה דיין עצמו כאילו חרב מונחת לו על צוארו וגיהנם פתוחה לו מתחתיו, וידע את מי הוא דן ולפני מי הוא דן ומי עתיד להפרע ממנו אם נטה מקו האמת. שנאמר: 'אלהים נצב בעדת אל', ואומר: 'ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו כי לה' '.

מי היו השופטים במשפט? ייתכן שאלו היו הזקנים (רש"י: 'זקני אשמאי, סבי דבהתא') והחורים בעצמם, כפי שכתב רלב"ג. וייתכן שהם מינו שופטים אחרים, שאולי לא ידעו מכל המזימה, אבל לא נותרה בידיהם בררה אלא לחרוץ את דינו של נבות למיתה, על פי עדותם של עדי השקר בני הבלייעל, ומכוח הלחץ הציבורי שנוצר.

האשמה הייתה: "ברכת אלהים ומלך". האשמה זו שכרכה יחדיו אלוהים ומלך,[16] ודאי התבססה על האזהרה בתורה (שמות פרק כב, כז):

> אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאר.

האם זו הייתה האשמת שווא, ללא כל בסיס? ומה יהיה אם ביום מן הימים תתגלה התרמית הגדולה, והספרים יצאו לאור? כבר הקשה כן המלבים:

---

15. עיין רמב"ם הל' סנהדרין יב, ג.

16. רד"ק העיר: "ובאחד מהם היה חייב מיתה? אמרה זה להגדיל קצף העם עליו, ויסקלוהו מיד". ברם לדעת הרמב"ם (הל' סנהדרין כו, א) נראה שאין חייבים מיתה על קללת מלך, ועיין בספר המפתח (רמב"ם הוצאת פרנקל) שם, שמחברו הקשה שמהגמרא בסנהדרין מח, ע"ב משמע שעל קללת מלך חייבים מיתה, והפנה ל"מנחת סולת" מצוה עא; "חקרי לב" או"ח ח"ב סי' צד ד"ה ומיהו; "נר מצוה" ל"ת שיז.

יפלא מאד, איך לא התיראה מלכתוב בשם המלך אל הזקנים והחורים, שישכרו עדי שקר ויעידו עדות שקר על נבות ושישפטוהו ע״ז משפט מות? ומה תעשה אם הזקנים יראו את מכתב המלך אל כל העם ותתגלה הנבלה הזאת? שהמלך אשר במשפט יעמיד ארץ, מצוה לרצוח נפש נקי על לא חמס, בשקר ובמרמה?

והלא מחר יעשה כן לכל איש ואיש ותחנף הארץ בדמים? ואיך הסכימו כל הזקנים לזה, ולא גילו ערותו וחטאתו לעיני השמש? ודבר כזה לא נמצא דוגמתו בקורות העמים גם בימי החשך והאפלה?[17]

איזבל סברה שאין זו האשמת שווא כי עצם סירובו של נבות לתת למלך את הכרם יש בו לדעתה משום מרידה בה׳, שציווה על משפט המלך:

ולעניות דעתי נכון שלקחה איזבל לעצמה שעבר על מצוות שמואל (הנביא) ״ושדותיכם יקח״, שברך נבות אלוקים בעברו על המצוה... או יהיה הענין במצוות ״שום תשים עליך מלך״ - שתהא אימתו עליך, וזה (נבות) בזהו, אם כן ברך אלוקים ומלך יחדו, כי הפר מצות ״שום תשים עליך מלך״.

״כלי יקר״ שם

ועוד כתוב שם ב״כלי יקר״:

ומזה[18] ראו לומר בירך נבות אלהים ומלך, שהיה זה בזוי גדול אל המלך ואל האלהים אשר הוא עובד (נבות), שהרי אסר לתת לו חנייה בקרקע.

וכן ראינו לעיל את דבריו של המלבי״ם:[19]

הנה מלבד שנבות לא רצה למכור את נחלת אבותיו, דבר אל אחאב דברים הנוקבים עד חדרי בטן, במה שאמר: ״חלילה לי מה׳ מתתי נחלת אבותי לך״.

עוד ראינו לעיל את דעת הזוהר, שנבות אכן היה מורד במלכות, ודבריו כלפי אחאב היו דברי נאצה ומרידה, וא״כ היה מקום להאשמות

---

17. דומני שיש כאן קצת הפרזה.
18. דהיינו מתוך דבריו לאחאב.
19. וכן כתב: ״ובזה לא כתבה שקר, כי באמת בזה את אחאב ואת אלוהיו״.

החמורות כנגד נבות, אלא שהיה צריך לתבעו בסנהדרין או בבית דין האמון על משפט אמת וצדק.[20]

העיקרון הוא נכון. כבודו של מלך הוא כבוד אלוקים, וכל המבזה מלך מבזה את אלוקיו, שהעניק לו את כתר המלוכה.[21]

קום רש את כרם נבות היזרעאלי

אחאב לא ייקח את כרמו של נבות אלא **יירשהו**. השורש יר״ש מוזכר ארבע פעמים. בפסוק טו:

> קוּם **רֵשׁ** אֶת-כֶּרֶם נָבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי אֲשֶׁר מֵאֵן לָתֶת-לְךָ בְּכֶסֶף

בפסוק טז:

> וַיָּקָם אַחְאָב לָרֶדֶת אֶל-כֶּרֶם נָבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי **לְרִשְׁתּוֹ**:

ושוב בפסוק יח:

> קוּם רֵד לִקְרַאת אַחְאָב מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בְּשֹׁמְרוֹן הִנֵּה בְּכֶרֶם נָבוֹת אֲשֶׁר-יָרַד שָׁם **לְרִשְׁתּוֹ**:

ולבסוף בתוכחתו הקשה של אליהו:

> וְדִבַּרְתָּ אֵלָיו לֵאמֹר כֹּה אָמַר יְהוָה הֲרָצַחְתָּ וְגַם-**יָרָשְׁתָּ** .

האם רציחת נבות על ידי אחאב, הופכת אותו ממילא, ליורשו של נבות? וכי אין לנבות בנים ובנות, אחים או אחיות או שאר קרובים שיירשו את כרמו?

כבר ישבו על מדוכה זו רבותינו וכך פתרוה:

> תנו רבנן: הרוגי מלכות נכסיהן למלך, הרוגי בית דין – נכסיהן ליורשין. רבי יהודה אומר: אף הרוגי מלכות נכסיהן ליורשין. אמרו ליה לרבי יהודה: והלא כבר נאמר (מלכים א כא): ״הנה בכרם נבות אשר ירד שם לרשתו״? – אמר להן: בן אחי אביו היה וראוי ליורשו היה. – והלא הרבה בנים היו לו?! – אמר להן: אותו ואת בניו הרג, שנאמר (מלכים ב׳, ט): ״אם לא את דמי נבות ואת דמי בניו ראיתי״, - ורבנן: ההוא – בנים הראויין לצאת ממנו. בשלמא למאן דאמר נכסיהן למלך – היינו דכתיב (מלכים א, כ״א): ״ברך נבות אלהים

---

20. לא ענינו על כל שאלותיו של המלבי״ם, הרוצה לדעת את התשובות יעיין בפירושו.
21. ועיין בפרק ״חולקים כבוד למלכות״, מה שכתבנו בשם המהרש״א וה״חת״ם סופר״.

> ומלך״, אלא למאן דאמר נכסיהן ליורשין – למה לי ומלך? – ולטעמיך אלהים למה לי? אלא לאפושי ריתחא, הכי נמי לאפושי ריתחא.
>
> תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף מח עמוד ב

לפי חכמים היה לאחאב דין יורש כי הרוגי מלכות נכסיהם למלך, והאשימו את נבות גם בקללת אלוהים כדי להגדיל את קצף העם עליו; ולדעת רבי יהודה, אחאב היה היורש החוקי של נבות, בהיותו בן אחי אביו, כי את נבות וכל בניו הרגו. והאשימוהו גם בקללת המלך, כדי להגדיל קצף העם עליו.[22]

הגמרא הוכיחה את ההלכה שהרוגי מלכות נכסיהם למלך מהכתוב שאחאב ירד לכרם נבות על מנת **לירשו,** מכאן שהיה לו דין יורש. ותמה על כך המהר״ץ חיות תמיהה גדולה: וכי מאחאב הרשע שהיה מומר להכעיס[23] נלמד הלכה ונסיק מסקנות? האם מלך, שלדעת התוס׳, משפט המלך לא חל עליו, יהווה דוגמה והוכחה למשפטי המלוכה?[24]

וזו תשובתו היסודית של המהר״ץ חיות:

> אם באו לפנינו ענינים דרך סיפור, מורים כי דרכים ומנהגים אלו היו נהוגים אצל אבותינו בימים קדמונים, אזי דין תורה יש לאלו הענינים,[25] וגם ענין אחאב כן.
>
> דהנה בודאי היה סיפק בידו של אחאב להרוג את נבות בלא שום סיבה ולקחת את כרמו ממנו בחזקה,[26] רק אחאב רצה להצדיק, לעיני השמש, כי ידע כי יהיה כדי בזיון וקצף לפניו, כי רצח וגם ירש. ולמען

---

22. רש״י, רד״ק, ר״י קרא ובעל ״כלי יקר״ הביאו את שתי הדעות. ורלב״ג, אלשיך ובמצודות ביארו רק לפי חכמים.
23. עיין חולין ד ע״ב.
24. הרב נבנצל העיר שהעם לא היה מכיר ביורש לא חוקי. ודבריו כלולים בדברי המהר״ץ חיות להלן.
25. המהר״ץ מביא דוגמאות רבות לכלל זה: א. אבל אסור בסיכה - למדנו מדברי יואב לאישה התקועית, ושאר דיני אבלות מסיפור דברים בספר יחזקאל. ב. דיני אגב וחליפין וברכת חתנים בעשרה והלכות גרים - ממגילת רות. ג. הלכות תפילה - מחנה. ד. הקבלת פני רב ברגל - מהאישה השונמית. ה. שומע כעונה – מיאשיהו. ו. עדות על ידי שטר – מירמיהו. ועוד כהנה וכהנה דוגמאות. ואפשר להוסיף, שאפילו מהטלת גורל על ידי גויים בספר יונה יש שלמדו שמותר להפיל גורלות אפילו בענייני נפשות, ועיין על כך בספרי ״יונה ישראל ואומות העולם״, פרק ח.
26. כפי שהקשה והסביר רד״ק לעיל.

יהיה לו לכסות עינים, בחר לו דרך לא סלולה והעמיד עדי שקר כי קלל את המלך, ויהרג בדין מלכות ונכסיו יהיו אז למלך.[27]

ועוד עשה במרמה, כי העיד עדים כי קלל גם אלהים, ואע״פ שאין זה מספיק לו לבצע זממו הרע, להיות יורש את כרמו, כי אז יהיה מהרוגי בית דין, אשר נכסיהן ליורשים. בכל זאת רצה להתחפש לעיני העם להראות להם כי קנאת ה׳ צבאות בערה בו, ורוצה לנקום במקלל. ועיין בש״ס סנהדרין מח ע״ב: ״ולטעמיך אלהים למה לי? אלא לאפושי רתחא״, ופירש רש״י: ״רתחא דדיינים עליו שלא ירננו אחריו, שבשבילו הרגו ובלי פשע״, זה היה המסוה שלו להסתיר מזימותיו.

עכ״פ ראינו דאחאב רצה לדון את נבות בדין סנהדרין בכדי להתנאות מעשיו, ודרך זה היה ישר ונאות לפניו בכדי להנחות מטרת מבוקשו אל מחוז החפץ הנרצה, שלא יגלה קלונו וזדון לבו ברבים. ע״כ מוכרח דדין זה היה נהוג בישראל גם אצל הסנהדרין, דהרוגי מלך נכסיהם למלך.

ואין הראיה מאחאב, רק הביאו ראיה, מדייני ישראל בימים ההם, אשר בלי ספק היו דנים ע״פ התורה. וכיון דמן דרך סיפור הדברים נשמע לנו דהב״ד היו מורים כן, שוב דין זה תורה אצלנו, כשאר הלכות סתומות אשר לא ידענו מאין המה, אשר דינם אצלנו שהם הלכה למשה מסיני, כן דין זה. ועי׳ תשובת ״בשמים ראש״ סי׳ שמ״ו.

"כל ספרי מהר"ץ חיות", "מאמר דברי נביאים דברי קבלה", פרק רביעי

מה טיבו של נבות, שככה אינה ה׳ לידו?

אמונים אנו על הכלל, ש״משפטי ה׳ אמת צדקו יחדו״. לפיכך פרשת נבות מעוררת תהיות רבות אצל לומדיה. מה פשעו ומה חטאו של נבות שככה אירע לו? ואם גם בניו נהרגו עמו, התמיהה גדולה פי כמה.

יכולנו אולי למצוא מנוח לתמיהתנו, על פי שיטת הזוהר, שנבות נהג שלא כהלכה, כשסירב לתת לאחאב את כרמו. הלכך היה לו דין מורד במלכות, דין מיתה. אפשר שגם בניו היו שותפים למרד, ולכן גם הם נענשו אתו.

---

27. המהר״ץ סבור (כאברבנאל) שהיה שיתוף פעולה מלא בין אחאב ואיזבל, בביום המשפט ובהריגת נבות.

ברם שיטת הזוהר היא יחידאית, כשמנגד כל השיטות האחרות לפיהן, נבות פעל כדין, ולאחאב ולאיזבל לא הייתה כל הצדקה הלכתית לפגוע בו.

יש המציעים פתרון על פי מה שאמרו חז"ל, שנבות הביא עליו את הצרה הזאת כיוון שלא נהג בזהירות הראויה ובשיקול הדעת הנכון:

> שעה שאתה רואה השעה חצופה (השעה עומדת לנגדך) לא תעמוד כנגדה אלא תן לה מקום, שנאמר (ישעיהו כו, כ): 'לך עמי בא בחדריך', הסתכלו בי כביכול, שראיתי השעה חצופה בעונותיכם לא עשיתי אלא נתתי לה מקום, שנאמר: 'השיב אחור ימינו' וגו' (איכה ב, ג), ואף אתם לך עמי, שכל מי שעומד כנגד השעה נופל בידה, וכל מי שנותן מקום לשעה, השעה נופלת בידו. נבות עמד כנגד השעה ונפל בידה שאמר לו אחאב (מל"א כא, ב): 'תנה לי את כרמך ויהי לי לגן ירק', מה עשה? אמר: 'חלילה לי מה' וגו' (שם כא, ג), מה נעשה לו? נפל ביד השעה, שנאמר: 'ויעדוהו אנשי בליעל את נבות נגד העם וגו' ויסקלהו באבנים וימות' (שם כא, יג).
>
> מדרש תנחומא (בובר) פרשת ויצא סימן ה[28]

כשם שהשטן מקטרג בשעת הסכנה, והוא פוגע במי שלא נזהר ולא נותן לבו לסכנה, כך אדם שעומד נגד השעה ואינו מכלכל מעשיו בחכמה ובתבונה, עלול להיפגע מבעלי השעה, גם אם אין חטא ועוון בידו.[29]

אולי אנשים אלו, שנפגעים על לא עוול בכפם, מכפרים במיתתם, על עוונות הדור, ועל מצוקות ועוולות השעה, כפי שכתב הרב קוק על הנספים במלחמות ללא משפט:

> היחידים הנספים בלא משפט, שבתוך המהפכה של שטף המלחמה, יש בה ממידת מיתת צדיקים המכפרת. עולים הם למעלה בשורש החיים, ועצמות חייהם מביא ערך כללי לטובה ולברכה, אל כלל בנין העולם בכל ערכיו ומובניו.
>
> "אורות", ערך המלחמה, עמ' יג

גם רלב"ג תולה את מותו של נבות בעיקשותו היתרה:

---

28. וראה עוד "אגדת בראשית" מו, א; תנחומא ויחי ו; ילק"ש ח"א קסח, ח"ב תלב.
29. כתב המהרש"א במסכת ברכות סד: "כל הדוחק את השעה, היינו דמזל שעה גורם, ואי אפשר לאדם לדחוק את המזל בכוח ובחזקה, אי לאו בסייעתא דשמיא".

הודיע שאין ראוי לאדם שיקשה את לבו. הלא תראה מה שקרה לנבות מפני הקשותו לבו, שלא נתרצה להחליף כרמו למלך בכרם טוב ממנו, ולא רצה גם כן למסרו אליו:

רלב"ג מלכ"א כב, לח, התועלת השלושים וחמשה

עוד מצאנו בדברי חז"ל סיבה אחרת למותו של נבות:

כרם היה לנבות היזרעאלי. כתיב (משלי ג, ט): 'כבד את ה' מהונך', ממה שחננך, שאם היה קולך נאה עבור לפני התיבה. חייא, בן אחותו של ר' אלעזר הקפר, היה קולו נאה, והיה אומר לו חייא בני עמוד וכבד את ה' ממה שחננך. נבות היה קולו נאה, והיה עולה לירושלים,[30] והיו כל ישראל מתכנסין לשמוע את קולו. פעם אחת לא עלה, והעידו עליו בני בליעל ואבד מן העולם. מי גרם לו? על ידי שלא עלה לירושלים בראייה לכבד את הקב"ה ממה שחננו, למה? שכבר אמרה תורה (שמות לד, כד): 'ולא יחמוד איש את ארצך', אימתי? 'בעלותך'.[31]

ילקוט שמעוני מלכים א רמז רכא

לא ירשנו את ארץ ישראל בשביל לאכל מפרייה ולשבוע מטובה. כך אולי סברו שבטי גד וראובן, שהיו אנשי מקנה, וחשקו בעבר הירדן המזרחי משום שהיה בעיניהם ארץ מקנה. באנו לארץ ישראל, נחלת ה', כדי לגלות בה את כבוד מלכותו ולבנות לו דירה בתחתונים: "תבאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת ה', מקדש ה' כוננו ידיך, ה' ימלך לעלם ועד".

הקב"ה שיכן את שמו הגדול, "ה' צבא-ות", בבית בחירתו. וכשצבאות ישראל ניצבים שלוש פעמים בשנה במקום קודשו כדי לראות את פניו ולהיראות לפניו, אז שמו הגדול מתגלה, מתגדל ומתקדש.

"כי אוריש גוים מפניך, והרחבתי את גבלך, ולא יחמד איש את ארצך, בעלתך לראות את פני ה' אלוקיך שלש פעמים בשנה". אימתי לא יחמוד? 'בעלותך לראות את פני ה' אלוקיך', אך אם לא תעלה, יחמדו חלילה את ארצך.

---

30. חידוש גדול שומעים אנו כאן, שבימי אחאב לא מנעו מישראל לעלות לרגל לירושלים, שלא כבימי ירבעם ושאר מלכי ישראל עד הושע בן אלה שמנעו מישראל לעלות לרגל.

31. בפסיקתא רבתי כו, ב יש תוספת: "בעלותך ליראות את פני ה' אלקיך, ואילו עלה לא היה אובד נפשו בשביל חמדת כרמו".

מי שיחמוד את ארצו ואת אדמתו (היחיד או הכלל)וירצה להישאר בה, ולכן לא יעלה שלוש פעמים בשנה ליראות את פני ה׳, כדי לתת שבח והודאה על הארץ הטובה והרחבה שנתן לו, לא ייכון חלילה על על אדמתו, כי כולם יחמדו אותה.

״חלילה לי מה׳ מתתי את נחלת אבותי לך״, אמר נבות לאחאב. ולא חש ולא זכר, כי הדבקות בה׳ קודמת לדבקות באדמה. מי שלא עולה לירושלים ליראות את פני ה׳, כרם למה לו? ומי שלא חש לכבד את ה׳ מקולו, חיים למה לו?

לד. הרצחת וגם ירשת

מלכים א פרק כא

(יז) וַיְהִי דְּבַר-יְהוָה אֶל-אֵלִיָּהוּ ׀ הַתִּשְׁבִּי לֵאמֹר׃

(יח) קוּם רֵד לִקְרַאת אַחְאָב מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בְּשֹׁמְרוֹן הִנֵּה בְכֶרֶם נָבוֹת אֲשֶׁר-יָרַד שָׁם לְרִשְׁתּוֹ׃

(יט) וְדִבַּרְתָּ אֵלָיו לֵאמֹר כֹּה אָמַר יְהוָה הֲרָצַחְתָּ וְגַם-יָרָשְׁתָּ וְדִבַּרְתָּ אֵלָיו לֵאמֹר כֹּה אָמַר יְהוָה בִּמְקוֹם אֲשֶׁר לָקְקוּ הַכְּלָבִים אֶת-דַּם נָבוֹת יָלְקוּ הַכְּלָבִים אֶת-דָּמְךָ גַּם-אָתָּה׃

(כ) וַיֹּאמֶר אַחְאָב אֶל-אֵלִיָּהוּ הַמְצָאתַנִי אֹיְבִי וַיֹּאמֶר מָצָאתִי יַעַן הִתְמַכֶּרְךָ לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי יְהוָה׃

(כא) הִנְנִי מֵבִיא אֵלֶיךָ רָעָה וּבִעַרְתִּי אַחֲרֶיךָ וְהִכְרַתִּי לְאַחְאָב מַשְׁתִּין בְּקִיר וְעָצוּר וְעָזוּב בְּיִשְׂרָאֵל׃

(כב) וְנָתַתִּי אֶת-בֵּיתְךָ כְּבֵית יָרָבְעָם בֶּן-נְבָט וּכְבֵית בַּעְשָׁא בֶן-אֲחִיָּה אֶל-הַכַּעַס אֲשֶׁר הִכְעַסְתָּ וַתַּחֲטִא אֶת-יִשְׂרָאֵל׃

(כג) וְגַם-לְאִיזֶבֶל דִּבֶּר יְהוָה לֵאמֹר הַכְּלָבִים יֹאכְלוּ אֶת-אִיזֶבֶל בְּחֵל יִזְרְעֶאל׃

(כד) הַמֵּת לְאַחְאָב בָּעִיר יֹאכְלוּ הַכְּלָבִים וְהַמֵּת בַּשָּׂדֶה יֹאכְלוּ עוֹף הַשָּׁמָיִם׃

(כה) רַק לֹא-הָיָה כְאַחְאָב אֲשֶׁר הִתְמַכֵּר לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי יְהוָה אֲשֶׁר-הֵסַתָּה אֹתוֹ אִיזֶבֶל אִשְׁתּוֹ׃

(כו) וַיִּתְעָב מְאֹד לָלֶכֶת אַחֲרֵי הַגִּלֻּלִים כְּכֹל אֲשֶׁר עָשׂוּ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר הוֹרִישׁ יְהוָה מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃ פ

(כז) וַיְהִי כִשְׁמֹעַ אַחְאָב אֶת-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּקְרַע בְּגָדָיו וַיָּשֶׂם-שַׂק עַל-בְּשָׂרוֹ וַיָּצוֹם וַיִּשְׁכַּב בַּשָּׂק וַיְהַלֵּךְ אַט׃ פ

(כח) וַיְהִי דְּבַר-יְהוָה אֶל-אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי לֵאמֹר׃

(כט) הֲרָאִיתָ כִּי-נִכְנַע אַחְאָב מִלְּפָנָי יַעַן כִּי-נִכְנַע מִפָּנַי לֹא-אָבִי הָרָעָה בְּיָמָיו בִּימֵי בְנוֹ אָבִיא הָרָעָה עַל-בֵּיתוֹ׃

מלך ישראל אשר בשמרון

"קום רד לקראת אחאב מלך ישראל אשר בשמרון".

זו הפעם הראשונה והיחידה בפרקנו, שאחאב[1] מכונה בשם מלך ישראל או בתואר מלך בלבד, בעוד שבפרק הקודם[2] הוא מכונה כך שש עשרה פעמים, ובפרק הבא, שהוא פרק חייו האחרון, הוא מכונה כך שלושים ושתיים פעם. ברם, גם במקום שהרחיב לו הכתוב בפרקנו, וקראו מלך ישראל, בו במקום בא הצמצום – אשר בשומרון.[3] גם בתחילת הפרק מכונה אחאב מלך שומרון ולא מלך ישראל.

לעיל כתבנו בשם המלבי"ם, שהכתוב כינהו מלך שומרון כדי להדגיש שעיקר מקום מושבו היה בשומרון, ושם היה היכלו העיקרי, וע"כ לא הייתה לו שום זכות לקחת את כרם נבות שהיה ביזרעאל. אולם הסבר זה אינו מסביר מדוע השמיטו ממנו בכל הפרשה הזו את תואר המלך. לפיכך נראה לומר שכשם שזכה אחאב לתואר מלכות בפרק הקודם בקדשו את השם לעיני ישראל והעמים, כך נשמט ממנו תואר זה עתה, בחללו את השם לעיני ישראל והעמים. כדי להבליט תהליך זה, של צמצום והשמטת המלכות כינה אותו הכתוב כאן, במקום שפשעו ושפלותו הגיעו לשיאם, מלך ישראל אשר בשומרון.

פרשת נבות הוכיחה בעליל עד כמה אחאב אינו ראוי למלוכה, ועד כמה אשמתו של נבות על קללו את המלך אין לה על מה לסמוך, כי מלך שרוצח ויורש אינו מלך.[4] כמו כן היא קעקעה את הבסיס החוקי של נטילת הכרם מכוח משפט המלוכה ומכוח ההלכה שהרוגי מלכות נכסיהם למלך, כי במקום שאין דין[5] ואין דיין, אין מלך ואין מלכות.

---

1. אחאב מוזכר בפרק חמש עשרה פעמים בשמו הפרטי, ללא תואר "מלך".
2. כבר ציינו לעיל, שהוא זכה לראשונה לתואר "מלך", רק בפרק הקודם, כשגילה כושר עמידה איתן מול מלך ארם ומסר נפשו בעבור התורה.
3. ודאי שאין כוונת הכתוב לומר שאחאב נמצא עתה בשומרון, כפי שהעיר רד"ק, שהרי בהמשך הפסוק כתוב שהוא נמצא בכרם נבות.
4. אף על פי שיש כאלו הסבורים שגם מלך רשע אסור לקלל, ראה בפרק "חולקים כבוד למלכות".
5. לדעת ראשונים רבים משפט המלך נשען על הכלל: "דינא דמלכותא דינא"

ודברת אליו לאמר...ודברת אליו לאמר

שני דיבורים נצטווה אליהו לאמור לאחאב: **א**. "הרצחת וגם ירשת?" **ב.** "במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות ילקו הכלבים את דמך גם אתה".[6]

מדוע שני דיבורים ולא דבור אחד רציף? עוד עלינו לברר מתי באה התגובה של אחאב; אחר הדבור הראשון או אחרי הדבור השני? ומה בדבר יתר הדברים שאמר אליהו לאחאב, שעליהם הוא לכאורה לא נצטווה? האם אמרם על דעת עצמו? ואם לא אמרם על דעת עצמו, כפי שמסתבר, מדוע אין ציווי אלוקי עליהם?[7]

נראה שזה הסבר הדברים: אליהו התכונן לשני תרחישים. הוא נצטווה לתת רווח בין דיבור לדיבור כדי לאפשר לאחאב להגיב על דיברו הראשון. אם אחאב לא היה מגיב כלל על דיבורו הראשון, או שהיה מודה ומתוודה - היה בא דיבורו השני ותו לא.[8] שאר הדברים היו נאמרים לאחאב בהזדמנות אחרת או שהיו נאמרים לבניו אחריו.[9] אבל אם אחאב מיד אחרי דיבורו הראשון של אליהו, לא יתנער מחטאו, אלא יתקוף את אליהו - הדבור השני יכלול גם תוכחה כללית על כל מעשיו של אחאב, כפי שאכן היה.

תגובתו של אחאב אחרי הדיבור הראשון[10] הייתה "המצאתני איבי?". הוא העתיק את הויכוח למישור האישי. כאילו אליהו רודף אותו אישית ומתנכל לו. כאילו אליהו מחמיר אתו יתר על המידה ודן אותו שלא

---

6. ביחס לשאלה מדוע לא מסופר כיצד אליהו אמר את הדברים לאחאב, ידוע כללו של הרמב"ן (שמות טז, ד): "אבל הכתוב יקצר בדברים הנכפלים, בעניין הצווי או בספור, כאשר הזכרתיך פעמים רבים, ופעמים לא יזכיר האחד כלל". ועיין עוד בדבריו בספר במדבר טז, ה.
7. אמנם כאן אפשר היה אולי להחיל את כללו של הרמב"ן, אלא שפה הדבר קצת שונה, כי מה שנצטווה הוא לא אמר, ומה שאמר הוא לא נצטווה, וכמעט שלא מצאנו מעין זה בתנ"ך.
8. הדיבור השני היה נאמר ממילא, גם אילו נכנע אחאב לפני כן, והראיה - הדיבור לא בטל אחרי שאחאב שב בתשובה, וכמו שכתבו רש"י, רלב"ג ור"י קרא בפסוק כט. בכל אופן אליהו לא התכונן מלכתחילה לבוא עם אחאב חשבון על כל מה שחטא והחטיא את ישראל בע"ז, אלא רק על הריגת נבות והורשת כרמו.
9. כפי שקרה כשאחאב שב בתשובה אחרי הדיבור השני, שגזר הדין על ביתו נדחה לימי בניו.
10. גם אברבנאל ביאר שתגובת אחאב הייתה אחר הדיבור הראשון.

בהתאם למעשיו.[11] מעתה נאלץ אליהו לפרוס לפני אחאב את כל היריעה, ולצאת מעניין נבות וכרמו שהוא חמור מאוד בפני עצמו, אל כלל חטאי אחאב, שהייתה להם השפעה שלילית על כלל ישראל.[12] לפיכך גם העונש יתפשט אל כל ביתו, כפי שקרה לירבעם ולבעשא.

מה בין הפגישה הראשונה לפגישה השנייה

פעמיים נפגשו אליהו ואחאב. בפגישה הראשונה הטיחו זה בזה דברים קשים מאוד. אחאב, כמגנם של ישראל וכמי שדאג לרווחתם ולכלכלתם, הרשה לעצמו להוכיח את אליהו ולכנותו "עוכר ישראל", על כי ייבש את הארץ, וגרם למותם של רבים בישראל. אליהו לעומת זאת, כינה את אחאב "עוכר ישראל", על כי עזב את מצוות ה' והלך אחרי הבעלים. ידו של מי הייתה על העליונה? אין הכרעה בכתוב, אך למרבה הפלא, מפגש זה הסתיים בסופו של דבר, בחלוקת כבוד למלכות ובריצתו המופלאה של אליהו לפני אחאב עד בואכה יזרעאלה. אחאב הגיע למפגש זה מן העיר שומרון ונפרד מאליהו ביזרעאל.

הפגישה השנייה התקיימה בכרם נבות ביזרעאל, שאליה הגיע אחאב משומרון. שם ראה אליהו את אחאב בקלקלתו, בשיא פשעו, והטיח בו תוכחה קשה מנשוא: "הרצחת וגם ירשת?"

מה יענה אחאב כנגד דברים אלו? היעז הוא לכנות, גם עתה, את אליהו "עוכר ישראל"? היוכל מי שרצח וירש, להסתתר מאחורי עמו, כמגנם וידידם? האם זה שוב מפגש בין מלך ישראל, גאה ובוטח בעצמו, לבין נביא קנאי ומוכיח? או שלפנינו אדם עלוב, חדל אישים וחסר אונים, הנתון בין הפטיש של איזבל לסדן של אליהו, שכל מה שנותר לו לומר להגנתו הוא: "המצאתני איבי?"

ומיהו אויבו האמתי של אחאב, אליהו או איזבל? התשובה הובאה בבירור במקרא: "רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה', אשר הסתה אתו איזבל אשתו".

---

11. ראה כיצד מסבירים אברבנאל [הובאו דבריו לעיל בפרק לב], בעל המצודות ומלבי"ם את דברי אחאב.
12. "אל הכעס אשר הכעסת ותחטא את ישראל".

חטא שפיכות דמים וחטא ע״ז, איזה מהם חמור יותר?

אחאב התמכר לעשות הרע בעיני ה׳; התעיב מאוד ללכת אחרי הגלולים ככל אשר עשו האמורי. החטיא את ישראל כירבעם בן נבט וכבעשא בן אחיה. אף על פי כן לא נחתם גזר דינו אלא על הרצח והגזל, כי יש בהם השחתת יישובו של עולם:

> אע״פ שיש עוונות חמורין משפיכות דמים, אין בהן השחתת ישובו של עולם כשפיכות דמים, אפילו ע״ז ואין צריך לומר עריות או חילול שבת, אינן כשפיכות דמים. שאלו העוונות הן מעבירות שבין אדם להקב״ה, אבל שפיכות דמים, מעבירות שבינו לבין חבירו. וכל מי שיש בידו עוון זה, הרי הוא רשע גמור ואין כל המצוות שעשה כל ימיו שקולין כנגד עוון זה ולא יצילו אותו מן הדין, שנאמר (משלי כח, יז) ׳אדם עשוק בדם נפש, עד בור ינוס אל יתמכו בו׳.
>
> צא ולמד מאחאב, עובד ע״ז, שהרי נאמר בו: ׳רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה׳, וכשנסדרו עוונותיו וזכיותיו לפני אלהי הרוחות, לא נמצא עוון שחייבו כליה, ולא היה שם דבר אחר ששקול כנגדו, אלא דמי נבות, שנאמר (מל״א כב): ׳ויצא הרוח ויעמוד לפני ה׳ ״, זו רוח נבות, ונאמר לה (שם): ׳תפתה וגם תוכל ׳. והרי הוא הרשע לא הרג בידו אלא סיבב, קל וחומר להורג בידו.
>
> רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ד הלכה ט

אמנם כן, עוון שפיכות דמים הוא החמור ביותר, ושום עוון אחר אינו שקול כנגדו. ברם עוון עבודה זרה גרוע ממנו, מבחינת ההשפעה הכללית שיש לו על על הפרט ועל הכלל. גם אחאב הגיע לידי שפיכות דמים בגלל התמכרותו לע״ז, כפי שנראה להלן.

כיצד הגיע אחאב ממצב של עוכר ה׳ למצב של עוכר ישראל? כיצד הגיע המלך, שהצטיין בנאמנותו לעמו ובחסידותו היתרה כלפי הזולת, שהתפרסמה אפילו בין אומות העולם, למעשה נתעב ונאלח כזה? לעיל הבאנו את דברי הרמב״ם שהראה כיצד מגיע אדם מחימוד ממון עד לידי שפיכות דמים. אולם כאן הכתובים מדגישים את הקשר הברור שבין ע״ז לשפיכות דמים. ע״ז הייתה אם כל החטאות ושורש כל הרעות. כך זה היה אצל אומות העולם, וכך גם בישראל. חטא העגל התחיל בע״ז והתפתח לזנות ולשפיכות דמים. כך היה גם בחטא פעור, וכך התפתחו הדברים בתקופת השופטים. מפסל מיכה התגלגלו לפילגש בגבעה, ומפילגש בגבעה למלחמת אחים נוראה, שהפילה כשבעים אלף איש מישראל. מעשה

האמורי המוזכר כאן, ומעשה ארץ כנען ומעשה ארץ מצרים שמוזכרים בתורה, כללו ע״ז, זנות, חמס וגזל וגם שפיכות דמים.

רק לא היה כאחאב

(כה) רַק לֹא-הָיָה כְאַחְאָב אֲשֶׁר הִתְמַכֵּר לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי יְהוָה אֲשֶׁר-הֵסַתָּה אֹתוֹ אִיזֶבֶל אִשְׁתּוֹ׃

(כו) וַיַּתְעֵב מְאֹד לָלֶכֶת אַחֲרֵי הַגִּלֻּלִים כְּכֹל אֲשֶׁר עָשׂוּ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר הוֹרִישׁ יְהוָה מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃ פ

מה טיבם של פסוקים אלו? האם הם חלק מדברי אליהו, או אלה דברי הערכה של כותב הספר?[13] האם הם באו להוסיף על דברי אליהו או למעט?

רש״י, ור״י קרא הבינו שפסוקים אלו הם דברי כותב הספר[14]:

> הכתוב מעיד עליו שלא היה רשע במלכים כמותו; שירבעם וכל אשר אחריו עבדו את הבעלים מיראה: ׳אם יעלה העם הזה ירושלים, תשוב המלוכה לבית דוד׳; וזה הוסיף האשרה והבעל להכעיס.

לפי דבריהם, הכתוב בא להחמיר עם אחאב, ולהסביר מדוע היה עונשו קשה ואכזרי כל כך, כי הוא היה הגרוע מכל המלכים שמלכו עד כה.

לעומתם סבורים רד״ק,[15] רלב״ג ואברבנאל שפסוקים אלו הם המשך דברי אליהו. רשעותו היתרה של אחאב הייתה, שהוא עבד אלילים כשאר הגויים, בעוד ששאר המלכים עבדום לשם שמים.

לא נכניס ראשינו בין ההרים הגדולים, להכריע ביניהם, במיוחד שיש פנים לכאן ולכאן. מחד גיסא, יש בפסוקים אלו חזרה מיותרת על מה שכבר נאמר לפני כן, מה שמחזק את הדעה שאלה דברי הכתוב ולא דברי אליהו.[16] מאידך גיסא כתוב בפסוק כז: ״ויהי כשמוע אחאב את הדברים האלה״, משמע שעד כאן דיבר אליהו.

ברם, לשתי הגישות קשה הסיום של פסוק כה: ״אשר הסתה אתו איזבל אשתו״. לכאורה סיום זה בא למעט מחומרת מעשיו של אחאב,[17] בעוד

---

13. עפ״י חז״ל כותב הספר הוא ירמיהו הנביא.
14. כך גם כתב בדעת מקרא, ולא שם לב שיש בזה מחלוקת המפרשים.
15. ראה דבריו בפסוק כ.
16. לא נראה שנביא ישרבב דברי הערכה כלפי האיש שהוא מוכיחו עתה.
17. כך פירש בעל המצודות.

שמגמת הכתוב היא להגדיל את אחריותו וחטאתו. לפיכך נראה לומר[18] שהפסוק הוא דו-משמעי, וכוונתו צמצום והרחבה גם יחד. מצד אחד השמיענו הכתוב שאחאב היה הגרוע שבמלכים, ומצד אחר בא הפסוק לומר שלא היה עוד מלך בישראל שהוסת לעשות הרע בעיני ה׳ כמו אחאב, כשהוא אישית לא היה רע כל כך. ברור, שמצד זה חטאו מתגמד ומצטמצם. כך הבינו את הכתובים חז״ל:

> רבי לוי[19] עבד, דרש הדין קרייא אשתא ירחין לגנאי: ״רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני יי״, אתא לגביה בליליא אמר ליה: מה חטית לך ומה סרחית קדמך, אית לך רישיה דפסוקא ולית לך סופיה: ׳אשר הסתה אותו איזבל אשתו׳? עבד דרש ליה שיתא ירחין לשבח: ׳רק לא היה כאחאב אשר הסתה אותו איזבל אשתו׳.
>
> תלמוד ירושלמי מסכת סנהדרין פרק י, ה"ב. דף כח עמוד ב, ה"א

ללא ספק, אלמלא איזבל, אחאב לא היה רוצח את נבות ולא היה חומס את כרמו. הוא לא ניצל את מעמדו כמלך כדי לאיים על נבות או לקחת את כרמו בכוח הזרוע. תגובתו הראשונית מעידה על עדינות והגינות. נכון שהדברים הללו לא משחררים אותו מאחריות למעשה, ואינם מסירים מעליו את חרפתו.

במה שיבח רבי לוי את אחאב במשך שישה חדשים? הוא ודאי תיאר אותו כמלך גדול וחשוב, שבנה ערים רבות ואת בית השן בשומרון, ושעשה רבות לחיזוקה של ממלכת ישראל בתחום הצבאי, המדיני, הכלכלי והחברתי. הוא כנראה שיבחו גם על שהוא נלחם באויבים מסביב והצליח. עוד הוא שיבחו בכיבוד התורה ובעמידתו האיתנה מול מלך ארם. הוא גם העלה על נס את עמידתו במרכבתו בגבורה עילאית כל היום, עמידה שהצילה את ישראל מתבוסה ומאסון גדול.

כמו כן הוא שיבחו והיללו על הנהגתו את ממלכת ישראל בחן, בחסד וברחמים, ועל שבימיו לא הייתה דלטוריא ולא שנאת חינם. הוא ודאי גם שיבחו על חזרתו הנדירה בתשובה, כפי שנראה להלן.

---

18. וכן הוא בפירוש ״כלי יקר״.

19. תרגום: רבי לוי דרש פסוק זה במשך שישה חדשים לגנאי: ״רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה׳״. בא אליו (אחאב) בלילה ואמר לו: מה חטאתי לך ומה סרחתי לפניך, יש לך ראש הפסוק ואין לך סופו, ״אשר הסתה אותו איזבל אשתו״? עשה ודרש שישה חדשים לשבח, שלא היה מלך כאחאב שהוסת על ידי איזבל אשתו.

תשובתו של אחאב

מיד כששמע אחאב את דברי אליהו,[20] הוא קרע את בגדיו, שם שק על בשרו, צם, שכב בשקו והילך אט.

כמה זמן נהג אחאב מנהג זה? רד"ק סבור יום אחד:

> אותו היום ששמע זאת הנבואה, שם שק על בשרו, וצם והלך אט, ובלילה שכב בשקו.[21]

אולם חז"ל סבורים שמדוברבפרק זמן ארוך, אולי שלוש שנים, עד המלחמה עם ארם:

> תדע לך כח התשובה בא וראה מאחאב מלך ישראל, שעשה תשובה גדולה,[22] שגזל וחמד ורצח שנאמר: 'הרצחת וגם ירשת', ושלח וקרא ליהושפט מלך יהודה והיה נותן לו מלקות ארבעים בכל יום שלשה פעמים,[23] ובצום ובתפלה היה משכים ומעריב לפני הקב"ה,[24] ועוסק בתורה כל ימיו, ולא חזר על מעשיו הרעים עוד,[25] ונרצית תשובתו, שנאמר: 'הראית כי נכנע אחאב מפני'.
>
> פרקי דרבי אליעזר מג

וכן משמע במקורות נוספים של דברי חז"ל:

> כמה נתענה (אחאב)? רבי יהושע בן לוי אמר, שלש שעות. אם היה למוד לאכל סעודתו בשלוש שעות – אוכל בשש, ואם היה אוכל בשש – אוכל בתשע.

---

20. גם הירידה לכרם על מנת לרשתו הייתה מיד כששמע את דברי איזבל.
21. יש לרד"ק סיוע מדברי חז"ל בשה"ש זוטא א, טו: "אחאב הרשע הוא שלא עשה מצוה ולא כלום, אלא מנע מפיו סעודה אחת ולא מנעה לשם שמים, אלא היה מתענה על עצמו - כמה סעודות נתן לו המקום על אותה סעודה שמנע מפיו נתן לו ארכה, כל ישראל שמונעים מפיהם ומפי בניהם ונותנים לעניים על אחת כמה וכמה".
22. ולא תשובה מיראה , כפי שנראה להלן.
23. ראה ברד"ל שם שמעדיף לגרוס ג' שנים במקום ג' פעמים.
24. רד"ל שם: כמו שכתוב: 'כי נכנע אחאב מלפני', ובא לומר, לא עשה כל זה דרך צער ואבל על השמועה הרעה..אלא דרך תשובה לפני ה'.
25. רד"ל שם: "ומה שכתוב אחר כך: 'ויקבץ מלך ישראל את הנביאים כארבע מאות איש', לא נביאי הבעל ואשרה היו...ולא היה אחאב יודע בהם שהן נביאי שקר". וראה בפירוש המיוחס לרש"י (דהי"ב יח, ה) שכולם נביאי אמת היו. ועדיין קשה ממה שהוכיח יהוא בן חנני את יהושפט (ראה דהי"ב יט) על שהלך לעזור לאחאב הרשע, ואת שונאי ה' אהב, וכאשר נגיע לשם אי"ה נדון בדבר.

שיר השירים רבה א, לו[26]

חז״ל גם מציינים שלבישת השק של אחאב מקורה בלבישת השק שלבש יעקב אבינו:

א״ר איבו: לפי שתפס יעקב אבינו את השק, לפיכך אינו זז לא ממנו ולא מבניו ולא מבני בניו עד סוף כל הדורות, ואינו נוהג אלא מבני בניו גדולים, דוד שנאמר (דהי״א א, כא): 'ויפול דוד והזקנים מכוסים בשקים', אחאב (מלכים א, כב): 'וישם שק על בשרו', יורם (מל״ב ב, ו): 'וירא העם והנה השק על בשרו', מרדכי (אסתר ד): 'וילבש שק ואפר'.

בראשית רבה (וילנא) פרשה פד

והעיר על כך אברבנאל:

העירו בזה שהייתה תשובתם וצעקתם של כל אלה שלמה כצעקת יעקב, ושקם כשקו.[27]

לא רק בצומות ותעניות עסק אחאב בשלוש שנים אלו, אלא גם במעשי צדקה וחסד רבים:

אמר רב נחמן: אחאב שקול היה שנאמר (מלכים א, כ״ב): ״ויאמר ה׳ מי יפתה את אחאב ויעל ויפל ברמת גלעד ויאמר זה בכה וזה אמר בכה״. מתקיף לה רבי יוסף: מאן דכתב ביה (מלכים א, כא): ״רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה׳ אשר הסתה אתו איזבל אשתו״, ותנינא: בכל יום הייתה שוקלת שקלי זהב לעבודה זרה, ואת אמרת שקול היה? **אלא: אחאב וותרן בממונו היה, ומתוך שההנה תלמידי חכמים מנכסיו**[28] **כיפרו לו מחצה.**

---

26. וראה עוד ירושלמי סנהדרין פ״י ה״ב; פסיקתא קס; ילק״ש ח״ב רכב.
27. ההבנה הפשוטה בדברי חז״ל היא שהשק של יעקב שבא על מכירת יוסף הוא המקור והסיבה לכל הצרות והשקים שבאו אחרי כן. גם שקו של אחאב בא בעקבות פילוג הממלכה שהביאה לע״ז ולשפיכות דמים.
28. כתב המהרש״א שם: ״אולי קבלה היה זה בידם. ואפשר שמה שאמר, ׳שההנה ת״ח מנכסיו׳, על פי מה שנאמר בריש פרק קמא דחולין, שיהושפט מלך יהודה וסיעתו נהנו מסעודת אחאב, כמו שכתוב (דהי״ב יח, ב): ׳ויזבח לו אחאב (ליהושפט) צאן ובקר לרב ולעם אשר עמו׳. ועניין זה שכפרו לו מחצה במצוה זו, כי המהנה ת״ח כאלו דבק בשכינה, כמו שכתוב: ׳ואתם הדבקים בה׳ אלוקיכם חיים כלכם היום׳, וכי אפשר לידבק בשכינה? אלא זה הוא המהנה תלמידי חכמים מנכסיו. וזה שאמרו

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף קב, עמוד ב

ואף שלא ברור מגמרא זו, אם מעשים אלו היו דווקא בשלוש שנים אלו, הרי אם מצרפים לכאן את הגמרא בירושלמי סוטה טו, ה״ב מתברר שבשנים אלו הוא הגביר את מעשי חסדיו והם גרמו לעיכוב הגזרה של ״ילקו הכלבים״, ושל ״נפשך תחת נפשו״:

> יש זכות שתולה לשלש שנים מאחאב: ״וישבו שלש שנים אין מלחמה בין ארם ובין ישראל״... וכל אותן שלוש שנים היה עסוק במצוות,[29] ויידא אמרה דא?[30] ״וישבו שלש שנים אין מלחמה בין ארם ובין ישראל״.

ופירש שם ה״פני משה״:

> כלומר ״וישבו״ דייק, דהוי לייה למימר: ״ותשקוט המלחמה״, הלכך דריש שישב ועסק במצוות כל הג׳ שנים והיה מגין עליו, אחר שנגזרה הגזירה.

מכל זה נראה שכניעתו של אחאב הייתה מוחלטת ותשובתו הייתה שלמה ומעומק הלב, כפי שעולה מדברי ה׳:

> וַיְהִי דְּבַר-יְהוָה אֶל-אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי לֵאמֹר: הֲרָאִיתָ כִּי-נִכְנַע אַחְאָב מִלְּפָנָי, יַעַן כִּי-נִכְנַע מִפָּנָי, לֹא-אָבִי הָרָעָה בְּיָמָיו בִּימֵי בְנוֹ אָבִיא הָרָעָה עַל-בֵּיתוֹ:

וכך יפרש אברבנאל פסוקים אלו:

> והשם יתברך, יען לא חפץ במות המת כי אם בשובו מדרכיו וחיה, אמר לאליהו: ׳הראית כי נכנע אחאב מלפניי, רצה לומר שלא שב מפחד העונש, כי אם מגדולת האדון ה׳ צבאות,[31] לכן יאריך אליו אפו ולא יהיה הרעה הגזורה בימיו כי אם בימי בנו.

אמנם המלבי״ם סבר שתשובת אחאב הייתה מייראה ופחד, ועל כן הרעה רק נדחתה, ולא בטלה לחלוטין:

שכיפרו לו מחצה, הגם שהיה אדוק ודבק בעבודה זרה? **הרי ממה שהיה מהנה תלמידי חכמים היה גם דבק בשכינה״.**

29. כך הגרסה לפי המפרשים עפ״י התוספתא.

30. פירוש: היכן נאמר זה?

31. וכן פירשו ״כלי יקר״ ובעלי המצודות.

הבדל בין 'מלפני' ובין 'מפני', ש'מלפני' הוא מפני גדלו ורוממתו, ו'מפני' הוא מפני יראת העונש.[32] הנכנע מלפניו ישתדל להתקרב אל ה' ולעבדו ויכנע מרוממותו, והנכנע מפניו יתחבא ויברח מפניו להנצל מענשו.

רצה לומר, הגם שידמה לך (אליהו) שנכנע מלפני, אינו כן,[33] כי רק נכנע מפני יראת הענש. ולכן על ידי שנכנע מפני לא אביא הרעה בימיו, ועל ידי שלא נכנע מלפני אביא הרעה בימי בנו ולא תבוטל הגזרה.

אולם המלבי"ם די בודד בגישה זו,[34] בעוד שחז"ל ושאר המפרשים נקטו את הדעה שתשובת אחאב הייתה גדולה ושלמה.

אך אם תשובת אחאב הייתה שלמה, מדוע אפוא לא בטלה הגזרה לחלוטין? ומדוע לא בטלה גזרת "ילקו הכלבים את דמך"? רלב"ג ואברבנאל כתבו שגזרת 'ילקו הכלבים' לא בטלה, משום שהיא הייתה עונש על שילוח בן הדד, ועל החטא הזה אחאב לא שב בתשובה. אך קשה כי הכתוב אומר במפורש שעונש זה יהיה תגמול על שהכלבים לקקו את דמו של נבות.[35]

דומני שיש ללמוד מכאן יסוד חשוב בתורת הגמול. חזרה בתשובה אינה יכולה לבטל גזרה או עונש על חטא שאינו ניתן לתיקון.[36] דמו של נבות נשפך ואין לו תיקון.[37] החטאת ישראל בע"ז, היא מעוות שאינו יכול לתקון.[38] גם תשובתו של דוד לא הועילה לבטל לחלוטין את כל הגזרות

---

32. מעין מה שכתבו המפרשים (רש"י, ראב"ע, רד"ק, מצודות ועוד) על בריחת יונה מלפני ה' ולא מפני ה'.
33. בעל "כלי יקר" דייק מכאן את ההפך, שלא יחשוב אליהו שהכניעה הייתה רק לפנים, לגנוב את דעתו של אליהו, אלא הכנעה בלב ונפש.
34. יש לו חבר בדברי שיה"ש זוטא שציינו לעיל, שצומו לא היה לשם שמים, אלא היה מתענה על עצמו.
35. רלב"ג ניסה ליישב קושי זה באמרו, שהגזרה המקורית הייתה שהכלבים ילוקו את דמו באותו מקום שהם לקקו את דמו של נבות, ובסופו של דבר הכלבים לקקו את דמו רק באופן סמלי בברכת שומרון, ונתקיים בו רק מקצת הרע.
36. מעין זה כתוב ב"קהלת יעקב", לעניין אי שובו של אחאב בשלום מן המלחמה.
37. אפשר שלכך כיוונו חז"ל כשאמרו שרוחו של נבות היא שהכריעה את הכף לחובת אחאב, והיא שגרמה לנפילתו בגלעד.
38. הרב נבנצל תמה האם יסוד זה נכון גם בתשובה מאהבה שהופכת זדונות לזכויות? ונראה לענ"ד, שהיא הופכת זדונות לזכויות אם יש תיקון לאותם זדונות.

שניתכו עליו. כמו כן לא הועילה תשובת יאשיהו לבטל את גזרת החורבן, אלא רק לדחותה, כדי שהוא לא יראנה.

הראית כי נכנע אחאב לפני

לפני שהקב״ה המתיק את דינו של אחאב, הוא ביקש מאליהו להתבונן ולהתפעל מהשינוי הדרמטי שחל באחאב כאן ועכשיו. במה חשיבותה של התבוננות זו? מה מטרתה? כניעתו של אחאב הייתה יוצאת דופן. נצא ונבדוק, האם יש עוד מלכים רשעים שחזרו בתשובה בגלל תוכחתו של נביא? האם ירבעם שב בתשובה אחרי שמעו את התוכחה של איש האלוקים מיהודה? הכתוב (מל״א יג, לג) מעיד עליו שלא: ״אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה״. האם בעשא שב בתשובה אחרי תוכחתו של יהוא בן חנני? לא שמענו. ומה בדבר אחזיה בנו של אחאב? יהורם בן אחאב? ומה בדבר שאר מלכי ישראל? לא שמענו על אחד מהם שחזר בתשובה.

גם מלכי יהודה הרשעים לא היו טובים יותר. ירמיהו לא הצליח להשיב בתשובה אף לא מלך רשע אחד. גם מנשה לא שב בתשובה בגלל תוכחתו של נביא, אלא רק אחרי שמלך בבל אסרו בנחושתיים והצר לו מאוד. הגדיל לעשות יהויקים שקרע את מגילת הפורענות (לדעת חז״ל זו הייתה מגילת איכה) והשליכה אל האש עד תום כל המגילה. הנה כי כן, תשובתו של אחאב הייתה יוצאת דופן ושימשה בפי חז״ל מופת ודוגמא לבעלי תשובה:

> אמרו ישראל לפני הקב״ה, ריבון העולמים, אם אנו עושים תשובה מקבלנו אתה? אמר להם:... תשובתו של אחאב קבלתי ותשובתכם איני מקבל?
>
> פסיקתא דרב כהנא קד, ב

לא פלא שבפיוט ״הורית דרך תשובה לבת השובבה״, לר׳ בנימין בר זרח, נבחר דווקא אחאב, מכל מלכי ישראל, כמלך שחזר בתשובה ונסלח לו:

> פרץ גדרות עולם בן עומרי[39] ברשע, צלמי אשרים חשק והוסיף על חטאתו פשע.

---

39. הערת הרב נבנצל: ״לדעתי זה חסר טעם לבחור באחאב כדוגמא לשוב, אותו אחאב שלדעת סתם משנה אין לו חלק לעולם הבא וכל ביתו נשמד. אלא הנוסח הנכון הוא:

קרעת גזר דינו בשובו מלפשע, רוחם כמודה ועוזב ובך נושע.

״וישבו שלש שנים אין מלחמה בין ארם ובין ישראל״[40]

מכלל לאו אתה שומע הן: מלחמה בין ארם לישראל הייתה צפויה, אך לא התרחשה, מדוע? ומדוע באה אחרי שלוש שנים! כתב רלב״ג:

> **וישבו שלש שנים אין מלחמה** – מפני שנכנע אחאב מפני השם, האריך לו השם מה שאמר לו, שתהיה נפשו תחת נפש בן הדד בהילחמו עמו – שלש שנים. וידמה שמה שאמר לו ״ועמך תחת עמו״, האריך הש״י עד עת חזאל.

תשובת אחאב הועילה לדחות גם את התכנית האלוקית שנתגלתה לאליהו בהר חורב, כפי שביאר המלבי״ם: [41]

> ומבואר שאם לא היה אחאב נכנע, אז היה מחוייב שימשח יהוא תכף בעת ההיא, על ידי אליהו, והיה הורג את אחאב עם ביתו תכף,[42] שעל זה אמר ה׳ לאליהו, ׳ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך׳. ועל ידי תשובתו נתאחר הדבר עד אחר לקיחת אליהו ומות אחאב, ונמשח יהוא על ידי אלישע.
>
> וכן היה ראוי שימשח אליהו אז את חזאל, ושיתקיים תכף מה שנאמר: ׳והיה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו׳, וגם זה נדחה מפני תשובתו. ועל זה אמר: ׳וישבו שלוש שנים אין מלחמה בין ארם וישראל׳, שכל זה נמשך על ידי תשובתו, ונדחתה משיחת חזאל עד ימי אלישע.

כניעת אחאב לא רק דחתה את הגזרה לשלוש שנים, אלא גם שינתה את אופייה. על פי דברי אליהו, אחאב אמור היה למות מות נבלים בחלקת

׳פרץ גדרות עולם **כ**בן עמרי ברשע׳, והכוונה למנשה שעליו נאמר ׳ויעש אשרה כאשר עשה אחאב׳, ועליו אמרו בגמ׳: ׳כל האומר מנשה אין לו חלק לעולם הבא מרפה ידיהם של בעלי תשובה׳ ״.

40. לפי המסורה, פסוק זה הוא הסוגר את פרשת נבות ולא הפותח את הפרק הבא, לפי שמופיע חלוקת הפרקים כיום.

41. וכבר כתבו כן רלב״ג (בפסוק כט) ואברבנאל.

42. אברבנאל הוסיף: ״בחלקת נבות היזרעאלי, כדבר ה׳, ושם ילקקו הכלבים את דמו״. וכן כתב רלב״ג בפסוק כט.

נבות, והכלבים אמורים היו ללקק את דמו, בסופו של דבר, הוא מת מות גיבורים בשדה המערכה, וכבוד גדול עשו לו במותו.

למרות כל האמור, מסקנת המשנה ב"פרק חלק" שאין לאחאב חלק לעולם הבא. כשעושים שקלול של כל חובותיו מול כל זכויותיו, ומצרפים לחובות את הריגת נבות, שהיא פשע שאין לו תקנה, התוצאה היא שאין לאחאב חלק לעולם הבא.

ואולי המתקת דינו, היא שהייתה בעוכריו של אחאב והיא שכריעה את הכף לחובתו:

> "שאת פני רשע לא טוב" (משלי יח) - לא טוב להם לרשעים שנושאין להם פנים בעולם הזה, לא טוב לו לאחאב שנשאו לו פנים בעולם הזה שנאמר (מלכים א' כא): "יען כי נכנע (אחאב מפני) לא אביא הרעה בימיו"... טוב להם לצדיקים שאין נושאין להם פנים בעולם הזה.
>
> מסכת יומא דף פז עמוד א

והסביר שם המהרש"א בטוב טעם:

> מה שנשאו פנים לאחאב, שלא בא לו הרעה בימיו, לא טוב הוא לו, שעל ידי זה הוסיף רשעו,[43] ואיבד עולם הבא, שהוא אחד מן המלכים שאין להם חלק לעולם הבא... וטוב להם לצדיקים שלא נשא להם הקב"ה פנים בעולם הזה, שמכריעין להם כף מאזניים לחייבם בעולם הזה...וזוכין לעולם הבא.

43. קביעה זו של המהרש"א צריכה עיון ודיון, ועוד נעסוק בה בפרקים הבאים.

לה. לקראת המערכה ברמות גלעד

מלכים א פרק כב

(א) וַיֵּשְׁבוּ שָׁלֹשׁ שָׁנִים אֵין מִלְחָמָה בֵּין אֲרָם וּבֵין יִשְׂרָאֵל׃

(ב) וַיְהִי בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית וַיֵּרֶד יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ-יְהוּדָה אֶל-מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל׃

(ג) וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל אֶל-עֲבָדָיו הֲיְדַעְתֶּם כִּי-לָנוּ רָמֹת גִּלְעָד וַאֲנַחְנוּ מַחְשִׁים מִקַּחַת אֹתָהּ מִיַּד מֶלֶךְ אֲרָם׃

(ד) וַיֹּאמֶר אֶל-יְהוֹשָׁפָט הֲתֵלֵךְ אִתִּי לַמִּלְחָמָה רָמֹת גִּלְעָד וַיֹּאמֶר יְהוֹשָׁפָט אֶל-מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל כָּמוֹנִי כָמוֹךָ כְּעַמִּי כְעַמֶּךָ כְּסוּסַי כְּסוּסֶיךָ׃

לשם מה ירד יהושפט אל מלך ישראל[1]: אם נאמר שלצורך המלחמה בארם, הרי עדיין לא עלה עניין זה על הפרק, ואם תאמר לשם ביקור נימוסין גרדא,[2] שהרי יהושפט גיסו ומחותנו[3] של אחאב היה, לא מצאנו עד עתה ביקורי נימוסין מעין אלו, לא של מלכי יהודה בישראל ולא של מלכי ישראל ביהודה.

חז״ל הבינו שירידתו של יהושפט קשורה לתהליך התשובה שבה היה נתון אחאב, במשך שלוש השנים האחרונות:

> תדע לך כח התשובה בא וראה מאחאב מלך ישראל, שעשה תשובה גדולה, שגזל וחמד ורצח שנאמר: 'הרצחת וגם ירשת', ושלח וקרא ליהושפט מלך יהודה והיה נותן לו מלקות ארבעים בכל יום שלשה פעמים,[4] ובצום ובתפלה היה משכים ומעריב לפני הקב״ה, ועוסק

---

1. התואר מלך ישראל חזר לאחאב, לאחר שהוא נשלל הימנו עקב פרשת נבות, כפי שהערנו בפרק הקודם. אפשר שהוא זכה לתוארו בזכות מלך יהודה, כהערת הרב נבנצל.
2. כפי שמשמע בספר דהי״ב יח: ״ויהי ליהושפט עשר וכבוד לרב ויתחתן לאחאב, וירד לקץ שנים אל אחאב לשמרון ויזבח לו אחאב צאן ובקר לרב ולעם אשר עמו, ויסיתהו לעלות אל רמת גלעד״. וכן כתוב ב״דעת מקרא״.
3. ראה מ״ב ח, כז.
4. ראה ברד״ל שם שמעדיף לגרוס ג׳ שנים במקום ג׳ פעמים.

בתורה כל ימיו, ולא חזר על מעשיו הרעים עוד, ונרצית תשובתו, שנאמר: 'הראית כי נכנע אחאב מפני'.

פרקי דרבי אליעזר מג

בעל ה''כלי יקר''' העיר שאחאב כמעט איננו מוזכר בפרקנו בשמו הפרטי[5] אלא בתור מלך ישראל,[6] לפי ששב בתשובה והתנער מע''ז:

'ויאמר מלך ישראל אל עבדיו' – לפי ששב בתשובה ונכנע כנזכר לעיל. ולא הזכירו בשם אחאב לחשיבות, ושלא היה אב לעבודת אלילים כאשר היה עד עתה, כמו שאמרו ז''ל: 'אח לשמים ואב לעבודת כוכבים'.

מדוע נזקק עתה מלך ישראל לרמות גלעד? הרי לפני שלוש שנים, הוא ניצח את ארם ניצחון מוחץ, ובברית שכרתו ביניהם הוסכם שכל ערי ישראל שהיו בידי ארם, יעברו לרשות ישראל, מדוע רמות גלעד עדיין לא עברה לרשות ישראל? כבר ישב על מדוכה זו רד''ק בפסוק ג:

ויש לשאול: והלא אמר בן הדד לאחאב (מ''א כ,לד) 'הערים אשר לקח אבי מאת אביך אשיב לך'? ואם תאמר, לא קיים לו דברו! והלא שלום היה ביניהם שלש שנים ולמה לא עשה מלחמה זאת כשלא השיב להם הערים? ועוד, למה אמר אחאב על רמות גלעד יותר משאר הערים?

נאמר, כי רמות גלעד לא לקחה מלך ארם מעמרי אבי אחאב, כי קודם לכן לקחה; והוא אמר לו 'הערים אשר לקח אבי מאת אביך אשיב'; ואחאב לא נתן דעתו אז לשאול ממנו רמות גלעד, כי גם היא היה משיב לו, שהרי בדמשק נתן לו חוצות (ראה שם) כל שכן שהיה משיב מה שהיה שלו; אלא שלא נתן דעתו אז,[7] ואח''כ כשנזכר לא יכול להלחם עמו על זאת, שהרי שלחו בברית, לפיכך היה שלום ביניהם שלש שנים; ועתה כשראה אחאב כי מלך יהודה היה עמו ואמר לעזור לו, אמר שילך למלחמה על מלך ארם לקחת רמות גלעד ממנו.

---

5. במהלך מאורעות הפרק הוא מוזכר בשמו פעם אחת בלבד, בהקשר עם רוחו של נבות.
6. שלושים ושנים פעם הוא מכונה כך בפרקנו.
7. וכן כתבו רלב''ג ואברבנאל. עוד הוסיף אברבנאל: ''ואין ספק שבזה עבר (אחאב) על בריתו וחללו, שכרת את בן הדד להיות עמו בשלום''.

ביקורת רבה נמתחה על אחאב בשל הברית שהוא כרת עם בן הדד. עתה עדים אנו מהיבט נוסף לקלות הדעת של אחאב, עד כדי הפקרות, בכריתת הברית ההיא.

לדעת המלבי״ם, לא רק על רמות גלעד ויתר אחאב באותה הברית, אלא על כל הערים שהציע לו בן הדד:

> וכבר הבטיחו (בן הדד) להשיב הערים, רק שהוא (אחאב) אמר לו: 'ואני בברית אשלחך', ולא בקשם אז, וספר איך עתה נתקיים מה שאמר הנביא: ״והיה נפשך תחת נפשו״, והיה לו זה למוקש.

וכן כתב האלשיך שם בפרק כ:

> הנה אתה (בן הדד) מוותר לעשות הטבות, ואני מה הטבה אעשה לך? הלא הוא כי בברית בלבד, שתכרות עמי, להיות שלם עמי לשלחך, מבלי שתתן לי מאומה מכל זה.

כמוני כמוך כעמי כעמך

אחאב הזמין את יהושפט לבוא אתו למלחמה כדי להשיב את רמות גלעד לחיקה של ארץ ישראל. תשובתו של יהושפט הייתה ברורה וחד משמעית: ״כמוני כמוך כעמי כעמך כסוסי כסוסיך״. לכאורה צריכים היינו לברך ברכת ״שהחיינו״ בשם ומלכות, על שהגענו לזמן כזה, שישראל ויהודה יצאו יחד למלחמה על ארץ ישראל. זה שבעים ושמונה שנים היה עם ישראל מפוצל לשתי ממלכות, שלא רק שלא שיתפו פעולה זו עם זו, אלא אף נלחמו זו בזו להשחית. במלחמה שבין ירבעם מלך ישראל לאביה מלך יהודה נפלו מישראל חמש מאות אלף איש בחור.

ברם לא מחשבותינו מחשבותיו ולא דרכינו דרכיו. תגובת הנביא על מהלכו של יהושפט הייתה קשה וחמורה:

> וַיָּשָׁב יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ-יְהוּדָה אֶל-בֵּיתוֹ בְּשָׁלוֹם לִירוּשָׁלָם׃ ס וַיֵּצֵא אֶל-פָּנָיו יֵהוּא בֶן-חֲנָנִי הַחוֹזֶה וַיֹּאמֶר אֶל-הַמֶּלֶךְ יְהוֹשָׁפָט הֲלָרָשָׁע לַעְזֹר וּלְשֹׂנְאֵי יְהוָה תֵּאָהֵב וּבָזֹאת עָלֶיךָ קֶצֶף מִלִּפְנֵי יְהוָה׃ אֲבָל דְּבָרִים טוֹבִים נִמְצְאוּ עִמָּךְ כִּי-בִעַרְתָּ הָאֲשֵׁרוֹת מִן-הָאָרֶץ וַהֲכִינוֹתָ לְבָבְךָ לִדְרֹשׁ הָאֱלֹהִים׃
>
> דה"ב יט, א-ג

בהתאם לכך הסביר בעל ה״כלי יקר״ מדוע הליכתו של יהושפט צוינה במילה ״וירד״:

"**וירד** יהושפט מלך יהודה אל מלך ישראל" - כי ירידה הייתה לו לבוא אל מלך ישראל, כי בהתחברו אליו פרץ ה' מעשיו,[8] וכמעט שכנה דומה נפשו כמו שיזכיר בפסוקים.

אמנם יהושפט שרד מן המלחמה, והמשיך לכאורה למלוך עוד שבע שנים, אולם מתברר ששבע השנים הללו נמנו במניין שנותיו של בנו, ומבחינת המבט האלוקי והנבואי יהושפט סיים את תפקידו כאן:

"וימלך יהורם תחתיו בשנת שתים[9] ליהורם בן יהושפט מלך יהודה" (מל"ב א, יז) - אפשר לומר כן? והלא יהושפט מלך אחריו חמש שנים? אלא כיון שהלך יהושפט מלך יהודה עם אחאב מלך ישראל לרמות גלעד, נגזרה גזירה על יהושפט ליהרג, שנאמר (מל"א כב, לב): "ויהי כראות שרי הרכב את יהושפט והמה אמרו אך מלך ישראל הוא ויסורו עליו להלחם, ויזעק יהושפט", ראוי היה ליהרג באותה שעה, אלא מלמד שבשכר זעקה תלה לו הכתוב שבע שנים, והיה מונן לבנו.

תוספתא מסכת סוטה (ליברמן) פרק יב, הלכה ב[10]

וכן כתב רש"י על פסוק זה:

בשנת שתים ליהורם בן יהושפט - אפשר לומר כן? והלא מלך בשנת י"ט ליהושפט? שהרי אחזיה מלך בי"ז, ומלך שנתים? ובסמוך נמי כתיב בשנת י"ח ליהושפט מלך יהורם, ויהושפט מלך עשרים וחמש שנים קודם שמלך יהורם בנו? אלא ראוי היה יהושפט ליהרג ברמות גלעד, ובשכר שזעק, תלה לו שבע שנים, ומאותה שעה הוא מונה לבנו.

לכן גם נשלל מיהושפט תואר מלך, כאשר ירדו הוא ומלך ישראל ומלך סדום אל אלישע כדי לבקש ממנו עצה ועזרה, ככתוב:

וַיֹּאמֶר יְהוֹשָׁפָט יֵשׁ אוֹתוֹ דְּבַר-יְהוָה וַיֵּרְדוּ אֵלָיו מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וִיהוֹשָׁפָט וּמֶלֶךְ אֱדוֹם:

מל"ב ג, יב

ודרשו על כך חז"ל:

---

8. על פי דה"ב כ, לז: "ויתנבא אליעזר בן דדוהו ממרשה על יהושפט לאמר, כהתחברך עם אחזיהו פרץ ה' את מעשיך, וישברו אניות ולא עצרו ללכת תרשישה".
9. וראה מל"ב ג, א: "ויהורם בן אחאב מלך על ישראל בשמרון, בשנת שמנה עשרה ליהושפט מלך יהודה", ולא בשנת שתיים ליהורם בן יהושפט, כפי שנכתב כאן.
10. וראה עוד סדר עולם רבה יז; ילק"ש ח"ב רמזים, רכג, רכו, תתרעז.

״וירדו אליו מלך ישראל ויהושפט ומלך אדום״ – למה לא נאמר כאן ביהושפט מלך? להודיעך ענותנותו של אותו צדיק, שלא רצה לירד לפני הנביא בבגדי מלכות אלא כחבר הדיוט. ויש אומרים מפני שנגזרה גזירה שיהרג עם אחאב, היה הכתוב מונה לבנו מאותה שעה, לפיכך לא נכתב מלך.[11] ובשכר שירדו לפני הנביא זכו לראות כל הנסים.

במדבר רבה (וילנא) פרשה כא[12]

על פי זה נבין, מדוע סיכם הנביא את מסכת חייו של יהושפט, מיד אחרי מלחמת גלעד, סמוך לסיכום חייו של אחאב, אף על פי שהוא חי ומלך עוד שבע שנים, כי מבחינת הנביא, מלכות יהושפט הסתיימה במלחמה זו, וכפי שניבא מיכיהו: ״לא אדונים לאלה, ישובו איש לביתו בשלום״.

בסיכום חייו של יהושפט יש דברי שבח שהלך בדרך אסא אביו, ולא סר ממנו לעשות הישר בעיני ה׳, ודברי גנאי שלא הסיר את הבמות. בהמשך נכתב שיהושפט השלים עם מלך ישראל, ואי אתה יודע אם פרט זה נאמר לשבחו או לגנותו, עד שבא רד״ק וביאר שבגנותו דיבר הכתוב:

וישלם יהושפט – כי אביו היה לו מלחמה עם מלך ישראל והוא השלים עמו. וטעם הספור הזה כי נודע זה שהשלים עמו, שהרי עזרו, כל שכן שהיה בשלום עמו? אלא טעם הסיפור הזה וכתבו אותו אחר ׳אך הבמות לא סרו׳, אמר: ועוד רעה אחרת נמצא בו,[13] שהשלים עם מלך ישראל ועזרו, כמו שאמר לו הנביא: ״הלרשע לעזור ולשונאי ה׳ תאהב״.

---

11. נתקיים כאן דבר ה׳ לרבקה: ״ולאם מלאם יאמץ״, וכפי שכתב שם רש״י: ״לא ישוו בגדולה, כשזה קם זה נופל״. מלכותו של יהושפט נפלה, ובמקומה קמה מלכות אדום שהייתה עד עכשיו נפולה, כפי שכתוב (מל״א כב, מח) ״ומלך אין באדום נצב מלך״, ופירש שם רש״י: ״בימי דוד הנציב הוא המלך, וכאן נכתב, לפי שבימי יהורם בנו שקילקל, בימיו פשע אדום וימליכו להם מלך, אבל בימי יהושפט עדיין היו כפופין לו״.
12. וראה עוד תנחומא פנחס ג; ילק״ש ח״א תשעג, ח״ב רכז.
13. ״כלי יקר״ כתב שלא רעה אחרת נמצאה בו, אלא באי הסרת הבמות השלים עם אחאב ומעשיו. שאעפ״י שבמות יהושפט לשם שמים ושל אחאב לע״א וההבדל רב, עם כל זה, האדם יראה לעיניים, וזו במה וזו במה, והדבר מכוער.

רד"ק מלכים א כב, מה[14]

חז״ל תלו במעשהו של יהושפט את כליון זרעו וכל זרע הממלכה:

ומנין לנושא אשה לשם גדולה, סוף שמעמידין עליו מאותה משפחה למעט זרעו אחריו? שכן מצינו ביהושפט מלך יהודה, שכשראה את אחאב מלך ישראל שהיו לו שבעים בנים, אמר, כלום ירש זה את העולם? סוף הלך ונתחתן בו, שנאמר: ״וישלם יהושפט עם מלך ישראל״ (מ״א כב, מה), ומנין למעט זרעו אחריו? שנאמר: ׳ועתליה אם אחזיה ראתה כי מת בנה ותקם ותאבד את כל זרע הממלכה״ וגו׳ ״ (מ״ב יא, א). אילמלי ברית שכרת הקב״ה עם דוד, נהרג יואש באותה שעה, ובטלה מלכות בית דוד.

אליהו זוטא (איש שלום) פרשה ג[15]

בכל הפעמים שיהושפט ניסה להתקרב ולהתחבר אל מלכי ישראל - הוא ננזף על ידי הנביא ואף נענש. כך היה בהתחברו אל אחאב, כך היה בהתחברו אל אחזיה בן אחאב לענייני מסחר ושיט, - האניות נשברו בעציון גבר,[16] וכך היה בהתחברו[17] עם מלך אדום אל יהורם בן אחאב, כנגד מישע מלך מואב, - לא היה מים למחנה ולבהמה אשר ברגליהם, והם חשו כי קרא ה׳ לשלושת המלכים האלה לתת אותם ביד מואב.[18]

חז״ל הסיקו מכאן שאסור להתחבר לרשעים אפילו לענייני מסחר בלבד ואפילו המטרה היא לקרבו לתורה:

ואל תתחבר לרשע, מלמד שלא יתחבר אדם עם אדם רע ולא עם אדם רשע. שכן מצינו ביהושפט שנתחבר עם אחאב, ועלה עמו רמות גלעד

---

14. וכן כתב המלבי״ם: ״אך בשני דברים לא עשה הישר: א. הבמות לא סרו. ב. מה שהשלים עם מלך ישראל שהיה רשע, כמו שכתוב בדהי״ב: ׳הלרשע לעזר ולשונאי ה׳ תאהב, ובזאת עליך קצף מלפני ה׳ ״. וראה גם בפירוש אלשיך.
15. וכתב רלב״ג (מל״ב סוף פרק יב בתועלת הראשון): ״ולזה תמצא כי כל הרע שהשיג לזרע יהושפט, הגיע לו מפני השלימו עם מלך ישראל והתחתנו בו״.
16. וכי תאמר האם הוא לא היה קשוב לדברי הנביא? יש לומר שהוא סבר שאולי התחברות ארעית ומצומצמת מותרת, כפי שכתב המאירי להלן.
17. בלשון שבה חבר אל אחאב, הוא חבר אל יהורם: ״כמוני כמוך כעמי כעמך כסוסי כסוסיך״ .
18. האם יהושפט לא למד את הלקח הקודם? יש לומר שיהושפט סבר שאין דינו של יהורם כדינם של אחאב ואחזיה. שכן עליו נאמר בקרא (מל״ב ג, ב): ״ויעשה הרע בעיני ה׳, רק לא כאביו וכאמו, ויסר את מצבת הבעל אשר עשה אביו״.

ויצא עליו קצף מאת ה׳ שנאמר: ״הלרשע לעזור ולשונאי ה׳ תאהב ובזאת עליך קצף מלפני ה׳ ״ (דהי״ב יט, ב). שוב נתחבר לאחזיה, ויעשו אניות בעציון גבר, ופרץ ה׳ את מעשיו שנאמר: ״בהתחברך עם אחזיה פרץ ה׳ את מעשיך וישברו אניות״ (דהי״ב כ, לז). אל תתחבר לרשע אפילו לקרבו לתורה.

אבות דרבי נתן ט, ד

וכתב שם המאירי:

ושמא תאמר, הריני נזהר מלדור בשכונתו, שהוא התחברות תמיד, אלא שאני מתחבר עמו לעניני סחורה ופרקמטיה, דרך ארעי וכיוצא באלו. לכן הוא חוזר ומזהיר ׳אל תתחבר לרשע׳, כלומר בשום חברה בעולם.

כבר ראינו לעיל שגם אסא, אביו של יהושפט, נכווה קשות מניסיון ההתחברות אל מלכי ישראל:

כיון שהשיא אסא בתו של עמרי ליהושפט בנו, נגזרה גזרה זו על מלכות בית דוד שתכלה עם מלכות בית אחאב. וכן היה שמת אחזיהו מלך יהודה עם מלך ישראל שהרגם יהוא. ועתליהו (בת אחאב) מלך יהודה ראתה כי מת בנה, ותאבד את כל זרע המלוכה. לפיכך מנה מ״ב[19] מיום שנגזרה הגזרה.

סדר עולם רבה יז, תוספתא סוטה יג,ג

ותמוה נתמה עד מאוד. ״הלנצח תאכל חרב״? והלא לא מצאנו כלי מחזיק ברכה כמו השלום! האם אין ארץ ישראל ורמות גלעד ראויים, שכולם יחברו יחדיו - בעבורם? האם האיסור להתחבר לרשע מפקיע מאתנו את היכולת להתאחד ולו רק לשעת מלחמה? האם גם היום נאסר עלינו לצאת יחד למלחמה, דתיים וחילוניים, צדיקים ורשעים, אוהבי ה׳ ושונאי ה׳?[20]

ושמא נאמר שאין היום רשעים ואין היום שונאי ה׳, כי כולם הם בבחינת ״תינוקות שנשבו״, כשם שכתב הרב קוק[21] על אנשי דורו הפורשים מן הציבור בדורו: ״לאו פורשים מדרכי צבור גמורים הם, אלא מעשה

19. כוונתם שבדהי״ב כב, ב כתוב שאחזיה מלך יהודה היה בן מ״ב במלכו ואילו במל״ב ח, כו כתוב שהוא היה בן כ״ב במלכו, ותירצו, שהוא אכן היה בן כ״ב, אלא שבעלותו לשלטון מלאו מ״ב שנה לגזרת הכיליון שהייתה בימי אסא.

20. כלשונו של חנני החוזה מבלי לקבוע קביעות.

21. ״מאמרי הראי״ה״ עמ׳ 92 ״על במותינו חללים״.

תקופת ההתבוללות בידיהם״, אם כן, מדוע שלא נחיל כלל זה על דורו של אחאב? שהרי אף על דורו של אחאב נאמר שלאו פורשים מן הציבור הם, אלא יצר עבודת כוכבים חזק עליהם,[22] כפי שכתב רש״י במסכת חולין ד ע״ב: ״אחאב וסיעתו, חזינו בהו שעובדי עבודת כוכבים הוו, ובנבלה לא אשכחן בהו דפקרי,[23] ואיכא למימר דיצרא דעבודת כוכבים תקיף עליהם״.[24]

דומני שהתשובה לשאלות גדולות אלו היא שאין דורנו דומה לדורות ההם. כיום הננו עם אחד, וגורל אחד לכולנו. אדרבה, אם חפצי חיים אנו, חובה עלינו כיום למצוא את המאחד ואת המשותף, ולא את המפריד והשונה. לא כך היה בתקופת אסא ויהושפט: עם ישראל היה מפוצל לשתי ממלכות על פי גזרת שמים. פיצול זה לא היה רק עונש על חטאי שלמה ורחבעם, אלא גם פתח מילוט לעם ישראל. לו נשמרה ההפרדה בין שתי הממלכות כראוי, אפשר ושתי הממלכות היו ניצלות,[25] או למצער ממלכת יהודה. אולם אי שמירת ההפרדה, בעיקר על ידי אסא ויהושפט, הביאה לידי השפעה שלילית של ממלכת ישראל על ממלכת יהודה, והיא הביאה בסופו של דבר לקצן של שתי הממלכות. השפעה שלילית זו באה לידי ביטוי כבר בימי בניו של יהושפט, שלא הלכו בדרכי אבותיהם מלכי יהודה, אלא בדרכי אמותיהם מבית אחאב:

וּבִשְׁנַת חָמֵשׁ לְיוֹרָם בֶּן-אַחְאָב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וִיהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה מָלַךְ יְהוֹרָם בֶּן-יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה׃

בֶּן-שְׁלֹשִׁים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה הָיָה בְמָלְכוֹ וּשְׁמֹנֶה שָׁנִים מָלַךְ בִּירוּשָׁלָם׃

---

22. ואכן כך כתב הרב קוק על אחאב (״מאמרי הראי״ה״ א׳, ״המספד בירושלים״ עמ׳ 97): ״אומץ רוח כזה, בא מאהבה יתירה ונפלאה, גם כיבד את התורה, מפני שעכ״פ שמר את כבוד האומה כלפי חוץ, לפני בן הדד. ועל כל זה, לא הכיר ערכה של תורה וקדושת השי״ת המיוחדת שבה כל יתרונם של ישראל, ע״כ הלך בדרכי איזבל ובחוקות התועבות של גויי הארץ, **לפי המידה שהייתה שולטת אז ברוח הזמן״.**
23. במסכת חולין כאן מנסים להוכיח שמותר לאכל משחיטתו של מומר לעבודת כוכבים, כשם שיהושפט נהנה מהסעודה הגדולה שהכין בעבורו אחאב.
24. בספר ״ויואל משה״ (מאמר ״שלש שבועות״ סעיף קלב-קלג) כתוב, שגם ירבעם וגם אחאב היו שומרי תורה ומצוות במסירות נפש, אלא שהיו להוטים אחר ע״ז, שייצרה בתקופתם היה תקיף מאוד. וכבר כתב כן ה״חת׳׳ם סופר״ (ליקוטים סי׳ נו) והובאו דבריו בשו״ת ״מנחת יצחק״ ח״א, סי׳ י׳, ובשו״ת ״שרידי אש״ ח״א, סי׳ יז ובשו״ת ״קול מבשר״ ח״א, סי׳ יז.
25. ממלכת יהודה הייתה משפיעה לטובה על ממלכת ישראל.

וַיֵּלֶךְ בְּדֶרֶךְ מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ בֵּית אַחְאָב כִּי בַּת-אַחְאָב הייתה לוֹ לְאִשָּׁה וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינֵי יְהוָה׃

וְלֹא-אָבָה יְהוָה לְהַשְׁחִית אֶת-יְהוּדָה לְמַעַן דָּוִד עַבְדּוֹ כַּאֲשֶׁר אָמַר-לוֹ לָתֵת לוֹ נִיר לְבָנָיו כָּל-הַיָּמִים׃

מל"ב ח, טז- יט

על כך בא אל יהורם מכתבו של אליהו הנביא[26]:

וַיָּבֹא אֵלָיו מִכְתָּב מֵאֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא לֵאמֹר, כֹּה אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי דָּוִיד אָבִיךָ, תַּחַת אֲשֶׁר לֹא-הָלַכְתָּ בְּדַרְכֵי יְהוֹשָׁפָט אָבִיךָ וּבְדַרְכֵי אָסָא מֶלֶךְ-יְהוּדָה׃

וַתֵּלֶךְ בְּדֶרֶךְ מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל וַתַּזְנֶה אֶת-יְהוּדָה וְאֶת-יֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם כְּהַזְנוֹת בֵּית אַחְאָב, וְגַם אֶת-אַחֶיךָ בֵּית-אָבִיךָ הַטּוֹבִים מִמְּךָ הָרָגְתָּ׃

דה"ב כא, יב-יג

והוא הדין בדבר נכדו של יהושפט:

בֶּן-עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה אֲחַזְיָהוּ בְּמָלְכוֹ וְשָׁנָה אַחַת מָלַךְ בִּירוּשָׁלָם וְשֵׁם אִמּוֹ עֲתַלְיָהוּ בַּת-עָמְרִי מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל׃

וַיֵּלֶךְ בְּדֶרֶךְ בֵּית אַחְאָב וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינֵי יְהוָה כְּבֵית אַחְאָב כִּי חֲתַן בֵּית-אַחְאָב הוּא׃

מל"ב ח, כו-כז[27]

גם מנשה המלך, שקירב את קצה של מלכות יהודה יותר מכל גורם אחר, הלך בעקבות אחאב מלך ישראל, ולמד ממנו הלכות עבודה זרה:

וַיָּשָׁב וַיִּבֶן אֶת-הַבָּמוֹת אֲשֶׁר אִבַּד חִזְקִיָּהוּ אָבִיו וַיָּקֶם מִזְבְּחוֹת לַבַּעַל וַיַּעַשׂ אֲשֵׁרָה כַּאֲשֶׁר עָשָׂה אַחְאָב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁתַּחוּ לְכָל-צְבָא הַשָּׁמַיִם וַיַּעֲבֹד אֹתָם׃

מל"ב כא, ג

לפיכך סופה של ירושלים היה כסופה של שומרון, ומשקולת בית אחאב שימשה לחורבנה של ירושלים:

---

26. המכתב הגיע זמן רב אחרי שאליהו כבר עלה בסערה השמימה.

27. ובספר דה״ב כב, ג-ד: גַּם-הוּא הָלַךְ בְּדַרְכֵי בֵּית אַחְאָב כִּי אִמּוֹ הייתה יוֹעַצְתּוֹ לְהַרְשִׁיעַ׃ וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינֵי יְהוָה כְּבֵית אַחְאָב כִּי-הֵמָּה הָיוּ-לוֹ יוֹעֲצִים אַחֲרֵי מוֹת אָבִיו לְמַשְׁחִית לוֹ׃

וְנָטִיתִי עַל-יְרוּשָׁלַם אֵת קָו שֹׁמְרוֹן וְאֶת-מִשְׁקֹלֶת בֵּית אַחְאָב, וּמָחִיתִי אֶת-יְרוּשָׁלַם כַּאֲשֶׁר-יִמְחֶה אֶת-הַצַּלַּחַת מָחָה וְהָפַךְ עַל-פָּנֶיהָ׃

שם יג

האם אחאב היה רשע?

הביקורת הנוקבת על יהושפט שהלך לעזור לאחאב הרשע ואהב את שונאי ה׳, נראית לכאורה מופרכת מעיקרא. ראינו לעיל שאחאב היה בתהליך של חזרה בתשובה, ולדעת רבים זו הייתה חזרה בתשובה מאהבה ולא מיראה. בעקבות תשובתו נדחתה הרעה על ביתו מימיו לימי בנו. יהושפט אף סייע לאחאב בעשיית התשובה, ולשם כך, לפי חז״ל, הוא ירד אליו שומרונה. מדוע אפוא, אסור היה ליהושפט להתחבר עם אחאב,[28] ומדוע כינהו הנביא ״רשע ושונא ה׳ ״?

אברבנאל, בתשובה לשאלה אחרת ששאל, כתב שתשובת אחאב הייתה מוגבלת רק לעניין נבות׃

> והתבאר מזה שאחאב לא עשה תשובה כי אם מענין נבות היזרעאלי,[29] שנהרג במצוות איזבל וגם ידו היה באותו מעל, ועל העוון ההוא האריך השם יתברך לו אפו עד ימי בנו, שאז נחרב ביתו ונהרגה אשתו ובניו וכל אשר לו, ולקקו הכלבים את דם איזבל בעמק יזרעאל.

אולם בעיוננו לעיל הגענו למסקנה שתשובתו הייתה כללית ומקיפה, וכללה גם עשיית צדקה וחסד לרוב. ואם כן, מדוע אסור היה להתחבר אליו?

---

28. אברבנאל הקשה מנקודת מבט אחרת. ״אם ה׳ יתברך האריך אפו לאחאב, ואמר בימיו לא אביא את הרעה, בימי בנו אביא הרעה, איך היה שבו בעצמו נתקיימה הגזרה הראשונה?״.

29. וכך כתב הרמב״ן בדרשתו לראש השנה׃ ״אם כן הרשע הגמור המוחלט, שעבד ע״ז ועשה גילוי עריות ושפיכות דמים, ועשה מצוה אחת לבדה, שדינו של הקב״ה לשלם לו שכרה בעולם הזה, שיחיה השנה הזאת, נקרא בכאן צדיק גמור, לפי שנצטדק בדין עד שיחיה, כמו אחאב שנאמר בו הראית כי נכנע אחאב מלפני, יען כי נכנע אחאב וכו׳, נקרא צדיק גמור באותו הדין״.

נראה לומר שתשובת אחאב הייתה אישית ולא השפיעה על כלל האומה.[30] בעוד שבחטאיו הרבים הוא החטיא את כלל ישראל ויהודה, הרי בתשובתו הוא לא הצליח למשוך אחריו את כל ישראל, והם נשארו נאמנים לזנוניה של איזבל, "וכל המחטיא את הרבים חטא הרבים תלוי בו ואין מספיקים בידו לעשות תשובה, כדי שלא יהיה הרב בגן עדן ותלמידיו בגיהנום" ("כלי יקר", ויקרא ט, ז).

אסור היה ליהושפט להתחבר אל ממלכת ישראל כי התחברותו לא הייתה על בסיס אישי בלבד, אלא אף על בסיס לאומי, כדברו: "כעמי כעמך". לכן נחשב אחאב עם ירבעם, אבי אבות העבודה הזרה בישראל ומקור כל הרעות שאירעו לישראל וליהודה, אף ששב בתשובה.

הבחנה דומה מצאנו אצל מנשה המלך ששב בתשובה בחלק השני של מלכותו. תשובה זו לא הוזכרה בספר מלכים, אלא רק בדברי הימים, משום שהיא לא השפיעה על שאר הממלכה ולא הצליחה לשנות את גזרת החורבן שנגזרה בעקבות חטאיו הרבים.

---

[30] . אולי לכך התכוון הרב יצחק לוי במאמרו "דרכו של מלך בישראל – המלך אחאב" (התפרסם בספרו "פרשיות בספרי הנביאים" – ספר שמואל א' עמ' שמ"ז) שכתב: "ואמנם פעם אחת ניצל אחאב את דרך התשובה – כפרט, ולא כמלך".

לו. מי יפתה את אחאב?

מלכים א פרק כב

(ה) וַיֹּאמֶר יְהוֹשָׁפָט אֶל-מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל דְּרָשׁ-נָא כַיּוֹם אֶת-דְּבַר יְהוָה׃

(ו) וַיִּקְבֹּץ מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל אֶת-הַנְּבִיאִים כְּאַרְבַּע מֵאוֹת אִישׁ וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם הַאֵלֵךְ עַל-רָמֹת גִּלְעָד לַמִּלְחָמָה אִם-אֶחְדָּל וַיֹּאמְרוּ עֲלֵה וְיִתֵּן אֲדנָי בְּיַד הַמֶּלֶךְ׃

(ז) וַיֹּאמֶר יְהוֹשָׁפָט הַאֵין פֹּה נָבִיא לַיהוָה עוֹד וְנִדְרְשָׁה מֵאֹתוֹ׃

(ח) וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל אֶל-יְהוֹשָׁפָט עוֹד אִישׁ-אֶחָד לִדְרֹשׁ אֶת-יְהוָה מֵאֹתוֹ וַאֲנִי שְׂנֵאתִיו כִּי לֹא-יִתְנַבֵּא עָלַי טוֹב כִּי אִם-רָע מִיכָיְהוּ בֶּן-יִמְלָה וַיֹּאמֶר יְהוֹשָׁפָט אַל-יֹאמַר הַמֶּלֶךְ כֵּן׃

(ט) וַיִּקְרָא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶל-סָרִיס אֶחָד וַיֹּאמֶר מַהֲרָה מִיכָיְהוּ בֶן-יִמְלָה׃

(י) וּמֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וִיהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ-יְהוּדָה יֹשְׁבִים אִישׁ עַל-כִּסְאוֹ מְלֻבָּשִׁים בְּגָדִים בְּגֹרֶן פֶּתַח שַׁעַר שֹׁמְרוֹן וְכָל-הַנְּבִיאִים מִתְנַבְּאִים לִפְנֵיהֶם׃

(יא) וַיַּעַשׂ לוֹ צִדְקִיָּה בֶן-כְּנַעֲנָה קַרְנֵי בַרְזֶל וַיֹּאמֶר כֹּה-אָמַר יְהוָה בְּאֵלֶּה תְּנַגַּח אֶת-אֲרָם עַד-כַּלֹּתָם׃

(יב) וְכָל-הַנְּבִאִים נִבְּאִים כֵּן לֵאמֹר עֲלֵה רָמֹת גִּלְעָד וְהַצְלַח וְנָתַן יְהוָה בְּיַד הַמֶּלֶךְ׃

(יג) וְהַמַּלְאָךְ אֲשֶׁר-הָלַךְ לִקְרֹא מִיכָיְהוּ דִּבֶּר אֵלָיו לֵאמֹר הִנֵּה-נָא דִּבְרֵי הַנְּבִיאִים פֶּה-אֶחָד טוֹב אֶל-הַמֶּלֶךְ יְהִי-נָא (דְּבָרְיִךְ) דְּבָרְךָ כִּדְבַר אַחַד מֵהֶם וְדִבַּרְתָּ טוֹב׃

(יד) וַיֹּאמֶר מִיכָיְהוּ חַי-יְהוָה כִּי אֶת-אֲשֶׁר יֹאמַר יְהוָה אֵלַי אֹתוֹ אֲדַבֵּר׃

(טו) וַיָּבוֹא אֶל-הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֵלָיו מִיכָיְהוּ הֲנֵלֵךְ אֶל-רָמֹת גִּלְעָד לַמִּלְחָמָה אִם-נֶחְדָּל וַיֹּאמֶר אֵלָיו עֲלֵה וְהַצְלַח וְנָתַן יְהוָה בְּיַד הַמֶּלֶךְ׃

(טז) וַיֹּאמֶר אֵלָיו הַמֶּלֶךְ עַד-כַּמָּה פְעָמִים אֲנִי מַשְׁבִּיעֶךָּ אֶשֶׁר לֹא-תְדַבֵּר אֵלַי רַק-אֱמֶת בְּשֵׁם יְהוָה׃

(יז) וַיֹּאמֶר רָאִיתִי אֶת-כָּל-יִשְׂרָאֵל נְפֹצִים אֶל-הֶהָרִים כַּצֹּאן אֲשֶׁר אֵין-לָהֶם רֹעֶה וַיֹּאמֶר יְהוָה לֹא-אֲדֹנִים לָאֵלֶּה יָשׁוּבוּ אִישׁ-לְבֵיתוֹ בְּשָׁלוֹם׃

(יח) וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל אֶל-יְהוֹשָׁפָט הֲלוֹא אָמַרְתִּי אֵלֶיךָ לוֹא-יִתְנַבֵּא עָלַי טוֹב כִּי אִם-רָע׃ ס

(יט) וַיֹּאמֶר לָכֵן שְׁמַע דְּבַר-יְהוָה רָאִיתִי אֶת-יְהוָה יֹשֵׁב עַל-כִּסְאוֹ וְכָל-צְבָא הַשָּׁמַיִם עֹמֵד עָלָיו מִימִינוֹ וּמִשְּׂמֹאלוֹ׃

(כ) וַיֹּאמֶר יְהוָה מִי יְפַתֶּה אֶת-אַחְאָב וְיַעַל וְיִפֹּל בְּרָמֹת גִּלְעָד וַיֹּאמֶר זֶה בְּכֹה וְזֶה אֹמֵר בְּכֹה׃

(כא) וַיֵּצֵא הָרוּחַ וַיַּעֲמֹד לִפְנֵי יְהוָה וַיֹּאמֶר אֲנִי אֲפַתֶּנּוּ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלָיו בַּמָּה׃

(כב) וַיֹּאמֶר אֵצֵא וְהָיִיתִי רוּחַ שֶׁקֶר בְּפִי כָּל-נְבִיאָיו וַיֹּאמֶר תְּפַתֶּה וְגַם-תּוּכָל צֵא וַעֲשֵׂה-כֵן׃

(כג) וְעַתָּה הִנֵּה נָתַן יְהוָה רוּחַ שֶׁקֶר בְּפִי כָּל-נְבִיאֶיךָ אֵלֶּה וַיהוָה דִּבֶּר עָלֶיךָ רָעָה׃

(כד) וַיִּגַּשׁ צִדְקִיָּהוּ בֶן-כְּנַעֲנָה וַיַּכֶּה אֶת-מִיכָיְהוּ עַל-הַלֶּחִי וַיֹּאמֶר אֵי-זֶה עָבַר רוּחַ-יְהוָה מֵאִתִּי לְדַבֵּר אוֹתָךְ׃

(כה) וַיֹּאמֶר מִיכָיְהוּ הִנְּךָ רֹאֶה בַּיּוֹם הַהוּא אֲשֶׁר תָּבֹא חֶדֶר בְּחֶדֶר לְהֵחָבֵה׃

(כו) וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל קַח אֶת-מִיכָיְהוּ וַהֲשִׁיבֵהוּ אֶל-אָמֹן שַׂר-הָעִיר וְאֶל-יוֹאָשׁ בֶּן-הַמֶּלֶךְ׃

(כז) וְאָמַרְתָּ כֹּה אָמַר הַמֶּלֶךְ שִׂימוּ אֶת-זֶה בֵּית הַכֶּלֶא וְהַאֲכִלֵהוּ לֶחֶם לַחַץ וּמַיִם לַחַץ עַד בֹּאִי בְשָׁלוֹם׃

(כט) יֹאמֶר מִיכָיְהוּ אִם-שׁוֹב תָּשׁוּב בְּשָׁלוֹם לֹא-דִבֶּר יְהוָה בִּי וַיֹּאמֶר שִׁמְעוּ עַמִּים כֻּלָּם׃

פרק[1] זה גדוש בקשיים רבים ובתמיהות רבות. נציין כאן מקצת הקשיים והתמיהות.

מי היו ארבע מאות הנביאים שקבץ אחאב, נביאי אמת או נביאי שקר?

מדוע רצה יהושפט נביא נוסף? מה פסול הוא מצא בנביאים הראשונים?

האם אחאב נדרש רק לנביאים שמנבאים לו טוב או לנביאים שמדברים אליו רק אמת בשם ה׳?

האם מיכיהו היה נאמן לשבועתו לומר לאחאב אך ורק מה שאמר לו ה׳, אם כן, מה פשר דבריו הכפולים והסותרים?

מה פשר החיזיון שראה מיכיהו?[2] האם הקב״ה זקוק למפתים?[3] הייתכן שנבואת שקר יוצאת מה׳ אל נביאיו?[4] ואם בנביאי שקר עסקינן, השייך פיתוי באלו?[5]

אם רצון ה׳ היה לפתות את הנביאים ברוח שקר, כיצד סיכל מיכיהו רצון זה?[6]

מי היו ארבע מאות הנביאים?

יהושפט ביקש מאחאב לדרוש את ה׳ בדבר היציאה למלחמה, אף על פי שלמלחמת מצווה יוצאים גם ללא נטילת רשות, אולם זה היה מנהגו של המלך יהושפט, כפי שכתב רלב״ג (כב, ה):

> הנה יהושפט, מפני שהיה עושה הישר בעיני ה׳, לא הסכים לעשות דבר כי אם על פי ה׳.[7]

מלך ישראל[8] נענה לבקשת יהושפט ואסף ארבע מאות נביאים כדי שיורו לו אם לעלות למלחמה או לחדול. כל הנביאים ענו פה אחד: ״עלה ויתן

---

1. אנו מתייחסים רק לפסוקים ה-כג.
2. על חיזיון זה כתב רד״ק: ״הדברים האלה הם מבוכה גדולה למי שמבין אותם כמשמעם״. גם אברבנאל תמים דעים עם הרד״ק.
3. השאלה הרביעית של אברבנאל לפרשה התשיעית.
4. אברבנאל שם, וכן רד״ק בפסוקים כ-כג.
5. ראה פירוש המיוחס לרש״י, דה״ב יח, ה.
6. כן הקשה בעל ״אור החיים״, דברים יח, כ.
7. וכן כתב אברבנאל.
8. כך מכונה אחאב בפרקנו שלושים ושתיים פעם. בעל ה״כלי יקר״ העיר, שהכתוב לא הזכירו בשם אחאב לחשיבותו, ולפי ששב בתשובה ונכנע.

אדני ביד המלך״. תשובתם לא הניחה את דעתו של יהושפט, והוא ביקש חוות דעת נוספת:

האין פה נביא לה׳ עוד, ונדרשה מאתו?

מדוע לא הסתפק יהושפט בארבע מאות הנביאים הראשונים? מה ייתן ומה יוסיף לו עוד נביא לה׳?[9] האם נביא זה יוכל לעמוד כנגד ארבע מאות הנביאים הראשונים?

רד״ק כתב שיהושפט הכיר שהראשונים לא היו נביאי ה׳:

כלומר, כי אין אלה לה׳; כי הכיר יהושפט כי נביאי הבעל[10] או האשרה הם;[11] ולא אמר בפירוש כי נביאי שקר הם, מפני כבוד אחאב, כי נשא את פניו, אבל אמר האין פה עוד נביא לה׳?

רד"ק מלכים א פרק כב, פסוק ז

גם רלב״ג סבור שהנביאים הראשונים היו נביאי שקר[12]:

ראוי שלא יעלם ממנו, שיהושפט כבר הרגיש כי אלו הארבע מאות נביאים לא היו נביאי ה׳; שאם היה חושב היותם נביאי ה׳, היה ראוי שיבטח על דברי אחד מהם; ואם לא היה בוטח בהם עם היותם ארבע מאות, הנה לא היה ראוי שיבטח בהם אם יהיה עמהם עוד אחד. ולזה ידמה שחקר אם יש נביא לה׳ עוד, כדי שישמע דברי נביא ה׳ על זה; והנה מלת עוד שבה אל אמרו האין פה נביא, לא אל אמרו האין פה נביא לה׳[13]:

רלב"ג מלכים א פרק כב, פסוק ז

---

9. מהלשון הזו משמע שגם הראשונים היו כולם לה׳.
10. וכן כתב הרמב״ן בפירושו לדברים יח, כ.
11. המלבי״ם כתב שהיו אלה ארבע מאות נביאי האשרה (יח, יט) שלא נהרגו ע״י אליהו.
12. ר׳ יוסף אבן כספי כתב: שכלם היו כמו חנניה הנביא (ראה ירמיהו כח) והדומים לו; וראה איך נשחטו מאלה הרעים סך גדול לפנים זה מעט״ (ראה מ״א יח,מ).
13. היה קשה לרלב״ג שהמילה ״עוד״ מוכיחה לכאורה שגם שאר הנביאים היו לה׳, לכן ביאר שהמילה ״עוד״ משמעה שגם השאר נקראים נביאים, אבל אינם לה׳. גם בעל המצודות סבור שנביאי אחאב היו נביאי שקר, והמילה ״עוד״ מתייחסת לשאר נביאי האמת שאיזבל הרגתם, ויהושפט שאל אם מלבדם נשאר עוד איזה נביא לה׳? וכן פירש המלבי״ם.

והדברים קשים מאוד. כיצד אחאב, שחזר בתשובה במשך שלוש שנים תמימות[14] זימן לכאן נביאי שקר? וכיצד בגד הוא ביהושפט ידידו, שנענה לבקשתו לצאת עמו למלחמה?

אברבנאל כתב שאחאב עשה כן במזיד,[15] להיותו עובד ע״ז. קשה לקבל דברים אלו כי לא כך נוהג מלך ישראל בכלל, ובפרט לא מלך אביר כאחאב אשר זה לא מכבר שב בתשובה.

לפיכך נראה לומר לפי שיטה זו, שאחאב עשה מה שעשה בשוגג, בחשבו שארבע מאות הנביאים היו נביאי אמת.[16] אולי אי-הריגתם על ידי אליהו בנחל קישון חיזקה אצלו את ההכרה שנביאי אמת הם.[17] נדמה שאפשר ללמוד מכאן, עד כמה נביאי השקר גרמו אז בלבול ומבוכה אפילו אצל שלומי אמוני ישראל, עד שקשה היה להבחין בינם לבין נביאי האמת.[18]

לעומת זאת, יש הסבורים שאותם ארבע מאות נביאים היו נביאי אמת, כפי שכתוב בפירוש המיוחס לרש״י בספר דברי הימים:

> וכלם נביאי אמת היו, כי מה ששאל ממנו יהושפט קבץ לו. כן מוכיח בסמוך (פ״כ): ״ויצא הרוח ויאמר אני אפתנו״ וגו׳ עד ״והייתי לרוח שקר בפי כל נביאיו״, שאומר להם לאמר לאחאב עלה ויתן האלהים ביד המלך, מכלל שהיו נביאי ה׳, שלא היו מתנבאים אלא דבר ה׳. שאם היו נביאי שקר, אין הפיתוי נופל עליהם, שלא היו מתנבאים אלא מה שהיו בודים מלבן.
>
> ועוד שאמר יהושפט שוב: ״האין פה נביא לה׳ עוד?״, ודאי יודע אני שהם נביאי ה׳, אלא מקובלני מבית אבי אבא, שאין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד ולשון אחד, והללו כלם מתנבאים עלה והצלח.
>
> רש"י דברי הימים ב פרק יח, פסוק ה

זו כנראה גם דעת חז״ל, לפי ההבנה שבפירוש המיוחס לרש״י בסוף דבריו:

---

14. אמנם אברבנאל כתב שהחזרה בתשובה הצטמצמה רק לעניין נבות וכרמו, אך לא כן משמע מדברי חז״ל שהבאנו לעיל.
15. וכן כתב רלב״ג בתועלת הארבעים ואחד.
16. ראה דברי הרד״ל להלן בהערה 20.
17. השל״ה (סוף פרשת קורח בהגה״ה) כתב שגם נביאי השקר עצמם חשבו שהם נביאי אמת, ודבריהם אמת מאת ה׳.
18. וראה לעיל פרק יג, הערה 18.

תנו רבנן: שלושה מיתתן בידי אדם... המתנבא מה שלא שמע, כגון צדקיה בן כנענה, דכתיב (דברי הימים ב' י"ח): "ויעש לו צדקיהו בן כנענה קרני ברזל".

מאי הוה ליה למעבד? רוח נבות אטעיתיה! דכתיב (מלכים א' כ"ב): "ויאמר ה' מי יפתה את אחאב ויעל ויפל ברמת גלעד... ויצא הרוח ויעמד לפני ה' ויאמר אני אפתנו ויאמר... תפתה וגם תוכל צא ועשה כן". ...הוה ליה למידק, כדרבי יצחק. דאמר רבי יצחק: סיגנון אחד עולה לכמה נביאים, ואין שני נביאים מתנבאין בסיגנון אחד. עובדיה אמר (עובדיה א'): "זדון לבב השיאך", ירמיה אמר (ירמיהו מ): "תפלצתך השיא אתך זדון לבב". והני, מדקאמרי כלהו כהדדי – שמע מינה לא כלום קאמרי.[19] דילמא לא הוה ידע ליה להא דרבי יצחק? – יהושפט הוה התם, וקאמר להו. דכתיב (מלכים א' כ"ב): "ויאמר יהושפט האין פה נביא לה' עוד?" - אמר ליה (אחאב): הא איכא כל הני! – אמר ליה: כך מקובלני מבית אבי אבא: סיגנון אחד עולה לכמה נביאים, ואין שני נביאים מתנבאים בסיגנון אחד.[20] (תרגום: מה היה לו לעשות? רוח נבות התעטתה אותו!.... היה לו לדייק [בנבואה] כפי דברי רבי יצחק: שתוכן אחד נאמר לכמה נביאים, ואין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד... ואלו מכיון שנתבאו כולם באותו

---

19. "ערוך לנר" (סנהדרין פט ע"א) הקשה: מדוע הגדירו את צדקיה בן כנענה "מתנבא מה שלא שמע", הרי זו הנבואה שהוא שמע מרוחו של נבות? והשיב בעל "ערוך לנר", שצדקיה, כשראה את תגובת יהושפט, שינה ממה שאמרו שאר הנביאים ואמר: "כה אמר ה' באלה תנגח את ארם עד כלותם", ונבואה זו הוא לא שמע. לכן רק אותו הגדירו "מתנבא מה שלא שמע", ולא את ארבע מאות הנביאים.

20. הרד"ל בהגהות לפרקי דרבי אליעזר פרק מג, אות טו כתב: "ומה שכתוב, 'ויקבץ מלך ישראל את הנביאים כארבע מאות איש', לא נביאי האשרה ששחט אליהו, ויהיו אלו אחרים שהעמידו תחתיהם לאשרה, אלא נביאי שקר שהיו מתנבאים בשם ה' שקר. ולא היה אחאב יודע בהם שהם נביאי שקר. וכן מוכח בסנהדרין פט, שאמר אחאב ליהושפט: הא איכא כל הני, והוצרך יהושפט להשיבו, כך מקובלני, אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, דמשמע שהיו מתנבאים בשם ה' ולא היו יודעים שהם נביאי שקר. ואם היו מתנבאים בשם הבעל והאשרה, לא היה יהושפט יושב ושומע דבריהם, והרי כתיב: 'וכל הנביאים מתנבאים לפניהם', וכן הלשון: 'האין פה נביא לה' עוד', שאמר יהושפט, משמע ודאי שגם הראשונים בשם ה' היו מתנבאים, וכמו שאמר צדקיה בן כנענה: 'כה אמר ה' באלה תנגח'. וזה שאמר יהושפט: 'דרש נא כיום את דבר ה' ', שלא ידרוש בנביאי בעל ואשרה שדרש מכבר, רק דבר ה' אמת".

סגנון, לא נתנבאו אמת. אולי הוא לא ידע את דברי רבי יצחק? – יהושפט היה שם והסביר להם.... אמר לו אחאב ליהושפט: הרי ישנם פה כל אלו?..).

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף פט עמוד א

כלומר, צדקיה בן כנענה וכמוהו כל שאר ארבע מאות הנביאים היו נביאי אמת, שהיו בטוחים באמת ובתמים שעל אחאב לעלות למלחמה ושה' יצליח דרכו. יהושפט לבדו פקפק באמינות דבריהם, לא משום שהם נראו לו נביאי שקר, אלא משום שהיה פגם בסגנון נבואתם. בשלב זה גם יהושפט לא ידע להסביר את פשר התופעה המוזרה, שארבע מאות נביאי אמת אמרו נבואה פגומה, עד שבא מיכיהו והסביר שכולם פותו על ידי רוח נבות.

נדמה שגם רד"ק הבין כך את דברי חז"ל,[21] כי אחרי שהביא את דעתו, בדבר היות הנביאים נביאי שקר, הביא את דברי חז"ל כפירוש נוסף:

ובדברי רבותינו ז"ל, כשאמר יהושפט האין פה נביא לה' עוד? אמר לו אחאב: **כל אלה הנביאים לה' הם?!** אמר לו יהושפט: כך מקובלני מבית אבי אבא, סגנון אחד עולה לכמה נביאים ואין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד; עובדיה אמר (פרק ג): "זדון לבב השיאך" ירמיהו אמר (יר' מט, טז): "תפלצתך השיא אותך זדון לבך", ואלה כלם אמרו דבר אחד: "עלה ויתן ה' ביד המלך", נמצא שאין בדבריהם ממש.[22]

מה יענו רד"ק, רלב"ג ושאר המפרשים, על טענת רש"י, שאין הפיתוי על נביאי שקר, כי נביאי שקר לא היו מתנבאים אלא מה שהיו בודים מלבם?

מאידך גיסא, תמוהה מאד שיטת רש"י, שרוח מסוימת קיבלה אישור מה', לפתות נביאי אמת בנבואה שקרית? הרי דבר כזה, מטיל ספק ודופי בכל נביאי אמת, שמא איזו רוח שהיא, פיתתה אותם בנבואת שקר? ואיך

---

21. אברבנאל, "כלי יקר", מלבי"ם ומצודות, נתנבאו כולם בסגנון אחד, שלפי חז"ל, הם היו נביאי שקר, ואנוכי לא כן עמדי.

22. בספר "ויואל משה" מאמר א' אות קלא כתב: "הרי שלא היה אפשרות לפתות את אחאב למלחמה, אלא על ידי רוח שקר בפי נביאי ה', ואף שהיה לו כמה נביאי הבעל, והיה אדוק בעכו"ם, מכל מקום, לא נכנס למלחמה אלא על ידי נביאי ה' ".

ציותה אותנו התורה לשמוע בקול הנביא, ואנחנו לא נדע אם נבואתו אמת או שקר?[23]

כדי לתת תשובה מלאה לשאלות אלו, צריכים אנו להבין אל נכון את כל נבואת מיכיהו בן ימלה, שממבט ראשון נראית סתומה ומופלאה. בינתיים ננסה לראות כיצד התמודדו רד"ק ורלב"ג עם שאלת רש"י.

וזה הסבר רד"ק לפיתוי הנביאים:

> **ויאמר ה' מי יפתה את אחאב** – הדברים האלה הם מבוכה גדולה[24] למי שמבין אותם כמשמעם; והאמת, כי האל העיר רוח נביאי שקר לפתות את אחאב ללכת לרמת גלעד, לפי שנתחייב מיתה לשמים; לא שבאה לאחת מהם רוח נבואה, אלא הערת רוח וחפץ לדבר אל אחאב דברים אלו. והוא מה שאמר מיכיהו: "הנה נתן ה' רוח שקר בפי כל נביאיך אלה וה' דבר עליך רעה".
>
> ושאר כל הדברים, כמו: "ויאמר זה אומר בכה וזה אומר בכה", "ויצא הרוח ויאמר אצא והייתי רוח שקר", כל אלה דברי מליצה הם, אמרם מיכיהו דרך הצעת דברים, לא שראה מיכיהו דברים אלה ולא שמעם, כי רוח הנבואה לא יהיה רק אמת בשם ה'.
>
> רד"ק מלכים א פרק כב, פסוק כ

רוצה לומר נביאי השקר לא קיבלו שום נבואה, אמתית או שקרית, וכל מה שאמרו, מלבם אמרו. אלא שהייתה להם כוונה אלוקית נסתרת, בלתי מודעת, לומר לאחאב לעלות למלחמה כדי שתתקיים בו הגזרה: "נפשך תחת נפשו". כשם שבחירת מלך או מנהיג מסוים משקפת את רצון ה'[25] אף על פי שהיא נעשית לכאורה באופן חופשי לחלוטין, כך שליחת אחאב לרמות גלעד שיקפה את רצון ה', אף שהיא יצאה אל הפועל על ידי נביאי שקר, שאמרו מה שאמרו מתוך בחירתם החופשית לכאורה.

---

23. הערת הרב נבנצל: "הרי הגמרא מביאה שיהושפט אמר שאין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, ואם כן זהו הבירור", ואכן "דברי פי חכם חן", וגם אנו בהמשך נתרץ כך.
24. מבוכה גדולה מכמה סיבות: א. שאלת רש"י, כיצד ייתכן שנביאי שקר מתפתים? ב. הייתכן שתצא מה' נבואת שקר?
25. כמו למשל בחירת דוד המלך בחברון על ידי כל ישראל. הוא מה שכתבה התורה: "שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלקיך בו", דהיינו המלך אשר נבחר אנחנו, הוא המלך שרצה ה'. ראה רמב"ן דברים יח, טו על דרך הפשט.

וכן כתב אברבנאל:

שהשם יתברך העיר את רוח וחפץ נביאיו (של אחאב), שידברו אל אחאב הדברים ההם, שהיו אומרים מענין הצלחתו, באופן שהמה יהיו סבה לשיפול ביד אויביו וימות במלחמה.

לרלב״ג הסבר שונה לעניין פיתוי הנביאים, וזו לשונו:

ראיתי את ה׳ יושב על כסאו – אמר זה על צד המשל; והמכוון ממנו כלו הוא, שהש״י שם השפע השופע על הקוסמים כלי להפיל אחאב ברמות גלעד. כי בקסם מן החסרון, מה שכבר בארנו בשני מספר מלחמות ה׳.

ולפי שהקסם יבא מהשפע השופע מאת צבא השמים, כמו שבארנו שם, אמר שכל צבא השמים עומדים אצלו; ולפי שקצת מה שישפע מהם הוא מכוון בעצמו, וקצתו אינו מכוון אם לא מצד ההכרח, והוא מה שישפע מהם מהרעות, אמר שצבא השמי׳ היו עומדים אצלו מימינו ושמאלו. וזה, כי מה שישפע מהם מכוון בעצמו הוא מימין השם יתברך, והשאר הוא משמאלו. והנה מה שחסר מהם בקסם ההוא הוא מיתת אחאב, אשר הייתה מכוונת מהש״י, כמו שייעד במה שקדם להיות- נפשו תחת נפש בן הדד (מ״א כ, מב):

רלב"ג מלכים א פרק כב פסוק יט

לפי דעתו, אפשר שנביאי שקר יתפתו, כי הם לא בדו דברים מלבם,[26] אלא אמרו נבואתם על סמך כל מיני קסמים או על פי מה שחזו בכוכבים. לעיתים נבואתם הייתה נכונה, לעיתים שגויה, ולעתים מקצתה היה נכון ומקצתה שגוי. כדי להבין את דבריו היטב, נצטט כאן את דברי הרמב״ם:

והלא המעוננים והקוסמים אומרים מה שעתיד להיות, ומה הפרש יש בין הנביא ובינם? אלא שהמעוננים והקוסמים וכיוצא בהן, מקצת דבריהם מתקיימין ומקצתן אין מתקיימין, כענין שנאמר: ׳יעמדו נא ויושיעוך הוברי שמים החוזים בכוכבים מודיעים לחדשים מאשר יבאו עליך׳, ׳מאשר׳, ולא ׳כל אשר׳.

ואפשר שלא יתקיים מדבריהם כלום, אלא יטעו בכל, כענין שנאמר: ׳מפר אותות בדים וקוסמים יהולל׳. אבל הנביא, כל דבריו קיימין שנאמר: ׳כי לא יפול מדבר ה׳ ארצה׳, וכן הוא אומר: ׳הנביא אשר

26. ראינו לעיל בפרק יג את השיטות השונות הקשורות בנביאי השקר.

> אתו חלום – יספר חלום, ואשר דברי אתו – ידבר דברי אמת, מה לתבן את הבר נאם ה״. כלומר, שדברי הקוסמים והחלומות, כתבן שנתערב בו מעט בר, ודבר ה׳ כבר שאין בו תבן כלל. ובדבר הזה הכתוב הבטיח ואמר שאותן הדברים שמודיעין המעוננים והקוסמים לאומות ומכזבין, הנביא יודיע לכם דברי אמת, ואין אתם צריכין למעונן וקוסם וכיוצא בו.
>
> רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק י, הלכה ג

דברי הקוסמים היו כתבן שנתערב בו מעט בר. רוחו של נבות פיטמה את נביאי השקר בתבן שקרי, שעל פיו הורו לאחאב לצאת למלחמה וגם לנצח.

נבואת מיכיהו

נבואת מיכיהו מעוררת תמיהות רבות, כפי שהקדמנו בתחילת הפרק.

מחד גיסא, נשבע מיכיהו, שהוא ידבר רק מה שיאמר לו ה׳, ומאידך הוא אמר נבואה שממבט ראשון נראית שקרית. המפרשים התמודדו עם שאלה זו בכמה דרכים.

רד״ק (טו-טז) כתב שמיכיהו אמר את דבריו בדרך היתול[27]:

> **עלה והצלח** – דרך התול אמר לו, כלשון שאר הנביאים; ולא אמר לו: ׳כה אמר ה״,[28] שהרי נשבע: ׳כי את אשר יאמר ה׳ אותו אדבר׳, והכיר מלך ישראל בלשונו כי דרך התול היה אומר לו, לפיכך אמר לו: עד כמה פעמים אני משביעך; וכיון שהשביעו, אמר לו האמת בשם ה׳:

רלב״ג (פסוק י) סבר, לעומת זאת, שמיכיהו אמר את דבריו נכוחה, אלא שאמר לאחאב רק מקצת אמת, שישראל יצליחו במלחמה, ולא את כל האמת, שאחאב ימות במלחמה:

> והנה השיב מיכיהו לאחאב: ׳עלה ונתן ה׳ ביד המלך׳, כי ידמה שכבר הצליחו במלחמה, ואף על פי שכבר מת אחאב שם. ולזה היה אמת מה שהגיד לו מיכיהו, אלא שלא הייתה תשובתו מספקת לפי השאלה,

---

27. וכן כתב אברבנאל, ר״י כספי והמצודות.

28. ומה שאמר לו: ״ונתן ה׳ ביד המלך״, פירושו – הלוואי ייתן ה׳ ביד המלך, כפי שפירש רש״י.

כי עדיין לא הודיע אם יקרה בזה לאחאב רע אם לא. ואין ראוי שנחשוב שאמר לו מיכיהו בשם ה׳ דבר שקר, כי כבר יתחייב מיתה על זה, כמו שנתבאר בתורה:

בעל המצודות כתב,[29] שמיכיהו אמר דבריו בתחילה מעצמו, בדרך ברכה, ולא בדרך נבואה[30]:

מעצמו אמר לו בברכה, הלואי שתצליח וימסרם ה׳ בידך.[31]

על דרך זו מצאנו הרחבת דברים מעניינים ב״ספר העקדה״ שער כ״ה:

ומיכיהו גם הוא,[32] כאשר אמר לו אחאב: ׳הנלך רמות גלעד אם נחדל?׳ עם (אף על פי) שהקדים לומר לשליח: ׳חי ה׳ כי את אשר יאמר אלי ה׳ אותו אדבר׳, הנה מתחילה טרם יהיה יד ה׳ עליו, לפי שראה בטוב בחינת שכלו, שטוב ויפה הוא שתשובנה ערי ישראל על ידי המלך המולך בעת ההיא, כי זה וכיוצא בו הוא סיבת הקמתו עליהם, לזה אמר לו: ׳עלה והצלח ונתן ה׳ ביד המלך׳...[33]

וכאשר נתעורר לדברי אחאב, להתבודד ולכוין אל הנבואה, הוכחש זה הדעת וידע שלא יצליח, ולא יתן ה׳ ביד המלך....

מכאן שיש לבדוק היטב מתי נביא אומר ועושה דברים על דעת עצמו, ומתי דבריו ומעשיו הם בשם ה׳, כי לא תמיד יש חפיפה גמורה בין רצון הנביא לבין רצון ה׳, כפי שראינו בשלוש הדוגמאות שנתן בעל העקדה.

אחרי לחצו של אחאב על מיכיהו לומר רק אמת בשם ה׳, הואיל מיכיהו לומר את נבואתו:

---

29. כן כתב בספר ״כסא נכון״. זו כנראה גם שיטת רש״י.
30. השאלה היא, אם אין הדבר סותר את הבטחתו, שהוא יאמר רק מה שיאמר לו ה׳. אפשר לומר שכוונת הבטחתו הייתה שכל מה שהוא יאמר **בדרך נבואה**, יהיה אך ורק דבר ה׳, אבל הוא גם רשאי לומר דברים על דעת עצמו. וראה מה שנכתוב להלן בשם בעל העקדה.
31. וכן כתב המלבי״ם.
32. כמו שמואל שהחליט על פי ראייתו שאליאב ראוי למלוכה, וטעה. וכן נתן הנביא, שאישר לדוד, על פי שיקול דעתו, לבנות את בית המקדש, וטעה.
33. ובפירוש ״אור החיים״ (דברים יח, כ-כב) כתוב, שבתחילה מיכיהו לא דיבר בשם ה׳, ואז שרתה עליו רוחו של נבות כשם שהיא שרתה על שאר הנביאים, ורק אחר כך שיהושפט (לפי פירוש אור החיים יהושפט השביע את מיכיהו ולא אחאב) השביעו לומר רק אמת בשם ה׳, והוא אמר דבריו בשם ה׳, פינתה רוח נבות את מקומה לדבר ה׳.

ראיתי את כל ישראל נפצים אל ההרים, כצאן אשר אין להם רעה, ויאמר ה׳ לא אדונים לאלה, ישובו איש לביתו בשלום.

על פי נבואתו, העם ישוב בשלום, אך לא כן אדוניו:

אתה לבדך תמות במלחמה,[34] כענין שנאמר (לקמן מל״א כב, פסוק לא): ׳לא תלחמו את קטן ואת גדול כי אם את מלך ישראל לבדו׳, ואע״פ שנאמר: ׳ועמך תחת עמו׳ (לעיל מלכים א כ, מב), טיפה שיצאה מאותו צדיק מיכיהו, שהכהו חברו הכה ופצוע, הייתה כפרה על כל ישראל,[35] כך מפורש באגדה.

רש"י מלכים א פרק כב, פסוק יז

לפי רש״י, המשמעות של הנבואה ״לא אדונים לאלה״ הייתה שאחאב לבדו ימות במלחמה. אולם לשון הרבים מורה שגם יהושפט עלול היה למות במלחמה, כפי שכתוב בזוהר:

אם ראש העם נתפש בעונו, נצולים העם. כי הדין אינו שורה עוד עליהם, שכתוב: ׳ויאמר ה׳ לא אדונים לאלה׳. כלומר, הם אינם ראשים לעם, כי נהרג אחאב, על כן ישובו מדרך הזה, איש לביתו בשלום.

ואף על פי שהדין כבר רכב עליהם בדרך הזה, מכל מקום כיון שנהרג ראשם ונתפש בעונו ישובו בשלום, כלם נצולים אם ראשיהם נתפש. **ואפילו יהושפט נגזר עליו להענש משום שהתחבר עם אחאב, אם לא הצעקה שצעק, שכתוב ׳ויזעק יהושפט׳.**

זוהר ח"ב לו, ב

אף שהזעקה הצילה את יהושפט, נבואת מיכיהו התקיימה במלואה, כי מנקודת מבט אלוקית הוא נחשב למת,[36] ושבע שנותיו הנותרות של יהושפט נחשבו לשנות מלכותו של בנו. אפשר שמיכיהו רמז בנבואתו לשני המצבים כאחד. מחד גיסא הוא ראה את ישראל נפוצים אל ההרים כצאן ללא רועה, שמשמעו – רק רועה אחד ימות, ומאידך גיסא הוא אמר: ׳לא אדונים לאלה׳, שמשמעו – שני האדונים ימותו.

---

34. רד״ק כתב שכיון שהמלחמה הייתה כל היום, אי אפשר שלא מתו מהם כלל, אלא שמתו מעטים.
35. רד״ק כתב שאפשר שגזרה זו התקיימה במלחמות אחרות.
36. ראה מה שכתבנו לעיל בפרק ״כמוני כמוך כעמי כעמך״.

ראיתי את ה' ישב על כסאו

החיזיון של מיכיהו טעון בירור וביאור. מה פשר השאלה: "מי יפתה את אחאב ויעל ויפל ברמות גלעד?" ומה ענו אותו צבא השמים? ומיהי הרוח שיצאה ועמדה לפני ה', וכיצד קיבלה אותה רוח אישור להיות רוח שקר בפי כל הנביאים? וכיצד העז מיכיהו לסכל את התכנית האלוקית?

שיטת רד"ק (פסוק יט) היא שהחיזיון היה משל:

> **ראיתי את ה' ישב על כסאו** – דרך משל, כמו המלך יושב על כסאו ועבדיו עומדים לפניו מימינו ומשמאלו:
>
> **מימינו ומשמאלו** – דרך משל. ובדברי רבותינו ז"ל: וכי יש ימין למעלה ויש שמאל למעלה? אלא אלו מימינים לזכות, ואלו משמאילים לחובה:

גם את המשך החיזיון יסביר רד"ק (פסוק כ) בדרך משל:

> **ויאמר ה' מי יפתה את-אחאב** – הדברים האלה הם מבוכה גדולה למי שמבין אותם כמשמעם. והאמת, כי האל העיר רוח נביאי שקר לפתות את אחאב ללכת לרמת גלעד, לפי שנתחייב מיתה לשמים. לא שבאה לאחד מהם רוח נבואה, אלא הערת רוח וחפץ לדבר אל אחאב דברים אלו.
>
> והוא מה שאמר מיכיהו: 'הנה נתן ה' רוח שקר בפי כל-נביאיך אלה וה' דבר עליך רעה', ושאר כל הדברים כמו: 'ויאמר זה אומר בכה וזה אומר בכה, ויצא הרוח ויאמר אצא והייתי רוח שקר' – כל אלה דברי מליצה הם, אמרם מיכיהו דרך הצעת דברים. לא שראה מיכיהו דברים אלה, ולא שמעם, כי רוח הנבואה לא יהיה רק אמת בשם ה'.

ועדיין הסתום מרובה על הגלוי. גם אם נקבל את דעתו, שמיכיהו לא ראה ולא שמע דבר, הרי המשל על כל פרטיו המרובים טעון פירוש. גם כל השאלות ששאלנו בתחילה נשארו על כנן והן טעונות פתרון.

גם אברבנאל הסביר את דברי מיכיהו בדרך משל, ברם הוא גם נתן משמעות לפרטים השונים:

> והכוונה שראה שהשם יתברך היה עומד לדין על ענין אחאב, וכל צבא השמים עומדים לפניו. מהם היו מלמדים זכות עליו, ומהם היו מלמדים חובה עליו...ואחרי טענותיהם כלם, אמר ה' מי יפתה את אחאב? רצה לומר שמצא אותו חייב מיתה. ולכן ביקש דרך להענישו בה ושיפול ברמות גלעד...

ואין הענין כפי פשוטו (לעניין הרוח), כי אם שהשם יתברך העיר את רוח חפץ נביאיו שידברו אל אחאב הדברים ההם, שהיו אומרים מענין הצלחתו...

והיה כל זה, לפי שהשם יתברך גזר עליו רעה, שימות במלחמה. הנה אם כן, הגזרה שנגזרה על אחאב הייתה מאת השם, והוא יתברך העיר את רוח נביאיו להצליחו בדבריהם כדי שיבטח וילך שמה.

לפי הסברו של אברבנאל, התנהל כביכול בשמים משפט לאחאב. העומדים מימין לימדו עליו זכות, והעומדים משמאל לימדו עליו חובה, וה׳ הכריע לחובתו. אז העיר ה׳ את רוח נביאי השקר שיפתו את אחאב לעלות לרמות גלעד כדי שייפול שם במלחמה.

ועדיין שאלה גדולה לפנינו. אם ה׳ יתברך גזר על אחאב רעה שימות במלחמה, כיצד ניסה מיכיהו להפר את גזרת ה׳, ולמלט את אחאב מעונשו?[37] ואם תאמר שלא במיכיהו עסקינן, אלא בדבר ה׳, אז תופנה השאלה כלפי מעלה: האם ה׳ חפץ במותו של אחאב או בהצלתו? אם במותו, מיכיהו למה?[38] ואם בהצלתו, פיתוי הנביאים למה?

השאלה מתעצמת לנוכח השיטה הגורסת שארבע מאות הנביאים היו כולם נביאי אמת.[39] אם רצון ה׳ היה להפיל את אחאב ברמות גלעד באמצעות ארבע מאות נביאי אמת, מה תפקידו של מיכיהו כאן? ואם רצון ה׳ היה שנבואת מיכיהו תתקבל, מדוע פיטם הוא ארבע מאות נביאי אמת בנבואת שקר, מה שלא היה מעולם?

---

37. והשיב על כך אור החיים הנ״ל: ״ולפי זה לא קשה למה גילה מיכיהו סוד ה׳, כי יחרב העולם, ולא ישתנה מקור האמת ליחד שמו (של ה׳) על דבר שקר חס ושלום, ומה גם כי על כל פנים עשה הרוח פעולתו, כי לא האמין עליו אחאב ועלה ונפל, ונמצאת מחשבת ה׳ קיימת ולא מתייחס השקר לשם ה׳ אלוקים אמת״.

38. מרדכי סבתו במאמרו ״גזרה ובחירה בסיפור מותו של אחאב״, (בתוך הספר ״על דרך האבות״. הוצאת ״תבונות״ אלון שבות תשס״א) ענה שמתקיים כאן העיקרון של גזרה ובחירה: מחד גיסא, גזרה מידת הדין על אחאב לעלות וליפול ברמות גלעד, מאידך גיסא, מאפשרת מידת הרחמים לאחאב באמצעות מיכיהו, להימלט מן הגזרה. לעניות דעתי, אין כאן מקום לעיקרון של גזרה ובחירה, כי מה טעם יש בכך? מפני מה יימלט אחאב מן הגזרה - האם ההימלטות יביא אותו לידי תשובה או תפילה גדולה, כשם שגילוי הגזרה לחזקיהו גרם לו להתפלל ולשוב בתשובה? גם חלומו של פרעה לא בא כדי להציל את מצרים מגזרת הרעב, אלא כדי לאפשר ליוסף לצאת מבית האסורים אל המלוכה, ובעקבות כך תתקיים גזרת ״ידוע תדע״.

39. פירוש המיוחס לרש״י בדברי הימים.

יש לברר לפי שיטה זו את התופעה המוזרה והיוצאת דופן, שנביאי אמת ניבאו נבואת שקר בשם ה׳. תופעה זו מטילה לכאורה דופי בכל נביאי האמת בכל הזמנים, שהרי מעתה צריכים אנו להסתפק בכל נבואה ונבואה, אפילו של נביאים מוחזקים, אם היא נבואת אמת או נבואת שקר.

דרך חז״ל בפרשה זו

דומני שדרך המלך בפרשה חמורה זו היא דרך חז״ל. לפי דעתם, ישיבת ה׳ על כסאו, משמעה משפט שהתנהל לאחאב במרומים:

> **ראיתי את ה׳ ישב על כסאו** – אמר רבי סימון כסא שמפריש בין מיתה לחיים.
>
> **וכל צבא השמים עמד עליו מימינו ומשמאלו** – וכי יש שמאל למעלה והלא הכל ימין? שנאמר (שמות טו) ״ימינך ה׳ נאדרי בכח ימינך ה׳ תרעץ אויב׳, ומה ת״ל ׳מימינו ומשמאלו׳? אלא אלו מימינים ואלו משמאילים, אלו מכריעין לכף זכות ואלו מכריעין לכף חובה.
>
> שיר השירים רבה (וילנא) פרשה א, ד"ה א [ט] לסוסתי[40]

ומה היה דינו של אחאב? זה אמר בכה וזה אמר בכה ולא הייתה הכרעה[41]:

> אמר רב נחמן: אחאב שקול היה שנאמר (מלכים א כב): ׳ויאמר ה׳ מי יפתה את - אחאב ויעל ויפל ברמת גלעד ויאמר זה בכה וזה אמר בכה׳.
>
> מתקיף לה רבי יוסף: מאן דכתב ביה (מלכים א כא): ׳רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה׳, אשר הסתה אתו איזבל אשתו׳, ותנינא: בכל יום הייתה שוקלת שקלי זהב לעבודה זרה, ואת אמרת שקול היה?[42] אלא: אחאב וותרן בממונו היה, ומתוך שההנה תלמידי חכמים מנכסיו – כיפרו לו מחצה.

---

40. וראה ״תנחומא״ משפטים טו; ״שוחר טוב״ תהילים קיט; ירושלמי סנהדרין פ״א, ה״א; זוהר ח״ב לב, ב; ילק״ש ח״ב, תתקח.
41. ולא כפי שכתב אברבנאל שדינו הוכרע לחובה.
42. רבי חיים ויטאל כתב ב״שער הגלגולים״ סוף הקדמה ז, שבמעשיו אחאב לא היה שקול, אלא מוטה לכף חובה, רק מצד נפשו היה שקול, ולכן השי״ת לא דחאו לגמרי, והיה חפץ שישוב בתשובה, ולכן גם אליהו היה רודף אחריו להשיבו בתשובה.

מסכת סנהדרין דף קב עמוד ב

כמובן, במצב של ספק, רב חסד מטה את הדין לכף זכות, וכך היה גם בדינו של אחאב. אלא שהייתה התערבות פתאומית של רוח נבות שדרשה בכל תוקף להרשיע את אחאב:

"ויצא הרוח ויעמד לפני ה' ויאמר אני אפתנו, ויאמר ה' אליו במה? ויאמר אצא והייתי רוח שקר בפי כל נביאיו, ויאמר תפתה וגם תוכל, צא ועשה כן". – מאי 'רוח'? – אמר רבי יוחנן: רוחו של נבות היזרעאלי, מאי 'צא'? אמר רבינא: צא ממחיצתי, שכן כתיב (תהלים קא) 'דבר שקרים לא יכון לנגד עיני'.

מסכת סנהדרין דף קב עמוד ב

האם יכלה רוחו של נבות להכריע את הכף לחובה אחרי שאחאב יצא שקול בדינו? כתב על כך הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש ד, ט:

וכל מי שיש בידו עון זה, הרי הוא רשע גמור, ואין כל המצות שעשה כל ימיו, שקולין כנגד עון זה, ולא יצילו אותו מן הדין, שנאמר: 'אדם עשוק בדם נפש" וגו'.

צא ולמד מאחאב עובד ע"ז, שהרי נאמר בו: 'רק לא היה כאחאב', וכשנסדרו עונותיו וזכיותיו לפני אלהי הרוחות, לא נמצא עון שחייבו כליה,[43] ולא היה שם דבר אחר ששקול כנגדו, אלא דמי נבות, שנאמר: 'ותצא הרוח ותעמוד לפני ה" - זו רוח נבות, ונאמר לה: 'תפתה וגם תוכל', והרי הוא הרשע לא הרג בידו אלא סיבב, קל וחומר להורג בידו.

ועדיין הדברים עמומים במקצת. הרי כשדנו בעניינו של אחאב, ואלו אמרו בכה ואלו אמרו בכה, יש להניח שגם עוון רציחתו של נבות היה בכלל, כיצד אפוא הוא יצא שקול בדינו? ועוד, אם אין כל המצוות שעשה אחאב כל ימיו, שקולין כנגד עוון זה, מדוע נשלח מיכיהו להציל את אחאב?

---

43. ומה בדבר הגזרה "נפשך תחת נפשו", שהיא לכאורה לא בטלה? ומה בדבר הגזרה "ילקו הכלבים את דמך", שגם היא לא בטלה לדעת רש"י ור"י קרא? (עיין סוף פרק כא), ונראה לומר שתשובתו של אחאב הייתה אמורה להועיל ולבטל גם את שתי הגזרות הללו, אלא שקטרוגו של נבות גרם שבסופו של דבר נענש אחאב על שתי הגזרות הללו.

על כן נראה להסביר שאף על פי שיצא אחאב שקול בדינו, הרשיעו נבות מדין גואל דם, מפני שמותר לגואל הדם להרוג אפילו רוצח בשגגה, וכפי שכתוב בתוספתא המובאת ברד"ק:

> ונפק רוחא דנבות וקם קדם ה' ואמר: יתקם לדמי על ידי, דאנא מצינא לאטעיותיה ולאובדא יתיה מן עלמא. (תרגום: ויצאה רוח של נבות ועמדה לפני ה' ואמרה: תבוא נקמה על ידי, כי אני יכולה להרשיעו ולאבדו מן העולם)

מעתה תתברר כל הפרשה כלה באר היטב. מחד גיסא, הייתה זכות לגיטימית לרוחו של נבות בתור גואלת דם[44] לפתות את כל הנביאים, אפילו נביאי אמת, כדי להביא למותו של אחאב כשם שיש זכות לגואל הדם להרוג רוצח בשגגה. מאידך גיסא, יש זכות ואף חובה להציל רוצח זה, שאינו חייב מיתה על פי דין, מידי גואל הדם. הלכך נשלח מיכיהו הנביא כמשקל-נגד נוכח כל הנביאים שדיברו בשם רוח נבות, להציל את אחאב שיצא שקול בדינו.

ואם תאמר, כיצד יגבר מיכיהו הבודד על ארבע מאות נביאים שמעידים פה אחד נגדו? וכיצד נדע מתי נביא בא בשם ה', ומתי הוא מתנבא בשם איזו רוח? התשובה ניתנה בידי יהושפט: "והני מדקאמרי כלהו כהדדי, שמע מינה לא כלום קאמרי".[45] (תרגום: ואלו, מכיוון שמתנבאים כולם כאחד, אינם אומרים כלום)

יש להניח, שאילו היה אחאב יוצא זכאי לחלוטין בדינו, לא הייתה ניתנת הרשות לרוחו של נבות להסטין כנגדו. אבל כיוון שהוא יצא שקול בדינו, ועוון שפיכות דמים קטרג כנגדו, נפתח פתחון פה לשטן להסטין, ואחאב נלכד בפח שנטמן לו.

בעניין נקמת נבות באחאב מצאנו דברי טוב טעם ודעת בשיחותיו של הגר"ח שמואלביץ ("שיחות מוסר" תשל"ג, מאמר יב, "נקמה"):

> מכל מקום אנו רואים שרוחו של נבות שהייתה במחיצתו של הקב"ה, דרשה וחיזרה לנקום באחאב שרצח את נבות. ומה טעם לנקמה

---

44. עיין ב"שני לוחות הברית" פרשת מסעי שלנרצח אין מנוח אחר שהפרידו אותו מבניינו לפני בוא עתו, כמו שמצאנו ברוח נבות היזרעאלי. לכן אסור לקחת כופר, שאפילו גואל הדם או בית הדין מוחלים לרוצח - אינו כלום, כי הנרצח אינו מתפייס. וכן כתב בשו"ת "חוות יאיר" סי' כו.
45. ושמחתי שכיוונתי בזה לדעת מו"ר הרב אביגדר נבנצל.

בעולם האמת, שאין בו יצר הרע ולא גוף קרוץ מחומר? עולם שאין בו אלא רוחניות טהורה, שבו צדיקים יושבים ונהנין מזיו השכינה?

אלא שהנקמה מקורה ממקום רם ונשא, וכך אמרו (ברכות לג ע״א): גדולה נקמה שניתנה בין שתי אותיות (שמות הקב״ה), שנאמר ׳א-ל נקמות ה׳ ׳. וגדולה הנקמה כמו ״דעה״, ״מקדש״, שגם הם ניתנו בין שני שמות הקדושים.

והביאור בעניינה של הנקמה הוא, כי תוכנה אינו עונש לרשע גרדא, אלא היא מיצוי חשבון הצדק בעולם. וכיוון שחשבון הצדק נעשה, הרי זה כבוד שמים בעולם. ...

וזהו הטעם שחיזר רוחו של נבות לנקום באחאב, לא בגלל רגשי נקמתו הפרטית, שאין מקום לכך במחיצתו של הקב״ה, אלא כדי שתתקיים הנקמה בעולם, שיראו הכל את הנהגת הקב״ה שמשלם לעושי רשעה כפעלם....

ועל פי המבואר, לא היה הדבר מוטל דווקא על דוד (בעניין שמעי בן גרא) ונבות, מאחר שאין כאן חשבונות פרטיים, אלא של עשיית צדק בעולם, להרבות כבוד שמים, ולכאורה כל בני אדם שווים בזה. אלא נראה שזה שנפגע מן העוול מרגיש יותר מזולתו את הפגם בעולם, כל זמן שלא נתמצה חשבון הצדק. לכן חיזרו הם על עשיית נקמת ה׳ בעושי רשעה, אבל לא את נקמתם ביקשו חס ושלום.

לז. המערכה ברמות גלעד

מלכים א פרק כב

(כט) וַיַּעַל מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל וִיהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ-יְהוּדָה רָמֹת גִּלְעָד׃

(ל) וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶל-יְהוֹשָׁפָט הִתְחַפֵּשׂ וָבֹא בַּמִּלְחָמָה וְאַתָּה לְבַשׁ בְּגָדֶיךָ וַיִּתְחַפֵּשׂ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיָּבוֹא בַּמִּלְחָמָה׃

(לא) וּמֶלֶךְ אֲרָם צִוָּה אֶת-שָׂרֵי הָרֶכֶב אֲשֶׁר-לוֹ שְׁלֹשִׁים וּשְׁנַיִם לֵאמֹר לֹא תִלָּחֲמוּ אֶת-קָטֹן וְאֶת-גָּדוֹל כִּי אִם-אֶת-מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לְבַדּוֹ׃

(לב) וַיְהִי כִּרְאוֹת שָׂרֵי הָרֶכֶב אֶת-יְהוֹשָׁפָט וְהֵמָּה אָמְרוּ אַךְ מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל הוּא וַיָּסֵרוּ עָלָיו לְהִלָּחֵם וַיִּזְעַק יְהוֹשָׁפָט׃

(לג) וַיְהִי כִּרְאוֹת שָׂרֵי הָרֶכֶב כִּי-לֹא-מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל הוּא וַיָּשׁוּבוּ מֵאַחֲרָיו׃

(לד) וְאִישׁ מָשַׁךְ בַּקֶּשֶׁת לְתֻמּוֹ וַיַּךְ אֶת-מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל בֵּין הַדְּבָקִים וּבֵין הַשִּׁרְיָן וַיֹּאמֶר לְרַכָּבוֹ הֲפֹךְ יָדְךָ וְהוֹצִיאֵנִי מִן-הַמַּחֲנֶה כִּי הָחֳלֵיתִי׃

(לה) וַתַּעֲלֶה הַמִּלְחָמָה בַּיּוֹם הַהוּא וְהַמֶּלֶךְ הָיָה מָעֳמָד בַּמֶּרְכָּבָה נֹכַח אֲרָם וַיָּמָת בָּעֶרֶב וַיִּצַּק דַּם-הַמַּכָּה אֶל-חֵיק הָרָכֶב׃

(לו) וַיַּעֲבֹר הָרִנָּה בַּמַּחֲנֶה כְּבֹא הַשֶּׁמֶשׁ לֵאמֹר אִישׁ אֶל-עִירוֹ וְאִישׁ אֶל-אַרְצוֹ׃

(לז) וַיָּמָת הַמֶּלֶךְ וַיָּבוֹא שֹׁמְרוֹן וַיִּקְבְּרוּ אֶת-הַמֶּלֶךְ בְּשֹׁמְרוֹן׃

(לח) וַיִּשְׁטֹף אֶת-הָרֶכֶב עַל בְּרֵכַת שֹׁמְרוֹן וַיָּלֹקּוּ הַכְּלָבִים אֶת-דָּמוֹ וְהַזֹּנוֹת רָחֲצוּ כִּדְבַר יְהוָה אֲשֶׁר דִּבֵּר׃

(לט) וְיֶתֶר דִּבְרֵי אַחְאָב וְכָל-אֲשֶׁר עָשָׂה וּבֵית הַשֵּׁן אֲשֶׁר בָּנָה וְכָל-הֶעָרִים אֲשֶׁר בָּנָה הֲלוֹא-הֵם כְּתוּבִים עַל-סֵפֶר דִּבְרֵי הַיָּמִים לְמַלְכֵי יִשְׂרָאֵל׃

(מ) וַיִּשְׁכַּב אַחְאָב עִם-אֲבֹתָיו וַיִּמְלֹךְ אֲחַזְיָהוּ בְנוֹ תַּחְתָּיו׃

מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה עלו רמות גלעד למרות דבריו של מיכיהו. האם הם עברו על דברי הנביא? מדוע יהושפט, שלא האמין לארבע מאות הנביאים, לא ציית לדברי מיכיהו?

אברבנאל התחבט בשאלות אלו וכתב:

> אם היה יהושפט ירא ה׳ ולא רצה ללכת למלחמה כי אם כשישאל ראשונה את דבר ה׳, איך אם כן אחרי ששאל והשיבו רעה, הלך למלחמה? והיה אם כן עובר בזה על דברי הנביא, והכתוב אמר ׳אליו תשמעון׳?
>
> **תשובה:** אמנם יהושפט עם היותו ירא ה׳, הנה לא האמין בדברי הנביא ועבר על נבואתו ועלה למלחמה, לפי שראה בדבריו שלא יעד רעה כי אם אל אחאב לבדו, באמרו ׳כצאן אשר אין להם רועה׳. ולפי שלא דבר אליו כלל ולא צוהו שלא יעלה למלחמה, גם שכבר אמר לאחאב ׳כמוני כמוך כעמי כעמך׳, ולכן הוצרך לעלות שמה[1] ולא עבר אם כן על דברי הנביא ומצוותו.
>
> אברבנאל השאלה החמישית

יהושפט, לדעת אברבנאל, לא עבר על דברי הנביא, משום שהנביא לא אסר עליו לעלות ולא ייעד לו רעה, אלא רק לאחאב.

ואחאב - האם הוא עבר על דברי הנביא? דומני שבאותה מידה אפשר לסנגר גם עליו. לא נאמר לו במפורש שלא לעלות למלחמה, אלא רק הודיעוהו, שהוא לא ישוב ממנה בשלום.[2]

ואם תאמר וכי יוצאים למלחמה על מנת להפסיד? האם מותר למלך לסכן את חייליו לריק?[3] התשובה אשר נאמר היא: גם אחאב וגם יהושפט ידעו, שהעם ישוב מן המלחמה בשלום כפי שייעד מיכיהו: ״ישובו איש לביתו

---

1. בעל ״כלי יקר״ דייק ממה שכתוב בלשון יחיד: ׳**ויעל** מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה׳, ולא נכתב: ״ויעלו״, שיהושפט רק נגרר אחרי אחאב, כי לא רצה לחלל בריתו ומוצא שפתיו, במה שאמר ׳כמוני כמוך׳. אלשיך הוסיף, שיהושפט עלה אתו למלחמה כדי לא להמס את לב אחאב.
2. עוד אפשר לומר שבאמת ובתמים אחאב לא ידע עם מי האמת, עם מיכיהו או עם שאר הנביאים.
3. שאלה זו מופנית למעשה גם כלפי יהושפט.

בשלום״, וכפי שכתב רד״ק[4] ׳שבמלחמה הזו לא מתו מישראל, ואם מתו, מתו מעטים, ומארם מתו רבים׳.

יתרה מזו - אפשר שנפילת אחאב הייתה תמורת העם והצילה את העם מעונש כבד, שהיה תלוי ועומד כנגדו זה מכבר: ״ועמך תחת עמו״.[5] כל זאת למדנו מהזוהר הקדוש שהובא לעיל:

> אם ראש העם לא זכה במעשיו, נתפש העם בעוונו.[6] מאין לנו? כי כתיב (שמ״ב כד, יז) ״ויאמר דוד ...הנה אנכי העויתי ואלה הצאן מה עשו?״, הרי שדוד חטא וישראל סבלו. ואם ראש העם נתפש בעוונו, ניצולים העם, כי הדין אינו שורה עוד עליהם, שכתוב: ״ויאמר לא אדונים לאלה״, כלומר, הם אינם ראשים לעם, כי נהרג אחאב, על כן ישובו מדרך הזה איש לביתו בשלום.

ראו בריה שבראתי בעולמי! ידע זה המלך שהוא לא ישוב בשלום מן המלחמה, ויצא לקראתה, אם כדי להשיב לישראל את רמות גלעד, ואם כדי להסיר מן העם גזרה קשה, ואולי גם כדי להיות מחר במחיצתו של ה׳.[7]

מדי דברי בו, זכור נזכור את נפילתו של שאול בהרי הגלבוע ואת שיחתו האחרונה עם שמואל רבו בעין דור:

> אמר לו (שאול לשמואל): ואין מיערקי? (וכי אינני יכול לברוח?) אמר: אין ערקת, את משתזיב (אם תברח, תינצל), ואם את מקבל עליך מדת הדין – מחר אתה ובניך עמי. מאי עמי? אמר רבי יוחנן: עמי - במחיצתי.[8]

---

4. פסוק יז. וכן כתב אברבנאל, וכן משמע מהתלמוד הירושלמי סנהדרין פרק יא, ה״ה.
5. אף על פי שחז״ל אמרו (ירושלמי סנהדרין יא, ה) שאותה טיפת דם שיצאה מן הנביא הפצוע (לפי סדר עולם רבה זה היה מיכיהו) היא שהצילה וכיפרה על כל ישראל, אפשר שזה וזה גרמו.
6. אחאב השאיר את בן הדד בחיים, והעם כלו נתן את הדין.
7. נראה להלן, שבשל יציאת אחאב למלחמה זו ובשל התנהוגותו בה - יש לאחאב חלק בעולם הבא.
8. נבות יצא ממחיצתו של הקב״ה על שהסית את אחאב לעלות לרמות גלעד, כפי שדרש רב (שבת קמט ע״ב): ״ומאי ׳יצא׳ (׳יצא ועשה כן׳)? אמר רב: צא ממחיצתי, דכתיב ׳דובר שקרים לא יכון לנגד עיני׳ ״. (במסכת סנהדרין [פט ע״א], הדברים מובאים בשם רב יהודה, שהיה תלמידו של רב, ובדף קב ע״ב שם, הדברים מובאים בשם רבינא.)

כיון ששמע את דברי שמואל נתייראַ, שנאמר: 'וימהר שאול ויפול מלא קומתו ארצה, ויירא מאד מדברי שמואל'. אמר לו אבנר ועמשא: מה אמר לך שמואל? אמר להם, אמר לי למחר את נחית לקרבא ונצח (אתה יורד לקרב ומנצח), ולא עוד אלא בניך מתמנין רברבין. נטל שלשה בניו ויצא למלחמה.

אמר ריש לקיש, באותה שעה קרא הקב"ה למלאכי השרת ואמר להם: **באו וראו בריה שבראתי בעולמי,** בנוהג שבעולם, אדם הולך לבית המשתה, אינו מוליך בניו עמו מפני מראית העין, וזה יוצא למלחמה, ויודע שנהרג, ונוטל בניו עמו, ושמח על מדת הדין שפוגעת בו.

ויקרא רבה (וילנא) פרשה כו

ואולי כשאול כן אחאב "יוצא למלחמה ויודע שנהרג, ושמח על מדת הדין שפוגעת בו", כי רוצה הוא להיות מחר במחיצתו של ה'.[9]

התחפש ובא במלחמה ואתה לבש בגדיך

"ויאמר מלך ישראל אל יהושפט התחפש ובא במלחמה ואתה לבש בגדיך". מחד גיסא אומר אחאב ליהושפט להתחפש, ומאידך גיסא הוא אומר לו ללבוש את בגדיו, האם אפשר לקיים את שניהם?

המפרשים ביארו, שהמילים "התחפש ובא במלחמה" לא היו ציווי ליהושפט להתחפש, אלא פנייה של אחאב אל עצמו להתחפש כפי שכתב רד"ק[10]:

התחפש ובא במלחמה – אמר מלך ישראל להתחפש ולבא במלחמה כדי שלא יכירוהו; ואמר ליהושפט: 'ואתה לבש בגדיך', כי אינך צריך להתחפש; אבל אני צריך להתחפש, לפי שהם בעלי ריבי והם שונאים אותי. ולא יועילו התחבולות שלא ברצון האל, כי המושך בקשת לתמו הרגהו. וי"ת כמו אתחפש: אנא אשתני ואיעול בקרבא (תרגום: אני אתחפש ואבוא בקרב).

---

9. הקשה הרב נבנצל: "אם כן למה התחפש?" ונראה לומר שאחאב לכתחילה עשה כל מה שאפשר כדי להינצל, אך מאידך גיסא הביא בחשבון גם את האפשרות שהוא ייפול במלחמה ואז מיתתו תהיה כפרתו וכפרת העם.
10. וכן רש"י, רלב"ג, ר"י קרא, ר"י כספי, אברבנאל, מלבי"ם, דעת מקרא.

ואפשר גם לומר שלבישת יהושפט את בגדי המלכות, בה בשעה שאחאב הופיע בשדה הקרב בבגדי הדיוט, נחשבה התחפשות של יהושפט, כי בעקבותיה הוא נתקבל בשדה הקרב כמפקד העליון של מחנה ישראל,[11] כלומר כאחאב המלך.[12] עקב כך סרו כל שרי הרכב של ארם על יהושפט להילחם בו, בחשבם שהוא אכן אחאב מלך ישראל.[13]

מדוע התחפש אחאב? מדוע הוא לא עשה כן במלחמות הקודמות?[14] הידע אחאב על הוראת מלך ארם לפגוע בו לבדו? ומדוע ציווה מלך ארם את שרי הרכב שלא להילחם 'את קטן ואת גדול, כי אם את מלך ישראל לבדו'? מדוע לא הייתה הוראה כזאת בשתי המערכות הקודמות?[15]

בפירוש דעת מקרא כתוב שההוראה של בן הדד לפגוע במלך לבדו הייתה תכסיס מלחמה נודע, וההוכחה מדברי גלית (ש"א יז, ט): "אם יוכל להלחם אתי והכני והיינו לכם לעבדים, ואם אני אוכל לו והכיתיו והייתם לנו לעבדים, ועבדתם אותנו". ואין הנדון דומה לראיה, כי שם הותנה מראש שגורל המלחמה ייקבע על ידי המלכים עצמם.

נראה שלא תכסיס מלחמה היה כאן, ולא ידיעות מודיעיניות גרמו, אלא עצת ה' שלעולם תעמוד ודבר ה' שיקום לעולם. מה נעמו דברי אברבנאל בביאור זה הדבר:

---

11. יוסף בן מתתיהו הגדיל לעשות כשפירש שיהושפט לבש את בגדי אחאב, כדי להערים על דברי הנבואה. פירושו ייתכן על פי נוסח תרגום השבעים שגורס: "ואתה לבש בגדי".
12. ייתכן שהתמונה שבה חושבים בטעות שיהושפט הוא אחאב ובעקבותיה רוצים להרגו, באה להמחיש את רצונו של יהושפט להידמות ולהתחבר אל אחאב כאשר אמר: "כמוני כמוך", ואולי בשל רצונו זה של יהושפט, הוא כמעט נפל בקרב..
13. ואם תאמר כיצד הסכים יהושפט להתחזות לאחאב ולמשוך אליו את כל האש? וכיצד העז אחאב להציע הצעה כזו ליהושפט? ומה שפירשו רש"י ורד"ק שנגד יהושפט לא היה להם תיגר, אינו מתיישב לפי דברינו שכן מטרת ההתחפשות הייתה שיהושפט ייראה כמלך ישראל. על כן נראה לומר שיהושפט חשב שהוא לא ייפגע משום שחסות ה' עליו, וכך סבר גם אחאב, וגם מנבואת מיכיהו השתמע שרק אחאב ייפגע ולא יהושפט, כאשר כתב הר"י קרא: "אתה שלא נתנבא עליך מיכה רעה, אין אתה צריך להשתנות", וכן כתב רלב"ג.
14. כלל לא מצאנו תקדים כזה (=להתחפש) בשום מלחמה בתנ"ך.
15. יש מפרשים (עיין בפירוש ר"י קרא ובפירוש המיוחס לרש"י בדהי"ב יח ובפירוש דעת מקרא) שבן-הדד ידע את תוכן נבואת מיכיהו מפי אנשי המודיעין שלו, על כן ציווה לפגוע באחאב בלבד. במקביל, ידע אחאב על ההוראה של בן-הדד לפגוע בו בלבד, לכן נקט בתכסיס ההתחפשות. ואין לדברים אלו רמז בכתובים.

ולא עשה זה (בן- הדד) לחמול על בני ישראל, כי אם בעבור שלא ימלט מידם אחאב,[16] כאשר כל שרי הרכב לא יהיה מגמתם בדבר אחר כי אם לבקשו ולהרגו, ואחר שיהרגו אותו,אז ילחמו עם עמו.

ומה לנו לבקש בזה סבה אחרת כי אם הגזרה האלוקית, וה׳ צבאות יעץ ומי יפר, והוא הסב את לבו לעשות זה.[17]

והעד המורה על אמיתת זה ושיד ה׳ היה בו, שהנה שרי רכב ארם ראו את יהושפט וחשבו שהוא מלך ישראל ובאו עליו ללחום, ׳ויזעק יהושפט׳, רוצה לומר זעק בעד אנשיו, או שצעק אל ה׳ שיצילהו, כמו שאמרו חז״ל (עיין ילקוט),[18] ואז ראו כי לא מלך ישראל הוא, וישובו מאחריו. ואלה עם היות שראו שלא היה מלך ישראל, אין ספק שהכירו שהיה מלך יהודה, כי הוא היה מלובש בגדי מלכות ועטרת זהב בראשו, ומי הוא זה ואי זהו מאנשי החיל שיראה במלחמה מגדוד האויבים, מלך או שר גדול ולא יאסור אותו?[19]

והנה ההצלחה היותר נמרצת שיוכלו אנשי המלחמה להגיע אליה, הוא לתפוס אדם גדול, כ״ש שיפול בידם מלך אסור ברהטים, **אבל מאת ה׳ הייתה זאת שיהושפט ניצל לחסידותו וליושר לבבו בהיותו ניכר לפני האויבים.**

כשם שרצון ה׳ היה שיהושפט לא ייפגע, כפי שכתוב במפורש (דהי״ב יח, לא): ״וה׳ עזרו ויסיתם אלהים ממנו״,[20] כך היה רצון ה׳ שאחאב ייפגע ״ולא יועילו התחבולות שלא ברצון האל״,[21] ועל כן איש משך בקשת לתומו, מבלי שידע ומבלי שכיוון לכך, ופגע בין הדבקים ובין השרָן והרג את מלך ישראל המחופש, ובכך הוציא לפועל את נבואת מיכיהו ואת נבואת אליהו:

---

16. בספר ״הואיל משה״ כתוב: ״דרך בני בליעל לשנוא את מיטיביהם, וכאשר תרבה טובתם כן ישנאום״.
17. וכתב ״כלי יקר״: ״ועוצם ההשגחה, בהיות המלך אחאב חומל על בן הדד מלך ארם, שלא יחמול הוא עליו, אלא אדרבה כל תכליתו אל המלך לבדו, לקיים דבר ה׳: ׳נפשך תחת נפשו׳ ״.
18. וכן בפירוש רש״י ובפירוש של ר״י קרא.
19. הרב נבנצל הקשה: ״אבל פקודת מלך ארם אסרה עליהם להלחם ביהושפט?״. אך נראה שהכתוב בדהי״ב (יח,לא) מסייע לדברי אברבנאל: ״וה׳ עזרו ויסיתם אלוקים ממנו״, מכאן שלא פקודת המלך גרמה, אלא עזרת ה׳.
20. הוא ניצל בזכות הזעקה ובזכות הדברים הטובים שנמצאו בו ככתוב בדה״יב יט, ג.
21. לשון רד״ק.

ואיש משך בקשת לתמו ויכה - רבי אלעזר אמר: לפי תומו, רבא אמר: לתמם שתי חזיונות, אחת של מיכיהו ואחת של אליהו.

סנהדרין דף לט עמוד ב

וכתב אברבנאל:

זה לעומת זה עשה האלוקים, זה ניצל וזה נהרג, וחז"ל אמרו שנעמן שר צבא מלך ארם[22] היה האיש אשר משך בקשת,[23] ודרשו "לתמו" – שתמו שני חזיונות של אליהו[24] ושל מיכיהו, ששניהם נבאו על מיתת אחאב.

נחזור לשאלה ששאלנו לעיל: מדוע התחפש אחאב? ממי הוא רצה לחמוק, מארם או מה'? מלשון רש"י ורד"ק משמע שהוא חשש מחיל ארם, וממנו הוא רצה לחמוק. דבריהם קשים במקצת,[25] כי אם פחד הוא מצבא ארם, למה הוא יזם את המלחמה נגדם? ומדוע פחד הוא בפעם הזאת יותר מבפעמים האחרות?[26] האם התנהגות זו הולמת את אישיותו של אחאב מלך ישראל, שהיה ידוע כגיבור מלחמה?

סביר יותר לומר שהוא חשש לנבואת מיכיהו, וניסה לחמוק מגזרת ה' על ידי שינוי בגדיו, כפי שכתב רלב"ג (פסוק ל):

והרצון בו שעל דבר מיכיהו ראוי לו שישנה בגדיו, ויבא במלחמה בדרך שלא יכירוהו חיל ארם. אך אתה (יהושפט) תלבש בגדי מלכות, כי אין לך לירא, כי כלם הסכימו לטוב במלחמה, אך בדבר אחאב לבד התנבא מיכיהו רע.[27]

---

22. בזכות משיכה תמימה זו בקשת זכה להיות "שר צבא מלך ארם, איש גדול לפני אדניו ונשוא פנים". (ראה מל"ב ה, א) ועיין בפירוש "כלי יקר" עמ' 787.
23. רבי יוסף אבן יחיא בפירושו לדה"י הגדיל לעשות כאשר פירש שהאיש היה יהושפט המלך.
24. אף על פי שאחאב שב בתשובה, היא לא הועילה לו, אלא לדחיית רעת ביתו לימי בנו, אבל גזרת "ילקו הכלבים את דמך" (מל"א יא,יט) הייתה חייבת להתקיים בו. (ראה רש"י כא, כט ובפירוש ר"י קרא שם).
25. להלן נראה שדבריהם אינם קשים.
26. אמנם אפשר לומר שנבואת מיכיהו ערערה את ביטחונו, ויצרה חששות ופחדים בקרבו.
27. ור"י קרא כתב: "שחשש לדברי הנביא, שאמר לו: 'אם שוב תשוב בשלום לא דיבר ה' בי'...כסבור להמלט מגזרתו של מקום, על ידי ששינה את בגדיו".

ואם ישאל השואל, וכי בשופטני (טפשים) עסקינן, שסבורים היו להערים על בורא העולם בתכסיסי ילדים? ואם אחאב אולי היה חשוד על דברים כגון אלו, מה נענה בדבר יהושפט מלך יהודה, שהכתוב העיד עליו שעשה הישר בעיני ה׳, ודרש משופטיו לעשות הכול ביראת ה׳, באמונה ובלבב שלם?[28]

נדמה שהיה לשני המלכים האלה על מה לסמוך, כי כל נבואת מיכיהו מעוררת שאלה גדולה: אם רצון ה׳ היה שאחאב ימות, מדוע ניסה מיכיהו להניא את אחאב מלעלות למלחמה? ומה התועלת באי עלייה למלחמה, התמלט היא את אחאב מגזרת ה׳? מלאך המוות מה לי הכא מה לי התם?

אלא הסבר הדברים הוא כפי שכתבנו לעיל. הגזרה בדבר מותו של אחאב לא הייתה מוחלטת וסופית כי היא לא באה מה׳, אלא מקטרוגו של נבות. כשם שהשטן מקטרג בשעת סכנה, כך גם קטרוג זה לא חל אלא בשעת סכנה. אם אחאב לא היה מעמיד עצמו במקום סכנה, אפשר שהגזרה לא הייתה יוצאת אל הפועל. כמו כן אפשר להינצל מגזרה כזו על ידי שינוי שם, או על ידי שינוי מקום, ולעתים אף על ידי שינוי מלבוש, בעיקר אם מדובר בלבוש מלכות. במקרה שלנו הייתה משמעות כפולה לשינוי המלבוש, כי הוא עשוי לבטל את הגזרה והוא גם עשוי להוציא את אחאב ממקום הסכנה. מכאן שאין סתירה בין מי שהסבירו שאחאב התחפש על מנת לחמוק מצבא ארם לבין מי שהסבירו שהוא התחפש כדי לחמוק מגזרת ה׳. אדרבה שני ההסברים צריכים זה לזה ומשלימים זה את זה.

וכבוד עשו לו במותו.

וְאִישׁ מָשַׁךְ בַּקֶּשֶׁת לְתֻמּוֹ וַיַּכֶּה אֶת מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל בֵּין הַדְּבָקִים וּבֵין הַשִּׁרְיָן וַיֹּאמֶר לְרַכָּבוֹ הֲפֹךְ יָדְךָ וְהוֹצִיאֵנִי מִן הַמַּחֲנֶה כִּי הָחֳלֵיתִי׃

כי החליתי – לא רצה להגיד כי הוכה כדי שלא ירך לב ישראל. אבל אמר כי באהו החולי, ולזאת הסבה היה המלך מעמד במרכבה נוכח ארם כל היום ההוא, כדי שלא יסורו ישראל מהמלחמה ויתחזקו להלחם עם ארם.[29]

רלב"ג פסוק לד

---

28. עיין דה״ב יט, ט.

29. ורד"ק כתב בשם אביו: ״כי גם לרכבו לא רצה לגלות שהוכה, אלא אמר כי החלה, לא שהוכה״.

בתחילה ציווה המלך את רכבו להוציאו מן המחנה, אך כאשר ראה כי המלחמה מתעצמת ועולה, החליט להישאר בשדה המערכה[30] והיה מועמד במרכבה נוכח ארם. אחאב שהיה בקי גדול ברזי המלחמות, ידע את הכלל, 'תחילת נפילה ניסה'.[31] על כן היה מועמד במרכבה כל היום כלו ומת בערב, כדי שלא יכירו ישראל במכתו ויברחו.

ואז עברה הרינה במחנה "כבא השמש לאמר איש אל עירו ואיש אל ארצו". מה היו תוצאות המלחמה? מי ניצח ומי הפסיד? רד"ק (פסוק לו) כתב שככל הנראה לא היו מנצחים:

> **איש אל עירו** – שלא ילחמו עוד. והכרוז הזה עבר במחנה ישראל או בשתי המחנות. ולא נמצא בכתוב מי היו המנצחים והמתגברים, אם ישראל ואם ארם. וכיון שאמר הנביא: ישובו איש לביתו בשלום, נראה שלא מתו מישראל, ואם מתו - מעטים היו. ומה שאמר הנביא 'ועמד תחת עמו' במלחמות אחרות היה זה:

אברבנאל טוען שישראל העבירו קול לאמור 'איש לעירו', מכלל שהם היו המנצחים, שאם לא כן, היו רודפים אותם הארמים עד כלותם. בעל "כלי יקר" הוסיף שישראל ניצחו, ככתוב: "ותעלה המלחמה ביום ההוא והמלך היה מעמד במרכבה נכח ארם", כלומר, עמידתו של אחאב במרכבה לא רק שהצילה את ישראל מתבוסה אלא אף הטתה את המלחמה לטובת ישראל.

ואת אחאב הביאו שומרונה וקברוהו שם, ואת הרכב שטפו על ברכת שומרון[32] "וילקו הכלבים את דמו והזֹנות רחצו, כדבר ה' אשר דבר".

"כדבר ה' אשר דבר" ביד מי? מדוע לא ציין הכתוב את שם הנביא שמסר את דבר ה'?

כיוון שמותו של אחאב היה עונש על כמה חטאים, וחזו אותו כמה נביאים, לא ציין הכתוב בידי מי נמסרה נבואה זו:

> ולפי שכבר נתקיימו במיתתו ייעודים רבים, כמו שביארנו, אמר "כדבר אשר דבר", ולא אמר כדבר ה' אשר דבר ביד עבדו פלוני.

---

30. בעל המצודות כתב שהמלך היה מועמד במרכבה מחוץ למחנה.
31. ראה רש"י ור"י קרא.
32. לפי רש"י ור"י קרא, שם נהרג נבות. לפי רד"ק, הדם זרם משם עד יזרעאל, וביזרעאל לקקו הכלבים את דמו. ועיין לעיל בפרק ל"א בספרנו, בירור מקיף בעניין מיקומו של כרם נבות, ומקום מותו של אחאב.

הוא מה שאמרו חז"ל:

והזונות רחצו – אמר רבי אליעזר: למרק שתי חזיונות – אחת של מיכיהו ואחת של אליהו. במיכיהו כתיב (מלכים א כב): "אם שוב תשוב בשלום לא דבר ה' בי", באליהו כתיב (מלכים א כא): "במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות ילקו הכלבים את דמך אתה".[33] רבא אמר: זונות ממש,[34] אחאב איש מצונן היה ועשתה לו איזבל שתי צורי זונות במרכבתו, כדי שיראה אותן ויתחמם.

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף לט עמוד ב

ואיננו יודעים על איזה חטא מוסב חזיונו של מיכיהו, אם על חטא נבות או על חטא שילוח בן-הדד? ומסתבר לומר שעל חטא בן הדד, כפי שמשתמע מן התלמוד הירושלמי:

את מוצא בשעה שיצאו ישראל למלחמה, לא מת מכלם אלא אחאב מלך ישראל בלבד.[35] והדא היא דכתיב: "ואיש משך בקשת לתומו ויך את מלך ישראל בין הדבקים ובין השיריין ויאמר לרכבו הפוך ידך והוציאיני מן המחנה כי החליתי". מה אני מקיים ועמך תחת עמו? רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יוחאי: אותה הטיפה שיצאה מאותו צדיק כיפרה על כל ישראל.

תלמוד ירושלמי מסכת סנהדרין פרק יא דף ל טור ג /ה"ה

צא ובדוק, מה התקיים ומה לא התקיים משני החזיונות של מיכיהו ואליהו?

---

33. בשו"ת "שערי ציון" הסביר שבכך התיישבה הסתירה לכאורה שבין שני החזיונות, כי לפי חזיונו של מיכיהו נפילתו של אחאב אמורה הייתה להיות ברמות גלעד, ולפי חזיונו של אליהו הכלבים אמורים היו ללקק את דמו בכרם נבות.

34. ובתרגום יונתן פירש "זונות", במשמעות של כלי זיין, וכן כתבו רש"י, ר"י קרא, רד"ק ור"י כספי בשמו. ורלב"ג ואברבנאל פירשו שזונות ממש שרחצו באותה עת בברכה, רחצו בדמו שנתערב במימי הברכה.

35. וכן כתב רלב"ג: "ועם כל זה, הנה מפני ששלח בן הדד בשלום, הייתה נפשו תחת נפשו ונהרג ברמות גלעד, ושם לקקו הכלבים את דמו שנשטף מן הרכב".

״עמך תחת עמו״ לא התקיים, אם משום אותה טיפת דם שיצאה מאותו צדיק, מיכיהו, ואם משום טיפת הדם שיצאה מאחאב במלחמה זו,[36] ואם משום תשובתו של אחאב אחרי פרשת נבות.[37]

הגזרות הקשות על ביתו ועל איזבל, לא התקיימו עתה, משום כניעתו של אחאב מלפני ה׳.

רק הגזרות: ״נפשך תחת נפשו״, ו״במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות ילקו הכלבים את דמך גם אתה״,[38] התקיימו לכאורה.

ומדוע לכאורה? כי למעשה אין שום דמיון בין גזרת ״ילקו הכלבים את דמך״, לבין קיומה בפועל. אילולי שהכתוב העיד שהכלבים לקקו את דמו והזונות רחצו, איש לא היה מעלה על הדעת שמה שאירע למלך ישראל הוא בעצם קיום גזרת ״ילקו הכלבים את דמך״. הגזרה התקיימה אולי כלשונה, אך לא כרוחה.

מה הייתה תגובת עם ישראל על מותו של אחאב? השמחו או הצטערו? העשו לו כבוד גדול במותו או קברוהו קבורת חמור? מתיאור מותו בתנ״ך קשה להסיק מסקנה, אך במדרשי חז״ל מצאנו דברים מורכבים ומעניינים על קבורת אחאב.

ויעבר הרנה במחנה

הכתוב אומר שעם מותו של אחאב עברה ״הָרִנָּה״ במחנה ״לאמר איש אל-עירו ואיש אל-ארצו. מה המשמעות של אותה ״רִנה״ שעברה במחנה? המפרשים הסבירו שהכוונה לקול הפָּרוּז. אולם חז״ל חשו שהמילה ״רנה״ מעידה על התייחסות ערכית של ישראל למותו של אחאב:

---

36. כפי שכתב הזוהר (ח״ב לו, ב): ״ואף על פי שהדין כבר רכב עליהם (על העם), מכל מקום כיון שנהרג ראשם ונתפש בעוונו, ישובו בשלום. כולם נצולים, אם ראשיהם נתפש״. ולא רק ששבו בשלום אלא אף ניצחו במלחמה (לדעת אברבנאל ובעל ״כלי יקר״) בזכות עמידת הגבורה של אחאב.
37. רלב״ג כא, א: ״מפני שנכנע אחאב מפני ה׳, האריך לו מה שאמר לו, שתהיה נפשו תחת נפשו...וידמה שמה שאמר לו, ו׳עמך תחת עמו׳, האריך לו הש״י עד עת חזאל״. וכן כתב המלבי״ם שם.
38. ראה רלב״ג כא, יט, כי גם גזרה זו התקיימה באחאב רק במקצתה. כי הכלבים היו צריכים ללקק את דמו בכרם נבות, אך נאמר שהכלבים לקקו בברכת שומרון, ואם כן זה היה רק עונש סמלי.

ויעבר הרנה במחנה – אמר רבי אחא בר חנינא (משלי יא,י): 'ובאבד רשעים רנה'[39] - באבוד אחאב בן עמרי רנה. ומי חדי (= שמח) קודשא בריך הוא במפלתן של רשעים? הכתיב (דברי הימים ב כ): 'בצאת לפני החלוץ ואמרים הודו לה' כי לעולם חסדו', ואמר רבי יונתן: מפני מה לא נאמר בהודאה זו 'כי טוב'? – לפי שאין הקדוש ברוך הוא שמח במפלתן של רשעים. דאמר רבי שמואל בר נחמן אמר רבי יונתן: מאי דכתיב (שמות י"ד): 'ולא קרב זה אל זה כל הלילה'? באותה שעה בקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקדוש ברוך הוא, אמר להן הקדוש ברוך הוא: מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה לפני? – אמר רבי יוסי בר חנינא: הוא אינו שש אבל אחרים משיש. דיקא נמי, דכתיב ישיש ולא כתיב ישוש, שמע מינה.[40]

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף לט עמוד ב

מכאן שהייתה שמחה במחנה ישראל עם היוודע דבר מותו של אחאב. ברם שמחה זו לא הייתה נחלת כולם, והיו שהצטערו מאוד על מותו ואף חלקו לו כבוד גדול, כיאה לשר וגדול בישראל:

תנו רבנן: כשמתו בניו של רבי ישמעאל, נכנסו זקנים לנחמו...ענה רבי עקיבא ואמר (זכריה יב): "ביום ההוא יגדל המספד בירושלים כמספד הדדרמון בבקעת מגדון". ואמר רב יוסף: אלמלא תרגומיה[41] דהאי קרא לא הוה ידענא מאי קאמר: בעידנא ההוא יסגי מספדא בירושלים כמספדא דאחאב בר עמרי דקטל יתיה הדדרמון בר טברימון, וכמספד דיאשיה בר אמון דקטל יתיה פרעה חגירא [בבקעת מגידו],[42] והלא דברים קל וחומר: ומה אחאב מלך ישראל, שלא עשה

---

39. מדכתיב "הרנה" בה"א הידיעה, משמע הרינה המיוחדת, שכבר הוזכרה, והיכן הוזכרה? – "ובאבד רשעים רנה".
40. ובתלמוד הירושלמי (סנהדרין פ"ד, ה"ט) נדרשה "רנה" מלשון צער, שהיה צער לה' על שנפל אחד מבריותיו, שאף מפלתן של רשעים אינה שמחה לפני המקום.
41. על תרגום של פסוק זה בידי יונתן בן עוזיאל נזדעזעה הארץ ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה (עיין מגילה ג, ע"א) עד שעמד יונתן בן עוזיאל על רגליו ואמר: "אני הוא שגליתי סתריך לבני אדם; גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא, אלא לכבודך עשיתי שלא ירבו מחלוקות בישראל".
42. תרגום: לולי התרגום של זה הפסוק לא היינו יודעים פירושו של פסוק זה. בזמן ההוא יגדל המספד בירושלים כמספד אחאב בן עמרי שהרגו בן הדד (שבית א-להיו היה רימון, לכן נקרא הדד-רימון), וכמספד יאשיה בן אמון שהרגו פרעה נכה בבקעת מגידו.

> אלא דבר אחד טוב, דכתיב (מלכים א כב): "והמלך היה מעמד במרכבה נכח ארם" – כך, בניו של רבי ישמעאל – על אחת כמה וכמה.
>
> תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף כח עמוד ב

לא רק מספד גדול היה לאחאב, אלא גם לוויה גדולה ומרשימה של שלושים ושישה אלף חלוצי כתף, כפי שמובא בברייתא במסכת בבא קמא יז ע"א:

> ת"ר: וכבוד עשו לו במותו – זה חזקיה מלך יהודה, שיצאו לפניו שלשים וששה אלף חלוצי כתף, דברי ר' יהודה; א"ל ר' נחמיה: **והלא לפני אחאב עשו כן!** אלא, שהניחו ס"ת על מטתו, ואמרו: קיים זה מה שכתוב בזה.

מניין לרבי נחמיה שלפני אחאב עשו כן? מפרש התוס' שם, שרבי נחמיה הסיק זאת מן ההספד הגדול שהספידוהו על פי נבואת זכריה:

> **והלא לפני אחאב עשו כן?** – שעשו לו הספד גדול, כדאמרינן במגילה (דף ג. ושם) 'כמספד הדדרימון בן טברימון', כדמתרגמינן: כמספד אחאב בן עמרי דקטיל יתיה הדדרימון בן טברימון, ובמלחמה היה, שהיו שם עם רב וכלן ספדו עליו. ואע"ג דכתיב (מלכים א כב): "ויעבֹר הרנה במחנה", ואמרינן (סנהדרין דף לט ע"ב): "ובאבֹד רשעים רינה", באבוד אחאב בן עמרי רינה? היינו לצדיקים שבדור,[43] אבל עבדיו ואוהביו היו מספידין אותו.
>
> תוספות מסכת בבא קמא דף יז עמוד א

הנה כי כן כל מי שהשתתף במלחמה, הכיר טובה גדולה למלך ישראל, וספד לו מספד גדול. רק מיעוט קטן של צדיקי הדור, ריננו ושמחו באבדנו, כי אבד רשע מן הארץ.

ואולי ניתן לומר שגם צדיקי הדור, שבמחשבה ראשונה שמחו בלבם על אבדנו של אחאב הרשע, התפכחו עד מהרה והבינו שמותו הוא תחילת שקיעתה והתפוררותה של ממלכת ישראל,[44] ועל כן כשהגיעה שעת

---

43. בפירוש "עין יעקב" על מסכת מגילה דף ג' נכתב, שכיוון שכל ישראל היו מקובצים שם במלחמה, הוצרכו להספידו בפני אוהביו ועבדיו. נראה מדבריו שגם צדיקי הדור היו שותפים להספד הגדול על אחאב. ובהגהות רבי יעקב עמדין למסכת בבא קמא דף יז ע"א כתוב שגם הצדיקים הוכרחו לילך חלוצי כתף מפני אימת המלכות.
44. מיד אחרי מותו פשעה מואב בישראל (תחילת מל"ב) ובאדום ניצב מלך.

הלווייתו חלצו גם הם את כתפיהם ועשו לו כבוד גדול והספידוהו הספד הראוי למגן ישראל.[45]

אילו רצינו לשחזר את ההספד על אחאב, נדמה שאין טוב מלהיעזר בדברי הנצי״ב בהקדמתו ל״העמק שאלה״ (פתח העמק הראשון אות ח):[46]

> אחאב היה כלול במידת החסד כמפורש בכתוב: ״ידענו כי מלכי ישראל מלכי חסד המה״, ובפרק חלק איתא (סנהדרין קב ע״ב), ׳אחאב ותרן בממונו היה, ומשום שנתן לתלמידי חכמים מנכסיו כפרו לו מחצה׳. ובירושלמי איתא (סוטה פ״ג ה״ד): ששלש שנים שלא הייתה מלחמה בין ארם ובין ישראל, היו משום שהיה עסוק במצוות, וסתם מצוה היא צדקה וגמ״ח. וכן היה זכות אחאב וכל דורו, דבתר רישא גופא אזיל (=לאחר הראש הולך הגוף), וכידוע ב״רבה״ פרשת אמור, שלא היו בה דלטורין. וכל זה ממידת עין טובה ולב טוב שמקורו חסד.[47] וכן הפליא אחאב חסדו בעת קיצו, שלא לשבר לבן של ישראל. ומעשה דנבות לא יצא מלבו של אחאב, אדרבה, נדחה ממנו סר וזעף

---

45. ראה מעין זה בספרו של הרב יצחק גינזבורג ״רוחו של משיח״, עמ׳ קי״ז.
46. דברים דומים מאד כתב המקובל ר׳ אביעד שר שלום בספר ״אמונת חכמים״ עמ׳ מא: ״וכמו כן אחאב אעפ״י שהיה עובד ע״ז בכל לבו, עם כל זה פִּפרו לו מחצה כמ״ש בסנהדרין, בשביל שהיה מכבד את התורה ומטיל מלאי לתוך כיסן של תלמידי חכמים ׳ותרן בממונו, ומת במלחמה תוך כדי שלא להבעית את ישראל, כמו שכתוב ׳והמלך היה מעמד במרכבה נוכח ארם׳ – וזכות גדולה הוא זה. ובדבר נבות – הכתוב מעיד, שאעפ״י שהיה יכול ליטול כרם נבות בזרוע, שכל מה שכתוב בפרשת מלך, מלך מותר בו, עם כל זה לא עלה על לבו להזיק לנבות, אלא ׳וישכב על מטתו ויסב את פניו ולא אכל לחם׳. ועוד הכתוב ממעט חטאו באמרו: ׳אשר הסתה אותו איזבל אשתו׳, ולכן נמנה עם מנשה שעשה תשובה שנאמר ׳לי גלעד ולי מנשה״׳.
47. ובספר ״זכרון מנחם״ לרבי מנחם מאן ממינסק (ווארשא תרל״ה עמ׳ 33) כתוב: ״חז״ל אמרו על אחאב בן עמרי ׳שקול היה׳...והלא אמרו (חולין ה, ע״ב) ׳חמורה ע״ז שכל הכופר בה כאילו מודה בכל התורה כולה׳ ואיך ידונו אותו לשקול?.. אלא אחאב היה אוהב את הבריות לדרוש טובתם, ומצינו בחז״ל (סנהדרין לז ע״א): ׳כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא׳, ומצינו ג״כ באומרם (שבת קיח, ע״ב): ׳כל השומר שבת כהלכתו אפילו עובד ע״ז כדור אנוש מוחלין לו׳, בכל זאת פקוח נפש דוחה שבת, נמצא שכל איש המטיב לבריות בעת צרתם הוא שקול לאיש הדבוק בה. ומצינו באחאב שמת במלחמה...וחס פן יהרסו העם במלחמה, על כן עמד על המרכבה וקבל חצים הרבה ומסר נפשו לטובת הכלל...על כן אמרו על אחאב ׳שקול היה׳, מחצה זכאי בטובותיו לבריות״.

ויפלא ממנו לעשות מאומה רע, לולי איזבל המרשעת עשתה מה שלבה חפץ.[48]

לפי נבואת זכריה, יספידו את משיח בן יוסף, באותו ההספד שהספידו את אחאב המלך. ואנו תמהים ושואלים מה לאחאב, שאולי אין לו חלק לעולם הבא, אצל משיח בן יוסף, האם ראי זה כראי זה?

כדי להבין אל נכון את נבואת זכריה, נסורה נא לבית מדרשו של מרן הראי״ה קוק אל ההספד שנשא בזמנו על בנימין זאב הרצל:

וצריך להבין בכלל, למה אנו צריכים לשני משיחים, משיח בן יוסף ומשיח בן דוד? והרי התכלית המכוון הוא שנשיא אחד יהיה לכלם, ודוד עבדי נשיא להם לעולם.

אמנם כשם שיצר השי״ת באדם הגוף והנשמה.... כן הכין בישראל ביחוד שני אלה הכוחות, הכח המקביל לערך הגוף האנושי, השוקק לטובת האומה במעמדה ושכלולה החומרי, שהוא הבסיס הנכון לכל התכניות הגדולות והקדושות שישראל מצויינים בהן, להיות עם קדוש לד׳ אלקי ישראל, ולהיות גוי אחד בארץ לאור גוים. והצד השני עצם הכח לשכלול הרוחניות בעצמה. ...

התכונה של החבה הלאומית נתגלתה באחאב שחבב מאד את ישראל, ואחז מעשה אבותיו, עמרי, שהוסיף עיר אחת בארץ ישראל.[49] ודורשי רשומות אמרו[50]: כלם באים לחיי עולם הבא, שנאמר: ״לי גלעד״, זה אחאב שנפל בגלעד, שהיה מעמיד פנים

---

48. לעיל (עמ׳ 301) שחזרנו את דברי השבח של רבי לוי ששיבח את אחאב במשך שישה חדשים, להשלמת התמונה נעתיקם כאן שוב: ״במה שיבח רבי לוי את אחאב במשך שישה חדשים? הוא בוודאי תיאר אותו כמלך גדול וחשוב, שבנה ערים רבות ואת בית השן בשומרון, ושעשה רבות לחיזוקה של ממלכת ישראל בתחום הצבאי, המדיני, הכלכלי והחברתי. ככל הנראה הוא שיבחו גם על שהוא נלחם באויבים מסביב, ובעיקר במלך ארם, והצליח. עוד שיבחו על הכבוד שחלק אחאב לתורה ועל עמדתו האיתנה מול מלך ארם. הוא גם העלה על נס את העמידה במרכבתו בגבורה עילאית כל היום, עמידה שהצילה את ישראל מתבוסה ומאסון גדול. כמו כן הוא שיבחו והיללו על הנהגתו את ממלכת ישראל בחן, בחסד וברחמים, ועל שבימיו לא הייתה דלטוריא ולא שנאת חינם״. הוא בוודאי גם שיבחו על חזרתו הנדירה בתשובה, כפי שנראה להלן.

49. סנהדרין קב ע״ב

50. שם קד ע״ב

במלחמה, גם אחרי שנחתו בו החיצים כדי שלא להבעית את ישראל.[51] אומץ כזה בא מאהבה יתירה ונפלאה. גם כיבד את התורה,[52] מפני שעל כל פנים כלפי חוץ, לפני בן הדד, זה היה כבוד האומה. ועל כל זה לא הכיר ערכה של תורה וקדושת ה׳ המיוחדת, שבה כל יתרונם של ישראל. על כן הלך בדרכי איזבל ובחוקות התועבות של גויי הארץ, לפי המדה שהייתה שלטת אז ברוח הזמן.[53]

לעומת זאת יאשיהו הגביר את הצד הרוחני עד אין דומה בכל המלכים כעדות הכתוב:[54] ״וכמוהו לא היה לפניו מלך אשר שב אל ה׳ בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו״.

"המספד בירושלים", מאמרי ראי"ה עמ' 99-94.

אחאב, מהו לעולם הבא?[55]

המשנה מונה את אחאב בין שלושה המלכים שאין להם חלק לעולם הבא:

שלשה מלכים: ירבעם, אחאב,[56] ומנשה. רבי יהודה אומר: מנשה יש לו חלק לעולם הבא, שנאמר (דברי הימים ב לג): ״ויתפלל אליו וישמע תחנתו וישיבהו ירושלים למלכותו״. אמרו לו: למלכותו השיבו, ולא לחיי העולם הבא השיבו. ארבעה הדיוטות – בלעם, ודואג, ואחיתופל, וגחזי.

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף צ עמוד א[57]

---

51. מועד קטן כח, ב
52. סנהדרין קב, ב.
53. כפי שהשיב מנשה, אחד מהשלושה מלכים שאין להם חלק לעולם הבא, לרב אשי, ששאלו מדוע הוא עבד ע״ז?: אמר ליה, אילו היית שם, היית אוחז בשיפולי גלימתך ורץ אחרי הע״ז. (עיין סנהדרין קב ע״ב)
54. מל״ב כג.
55. בפרק זה הלכתי בעקבות מאמרו של מו״ר הרמ״צ נריה זצ״ל, ״מדרש רשומות״, בתוך ספר ״צניף מלוכה״, כפר הרא״ה, תשנ״ב, עמ׳ 264-257.
56. ומנין שאין לו חלק לעולם הבא? - דכתיב (מלכים א׳ כא, כ) ״והכרתי לאחאב משתין בקיר ועצור ועזוב בישראל״. עצור - בעולם הזה, ועזוב - לעולם הבא״. (סנהדרין קב, ב). ועיין עוד ילקי״ש ח״ב רמז רז.
57. וראה מסכת ברכות סא ע״ב: ״ואמר רבא לא איברי עלמא אלא לרשיעי גמורי או לצדיקי גמורי... אמר רב: לא איברי עלמא אלא לאחאב בן עמרי ולרבי חנינא בן

למרות משנה מפורשת זו, מצאנו דעה אחרת בשם דורשי רשומות[58]:

> דורשי רשומות היו אומרים: כלן באין לעולם הבא, שנאמר (תהלים ס׳): ״לי גלעד ולי מנשה ואפרים מעוז ראשי, יהודה מחקקי, מואב סיר רחצי על אדום אשליך נעלי, עלי פלשת התרועעי״. לי גלעד (ולי מנשה) – זה אחאב שנפל ברמות גלעד, מנשה – כמשמעו, אפרים מעוז ראשי – זה ירבעם דקאתי מאפרים.
>
> תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף קד עמוד ב

והסביר היד רמה שם את דורשי הרשומות:

> וכי תימא מה טעם אינן נידונין? לפי שנשתדלו בהצלת נפשות ונלחמו במלחמות חובה, ונצטערו בצערן של ישראל.

והמהרש״א הוסיף, שאחאב לא רק נלחם מלחמות חובה אלא גם נפל על קידוש השם:

> שנפילתו ומיתתו שנהרג שם, היא כפרתו.

ואם תאמר, כיצד אותם דורשי רשומות[59] חולקים על משנה מפורשת הטוענת שאין לאחאב חלק לעולם הבא? כבר הקשה כן רבי אליהו שיק[60]:

> ולכאורה קשה, איך חלקו על משנה מפורשת? ותירצתי...דהמשנה אמרה אין להם חלק לעולם הבא מחמת עצמם, אבל אחרים יעמדו להם...ובאים לעולם הבא על ידי אחרים.[61]

דוסא, לאחאב בן עמרי העולם הזה ולרבי חנינא בן דוסא העולם הבא״. ופרש רש״י: ״לרשיעי גמורי – העולם הזה, שאין להם בעולם הבא כלום, וצריכין ליטול שכרן כאן, כגון אחאב שהיה עשיר מאד דקאמר לייה בן הדד כספך וזהבך לי הוא״.

58. מי הם דורשי רשומות? הם הורו לנו ללמוד הגדה כדי להכיר את מי שאמר והיה העולם (ספרי עקב סי׳ יג). ועל הפסוק (משלי א, ו): ״להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם״, פירש רש״י: דורשי רשומות – מקרא מלא וחסר, רמז, דמיון וחידה. ועיין ״מרגליות הים״ לסנהדרין קד, ב שהביא רשימה ארוכה של מקומות (רובם בתלמוד ומיעוטם במדרשים) בהם מוזכרים דורשי רשומות.
59. מו״ר הרב נבנצל העיר שהם תנאים ויכולים לחלוק על סתם משנה.
60. ספר ״עין אליהו״, סנהדרין סד ע״ב.
61. הסבר אחר לדברי דורשי רשומות וליכולתם לחלוק על תנאי המשנה מצאנו בספרי החסידות. בעלי החסידות גילו לנו את סוד כוחם ומהותם: ״היינו הצדיקים שאוחזים הנקודה הישראלית בידם, ומפשטים אותה ללמד זכות, לבלתי ידח ממנו נידח. ולזה נקראים דורשי רשומות, שדרשו את הרשימה שבלב, עד שהיה בכוחם

ועוד הוסיף וכתב:

> ובעת שמת אחאב עשה מצוה ועשה דבר טוב, שהיה מעמד במרכבה כדי שלא ינוסו ישראל. ומחמת זה יהיה לו חלק לעולם הבא, והאחרים שהצילם על ידי שלא נסו – הם יקיימו אותו.
>
> "עין אליהו" סנהדרין קד ע"ב

ומעתה שומעים אנו על סיבה נוספת[62] מדוע זכה אחאב להיות מלך על ישראל כפי שכתב הר"י יעב"ץ:

> כי עמד על המרכבה, בכוח אדם מוכה כל היום, למען לא ינוסו ויפלו, **על כן שמהו ה' לנגיד על עמו.**[63]
>
> פירוש למסכת אבות פרק ה משנה כה

ומצאנו עוד שרבי יוסף אלבו כותב ב"ספר העיקרים" (מאמר א,יד) שאחאב אינו נחשב לכופר בכל התורה כלה וממילא יש לו חלק לעולם הבא:

> והרי אחאב עובד עבודת אלילים היה ולא היה כופר בעקרים, שהרי היה מאמין לאליהו ויודע שהגשם נעצר בעבורו בשבועתו, כמו שאמר לו 'האתה זה עוכר ישראל' (מלכים א' י"ח י"ז), והיה טועה בעבודת אלילים, אם בהכניסו אמצעי בינו ובין השם יתברך ואם בהיותו חושב שהשם יתברך משגיח על הטובים והדבקים בו כאליהו וזולתו מן הצדיקים, אבל שאר האנשים היה חושב שהם נמסרים למקרה

להגן גם על אותם ארבעה, להביא אותם לחיי העולם הבא" ("תפארת יוסף", לאדמו"ר ר' מרדכי יוסף אלעזר מרדזין, ירושלים, תשכ"א עמ' קנז)

והרחיב והעמיק הדברים ר' צדוק הכהן ב"רסיסי לילה" סי' מד: "פירוש רשומות הוא מצד הרשימו שלהם, דכל אור שהיה, אף שנתנתק מניח רשימו. ואלו אף שלרוב חטאם אבדו וניתקו אור העולם הבא, היינו שורש דביקותם בלב בהשי"ת, מכל מקום כבר היה זה בשורשם בתולדה, ועדיין נשאר הרשימו, ומצד הרשימו דרשו שיש להם חלק לעולם הבא". ועיין עוד בדבריו בספר מחשבות חרוץ עמ' יא, ועמ' מה, ועמ' עג. וב"תקנות השבין" עמ' רג, וב"דובר צדק" עמ' 114.

62. מלבד זאת שכיבד את התורה (ראה סנהדרין קב, ע"ב).

63 וכתב בספר "דברי סופרים" (פיסקה יט) לרבי צדוק הכהן: "כמו שכל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו, כך כל מי שיצרו גדול מחברו, זה סימן שהוא גדול ממנו, מצד הניצוצות קדושות שבו גם כן. כי זה לעומת זה עשה האלוקים בכל אחד, והבחירה בידו. וכל אותם ז' שאין להם חלק לעולם הבא, שנמנו בפרק חלק, מכלל הדורות כלם, שנראה שהיו היותר גרועים מכלם, היו מוכנים גם כן להיות היותר גדולים".

המערכת, ולזה היה עושה צורות ועובד עבודת אלילים לקבל שפע המערכת באמצעותם.

לח. ומלך אין באדום נצב מלך

מלכים א פרק כב

(מא) וִיהוֹשָׁפָט בֶּן אָסָא מָלַךְ עַל יְהוּדָה בִּשְׁנַת אַרְבַּע לְאַחְאָב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל׃

(מב) יְהוֹשָׁפָט בֶּן שְׁלֹשִׁים וְחָמֵשׁ שָׁנָה בְּמָלְכוֹ וְעֶשְׂרִים וְחָמֵשׁ שָׁנָה מָלַךְ בִּירוּשָׁלָם וְשֵׁם אִמּוֹ עֲזוּבָה בַּת שִׁלְחִי׃

(מג) וַיֵּלֶךְ בְּכָל דֶּרֶךְ אָסָא אָבִיו לֹא סָר מִמֶּנּוּ לַעֲשׂוֹת הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה׳׃

(מד) אַךְ הַבָּמוֹת לֹא סָרוּ עוֹד הָעָם מְזַבְּחִים וּמְקַטְּרִים בַּבָּמוֹת׃

(מה) וַיַּשְׁלֵם יְהוֹשָׁפָט עִם מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל׃

(מו) וְיֶתֶר דִּבְרֵי יְהוֹשָׁפָט וּגְבוּרָתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַאֲשֶׁר נִלְחָם הֲלֹא הֵם כְּתוּבִים עַל סֵפֶר דִּבְרֵי הַיָּמִים לְמַלְכֵי יְהוּדָה׃

(מז) וְיֶתֶר הַקָּדֵשׁ אֲשֶׁר נִשְׁאַר בִּימֵי אָסָא אָבִיו בִּעֵר מִן הָאָרֶץ׃

(מח) וּמֶלֶךְ אֵין בֶּאֱדוֹם נִצָּב מֶלֶךְ׃

(מט) יְהוֹשָׁפָט [עשר] עָשָׂה אֳנִיּוֹת תַּרְשִׁישׁ לָלֶכֶת אוֹפִירָה לַזָּהָב וְלֹא הָלָךְ כִּי [נשברה] נִשְׁבְּרוּ אֳנִיּוֹת בְּעֶצְיוֹן גָּבֶר׃

(נ) אָז אָמַר אֲחַזְיָהוּ בֶן אַחְאָב אֶל יְהוֹשָׁפָט יֵלְכוּ עֲבָדַי עִם עֲבָדֶיךָ בָּאֳנִיּוֹת וְלֹא אָבָה יְהוֹשָׁפָט׃

(נא) וַיִּשְׁכַּב יְהוֹשָׁפָט עִם אֲבֹתָיו וַיִּקָּבֵר עִם אֲבֹתָיו בְּעִיר דָּוִד אָבִיו וַיִּמְלֹךְ יְהוֹרָם בְּנוֹ תַּחְתָּיו׃ ס

(נב) אֲחַזְיָהוּ בֶן אַחְאָב מָלַךְ עַל יִשְׂרָאֵל בְּשֹׁמְרוֹן בִּשְׁנַת שְׁבַע עֶשְׂרֵה לִיהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה וַיִּמְלֹךְ עַל יִשְׂרָאֵל שְׁנָתָיִם׃

(נג) וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינֵי ה׳ וַיֵּלֶךְ בְּדֶרֶךְ אָבִיו וּבְדֶרֶךְ אִמּוֹ וּבְדֶרֶךְ יָרָבְעָם בֶּן נְבָט אֲשֶׁר הֶחֱטִיא אֶת יִשְׂרָאֵל׃

(נד) וַיַּעֲבֹד אֶת הַבַּעַל וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לוֹ וַיַּכְעֵס אֶת ה׳ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה אָבִיו׃

כבר כתבנו לעיל,[64] שבעיני ה׳, נפל יהושפט המלך בקרב עם אחאב מלך ישראל.[65] הלכך התנ״ך מסכם כאן ועכשיו את מפעל חייו של יהושפט, אף על פי שנותרו לו שבע שנות חיים עמוסות באירועים, כמו השבת העם אל ה׳, העמדת שופטים בכל ערי יהודה הבצורות, מלחמה גדולה ומיוחדת במינה כנגד בני עמון ובני מואב,[66] ומלחמה נגד מואב.[67]

בתוך סיכום קורות חייו, הכתוב מציין: ״ומלך אין באדום נצב מלך״. לכאורה אין לפרט זה שום קשר לנאמר לפניו ולאחריו, ומדוע אפוא הובא כאן?

לפי רד״ק פסוק זה נכתב לשבחו של יהושפט, שבימיו עדיין ממלכת יהודה שלטה באדום והיה שם נציב ממונה מטעמה:

> נצב מלך – אמר כי בימי יהושפט לא היה מלך באדום. לפי שתחת ממשלת יהודה היה אדום מימי דוד. והיו מלכי יהודה ממנים עליהם נציבים והנציב היה מלכם. ולפי שבימי יהורם בנו מרדו ויצאו מתחת יד מלכי יהודה, אמר כי בימי יהושפט עדיין היו אדום תחת ידם, אלא שבימי בנו פשעו מתחת ידם, לפי שהלך בנו בדרך רעה:
>
> רד"ק מלכים א פרק כב פסוק מח[68]

ברם ב״כלי יקר״[69] כתוב שלא לשבחו של יהושפט נכתבו הדברים אלא לגנותו, שכבר בימיו התערער השלטון של יהודה באדום:

> ונראה שלהיות שהזכיר שיהושפט השלים עם אחאב,[70] זהו עוון פלילי בהתחברו לרשע, כאילו נתן בטחונו שבשלומו יהיה לו שלום. הגיד הכתוב ואמר: ׳ומלך אין באדום׳, ופירש לך הכתוב עצמו ואמר: ׳נצב מלך׳, שדוקא נצב מלך, אלא שלא נצב בפרהסיא. אבל בהחבא כבר נשאו ראש והתייעצו במצפונם להושיב להם. וזה שאמר: ״ומלך אין באדום – נצב מלך״, אך לא נתפרסם הענין. אבל בימי יהורם שקלקל

---

64. בפרק לד בספרנו, ועיין שם בדברים הנוגעים לענייננו.
65. משום שחבר אל אחאב הרשע ויצא עמו למלחמה.
66. ראה דהי״ב פרקים יט-כ.
67. ראה מל״ב פרק ג.
68. וכן כתבו רש״י, רלב״ג, ר״י קרא ואברבנאל.
69. וכן כתוב ב״קהלת יעקב״.
70. בקטע זה שבפירוש ״כלי יקר״ הכנסתי תיקונים מעטים בשל היותו משובש במקצת.

> מעשיו, אז מרדו בפומבי, כי התחברות לרשעים מחייבת פריצת המעשים וכמו שנזכיר בפסוק: "ויתחתן".[71]

כשנדקדק בכתובים ניווכח שאכן כבר בימי יהושפט היה מלך באדום ואפילו בגלוי, כפי שכתוב (מל"ב ג,ט): "וילך מלך ישראל ומלך יהודה ומלך אדום ויסבו דרך שבעת ימים ולא היה מים למחנה ולבהמה אשר ברגליהם". הנה כי כן, שלושה מלכים לפנינו,[72] ההולכים יחד למלחמה נגד מואב. גם למלחמה זו, כמו למלחמה נגד ארם, יצא יהושפט מתוך הצהרת אחדות מופגנת: "כמוני כמוך כעמי כעמך כסוסי כסוסך".

ואם בשלב ראשון יצאו למלחמה שלושה מלכים הרי בהמשך, כששלושתם ירדו אל אלישע כדי לבקש ממנו עזרה חל פיחות במעמדו של המלך יהושפט ונשלל ממנו התואר "מלך", ככתוב: "וירדו אליו מלך ישראל ויהושפט ומלך אדום". כל כך למה? סוד הדבר כך הוא:

> וירדו אליו מלך ישראל ויהושפט ומלך אדום (מל"ב ג, יב), למה לא נאמר כאן ביהושפט מלך? להודיע ענותנותו של אותו צדיק שלא רצה לירד לפני הנביא בבגדי מלכות, אלא כהדיוט, **ויש אומרים מפני שנגזרה גזירה שיהרג עם אחאב, והיה הכתוב מונה לבנו מאותה שעה, לפיכך לא נכתב מלך.**
>
> מדרש תנחומא (בובר) פרשת פינחס סימן ה[73]

נתקיים כאן דבר ה' לרבקה[74]: "ולאם מלאם יאמץ", וכפי שכתב שם רש"י: "לא ישוו בגדולה, כשזה קם זה נופל".[75] בעקבות התחברות לרשעים החל תהליך של נפילה במלכותו של יהושפט, ובמקומה הלכה וקמה מלכות אדום. תהליך זה יצבור מעתה תאוצה ויגיע לשיאו בימי

---

71. דהי"ב יח, א.
72. כך לפחות משתמע מהכתוב, למרות שנראה אחר כך שחל פיחות במעמדו של אחד מהם.
73. וכן במדבר רבה כא, ז; ילקו"ש חי"א רמז תשעג; חי"ב רמז רכו. וראה רד"ק פסוק יב.
74. בראשית כה, כג.
75. ב"'קהלת יעקב'" כתוב: "וכל זה גרם התחברותו למלכי ישראל, שהרי כתוב: 'הקול קול יעקב והידים ידי עשו', שכל זמן שהקול קול יעקב אין הידיים ידי עשו שולטים בו. ואם כן בהתחברו לרשע, ודאי לא יבצר לו להניח עסקיו בתורה (כוונתו לומר שלא יניח לו הרשע לעסוק בתורה), וגם שמחזיק ידי עוברי עבירה, על ידי החניפו לו, ולפיכך התחילה המלכות באדום".

יהורם, בנו[76] של יהושפט, ככתוב (מל״ב ח, כ): ״בימיו פשע אדום מתחת יד יהודה וימליכו עליהם מלך״.

וכי תאמר: הרי כבר בימי יהושפט היה להם מלך כפי שראינו לעיל? השיב על כך רש״י שם:

> וימליכו עליהם מלך – ומימי דוד לא היה להם מלך כמו שנאמר: ״ומלך אין באדום וישם באדום נציבים״ (שמו״ב ח, יד). שמונה מלכים מלכו באדום לפני מלך מלך לישראל, המנויים בספר בראשית (לו,לא), כנגדן מלכו בישראל שמונה מלכים, איש בושת ודוד ושלמה ורחבעם ואבים ואסא ויהושפט ויהורם ולא היה מלך לאדום.
>
> ומה שכתוב למעלה, שהלך מלך אדום עם יהורם בן אחאב ועם יהושפט למלחמה על מלך מואב? לא מלך גמור הוא, אלא נציב, שאף הוא היה קרוי מלך, וכמו שנאמר: ״ומלך אין באדום נצב מלך״ (מל״א כב, מח), הנציב היה להם במקום מלך.

חז״ל תלו את תחילת תהליך עליית המלך באדום בהסתלקותו של אליהו:

> יום שנסתלק בו אליהו הועמד מלך ברומי, (דכתיב): ״ומלך אין באדום נצב מלך״.
>
> תלמוד ירושלמי מסכת עבודה זרה פרק א דף לט, טור ג, ה״ב[77]

לא זו בלבד שאין דברים אלו סותרים את מה שכתבנו,[78] אלא משלימים הם אלה את אלה, כי זה וזה גרמו לעליית הנציב באדום למעמד של מלך.

בחינת הכתובים מלמדת שיש קשר הדוק בין חידוש המלוכה בישראל על ידי שאול לבין חידוש הנבואה בישראל על ידי שמואל. כשם שלא היה מלך בישראל ואיש הישר בעיניו עשה עד שהמליכו את שאול למלך, כך לא הייתה נבואה בישראל עד הופעתו של שמואל, ככתוב (שמו״א ג,א): ״ודבר ה׳ היה יקר בימים ההם אין חזון נפרץ״. אותן סיבות ואותם גורמים שעיכבו את המלוכה עיכבו גם את הנבואה, וכשאלה נסתלקו, חזרה המלוכה והנבואה לישראל, כי שתיהן ירדו כרוכות לעולם. כל זה למדנו מבית מדרשו של האר״י הקדוש:

---

76. שבא לעולם בעקבות חטא החיתון עם מלכות אחאב ככתוב (מל״ב ח,יח): ״וילך בדרך מלכי ישראל, כאשר עשו בית אחאב, כי בת אחאב היתה לו לאשה ויעש הרע בעיני ה׳״.

77 וראה עוד שיר השירים רבה א, מב; ילקו״ש ח״ב תקמט.

78 ייתכן מאוד שבאותו זמן נסתלק אליהו למרומים.

והנה מצד ששלח יעקב אתונות לעשו. מצד זה נתאבק עמו שרו של עשו. והנה הפסקת הנבואה היה ע״י צליעת ירך יעקב, הנזכר בפרשת בראשית. וזה שאמר ׳נמצאו האתונות׳, כי הקליפות, שהיו מפוזרות בעולם, נמצאו ונודע מהיכן קיטרוגם ואפשר שיתוקן.

סוד ירך יעקב, שהיה ימיני שהוא מידת הנצח שפגמו סמאל, ונצח זה נצח הדכורא, והנה הנבואה מן הימין כנודע, וכשהייתה מגעת הנבואה לנצח, היה שם מסך גדול, וזה שאמר: ׳בימים ההם היה דבר ה׳ יקר, אין חזון נפרץ׳.[79]

ולפי שיעקב השתחוה לעשו ועשאו אדון לעצמו בהשתחויותיו, פגם הנצח מאד, עד בא בנימין שלא היה בעולם בהשתחואה לעשו, וכן היה מרדכי מזרעו של בנימין שלא רצה להשתחוות להמן הוא עשו, וזה שאמרו רז״ל[80]: שמרדכי היה פושט לו הירך להמן ומראה לו שטר, כנזכר בדברי רז״ל.

נמצא ששאול בא לתקן נצח יעקב. וזה שאמר שמואל ׳אנכי הראה׳, ולא אמר הנביא, כי אתה תתקן הנבואה שהיא הנצח, כי עדיין לא נתקן. וזה שאמר ׳אותי שלח ה׳ למשחך למלך׳, פירוש אני משבט לוי מסיטרא דגבורה, שלחני ה׳ וכו׳ – כי אתה מזרע בנימין, ותוכל לתקן שוק יעקב ובכן שמע דבר ה׳, וזה שאמר, ׳זה יעצור בעמי׳ ולא אמר ימלוך, אלא יעצור הפגם, יעצור הקליפה שלא ישלוט עוד בנצח וכו׳...

ליקוטי האר״י שמואל ט

והעלייה בסולם כמוה כירידה ממנו: קצה של המלוכה בישראל היא גם קצה של הנבואה,[81] וכשהן נופלות עולים כנגדם מלכים באדום.

את עליית אליהו השמימה, שהייתה סימן לסיומה של הנבואה, צפה כבר יעקב אבינו בחלום הסולם:

׳וראשו מגיע השמימה׳, הראה לו אליהו, שנאמר ״ויעל אליהו בסערה השמימה״ (מל״ב ב, יא).

מדרש תנחומא (בובר) פרשת ויצא סימן ז

---

79. לשון הכתוב הוא: ״ודבר ה׳ היה יקר בימים ההם אין חזון נפרץ״.
80. ראה ילק״ש תתרנו.
81. ״מיום שנגנז אליהו, הלכה ונסתלקה רוח הקודש מן הנביאים ושוב לא הייתה רוח הקודש מרובה בישראל״ (רש״י מל״ב ב, טז על פי תוספתא סוטה יב,ה).

מדוע לא הסיר יהושפט את הבמות?

הכתוב מעיד שהבמות לא סרו בימי יהושפט, "עוד העם מזבחים ומקטרים בבמות".[82] מדוע יהושפט שפעל בצורה כה נמרצת לחיזוק הדת והמשפט, לא הסיר את הבמות? יש לציין שגם אסא אביו, שהעביר את הקדשים מן הארץ והסיר את כל הגילולים אשר עשו אבותיו, לא הסיר את הבמות.

שאלה זו מחריפה בעקבות תלונתו הקשה של אליהו בהר חורב על שבני ישראל הרסו את מזבחות ה'. ולכאורה על מה הלין אליהו? הרי אלו היו מזבחות אסורים, כי בית המקדש עמד אז על תלו, בירושלים?

אין חולק על כך כמעט, שהבמות שיהושפט ואסא לא הסירו היו במות לה' ולא חלילה במות לע"ז, כפי שכתב רלב"ג ביחס לאסא:

> 'והבמות לא סרו' – ידמה שאלו הבמות היו מזבחים בהם לש"י, כמו שהיו עושין קודם בנין בית המקדש. ובזה היו חוטאים העם; אך הבמות שהיו עובדים בהם ע"ג סרו, כמו שהתבאר בספר דברי הימים ב יד, ב.
>
> רלב"ג מלכים א פרק טו, פסוק יד[83]

יש אומרים, שהבמות לה' השתרשו כל כך בקרב העם,[84] שהיה קשה מאוד להסירן,[85] כפי שכתוב בדהי"ב כ, לג:

> אַךְ הַבָּמוֹת לֹא סָרוּ וְעוֹד הָעָם לֹא הֵכִינוּ לְבָבָם לֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם:

עוד מסתבר לומר שאסא ויהושפט העדיפו שלא להסיר את הבמות לה' מהחשש שהתחליף להן יהיה במות לע"ז.[86] ומצאתי כתוב כן בפירוש "כלי יקר" (מל"א טו, יד):

> ולעניות דעתי, שאעפ"י שהיה איסור גדול להקריב בבמות, עונש כרת, על כל זה לא מנעם אסא לשם שמים, כדי שלא יזבחו לעבודה זרה.

---

82. בעל "כלי יקר" כתב שבכך הוא השלים עם מלך ישראל, כפי שכתוב מיד אחרי כן, כי כמו שאצל מלך ישראל עבדו בבמות, כך גם אצל יהושפט.
83. וראה גם רש"י שם.
84. וכתוב בספר 'כסא נכון': "לפי שכוונתם לשמים וגדול כח ההרגל".
85. אלשיך כתב: "בבמות אמר 'ולא סרו', ולא אמר לא הסיר, לומר כי מיחה, אלא שלא סרו, כי עוד העם... ולא יכלו להם למנוע מה שהחזיקו מטרם ימלוך".
86. מעין מה שאמרו חז"ל (סוטה לה ע"ב) בעניין אשת יפת תואר: "מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ואל יאכלו בשר תמותות נבילות".

> ומה שהיו עושים לע״ז יהיה לגבוה...נמצא שהייתה עבירה לשמה של מצוה, וגדולה עבירה לשמה. והיה זה לפי שקצת מישראל התחילו לקבל עול מלכותו, הניח להם התר הבמות לפי שעה.[87]

ואם בממלכת יהודה הזביחה לע״ז הייתה חשש בלבד, הרי בממלכת ישראל, ששם העם היה מנוע מלעלות לירושלים, הזביחה לע״ז הייתה חשש ודאי כמעט. אליהו שראה בעיניו, כיצד במקום המזבחות שהיו לה׳, עלו ובאו מזבחות לבעל ולאשרה, קינא על כך קנאה גדולה.

ועוד שאסא ויהושפט, שמעורבותם בנעשה בממלכת ישראל הייתה גדולה, חששו שהסרת הבמות ביהודה תחזק ותגביר את הסרת הבמות גם בממלכת ישראל. ומה שעשוי היה להיות לברכה בממלכת יהודה, עלול היה להיות לקללה גדולה בממלכת ישראל, באשר הדרך הייתה סלולה יותר לעבוד ע״ז ממש.

---

87 וכן כתוב בספר ״כסא נכון״: ״והטעם כמו שכתבנו במקום אחר, כי טוב שיזבחו לשם בבמות ולא יצאו לחוץ בערי ישראל לעבוד ע״ז ח״ו. אך על כל פנים היה עניין רע, ולכן סמיך ליה רע אחר שנתקלקל בו מלך יהודה, והוא להשלים עם מלך ישראל הרשע״.

לט. המבלי אין אלוהים בישראל?

מלכים ב פרק א

(א) וַיִּפְשַׁע מוֹאָב בְּיִשְׂרָאֵל אַחֲרֵי מוֹת אַחְאָב׃

(ב) וַיִּפֹּל אֲחַזְיָה בְּעַד הַשְּׂבָכָה בַּעֲלִיָּתוֹ אֲשֶׁר בְּשֹׁמְרוֹן וַיָּחַל וַיִּשְׁלַח מַלְאָכִים וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם לְכוּ דִרְשׁוּ בְּבַעַל זְבוּב אֱלֹהֵי עֶקְרוֹן אִם אֶחְיֶה מֵחֳלִי זֶה׃ ס

(ג) וּמַלְאַךְ ה׳ דִּבֶּר אֶל אֵלִיָּה הַתִּשְׁבִּי קוּם עֲלֵה לִקְרַאת מַלְאֲכֵי מֶלֶךְ שֹׁמְרוֹן וְדַבֵּר אֲלֵהֶם הַמִבְּלִי אֵין אֱלוֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל אַתֶּם הֹלְכִים לִדְרֹשׁ בְּבַעַל זְבוּב אֱלֹהֵי עֶקְרוֹן׃

(ד) וְלָכֵן כֹּה אָמַר ה׳ הַמִּטָּה אֲשֶׁר עָלִיתָ שָּׁם לֹא תֵרֵד מִמֶּנָּה כִּי מוֹת תָּמוּת וַיֵּלֶךְ אֵלִיָּה׃

למה פשע מואב בישראל? למה נפל אחזיה?

האם פשיעת מואב בישראל הייתה מקרית? הכתוב הסמיך את הדבר למותו של אחאב.[1] היש קשר?

בחייו של אחאב המואבים עבדו את ישראל והעלו להם מס, ועם מותו מרדו ופשעו, ככתוב:

וּמֵישַׁע מֶלֶךְ מוֹאָב הָיָה נֹקֵד וְהֵשִׁיב לְמֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל מֵאָה אֶלֶף כָּרִים וּמֵאָה אֶלֶף אֵילִים צָמֶר׃

וַיְהִי כְּמוֹת אַחְאָב וַיִּפְשַׁע מֶלֶךְ מוֹאָב בְּמֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל׃

מלכים ב פרק ג, ד-ה

המלבי״ם סבור שפשיעת מלך מואב החלה את התהליך של הענשת בית אחאב:

---

1. אחאב נחשב מלך חזק ורב עצמה, על כן הם לא העזו לפשוע בימיו, ברם עם מותו חל פיחות בעצמתה של הממלכה מהסיבות שמובאות להלן.

מספר איך החל ה׳ להעניש את בית אחאב: א. שמואב, שהיה נותן עד עתה מס למלך ישראל, פשע במות אחאב. ב. שאחזיהו נפל, והיה זה במקום שלא היה ראוי שיפול, כי היה זה בעלייתו, וחלה.

אולם רלב״ג, תלה את פשיעת מואב גם במעשי אחזיה, שאחז במעשי אבותיו הרעים, ואף הגדיל להרשיע:

׳ויפשע מואב בישראל אחרי מות אחאב׳ - סיפר זה להעיר, שיותר רעות היו פעולות אחזיה מפעולות אחאב. כי אחאב שב קצת מרוע מעשיו,[2] אבל זה היה מחזיק בכל אותן הפעולות הרעות שעשו אביו ואמו, וכאילו היה זה סבה שפשע מואב בישראל, ולא נתנו למלך ישראל המס שהיו נותנים לו מקודם.

רלב״ג מלכים ב פרק א פסוק א[3]

כבר ראינו לעיל שבה בעת שמואב פשע בישראל,[4] פשע אדום ביהודה, והמליכו עליהם מלך. הנה כי כן מותם של המלכים אחאב ויהושפט מחד גיסא, והסתלקותו של אליהו הנביא מאידך גיסא[5] הביאו לירידה כללית של המלכות ושל הנבואה בישראל וביהודה.[6] נסתיימה תקופה של מאה ושמונים שנה בקירוב, שהחלה בימי דוד המלך, שבה יד ישראל הייתה תקיפה, ומלכות ה׳ נתגלתה בעולם בכל עוזה ותפארתה.

---

2. בעל ״קהלת יעקב״ כתב: ״כלומר כל ימי אחאב, אף שהיה מקולקל בתכלית, אך סוף סוף, היה בו חלק טוב. וכל שכן לדברי רב נחמן דאמר שקול היה. לא כן בנו, דמבטן ומלידה היה רשע, שלא הוצרך לאחרים שיפתוהו. על כן היה שבימיו אירע שפשע מואב לגמרי, ואפילו פשע עם מלכי יהודה, להיותם בחברה עם מלכי ישראל. על כן כתיב: ׳בישראל׳ עם כללות האומה, שזכות דוד שהשפילם לא הועיל יותר לבניו״. (וראה לעיל דברי ״כלי יקר״)
3. וכן כתב רלב״ג בסוף פרק יב, בתועלת הראשון: ״מפני הפליגו (אחזיה) לעשות הרע בעיני ה׳ ככל חטא אחאב, פשע מואב בו אחרי מות אחאב, ונפל בעד השבכה בעלייתו אשר בשמרון, וחלה מפני זה חליו אשר מת בו, מפני שהיה דורש בבעל זבוב אלהי עקרון״.
4. כתב בעל ה״כלי יקר״: ״למה תלה הפשיעה בישראל, ולא אמר ׳ויפשע במלך ישראל׳? וראה שכוונת הכתוב להודיע שלא מרד במלך זה לבדו, כי אם גם ביהודה אחיו....שהרי מלך יהודה ומלך ישראל יחדו באו עליו למלחמה, ולא נכנע אליהם״.
5. ראה מה שהבאנו לעיל, שיום שנסתלק בו אליהו הועמד מלך ברומי, היא אדום.
6. המלכות והנבואה בישראל צועדות יד ביד. בימים שלא היה מלך בישראל, לא היה גם נביא בישראל, ודבר ה׳ היה יקר, אין חזון נפרץ. כשפרץ החזון ושמואל ה״רואה״ הייה ל״נביא״, דרך גם כוכבו של המלך בישראל.

המלבי״ם כתב לעיל שאחזיה נפל במקום שלא היה ראוי ליפול, כי היה בעלייתו. לומר לך כי כאשר אין מי שיסמוך נופלים וירפא חולים , הרי ייפול הנופל[7] ממנו,[8] והעולה על המיטה לא ירד ממנה,[9] ועליונים (אחזיה) למטה, ותחתונים (מואב) למעלה.

באופן מוזר ומפתיע שלח אחזיה מלאכים לדרוש בבעל זבוב[10] אלוהי עקרון[11] אם הוא יחיה מחולי זה. והקורא אינו יודע באיזה חולי הכתוב מדבר, אם בחולי הנפילה ואם בחולי הדרישה, ואיזה מהם חמור יותר.

---

7. תנא דבי רבי ישמעאל: ״כי יפל הנפל ממנו״ - ראוי זה ליפול משׁשׁת ימי בראשית, שהרי לא נפל והכתוב קראו ׳נופל׳. אלא שמגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב״. (מסכת שבת לב,ע״א)
8. כתב בעל ״כלי יקר״ (דברים כב, ח): ״תיבת ״ממנו״ **שב אל הנופל**, ואמר זה כדי שלא תאמר: וכי המעקה מבטלת הגזירה כאשר זה ראוי ליפול? על כן אמר שאין הדבר כן, כי אתה לא תשים דמים בביתך.... ומכל מקום הראוי ליפול, לא ינצל על ידי המעקה, כי יפול הנופל ממנו, מנפשיה נפיל (תרגום: מעצמו נפל) אפילו במקום מישור... ויש אומרים, ״ממנו״ – **שב אל המעקה,** כי הראוי ליפול יפול אפילו מן המעקה, ואין המעקה מצלת, כי אם הבלתי ראוי ליפול״. (כדאי להעיר שבעל ״כלי יקר״ על התורה הוא רבי שלמה אפרים ברבי אהרון מלונטשיץ, בעוד שבעל ״כלי יקר״ על הנ״ך הוא רבי שמואל לאניאדו מארם צובה, שחי בתקופת רבי יוסף קארו בעל ״השולחן ערוך״).
9. אמר רב יצחק בריה דרב יהודה: ״לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה, שאם יחלה - אומרים לו: הבא זכות והפטר. אמר מר עוקבא: מאי קראה? (דברים כב): - ׳כי יפל הנפל ממנו׳ - ממנו להביא ראיה״. (תלמוד בבלי מסכת שבת דף לב עמוד א).
10. לפי הגמרא (שבת דף פג ע״ב) כבר עבדו ישראל אליל זה בתקופת השופטים, כפי שכתוב שם (שופטים פרק ח,לג): ״וַיְהִי כַּאֲשֶׁר מֵת גִּדְעוֹן וַיָּשׁוּבוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּזְנוּ אַחֲרֵי הַבְּעָלִים וַיָּשִׂימוּ לָהֶם בַּעַל בְּרִית לֵאלֹהִים״. ובעל ברית זה היה זבוב בעל עקרון, שכל אחד היה מניחו בתוך כיסו וכיוון שזוכרו מוציאו מתוך כיסו ומחבקו ומנשקו.
11. מדוע דווקא לאלוה זה? כתב המלבי״ם: ״כי בראותו שהבעל לא ענה אותו, בחר באלוהים חדשים, וגם כי הזבוב סימן המות וכומרי בעל זבוב היו מנבאים מי יחיה ומי ימות״. בעל ״כלי יקר״ ובעל ״קהלת יעקב״ כתבו בשם הרמ״ק (רבי משה קורדובירו, מראשי המקובלים בצפת, מחבר הספר ״תומר דבורה״) שמקורו של אלוה זה הוא מזבוב שנתן שלמה לבת פרעה, והיא עשתה ממנו אלוה. אין חלקנו בנסתרות, אבל יכולים אנו למתוח קו ברור מנישואי שלמה עם בת פרעה - עד נפילת אחזיה. עם נישואיו של שלמה לבת פרעה, ירד גבריאל ונעץ קנה בים, ועלה בו שרטון, ועליו נבנה כרך גדול של רומי (ראה שבת נו ע״א), ועתה רואים אנו כיצד מלכות רומי קמה ועולה, ומלכות שלמה נופלת ויורדת. מקורם של כל הבעלים בממלכת ישראל (בעל ברית, ובעל זבוב ובעל פעור וכו׳) באותן במות שעשה שלמה לנשיו הנכריות ובמיוחד לבת פרעה.

דברי אליהו למלאכי אחזיה יוכיחו בעליל שחולי הדרישה חמור מחולי הנפילה והפרישה, כי בגללו מת אחזיה,[12] כפי שכתב בעל "כלי יקר":

> ונראה כי המלאכים האלה ידעו והבינו שמה שנאמר להם: "לכן המטה אשר עלית עליה לא תרד ממנה", אינו דרך הודעה, אבל הוא דרך עונש השליחות לשאול בבעל זבוב 'האחיה מחולי זה'.[13] שאילו לא שלח, לא היה מת אבל היה מתרפא.

עליו ראוי לקרוא את המקרא בספר קוהלת (י, א):

זְבוּבֵי מָוֶת יַבְאִישׁ יַבִּיעַ שֶׁמֶן רוֹקֵחַ, יָקָר מֵחָכְמָה מִכָּבוֹד סִכְלוּת מְעָט:

מלך שומרון ולא מלך ישראל

אליהו נשלח לקראת מלאכי מלך שומרון ולא לקראת מלאכי מלך ישראל, כי מי ששולח מלאכיו לבעל זבוב אלוהי עקרון וסבור שאין אלוקים בישראל, אינו ראוי להיות מלך ישראל אלא מלך שומרון בלבד. כך קרה גם לאחאב בפרשת נבות שהכתוב[14] שלל ממנו לאורך כל הפרק את התואר מלך ישראל[15] וכינהו מלך שומרון. זאת ועוד, אליהו לא יזכיר בכל הפרק את שם המלך אחזיה ואת תוארו, גם במקומות שהדבר מתבקש, כגון בפסוק ד'.

שלוחי אחזיה או שלוחי אליהו?

בל נחשוב שחטא הדרישה בבעל זבוב נתבע רק מן המלך, שהרי גם שלוחיו נגועים בדבר, כי "דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים?" גם אם התלמיד הוא המלך בכבודו ובעצמו.[16]

---

12. בוא וראה מה בין המלכים הרשעים הראשונים, לאחרונים. כאשר חלה אביה בנו של ירבעם, שלח ירבעם את אשתו אל אחיה הנביא לשאול מה יהיה משפט הנער ומעשהו, כי ידוע ידע ירבעם, שא-לוהים יש רק בישראל. לעומתו אחזיה פנה עורף לאלוקי ישראל, ושלח לבעל זבוב, חדשים מקרוב באו, לא שערום אבותינו.
13. וכן כתב המלבי"ם.
14. ראה פרק כא פסוק א ופסוק יח.
15. ואף לא כינהו "מלך" אלא אחאב בלבד.
16. ראה תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף מט עמוד א: "כל איש אשר ימרה את פיך ולא ישמע את דבריך לכל אשר תצונו יומת, יכל אפילו לדברי תורה - תלמוד לומר, רק חזק ואמץ". הרד"ק בפירושו ליהושע א,יח גרס "יכול אפילו לדבר עבירה", וכן הוא ברש"י שמו"א כב,יז לעניין הריגת כוהני נב.

תוכחתו של אליהו מופנית אל המלך ואל שליחיו בעת ובעונה אחת. אל השליחים יאמר: "המבלי אין א-לוקים בישראל אתם הולכים לדרוש בבעל זבוב אלוהי עקרון?" ואל המלך הוא יאמר: "ולכן כה אמר ה' המטה אשר עלית[17] שם לא תרד ממנה כי מות תמות". ומי יאמר את דבריו האחרונים אל המלך? שליחי המלך![18] ואם חלילה הם לא היו שבים בתשובה בחזרם אל המלך, אפשר שגורלם היה כגורל המלך וכגורל שר החמישים וחמישיו.[19] כך מבלי משים הפכו שליחי המלך לשליחי הנביא.[20]

הידעו הם שהם שליחי אליהו הנביא? מתשובתם לאחזיה ניכר שלא. כיצד זה לא הכירוהו והרי אליהו ידוע היה לכל? השיב על כך רד"ק:

> ואפשר כי אלו האנשים ששלח מלך ישראל לא היו אז בשמרון כשהיה אליהו רגיל שם, וזמן רב היה לאליהו שלא היה בשמרון מפני איזבל שאמרה להרגו, שהרי במלחמת בן הדד ראינו שלא היה שם ולא במלחמות רמות גלעד כי מיכיהו בן ימלה היה להם אז הנביא לה' אשר בשמרון.

---

17. כפי שאמרנו לעיל, אין הוא מזכיר את שם המלך, אף על פי שהדבר מתבקש.
18. קשה להכריע אם אליהו אמר להם במפורש לשוב אל המלך כפי שהם סיפרו למלך, או שמעצמם שבו לאחוריהם.
19. ראה בספר "העקדה" שער מאה ושלושה שהקשה מדוע שפר גורלם של השליחים הללו מגורל השליחים שבאו אחריהם? לפי דברינו הם ניצלו מכיוון ששבו בתשובה והיו לשלוחי אליהו.
20. וכמו שכתב אברבנאל: "המלאכים האמינו בדבר האלוקים ושבו אל אחזיה".

מ. יש אלוקים בישראל

מלכים ב פרק א

(ה) וַיָּשׁוּבוּ הַמַּלְאָכִים אֵלָיו וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם מַה זֶּה שַׁבְתֶּם׃

(ו) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אִישׁ עָלָה לִקְרָאתֵנוּ וַיֹּאמֶר אֵלֵינוּ לְכוּ שׁוּבוּ אֶל הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר שָׁלַח אֶתְכֶם וְדִבַּרְתֶּם אֵלָיו כֹּה אָמַר ה׳ הֲמִבְּלִי אֵין אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל אַתָּה שֹׁלֵחַ לִדְרֹשׁ בְּבַעַל זְבוּב אֱלֹהֵי עֶקְרוֹן לָכֵן הַמִּטָּה אֲשֶׁר עָלִיתָ שָּׁם לֹא תֵרֵד מִמֶּנָּה כִּי מוֹת תָּמוּת׃

(ז) וַיְדַבֵּר אֲלֵהֶם מֶה מִשְׁפַּט הָאִישׁ אֲשֶׁר עָלָה לִקְרַאתְכֶם וַיְדַבֵּר אֲלֵיכֶם אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה׃

(ח) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אִישׁ בַּעַל שֵׂעָר וְאֵזוֹר עוֹר אָזוּר בְּמָתְנָיו וַיֹּאמַר אֵלִיָּה הַתִּשְׁבִּי הוּא׃

(ט) וַיִּשְׁלַח אֵלָיו שַׂר חֲמִשִּׁים וַחֲמִשָּׁיו וַיַּעַל אֵלָיו וְהִנֵּה יֹשֵׁב עַל רֹאשׁ הָהָר וַיְדַבֵּר אֵלָיו אִישׁ הָאֱלֹהִים הַמֶּלֶךְ דִּבֶּר רֵדָה׃

(י) וַיַּעַן אֵלִיָּהוּ וַיְדַבֵּר אֶל שַׂר הַחֲמִשִּׁים וְאִם אִישׁ אֱלֹהִים אָנִי תֵּרֶד אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם וְתֹאכַל אֹתְךָ וְאֶת חֲמִשֶּׁיךָ וַתֵּרֶד אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם וַתֹּאכַל אֹתוֹ וְאֶת חֲמִשָּׁיו׃

(יא) וַיָּשָׁב וַיִּשְׁלַח אֵלָיו שַׂר חֲמִשִּׁים אַחֵר וַחֲמִשָּׁיו וַיַּעַן וַיְדַבֵּר אֵלָיו אִישׁ הָאֱלֹהִים כֹּה אָמַר הַמֶּלֶךְ מְהֵרָה רֵדָה׃

(יב) וַיַּעַן אֵלִיָּה וַיְדַבֵּר אֲלֵיהֶם אִם אִישׁ הָאֱלֹהִים אָנִי תֵּרֶד אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם וְתֹאכַל אֹתְךָ וְאֶת חֲמִשֶּׁיךָ וַתֵּרֶד אֵשׁ אֱלֹהִים מִן הַשָּׁמַיִם וַתֹּאכַל אֹתוֹ וְאֶת חֲמִשָּׁיו׃

(יג) וַיָּשָׁב וַיִּשְׁלַח שַׂר חֲמִשִּׁים שְׁלִשִׁים וַחֲמִשָּׁיו וַיַּעַל וַיָּבֹא שַׂר הַחֲמִשִּׁים הַשְּׁלִישִׁי וַיִּכְרַע עַל בִּרְכָּיו לְנֶגֶד אֵלִיָּהוּ וַיִּתְחַנֵּן אֵלָיו וַיְדַבֵּר אֵלָיו אִישׁ הָאֱלֹהִים תִּיקַר נָא נַפְשִׁי וְנֶפֶשׁ עֲבָדֶיךָ אֵלֶּה חֲמִשִּׁים בְּעֵינֶיךָ׃

(יד) הִנֵּה יָרְדָה אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם וַתֹּאכַל אֶת שְׁנֵי שָׂרֵי הַחֲמִשִּׁים הָרִאשֹׁנִים וְאֶת חֲמִשֵּׁיהֶם וְעַתָּה תִּיקַר נַפְשִׁי בְּעֵינֶיךָ: ס

(טו) וַיְדַבֵּר מַלְאַךְ ה' אֶל אֵלִיָּהוּ רֵד אוֹתוֹ אַל תִּירָא מִפָּנָיו וַיָּקָם וַיֵּרֶד אוֹתוֹ אֶל הַמֶּלֶךְ:

(טז) וַיְדַבֵּר אֵלָיו כֹּה אָמַר ה' יַעַן אֲשֶׁר שָׁלַחְתָּ מַלְאָכִים לִדְרֹשׁ בְּבַעַל זְבוּב אֱלֹהֵי עֶקְרוֹן הֲמִבְּלִי אֵין אֱלֹוהִים בְּיִשְׂרָאֵל לִדְרֹשׁ בִּדְבָרוֹ לָכֵן הַמִּטָּה אֲשֶׁר עָלִיתָ שָּׁם לֹא תֵרֵד מִמֶּנָּה כִּי מוֹת תָּמוּת:

נפתח פרק זה בשאלותיו הנוקבות של האלשיך:

ראוי לשים לב מה חטאו הב' שרי חמישים אלה וחמשיהם אשר קלם אליהו באש, והמה שלוחים ומצות מלך עליהם לאמר שליחותם?[1]

ואחשבה בשום לב, למה היה משלח שר חמישים וחמשיו והיה שולח א' או ב' או ג' אנשים אנשי חיל לפי כבודו?

ועוד למה לא אמרו 'המלך דבר רדה אליו', כי אם 'המלך דבר רדה'?

ועוד שהיה להם לומר 'כה אמר המלך רדה'.

תשובתו של האלשיך היא שאליהו הרג את שרי החמישים ואנשיהם מדין "הבא להרגך השכם להרגו", כי הם דרשו מאליהו שירד אליהם כדי להרגו. עוד כתב שאליהו טען נגדם שאם הם היו מאמינים שהוא איש אלוקים הם לא היו מעזים לדבר אליו כך, וכל שכן שלא היו מעזים להרגו. על כן 'תרד אש מן השמים ותאכל אותם'. עוד כתב ששר החמישים השני החציף פנים יותר מהראשון בדרשו מאליהו לרדת מן ההר מהר, ועוד שלא למד לקח מעונשו של הראשון.

דבריו של האלשיך קשים במקצת כי מלשון הכתוב משמע ששרי החמישים עלו אליו אל ראש ההר, ולו רצו להרגו יכלו לעשות זאת בראש ההר. זאת ועוד, מן המשלחת השלישית ניתן להקיש אל שתי המשלחות הראשונות: כשם שהמשלחת השלישית לא הרגה את אליהו כך שתי

---

1. וכן הקשה אברבנאל בשאלה הראשונה: "למה המיתו (את שר החמישים הראשון) ואת כל אנשיו באש מן השמים אשר הוריד עליהם? ושר החמישים אחר שבא עם אנשיו, מה פשעו ומה חטאתו שהמיתו גם כן?". וראה עוד "ספר העקדה" שער מאה ושלוש.

המשלחות הראשונות לא התכוונו להרגו, מדוע אפוא הרג אליהו את שתי המשלחות הראשונות?

אברבנאל כתב שהשליחים לא התכוונו להרוג את אליהו, אלא ללקחו בחזקה, באף ובחמה, אם היה מסרב להתלוות אליהם. כדי למנוע ביזיון וקצף וכדי להוכיח לכול שיש אלוקים בישראל, הוריד אליהו אש מן השמים שאכלה את שר החמישים וחמישיו שראו עצמם עבדי המלך וממילא עבדי בעל זבוב.

עוד הוסיף אברבנאל שאחרי שאליהו הוריד אש מן השמים בהר הכרמל לעיני אחאב ולעיני כל עבדיו, צריכים היו המלך ואנשיו להתייחס אליו ביתר כבוד ויראה כיאה לאיש אלוקים שעשה גדולות ונפלאות, ואם למרות זאת הם זלזלו בו ולא יראו להתקרב אל מקדש ה׳, דהיינו אל אליהו, הרי אחת דינם להישרף.

ועדיין לא נחה דעתו של אברבנאל בתשובות אלו והוסיף:

> ואין ספק שאליהו חשש שהמלך רוצה להרגו, ולכן התאמץ לנקום נקמת נפשו ולשרוף שרי החיל כדי שאחזיהו יפחד מלפניו ולא ישלח ידו בו.

כמובן שאין די בתשובה האחרונה של אברבנאל להצדיק את מעשהו של אליהו, שהרי כנגדה עומד הכלל ׳מאי חזית דדמך אדום יותר מדם השליחים׳, אלא שהיא מצטרפת לשתי התשובות הראשונות.

דומני שכדי לברר היטב פשרה של פרשה זו, צריכים אנו לברר תחילה למה שלח אחזיה את שליחיו אל אליהו: אם כדי להרגו, כפי שחשש אליהו לדעת אברבנאל ואלשיך, מדוע לא הרגו המלך בסופו של דבר?[2] ואם כדי להביאו אצלו גרדא, מדוע הם אמרו לאליהו ׳המלך דבר רדה׳ ולא ׳בואה אל המלך׳ או ׳רדה אל המלך׳?[3] ואם כדי להורידו בלבד, מדוע אפוא הוא ירד עם שר החמישים השלישי אל המלך?

---

2. אפשר היה להשיב שאחרי שאליהו הרג את שתי המשלחות הראשונות, הוא לא העז לפגוע באליהו, אלא שאז יקשה למה הוא שלח את המשלחת השלישית?
3. כפי שהקשה אלשיך.

מטרת השליחות אל אליהו

הבה נסב לבנו לכמה מילות מנחות בפרשה זו, אשר עשויות לשפוך אור על המאבק הסמוי והגלוי שהתנהל בין אחזיה המלך לאליהו הנביא.

אחזיה נפל בעד השבכה ב"**עליתו**" אשר בשומרון.

אליהו נצטווה "**לעלות**" לקראת מלאכי אחזיה, ולהודיע להם שאחזיה לא "**ירד**" מן המיטה אשר "**עלה עליה**".

לשאלת אחזיה את שליחיו מדוע הם שבו, השיבו כי איש "**עלה**" לקראתם ואמר להם לומר לו שהוא לא "**ירד**" מן המיטה שהוא "**עלה**" עליה.

אחזיה שאל את שליחיו מה משפט האיש אשר "**עלה**" לקראתם, ומתשובתם הוא הבין שהאיש הוא "אליה התשבי" (ולא אליהו הנביא). אז הוא שלח שר חמישים **ש"עלה"** אליו אל ראש ההר ואמר לו שהמלך אמר "**רדה**". תגובת אליהו הייתה שאם הוא איש אלוקים, "**תרד**" אש מן השמים ותאכל אותם, ואכן "**ירדה**" אש מן השמים ואכלתם.

שוב נשלח שר חמישים אל אליהו שאמר לו "**לרדת מהר**", ותגובת אליהו הייתה כבעבר: "**תרד** אש מן השמים ותאכל אותך ואת חמשיך".

עוד נשלח שר חמישים אשר "**עלה**" ובא אל אליהו והתחנן לפניו לבל "**תרד**" עליו אש מן השמים כשם שירדה על קודמיו. הפעם אמר מלאך ה' אל אליהו "**לרדת**" אתו ללא פחד ומורא ואליהו אכן "**ירד**" אותו אל המלך וידבר אליו: "המטה אשר '**עלית**' שם לא '**תרד**' ממנה כי מות תמות". וכך היה שאחזיה מת ללא בנים ולאליהו לא אונה לכאורה כל רע.

ברם מיד בפרק הסמוך "**יעלה**" גם אליהו בסערה השמימה,[4] וחמישים אנשים בני חיל[5] יחפשוהו לשווא על אחד ההרים או באחת הגאיות, כי אליהו עלה ולא ירד. כשנגיע לשם נדרוש סימוכין ונראה כיצד עליית אליהו השמימה ועליית אחזיה על מיטתו, בעלייתו אשר בשומרון, אחוזים ושלובים זה בזה ומהוים פרשת דרכים דרמטית בתולדות עם ישראל.

---

4. חז"ל הבינו שיש קשר בין שני המאורעות ועל כן הם דרשו: "מי עלה שמים וירד' - מי עלה שמים זה אליהו, דכתיב ביה 'ויעל אליהו בסערה השמים', 'וירד' – דכתיב: 'רד אותו אל תירא' ".
5. כמספר חמישים האיש שנשלחו להורידו.

בסיכומו של דבר המילה "**עלה**" מובאת כאן תשע פעמים ולעומתו המילה "**ירד**" **מובאת כאן** שתים-עשרה פעם.

דבר נוסף לבירור. מדוע נשאר אליהו בראש ההר עד בוא המשלחת השלישית? אם חשש הוא מאחזיה ושליחיו, מדוע לא הסתלק ונעלם, כשם שנעלם כשאיזבל ואחאב רצו להרגו?

ועתה להסבר הפרשה כולה. אליהו השיב את שליחי אחזיה אל אחזיה, וגרם להם להבין שהוא עולה אל ראש ההר וישהה שם עד שאחזיה ימות על המיטה שהוא עלה עליה. לאחר ששמע אחזיה את הדברים, הוא החליט שהוא יוריד את אליהו מראש ההר ויהי מה, וכשם שאליהו **ירד** מראש ההר, כך גם הוא, אחזיה, **ירד** מן המיטה שהוא עלה עליה. יתרה מזו, בהורדת אליהו מן ההר ובהבאתו אליו יוכיח אחזיה את עליונותו על אליהו. אולם זאת לדעת: הורדת אליהו מן ההר כמוה כניצחון בעל זבוב על אלוקי ישראל ושאין אלוקים בישראל. הלכך כל מי שייתן יד למהלך זה של המלך אחזיה, יהפוך לשותף לדבר עברה חמורה ביותר, ואחת דינו למות. כשם שהאש שירדה בהר הכרמל הוכיחה שה' הוא האלוקים, וכל שליחי הבעל דינם מוות, כך האש שירדה על שר החמישים וחמישיו, שליחי המלך המאמין בבעל זבוב, הוכיחה שיש אלוקים בישראל ושאליהו הוא שליחו ועושה דברו.

לעצם העניין אין הדבר מעלה או מוריד אם אמנם אחזיה התכוון להרוג את אליהו או לא, גם הכתובים לא גילו לנו את כוונתו בזה, כי די היה בהורדת אליהו מראש ההר בעל כורחו, כדי לחייב את אחזיה ואת שליחיו בעונש מיתה.

בסופו של דבר, אחרי ששליחי אחזיה התחננו על נפשם ואחרי שה' הורה לאליהו לרדת מן ההר וללכת אל אחזיה, לא הייתה בירידת אליהו משום כניעה לאחזיה, אלא להפך, הוא הוכיח לכולם שנבואתו הראשונה התקיימה במלואה, ולא אונה לו כל רע בהיכנסו ל"לוע האריי".

מא. מתי החל יהורם בן אחאב למלוך תחת אחזיה?

מלכים ב פרק א

(יז) וַיָּמָת כִּדְבַר ה' אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלִיָּהוּ וַיִּמְלֹךְ יְהוֹרָם תַּחְתָּיו פ
בִּשְׁנַת שְׁתַּיִם לִיהוֹרָם בֶּן יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה כִּי לֹא
הָיָה לוֹ בֵּן:

(יח) וְיֶתֶר דִּבְרֵי אֲחַזְיָהוּ אֲשֶׁר עָשָׂה הֲלוֹא הֵמָּה כְּתוּבִים עַל
סֵפֶר דִּבְרֵי הַיָּמִים לְמַלְכֵי יִשְׂרָאֵל: פ

מתי החל למלוך יהורם בן אחאב? האם בשנת שתים ליהורם בן יהושפט כפי שכתוב כאן, או תשע שנים קודם לכן בשנת שמונה עשרה ליהושפט, כפי שכתוב במלכים ב' פרק ג', פסוק א?

וכבר הקשה כן רד"ק:

> בשנת שתים ליהורם בן יהושפט - היאך היה זה? והלא אמר למטה כי מלך בשנת י"ח ליהושפט (מ"ב ג,א), ויהושפט הלך עמו (עם יהורם בן אחאב) למלחמת מואב,[1] והנה היה מלך בימי יהושפט שבע שנים, כי יהושפט מלך כ"ה שנים?[2]

רד"ק הסביר שיהושפט הקדים והמליך את יהורם בנו שבע שנים לפני מותו מפני המחלוקת:

> אלא שיהושפט המליך את יהורם בנו בחייו מפני מחלוקת אחיו, כמו שאומר בדברי הימים (דה"ב כא,ג): "ואת הממלכה נתן ליהורם כי הוא הבכור" - ומה היה צריך לומר זה, ידוע הוא כי המלוכה היא לבכור? אלא שנראה כי היה מחלוקת בין בניו לפיכך נתן לו המלוכה

---

1. ראה מ"ב ג,ז.
2. אותה שאלה בדרך אחרת הקשה רלב"ג: "יש בכאן ספק חזק, והוא שלא יתכן שיחיה אחזיהו עד שנת שתים ליהורם בן יהושפט, וזה שכבר מלך בשנת שבע עשרה ליהושפט, ולא מלך כי אם שתים שנים כמו שקדם (מל"א כב,נב) וכבר מלך יהושפט עשרים וחמש שנה (שם,מב) ולזה לא יתכן שנאמר שהתחיל למלוך יהורם בן אחאב בשנת שתים ליהור' בן יהושפט".

> בחייו - ומלך יהורם בחיי אביו שבע שנים. ובשנת שתים למלכות יהורם, זו שמלך בחיי אביו, מלך יהורם בן אחאב על ישראל.

תשובת רד"ק קצת תמוהה. אם יהושפט המליך את יהורם בנו עוד בחייו, מדוע כתוב למטה שיהורם מלך בשנת שמונה עשרה ליהושפט, הרי המלך היה כבר יהורם בן יהושפט? ועוד: הכתובים מספרים על מעללי יהושפט כמלך בימי אחזיה ובימי יהורם, ושהוא מלך עשרים וחמש שנה בירושלים, כשלפי רד"ק הוא מלך רק שמונה עשרה שנה! ואם תאמר שהעברת המלוכה ליהורם בן אחאב הייתה להלכה ולא למעשה, מדוע ציין זאת הכתוב כאן, שנתיים אחרי שהמלכות ניתנה כבר ליהורם בן יהושפט? למאי נפקא מינה? ועוד שמתוך הכתובים בדברי הימים נראה שיהושפט העביר את המלוכה ליהורם בסוף ימיו, וכפי שהקשה רלב"ג:

> ואם אמרנו שכבר התחיל למלוך יהורם בן יהושפט בחיי אביו מעת מות אחאב,[3] הנה לא יתכן מה שאמר ואת הממלכה נתן ליהורם כי הוא הבכור, שהרי החזיק בה בחייו.[4]

לרלב"ג הסבר משלו לתמיהות רד"ק. לפי דעתו לא רק שלא חל כרסום במלכותו של יהושפט מאז מותו של אחאב, אלא להפך, הוא מלך יחד עם בני אחאב (אחזיה ויהורם) גם על ממלכת ישראל, כי בני אחאב חלקו לו כבוד רב מפני החיתון שהיה לו עם אחאב[5] ומפני היותו זקן ונשוא פנים ובעל ניסיון רב במלכות. ולזה תמצא שאמר (מל"ב ח,טז) "ובשנת חמש ליורם בן אחאב מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה, מלך יהורם בן יהושפט מלך יהודה", והרצון בו, שיהושפט היה מנהיג מלכות ישראל עמו, וכאלו היה יהושפט מלך ישראל גם כן,[6] כי אי אפשר שיהיה הרצון בו שתהיה שנת חמש ליהושפט, כי שנת החמש ליהורם בן אחאב היא שנת עשרים וחמש ליהושפט.

---

3. כוונתו כנראה לשיטת רד"ק.
4. בעל "כלי יקר" השיב: "ואין כאן קושיא...כי כבר אמר רד"ק שהיה מחלוקת בין אחיו כל אחד ואחד אומר אני אמלוך, ולזה אמר כי את המלוכה נתן ליהורם כי הוא הבכור ולזה המליכו בחייו, כדי שיחזיק במלכות". ועדיין קושיית רלב"ג עומדתבמקומה, כי אם הוא המליכו בחייו והדבר כבר מפורסם, למה לחזור ולמסור לו את המלוכה.
5. הוא היה נשוי לאחות אחאב, ובנו יהורם היה נשוי לבת אחאב.
6. כי כבר תמצא במלחמותיהן של מלכי ישראל שהיה יהושפט תמיד עמהם.

רק בשנת שתיים ליהורם בן יהושפט,[7] לדעת רלב"ג, חזרה מלכות ישראל השלמה ליהורם מלך ישראל, מבלי שלמלך יהודה היה חלק בה. על כן נכתב בספר מלכים שהוא התחיל למלוך בשנת שתיים ליהורם בן יהושפט. עד כאן דבריו.

אם נקבל את דבריו של רלב"ג כפשוטם, עולה מהם קטגוריה קשה על יהושפט מלך יהודה, שמחד גיסא הכתוב מעיד עליו שעשה הישר בעיני ה', ומאידך גיסא חבר אל מלכות

ישראל חבירה מובהקת, למרות תוכחתו הקשה של יהוא בן חנני החוזה.

ואלה דברי הנביא יהוא בן חנני (דברי הימים ב פרק יט): "הַלָרָשָׁע תַּעְזֹר וּלְשׂנְאֵי ה' תֶּאֱהָב וּבָזֹאת עָלֶיךָ קֶצֶף מִלִּפְנֵי ה'". אמנם נכון שהוא התחבר אל אחזיה לעשות אניות ללכת תרשיש וכן חבר אל יהורם במלחמתו נגד מלך מואב, אך אין הדברים דומים למלוכה משותפת עם מלכי ישראל על ממלכת ישראל. כנגד התנהלות כזו היינו מצפים שתבוא תוכחה קשה מאת יהוא בן חנני החוזה והיא לא באה. אין מנוס מלפרש את כל העניין על פי סדר עולם רבה[8]:

> "וימלוך יהורם תחתיו בשנת שתים ליהורם בן יהושפט" וגו' (מל"ב א,יז). איפשר לומר כן? והלא הוא מלך משנת שמונה עשרה ליהושפט? אלא לענין שנאמר "ויזעק יהושפט וה' עזרו" (דהי"ב יח, לא), ראוי היה יהושפט ליהרג באותה השעה, ובשכר שזעק תלה לו הכתוב שבע שנים, ועלתה מלכות לבנו. ובשנת חמש ליהורם בן אחאב מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה (מל"ב ב, ח; טז), בחזירתן מן המלחמה לאחר שהרגו עמון ומואב והר שעיר באו והמליכו את יהורם בן יהושפט על יהודה.
>
> סדר עולם רבה (מיליקובסקי) פרק יז

רוצה לומר שבשכר זעקתו של יהושפט תלה לו הכתוב שבע שנים, אך הן נמנו לבנו. הלכך נכתב שיהורם בן אחאב מלך בשנת שתיים ליהורם בן יהושפט, כי מנקודת המבט האלוקית, מלך באותם ימים בנו של יהושפט. ומתי הומלך[9] יהורם בן יהושפט הלכה למעשה? שלוש שנים אחר כך,[10]

---

7. שהיא השנה השביעית ליהורם בן אחאב.
8. כך פירשו רש"י ור"י קרא.
9. הומלך ולא מלך ממש, כי יהושפט ימשיך למלוך עוד שנתיים ימים.

כשיהורם בן אחאב ויהושפט מלך יהודה חזרו מן המלחמה הגדולה כנגד עמון מואב ואדום.[11] בה בעת המליכו את יהורם בן יהושפט למלך בגלל המחלוקת שנתגלעה בין בני יהושפט על ירושת המלוכה.[12]

ועדיין יש לבעל דין לשאול. מדוע רק עכשיו, בעלות יהורם בן אחאב לשלטון, טרח הכתוב להשמיענו שיהושפט נחשב למת בעיני המקום, ולכן עלייתו של יהורם הייתה להלכה בזמן מלכותו של יהורם בן יהושפט? מדוע לא נכתב כן בעלות אחזיה בן אחאב לשלטון? ולא זו בלבד, אלא שנכתב שהוא מלך בשנת שבע עשרה ליהושפט!

אולי אפשר לומר שמאחר שדבר עליית אחזיה בן אחאב לשלטון נכתב אחרי מות יהושפט ואחרי מלוך בנו תחתיו, כנכתב (מל״א פרק כב, נא-נב):

> וַיִּשְׁכַּב יְהוֹשָׁפָט עִם אֲבֹתָיו וַיִּקָּבֵר עִם אֲבֹתָיו בְּעִיר דָּוִד אָבִיו וַיִּמְלֹךְ יְהוֹרָם בְּנוֹ תַּחְתָּיו׃ אֲחַזְיָהוּ בֶן אַחְאָב מָלַךְ עַל יִשְׂרָאֵל בְּשֹׁמְרוֹן בִּשְׁנַת שְׁבַע עֶשְׂרֵה לִיהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה וַיִּמְלֹךְ עַל יִשְׂרָאֵל שְׁנָתָיִם׃

הרי דבר זה לבדו כבר יצר אצל הקורא את הרושם והתחושה, שאחזיה מלך אחרי מותו של יהושפט ובזמנו של יהורם בנו, אף על פי שבפועל הוא מלך עוד בחיי יהושפט.[13]

הדבר בולט עוד יותר בספר דברי הימים ב׳ פרק כ׳, שם מסופר על ההתחברות של יהושפט אל אחזיה אחרי סיכום קורות חייו של יהושפט:

---

10. שהיא השנה החמישית מאז שנגזרה הגזרה על יהושפט למות במלחמה כמו שכתב שם רש״י: שנה חמישית לגזירה שנגזרה על יהושפט ליהרג ברמות גלעד. וראה שם בפירוש הרד״ק (מל״ב ח,טז) שהועלתה בו קושיא: ״ואיך המליכו (יהושפט את יהורם) שתי שנים בחייו, והלא כשהיו ליורם חמש שנים ממלכותו מת יהושפט, כי לא היה אחרי אחאב אלא שבע שנים״. ולא שת רד״ק לבו לכך שרש״י פירש שמה שנכתב שם ״ובשנת חמש״ הכוונה לגזרה שנגזרה על יהושפט ולא למלכות יורם בן אחאב.
11. ראה דהי״ב פרק כ׳. אמנם שם לא מוזכר שיהושפט יצא למלחמה יחד עם יהורם מלך ישראל, אך בעל סדר עולם רבה שהובא לעיל סבר שאמנם הם יצאו יחדיו למלחמה.
12. ואולי לא רק בגלל המחלוקת, אלא משום שיהושפט הוסיף חטא על פשע ביצאו למלחמה פעם נוספת עם מלך ישראל.
13. וראה מה שכתבנו בפרק לד.

(לא) וַיִּמְלֹךְ יְהוֹשָׁפָט עַל יְהוּדָה בֶּן שְׁלֹשִׁים וְחָמֵשׁ שָׁנָה בְּמָלְכוֹ וְעֶשְׂרִים וְחָמֵשׁ שָׁנָה מָלַךְ בִּירוּשָׁלַם וְשֵׁם אִמּוֹ עֲזוּבָה בַּת שִׁלְחִי׃

(לד) וְיֶתֶר דִּבְרֵי יְהוֹשָׁפָט הָרִאשֹׁנִים וְהָאַחֲרֹנִים הִנָּם כְּתוּבִים בְּדִבְרֵי יֵהוּא בֶן חֲנָנִי אֲשֶׁר הֹעֲלָה עַל סֵפֶר מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל׃[14]

(לה) וְאַחֲרֵי כֵן אֶתְחַבַּר יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה עִם אֲחַזְיָה מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל הוּא הִרְשִׁיעַ לַעֲשׂוֹת׃

14. הרב נבנצל העיר שלא הוזכר כאן "ספר דברי הימים למלכי יהודה", ואולי יש מכאן אסמכתה לסברת הרלב"ג שיהושפט מלך גם על ישראל.

מב. עליית אליהו

מלכים ב פרק ב

(א) וַיְהִי בְּהַעֲלוֹת ה' אֶת אֵלִיָּהוּ בַּסְּעָרָה הַשָּׁמָיִם וַיֵּלֶךְ אֵלִיָּהוּ וֶאֱלִישָׁע מִן הַגִּלְגָּל:

(ב) וַיֹּאמֶר אֵלִיָּהוּ אֶל אֱלִישָׁע שֵׁב נָא פֹּה כִּי ה' שְׁלָחַנִי עַד בית א-ל וַיֹּאמֶר אֱלִישָׁע חַי ה' וְחֵי נַפְשְׁךָ אִם אֶעֱזָבֶךָ וַיֵּרְדוּ בית א-ל:

(ג) וַיֵּצְאוּ בְנֵי הַנְּבִיאִים אֲשֶׁר בית א-ל אֶל אֱלִישָׁע וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו הֲיָדַעְתָּ כִּי הַיּוֹם ה' לֹקֵחַ אֶת אֲדֹנֶיךָ מֵעַל רֹאשֶׁךָ וַיֹּאמֶר גַּם אֲנִי יָדַעְתִּי הֶחֱשׁוּ:

(ד) וַיֹּאמֶר לוֹ אֵלִיָּהוּ אֱלִישָׁע שֵׁב נָא פֹּה כִּי ה' שְׁלָחַנִי יְרִיחוֹ וַיֹּאמֶר חַי ה' וְחֵי נַפְשְׁךָ אִם אֶעֱזָבֶךָ וַיָּבֹאוּ יְרִיחוֹ:

(ה) וַיִּגְּשׁוּ בְנֵי הַנְּבִיאִים אֲשֶׁר בִּירִיחוֹ אֶל אֱלִישָׁע וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו הֲיָדַעְתָּ כִּי הַיּוֹם ה' לֹקֵחַ אֶת אֲדֹנֶיךָ מֵעַל רֹאשֶׁךָ וַיֹּאמֶר גַּם אֲנִי יָדַעְתִּי הֶחֱשׁוּ:

(ו) וַיֹּאמֶר לוֹ אֵלִיָּהוּ שֵׁב נָא פֹּה כִּי ה' שְׁלָחַנִי הַיַּרְדֵּנָה וַיֹּאמֶר חַי ה' וְחֵי נַפְשְׁךָ אִם אֶעֱזָבֶךָ וַיֵּלְכוּ שניהם:

(ז) וַחֲמִשִּׁים אִישׁ מִבְּנֵי הַנְּבִיאִים הָלְכוּ וַיַּעַמְדוּ מִנֶּגֶד מֵרָחוֹק וּשניהם עָמְדוּ עַל הַיַּרְדֵּן:

(ח) וַיִּקַּח אֵלִיָּהוּ אֶת אַדַּרְתּוֹ וַיִּגְלֹם וַיַּכֶּה אֶת הַמַּיִם וַיֵּחָצוּ הֵנָּה וָהֵנָּה וַיַּעַבְרוּ שְׁנֵיהֶם בֶּחָרָבָה:

(ט) וַיְהִי כְעָבְרָם וְאֵלִיָּהוּ אָמַר אֶל אֱלִישָׁע שְׁאַל מָה אֶעֱשֶׂה לָךְ בְּטֶרֶם אֶלָּקַח מֵעִמָּךְ וַיֹּאמֶר אֱלִישָׁע וִיהִי נָא פִּי שְׁנַיִם בְּרוּחֲךָ אֵלָי:

(י) וַיֹּאמֶר הִקְשִׁיתָ לִשְׁאוֹל אִם תִּרְאֶה אֹתִי לֻקָּח מֵאִתְּךָ יְהִי לְךָ כֵּן וְאִם אַיִן לֹא יִהְיֶה:

(יא) וַיְהִי הֵמָּה הֹלְכִים הָלוֹךְ וְדַבֵּר וְהִנֵּה רֶכֶב אֵשׁ וְסוּסֵי אֵשׁ וַיַּפְרִדוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם וַיַּעַל אֵלִיָּהוּ בַּסְּעָרָה הַשָּׁמָיִם:

(יב) וֶאֱלִישָׁע רֹאֶה וְהוּא מְצַעֵק אָבִי אָבִי רֶכֶב יִשְׂרָאֵל וּפָרָשָׁיו וְלֹא רָאָהוּ עוֹד וַיַּחֲזֵק בִּבְגָדָיו וַיִּקְרָעֵם לִשְׁנַיִם קְרָעִים׃

(יג) וַיָּרֶם אֶת אַדֶּרֶת אֵלִיָּהוּ אֲשֶׁר נָפְלָה מֵעָלָיו וַיָּשָׁב וַיַּעֲמֹד עַל שְׂפַת הַיַּרְדֵּן׃

(יד) וַיִּקַּח אֶת אַדֶּרֶת אֵלִיָּהוּ אֲשֶׁר נָפְלָה מֵעָלָיו וַיַּכֶּה אֶת הַמַּיִם וַיֹּאמַר אַיֵּה ה׳ אֱלֹהֵי אֵלִיָּהוּ אַף הוּא וַיַּכֶּה אֶת הַמַּיִם וַיֵּחָצוּ הֵנָּה וְהֵנָּה וַיַּעֲבֹר אֱלִישָׁע׃

(טו) וַיִּרְאֻהוּ בְנֵי הַנְּבִיאִים אֲשֶׁר בִּירִחוֹ מִנֶּגֶד וַיֹּאמְרוּ נָחָה רוּחַ אֵלִיָּהוּ עַל אֱלִישָׁע וַיָּבֹאוּ לִקְרָאתוֹ וַיִּשְׁתַּחֲווּ לוֹ אָרְצָה׃

עד שלא נגנז אליהו הייתה רוח הקודש מרובה בישראל

הרבה שאלות ותהיות מתעוררות למקרא פרק זה. אברבנאל ראה לחקור ולדרוש בעניין הפרק הזה שנים עשר דברים, ואלשיך הקדוש הציב בראש הפרק עשרים ושתיים שאלות. אנו נעסוק בשלב זה באחדות מן השאלות שהם עוררו, ונתחיל בשתי שאלותיו הראשונות של אברבנאל:

א. מי הגיד אל בני הנביאים כלם אשר בבית א-ל ואשר ביריחו שיהיה נלקח אליהו ביום ההוא? ואם בא אליהם זה בנבואה איך השיגוה כלם? ואין סגנון אחד עולה לשני נביאים, כל שכן אל מאה בבת אחת? ומה היה התועלת והצורך בהתוודעות ההוא אליהם?

ב. אם הם היו יודעים לקיחת אליהו ועלותו בסערה השמימה, כמו שיראה מדבריהם, איך אחרי כן היו חושבים שרוח השם נשאו במקרה ושישליכהו באחד ההרים או באחת הגאיות ושלחו אנשים לבקשו?

רלב״ג, שהתלבט בשאלתו הראשונה של אברבנאל, השיב שה׳ יידע את הנביאים על הסתלקותו של אליהו:

> כי לא יעשה ה׳ דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים, ולזה תמצא שהדברים העתידים יודעו לנביאים קודם חידושם, ואע״פ שיהיה חידושם על דרך המופת. הלא תראה כי הלקח אליהו מעל ראש אלישע ביום ההוא, היה ידוע לבני הנביאים אשר בבית א-ל וביריחו

ואלישע, אע״פ שהיה חידושו על דרך המופת. וכן גם כן תמצא שהודיע הש״י לאברהם את דבר המופתים אשר יעשה בהוציאו זרעו מעבודתם, ולזה אמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי.

רלב״ג מלכים ב פרק יב, פסוק יח[1]

אולם לפי חז״ל, וכן לפי אברבנאל, הנבואה בדבר הסתלקותו של אליהו הגיעה אל שאר הנביאים באמצעות אליהו, ״שהיה כל כך מושפע בנבואתו שרבים מבני הנביאים היו מתנבאים באמצעותו״[2]:

עד שלא נגנז אליהו היתה רוח הקדש מרובה בישראל, שנאמר: ״ויאמר אליהו אל אלישע שב נא פה כי ה׳ שלחני בית א-ל״, מהו אומר? ״ויצאו בני הנביאים אשר בבית א-ל״ וגומר.[3] ״כי ה׳ שלחני יריחו״, מהו אומר? ״ויגשו בני הנביאים אשר ביריחו״ וגומר. ״כי ה׳ שלחני הירדנה״, מהו אומר? ״וחמשים איש מבני הנביאים הלכו ויעמדו מנגד מרחוק ושניהם עמדו על הירדן״, יכול מפני שהן מועטין? ת״ל וחמשים איש, יכול מפני שהן קטנים? ת״ל ״ויאמרו אליו הידעת כי היום ה׳ לקח את אדוניך״, אדונינו לא אמרו אלא אדוניך, מלמד שכולם חבריו של אליהו היו והיו שקולין כנגד אליהו. ומניין שנסתלקה מהן רוח הקדש? שנאמר: ״ויאמרו אליו הנה נא יש את עבדך חמשה אנשים בני חיל״ וגו׳, איפשר לבני אדם אמש הוא אומר ״הידעת כי היום ה׳ לקח את אדוניך״ ועכשיו אומר ״ילכו ויבקשו את אדוניך״? אלא מגיד שנסתלקה מהן רוח הקודש.

תוספתא מסכת סוטה (ליברמן) פרק יב הלכה ה

הנה כי כן, עד שלא נגנז אליהו הייתה רוח הקודש מרובה בישראל,[4] ומשנגנז היא הלכה ודעכה עד שנעלמה לגמרי.

---

1. וראה תנחומא תזריע פרשה יב.
2. המובא במירכאות הוא לשון אברבנאל.
3. ואמרו: ״הידעת כי היום ה׳ לוקח את אדוניך מעל ראשך״, מכאן שכולם נביאים היו, וכן היה כשבא אל יריחו וכן היה כשבא אל הירדן.
4. עד כמה הייתה רוח הקודש מרובה יכולים אנו להסיק מדברי חז״ל, אף שכנראה נכתבו על דרך הגוזמה: ״ר׳ דרוסא ור׳ ירמיה בשם רבי שמואל בר יצחק, ששים רבוא נביאים עמדו להם לישראל בימי אליהו, ר׳ יעקב בשם ר׳ יוחנן אמר מאה ועשרים רבוא, דא״ר יוחנן מגיבת ועד אנטיפטרס ששים רבוא עיירות, ואין לך עיירות מקולקלות בכלן כבית א-ל ויריחו שאררה יהושע, בית א-ל ששם היו שני עגלי זהב של ירבעם עומדים, כתוב אחד אומר (מלכים ב, ב) ׳ויצאו בני הנביאים

מדוע הייתה הנבואה תלויה באליהו? אברבנאל הסביר את הדבר על פי יסודות חשובים בנבואה שמקורם בדבריו של "בעל העיקרים"[5]:

> וענין צורך האמצעי בדבר הזה הוא על זה הדרך, כי כמו שמהכאת ניצוץ השמש בגוף זך בהיר כמראה המלוטשת יתהפך הניצוץ על מקום חשוך, ויאיר המקום ההוא על ידי ההתהפכות ההוא מה שלא היה מאיר קודם זה, כך השפע האלוהי כשירד על הנביא השלם יתהפך ממנו על הבלתי ראוי, ויהיה זה סבה אל שיחול הרוח הנבואי על הבלתי שלם או בלתי מוכן לכך ויתנבא,[6] ואף בזה ההתהפכות יהיה הרוח שיחול על היותר מוכן גדול ממה שיחול על מי שאינו מוכן.
>
> ולפי דעתי שזאת היתה הסבה שתמצא הנבואה באומת ישראל מזולתה מן האומות ובארץ ישראל מזולתה מן הארצות, וזה כי מצד הארון והלוחות שהיתה השכינה שורה עליו היה מתהפך הרוח האלוהי כדמות ניצוץ השמש המתהפך, והיה שורה הרוח הנבואי על האיש שתמצא בו הכנה מה בדמיון מה שהוא בארון, והוא האיש שימצאו בו דעות התורה הכתובים בלוחות הברית באמת, כמו שהיה זה בנבואת שמואל שהיה שוכב בחדרו שהיה לו ובאה אליו קול הנבואה מעל הכפרת אשר על הארון שהיה אז שם בשילה, והוא עצמו לא היה יודע מי הקורא, שלא היה משער בעצמו היותו ראוי לנבואה שישמע קול בעת היקצה במראה הנבואה, ולזה היה קם ממיטתו ללכת אל עלי עד שעלי הבין זה מעצמו, כמו שאמר הכתוב: 'ויבן עלי כי ה' קורא לנער' (שמו"א ג, ח)....
>
> ואולם זה השפע הבא על זה הדרך בזולת נביא שיהיה אמצעי צריך הכנה במקבל, כלומר שיהיה מעצמו מוכן קצת. כי לא יחול השפע האלוהי הזה אלא בהיות המקבל במדרגה ידועה מן ההכנה, וכפי הכנתו תהיה מדרגת השפע שיחול עליו. אבל הנבואה המגעת

אשר בבית א-ל אל אלישע', נביאים - אין פחות משנים, ולמה לא נתפרסמה נבואתן שלא היה צורך לדורות". (שיר השירים רבה (וילנא) פרשה ד, וראה עוד פתיחתא דרות רבה ב; ילקו"ש ח"ב רמז תתקס"ח; מסכת מגילה יד ע"א; סדר עולם רבה כא; ילקו"ש ח"ב רמז רכ"ד.)

5. אברבנאל לא ראה צורך לציין שמקור דבריו הוא "בעל העיקרים", כי הדברים היו ידועים ומפורסמים.

6. כך עברה הנבואה לפי דבריו ממשה אל ישראל, אל שבעים הזקנים, אל אהרון ומרים ואל יהושע, וכך מאליהו אל אלישע ושאר בני הנביאים.

באמצעות נביא תגיע אפילו על מי שאינו ראוי לנבואה, כמו שהגיעה לישראל בשעת מתן תורה, או על מי שאינו מוכן אליה, כמו שהגיעה לאהרן ומרים באמצעות משה אף על פי שלא היו מוכנים אליה באותה שעה.

ספר העיקרים מאמר שלישי, פרק יא

ואם תאמר, מדוע נסתלקה הנבואה מבני הנביאים, הרי באותה עת היו בישראל הארון ובית המקדש שגם הם מסוגלים היו להשפיע נבואה על סביבתם?

אולי משום שהם לא היו מוכנים לנבואה מצד עצמם, ולכן היה צורך בנביא דוגמת אליהו, ואולי משום שממלכת ישראל, שהייתה באותם ימים ממלכה עצמאית בעלת גדר הפרדה בינה לבין ממלכת יהודה, נחשבה נטולת בית מקדש.

עליית אליהו ועליית אחזיה

"מי עלה שמים" - זה אליהו דכתיב ביה (מלכים ב,ב) "ויעל אליהו בסערה השמים", "וירד" - "רד אותו אל תירא".

במדבר רבה (וילנא) פרשה יב[7]

חז"ל הבחינו בקשר שבין **עליית** אליהו הנביא השמימה, לבין ירידתו אל אחזיה המלך, כדי להודיעו שהוא לא **ירד** מן המיטה שהוא **עלה עליה**. אכן יש דמיון רב בין שתי הפרשיות הסמוכות זו לזו, כפי שכתוב בפירוש דעת מקרא (מל"ב עמ' תסח):

הפרשה מחוברת בכמה מענייניה עם הפרשה שלפניה. כנגד שלוש חבורות החיילים, הנשלחות שם מטעם המלכות כדי להוריד את אליהו ממקום מושבו ולקחתו אל מלך בשר ודם, באות כאן כמה חבורות נביאים אחוזי התרגשות מן האפשרות שאליהו "יילקח" ביד ה'. שתים מחבורות אלה הן בדיוק בנות חמישים איש, כמניין החיילים שבחבורות שם. בני חבורה אחת (- בת חמישים איש) אף מנסים להלוות לאליהו ולאלישע בדרכם לעבר הירדן, אבל אין הם מעזים להתקרב אליהם, אלא שומרים על מרחק ועומדים 'מנגד

7. וראה עוד פסיקתא דרב כהנא א; פסיקתא רבתי ה; מדרש משלי ד; ילקו"ש ח"ב, תתקס"ב; זוהר ח"ב קצז,א.

מרחוק' (פסוק ז); ואלו בני החבורה האחרת, אף היא בת חמישים איש 'בני חיל' (פסוק טז) יוצאים שלא ברצות אלישע - אם כי ברשותו – ומבקשים למצוא את אליהו, שנשא ברוח ה' (פסוקים טז-יז). שם אליהו דן את החולקים על הנבואה באש וכאן 'רכב אש וסוסי אש' מפרידים בינו לבין אלישע ומעלים אותו 'בסערה השמים' (כאן פסוק יא)

ונוסיף עוד כמה נקודות דמיון. כאן אליהו עולה השמימה, כשחמישים בני הנביאים עומדים מנגד ללא יכולת למנוע את עלייתו, ושם אחזיה עולה השמימה (מת) מבלי שחמישיו מסוגלים למנוע זאת. כאן מנסים חמישים איש ללכת ולדרוש את אליהו בהרים או בגאיות, ואלישע מנסה למנוע בעדם מלדרוש את אליהו, ושם הולכים חמישים איש שליחי אחזיה, לבעל זבוב אלוהי עקרון לדרוש בעדו ואליהו מונע בעדם מלעשות כן. שם אחזיה עלה בלי להשאיר בן יורש, וכאן אליהו עלה ואתו כל מורשתו הנבואית, ושרק אלישע נותר עם רוח אליהו.

הקשר והדמיון בין שתי הפרשיות אומרים דרשני ופרשני וננסה לעמוד על משמעותן ופשרן.

הפרק על עליית אחזיה פותח בפשיעת מואב בישראל, וכבר העיר בעל ה''כלי יקר'' שם שהפשיעה הייתה גם כלפי מלכות יהודה. במקביל הייתה גם פשיעה של אדום בממלכת יהודה, שהביאה בשלב ראשון להצבת ניצב מלך באדום ואחר כך להמלכת מלך ממש. כלומר, עדים אנו באותם ימים לשקיעתן של ממלכות ישראל ויהודה ולעלייתן מנגד של מואב ושל אדום. שקיעת הממלכות לוותה בשקיעתה של הנבואה, אחותה ובת לווייתה של המלוכה מכינונה. ראשיתה של הנבואה המתחדשת הייתה עם הופעתו של שמואל הנביא, רבן של נביאים,[8] והתעצמותה[9] - עם

8. כינוי מיוחד לשמואל בפי חז''ל (ויקרא רבה, מרגליות, פרשה כו): ''והלא דברים ק''ו ומה אם שמואל רבן של נביאים, שכתוב בו 'כי נאמן שמואל לנביא לה' '' (ש''א ג, כ). וראה עוד ירושלמי חגיגה פ''ב ה''א; מדר''ש פרשה כד; מדרש תהלים מזמור צ; ''פתרון תורה'' פרשת קדושים עמ' 82. במדרש תהלים מזמור ה' מצאנו כינוי זה גם למשה רבנו.

9. אז עלה שמואל ממדרגת 'רואה' למדרגת 'נביא', כפי שכתבנו בפרק לז בספרנו בשם האר''י הקדוש.

המלכת שאול. מני אז מלכו שמונה מלכים בישראל ועמהם הרבה מאוד נביאים ובני נביאים, ובאדום ובמואב משלו רק נציבים.[10]

קץ המלוכה היה גם קצה של הנבואה ולהפך. ירידתו של אליהו מן ההר כדי להודיע לאחזיה על מותו וכיליונם של חמישים שלוחי המלך על ידי הורדת אש מן השמים, גוררים אחריהם את עלייתו של אליהו השמימה באמצעות מרכבת אש, ואת היעלמותה של הנבואה מחמישים שלוחיו ותלמידיו של אליהו.

ולהפך, עלייתו של אליהו השמימה גוררת אחריה את שקיעתה של ממלכת ישראל ועלייתם של ממלכת אדום-רומי ככתוב:

> יום שנסתלק בו אליהו הועמד מלך ברומי, (דכתיב): "ומלך אין באדום נצב מלך".
>
> תלמוד ירושלמי מסכת עבודה זרה פרק א הלכה ב', דף לט טור ג[11]

תהליך זה כבר נרמז לאליהו בהר חורב, כשנצטווה למשוח את אלישע בן שפט לנביא תחתיו ובמקביל נתבשר על קצה של ממלכת ישראל: "והשארתי בישראל שבעת אלפים". כי הא בהא תליא, אין מלכות בישראל בלא נבואה, ואין נבואה בישראל בלא מלכות. כך קרה לירמיהו, שכה הרבה לנבא על חורבנה של ממלכת יהודה, וכשהחורבן הגיע לממלכה חרב עמה גם מוסד הנבואה בישראל וגם כושר הנבואה של ירמיהו עצמו.[12]

---

10. דוד הוא שהביא לקריסתן המלאה של אדום ושל מואב והצבת נציבים בהן. (ראה שמו"ב פרק ח.)
11. וראה עוד שיר השירים רבה א, מב; ילקי"ש ח"ב תקמט.
12. כששארית הפלטה ביהודה ביקשה מירמיהו אחרי הריגת גדליה בן אחיקם לשאול את ה' אם להשאר בארץ או לרדת למצרים, הצליח הוא לשמוע את דבר ה' רק מקץ עשרה ימים, כי לא עמדה לו זכותם של ישראל. וברוך בן נריה לא זכה לנבואה, כי בו בזמן חרבה ממלכת יהודה. ראה מכילתא דרבי ישמעאל פרשת "בא", א.
הרב נבנצל העיר שאפשר שהנבואה הסתלקה מירמיהו משום שאין היא שורה מתוך עצבות, ואחרי חורבן המקדש וביטול ממלכת בית דוד, השמדת הסנהדרין, גלות ירושלים ולבסוף הריגת גדליה. אך מקץ עשרה ימים להריגת גדליה, כלומר ביום הכיפורים (לאומרים שההריגה הייתה בראש השנה) או בערב סוכות (לאומרים שההריגה הייתה בג' תשרי) חזרה השמחה ובעקבותיה הנבואה.. בד' תשרי הייתה המלחמה בן יוחנן בן קרח לישמעאל בן נתניה.

לפני המלך רצו בדרך כלל חמישים איש, כפי שרצו חמישים איש אבשלום ולפני אדוניהו. ככל הנראה גם את הנביא ליוותה פמליה של חמישים איש כדי לכבדו ולשרתו. היעלמותו של המלך עם חמישים האיש שרצו לפניו, הביאה במקביל לידי הסתלקותו של הנביא עם פמלייתו.

מסעו האחרון של אליהו

ועתה לשאלתו השלישית של אברבנאל:

> מה ראה אליהו קודם לקיחתו ללכת אל הגלגל ואל בית א-ל ואל יריחו?[13] ואם אמרנו שצוהו ה' על זה, אשאלך ומה היה צורך בציווי ההוא ובהליכתו שמה?

נביא ראשית את תשובתו של אברבנאל:

> **בהליכה לגלגל** , אשר שם היו י"ב אבנים שהקים יהושע על שם י"ב שבטי ישראל, רצה אליהו שישתקע אלישע בקדושת המקום ההוא ויתקיים במצוות, שם מל יהושע את כל העם ושם עשו הפסח, ושם הושיבו ראשונה משכן העדות וארון הברית, והיה אם כן אותו מקום יסוד התורה והמצוה, וכאילו מינהו שם על כל ישראל לנביא.
>
> באמרו לו 'שב נא פה', ביקש לנסות את אלישע, אם יסתפק בהיותו חסיד קדוש ה' במצוותיו חפץ מאד, שהיה רומז אליו הגלגל..... **ואחרי כן בא לבית א-ל**, כדי לעשות כמו שעשה יעקב, רצה לומר לתת הודאה לאל העונה את אליהו בעת צרתו והיה עמו בדרך אשר הלך. וגם כן לפי שבית א-ל היה מקום הנבואה.....
>
> **ואחרי כן הלך אל יריחו**, לפי שכמו שמשה בהיות פניו אל פני יריחו מת, כך אליהו בהיותו ביריחו היה המקום האחרון אשר הלך אליו בעולם הזה. ולפי שהוא היה מקום הנסים, אמר לו שישב שמה, רצה לומר שיהיה חסיד ונביא ויעשה נסים ונפלאות.
>
> **ואז הלכו שניהם הירדנה,** וחמישים איש מבני הנביאים הלכו ויעמדו מנגד מרחוק, ר"ל שלא נתקרבו לא אל מעלת אליהו ולא אל מעלת

---

13. וכן הקשה אלשיך בשאלה הראשונה.

אלישע, כי מרחוק נשארו ולא נתקרבו אל אליהו ולא הגיעו אל מדרגתו, כי אם אלישע בלבד, וזהו 'ושניהם עמדו על הירדן'.[14]

ניתן להסביר את מסעו של אליהו ואלישע בדרך נוספת. כל המקומות הנזכרים הם סימני דרך בהתהוותה, התנהלותה ונפילתה של מלכות אפרים, שאליהו היה נביאה.

נקודת מוצאם היא הגלגל. בגלגל יש מצבה של שתים-עשרה אבנים, המעידה על האחדות הכוללת של שבטי ישראל בארץ, "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ", ועל ש"ביבשה עבר ישראל את הירדן הזה".[15] בגלגל נמצאת גם גבעת הערלות, המעידה על הברית המשולשת והמחודשת שבין עם ישראל, אלוקי ישראל וארץ ישראל. נפשו של אליהו הנביא מלאך הברית, יצאה ודאי בערגה וחיבה לתקופת הגלגל, התקופה שנשמרה הברית שמירה מלאה ואידאליתבאופן מלא ואידיאלי:

וכשבאו ישראל לארץ ישראל, אמר לו הקב"ה ליהושע: יהושע, אי אתה יודע שאין ישראל נמולין כדרכן וכתקנן, חזור ומול את ישראל שנית שנאמר: 'ושוב מול את ישראל שנית'.....וכשבא בלעם ראה את כל המדבר[16] מלא ערלות, אמר: מי יוכל לעמוד בזכות זאת שמכוסה במדבר בעפר שנאמר: 'מי מנה עפר יעקב'... וכך היו ישראל מלין עד שנחלקו לשתי ממלכות.

ילקוט שמעוני ח"ב טו

מן הגלגל ירדו אליהו ואלישע לבית א-ל.

מן הגלגל, מקום מושבם של ישראל בארבע עשרה שנות כיבוש וחלוקה, עלו בית יוסף לבית א-ל ככתוב:

וַיַּעֲלוּ בֵּית יוֹסֵף גַּם הֵם בית א-ל וַה' עִמָּם:

שופטים פרק א,כ

---

14. אלשיך כתב שהיה זה מסע פרידה מתלמידיו הנביאים שכמה מהם היו בבית א-ל וכמה מהם ביריחו, וגם רצה אליהו להשפיע עליהם תוספת של קדושה ונבואה. בדרך זו דרך גם הרב אלחנן סמט בספרו "פרקי אליהו" עמ' 497.
15. על המעבר בירדן אז ועכשיו נייחד פרק מיוחד.
16. חז"ל הבינו שהגלגל הוא המשך המדבר, ואולי זו כוונת הכתוב (שמות טז,לה): "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אָכְלוּ אֶת הַמָּן אַרְבָּעִים שָׁנָה עַד בֹּאָם אֶל אֶרֶץ נוֹשָׁבֶת אֶת הַמָּן אָכְלוּ עַד בֹּאָם אֶל קְצֵה אֶרֶץ כְּנָעַן", ובלעם ראה בעיני רוחו את גבעת הערלות שבגלגל.

בעיני חז״ל הייתה עלייה זו לבית א-ל צעד ראשון בכינונה של מלכות אפרים לצדה של מלכות יהודה:

> בכל מקום את מוצא שני השבטים הללו שונאין זה לזה, ואנטידי״קין (פי׳ מנגדים) זה לזה, יהודה ויוסף, כך את מוצא: ״וישאלו בני ישראל בה׳ לאמר מי יעלה לנו אל הכנעני בתחלה להלחם בו ויאמר ה׳ יהודה יעלה״ (שופטים א, א ובֿ), ומה כתיב: ״ויעלו בית יוסף גם הם בית א-ל״ וגו׳.
>
> אגדת בראשית (בובר) פרק סד

הצעד השני בכינונה של מלכות אפרים היה פילוג הממלכה על ידי ירבעם בבית א-ל. ירבעם שהיה משבט אפרים והופקד על כל סבל בית יוסף, קבע את מרכז הממלכה בבית א-ל כי היא הייתה לדעתו שוות ערך לירושלים, כמו שכתוב ברד״ק (מל״א יב,כט):

> ׳וישם את האחד בבית א-ל ואת האחד נתן בדן׳ - בבית א-ל, לפי שאמר להם זה המקום גם כן נבחר כמו ירושלם, כי יעקב אבינו אמר על המקום הזה - יהיה בית א-לוקים.

ממלכה זו ניתקה עצמה מן המורשת היהודית ואף ממצוות ברית המילה שהתחדשה בגלגל, מה שהביא לקטרוג הקשה של אליהו:

> מלכות אפרים מנעו מהם ברית מילה. ועמד אליהו ז״ל והיה מתפלל לפני הקב״ה ....והלך לו להר חורב ושם נגלה עליו הקב״ה ואמר לו: ׳מה לך פה אליהו׳? ׳ויאמר קנא קנאתי׳.... א״ל לעולם אתה מקנא, קנאת בשיטים על גילוי עריות וכאן אתה מקנא, חייך שאין ישראל עושין ברית מילה עד שאתה רואה בעיניך. מכאן התקינו להיות עושין מושב כבוד למלאך הברית, שנקרא אליהו מלאך הברית שנאמר: ׳ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא׳.

לא רק שייוחד מושב כבוד לאליהו, אלא הוא יבוא לכל ברית של כל תינוק כדי לסנגר על בית ישראל:

> תא חזי, בקדמיתא כתיב (מל״א יט) ׳מה לך פה אליהו׳ וגו׳, וכתיב ׳קנא קנאתי ליי׳ (אלהי צבאות) כי עזבו בריתך בני ישראל׳ וגו׳, א״ל חייך בכל אתר דהאי רשימא קדישא ירשמון ליה בני בבשרהון, אנת

תזדמן תמן, ופומא דאסהיד דישראל עזבו הוא יסהיד דישראל מקיימין האי קיימא.[17]

זוהר כרך א (בראשית) פרשת ״לך לך״ דף צג עמוד א

ואם תאמר מדוע **ירדו** אליהו ואלישע לבית א-ל, הרי מן הגלגל **עולים** לבית א-ל?[18] גם בית יוסף **עלו** לשם וכן יעקב האב הרוחני והגשמי של בית א-ל **עלה** לשם עם כל ביתו, ככתוב (בראשית פרק לה):

(א) וַיֹּאמֶר אלוהים אֶל יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בית א-ל וְשֶׁב שָׁם וַעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לָאֵל הַנִּרְאֶה אֵלֶיךָ בְּבָרְחֲךָ מִפְּנֵי עֵשָׂו אָחִיךָ׃

(ב) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל בֵּיתוֹ וְאֶל כָּל אֲשֶׁר עִמּוֹ הָסִרוּ אֶת אלוהי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּתֹכְכֶם וְהִטַּהֲרוּ וְהַחֲלִיפוּ שִׂמְלֹתֵיכֶם׃

(ג) וְנָקוּמָה וְנַעֲלֶה בית א-ל וְאֶעֱשֶׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לָאֵל הָעֹנֶה אֹתִי בְּיוֹם צָרָתִי וַיְהִי עִמָּדִי בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הָלָכְתִּי׃

התשובה לכך ניתנה בהמשך דברי אגדת בראשית (פרק סד) שהובאו לעיל:

תאמר שאף משוח מלחמה העומד מיוסף, ומשיח העומד מיהודה, אף הן אנטדי״קין זה לזה? חס ושלום אין ביניהן קנאה, שנאמר ׳וסרה קנאת אפרים וצוררי יהודה יכרתו אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצר את אפרים׳ (ישעי׳ יא, יג). אבל בעולם הזה מפני שאין מתחברים זה עם זה, מקנאין זה בזה, וכל זמן שהן כך - נתונין **בירידה**, אבל לעתיד לבא כשיתחברו זה עם זה - מתעלין, שנאמר ׳ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו, ושמו להם ראש אחד בארץ ועלו מן הארץ׳ (הושע ב, ב), אותה שעה - ׳ועלו מן הארץ׳. אמר הקב״ה: עכשיו שנתחברתם - **עליתם**, אף אני עמכם מתעלה, וכן דוד אומר ׳נדיבי עמים נאספו וגו׳ מאד נעלה׳ (תהילים מז, י), לכך נאמר ׳ויהודה עוד רד עם אל׳.

---

17. תרגום: בוא וראה: בתחילה כתוב ״מה לך פה אליהו?״, וכתוב ״קנא קנאתי לה׳ ....כי עזבו בריתך בני ישראל״ וגו׳. אמר לו הקב״ה לאליהו: חייך, בכל מקום שזאת הרשימה הקדושה - ברית מילה – ירשמו בני בבשרם, אתה תזדמן שם, והפה שהעיד שישראל עזבו את הברית הוא שיעיד שישראל מקיימים זאת הברית.
18. הרב אלחנן סמט (״פרקי אליהו״ עמ׳ 495) טוען בשם חוקרים ופרשנים שאין מדובר בגלגל שליד יריחו אלא בגלגל אחרת הסמוכה לבית א-ל, שממנה יורדים לבית א-ל.

זאת ועוד, כשהעלייה לבית א-ל היא אחרי הסרת אלוהי הנכר אשר בתוכם ואחרי היטהרות והתקדשות, היא בבחינת עלייה, אך כשהיא נעשית עם אלוהי נכר, היא בבחינת ירידה[19]:

> כתיב (שופטים א) "ויעלו[20] בית יוסף גם הם בית א-ל וה' עמם", הולכין לעבוד ע"ז[21] ואת אומר וה' עמם? וכי יש צדקה גדולה מזו? הוי 'לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים'.
>
> מדרש תנחומא (ורשא) פרשת כי תשא סימן יד

מבית א-ל הלכו הם ליריחו.

הורתה ולידתה של ממלכת אפרים הייתה בחטא, וייסודה - על אדני ע"ז. שלב נוסף בהידרדרותה של ממלכה זו היה בבניית העיר יריחו על ידי חיאל בית האלי (מבית א-ל) בימי אחאב.[22] מאורע זה היה, לפי חז"ל, הזרז העיקרי להופעתו הקנאית של אליהו ולעצירת הגשמים למשך שלוש שנים.

בעקבות גזרה זו נשלח אליהו לנחל כרית אשר על פני הירדן, שלפי דעתנו, זה היה באותו מקום בו שנכרתו בו מימי הירדן בימי יהושע, נגד יריחו. זה היה למעשה מסעו הראשון של אליהו, המפורש בתנ"ך, ולשם הוא יגיע עתה, במסעו האחרון.

הנה כי כן, במסעו האחרון מן הגלגל ועד הירדן, אמור הוא להשקיף[23] מחדש על ממלכת אפרים מאז הייתה לגוי, ולאמץ כלפיה גישה חדשה, אוהדת יותר, סלחנית יותר וסובלנית יותר. שינוי זה הוא הכרחי ומחויב

---

19. להשלמת הדברים - ראה פרק טו בספרנו.
20. אמנם כתוב כאן עלייה, כי עדיין לא עבדו שם את פסל מיכה, וכלפי חוץ הדבר נראה כעלייה, ברם במסעם של אליהו ואלישע, כשבבית א-ל יש כבר גם את עגלי ירבעם, זו כבר ירידה רבתי.
21. רש"י, שופטים פרק א, פסוק כב: בית א-ל - שנפל בגורלם, ואע"פ שדמות מיכה עמהם שהרי מיכה משבט אפרים, נאמר כאן 'וה' עמם'. הוא שאמר דניאל 'לך ה' הצדקה ולנו בשת הפנים'.
22. גם חז"ל ראו בבית א-ל ויריחו את העיירות המקולקלות ביותר של ממלכת אפרים: (רות רבה [לרנר] פרשה א ד"ה ד"א): "אמר רבי יוחנן: מגבת ועד אנטיפרס ששים רבוא עיירות היו, ואין לך עיירות מקולקלות מהן מבית א-ל ויריחו. יריחו על שאררה יהושע, בית א-ל על שהיו עגלים של ירבעם עומדים שם".
23. הפעם השקפה לטובה בניגוד להשקפותיו עד היום, שהיו חד צדדיות (הוא תבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן) שהביאוהו לסוף דרכו בטרם עת. להלן נעמוד על הסיבות לשינוי בהשקפה.

לקראת עלייתו השמימה ותתבטא ביטוי סמלי בלבישת אדרת חדשה במקום הישנה שתיפול ממנו. שם בשמים הוא אמור להיות נביא רחום וחנון, ארך אפיים ורב חסד. שם הוא יכתוב את זכויותיהם של ישראל בכל מוצאי שבת, ומשם הוא עתיד לנווט את חכמי ישראל ופרנסיו לאורך הדורות.[24] חפצים אנו, שהופעתו המחודשת של אליהו בארץ, תהיה כמלאך הברית והשלום, כמשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם,[25] כמבשר בשורות טובות, ישועות ונחמות.

על שינוי זה בהשקפתו של אליהו למדים אנו מדבריו המלבבים של הראי״ה קוק, הרואה הגדול:

> כשם שבתחילה (אליהו הנביא) לפני התבסמותו, הכיר יותר מכל את עומק הכיעור והזיהום שעולם שפל זה שקוע בתוכו, ומפני כך קנא באש שלהבת לבער את רוח הטומאה והמחזיקים בו, כן יכיר אחרי ביסומו את כל ניצוץ קודש שבעולם זה, להעלותו ברוח שלום, וישיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם.
>
> אורות הקדש ח״ג, ״העלאת עולם העשיה״, עמ׳ שסה.

אולי הביסום יתחיל כבר עתה, עת יעבור בבית א-ל ויריחו, לכאורה הערים המקולקלות ביותר בישראל, ויחזה בעיניו רבבות נביאים, כפי שלא היו מעולם בישראל וביהודה:

> א״ר ירמיה בשם ר׳ שמואל בר רב יצחק: ששים רבוא נביאים עמדו להם לישראל בימי אליהו. ר׳ יעקב בר׳ אידין אמ׳ בשם ר׳ יוחנן: מאה ועשרים רבוא. א״ר יוחנן, מגבת ועד אנטיפרס ששים רבוא עיירות היו, ואין לך עיירות מקוללות מהן מבית א-ל ויריחו. יריחו על שאררה יהושע. בית א-ל על שהיו עגלים של ירבעם עומדים שם. וכתיב ׳ויגשו בני הנביאים אשר ביריחו אל אלישע׳ (מל״ב ב,ה).

---

24. ומה הוא, אף אנחנו נזכה את ישראל בכל פה ובכל לשון, כדברי הראי״ה קוק סניגורם של ישראל (אורות הקדש עמ׳ קלו): ״על כן ראוי לכל מי שיש שייכות של תשוקה לרזי תורה, שהיא מדת גלוי אליהו...שבכל מוצאי שבת קדש, יעשה גם הוא כמעשיו של אליהו, ויעסוק בזכויותיהם של ישראל. ויכיר בהכרה שכלית ובהשגה בהירה וברורה את קדושת ישראל ויקרת מעלתו, וידבק עצמו בכללות עם קדש, עם ה׳ וסגולת נחלתו.״

25. ״אחד מתפקידיו של אליהו שהוא להשיב את נפשו של משיח בן יוסף. וכן נרמז בזה ׳לב אבות על בנים׳ בימטרייה ׳עדות ביהוסף׳ וכנודע משיח בן יוסף הוא משורש נשמתו של אליהו״ (״קול התור״ עמ׳ 57 אות ע״א).

"נביאים" - אין נביאים פחות משנים.[26] ומפני מה לא נתפרסמה נבואתם? שלא היה בה צורך לדורות. אמור מעתה, כל נבואה שלא היה צורך לדורות, לא נתפרסמה. אבל לעתיד לבא הקב"ה בא ומביאן עמו ותתפרסם נבואתם, הדא הוא דכתיב: "ובא ה' אלוקי וכל קדושיו עמך" (זכריה יד, ה).

רות רבה (לרנר) פרשה א ד"ה: "עצלה תפיל"

שב נא פה

שאלתו הרביעית של אברבנאל:

למה השתדל אליהו שישאר אלישע בגלגל או בבית א-ל או ביריחו, ולא יראה בעת הלקחו? והנה הוא היה משרתו ותלמידו, והיה יודע שישתלם בראייתו, ויהיה אם כן מונע טוב מבעליו?

את תשובתו של אברבנאל כבר ראינו לעיל. רלב"ג פירש שאליהו אמר לאלישע שיישאר כדי לחסוך ממנו את צער הפרדה. אלשיך הקדוש סבר שאליהו רצה לחסוך ממנו את טלטולי הדרך, ור"י קרא פירש שאליהו עשה זאת מתוך ענווה כדי שאלישע לא יראהו בהילקחו חי השמימה.

ונראה לומר, שאליהו - לא זו בלבד שלא התכוון למנוע טוב מבעליו כפי שכתב אברבנאל, אלא להפך הוא רצה מאד שאלישע ילווהו עד נקודת הסיום, ויזכה בפי שניים מרוחו, שהרי אין הרב מתקנא לא בבנו ולא בתלמידו. אליהו רצה לנסות ולבדוק אם אלישע ערוך ומוכן למאמץ אדיר ועליון של עלייה והתקדשות עד כלות הנפש, ועד כמה הוא דבק בו ובמטרה.

הוא רצה לשמוע מפי אלישע: "משכני אחריך נרוצה", "משוך עבדך אל רצונך", וכאשר שמע את אלישע חוזר ונשבע שלוש פעמים "חי ה' וחי נפשך אם אעזבך", ידע כי דבקותו בו שלמה ומוחלטת.[27]

כבר במפגש הראשון ביניהם, נקט אליהו בדרך של ימין מקרבת ושמאל דוחה. מחד גיסא הוא השליך על אלישע את אדרתו, קירבו ובחרו למשרתו, ומאידך גיסא דחהו באמור לו "לך שוב כי מה עשיתי לך". ברם אלישע לא שב לאחוריו, אלא "וילך אחרי אליהו וישרתהו". עתה, בתום

---

26. נמצא שבששים ריבוא עיירות היו לכל הפחות מאה ועשרים ריבוא נביאים.
27. גב' רחל סליג העירה שהדבר דומה אולי לשיחה שהייתה בין נעמי ורות.

הליכה של כשש שנים אחרי אליהו,[28] ייסגר מעגל, אלישע ירים את האדרת אשר תיפול מעל אליהו וייחצה בה את הירדן. אז ידעו הכול כי נחה רוח אליהו על אלישע.

כי ה׳ שלחני הירדנה

החקירה החמישית של אברבנאל:

> למה נלקח אליהו בתוך הירדן ולא נלקח בהלכו בדרך או באחד מאותם מקומות אשר הלך שמה?

רד״ק לפסוק א כתב שהוא נלקח מעבר הירדן במקום אשר נאסף משה רבנו – לכבודו:

> ומה שהיו הולכים מעבר הירדן נראה, כי כן נאמרה לו לאליהו בנבואה כי מעבר לירדן ילקח. אולי היה הלקחו במקום אשר נאסף משה רבנו לכבודו, כי מעלתו היתה קרובה למעלת משה רבנו וכן הראה לו הכבוד בהר חורב[29] כמו שהראה לו למשה רבנו, וצם מ׳ יום ומ׳ לילה כמו שצם משה רבנו.

בעל ״כלי יקר״ הוסיף, שזה היה גם לכבודו של אלישע, כי רצה אליהו שתנוח רוחו על ראש משרתו, באותו מקום בירדן שבו נתן משה רבנו מהודו על ראש משרתו[30]:

> ״ונתתה מהודך עליו״ (במדבר כז, כ), ״מהודך״ ולא כל הודך, והיכן ניתן לו ליהושע? ר׳ יודן אמר: בירדן ניתן לו, במשה כתיב ״ויירא

---

28. אף על פי שלא ראינו את אלישע במחיצתו של אליהו במשך כל אותן שש שנים, לא בכרם נבות ולא בהורדת האש על שלוחיו של אחזיה, יש להניח שהוא היה אתו כל הזמן, שהרי לכול היה ידוע (כגון לנביאים בבית א-ל וביריחו) שאליהו הוא אדונו ושאלישע יצק מים על ידי אליהו.
29. רד״ק לשיטתו שחזון הר חורב היה גמול טוב לאליהו על דרכו בקודש.
30. נדמה שיש הרבה מן המשותף בין שני הצמדים הללו. לפנינו שתי דוגמאות מיוחדות של רב ותלמיד אדון ומשרת, שאין להן אח ורע בתנ״ך. בשני המקרים הקב״ה בחר את היורשים ושניהם זכו בירושה רוחנית שהייתה כפולה מן המתוכנן: יהושע נסמך משתי ידיו של משה ואלישע קיבל פי שניים ברוחו. אלו ואלו בקעו ימים ונהרות לשניים, ואצל יהושע ואלישע בקיעת הירדן הייתה האות והמופת למעמדם החדש. גם שמם של יהושע ואלישע הוא בעל אותה משמעות: ״ישועת ה׳ ״. ואפשר לציין עוד כהנה וכהנה.

מגשת אליו״ (שמות לד,ל), וביהושע כתיב: ״ויראו אותו כאשר יראו את משה״ (יהושע ד, יד).

מדרש תהילים (בובר) מזמור כא, ד״ה [ד] ״כי תקדמנו״

אברבנאל סבור לעומת זאת, שלקיחתו בסמוך למקום קבורתו של משה רבנו, הייתה לגנותו של אליהו ולא לכבודו:

והסבה השנית (למותו של אליהו בצורה שונה ממותו של משה) היא: שמשה אדונינו, נכספה וגם כלתה נפשו להוריש את ישראל את הארץ אשר נשבע לאבותם לתת להם. היה חשקו ותאותו לראותה, כמו שיראה מתפלתו ותחנוניו, באמרו אעברה נא ואראה את הארץ'... ולהיות זה חשקו וכספו (מלשון כיסופים), הראהו ה' את הארץ בפרטיותה כאלו היה עובר עליה. ולא היתה תאוותו זאת לאכל מפירותיה, כמו שאמרו חז״ל, כי אם לתת גמר ותכלית משובח לכל עמלו אשר עמל עליה, ולכתו ארבעים שנה במדבר להורישה לבני ישראל. ולהיות זה חשקו, ראה ה' יתברך שיהיה משורת הדין שגופו וחומרו, יקבר שמה באותו מקום אשר נחו בו כפות רגליו. ושיראה את הארץ משם, כי הוא זה אליו לכבוד ולתפארת....

הנה אם כן, לפי שמשה אהב את הארץ הנבחרת וגדל חשקו אליה, נקבר בה. אמנם אליהו שלא היה לו עמה אותה אהבה והחשק, אבל היה בהפך, שהיה שונא אותה ואת אנשיה ומתפלל על צערה. והיה כל מאודו עם האש, ולכן הורידו בהר הכרמל, ונראה לו בחורב, והורידו על שרי חמישים, היה מזכותו שלא נקבר בארץ ולא נתקבל בתוכה, ונתקבל בתוך האש, שבא לקבל פניו.

נדמה שאברבנאל הפריז על המידה בדבריו הקשים נגד אליהו.

לא שנאה לעם ישראל וארץ ישראל הניעה את אליהו, אלא אהבה יתרה לה'. לא את האש הוא אהב בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו אלא את ה' יתברך ש״אש אוכלה הוא״.

הירדן יסוב לאחור – מפני אדרת אליהו

אנו רוצים להסביר הסבר חדש לבקיעת הירדן על ידי אליהו ואלישע ובאמצעות האדרת דווקא, בהתאם להסברנו את מסעם של אליהו ואלישע עד כה, הסבר שינמק גם את הצורך בבקיעת הים ובבקיעת הירדן ביציאת מצרים ובכניסה לארץ. נתחיל באדרת אליהו.

אדרת אליהו

אדרת אליהו תופסת מקום מרכזי ומכריע בהעברת התפקיד מאליהו לאלישע ובהסתלקותו של אליהו לשמים. לראשונה אנו מתוודעים לה בהר חורב:

> ויהי כשמע אליהו וילט פניו באדרתו ויצא ויעמד פתח המערה, והנה אליו קול ויאמר: מה לך פה אליהו? (מל״א יט,יג)

בשאלה זו שחזרה על עצמה פעמיים, אמר ה׳ לאליהו שאינו מרוצה מדרכיו וממעשיו, וכי גדול הפער בינו ובין משה רבנו:

> בדבר אחד מצינו משה גדול מאליהו, שלמשה אמר: ״ואתה פה עמוד עמדי״, ולאליהו – ״מה לך פה אליהו?״
>
> פסיקתא רבתי פ״ד

הפגישה בין משה לה׳ הייתה בלתי אמצעית, פה אל פה, פנים אל פנים: ״בבא משה לפני ה׳ לדבר אתו, יסיר את המסוה עד צאתו״ (שמות לד,לד). משה יצא ממפגשים קרובים אלו כשעור פניו קורן ומאיר, וכל ישראל ידעו כי חכמת ה׳ מאירה את פניו.

לא כך במפגש שבין אליהו לה׳: ביניהם הפרידה אדרת. פני אליהו היו לוטים באדרתו, לא קרנו ולא האירו. ה׳ גרם לו להבין שאין הוא רצוי במחיצת גבוה.

תוצאת המפגש בהר חורב הייתה שאליהו נצטווה למנות את אלישע בן-שפט לנביא תחתיו.

אליהו פגש את אלישע חורש בשדה בשנים עשר צמדים.[31] הוא השליך עליו את אדרתו ועשאו למשרתו למשך שש שנים. העברת תפקיד הנבואה באמצעות האדרת, הנה אך מעשה טבעי ומובן, שכן היא הייתה הלבוש המובהק של הנביאים:

> וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יֵבֹשׁוּ הַנְּבִיאִים אִישׁ מֵחֶזְיֹנוֹ בְּהִנָּבְאֹתוֹ וְלֹא יִלְבְּשׁוּ אַדֶּרֶת שֵׂעָר לְמַעַן כַּחֵשׁ:
>
> זכריה פרק יג,ד

---

31. רמז לשנים עשר השבטים ולאדמת ישראל, שאלישע קשור אליהם ואינו מקטרג עליהם, ראה דברי אברבנאל לעיל. וראה מה שכתבנו בפרק כו בספרנו.

ברם אדרת אליהו משמשת גם לדברים נוספים, שאינם קשורים במישרין לתפקיד הנבואה, כפי שנראה בסמוך.

אדרת אליהו תופסת מקום מרכזי ביותר בעת עלותו של אליהו בסערה לשמים (בסופה ובסערה הייתה דרכו, בסופה ובסערה עלה השמימה), ובהעברת משא הנבואה למשרתו הנאמן. באמצעותה בוקע אליהו את הירדן לשניים, ובאמצעותה יבקע אחר כן אלישע את הירדן. אליהו עלה השמימה לאחר שהאדרת נפלה ממנו, ולא במקרה אלא בכוונה תחילה, כפי שמודגש בכתוב:

(יג) וַיָּרֶם אֶת אַדֶּרֶת אֵלִיָּהוּ אֲשֶׁר נָפְלָה מֵעָלָיו וַיָּשָׁב וַיַּעֲמֹד עַל שְׂפַת הַיַּרְדֵּן:

(יד) וַיִּקַּח אֶת אַדֶּרֶת אֵלִיָּהוּ אֲשֶׁר נָפְלָה מֵעָלָיו וַיַּכֶּה אֶת הַמַּיִם וַיֵּאָמַר אַיֵּה ה' אֱלֹהֵי אֵלִיָּהוּ אַף הוּא וַיַּכֶּה אֶת הַמַּיִם וַיֵּחָצוּ הֵנָּה וָהֵנָּה וַיַּעֲבֹר אֱלִישָׁע:

ללמדנו, שאליהו הנביא לא הצליח להתמזג עם האדרת ולהפכה לחלק ממנו, לעומת שמואל הנביא שהשכיל לעשות זאת (שמו"א פרק כח,יד):

וַיֹּאמֶר לָהּ מַה תָּאָרוֹ וַתֹּאמֶר אִישׁ זָקֵן עֹלֶה וְהוּא עָטֶה מְעִיל וַיֵּדַע שָׁאוּל כִּי שְׁמוּאֵל הוּא וַיִּקֹּד אַפַּיִם אַרְצָה וַיִּשְׁתָּחוּ:

וכדרשת חז"ל:

תנא: המעיל- בו גדל, בו נקבר, בו עלה. (ילק"ש קלט)

ושוב נשאלת השאלה, מה כוחה ומה טיבה של האדרת, שדווקא בה בוקעים אליהו ואלישע את הירדן? ולמה עליית אליהו השמימה כרוכה בבקיעת הירדן?

כתונת פסים – פס-ים[32]

לפי חז"ל יש קשר הדוק בין כתונת הפסים של יוסף, שכפי שנראה להלן היא מקבילה לאדרת, לבין בקיעת הים והירדן לשניים:

"גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה וגו' ראוך מים יחילו" וגו'. הים לא נקרע אלא בשביל יוסף, שנאמר 'ראוך מים יחילו', וכן הוא אומר 'וינס ויצא החוצה', וכתיב 'הים ראה וינס'.

---

32. ראה השלמת דברים בפרק טו בספרנו.

אמר רבי יודן ברבי סימון: אף הירדן לא נקרע אלא בזכותו של יוסף, ותולדות של יעקב לא באו אלא בזכותו של יוסף, שנאמר "אלה תולדות יעקב – יוסף". כלום הלך יעקב לחרן, אלא בשביל יוסף. התולדות היו ממתינות עד שנולד יוסף, הה"ד: "ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף" וגו', מי מורידן למצרים? - יוסף. מי מכלכלן במצרים? - יוסף.

ר' אליעזר ורבי שמעון בן לקיש בשם רבי אלעזר בן ערך: "לכו וראו מפעלות אלהים", וכתיב בתריה: "הפך ים ליבשה". למה "וישנאו אותו"? בשביל שיקרע הים לפניהם.

"כתנת פסים" – פס-ים.

ילקוט שמעוני תהילים רמז תתיז[33]

למדנו מכאן שהליכת יעקב לחרן, תוך כדי בקיעת הירדן – "כי במקלי עברתי את הירדן הזה", וכן הירידה למצרים והעלייה משם, תוך כדי בקיעת ים סוף[34] ובקיעת הירדן קשורים ביוסף וארוגים בכתונת הפסים שלו.

מה מקורה של אותה כתונת פסים מופלאה? על הפסוק (בראשית מח,כב): "ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי", כתוב בתרגום הירושלמי:

ואנא הא יהבית לך חולק יתיר על אחיך, לבושה דאדם קדמאה...ואנא נסבית מן יד עשו אחי[35].

וכן דרשו חז"ל בבראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה צח ד"ה "ואני נתתי":

רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אמר: "ואני נתתי לך שכם" - זו הבכורה ולבושו של אדם הראשון, "אשר לקחתי מיד האמורי" - זה עשו, וכי עשו אמורי היה? אלא שעשה מעשה אמורי, "בחרבי ובקשתי" - במצות ובמעשים טובים.

ועוד מובא בתורה שלמה מכתב יד:

---

33. וראה עוד בראשית רבה פרשה פד, ד"ה "ועשה לו כתנת פסים".

34. לפי חז"ל בילק"ש הנ"ל, כל המים שבעולם נבקעו אז.

35. תרגום: ואני הנה נתתי חלק אחד יתר על אחיך, לבושו של אדם הראשוון, אשר לקחתיו מיד עשו אחי.

"ועשה לו כתנת פסים"[36] – היא הכתנת שעשה הקב"ה לאדם וחוה; היא שלקחה עשו מנמרוד; והם בגדי עשו החמודות שלבש יעקב בשעת הברכה.

מי שבידיו כתנות העור מולך על המעטה החיצוני, החומרי, של העולם. נמרוד שהיה גיבור בארץ, גיבור ציד לפני ה', נטל את כתנות העור, ונעשה באמצעותן מלך העולם,[37] הראשון מתוך עשרת המלכים ששלטו מסוף העולם ועד סופו.

עשו, שהיה כנמרוד איש יודע ציד איש שדה, חמד את בגדיו של נמרוד ואת שליטתו בשדה ובחומר. הוא הרג את נמרוד כשהיו שניהם בשדה ולקח ממנו את כתנות העור. כתנות אלו תאמו להפליא את עשו שהיה כולו כאדרת שער, כולו בגד חיצוני גרדא, כלו חומר.

יעקב החלק, שהיה איש תם ויושב אוהלי תורה,[38] מיאן להשאיר בידי עשו את השליטה הבלעדית בשדה, בידעו שממנו לא יבוא תיקון לאדם ולאדמה הארורה אשר איררה ה'. על כן נטל יעקב על עצמו, בקניית הבכורה בשלב ראשון ולקיחת הברכות בשלב שני, את תפקיד תיקון האדם והאדמה הארורים, והשבת הברכה והטובה אל חיקם.

יעקב לא שיקר, כשהופיע לפני יצחק אביו ואמר לו שהוא עשו בכורו, שהרי את הבכורה הוא קנה לא מכבר מעשו, ובלבישת בגדי עשו, שהיה כולו כאדרת שער, הפך במהותו החיצוני לעשו. יעקב היה אפוא עשו מבחינה חיצונית ויעקב מבחינה פנימית: "הקול קול יעקב והידים ידי עשו". כשיצחק הריח את ריח בגדיו, הוא בירך את יעקב למרות הספקות, כי הוא חש בשינוי המהותי שהתחולל באדם, בבגדים, בשדה ובעולם: "ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה'". לא עוד ריח של שדה ארור, אלא ריח של שדה מבורך, ריח גן עדן. אדרת השער, הפכה לאדרת אמונה.

כך מתאר הזוהר (זוהר מתורגם בראשית לא,כ) את מעשהו של יעקב:

---

36. לפי זה נצטרך להסביר את המילים "ועשה לו" לא כעשייה חדשה, אלא כהתאמת הבגדים הישנים ליוסף. ואולי יתיישב עפ"ז לשון "עשה לו" במקום "ויעש לו".
37. לדעת הרמב"ן הוא היה המלך הראשון בעולם.
38. כפירושם של אונקלוס ורש"י, ולא כפירושם של ראב"ע, רשב"ם וספורנו.

ודאי בחכמה[39] הביא סמאל (הוא הנחש) קללות על העולם, והשחית עץ הראשון שברא הקב״ה בעולם (כי האדם עץ השדה). עד שבא עץ אחר קדוש, שהוא יעקב, ולקח ממנו הברכות, שלא יתברך סמאל למעלה ועשו למטה, שהרי יעקב עיקר דמיון של אדם הראשון היה.

אם עד עתה, במשך שבעים ושבע שנה, היה יעקב מכונס בפנימיותו, ישב באוהלי שם ועבר, לא בנה בית, לא נטע שדה ולא נשא אישה, הרי מעתה, אחרי שהצטייד בברכות השדה, הוא יצא מתחום האוהל, יניח אבן פינה לבית א-לוקים,[40] יישא נשים, יקים משפחה ענפה, יהיה רועה צאן ביום ובלילה, יבנה בית לעצמו, ולמקנהו יעשה סוכות.

מלפני אדון חולי ארץ מלפני אלוה יעקב

בדרך בריחתו לחרן נזקק יעקב לחציית הירדן. מעשהו היה סימן לבניו, שאין הים והירדן עומדים כנגד הבנים:

״כי במקלי עברתי את הירדן הזה״ (בראשית לב, יא) כיון שהגיע לירדן לא היה יודע מה לעשות, תלה עיניו להקב״ה אמר: רבוני! אתה יודע שאין עמי כלום אלא המקל הזה. א״ל: הכה את הירדן ועבור, וכן עשה. א״ל: זה סימן לבניך כשם שנקרע הירדן מלפניך כך עתיד ליקרע לפני בניך.

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) ילמדנו עמוד 224 [41]

יעקב אבינו הוא אבי אבות הבוקעים את הירדן, וכל שאר הבקיעות ייעשו מכאן והלאה מכוחו:

ר׳ יהודה בר׳ סימון בשם ר׳ יוחנן אמר: בתורה בנביאים בכתובים מצינו שלא עברו ישראל את הירדן אלא בזכותו של יעקב, בתורה: ׳כי במקלי עברתי את הירדן הזה׳, בנביאים (יהושע ד): ׳והודעתם את בניכם לאמר ביבשה עבר ישראל את הירדן הזה׳ - ישראל סבא, בכתובים (תהילים קיד): ׳מה לך הים כי תנוס הירדן תסוב לאחור וגו׳ מלפני אלה יעקב׳.

---

39. ״והנחש היה ערום״.
40. בפרק טו בספרנו הסברנו מדוע אברהם לא בנה בית א-לוקים, אלא קידש את ההר כמות שהוא, ואילו יעקב בונה בית **אבנים** שיקרא ״בית א-לוקי יעקב״.
41. וכן בילקו״ש ח״ב (הוצאה מצולמת תש״ך ירושלים) בקונטרס האחרון עמ׳ 38, סימן יט.

בראשית רבה (וילנא) פרשה עו, ד"ה ה "קטנתי מכל"[42]

בקיעת הירדן נתונה בידי מי שהאדרת בידיו. יעקב שלקח את בגדי עשו החמודות בחרבו ובקשתו, בקע את הירדן לראשונה. את כוח אדרת הזאת הוא העביר לבנו יורשו – יוסף, שהרי בשבילו הוא ברח לחרן (ילק"ש לעיל), והתולדות היו ממתינות ליוסף: "ואלה תולדות יעקב - יוסף". הים נס - מפני יוסף; הירדן סב לאחור – מפני יוסף, כי הוא היה בעל כתונת הפסים. המוציא לפועל של כריתת הירדן היה יהושע בן-נון, נשיא שבט אפרים, מזרעו של יוסף.

התולדות שהמתינו ליוסף לא המתינו לאח נוסף גרדא, אלא להנהגה נוספת, מבית רחל רועת הצאן, שתמשיך את הנהגת יעקב בעל האדרת:

"יוסף ה' לי בן אחר" (בראשית ל, כד) בן אחרונו של עולם, מכאן שמשוח מלחמה[43] עתיד לעמוד מיוסף, כשם שהוא אומר "כי שת לי אלוהים זרע אחר" (בראשית ד,כח) שמשיח עתיד לעמוד ממנו.

"אסף אלהים את חרפתי" (בראשית ל,כד), נתנבית שמשיח עומד ממנה, ובימיו "והחזיקו שבע נשים באיש אחד וגו', אסוף חרפתנו" (ישעיה ד,א).

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) ילמדנו עמוד 224

מעתה תהיינה שתי הנהגות לעם ישראל: הנהגה של שבט יהודה[44] הקשורה לקודש ולמקדש ("היתה יהודה לקדשו") והנהגה של יוסף,[45] שתפקידה לטפל בחומר, בפיתוח השדה ובטיפוח "האדרת" (עיין מאמרו של הראי"ה קוק, "המספד בירושלים".)

מלכות אפרים – מלכות האדרת

מלכות ישראל התפלגה לשניים על ידי ירבעם, שהיה גיבור חיל, עושה מלאכה מצליח, וממונה על כל סבל בית יוסף בממלכת שלמה. על נסיבות הפילוג אנו קוראים בספר מלכים א פרק יא, פסוקים כט-לא:

---

42. וראה עוד ילק"ש "וישלח" רמז קלא; שם יהושע רמז טו; שם ישעיהו רמז תנב.
43. הכוונה למשיח בן יוסף שתפקידו לעשות מלחמות לפני שיבוא משיח בן דוד. וב"קול התור" עמ' 57, אות ע"א מובא שמשיח בן יוסף הוא משורש נשמתו של אליהו.
44. מבית לאה, שאביה הרוחני הוא למעשה אברהם אבינו. (ראה דברינו בפרק טו על "בית א-ל וירושלים").
45. מבית רחל, שאביה הרוחני והגשמי הוא יעקב אבינו.

(כט) וַיְהִי בָּעֵת הַהִיא וְיָרָבְעָם יָצָא מִירוּשָׁלָם וַיִּמְצָא אֹתוֹ אֲחִיָּה הַשִּׁילֹנִי הַנָּבִיא בַּדֶּרֶךְ וְהוּא מִתְכַּסֶּה בְּשַׂלְמָה חֲדָשָׁה וּשְׁנֵיהֶם לְבַדָּם בַּשָּׂדֶה׃

(ל) וַיִּתְפֹּשׂ אֲחִיָּה בַּשַּׂלְמָה הַחֲדָשָׁה אֲשֶׁר עָלָיו וַיִּקְרָעֶהָ שְׁנֵים עָשָׂר קְרָעִים׃

(לא) וַיֹּאמֶר לְיָרָבְעָם קַח לְךָ עֲשָׂרָה קְרָעִים כִּי כֹה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הִנְנִי קֹרֵעַ אֶת הַמַּמְלָכָה מִיַּד שְׁלֹמֹה וְנָתַתִּי לְךָ אֵת עֲשָׂרָה הַשְּׁבָטִים׃

ירבעם קיבל עשרה חלקים מאדרת המלוכה, והוא יהיה מעתה בעל האדרת. אמנם מצאנו מחלוקת בחז״ל של מי הייתה האדרת, אם שלו או של הנביא׃

״ויתפש אחיה בשלמה החדשה״ וגו׳, שמלתו של מי? רב ולוי, חד אמר׃ שמלתו של ירבעם וחרינא אמר שמלתו של אחיה. א״ר שמואל בר רב נחמן׃ מסתברא כמאן דאמר שמלתו של אחיה, שדרך הצדיקים להיות קורעים בשעה שמחלוקות במלכות בית דוד.

ודכוותה (שמו״א טו)׃ ״ויסב שמואל ללכת ויחזק בכנף מעילו ויקרע״, מעילו של מי? רב ולוי׃ חד אמר מעילו של שאול, וחרינא אמר מעילו של שמואל, ומסתברא כמ״ד כנף מעילו של שמואל, שדרך הצדיקים להיות קורעים בשעה שאין נטיעתן משבחת.

רות רבה (וילנא) פרשה ז ד״ה׃ יב [ח] ״ויאמר״

ברם לאמיתו של דבר, אין הדבר מעלה או מוריד של מי הייתה האדרת בתחילה, כי באחריתה זכה בה ירבעם, והוא הממשיך את הנהגת יוסף בעל האדרת׃

והנה ירבעם היה נשמת יוסף, וכשחטא פרחה נשמתו ממנו, בסוד׃ ״ויאשם בבעל וימת״. והנה יוסף היה מכוסה בשמלה׃ ״ותתפסהו בבגדו״,[46] וגם אותו (את ירבעם) תפס הקב״ה בבגדו לזכותו, ואמר (ירבעם)׃ מי בראש? והשיבו הקב״ה׃ בן ישי בסוד עטרת היסוד, דוד כתר מלכות.

ליקוטי תורה לאר״י ז״ל, מלכים

ירבעם בעל השמלה קבע את מרכז ממלכתו בבית א-ל בעקבות יעקב אבינו, אביה הרוחני של מלכות אפרים׃

---

46. ראינו לעיל שהים נס מפני מי שנאמר עליו׃ ״ויעזב בגדו אצלו וינס ויצא החוצה״, והים נעשה לפס-ים מפני מי שלבש את כתונת פסים.

לפי שאמר להם: זה המקום גם כן נבחר, כמו ירושלים. כי יעקב אבינו אמר על המקום הזה: "יהיה בית א-לקים". ואחד נתן בדן גבול ישראל, כמו שכתוב: "מדן ועד באר שבע".

רד"ק מלכים א,יא

לכו וראו מפעלות אלוקים –הפך ים ליבשה

ראינו עד עתה שבקיעת המים נעשתה מכוח אדרת. ברם עדיין יש לברר לשם מה הייתה נחוצה בקיעה זו? מה היה העולם חסר אלמלא בקע יעקב את הירדן? ומה היה העולם חסר אלמלא בקעו ישראל את הים והירדן בדרכם לארץ ישראל? ולמה בוקעים אליהו ואלישע את הירדן, זה בצאתו וזה בבואו? שמא על כך נסבה שיחתם האחרונה של גדולי עולם אלו כאשר הלכו בתוך הירדן הלוך וְדַבֵּר.

דומני שהתשובות לוטות באדרתו של אליהו, ובהרמתה יתגלו גם מסתרי מעברות הירדן.

הסבר עמוק לעניין בקיעת ים סוף נמצא במהר"ל "גבורות ה'" פרק לט[47]:

כי כאשר הוציא הקב"ה את ישראל ממצרים יצאו מענין החומרי כי מצרים נקראו חמורים, והיו ישראל גוברים עליהם כאשר התבאר למעלה. ורצה ה' יתברך להשלים דבר זה לבקוע ים סוף ונבקעו כל המים שבעולם, שהמים כמו שהתבאר למעלה (פרק יד ופרק יח) הם חומריים שאין בהם צורה, וכאשר בקע ים סוף ויצאו בחרבה, יצאו ישראל מענין החומרי לגמרי עד שקנו ישראל אז מעלה נבדלת. שכל יציאת מצרים לא היה רק דבר זה, שיצאו ממצרים מן החומר הגרוע והפחות, ועדיין לא יצאו לגמרי עד היום השביעי שהיה קריעת ים סוף, והיה קריעת ים סוף לישראל לא במקרה אלא בעצם, שהמים

47. פעמים הרבה נדרש המהר"ל במשנתו הרחבה לנושא הים והיבשה, כמסמלים חומר וצורה, אומות העולם וישראל. ראה עוד שם פרקים מ-מא, מז; נצח ישראל כה, לט; נתיבות עולם עבודה,טז; חידושי אגדות, בבא בתרא ז; סנהדרין כא ע"ב; גיטין סח; קידושין יג.

שהם נוטים אל החומר כמו שנתבאר הם מתייחסים אל מצרים,[48] ולפיכך היציאה נחשב עד קריעת ים סוף.

בקיעת המים המכסים את הים, לדעתו של המהר״ל, הייתה בבחינת קריעת המעטה החומרי של העולם,[49] הסרת כתנות העור וגילוי קרני האור[50]. יציאת ישראל ממצרים הייתה בבחינת בקיעת האפרוח את קליפתו ויציאתו לדרור, והמעבר ביבשה בתוך הים היה בבחינת כיבוש הקליפה החיצונית של העולם בידי ישראל, אורו של עולם. כזה הוא תהליך היצירה של עם ישראל: טהור מטמא, קודש מחול, רוח מחומר, אור מחושך. לא ביטול החומר מפני האור וביטול החול מפני הקודש, אלא הטמא והטהור יחדו ישמשו בקודש: ״האדרת והאמונה לחי עולמים״.

לפני שהבורא יצק תוכן וצורה בעולם, היה העולם במצב של מים: ״ורוח אלוקים מרחפת על פני המים״, ״כי הוא על ימים יסדה״, ״רוקע הארץ על המים״. זה היה עולם של ״תהו ובהו וחשך על פני תהום״, ואחר כך באה הבקיעה הראשונה של המים בעולם: ״יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה״. מאז עדים אנו למאבק מתמיד בין הים, שמנסה בכל כוחו להתפשט על פני כל הארץ, כפי שהיה בתקופת המבול, לבין הבורא שגבול שם לים.

משה רבנו, שנזרק ליאור ויכול לו, שבמשך ארבעים יום לא אכל לחם ולא שתה מים - וחי, הוא שולט שלטון מלא על המים ומבקיעם:

ואומר אני, כי שם משה הוא הוראה על עיקר עניין משה ומעלתו, אשר הוא מסולק מן המים. וזה כי המים אין להם צורה עומדת וקיימת.....ולכן היה משה רבנו עליו השלום עניין צורה בלבד מבלי חומר. והמים הם הפך, כי המים אין להם צורה גמורה ולכן נקראים תמיד בלשון רבים...וכאשר רצה הקב״ה למחות כל צורה, הביא עליהם מבול ממים למחות הצורה, שכן משמע לשון ו״ימחו״ שבא עליהם מיחוי צורה...

גבורות ה׳ למהר״ל פרק יח

---

48. ״כי כל האומות נחשבים אצל ישראל כמו הים שאינו מן הישוב, וישראל נמשלו ליבשה״ (נר מצוה למהר״ל עמ׳ ט). וראה אריכות דברים בעניין זה בספרי ״יונה ישראל ואומות העולם״, פרק ה׳: ״הים – מקום שלא נאמר כבודו שם״.
49. במקומו בא מעטה חדש, רוחני: ״עֹטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה״.
50. ״בתורתו של ר״מ מצאו כתוב כתנות אור״ (בראשית רבה (וילנא) פרשה כ, ד״ה יב ויעש ה׳).

בקיעת הים איננה רק עוד נס אחד במערכת הנסים שנעשו לישראל במצרים ובמדבר, אלא שיאה ותכליתה של יציאת מצרים,[51] שיאה של ההתגלות האלוקית בעולם[52] ושיאם של גילויי האמונה האנושית בעולם עד אז, שהביאה בעקבותיה שירה אדירה לא-ל חי, שירת האמונה: "ויאמינו בה' ובמשה עבדו – אז ישיר משה ובני ישראל".[53]

קריעת הים היא מן המופתים היותר גדולים והיותר נדירים שהיו בעולם אי פעם:

> שבעה דברים מופתיים נבראו בעולם שלא היה כמותן. ...מופת ה', מיום שנבראו שמים וארץ לא נהפכו מי הים ליבשה, עד שיצאו ישראל ממצרים ועברו בתוך הים ושמעו עמים ורגזו, שלא היה כמותו מיום שנברא העולם, שנאמר: "שמעו עמים ירגזון".
>
> "פרקי דרבי אליעזר" (חורב) נא

הפיכת מי הים ליבשה היא תיקון עולם במלכות שדי והשבת כתר המלוכה למלכו של עולם. תיקון זה נתון בידי ממלכת אפרים בעלת כתונת הפסים, היא האדרת. אולם אדרת זו היא בבחינת אליה וקוץ בה, היא יכולה להוביל אותנו מעלה במסילה העולה בית א-ל, והיא יכולה גם לדרדר אותנו מטה אל אלוהי הנכר הטמונים תחת האלה אשר עם שכם,[54] ואזי "בית א-ל יהיה לאון" (עמוס ה,ה).[55]

---

51. "עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו" (ישעיהו מג,כא). "יצרתים לי למען יספרו תהלתי" (מצודות שם)
52. "זה א-לי ואנוהו" - ר' אליעזר אומר מנין אתה אומר שראתה שפחה על הים מה שלא ראו ישעיה ויחזקאל? שנ' "וביד הנביאים אדמה" (הושע יב, יא) וכתיב "ונפתחו השמים וארא מראות אלהים" (יחזקאל א, א). משל למלך בשר ודם שנכנס למדינה ועליו צפירה מקיפתו, וגבורים מימינו ומשמאלו וחיילות מלפניו ומלאחריו, והיו הכל שואלין אי זהו המלך מפני שהוא בשר ודם כמותם, אבל כשנגלה הקב"ה על הים, לא הוצרך אחד מהם לשאול אי זהו המלך, אלא כיון שראוהו הכירוהו, פתחו כלן פיהן ואמרו: "זה אלי ואנוהו" וגו' (מכילתא דרבי ישמעאל "בשלח" - מס' שירה פרשה ג ד"ה "זה אלי")
53. "ובזכות האמונה שרתה עליהם רוח הקודש ואמרו שירה" ("שמות רבה" (וילנא) פרשה כג, ד"ה: "ד"א אז")
54. יעקב טמן אותם כשהוא היה במסילה העולה בית א-ל.
55. "הסרו את אלהי הנכר" - חסר יו"ד, רמז שאחר אותם אלהי נכר טעו עשרת השבטים בימי ירבעם בן נבט, יעקב טמן אותם ולבסוף נלקחו משם והוא פסל מיכה

כשם שקריעת ים סוף הייתה הסיום והתכלית של יציאת מצרים, כך בקיעת הירדן הייתה הראשית והתכלית של הכניסה לארץ.[56] הירדן מלבד היותו מקום למים כמו ים סוף, הוא גם מבדיל בין קדושת ארץ ישראל לטומאת ארץ העמים, ולשמו יש משמעות של ירידה ושל ע"ז כפי שנראה להלן.

"ירדן – שיורד מדן"

> א"ר יוחנן: למה נקרא שמו ירדן - שיורד מדן.[57] א"ל ר' אבא לרב אשי: אתון מהתם מתניתו לה, אנן מהכא מתנינן לה, (יהושע יט) "ויקראו לו ללשם דן בשם דן אביהם", וא"ר יצחק: לשם זו פמייס, ותניא יוצא ירדן ממערת פמייס. אמר רב כהנא: זכרותיה דירדנא ממערת פמייס.
>
> תלמוד בבלי מסכת בכורות דף נה עמוד א

הירדן ירד מדן, מקום מושבו של הירוד שבשבטים.[58] שבט דן הוא המאסף לכל המחנות כי פלטו הענן.[59] הוא השבט, שאימץ לעצמו את פסל מיכה[60] שהיה משבט אפרים[61] וקבעו במרכז מחנהו, כל ימי היות בית

והוא עגל ירבעם, וזה 'הסרו' חסר יו"ד רמז על עשרת השבטים" (כתב יד רבנו יואל, מובא ב"תורה שלמה", בראשית לה)

56. ראה מה שכתבנו בפרק ה' בספרנו, על נחל כרית (=ברית) שעל פני הירדן.

57. כתב המהרש"א: "אף על גב דבימי משה נקרא ירדן, ולא נקרא לשם דן, עד שכבשו אותה בימי השופטים כמפורש בקרא, מצינו דכתיב קרא לעתיד, כדאמרינן בפרק קמא דכתובות (דף י ע"ב): חדקל ההולך קדמת אשור..ומי הואי? אלא דעתידה". וראיה ברורה לכך שמקומות נקראו על שם העתיד, היא העיר דן, שמוזכרת בספר בראשית (יד,יד): "וירדף עד דן", וכתוב שם ברש"י: "שם תשש כוחו, שראה שעתידין בניו להעמיד שם עגל". וכן מוזכרת העיר דן בספר דברים (לד,א): "את הגלעד עד דן".

58. "דל" - זה שבט דן, שלא היה ירוד בכל השבטים משבט דן, שהיה מן הלחינות (שפחות), וכתיב "לאחרונה יסעו לדגליהם" (בראשית רבתי פרשת ויחי עמוד 244). וראה רש"י שמות לה,לד.

59. "כל הנחשלים אחריך" - רבנן אמרי שבט דן שפלטו הענן, היו כולם עובדי ע"ג שנאמר: "ואתה עיף ויגע ולא ירא אלהים" (מדרש תנחומא (ורשא) פרשת כי תצא סימן י)

60. וראה בספר "קול אליהו" להגר"א מוילנא פרשת "בשלח" אות נח, שמיכה עם פסלו עברו את ים סוף ואת והירדן, כשהיו בתוך שבט דן.

האלוקים בשילה. עליו נאמר: "פן יש בכם איש או אשה או משפחה או שבט אשר לבבו פונה היום מעם ה' ללכת לעבוד אלוהים אחרים".[62] בדן הציב ירבעם את עגלו השני, כך שממלכת אפרים השתרעה בין העגל שבבית א-ל לבין העגל שבדן.[63] את שבט דן המשיל יעקב אבינו לנחש,[64] שהיה זרע הפורענות ושורש כל החטאים.[65]

הירדן יוצא מדן, ממערה הקשורה לכל מיני צורות של ע"ז, ומתפתל ויורד כנחש עד לפיו של הלווייתן[66]:

> אמר רב יהודה אמר רב: ירדן יוצא ממערת פמייס. תניא נמי הכי: ירדן יוצא ממערת פמייס, ומהלך בימה של סיבכי ובימה של טבריא, ומתגלגל ויורד לים הגדול, ומתגלגל ויורד עד שמגיע לפיו של לויתן, שנאמר (איוב מ'): "יבטח כי יגיח ירדן אל פיהו".
>
> תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף עד עמוד ב

---

61. רבי צדוק הכהן מלובלין כתב בספרו "תקנת השבין" (עמ' 44) על הזיקה המיוחדת שבין שבט דן לשבט אפרים: "והוא היה מזרעא דיוסף ונתגלגל פסלו לבני דן שהם התחלת גילוי זרעא דרחל ע"י בלהה שפחתה, שרצתה להבנות ממנה... וקראתו דן על שם מדת הדין בה, כי בלידת כל שבט ויציאתו לאויר העולם נתגלה אורו בעולם ונודע למביני מדע כאבות ואמהות כל מעלות וחסרונות שבו, והרגישה ביצרא דע"ז וכעס הנמצא בו והתחלתם בזרעא דיוסף....ודן שהוא הירוד שבשבטים מצד המעלה, גם החסרון שבו ירוד ואין היצר תקיף כ"כ בו, ולפי שכבר נתחלק ממנו מיוסף לדן שיצא תחילה, נחלש גם ביוסף אח"כ... אך דן שהוא הירוד בשבטים ורגליו יורדות מות, רצה לומר נחשב אצלו זה כחסרון בעצם שלבבו פונה. וע"כ לא נפל לשבט הדני נחלה בתוך שבטי ישראל עד פסל מיכה".
62. מדרש תהלים (בובר) מזמור קא ד"ה [ב] "אשכילה בדרך": "ויקימו להם בני דן את הפסל" (שופטים יח, ל), שהיו עובדי ע"ז, ולא היה לבם שלם לבוראם, אלא עקש, שהמרו להקב"ה ועבדו לע"ז שעברה עִם ישראל בים שנאמר 'ועבר בים צרה' (זכריה י, יא), זה פסל מיכה, הוא שאמר משה 'פן יש בכם איש או אשה או משפחה או שבט אשר לבבו פונה היום מעם ה' וגו'.
63. תחילתו של פסל מיכה היה בבית א-ל וסופו בדן.
64. הערת מו"ר הרב אביגדר נבנצל: "אבל הנחש הזה נושך את פלשתים (או על פי הזוהר גם את בלעם) ולא את ישראל - הוא ידין עמו כיחידו של עולם".
65. על הפסוק "וירא משם קצה העם" (במדבר כב,מא) כתוב ב"משך חכמה": "שבט דן, מאסף לכל המחנות, והוא פסל מיכה, ונכשל בעגל, ובו שלט עמלק...וזה 'מי מנה עפר יעקב', דן נחש עלי דרך ועפר לחמו וזוחל עלי עפר...".
66. גם הוא סוג של נחש ככתוב: "לויתן נחש ברח ולויתן נחש עקלתון" (ישעיהו כז,א).

הכניסה לארץ ישראל כרוכה בבקיעת הירדן לשניים, בביתור הנחש, בהסרת הערלה (כתנות העור) החוצצת בין הבורא לבריאה ובחידוש הברית עם הקב״ה. הסרת חרפת מצרים מעלינו נעשתה בכמה שלבים: א. ברית מילה ופסח מצרים; ב. קריעת ים סוף; ג. מתן תורה; ד. בקיעת הירדן והמעבר בו; ה. ברית מילה ופסח גלגל. אחרי כל אלו ידעו ישראל כי אל חי בקרבם, והם חלקו ונחלתו.

אליהו הנביא מבני בניה של רחל – ״כלו כאדרת שער״

מראהו החיצוני של אליהו - ״איש בעל שער ואזור עור אזור במותניו״:

(ז) וַיְדַבֵּר אֲלֵהֶם מָה מִשְׁפַּט הָאִישׁ אֲשֶׁר עָלָה לִקְרַאתְכֶם וַיְדַבֵּר אֲלֵיכֶם אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:

(ח) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אִישׁ בַּעַל שֵׂעָר וְאֵזוֹר עוֹר אָזוּר בְּמָתְנָיו וַיֹּאמֶר אֵלִיָּה הַתִּשְׁבִּי הוּא:

מלכים ב פרק א

איש בעל שער עם אדרת, מזכיר את עשו שהיה ״כלו כאדרת שער״. אברבנאל הגדיל לעשות כאשר זיהה את אזור העור של אליהו עם כתנות העור של אדם הראשון[67]:

> אדם היה בגן עדן וגורש משם, ואליהו היה חוץ ממנו ונשכן שם, ולפי שבא במקום אדם ומעלתו היה עור אזור במתניו באלה החיים, דומה למה שנאמר באדם (בראשית ג,כא) ״ויעש ה׳ אלוקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם״.

אליהו היה נביאה של ממלכת אפרים בעלת האדרת. מוצאו של אליהו מן הגלעד[68] (״שערך כעדר העזים שגלשו מן הגלעד״) מבני בניה של רחל, ותפקידו להכין את משיח בן יוסף[69]:

---

67. ראינו לעיל שבגדי עשו החמודות היו כתנות העור של אדם הראשון. בפרקי דרבי אליעזר (פרק לא) כתוב שעורו של האיל שנשחט בהר המוריה על ידי אברהם, הוא אזור מתניו של אליהו.

68. במסכת מכות דף ט ע״ב כתוב שבגלעד שכיחי רוצחים יותר מבכל מקום אחר בא״י., והסביר רבי צדוק הכהן (״צדקת הצדיק״ רנ) שתכונה זו הגיעה אליהם מעשו: ״שפיכות דמים מכח הרתיחה, וזהו מזיד, מלשון ׳ויזד יעקב נזיד׳, ויעקב קנה מעשו בנזיד עדשים הבכורה, ועל ידי כך, קלט כח הרתיחה הטובה לאורייתא, וכח רתיחה

פעם אחת נחלקו רבותינו אלו אומרים משל גד ואלו אומרים משל בנימין.[70] בא ועמד עליהם אמר להם: רבותי למה אתם חולקים עלי, אני מבני בניה של רחל. אמרו לו ולא כהן אתה? ולא כן אמרת לאשה האלמנה מצרפת: "אך עשי לי משם עגה קטנה בראשונה"? אמר להם: אותו התינוק משיח בן יוסף היה, ורמז רמזתי לעולם שאני יורד ראשונה לבבל (יש גורסים: לבשר) ואחר יבוא המשיח.

אליהו רבה יח[71]

אליהו שכלל את הקדושה של עולם העשייה,[72] והוא אמור היה להיות עזר כנגד ממלכת אפרים בפיתוח המשאבים החומריים ובבניין המסד החומרי. בדרך כלל תפקיד כזה מצריך שיתוף פעולה כלכלי עם אומות העולם. שיתוף פעולה כזה עלול להביא להשפעות רוחניות ותרבותיות מזיקות, כמו תופעות הבעלים והאשרות שחדרו לישראל מצפון, על רקע זה.

הידע אליהו להתהלך עם ממלכת אפרים בסובלנות הראויה לה? הרי אין לצפות שממלכה זו תדמה בכול לממלכת יהודה. ממלכת יהודה עסוקה הייתה בקודש ובמקדש, טיפלה בצרכים הרוחניים של עם ישראל, ואמורה הייתה להשמיע את קול יעקב בערי יהודה ובחוצות ירושלים. לעומתה ממלכת אפרים, עטתה את בגדי עשו החמודות, ידיה ידי עשו, עיסוקה בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה.

אין ספק שצריך לעמוד על המשמר, להתריע בשער, למחות בכל לשון, לא לאפשר לממלכת אפרים להתבולל בעמים ולהיות עוגה בלי הפוכה. אסור

זו ניתן לזרעא דרחל ויוסף ביחוד. ולכן בגלעד שכיחי רוצחים ושניהם בחלק יוסף... ולכן עמלק נופל ביד זרע רחל, שהם קלטו הטוב שברצח".

69. ב"קול התור" עמ' 57 אות ע"א מצוין שאחד מתפקידיו של אליהו הוא להשיב את נפשו של משיח בן יוסף... ומשיח בן יוסף הוא משורש נשמתו של אליהו.

70. כי בספר דהי"א ח,כז-מ כתוב: "ויערשיה ואליה וזכרי בני ירוחם...כל אלה בני בנימן". עוד יש לומר שמאז סיפור פילגש בגבעה ישבו בני בנימין ביבש גלעד. מכאן הקשר שבין הגלעד לשבט בנימין, ומכאן נבואת עובדיה (א, יט): "וירשו את שדה אפרים ואת שדה שמרון, ובנימן את הגלעד".
והרב נבנצל הוסיף: "וכן אנשי יבש גלעד קברו את שאול ובניו מבנימין במסירות נפש ובצום של שבעת ימים, והגלעד משמש בסיס למלכות איש בושת המלך האחרון מבנימין. אנשי יבש גלעד גם נושעו מבני עמון על ידי שאול המלך".

71. ועיין עוד בשינויים קטנים בר"ר עא, י.

72. ראה להלן.

לה להיות כיונה פותה אין לב, מצרים קראו אשור הלכו. אין לתת לה להתדרדר עד מקום שיעמיד בספק את ההבטחה שניתנה לרחל אמנו: "ושבו בנים לגבולם".

מאידך גיסא יש להתייחס בסובלנות ובסלחנות לחטאיהם ולמשובותיהם. ישראל אף על פי שחטא - ישראל הוא וה' שוכן בתוך טומאתם. בין כך ובין כך נקראו הם בנים, וצריך לתבוע את כבודם, כשם שתובעים את כבוד האב.

גם יעקב אבינו נרתע לאחוריו כאשר ראה בעיני רוחו את תולדותיהם של מנשה ואפרים, וחשש לברכם:

> וירא ישראל את בני יוסף ויאמר: מי אלה? (בראשית לג,ה)

ורש"י שם הסביר את פשר שאלתו:

> "וירא ישראל את בני יוסף" - בקש לברכם ונסתלקה שכינה ממנו, לפי שעתיד ירבעם ואחאב לצאת מאפרים, ויהוא ובניו ממנשה.
>
> "ויאמר מי אלה" - מהיכן יצאו אלו שאינן ראוין לברכה.

ויוסף משיב לאביו: "בני הם אשר נתן לי אלוקים בזה",[73] דהיינו: יהיו התולדות אשר יהיו, אלה הם בניי אשר נתן לי אלוקים בזה, ואם אלוקים נתן, הרי הם אפוא בניו של אלוקים.

וכתב שם רש"י:

> "בזה" - הראה לו שטר אירוסין ושטר כתובה, ובקש יוסף רחמים על הדבר ונחה עליו רוח הקדש:
>
> "ויאמר קחם נא אלי ואברכם" - זהו שאמר הכתוב (הושע יא, ג) "ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו", תרגלתי רוחי ביעקב בשביל אפרים, עד שלקחן על זרועותיו.

לא קל היה ליעקב לראות בעיני רוחו את ירבעם ואת אחאב ואת יהוא ובניו, ועם זאת לקחת את אפרים ומנשה בזרועותיו ולברכם. ולא זו בלבד,

---

73. גם יעקב אבינו נשאל שאלה דומה מפי עשו אחיו והשיב תשובה דומה (בראשית פרק לג): "וַיִּשָּׂא אֶת עֵינָיו וַיַּרְא אֶת הַנָּשִׁים וְאֶת הַיְלָדִים וַיֹּאמֶר מִי אֵלֶּה לָךְ וַיֹּאמַר הַיְלָדִים אֲשֶׁר חָנַן אֱלֹהִים אֶת עַבְדֶּךָּ". ואפשר ששאלת עשו כֻּוונה בעיקר לרחל ויוסף, שבשבילם ירד יעקב לחרן, והם שצריכים להתמודד עם המורשה החומרית של עשו. אפשר עוד שכוונת עשו בשאלתו הייתה: מי אלה לך? הרי אלו שלי הם, מן המחנה שלי, גנובים הם עמך, כשם שגנבת את בכורתי ואת ברכתי.

אלא לברכם בברכה הקלסית שבה יברך כל אב את בניו: "בך יבָרך ישראל לאמור, ישימך אלוקים כאפרים וכמנשה". ולמה עשה זאת? כי על כל פשעים תכסה אהבה (גם של יעקב וגם של ה') ואפרים היה ויהיה בן יקיר וילד שעשועים, ומדי דברי בו זכור אזכרנו ורחם ארחמנו.

ומה שהיה קשה ליעקב אבינו בשעתו, היה קשה לאליהו הנביא שבעתיים, כי הוא חזה מבשרו את ירבעם ואת אחאב, חש את נחת זרועם של איזבל ואחאב, ראה בעיניו את הריגת הנביאים, הריסת המזבחות ונטישת הברית. אכזבת אליהו היתה בכפליים, כי הוא היה קרוב אל עולם העשייה ורצה בקידומו ובפיתוחו, ותחת זאת ראה את עומק הכיעור של עולם זה (אעפ"י שכבר ציטטתי קטע זה אני חוזר ומביאו בגלל חשיבותו):

> אליהו מפני שהוא כלל את הקדושה של עולם העשיה, הרי הוא סופג ברוחו את כל הנטיות הנדרשות לשכלולו של עולם זה, עד כדי הכשרתו אל ההרמוניה השלמה, אל העולמות שלמעלה.
>
> כשם שבתחילה לפני התבסמותו, הכיר יותר מכל את עומק הכיעור והזיהום שעולם שפל זה שקוע בתוכו, ומפני כך קנא באש שלהבת לבער את רוח הטומאה והמחזיקים בו, כן יכיר אחרי ביסומו את כל ניצוץ קודש שבעולם זה, להעלותו ברוח שלום, וישיב לב אבות על בנים, ולב בנים על אבותם.[74]
>
> אורות הקדש ג, שסה

מן האחרית אל הראשית

אליהו סיים את תפקידו במקום שבו התחיל, ובו התחיל גם עם ישראל בכניסתו לארץ. עם ישראל נכנס לארץ מול יריחו, תוך כדי בקיעת הירדן לשניים, ובאותה דרך ובאותה צורה ובאותו מקום יוצא אליהו את הארץ. בין שנאמר שאליהו הוא פינחס ממש ובין שנאמר שהוא יורשו הרוחני של פינחס וממשיך דרכו בקודש, הוא ליווה את עם ישראל לאורך כל הדרך בעליותיו ובירידותיו מן השטים עד הגלגל הנוכחי. עתה, כשהוא שבע אכזבות וכישלונות, ממורמר ועצוב, הוא חוזר הביתה ללא האדרת. את

---

74. ב"אורות התחיה" עמ' ע"ח כתב הרב קוק: "העולמות הולכים ומתבסמים, בעצם עומק הטבע תביעה גדולה מתגברת לקדושה ולטהרה, לעדינות נפש ולזכוך החיים. אליהו בא לבשר שלום ובנשמתה הפנימית של האומה זרם חיים של טבע מתפרץ, והוא הולך ומתקרב אל הקודש".

האדרת הוא השאיר לאלישע בן שפט. אולי יצליח התלמיד במקום שכשל הרב.

רכב אש וסוסי אש

אליהו יצא מן המערכה הארצית ברכב אש ובסוסי אש. אש ורכב שימשו גם את יריביו הגדולים, אחאב ואחזיה בצאתם מן המערכה. אחאב, שאולי ראוי לכנותו "רכב ישראל ופרשיו",[75] הוצא משדה הקרב על מרכבתו, והכלבים לקקו את דמו שניתז על גבי מרכבתו, כדבר ה' אשר דיבר ביד אליהו, ואחזיה עלה השמימה (מת) אחרי שחמישיו נשרפו באש שהוריד עליהם אליהו. בלי אליהו אין תקומה להם. אך גם אליהו וישראל נזקקו להם (ראה דברי הרלב"ג בהערות) במלחמותיהם כנגד ארם. במעמד זה נזכרים אנו במעמד אחר של אש ורכב בהר הכרמל, המשותף לאליהו ולאחאב,. בתחילה ירדה אש מן השמים והוכיחה לעין כול שה' הוא האלוקים ואליהו הוא עבדו ואחאב הוא מלכו, ולבסוף ירד אחאב ממרומי הר הכרמל אסור במרכבתו כמלך רם ונישא, כשאליהו הנביא מפנה דרך לפניו עד בואכה יזרעאלה. לו זכו ושיתוף הפעולה הזה ביניהם היה נמשך לאורך ימים, אפשר שהגאולה השלמה הייתה באה על ידיהם ובימיהם. ברם משנפרדו דרכיהם, זה הלך להר חורב לקטרג על ישראל, וזה הלך לכרם נבות לחמוס ולהרוג, הפכה מרכבת המלוכה והשכינה למרכבת כליה של אש.

והנה במקום ובזמן שלא ציפינו לו אליהו זוכה לכתר של "רכב ישראל ופרשיו", השייך לכאורה לאחאב המלך שהשתדל בהצלת נפשות, נלחם מלחמות מצווה ונצטער בצערן של ישראל.[76] אולי אפשר לראות בכך את תחילת ביסומו של אליהו,[77] שמכאן ואילדשמעתה והלאה יעסוק גם הוא בהצלת ישראל וימסור את נפשו עליהם.

---

75. הערת הרב נבנצל: "חס ושלום, אלא עוכר ישראל". ללא ספק צדקו דבריו, עם זאת לא נוכל להתעלם מדברי הרלב"ג (יט,יז): "כי ידמה שלא היה כח לחזאל בבית אחאב לו היה קיים, כי אחאב ובניו הם היו מצליחים תמיד כנגד מלך ארם". כן לא נוכל להתעלם מהשבחים הרבים שחָלקו לו גדולי ישראל על עמידתו האיתנה בשדה הקרב, שהצילה רבים מישראל, וכן על שלא הייתה דלטוריא בימיו, ולכן ניצחו בכל המלחמות.

76. כלשון "יד רמה" לסנהדרין דף צ.

77. לפי הר"ן בדרשותיו להלן, נתעלה אליהו עד פי שניים מרוחו בזמן עלותו השמימה.

זאת ועוד, דברי אלישע, "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו", שופכים אור חדש על אליהו הנביא, שלא זכינו לעמוד עליו עד היום. אף על פי שלא ראינו את אליהו שותף במלחמות ישראל נגד ארם, ולא מצאנוהו מעודד ומחזק את אחאב לקראת מלחמות אלו, כשם שעשה מיכייהו בן ימלה, מכל מקום מאחורי הקלעים עמד הוא כנראה בתפילה ותחנונים לפני בעל המלחמות, ונצטער בצערן של ישראל בסתר והציל נפשות רבות מישראל[78] מה שלא ראינו ולא ידענו עד עתה, ואולי גם אלישע לא ידע, נתגלה לאלישע היום באמצעות רכב האש וסוסי האש. אולי גם לכך כיוון אליהו בדבריו לאלישע: "אם תראה אותי לוקח מאתך".

ולא רק תפילותיו של אליהו עמדו לזכות אחאב וכל ישראל, אלא גם יראתם ופחדם ממנו. כי גם אם הם לכאורה לא הקשיבו לאליהו ולא חזרו בתשובה בעקבות תוכחתו, הרי הם פחדו ויראו ממנו, כי ידעו שיש דין ויש דיין.

ויהי נא פי שנים ברוחך אלי

בקשת אלישע נועזת[79] ותמוהה. וכי לא די לו במה שיגיע למעלת אליהו, עד שיבקש גם להיות פי שניים ברוחו? וכיצד יעניק לו אליהו יותר ממה שיש לו?[80]

הרד"ק בשם אביו הסביר שאלישע רצה שני שלישים מנבואתו, כמו שהבכור נוטל פי שניים בכל אשר יימצא לו, שהבכור נוטל שני חלקים ואחיו נוטליאת החלק השלישי. מעין זה פירשו גם רלב"ג ורבי יוסף כספי שאלישע רצה שיהיה לו פי שנים מכל שאר הנביאים. למעשה נמצא פירוש זה בחז"ל:

"פי שנים" (האמור אצל בכור) פי שניים כשנים. אתה אומר פי שניים כשנים או פי שניים כמשמעו?[81] ת"ל (מ"ב ב, ט): "ויהי נא פי שנים ברוחך אלי", הא מה ת"ל "פי שנים"? פי שנים כשנים. , פסוק יז

---

78. כדברי תרגום יונתן: "דטב להון לישראל בצלותיה, מרתיכין ופרשין", וכדברי אברבנאל: "ואמר רכב ישראל ופרשיו, להגיד שהוא היה העומד על בני עמו ומצילם מהאויבים יותר מהרכב והפרשים", וכן כתב רלב"ג.
79. אברבנאל הגדיר בקשה זאת: "עזות גדול ומצח אשה זונה בהיותו מבקש מרבו מעלה עליו".
80. קושיה זו כתובה גם בזוהר "וישב" קצא,ב.
81. דהיינו שהבכור ייטול שני שלישים מכל הנכסים ושאר האחים ייטלו שליש אחד.

פירוש מקורי ביותר כתב אברבנאל. אלישע ביקש שהדו-שיח שהיה עד עתה ביניהם פה אל פה, ימשיך גם אחרי עליית אליהו השמימה באמצעות הרוח, דהיינו ש"פי שנים" - פה אל פה של שניהם - יהיה מעתה והלאה "ברוחך". בקשת אלישע נתקבלה, ומכאן המקור, לדעת אברבנאל, להופעותיו של אליהו בבתי המדרש במרוצת הדורות: "ואין ספק שזה נשאר ונמשך משאלת אלישע ובקשתו שהיה בא אליו (אל אלישע) אליהו כל ימיו, ונשאר זה לחכמים".

רד"ק (פסוק ט) בפירושו הראשון כתב בשם חז"ל שאלישע אכן זכה לפי שניים מרוחו של אליהו[82]:

> פירשו רז"ל (בסהדרין מז ע"א) כפליים ממה שהיה באליה,ו והוא שהחיה שני מתים אחד בחייו ואחד במותו. ולמי שאמר: 'על רגליו עמד ולביתו לא הלך' - שריפא צרעת נעמן, שהמצורע חשוב כמת שנאמר 'אל נא תהי כמת'.

ובמקום אחר כתוב שאלישע עשה שישה עשר מופתים לעומת שמונה מופתים שעשה אליהו:

> מלמד שנעשה לאלישע נסים בקריעת הירדן יתר מאליהו, שבפעם ראשונה שלאליהו היתה זכות צדיק אחד עומדת, וכאן הוא אומ' "ויהי נא פי שנים ברוחך אלי". מכאן אתה דורש שמונה מופתים באליהו וששה עשר באלישע.[83]

משנת רבי אליעזר פרשה א, עמוד 13

---

82. כך פירשו גם רש"י ור"י קרא.

83. וראה עוד ילק"ש ח"א, רמז צב. בפירוש "זית רענן" (רבי אברהם אבלי בעל "מגן אברהם" על שולחן ערוך) לילקוט שמעוני מובאת רשימה של שמונת המופתים שעשה אליהו ואלו הם: א. עצירת הגשמים; ב. רבוי השמן והקמח; ג. החייאת בן האלמנה; ד. הורדת האש בהר הכרמל; ה. הורדת הגשמים; ו. לא אכל ולא שתה ארבעים יום; ז. הורדת האש על שלוחי אחזיה; ח. חציית הירדן. וכנגדם שישה-עשר המופתים של אלישע: א. חציית הירדן; ב. ריפוי המים; ג. הריגת ארבעים ושניים הילדים; ה. יצירת היער באותו מעמד (נס בתוך נס); ה. מים לשלושת המלכים; ו. ריבוי השמן אצל האישה מבני הנביאים; ז. פקידת השונמית; ח. החייאת בן השונמית; ט. מעשה סיר הנזיד; י. נתן לעם מעט אוכל ואכלו הרבה; יא. ריפויו של נעמן; יב. הצפת הברזל; יג. גילה היכן ארם חונים; יד. רכב אש סביבות אלישע; טו. פקיחת עיני הנער; טז. הכאת ארם בסנוורים.

אך עדיין יש לבאר כיצד העניק אליהו לאלישע יותר ממה שהיה לו. סוד הדבר בהסבר הר״ן בדרשותיו דרוש ח:

> אבל אם תראני לוקח מאתך, שתהיה שם בעת שימשך השפע עלי יותר ממה שהוא נמשך היום... שאין ספק שבעת ההיא נתעלה על אחת כמה וכמה ממה שהיה בתחילה, עד ששבו נפשו וגופו כמלאכי השרת. אם תראה אותי בעת ההיא, ויגיע אליך עוד השפע באמצעותי, ״יהי לך כן״, שיגיע אליך פי שנים ממה שאני עומד בו היום, באמצעות המעלה שאתעלה בה בעת ההיא. ואם אין, לא יהיה, כי אי אפשר שתתעלה למעלה ממעלתי, אם לא שתהיה עמדי כאשר אשיג השפע הגדול. כי אז באמצעותי ובהשתתף עמדי לשפע ההוא, ימשך אליך ממנו יותר ממה שאתה מוכן אליו.[84]

ועדיין יש לבעל דין לשאול: מה ראה אלישע לבקש פי שניים מרוחו של אליהו, מה שלא ביקש שום תלמיד אחר? ונראה לומר שאלישע מוכרח היה לבקש כזאת מאליהו, כדי להצליח במקום שנכשל רבו. כי שליחות אליהו פסקה באמצע הדרך, משום שתבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן – עם ישראל. רוחו של אליהו הייתה עד כה חד-צדדית, לא מאוזנת ולא שלמה. אלישע רצה פי שניים מרוחו של אליהו, כדי שיוכל לתבוע כבוד האב וכבוד הבן. בקשתו תתמלא אם אליהו ישנה את יחסו לעם ישראל ואפילו ברגע האחרון. ואמנם כאשר ראה זאת אלישע את אליהו עולה השמימה הוא הבחין בזהות חדשה של אליהו, שמחוברת ומעורה עם ישראל, עד שכינה אותו ׳רכב ישראל ופרשיו׳. עד היום היה אליהו מרכבה לשכינה, ומהיום והלאה הוא יהיה גם מרכבה לישראל, כדי שיוכל להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם ויוכל להשפיע משפע זה על תלמידו הנאמן.

לאמתו של דבר, היה אליהו כל הזמן גם מרכבה לישראל, כפי שכתבנו לעיל, אלא שהדבר נסתר מאתנו ואף מאלישע.

---

84. ראה דבריו העמוקים והמופלאים של רבי נחמן מברסלב בספר ״ליקוטי מוהר״ן״ פרק ס״ו, ״ויהי נא פי שנים מרוחך אלי״.

מג. איה אליהו?

מלכים ב פרק ב

(טז) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו הִנֵּה נָא יֵשׁ אֶת עֲבָדֶיךָ חֲמִשִּׁים אֲנָשִׁים בְּנֵי חַיִל יֵלְכוּ נָא וִיבַקְשׁוּ אֶת אֲדֹנֶיךָ פֶּן נְשָׂאוֹ רוּחַ ה׳ וַיַּשְׁלִכֵהוּ בְּאַחַד ה�ֶהָרִים אוֹ בְּאַחַת [הגיאות] הַגֵּאָיוֹת וַיֹּאמֶר לֹא תִשְׁלָחוּ׃

(יז) וַיִּפְצְרוּ בוֹ עַד בֹּשׁ וַיֹּאמֶר שְׁלָחוּ וַיִּשְׁלְחוּ חֲמִשִּׁים אִישׁ וַיְבַקְשׁוּ שְׁלֹשָׁה יָמִים וְלֹא מְצָאֻהוּ׃

(יח) וַיָּשֻׁבוּ אֵלָיו וְהוּא יֹשֵׁב בִּירִיחוֹ וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם הֲלוֹא אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם אַל תֵּלֵכוּ׃

(יט) וַיֹּאמְרוּ אַנְשֵׁי הָעִיר אֶל אֱלִישָׁע הִנֵּה נָא מוֹשַׁב הָעִיר טוֹב כַּאֲשֶׁר אֲדֹנִי רֹאֶה וְהַמַּיִם רָעִים וְהָאָרֶץ מְשַׁכָּלֶת׃

(כ) וַיֹּאמֶר קְחוּ לִי צְלֹחִית חֲדָשָׁה וְשִׂימוּ שָׁם מֶלַח וַיִּקְחוּ אֵלָיו׃

(כא) וַיֵּצֵא אֶל מוֹצָא הַמַּיִם וַיַּשְׁלֶךְ שָׁם מֶלַח וַיֹּאמֶר כֹּה אָמַר ה׳ רִפֵּאתִי לַמַּיִם הָאֵלֶּה לֹא יִהְיֶה מִשָּׁם עוֹד מָוֶת וּמְשַׁכָּלֶת׃

(כב) וַיֵּרָפוּ הַמַּיִם עַד הַיּוֹם הַזֶּה כִּדְבַר אֱלִישָׁע אֲשֶׁר דִּבֵּר׃

השאלה החמישית של אברבנאל:

אם היה שבני הנביאים אמרו אל אלישע פעמיים, "היום ה׳ לוקח את אדוניך מעל ראשך" וראו אותו עולה בסערה השמימה[1] שהיו עומדים מנגד, איך אחרי שלוקח אמרו אל אלישע: "ילכו נא ויבקשו את אדוניך פן נשאו רוח אלוקים וישליכהו באחד ההרים או באחת הגאיות"? והנה היה זה סותר למה שאמרו ראשונה מלקיחתו.

---

1. הנחה זו אינה מחויבת ונדמה שרוב המפרשים אינם סבורים כך.

חז״ל[2] תלו את אי-ידיעתם בהסתלקות הנבואה מישראל, בעקבות עליית אליהו לשמים:

> איפשר לבני אדם, אמש הוא אומר הידעת כי היום ה׳ לקח את אדוניך ועכשיו אומר ילכו ויבקשו את אדוניך? אלא מגיד שנסתלקה מהן רוח הקודש.
>
> תוספתא מסכת סוטה (ליברמן) פרק יב

תשובת חז״ל לא סיפקה את אברבנאל ולא את רד״ק ורלב״ג, כי גם אם נסתלקה מהם רוח הקודש, כיצד שכחו הם את מה שאמרו לאלישע אך אתמול ״כי היום ה׳ לקח את אדוניך״? אלא שפשר שאלתם הייתה האם אליהו עלה השמימה ומת שם ככל האדם, או שמא נשאו הרוח לאי-שם, כפי שקרה לו מדי פעם בפעם במהלך חייו?[3]

ומה באמת קרה לאליהו? האם הוא חי או מת? בשמים או בארץ? האם הוא אדם או מלאך? האם נפרד מגופו או מחובר לגופו? מצאנו ארבע שיטות שונות בהבנת מצבו של אליהו.

א. אליהו חי וקיים עם רוחו וגופו

מכמה מקורות בחז״ל נראה שאליהו לא מת:

> ורבו שלימדו תורה מנלן? (שקורע קרע שאינו מתאחה) דכתיב: (מל״ב ב) ״ואלישע ראה והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו״. ״אבי אבי״ - זה אביו ואמו, ״רכב ישראל ופרשיו״ - זה רבו שלימדו תורה. מאי משמע? - כדמתרגם רב יוסף: רבי רבי, דטב להון לישראל בצלותיה מרתיכין ופרשין.[4] ולא מתאחין מנלן? - דכתיב (מלכים ב, ב) ״ויחזק בבגדיו ויקרעם לשנים קרעים״. ממשמע שנאמר ויקרעם איני יודע שלשנים? אלא מלמד שקרועים ועומדים לשנים לעולם.

---

2. והובאו דבריהם על ידי רש״י ור״י קרא.
3. או כפי שהסביר אלשיך הקדוש: ״אם היה הולך לגן עדן של מטה, היינו אומרים כי שם הוא בגוף ונפש, אך אם עלה השמים במרכבה עליונה, רכב אש וסוסי אש, הנה לא ייתכן מבלי לפשוט חומרו ממנו ואם כן מה נעשה בגופו? אך אין זה כי אם שנשאו רוח ה׳ את גופו, כאשר הופשט מרוחו, וישליכהו באחד ההרים או אחד הגאיות, עד נלך ונקברנו״.
4. תרגום: רבי רבי, שטוב להם לישראל בתפילתו מרכב ומפרשים.

אמר ליה ריש לקיש לרבי יוחנן: אליהו חי הוא?! - אמר ליה: כיון דכתיב (מלכים ב ב) "ולא ראהו עוד" - לגבי דידיה כמת דמי.

תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף כו עמוד א[5]

בין לדעת ריש לקיש ובין לדעת רבי יוחנן אליהו חי הוא,[6] רק שאלישע קרע עליו משום שלא ראהו עוד. וכן סבור בעל מדרש תנחומא (בראשית ז):

הוא (אליהו) חיה ויחיה עד תחיית המתים.

וכן דעת בעל סדר עולם רבה (ליינר) פרק א[7]:

ושבעה בני אדם שקפלו את העולם כלו, ואלו הן, אדם הראשון ומתושלח ושם ויעקב ועמרם ואחיה השילוני ואליהו, **ועדיין הוא (אליהו) קיים.**

כך גם עולה מן התלמוד הבבלי מסכת סוכה דף ה ע"א:

תניא רבי יוסי אומר: מעולם לא ירדה שכינה למטה, ולא עלו משה ואליהו למרום, שנאמר (תהילים קטו) "השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם". ולא עלו משה ואליהו למרום? והכתיב (שמות יט) "ומשה עלה אל האלוהים"! - למטה מעשרה. - והכתיב (מלכים ב, ב) "ויעל אליהו בסערה השמים"! - למטה מעשרה.

וכן מצאנו בבראשית רבה פרשה כא שאליהו לא טעם טעם מיתה:

ר' ברכיה בשם ר' חנינא (אמר) כאליהו, מה זה לא טעם טעם מיתה אף זה לא היה ראוי לטעום טעם מיתה.

חז"ל אף מונים אותו בין מי שנכנסו בחייהם לגן עדן:

תשעה נכנסו בחיים לגן עדן חנוך, אליהו ז"ל ומשיח ואליעזר ועבד מלך הכושי וחירם מלך צור ויעבץ, בן בנו של ר' יהודה הנשיא, וסרח בת אשר, ובתיה בת פרעה, ויש אומרים הוצא חירם והכנס תחתיו ר' יהושע בן לוי:

ילקוט שמעוני יחזקאל רמז שסז

---

5. וכן בירושלמי מועד קטן פ"ג, ה"ז.
6. וכן כתוב בשו"ת רלב"ח סימן קמז ד"ה "עוד הביא": "שהרי כפי קבלתנו אליהו הוא חי עדיין והרי הוא סמוך מפי סמוך".
7. וכן בפסיקתא זוטרתא שמות פרק ו'; פסיקתא זוטרתא במדבר פרשת "שלח" דף קח ע"א; בראשית רבה פרשת "בראשית" עמ' 58; שכל טוב שמות פרק ו'.

בעקבות דברי חז״ל סבור רלב״ג שאליהו נשאר בשמים עם גופו:

בהעלות ה׳ את אליהו בסערה השמים - אי אפשר שיובן שהעלהו השמים כי לא יעלו שם אלו הגופות, אבל הכוונה בו בגובה האויר, כאמרו ׳ערים גדולות בצורות בשמים׳ ׳ומגדל וראשו בשמים׳, והנה נשאהו רוח ה׳ במלאכות ה׳ אל מקום לא נודע עדיין והוא חי שם כמו שבארנו.

רלב״ג מלכים ב פרק ב,א

וכן כתב בפרק יז פסוק א:

ומצאנו גם כן שלא מת בעת אשר לוקח מעל ראש אלישע, וזה כי אחר זה בא מכתב אליהו אל יהורם בן יהושפט[8] כמו שנזכר בספר דה״ב כא, יב... ולזה הוא מבואר כי לא מת אז אליהו ולא נעשית בקשתו במה שאמר ׳קח נא את נפשי׳ ולזה תמצא שאמר מלאכי: ״הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא״, והוא אליהו בעֵינו, ולזה אמר עם ה״א הידיעה.

כמו רלב״ג כתב גם אברבנאל:

ומפני זה האמנתי אני דברי חכמינו ז״ל, שאליהו נלקח בסערה לשמים, רוצה לומר באויר, ושהוליכתו הסערה ותשאהו רוח לגן עדן אשר בארץ, וששם הוא יושב בגוף ובנפש. ולכן אמרו שאליהו לא מת. ואמרו גם כן שלא עלה לרקיע, ואמרו שהיו רואים אותו בבית המדרש, ושיבוא לפני בוא יום ה׳ הגדול והנורא.[9]

ומדוע אירע כך לאליהו? אברבנאל ציין שלוש סיבות: מפאת הנפש, מפאת הגוף ומפאת התכלית. נביא כאן את סיבת התכלית:

שתכלית אדוננו משה היה להתדבק בעולם העליון ולהתקשר עם השכלים הנבדלים רואי פני המלך, ולכן לא נראה לו דבר אחרי מותו, כי לא נתעסק עוד בדבר מהעולם הגשמי הזה, ומפני זה עזב את גופו כי לא היה לו ממנו צורך ולא הכרח כלל.

אמנם אליהו היה עתיד להראות פעמים רבות, אם לנביאים ואם לחסידים אנשי שם ולחכמי ישראל בבתי מדרשיהם, ואם בזמן

8. גם המלבי״ם בדברי הימים הסיק מכאן שאליהו חי וקיים, ונגלה בזה העולם לפעמים, כקבלת חז״ל.
9. וכן כתוב בפירוש ״כלי יקר״ עמ׳ 23.

משיחנו מהרה יגלה כמו שאמר (מלאכי ג, כג-כד) "הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בוא יום השם הגדול והנורא והשיב לב אבות על בנים". ומפני שהיה עתיד להראות פעמים רבות, נלקח בגוף ובנפש ונשאר חי תמיד בהרכבתו, לרמוז שעדיין היה צרכו לעולם הזה.

גם הרמב"ן סבור שאליהו נשאר בעולם בגופו ורוחו, אך מסיבה שונה:

והעוזבים כל עניני העולם הזה ואינם משגיחים עליו כאילו אינם בעלי גוף, וכל מחשבתם וכוונתם בבוראם בלבד כענין באליהו, בהידבק נפשם בשם הנכבד, יחיו לעד בגופם ובנפשם כנראה בכתוב באליהו, וכידוע ממנו בקבלה, וכמו שבא במדרשים בחנוך ובבני העולם הבא העומדים בתחיית המתים:

רמב"ן ויקרא פרק יח, פסוק ד[10]

על פי גישה זו הוסבר בספר "בית א-לוקים" למבי"ט ("שער היסודות" סוף פרק ס') מדוע דווקא אליהו יתרץ את כל הקושיות והבעיות, ודווקא הוא ישיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם, ולא משה רבנו, אף על פי שגם הוא יחיה בעת ההיא, וזו לשונו:

ואליהו ז"ל ימצא בפרסום בזמן ההוא (בזמן התחייה), אשר הוא תשבי יתרץ קושיות והוויות והוא ישיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם בכל הדברים ובפרט בקבלת התורה ובכל העניינים שהיו נסתרים בעולם הזה, הכל יתגלה על ידי אליהו הנביא.

כי שאר הנביאים והשופטים והחכמים אשר היו בדורות העוברים, וגם האבות והשבטים, וממשה רבנו עליו השלום עד ימי התחייה, כשיחיו - לא ידעו מענייני העולם הזה ממה שקרה אחרי מותם, כי היו בגן עדן התחתון והעליון, מובדלים מענייני העולם הזה הגשמי. אבל אליהו ז"ל אשר חיה מימות משה רבנו עד ימי יהורם, ידע כל מה שהיה בימיו, ואחר הסתלקותו בגוף ובנפש נזדכך גופו כאחד מן הגרמים השמימיים או יותר, והכינו האל יתברך להימצא בעת צרת ישראל, להצילם על ידו, ובזכותו בכל הדורות אשר הם צריכים לו.

---

10 . בדרשות ר"י אבן שועיב (פרשת "פנחס" ד"ה "ואמרו חכמים") כתוב: "וזכה לזו המעלה על שנזדרז לכבוד השם, ולא חלק כבוד לשום אדם, ולא ירא חתת אנוש, ואפי' שהיה נשיא גדול".

ומתגלה גם כן לחכמי ישראל לגלות להם סודות התורה כפי הכנת כל דור ודור, מלבד מה שמקובל היותו מצוי במצוות ברית מילה אשר קנא עליה, ואנחנו מכינים בפועל כסא לכבודו.

ולא לבד בדברים אלו, אלא גם בענייני העולם הנסתרים ומכוסים מבני האדם, באמרם "יהא מונח עד שיבוא אליהו",[11] הוא משיג כל דברי העולם הזה, ואין נסתר מחכמתו. וזה מפני אריכות ימיו בנבואה. ונתדמה למשה רבנו בכמה דברים שאמרו ז"ל.

והשגות אלו לא נתנו אפילו למשה רבנו ע"ה, כיון דנפרד נפשו מגופו, אינו יכל להשיג ענייני עולם הזה, ואפילו המלאכים אינם משיגים בענייני עולם הזה, אלא במה שהם שלוחים מאתו יתברך לעשות בעולם, ואין מלאך עושה שתי שליחויות.

אבל אליהו ז"ל - קיימו האל יתברך בגוף זך ונפש דקה,[12] ובחר בו האל יתברך משאר הנביאים, שידע בו איזו הכנה טובה יותר מאחרים להשגות אלו.. ובהיות הדבר כן, הוא מוכן לדעת כל הדברים בעולם העליון – מצד דקות נפשו, וידיעת כל הדברים ההווים בעולם הזה – מצד זַכּוּת גופו.

כי עם היותו דק וזך, יש בו מעט מן הכמות והאיכות הגשמי, בלתי נרגש בעניינים ובתנועות, שהוא מעופף בעולם....ובזמן התחיה גם כי הוא חי על דרך שבארנו, יהיה לו כעין תחיה, שיתגשם ויתעבה מעט זכות גופו, להיותו נראה לכל בני הגאולה והתחיה...ובידיעת כל דברי העולם הזה הנסתרים ישיג יותר מכלם, לסיבת אריכות ימיו בעולם הזה עד הסתלקותו ועלותו בסערה השמימה, ומאז עד זמן הגאולה והתחיה שהוא משוטט בעולם הזה בין הצדיקים והחסידים והצלת ישראל מצרותיהם על ידו, כמו שנזכר...

כי אפילו משה רבנו, שנתנה תורה על ידו, אינו יכל לברר ספיקות התורה, אף כי הם ברורות אצלו, לסיבת שנפרדה נשמתו מגופו, ועתה החייהו האל יתברך, ודבורו יהיה כמדבר מן השמים. והכתוב אומר 'לא בשמים היא',[13] 'ואין משגיחים בבת קול',[14] ומה שמקבלים

---

11. בבא מציעא דף ג ע"א ועוד.
12. וכן כתב הרב אלשיך הקדוש בפירושו "מראות הצובאות" לספר מלכים.
13. דברים ל,יב; בבא מציעא נט ע"ב; תמורה טז ע"א ועוד.
14. בבא מציעא נט ע"ב.

מאליהו הוא כדמות זה, שהוא היה בגוף ובנפש כנזכר, ולו נאה בירור ספיקות התורה וסודותיה.[15]

ב. אליהו מת בשמים

לעומת הסבורים שאליהו לא מת אלא נותר בגופו ונפשו, סבור הרד"ק שאליהו מת בשמים ונשמתו שבה אל בוראה:

> ורוח הסערה העלתה אותו מן הארץ אל האויר, כמו שמעלה הדברים הקלים כן העלתה אותו ברצון האל עד גלגל האש, ושם נשרפו בגדיו זולתי האדרת, וכלה בשרו ועצמו, והרוח שבה אל האלהים אשר נתנה. ומה שנראה רכב אש וסוסי אש לאלישע להודיע בו, כי בהעלותו עלה מישראל רכבו ופרשיו, כמו שאמר אלישע "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו".
>
> ודעת המונינו גם חכמינו כי הכניסו האל בגן עדן עם גופו, כמו שהי' אדם הראשון קודם שחטא, וכן הכניס חנוך שם. ובדרש כי עשרה הם שנכנסו חיים לגן עדן:

ג. כי מלאך ה' צבא-אות הוא

יש אומרים שאליהו נפרד מגופו, אך נשאר ברוחו, והריהו משוטט בשמים כאחד המלאכים, זו שיטת הזוהר "ויגש" רט, א:[16]

> אליהו הנביא לא מת כשאר בני העולם, משום שכלו הוא מעץ החיים ולא מן עפר כשאר אנשים. ומשום זה נסתלק למעלה ולא מת כדרך כל בני העולם דכתיב "ויעל אליהו בסערה השמים". בוא וראה מה כתיב "והנה רכב אש וסוסי אש" וכו', כי אז נתפשט הגוף מן הרוח ונסתלק שלא כדרך שאר בני אדם, ונשאר מלאך קדוש כשאר קדושים עליונים ועושה שליחות בעולם כמו מלאך. וביארוּהָ שהנסים שעושה הקב"ה בעולם, על ידו נעשים.

גם בעל "תרומת הדשן" דרך בשיטה זו, ועל פיה הסביר מדוע אשתו של אליהו מותרת:

---

15. וראה בספר "אם הבנים שמחה" עמ' קסא-קסב, שהובאו שם דבריו הנ"ל של המבי"ט הנ"ל ואף הוסיף עליהם טעם לשבח בשם ספר "קדושת הלוי" (הוצאת המוסד להוצאת ספרי מוסר וחסידות, ירושלים תשי"ח, ליקוטים לחלק א, עמ' שטז)
16. תרגמנו את הזוהר תרגום חופשי.

אשת אליהו הנביא ז״ל, או אשת רבי יהושע בן לוי אם יכלים להינשא לאיש אחר? נפקא מינה לדורות ג״כ, אם יזכה אחד כמו הם? ומההוא עובדא דקאי אליהו בבית הקברות וכו׳, משמע קצת לאיסור (עד כאן דבר השואל, ומכאן והלאה תשובת בעל ״תרומת הדשן״).

תמהני טובא (הרבה) למה טרחת לשאול שאלה כזאת, הלא ידעת דאיתא בפרק תינוקות (שמא צ״ל: תינוקת, נדה ע ע״ב) די״ב דברים שאלו אנשי אלכסנדריא את ר׳ יהושע בן חנניא, ובהן שלשה דברים בורות. אשתו של לוט מהו שתטמא? בן השונמית מהו שיטמא? מתים לעתיד לבא וכו׳? ופשטא להן מת מטמא ואין נציב מלח מטמא, מת מטמא ואין החיים מטמאין, אע״פ שודאי אשתו של לוט מתה, אלא שנהפכה לגוף אחר, ובן השונמית היה מת אלא חזר ויחי, אעפ״כ אמר שאין מטמאין. ה״נ י״ל אשת רעהו אסורה ולא אשת מלאך, שכֻּלו רוחני ולא גופני. ומה שהבאת ראיה ממה שעמד בבית הקברות, דפשיטא דאליהו ז״ל שמר כל התורה כלה, כדאיתא להדיא פרק מי שהוציאוהו (עירובין מג ע״ב) דאפי׳ תחומין דרבנן מנטר להו״.[17]

״תרומת הדשן״ (״פסקים וכתבים״ סימן קב)

ד. לדעת החת״ם סופר אליהו חי בשמים וגופו ונשמתו נפרדים

החת״ם סופר דן בשאלה אם אליהו הוא מלאך ואשתו מותרת או שהוא אדם ואשתו אסורה? האם מותר לו להיכנס לבית הקברות ככל המלאכים, או שהוא כוהן ואסור לו להיכנס לבית הקברות? והאם מותר לו לבוא לבריתות ביום השבת ולעבור על איסור תחומין?

אבל האמת יורה דרכו כי מעולם לא עלה אלי׳ בגופו למעלה מיו״ד טפחים, אך נפרדה נשמתו מגופו שם, והנשמה עולה ומשמש למעלה בין מלאכי שרת, וגופו נתדקדק (אולי כוונתו: נזדקק) ושורה בגן עדן התחתון בעוה״ז, וביום הבשורה במהרה בימינו, תתלבש נשמתו בגוף הקדוש הלז ואז הוא ככל אדם מחכמי ונביאי ישראל, והוא מוסמך מרבו אחיה השילוני, או ממשה רבנו עליו השלום אם הוא פנחס,

17. ראה ספר ״קובץ שעורים״ לרבי אלחנן בונם וסרמן ח״ב, סימן כ״ח, שדן בדבריו והסבירם.

והוא יסמוך את חכמי ישראל, ואז יש לו דין ככל בני ישראל. וכן בכל פעם שמתגלה ומתראה בעוה״ז מלובש בגופו הזך.[18]

אך כשמתגלה בנשמתו, כמו ביום המילה, אז איננו מחויב במצות, ״במתים חפשי״ כתיב, ועוד שיורד ממטה למעלה (אולי צ״ל: ממעלה למטה) לא שייך שם תחומין, וכשמתגלה על אופן זה, הרי הוא מלאך, אעפ״י שלומד תורה ומגלה דינים, אין לקבוע הלכה עפ״י דבריו, דה״ל רק כמו חלום ורוח נבואה ואין משגיחים בבת קול.

אך כשמתגלה בלבוש גופו הרי הוא מגדולי חכמי ישראל, ותשבי יתרץ קושיות ואיבעיות, ואליו תשמעון כי מי כמוהו מורה! וכשראוהו רבא בר בר חנה בבית הקברות של גוים ואמר לו: לאו כהן מר? אז נתגלה בלבוש גופו, דאנשמה בלא גוף, לא שייך לשאול ״לא כהן מר״.

שו״ת חתם סופר חלק ו - ליקוטים סימן צח[19]

כשם שבחייו היה אליהו ״מורכב משני הפכים בנושא אחד״,[20] גם איש וגם אלוקים ממש, כך גם אחר עלייתו לשמים נשאר הוא מורכב לדעת החתם

---

18. ומדוע לא שאלו את אליהו את כל הספקות בזמן שהוא התגלה בגופו? כבר נחקר העניין בשו״ת ״עטרת פז״ לרב פנחס זביחי, שחי בתקופתנו (חלק ראשון כרך ג - אה״ע, מילואים, סימן ט, עמוד רכח, ד״ה ״ושו״ר״) ״והנה עלה על לב ליישב ענין זה עוד למה על אף שחכמים ראוהו לאליהו בכ״ז לא שאלוהו על ספקותיהם, לפי המבואר בשו״ת ״תורה לשמה״ (מחברו הוא רבי יוסף חיים מבגדד בעל ״בן איש חי״, סימן שפ) שעמד לדון שם גבי אליהו הנביא זכור לטוב, שהוא בא ויורד בעוה״ז, שמתלבש בגוף ולומד עם החכמים, והולך ובא עמהם כשאר אדם, אם יש לו דין מלאך גמור, בעת שהוא בעוה״ז ומתלבש בגוף, או דילמא יש לו דין אדם, ונפקא מינא אם חייב להתפלל וכן בשאר מצות בהיותו בעוה״ז, ואם יצטרף למנין קדיש וקדושה. והשיב להם הרב, דלעולם גם בהיותו מלובש בגוף בעוה״ז ויושב עם החכמים ובא עמהם בדמות אדם ממש, עכ״ז הוא חשוב מלאך, ויש לו דין מלאך גמור בכל העניינים, ואינו נכלל עם בני אדם, יעו״ש. ומעתה לפ״ז יש לומר דהיינו טעמא נמי שחכמים לא יכלו לשאול ממנו ספיקותיהם שבהלכה, כיון שכשהוא בא לעולם הזה הוא בבחינת מלאך כאמור, וממילא הא קיי״ל דלא בשמים היא, והוי כשאלת הלכה לסתם מלאך בעלמא, שאין לסמוך על זה״.

19. כאמור בהערה הקודמת, רבי יוסף חיים בעל ״בן איש חי״ בספרו ״תורה לשמה״ (סימן ש״פ) חולק על החת״ם סופר וסובר שגם כאשר אליהו מתגלה בגופו, יש לו דין מלאך ואינו מחוייב במצוות.

20. הסבר אברבנאל ל״עתה זה ידעתי כי איש אלוקים אתה״.

סופר משני הפכים, לעתים הוא מלאך ולעתים הוא איש, לעתים נגלה בחלום ולעתים נגלה בהקיץ.

אליהו הנביא אליהו התשבי אליהו הגלעדי,
במהרה יבוא אלינו עם משיח בן דוד.

אשרי מי שראה פניו בחלום.
אשר מי שנתן לו שלום והחזיר לו שלום.
ה' יברך את עמו בשלום.

תם ולא נשלם
השבח לא-ל בורא עולם.

מד. אחרית דבר

הערת הרב נבנצל ותגובתי עליה

מו"ר הרב אביגדר נבנצל, בתום קריאתו את כתב היד של הספר, העיר הערה כללית וזו לשונה:

"קשה לי להאמין שאדם שקנא קנאת עצמו עד כדי כך, שרצה ח"ו בהשמדת ישראל ובניצחון ארם, יזכה להיות מלאך, או יזכה להיכנס חיים לגן עדן.[21] אין זאת אלא שמעיקרא לא חש לכבוד עצמו אלא לכבוד בוראו, והוא נכנס בחיים לגן עדן, בעוד מתנגדו אחאב, לדעת סתם משנה, אינו נכנס לשם אפילו מת, אף על פי שנהרג במלחמה על כיבוש ארץ ישראל וסבל ייסורים למנוע נפילה וניסה".

הערת הרב מכֻוונת כנגד "הרשעת" הצדיק – אליהו הנביא, וכנגד "הצדקת" הרשע – אחאב.

אין ספק שכל קנאתו של אליהו היתה לה' כדברי המכילתא: "אליהו תבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן". אמנם במקום אחד בספר עלתה השאלה המטרידה: כיצד קרה שאליהו הנביא בעמדו לפני ה' בהר חורב, לא הצליח לאזן את נבואתו ולתבוע גם את כבוד הבן' על אף המסרים הברורים של הקב"ה אליו, שלא ברוח ה' ולא ברעש ה' ולא באש ה', כי אם בקול דממה דקה, וכפי שהסבירם המלבי"ם:

וממנו ילמדו שלוחיו ונביאיו, בל יסערו סער, בל ירעשו רעש ובל יבעירו אש. כמו שעשה אליהו בקנאתו לה' צב-אות, שעצר את השמים ושחט את נביאי הבעל. כי ה' ישלח את נביאיו שיבואו אליהם בקול דממה דקה, וימשכו את העם בעבותות אהבה ובדברים רכים.

בתשובה לשאלה זו, העליתי את האפשרות שאולי בהגיעו להר חורב התערבה בקנאתו לה' מידה קטנה ביותר של קנאה אישית, שמנעה ממנו לאזן את נבואתו. למען הדיוק נביא את הדברים ככתבם:

אחרי שלא הותיר ה' לאליהו מקום לפנות אנה ואנה, הוא הודה שקנאתו לא הייתה לה' לבדו אלא גם לעצמו, וכפי שמובא "בשיחות

---

[21] . שתי אפשרויות שהעליתי בפרק האחרון של הספר.

הרב צ"י קוק" ("במדבר" עמ' 330): "לבסוף אמר 'ואותר אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה', אהה! זה כבר עניין אחר!" וכן שם בעמ' 350: "וכן אליהו הנביא המקנא הודה בסוף על סיבת קנאתו".[22]

אין ספק שקנאותו נבעה מאהבת ה', והיא אשר הדריכה אותו בכל מעשיו ודבריו, אלא שבדידותו, נדודיו הרבים, מצוקתו הקשה, היותו נרדף עד צוואר, עירבו בקנאתו לה' מידה מועטה ביותר של קינאה אישית, ועל כך הוא נתבע בחזון זה.

זאת ועוד. לא זו בלבד שאין בהערה האמורה כלפי אליהו, על שתבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן, כדי למעט מצדקותו, חסידותו, גדולתו ועצמתו, אלא אדרבה, כניסתו חיים לגן עדן או הפיכתו למלאך נבעו מדבקותו היתרה בה' ומחייו העילאיים, הקדושים והטהורים, כפי שכתב הרמב"ן (ויקרא יח,ד):

והעוזבים כל עניני העולם הזה ואינם משגיחים עליו כאילו אינם בעלי גוף, **וכל מחשבתם וכוונתם בבוראם בלבד כענין באליהו**, בהידבק נפשם בשם הנכבד, יחיו לעד בגופם ובנפשם כנראה בכתוב באליהו, וכידוע ממנו בקבלה, וכמו שבא במדרשים בחנוך ובבני העולם הבא העומדים בתחיית המתים:

אם בחייו בעולם הזה הייתה כל מחשבתו וכוונתו של אליהו הנביא בבוראו בלבד, הרי ממעון קדשו בשמים, יוכל הוא להשקיף על עם ישראל בהשקפה חדשה ומתוקנת, מתוך הכרה נכונה יותר של העולם:

כשם שבתחילה לפני התבסמותו, הכיר יותר מכל את עומק הכיעור והזיהום שעולם שפל זה שקוע בתוכו, ומפני כך קנא באש שלהבת לבער את רוח הטומאה והמחזיקים בו, כן יכיר אחרי ביסומו את כל ניצוץ קודש שבעולם זה, להעלותו ברוח שלום, וישיב לב אבות על בנים, ולב בנים על אבותם. (הראי"ה קוק, "אורות הקדש" ג, שסה).

מסקנתו של הרב נבנצל שאליהו רצה ח"ו בהשמדת ישראל ובניצחון ארם היא מרחיקת לכת. אמנם כתבנו[23] במקום אחד שהרהור כזה עלה במוחו של אליהו הנביא בקשר לממלכת אפרים בלבד, אבל הוא חלף עד מהרה. מכל מקום הרהור זה נבע מאהבת ה' ומהדאגה לממלכת יהודה, לבל תושפע מממלכת ישראל ולבל תאבד גם היא חס ושלום, כפי שקרה לממלכת ישראל. ואכן בסופו של דבר גם יהודה אבדה.

---

22. וראה עוד בספרו של הרב שלמה אבינר "טל חרמון" עמ' 279: "עד שמתגלה לבסוף, שלקנאות זו יש גם תערובת של נגיעה אישית, שהיא מעין תגובת זעם של אדם נרדף, ואין כאן כוונה טהורה".

23. בשם רבותינו ראשונים ואחרונים.

ואשר להשגתו של הרב נבנצל הקשורה לאחאב. גישתי לממלכת ישראל ולעומדים בראשה איננה זהה לגישתו של הרב נבנצל.[24] בעוד שהרב אימץ את גישתה של המשנה שלאחאב אין חלק לעולם הבא על כל המשתמע מכך, אני אימצתי את גישתם של "דורשי רשומות" (שגם הם תנאים) שיש לאחאב חלק לעולם הבא.[25] גישה זו עולה בקנה אחד עם גישתם של רבים מגדולי ישראל כפי שהובאה בספר בפרק ל"ז.[26] ולדוגמה נביא כאן את דבריו של הנצי"ב בהקדמתו ל"העמק שאלה":

> אחאב היה כלול במידת החסד כמפורש בכתוב: "ידענו כי מלכי ישראל מלכי חסד המה", ובפרק חלק איתא (סנהדרין קב ע"ב): 'אחאב ותרן בממונו היה, ומשום שנתן לתלמידי חכמים מנכסיו כפרו לו מחצה'. ובירושלמי איתא (סוטה פ"ג, ה"ד): ששלש שנים שלא הייתה מלחמה בין ארם ובין ישראל היו משום שהיה עסוק במצוות, וסתם מצוה היא צדקה וגמ"ח. וכן היה זכות אחאב וכל דורו, דבתר רישא גופא אזיל (תרגום: שאחר הראש הולך הגוף), וכידוע ברבה פרשת "אמור", שלא היו בה דלטורין. וכל זה ממידת עין טובה ולב טוב שמקורו חסד. וכן הפליא אחאב חסדו בעת קיצו, שלא לשבר לבן של ישראל. ומעשה דנבות לא יצא מלבו של אחאב, אדרבה, נדחה ממנו סר וזעף ויפלא ממנו לעשות מאומה רע, לולי איזבל המרשעת עשתה מה שלבה חפץ.[27]

---

[24] . השוני בין הגישות בא לידי ביטוי בהערות נוספות שהעיר הרב על הספר.

[25] . על שתי הגישות הללו עיין בספר "התקופה הגדולה" לר' מ"מ כשר, "שו"ת בעניין מהותו של אחאב" רצג-שכא.

[26] . והרי שמותם: א. ר' אביעד שר שלום בספר "אמונת חכמים" עמ' מא; ב. ר' מנחם מאן ממינסק בספר "זכרון מנחם" עמ' 23; ג. ר' מרדכי יוסף אלעזר מרדזין בספר "תפארת יוסף" עמ' קנז; ד. ר' אליהו שיק בספר "עין אליהו" על סנהדרין קד ע"ב; ה. ר"י יעב"ץ בפירושו למסכת אבות פרק ח, משנה ה; ו. ראי"ה קוק בספר "מאמרי ראי"ה", מאמר "המספד בירושלים" עמ' 94. ז. ר' מ"צ נרי-ה בספר "צניף מלוכה", מאמר "מדרש רשומות" עמ' 264-257.

27. דברים דומים כתב המקובל ר' אביעד שר שלום בספר "אמונת חכמים" עמ' מא: "וכמו כן אחאב אעפ"י שהיה עובד ע"ז בכל לבו, עם כל זה כפרו לו מחצה כמ"ש בסנהדרין, בשביל שהיה מכבד את התורה ומטיל מלאי לתוך כיסן של תלמידי חכמים וותרן בממונו, ומת במלחמה תוך כדי שלא להבעית את ישראל, כמו שכתוב והמלך היה מעמד במרכבה נוכח ארם – וזכות גדולה הוא זה. ובדבר נבות – הכתוב מעיד שאעפ"י שהיה יכול ליטול כרם נבות בזרוע, שכל מה שכתוב בפרשת מלך - מלך מותר בו, עם כל זה לא עלה על לבו להזיק לנבות, אלא 'וישכב על מטתו ויסב

גם רבי יוסף אלבו ב״ספר העיקרים״ (מאמר א,יד) אינו מחשיב את אחאב כופר באחד מעיקרי התורה, וממילא יש לו חלק לעולם הבא:

> והרי אחאב עובד עבודת אלילים היה, ולא היה כופר בעקרים, שהרי היה מאמין לאליהו ויודע שהגשם נעצר בעבורו בשבועתו, כמו שאמר לו ״האתה זה עוכר ישראל?״ (מלכים א׳ י״ח, י״ז), והיה טועה בעבודת אלילים, אם בהכניסו אמצעי בינו ובין השם יתברך[28] ואם בהיותו חושב שהשם יתברך משגיח על הטובים והדבקים בו כאליהו וזולתו מן הצדיקים, אבל שאר האנשים היה חושב שהם נמסרים למקרה המערכת, ולזה היה עושה צורות ועובד עבודת אלילים לקבל שפע המערכת באמצעותם.

למרות כל האמור מקווה אני שלא יצאה תקלה מתחת ידי, ולא הצדקתי את הרשע והרשעתי את הצדיק, ועושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום[29] עלינו ועל כל עמו ישראל.

את פניו ולא אכל לחם׳. ועוד הכתוב ממעט חטאו באמרו: ׳אשר הסתה אותו איזבל אשתו׳, ולכן נמנה עם מנשה שעשה תשובה שנאמר: ׳לי גלעד ולי מנשה׳ ״.

[28] . וכן כתוב ב״חידושי הריטב״א״ לחולין דף ה ע״א.

[29] . ״עין אי״ה״ לראי״ה קוק סוף מסכת ברכות: ״יש טועים שחושבים שהשלום העולמי לא יבנה כ״א ע״י צביון אחד בדיעות ותכונות. א״כ כשרואים ת״ח חוקרים בחכמה, וע״י המחקר מתרבים הצדדים והשיטות, חושבים שבזה הם גורמים למחלוקת והפך השלום. ובאמת אינו כן, כי השלום האמיתי א״א שיבוא לעולם כי אם דוקא ע״י תואר של ריבוי השלום... ע״כ ת״ח מרבים שלום בעולם, מה שהם מרחיבים, מבארים ומילדים דברי חכמה חדשים בפנים מפנים שונים, שיש בהם ריבוי וחילוק ענינים, בזה הם מרבים שלום... הבנין יבנה מחלקים שונים והאמת של אור העולם יבנה מצדדים שונים, משיטות שונות שאלו ואלו דברי אלוקים חיים. מדרכי עבודה והדרכה וחינוך שונים...״